



Yarının Kültürü – IV

Editör
Nazlı Esen ALBAYRAK

Yarının Kültürü diyor ki –

“Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlamak üzereyken birtakım bunalımlara şahit olmaktadır. Bunları aşmak için gerekli olan araçlar ise dönemimizin koşulları gereği kısıtlanmıştır. Diğer bir deyişle, popülizm çağından nasibini alan Türkiye, her ne kadar küresel ve teknolojik gelişmelerin avantajlarına sahip olsa da bir bunalımdan diğerine sürüklenirken ulusal kriz içerisine girmiştir. Türkiye’de böyle bir krizin geçmişte daha ağır şartlarda yaşandığını göz önüne aldığımızda bu bunalımların önüne geçme çabasının önemi anlaşılabacaktır. Çünkü yüz yıl önce Cumhuriyet Türkiye’si de devraldığı sorunları 19. ve 20. yüzyılın en güncel ve akılcı yöntemlerini tercih ederek çözmüştür. Bu noktada hatırlatılması gereken en önemli detay, Cumhuriyet Türkiye’sinin en büyük talihinin, neredeyse her türlü probleme çözüm önerisi sunan eser ve düşüncelere sahip olmasıdır. Bugünkü Türkiye’de ise bireyler ideolojik kamplaşmanın esiri olarak günlük politika girdabına sürüklendiği için başlıca sorunlar hep anlık değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bunalımların sürekliliğini yaratan sorunların ağır olması bireyleri gaflete düşürerek atalete sürüklemiştir.

Bugün 21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık. Sorunların ağırlaştığı bunalımların önüne geçilmesi, bu mümkün değilse bile bir nebze indirilmesi gerekmektedir. Burada da güncel ve akılcı düşüncelere ihtiyaç vardır. Tıpkı yüz elli yıl önce Gasprinski İsmail’in yaptığı gibi, Türkçe konuşan insanların birbiriyle iletişime geçmesi, fikirlerini tartışması ve buradan da özgün düşüncelerin doğması gerekmektedir. *Yarının Kültürü*’nde tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle ‘*bugünü miras edebilmeyi*’ amaçlıyoruz. Bu amaçla çıktığımız yolda, mevcut toplumumuza sağlıklı bir şekilde yaklaşabilmeyi umuyoruz. Zira düşünce insanının dahi, ideolojik kamplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda, düşünce kısırlığına mahal vermemeyi ilke edinen *Yarının Kültürü*, Türk kültürüne ve Türkiye’nin yarınlarına bir katkı olacaktır.”

© *Yarının Kültürü*

Yarının Kültürü IV (2025)

Yıllık Derleme Eser

Yarının Kültürü Kitaplığı – No: yedi.

Genel Yayın Yönetmeni: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Logo Tasarımı: Ece Konuk

Kapak Tasarımı: Şerza Saka

Son Okuma: Ela Kaya

Kapak Resmi: Halife Abdülmecid Efendi, *Haremde Beethoven*, 1915.

ISBN: 978-625-94491-4-2

Birinci Baskı: Temmuz 2026 (50 Adet)

İletişim: yarininkulturu@gmail.com

Baskı

Göktuğ Ofset Yayıncılık Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.

Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No. 1 İskitler-Altındağ/Ankara

Matbaa Sertifika No: 47538 – Tel: 0312 341 38 08

E-posta: goktugofset@gmail.com

Kütüphane Bilgi Kartı

Yarının Kültürü IV (2025)

/Editör: Nazlı Esen Albayrak

Ankara: Yarının Kültürü Kitaplığı, 2026.

/xiv+582; 14,5 x 21,0 cm. (YK Kitaplığı: No: 7)_Dizin yok.

ISBN: 978-625-94491-4-2

1. Türkiye_Uygarlık ve kültür 2. Türk edebiyatı

3. Türkiye_Siyaset ve yönetim. 4. Türk sineması 5. Sosyal politikalar

Bu yıllık derleme eserde yazısı bulunan tüm yazar, tercüman ve fotoğraf sahiplerinden yazılı izinler alınarak Nazlı Esen Albayrak editörlüğünde hazırlanmıştır. Kaynak gösterirken kitap esas alınmalıdır.

YARININ KÜLTÜRÜ IV

(2025)

EDİTÖR

Nazlı Esen Albayrak

Yarının Kültürü Kitaplığı
Ankara
Temmuz 2026

KÜLTÜR HİZMETİDİR PARAYLA SATILMAZ

Editör: Nazlı Esen Albayrak

1995 yılında Adana’da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nü bitirdi. Burada Film Çalışmaları Sertifika Programı’nı tamamladı. Şu anda uluslararası bir derneğin İş Geliştirme Bölümü’nde çalışmakta ve Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları Bölümü’nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Aynı zamanda çeşitli platformlarda içerik editörlüğü yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

<i>Takdim</i>	<i>xi</i>
<i>Ön Söz</i>	<i>xv</i>
I. Bölüm: Haftalık Yazılar	1
21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’de Kadın Hareketi <i>Ekin Bayur</i>	3
Bir Cumhuriyet Kadını: İffet Halim Oruz (1904-1993) <i>Zeynep Ezgi Kaya</i>	13
21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Dış Politikası Notları <i>Hakan Dumlu</i>	21
Londra Seyahatnamesi I: İngiliz Ulusal Arşivleri’nde Geçen Günler <i>Muratcan Zorcu</i>	39
21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’nin Afet Karnesi <i>Ece Özen İldem</i>	44
Kripto Para: Anarşist Ruh Mu, Sistem İçinde Bir Başka Tuğla Mı? <i>Güner Durmaz</i>	57
Rap Genel Olarak Neden Popüler? <i>Zafer Engin Pekel</i>	63

Uzay: Ortak Miras Mı, Yeni Savaş Alanı Mı? <i>Av. Yıldız Tuğçe Erduran</i>	73
Johannes Brahms ve Edebi Eleştiri: Müziğin Edebiyatla Diyaloğu <i>Melissa Aykul</i>	83
Duyguların Ölümü: Diderot Etkisi <i>Sakine Deniz Yılmaz</i>	94
Türkçe Rap Neden Bu Kadar Popüler? <i>Zafer Engin Pekel</i>	99
Türk Biliminde Fırsat Eşitsizliğinin Kısa Bir Anatomisi <i>Zeynep Oğuzman</i>	110
Kendi Kıyametini Arayan İnsanoğlu <i>Gizem Magemizoğlu</i>	117
Nasıl Mozart Olunur? <i>Beril Şen</i>	124
Quelle Alaka: Atayurttan Kıbrıs'a Türk-AB İlişkileri <i>Oğuzhan Ferman</i>	132
Eleştirel Düşünme Öğretilbilir Mi? <i>Gaye Naz Özyol</i>	144
Feridun Fazıl 'Tülbentçi'nin Kalemünde Bulgarlar <i>Barkın Burak Bingöl</i>	157
<i>Solitreo</i> 'yu Yaşatmak: Türkiye'nin Kültürel Çeşitliliğine Sahip Çıkmak <i>Defne Özözer</i>	161

Kapitalizmin Ötesinde: <i>Perfect Days</i> ve Gerçek <i>Mindfulness</i> <i>Hilal Önal</i>	175
12 Puanlık Soru: Eurovision'ın Geleceği Tehlikede Mi? <i>İrem Ayar</i>	182
Antalya Müzesi İçin Yıkım Kararı <i>Editöryal Haber</i>	188
Her Yerden Çalışmak: Dijital Göçebelik Kültürü, Özgürlüğü ve Sınırları <i>Ece Ölmez</i>	191
Londra Seyahatnamesi II: Mumyalardan Müzelere Londra Notlarım <i>Muratcan Zorcu</i>	197
Türk Milleti Kimdir? <i>Ece Yiğit</i>	202
Türkiye'nin İlk İklim Kanunu: Yeşilin Geleceğinin Dönüşümü <i>Av. Ayşe Özge Erceiş</i>	207
Londra Seyahatnamesi III: Londra'da Bir Kültür Rotası <i>Muratcan Zorcu</i>	215
Mirasta Eşitlik Problemleri: Sessiz Feragatlar ve Hukuki Boşluklar <i>Av. Mert Burak Ersan</i>	219

Modern Gaz Odaları: Ulusun Gelecek Mücadelesi ve Sessiz Soykırım <i>Chris Selçuk Erenerol</i>	228
Sofra ve Medeniyet İlişkisi <i>Işıl Sevimli</i>	237
Bir Sanatçı Anatomisi: Hande Yener Diskografisi <i>Engin Bolat</i>	246
Sopayı Yiyen Eşek, Fili Geçer (Mi?) <i>Yalın Akçevin</i>	255
Arkas Sanat Merkezi’ni Gezerken Düşündüklerim <i>Muratcan Zorcu</i>	262
Gülün Bayramı, Kimin Bayramı? <i>Akın Deniz Sorucu</i>	268
Ünlü Şair Behçet Kemal Çağlar’ın Babasının Mezarı Bilecik’te Bulundu! <i>Editöryal Haber</i>	277
Dikkat! Şantiye Aracı Çıkabilir: Kolektif Hafıza ve Toplum Yıkımı <i>Chris Selçuk Erenerol</i>	280
Şapka İnkılabı ve “Üniforma Yöntemi” <i>Muratcan Zorcu</i>	286
Güreşlerin Filmi <i>Mustafa Türkan</i>	293

Fikret Otyam 99 Yaşında! <i>Editöryal Haber</i>	308
Donald Trump'ın ABD Başkanlığı'nda Türk Dış Politikası <i>Mustafa Metin Kaşlılar</i>	312
II. Bölüm: Mektuplar	321
Zulme Karşı Mukavemet Hakkı Olarak İsyanın Meşruiyeti <i>Cem Sili</i>	323
Saraçhane Direnişi <i>Birhan Kerem Demirci</i>	328
19 Mart Sürecinin Hukuki Boyutu <i>Selin Topkaya – Av. Kerim Bütün</i>	331
Barış 101: Ne İçin ve Kiminle Barış? <i>Umut Dumangür</i>	341
Türkiye'nin Dışında, Türkiye'den Kopamamak <i>Ece Uğuz</i>	345
Bavulum Hazır Ama Ben Buradayım <i>Eylül Arslan</i>	349
III. Bölüm: Röportajlar	357
Prof. Dr. Onnik Jamgoçyan ile Tarihçilik Üzerine <i>Emir Gürsu – Muratcan Zorcu</i>	359

Hakan Altınır ile Röportaj <i>Burak Süme</i>	370
Osman Nuri Boyacı ile Röportaj <i>Hüseyin Ersavaş</i>	379
IV. Bölüm: Raporlar	397
Dev-Genç Hareketi: Kuruluşu, Kadroları ve İdeolojileri <i>Ekin Bayur</i>	399
Bir Kent Geleneği: Düğün Sineması <i>Meryem Tuba Büdüş</i>	435
Türk-Sovyet İlişkilerinin Dönüşümü (1920-1934) <i>Ertuğrul Evis</i>	468
Partileşme Sürecinde Türkiye İşçi Partisi (1961-1981) ve Behice Boran (1919-1987) <i>Zeynep Ezgi Kaya</i>	503
Zoraki Müttefik: Türk-Amerikan İlişkileri (1945-2020) <i>Hikmet Karaca</i>	518
Terörden Siyasete: Ethem Ruhi'nin "Balkan" Hikâyesi <i>Sinem Arslan</i>	556
Katkı Sağlayanların Listesi	579
4. Yıl Dönümümüzden Veda <i>Nazlı Esen Albayrak</i>	ek

TAKDİM*

Bildiğiniz üzere 31 Aralık 2021 tarihinde *Merhaba* başlıklı yazıyla bir yolculuğa çıktık. İlk yılın yaz aylarındaki ufak rehaveti saymazsak o cuma gününden bugüne kadar her hafta bir yazı koymayı başardık. Bu başarının meyvelerini *Yarının Kültürü* ismiyle yayımladığımız yıllık derlemelerimizin ilk üç cildinde gördük; lacivert kapaklarımızı ilk yıl Goya'nın meşhur tablosu, sonraki yıl da Nazmi Ziya Güran süsledi. Önümüzdeki günlerde Lifij'in süslediği kitaplarımız da dağıtımına çıkacak ve benim bile ilk günlerde hayal edemediğim bir sürecin yeni aşamasına şahit olacağız.

2024 yılı, 2023'ten daha kolay mı geçti, daha zor mu; sanırım buna cevap vermek güç. Ülkemizden uzakta bu yazıyı hazırlarken -belki de mesleki deformasyonla- Londra'da Namık Kemal'i, Ziya Paşa'yı ve Ağâh Efendi'yi araştırıp onların da bu şehirde *Hürriyet* ve *Muhbir* isimli gazeteleri çıkardığını anımsamam ve Türkiye'de okuyup yazmaya teşne düşünürlerin hep aynı yerlerde bulunması gözüme çok ilginç bir detay olarak göründü. Dünyada seçim yılıydı; Türkiye'de de yerel seçimler yapıldı. İngiltere ve Fransa'daki seçimleri de yazarlarımız sayesinde biraz daha yakından takip ettik. Almanya'da hükûmet iktidardayken koalisyonun en uzlaşmaz konusu iklim politikalarını ele aldık ve daha yazının dumanı tüterken hükûmet düştü. İsrail'in savaş

* Koç Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora adayı Muratcan Zorcı tarafından hazırlanan "Dördüncü Cildimize Merhaba" başlıklı yazısının yeniden düzenlenmiş halidir. Yazı ilk defa *yarinkulturu.org/* sitesinde 31 Aralık 2024 tarihinde yayımlanmıştır.

kurallarını hiçe sayan uygulamaları sonrası Filistin meselesini tarihsel ve güncel perspektiften değerlendiren yazıları misafir ettik. Şubat ayında Erzincan'daki maden faciasını sitemizin en yetkin kalemlerinden sevgili Ekin Bayur'un kaleminden okuyarak aydınlandık.

Yarının Kültürü Kitaplığı'na gelince, yazılı olarak ilan etmediğimiz ama benim kişisel notlarımda olan bir cümle var: "Her yıl derleme dışında en az bir kitap." Bu cümleyi 2023 yılında pek tabii uyguladık. Yıllık derlememiz dışında rahmetli tarihçimiz M. Tayyib Gökbilgin'in yayımlanmamış notlarını aziz dostum Emir Gürsu ile birlikte hazırlayarak *Atatürk ve Türk Milleti* isimle yayımladık. 2024'te de Gökbilgin'in Macaristan bağlantıları hâlâ güncel olduğundan kitap Macarcaya çevrildi, orada satışta.¹ İsveç ile yaptığımız özel projemizi de hatırlamadan geçmeyelim. 2024 yılında geçtiğimiz yılın ışığında İsveç ile yaptığımız özel bir iş birliği sayesinde Anadolu'dan İskandinavya'ya: Türkiye ile İsveç Arasındaki Bağları Keşfetmek isimli kitabımızı sanal ortamda yayımladık.² Bir de önceki yıl hazırlıklarına başladığımız *Hilmi Uran'ın Şark Raporu (1944)*, dostumuz Sean Patrick Smyth tarafından yayına hazırlanarak yarınlara emanet edildi. Bu yayının da *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yayımlandığını görmek bizleri çok sevindirdi.³

Teşekkür faslına gelince, bu yıl *Yarının Kültürü* için özel bir yıl. Sevgili arkadaşım Şerza Saka'nın "*Projeniz güzel gidiyor, ama profesyonel bir şekilde gelişme niyetiniz varsa...*" diye başlayan cümlesiyle benim aylık haberleri derleme fikrim aynı zamana

¹ [Erişim bağlantısı.](#)

² [Erişim bağlantısı.](#)

³ [Erişim bağlantısı.](#)

denk gelince ekibimiz *Instagram*'ın Türkiye'de kısıtlandığı dönemde büyüdü. Saka hem haftalık toplantılarımızı organize ederek hem de sosyal medyadaki öngörülerini bizimle paylaşarak ekibimize dahil oldu. Aynı şekilde hem aylık haberlerin derlenmesi konusunda hem de önerdiği isimlerle kritik konu başlıklarında ekibimizin ayrılmaz bir parçası olan Av. Ayşe Özge Erceiş'e de buradan teşekkür ediyorum. Mustafa Türkan, Emir Gürsu, Ekin Bayur, Selin Topkaya zaten projelerimizin her adımımda akıl danıştığımız dostlarımız. Bu güzel ekip içerisindeki son teşekkürümü de editörüm hak ediyor. Sevgili Nazlı, -Burak Süme'ye verip *Kıyı'Da Dergi*'de yayımlanmış röportajımda⁴ söylediğim üzere- hem ilk zamanlardaki özverisi hem de kolay uyum sağlayan yapısıyla *Yarının Kültürü* için en büyük emeği verdi. Kendisi de bunu İsveç'te neşrettiğimiz kitapta şöyle ifade etmişti: "Muratcan bir sonbahar günü 'Bir internet sitesi kuruyorum, editörlük yapmak ister misin?' sorusuyla bana geldiğinde söz konusu sitenin bu kadar büyüyüp yaygınlaşacağını tahmin etmemiştim. *Yarının Kültürü*, yayın hayatına başladığı 2022 yılından bugüne hayatımda hatırı sayılır bir yer tutuyor. Editörlüğünü yaptığım ve emeği geçenler sayesinde basabildiğimiz iki yıllık derlemeye ek olarak İsveç Türk Üniversiteliler ve Akademisyenler Derneği'yle (TSAF) ortak olarak hazırladığımız *Anadolu'dan İskandinavya'ya: Türkiye ile İsveç Arasındaki Bağları Keşfetmek* kitabının 29 Ekim 2024 tarihinde yayına hazırlanabilmesi hem benim hem de bu süreçte desteğini esirgemeyen herkes için çok kıymetli. Hepinize tek tek teşekkür ederim."

⁴ Burak Süme, "Muratcan Zorcu ile 'Bugünü Miras Edenler'le Yarının Kültürü Üzerine Söyleşi" *Kıyı'Da Dergi* 34: 36-37.

Goya, Nazmi Ziya ve Lifij, Yarının Kültürü'nün lacivert ciltlerini süslerken yüzyılımızın ilk çeyreğini dolduracağımız 2025 yılında da son halife Abdülmecid Efendi'nin meşhur tablosu bizlerle olacak: *Harem'de Beethoven*. Aynı zamanda, bu yıl önceliğimiz Türkiye'de ve dünyada yüzyılımızın ilk çeyreğine odaklanan yazılar olacak. Bunu hem biz planlarımızda öncelemek istiyoruz hem de sizden yazı başvurularınızda bu konulara eğilmenizi rica ediyoruz.

Son olarak, üç yılı doldurup dördüncü yıla yelken açtığımız bugünlerde ilk kez bir konuyu dile getirmek isterim. Haftalık yazılarımız, kitaplarımız, velhasıl projemiz ilk günden beri devam ederken yazarlara telif ücreti ödemek, site içeriğini güncellemek ve pek tabii yeni çalışmalar yayımlamak istiyoruz. Gündemimizde olduğu halde maddi yetersizlikten dolayı yayımlayamadığımız üç çalışmamız var. Bunların hayata geçirilip sürdürülebilirliğinin sağlanması için yüksek lisans ve doktora seviyesindeki arkadaşlarımız zaten yazı vererek, görüşlerini belirterek projeyi yaşıyorlar. Öte yandan, önümüzdeki aylarda geliştireceğimiz araçlar vasıtasıyla bize yardımcı olmanız projemizi yalnızca ayakta tutmakla kalmayacak, aynı zamanda *Yarının Kültürü*'nün görünürlüğünü de artıracak. İlginize şimdiden teşekkür ederiz.

Muratcan Zorcu

Chiswick, Londra

ÖN SÖZ

Değerli Okuyucu,

Elinizde tuttuğunuz kitap, yayın hayatına 2022 yılında başlayan *Yarının Kültürü*'nün 2023 yılında yayımlanan altmış bir yazısını içermektedir. Edebiyattan siyasete, güncel kültürden sinemaya çeşitli konularda kaleme alınan çalışmalar, çoğunluğu akademik hayatına devam eden yazarlarımız tarafından özenle hazırlanmıştır.

Türkiye'nin kültür hayatına destek olmak, bir anlamda yarınlara güncel bir miras bırakmak amacıyla çıktığımız bu yolda, kararlılığıyla bize yol gösteren Muratcan Zorcu'ya, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen bütün yazarlarımıza, logo tasarımı için Ece Konuk'a, röportaj, tercüme, danışma ekiplerimize ve kitabın son okumasını detaylı bir şekilde yapan Ekin Bayur'a çok teşekkür ederim. Herhangi birinizin eksikliğinde yürütülmesi çok zor olacak bir süreci son derece keyifli hale getirdiniz.

Kitap boyunca dipnotlarda göreceğiniz yazar künyeleri, yazarların, yazıların yayımlandığı tarihteki konumlarını ifade etmektedir. Bazı durumlarda, aynı yazarın farklı iki kurumda lisans ve yüksek lisans hayatına devam ettiği, yılın başında yayımlanan bir yazısında öğrenciyken daha sonra mezun olduğu görülebilir. Ayrıca, yazıların düzelti sürecinde Türk Dil Kurumu'nun bütün kurallarına uyulmaya çalışılmamış, dilin sezgisel kullanımı ön planda tutulmuştur.

Yarının Kültürü ismiyle dördüncü yılımızı kutluyoruz.

Bu ekibin bir parçası olmak, projemize yazılarınızla katkı sunmak isterseniz bize *yarininkulturu@gmail.com* adresi üzerinden ulaşabilirsiniz.

Keyifli okumalar dilerim...

Nazlı Esen Albayrak

Nispetiye / Şubat 2026

I. BÖLÜM
HAFTALIK
YAZILAR

21. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETİ

Ekin Bayur¹

Türkiye’de kadın hareketi, 20. yüzyılın başından itibaren toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde önemli bir yere sahiptir. 1980 sonrası demokratikleşme süreci, 1990’larda küresel feminizmin yükselişi ve 2000’lerde Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci gibi ulusal ve uluslararası dinamikler, kadın haklarının genişletilmesi için önemli fırsatlar sunmuştur. Ancak, 2010’lardan itibaren hükûmet politikaları kadın hareketinin kazanımlarını tehdit etmiş, bu da feminist mücadeleyi daha zorlu bir hale getirmiştir. Kadın hakları savunucuları hem ulusal hem de uluslararası mekanizmaları kullanarak toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesini sürdürmüş, ancak siyasi, toplumsal ve ideolojik engellerle karşılaşmıştır.

Kadın Hareketinin Tarihsel Arka Planı

1980’lerden 2000’lere: Demokratikleşme ve Feminist Mücadele

1980 askeri darbesi sonrası demokratikleşme süreci kadın hakları hareketi için yeni bir alan açmıştır. Küçük gruplar halinde örgütlenen kadınlar, ayrımcılık deneyimlerini paylaşarak ortak mücadele alanları oluşturmuşlardır. 1985 yılında Türkiye’nin

¹ Sabancı Üniversitesi Çatışma Analizi ve Çözümü Programı’ndan yüksek lisans mezunudur. Yazarın “21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’de Kadın Hareketi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 3 Ocak 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

CEDAW'ı (Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) imzalaması, kadın hakları mücadelesinde uluslararası bir referans noktası haline gelmiştir. 1986 yılında sivil toplum kuruluşları hâlâ sıkı devlet gözetimi altındayken kadın hareketi CEDAW'ı uygulamaya zorlamak için ilk kampanyasını başlatmıştır. 1990'larda da feminist hareket, yasal düzenlemelerde reform yapılması için kampanyalar düzenlemiş ve kamuoyunda kadın hakları farkındalığını artırmıştır. Bu dönemde kadın sığınma evlerinin kurulması, aile içi şiddetle mücadele yasalarının çıkarılması ve kadınların sosyal hayatta güçlendirilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır.

2000'lerin İlk Yıllarında Kadın Hareketi ve Yasal Reformlar

2000'lerin başında Türkiye, AB üyelik sürecinin getirdiği reform fırsatlarıyla önemli bir demokratikleşme dalgası yaşamıştır. Avrupa Birliği'nin 1999 yılında Türkiye'nin adaylık sürecini resmî olarak kabul etmesi ile özellikle "insan hakları" kriterleri ve bu alanda yapılması beklenen değişiklikler kadın hareketi için önemli bir alan açmıştır. Bu dönemde feminist hareketler, yasal reformlar için güçlü bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. AB'nin demokratikleşme ve insan hakları konularındaki talepleri, kadın hareketinin toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki çabalarını desteklemiştir.

2001 yılında yapılan Medeni Kanun değişiklikleri, kadınların ekonomik ve sosyal haklarını genişleten önemli bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle evlilik sırasında edinilen malların eşit paylaşımı, kadınların ev içi emeğinin tanınması açısından büyük bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu düzenlemede feminist örgütlerin ulusal ve uluslararası platformlarda yürüttükleri etkin lobi faaliyetlerinin etkisi de oldukça büyüktür.

2004 yılında Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler, kadın hakları açısından bir başka önemli kazanımdır. Cinsel suçların “bireylere karşı işlenen suçlar” olarak tanımlanması ve cezaların artırılması gibi reformlar, kadınların hukuki güvencelerini artırmıştır. Evlilik içi tecavüzün suç olarak tanımlanması, toplumsal cinsiyet temelli şiddetin cezasızlıkla karşılanmasının önüne geçmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, tecavüzcünün mağduruyla evlenmesi durumunda cezasının ertelenmesini sağlayan madde kaldırılmış ve evli ile bekâr kadınlar veya bakire ile cinsel olarak aktif kadınlar arasında ayırım yapan düzenlemeler iptal edilmiştir. 2010 Anayasa reform paketinde anayasanın toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili 10. maddesi de güçlendirilerek devletin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yükümlülüğü açıkça ifade edilmiştir.

Bir yıl sonra, Ceza Kanunu'ndaki değişikliklere paralel olarak hükümet Belediyeler Kanunu'nda bir değişiklik başlatmıştır. Bu değişiklikle nüfusu 50.000'den fazla olan belediyelerin aile içi şiddet mağdurlarını korumak amacıyla kadın sığınma evleri açması zorunlu hale getirilmiştir. 2006 yılında ise Başbakanlık, feminist gruplarla iş birliği yaparak toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti önlemeye yönelik daha radikal ve kapsamlı bir plan hazırlamıştır. Bu girişim, kadınlara yönelik şiddeti ortadan kaldırmak için harekete geçmesi gereken tüm kurumların sorumluluklarını ayrıntılı bir şekilde listelemiştir.

2011 yılında ise İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen Kadına Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ni ilk imzalayan ülke Türkiye olmuştur. 2012 yılında sözleşme TBMM'de kabul edilmiş, böylece sözleşmeyi onaylayan ilk ülke de Türkiye olmuştur.

Bu reformlar, kadın hareketinin stratejik bir şekilde uluslararası sözleşmelere dayandırdığı taleplerle hayata geçirilmiştir. Kadın

örgütleri, Türkiye'nin taraf olduğu CEDAW gibi uluslararası sözleşmeleri etkili bir şekilde kullanarak hükûmet üzerinde baskı oluşturmıştır. Ancak bu reformların uygulanmasındaki eksiklikler toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda halen önemli bir engel olarak varlığını sürdürmektedir.

2010 Sonrası Dönem: Otoriterleşme ve Kadın Haklarının Araçsallaştırılması

Anti-Demokratik Dönüşüm ve Feminist Hareketin Marjinalleştirilmesi

2010'lardan itibaren Türkiye'de artan otoriterleşme eğilimleri, kadın hakları hareketiyle devlet arasındaki ilişkiyi dönüştürmüştür. Yapılan tüm bu reformlar ve iyileştirmeler bir noktada kadının aile içindeki ikincil ve bağımlı rolünü destekleyen politikalarla birlikte ilerlemekteydi. Kadın örgütleri başlangıçta hükûmetle iş birliği yapmaktaydı ancak zamanla bu ilişki ideolojik bir ayrışmaya dönüşmüştür.

Hükûmet, kadın haklarını destekleyen politikaları görünürde sürdürmüş, ancak bu süreçte yalnızca bazı muhafazakâr kadın örgütlerini desteklemiştir. KADEM gibi hükûmetle bağlantılı sivil toplum kuruluşları (GONGO olarak da bilinir), kendi çevrelerinden oldukça tepki görmelerinin yanında toplumsal cinsiyet eşitliği kavramını "toplumsal cinsiyet adaleti" söylemiyle değiştirmeye çalışmaktadır. Hükûmetin, kadının toplumdaki ve ailedeki yerine ilişkin yeni nesil muhafazakâr bir söyleme sahip bu gibi derneklerle iş birliğini artırması da ilk 10 yılda izlenen "liberal" görüntünün devam ettirilmeyeceğinin bir işareti olmuştur.

Geçtiğimiz beş yılda ise göstermelik reformlar dahi son bulmuş, aksine yapılan reformların iptali dahi konuşulmuştur. Örneğin

2019 yılında AKP milletvekilleri, cinsel suçlara yönelik cezaları içeren değiştirilmiş Ceza Kanunu maddelerine itiraz etmiş ve bu maddelerden geri adım atmaya çalışmıştır.

İstanbul Sözleşmesi ve Geri Çekilme Kararı

2011 yılında imzalanan ve 2012’de yürürlüğe giren İstanbul Sözleşmesi, uluslararası bir taahhüt olarak Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde önemli bir kazanımdır. Ancak, 2021’de Türkiye’nin bu sözleşmeden çekilmesi, kadın hareketi için ciddi bir gerileme olarak görülmüştür. Bu karar, kadınların şiddete karşı korunmasında yasal mekanizmaların zayıflamasına neden olmuş ve feminist hareketin direnişini daha da güçlendirmiştir. Sözleşmeden çekilme sonrası 42 şehirde eylemler düzenlenmiş, sosyal medyada, siyasette, parlamentoda ve birçok mecrada tepki gösterilmiştir.

Hükûmete yakınlığı ile bilinen KADEM dahi sözleşmeden çekilmek yerine Konsey’e bir yorum beyanı verilmesini tercih ettiğini belirtmiştir.

Kürtaj Tartışmaları ve Kadınların Üreme Hakları

Türkiye’de kadınların üreme hakları, özellikle 2012 yılında kürtaj yasağı tartışmalarıyla gündeme gelmiştir. Kürtaj yasağı tartışması kadın hakları konusunda liberal bir görüntü çizen hükûmetin de bu imajı korumaktan vazgeçtiği ilk olay olarak gösterilebilir. Dönemin başbakanının kürtajı “cinayet” olarak nitelendirmesi, kadınların bedenleri üzerindeki haklarını savunma mücadelesinin de gerekliliğini göstermiştir.

Kürtaj süresinin 10 haftadan 4 haftaya indirilmesi girişimi, kadın hareketi ve sivil toplum tarafından büyük tepkiyle

karşılanmıştır. Bu dönemde kadın örgütleri, sosyal medya kampanyaları ve kitlesel protestolar düzenleyerek kamuoyunda farkındalık yaratmayı başarmıştır. #BenimBedenimBenimKarı kampanyası, kadınların beden hakları üzerindeki taleplerini geniş kitlelere duyurmuş ve uluslararası düzeyde dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, hükûmetin kürtaj yasağını uygulamaya koyma girişimi geri çekilmiştir. Günümüzde de belirli aralıklarla tartışılan yasal kürtaj süresi hakkında yeni bir düzenleme yapılması hâlâ olasıdır.

Kadınların Siyasetteki Temsili

Kadınların siyasetteki temsili, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin önemli bir parçasıdır. 2000’li yıllarda kadın milletvekili oranında artış yaşanmış olsa da bu oran hâlâ dünya ortalamasının altındadır. 2023 seçimlerinde kadın milletvekili oranı yüzde 20,1 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu artış, kadın örgütlerinin kota sistemi gibi politikaları savunması ve kadın adayları destekleme kampanyalarının etkisiyle mümkün olmuştur.

Halihazırda meclisteki siyasi partilerde eş genel başkanlık sistemi olan DEM Parti hariç kadın bir genel başkanı olan ve 5’ten fazla milletvekili olan bir siyasi parti bulunmamaktadır. Türkiye’de siyasi partilerde kadın temsili, erkek egemen yapının etkisi altında sınırlı kalmaya devam etmektedir. Partiler arasında gönüllü olarak uygulanan cinsiyet kotası örnekleri bulunsa da bu kotalar yetersizdir. Örneğin, İYİ Parti yüzde 25, CHP yüzde 33, DEM Parti yüzde 40 ve DEVA Partisi yüzde 35 kota uygulamaktadır. KA.DER’in verilerine göre, 2024 yerel seçimlerinde kadın aday oranı il belediye başkanlıklarında yüzde 14,37, ilçe belediye başkanlıklarında ise yüzde 11,58’de kalmış ve genel olarak kadın aday oranı yalnızca yüzde 11,5 olmuştur.

2024 yerel seçimleri itibarıyla Türkiye genelindeki 81 ilde yalnızca 11 kadın belediye başkanı seçilmiştir. Bunların 6'sı CHP'den, 4'ü DEM Parti'den ve 1'i AKP'dendir. 61 ilçede kadın belediye başkanları kazanmıştır. CHP 32, DEM Parti 31 ve AKP 8 kadın belediye başkanı seçmiştir. Bu veriler, önceki seçimlere göre hafif bir iyileşme göstermesine rağmen siyasi temsildeki cinsiyet dengesizliğinin hâlâ belirgin olduğunu ortaya koymaktadır.

DEM Parti ve HDP'nin eş başkanlık politikası ile TİP'in yüzde 50 eşit temsil hedefi, kadın temsiliyetini artırmak adına olumlu örneklerdir. Ancak tüm partiler KA.DER'in önerdiği fermuar sistemi gibi daha kapsayıcı politikalar izlemediği sürece siyasi temsildeki cinsiyet eşitsizliği devam edecektir. Türkiye'de kadınların hem yerel yönetimlerde hem de parlamentoda sahip oldukları düşük temsil oranları, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde hâlâ kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğunu göstermektedir.

8 Mart Taksim Gece Yürüyüşü: Feminist Dayanışmanın Sembolü

8 Mart Taksim Gece Yürüyüşü, Türkiye'de kadın hareketinin en güçlü kolektif eylemlerinden biri olarak 2003 yılından bu yana her yıl düzenlenmektedir. Dünya Kadınlar Günü'ne ithafen düzenlenen bu etkinlik, feminist mücadelenin hem Türkiye'de hem de uluslararası düzeyde görünürlük kazandığı bir platform haline gelmiştir. İstanbul'un en merkezî noktalarından biri olan Taksim'de başlayan ve genellikle İstiklal Caddesi üzerinde devam eden bu yürüyüş, kadınların eşitlik, adalet ve özgürlük taleplerini haykırdığı bir meydan olmuştur. Ancak bu etkinlik, zaman içinde artan baskılar ve yasaklarla karşı karşıya kalmış, feminist mücadelenin direniş gücünü de gözler önüne sermiştir.

2003 yılında düzenlenen ilk gece yürüyüşü, 1980 sonrası feminist hareketin kolektif bir eylem olarak yeniden şekillenmesinin bir yansımasıdır. Türkiye'nin AB üyelik sürecinin demokratikleşme etkileri, kadın hareketine yeni bir ivme kazandırmış ve toplumsal cinsiyet eşitliği talepleri daha görünür hale gelmiştir. Gece Yürüyüşü, bu dönemde kadınların kamusal alanı sahiplenmesinin ve patriyarkal düzene karşı ortak bir ses çıkarmasının yolu olmuştur.

2000'li yılların başında Gece Yürüyüşü'ne katılım sayısı birkaç yüz kişiyle sınırlıyken 2010'lara gelindiğinde bu sayı binlerce kişiye ulaşmıştır. Kadın cinayetlerine, cinsiyet temelli şiddete ve ayrımcılığa karşı mücadele, yürüyüşün ana temaları arasında yer almıştır. Sloganlar, pankartlar ve ritmik danslar eşliğinde feminist dayanışma her yıl daha da güçlenmiştir.

2010'lu yılların ortalarından itibaren Gece Yürüyüşü, Türkiye'de artan otoriterleşme eğilimleriyle paralel olarak devletin hedefi haline gelmiştir. 2015 yılından itibaren kadınların yürüyüş yapmak istediği Taksim Meydanı ve İstiklal Caddesi sıklıkla polis tarafından barikatlarla kapatılmıştır. Bu dönemde hükûmet, yürüyüşü kamu düzenine tehdit olarak nitelendirmiş, güvenlik gerekçeleri öne sürülerek etkinlik yasaklanmıştır. Ancak kadın hareketi, bu yasaklara karşı her yıl daha yaratıcı yöntemler geliştirerek feminist direnişi sürdürmüştür. 2019 yılındaki sert polis müdahalesi ve sonrasında her sene giderek artan polis şiddeti ve baskılara rağmen yürüyüş devam etmektedir.

Gece Yürüyüşü, kadın hareketinin bir yansıması olarak hem Türkiye'deki feminist mücadelenin dinamiklerini hem de toplumsal direnişin gücünü göstermektedir. Yıllar içinde artan yasaklara ve baskılara rağmen, feminist hareket bu etkinliği bir

direnış alanı olarak korumuş ve toplumsal cinsiyet eşitliği mca-
delesini srdrmştır. Gece Yürüyüşü'nn evrimi, feminist
dayanışmanın yalnızca bir eylemle sınırlı kalmadığını, aynı za-
manda kültürel bir değişim ve toplumsal bir direniş biçimi
olduğunu kanıtlamaktadır. Türkiye'de toplumsal sokak muhale-
fedinin neredeyse yok olduğu bir dönemde 8 Mart Gece
Yürüyüşü'nn her sene devam ediyor olması da Türkiye'de ka-
dın hareketinin önemini ve gücünü göstermektedir.

Sonuç

Türkiye'de kadın hareketi, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde toplumsal
cinsiyet eşitliği mücadelesinde önemli kazanımlar elde etmiştir.
Ancak bu süreç geçtiğimiz yıllarda giderek daha zorlu bir hale
gelmiştir. Kadınların kazanılmış haklarını koruma ve genişletme
abaları, zaman zaman ciddi engellerle karşılaşsa da dayanışma ve
direnışin gücü, bu mücadelenin sürekliliğini sağlamıştır.

Kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal alandaki eşitliği, yalnızca
kadın hakları açısından değil, Türkiye'nin demokratikleşme s-
recinin güçlendirilmesi için de hayati öneme sahiptir. Feminist
hareketin yıllar içinde kazandığı deneyim ve dayanışma kültürü,
bu mücadelenin geleceği için umut vadetmektedir. Kadın hak-
ları savunucuları gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde
sürdürdükleri dayanışma ve mücadeleyle Türkiye'de toplumsal
cinsiyet eşitliğine dayalı bir gelecek vizyonunu diri tutmaya de-
vam etmektedir. Bu vizyon, yalnızca kadınların değil, toplumsal
adalet ve eşitlik isteyen herkesin ortak sorumluluğudur.

KAYNAKLAR

Arat, Y. (2022). Democratic backsliding and the instrumentalization
of women's rights in Turkey. *Politics & Gender*, 18(4), 911-
941. [Erişim bağlantısı.](#)

- BBC News Türkçe. (2019). [Erişim bağlantısı.](#)
- Bianet. (2019, January 22). Withdraw the motion foreseeing marriage amnesty for child abusers. [Erişim bağlantısı.](#)
- Doğruluk Payı. (2024). Kadınlar yerel yönetime ne kadar katılabildi: 2019 ve 2024 yerel seçimleri. [Erişim bağlantısı.](#)
- Feminist Bellek. (n.d.). Feminist gece yürüyüşü. [Erişim bağlantısı.](#)
- Gergedan. (n.d.). Türkiye’de kadın hareketleri iii. [Erişim bağlantısı.](#)
- Kadının İnsan Hakları Derneği. (n.d.). Sözleşmenin hazırlanışı ve kabulü. [Erişim bağlantısı.](#)
- KADEM. (21 Mart 2021). [Erişim bağlantısı.](#)
- KA.DER. (2024). 31 Mart 2024 mahalli idareler seçimleri kadın aday oranları. [Erişim bağlantısı.](#)
- Kubicek, P. (2011). Political conditionality and European Union’s cultivation of democracy in Turkey. *Democratization*, 18(4), 910–931.
- Müftüler-Baç, M. (2005). Turkey’s political reforms and the impact of the European Union. *South European Society and Politics*, 10(1), 17–31.
- Anadolu Ajansı. (2023). Kadınların siyasetteki temsil oranı Cumhuriyet tarihinin en üst seviyesinde. [Erişim bağlantısı.](#)
- Sarıhan, Ş. (2005). *Türk ceza kanunu kadınlara neler getiriyor?* Ankara: İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği.
- Coşar, S., & Yeğenoğlu, M. (2011). New grounds for patriarchy in Turkey? Gender policy in the age of AKP. *South European Society and Politics*, 16(4), 555–573.
- Aramızda Derneği. (2012). 8 Haziran 2012 kürtaj haktır eylemi. [Erişim bağlantısı.](#)

BİR CUMHURİYET KADINI: İFFET HALİM ORUZ (1904 – 1993)

Zeynep Ezgi Kaya¹

İffet Halim Oruz 1904 yılında İstanbul’un Erenköy semtinde doğmuştur. Babası Maliye Nezareti çalışanlarından Bursalı Fincanizade Nizamettin Bey, annesi Faruk Nafiz Çamlıbel’in halası Saide Hanım’dır. İffet Halim, eğitime önem verilen kültürlü bir aile içerisinde gelmiştir. Eğitim hayatına ilk önce Erenköy’deki anaokulunda başlamıştır. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul Erenköy Kız Lisesi’nde tamamlamıştır. Lise eğitiminden sonra üniversite eğitimine İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde başlayan İffet Halim, ilk yarıyıldan sonra bölümünü değiştirerek İktisat Fakültesi’ne geçiş yapmış ve 1940 yılında buradan mezun olmuştur. İffet Halim, bölümünü değiştirmesindeki kararı şu şekilde açıklamıştır:

“İşte 1936 tarihinde Hukuk Fakültesi’ne girmem ve birinci sönestrden sonra da Türkiye’nin ilk İktisat Fakültesi’nin açılmasıyla ikinci sönestrden itibaren bu fakülteye devam etmem mümkün oldu. Bunu niçin tercih etmiştim. Edebiyatçı idim ama bu bölümde bütün metinleri takip etmiştim ve iktisat öğretmenim Türkiye Cumhuriyeti’ne yararlı olacağını düşünerek ideal yolunda İktisat Fakültesi’nin ilk talebesi ve ilk mezunu oldum.”

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Bir Cumhuriyet Kadını: İffet Halim Oruz (1904-1993)” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 10 Ocak 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Nitekim İffet Halim Oruz, okuma ve çalışma arzusu ile çevresindeki kadınlara da örnek olmuştur. İffet Halim, 1924 yılında Albay Halim Oruz ile evlenmiştir. Evlendikten sonra lise ve üniversite eğitimine devam etmiş, bu süreçte oğlu dünyaya gelmiştir. O dönemlerde evli ve bir çocuk annesi bir kadının eğitim hayatına devam edebilmesi etrafta dedikodulara yol açmıştır. Hatta oğlu ile bir karikatürü de dönemin gazetelerinde yayımlanmıştır. Karikatürde İffet Halim Oruz'un oğlu ile birlikte diploma aldığı resmedilmiştir.

İffet Halim, üniversiteden mezun olduktan sonra doktora yapmak istemiştir. Bu konuyu dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile konuşmuştur. Yücel aynı zamanda İffet Hanım'ın arkadaşıdır. Ancak bu konuşmadan olumlu sonuç alamayan Oruz ısrarından vazgeçmemiş ve eserinde bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Fakülteyi bitirir bitirmez doktora yapma çabasına giriştim. O sırada Hasan Âli Yücel Millî Eğitim Bakanı idi ve bir edebiyatçı arkadaşımız olduğu için kendisine giderek amacımı kapsayan dileğimi bildirdim. Bana hiçbir kolaylık göstermedi ve hatta ‘Ne yapacaksınız?’ şeklindeki sorusuyla karşılaştım, tekrar İstanbul’a döndüğümde gene doktora çalışmalarımı sürdürdüm. Ben doktora tezimi ‘Fiyat murakabesi’ gibi Türkiye için yeni bir konu olan ve İkinci Dünya Savaşı’ndaki Türkiye’nin kritik durumu bakımından ele almayı düşünüyor ve onun için yeni kurulan Fiyat Murakabe Teşkilatı’nda çalışmak istiyordum.”

İffet Halim Oruz, Fiyat Murakabe Teşkilatı’nda çalışmak istemektedir. Ancak bu kuruma o dönemlerde kadın memur alımı yapılmamaktadır. Nitekim Oruz, bütün olumsuz sonuçlara rağmen istikrarlı bir şekilde mücadele ederek amacına ulaşmıştır. Bu konu hakkında eserinde şu ifadelerle yer vermiştir:

“O tarihlerde Türkiye tehlike içerisindeydi, hem de ekonomik bakımdan memleket sıkıntılar içine düşmüştü. Böyle bir durumda doktorayı bir tez üzerinde yapmak elbet çok faydalı olacaktı. Ancak bu tarihte teşkilat kadın memur almıyordu. Düşüncem üzerinde ısrar ettim. [...] 20.03.1941 tarihinde İstanbul Murakabe Teşkilatı’na fiyat murakabe kontrolü olarak tayin edildim.”

İffet Halim Oruz çalışma hayatına başladıktan sonra doktora devam edip öğretim görevlisi olmayı hedeflemektedir. Fakat iş hayatındaki yoğunluk akademik kariyerine engel teşkil etmiştir:

“Bu teşkilat o sırada ihtikarla mücadele bakımından çok yoğun çalışmalar içinde idi. Kendimi o kadar ödev vermıştim ki doktora tezim yarım kaldı ve arzu ettiğim üniversite öğretim üyeliğinde ödev almak mümkün olmadı; ancak Fiyat Murakabe Teşkilatı’nda memleketin iktisadi gidişatı konusunda çok şeyler öğrendim. Bunun hazin tarafları da vardı. Devlet memurunun rüşvet alması olayları hakkında o kadar çok bilgi edinmiştim ki bir Türk kadını olarak milleti hazin akıbetlere sürükleyen birkaç olayı bu kitabıma geçirmekte fayda görüyorum.”

İffet Halim Oruz, 1941-1945 yılları arasında Ticaret Bakanlığı’nda ve İstanbul Belediyesi’nde Fiyat Murakabe Bürosu şefliği ve İthalatçılar Birliği Fiyat Kontrolü Bürosu müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Bu işlerin yanı sıra Özel Gazetecilik Lisesi’nde basın ahlakı, basın tarihi ve basın tekniği gibi dersler de vermiştir. Oruz, 1955 yılında başladığı bu görevde uzun yıllar kalmıştır.

İffet Halim Oruz, cemiyet hayatı içerisine küçük yaşlarda dahil olmuştur. Özellikle annesinin Hukuk-u Nisvan Cemiyeti’nde bulunmasından ötürü dokuz yaşından itibaren kadın hakları davasını benimsemiş ve bütün hayatını da bu davaya adanmıştır.

İffet Hanım, kadın hareketi içerisinde çalışmalar yapmadan önce küçük yaşlarda Kuvay-ı Milliye ruhunu benimseyerek İstiklal Savası başlarken vatani kurtarma çabalarına da girişmiştir: “Erenköy bağları içinde Kuvay-ı Milliyecileri köşkten köşke bağ yaprakları arasında saklayarak geçiren babamın yardımcısı olarak duyduğum ilk heyecanı dile getirmek güçtür.”

Oruz, kadın hareketi içerisine annesinden gördükleriyle dahil olmuştur. Ancak “kendisinin küçük yaşlardan itibaren dünya kadın hareketleri ve Türkiye’de bu konu üzerindeki uyanış hakkında seziş sahibi olması, Atatürk kadın devrimi hamlesinde de kendisini öncelikle bu davaya vermesine yol açmıştır.”

İffet Halim Türk kadınının tarih sahnesinde genellikle ön planda olduğunu vurgulamıştır. Oruz kadına tek bir perspektiften bakmamıştır. Ona göre kadın, içerisindeki cevheri birçok alanda ortaya çıkarabilir. İffet Halim Oruz’un kadın hareketleri içerisinde fiili olarak görev alması Diyarbakır’da başlamıştır: “Benim Türk Kadın Birliği çalışmalarına katılmam Diyarbakır Şubesi’ni kurarak başlamıştır.” Nihayetinde 29 Nisan 1927’de Türk Kadınlar Birliği’nin Diyarbakır şubesini açmıştır.

Türk Kadınlar Birliği’nin kapatılmasından sonra Başkan Latife Bekir ile birlikte Ankara’ya giden İffet Halim Oruz, Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmek istemiştir. İstek ve görüşlerini Ankara Valisi Nevzat Tandoğan’a yapmış oldukları ziyaret esnasında bildirmişlerdir. Ancak bu ziyarette isteklerini belirten Latife ve İffet Hanım, valinin olumsuz geri bildirimi ile karşılaşmıştır. Ankara’daki bir davet esnasında Mustafa Kemal ile karşılaşan İffet Hanım durumu izah ederek kendilerini ziyaret etmek için randevu almıştır. Mustafa Kemal Atatürk İffet Hanımları Marmara Köşkü’nde ağırlamış ve sorularını dinlemiştir. Mustafa Kemal,

köylü kadınların eğitimi üzerine çalışmaların yapılmasının gerekli olduğunu kendilerine söylemiştir.

Türk Kadınlar Birliği Atatürk'ten aldığı talimat ile çalışmalarını başlatmıştır. İlk çalışmalarını Çatalca köylerindeki kadınlara eğitim ve sağlık hizmetleri vererek gerçekleştirmiştir. Türk Kadınlar Birliği daha sonraki süreçte Çatalca İhsaniye köyünde bir eğitim merkezi kurmuştur.

İffet Halim Oruz, eşinin görevinden ötürü Afganistan'a beş aylık bir yolculuk gerçekleştirmiştir. Oruz bugünkü Pakistan sınırları içerisinde olan Kuetta şehrinde kalmıştır. İffet Halim ve beraberindekiler çarşı merkezinde gezerken Mustafa Kemal ve Enver Paşa'nın resimlerine denk gelmiştir. Nitekim bu olaydan çok etkilenen Oruz, Kuetta Çarşısı şiirini yazmıştır.

İffet Halim, eşinin Ankara'ya tayininden ötürü halkevleri, kadın örgütleri ve Yardımsevenler Derneği'ndeki çalışmalarına Ankara'da devam etmiştir. Bu çalışmalardan birisi de Ankara'da başlatılan Türk dili çalışmalarına katılmasıdır. Oruz, kentlerde yaşayan halk ile kırsalda yaşayan halkın kolayca anlaşabileceği bir dilin kullanılmasını savunuyordu. Bu konuda çalışma arkadaşlarına önerilerde de bulunmuştur. Bu önerilerden önemli olanın, köylerde dolaşarak kullanılan Türkçe kelimelerin derlenip toplanması ve bu kelimelerin Türkçenin söz varlığına eklenmesi olduğunu belirtmiştir. Fakat bu öneri kabul görmemiştir. Oruz, Ankara'daki faaliyetlerine Yerli Malını Teşvik çalışmaları ile devam etmiş ve mitingler düzenleyerek yerli malı kullanımının önemini vurgulamıştır.

İffet Halim Oruz Kıbrıs davasına destek vermek amacıyla 1948 yılında Kıbrıs'a gitmiştir. Kıbrıs'ta yapmış olduğu gözlemleri

1947 yılında çıkartmaya başlamış olduğu Kadın Gazetesi'nde aktarmış ve davanın destekçisi olmuştur. Türkiye'de kapatılan kadın dernekleri 1948 yılından sonra faaliyetlerine devam etmiştir. Oruz, faaliyetlerine devam eden Türk Kadınlar Birliği'ndeki çalışmalarını Ankara'da sürdürmüştür. 1950 seçimlerinden sonra Ankara'nın köylerinde Kadın Dergisi adına halkla görüşmeler de gerçekleştirmiştir. Oruz, Türk Kadınlar Birliği'nin İstanbul'daki şubesinin başkanlığına seçilmiş ve çalışmalarına burada devam etmiştir. Ancak eşinin tekrar Ankara'ya tayin olmasıyla Türk Kadınlar Birliği'ndeki görevini başkan vekili olarak sürdürmüştür. Oruz, 1957 seçimlerinden önce Demokrat Parti'den milletvekili olması için bizzat Adnan Menderes'ten teklif almıştır. İffet Halim bu teklife herhangi bir cevap vermeden Kıbrıs'a gitmiştir. Kıbrıs dönüşünde adaylığı başka bir arkadaşı tarafından engellenmiştir. Fakat kendisi yılmayarak yurt genelindeki mücadelesine devam etmiştir. İffet Halim'in de içerisinde yer aldığı kadın hareketi 1938-1960 yılları arasında önemli değişimler geçirmiştir. Oruz, siyasetten uzak kalmaya çalışmış ancak çeşitli siyasi yapılarla yakın temaslar içerisinde bulunmuştur.

Türk Kadınlar Birliği'nin atmış olduğu önemli bir adım da Türkiye'de ilk kez 1955 yılında anneler gününün kutlanmasını sağlamak olmuştur. Türkiye'de 1955 yılında yılın annesi olarak Nene Hatun seçilmiştir.

1960 yılında kurulan Kadınlar Konseyi'nin İstanbul şube başkanlığına İffet Halim Oruz getirilmiştir. Dünya Kadınlar Konseyi kongresi 25 Ağustos 1960 tarihinde İstanbul'da gerçekleşmiştir. Kongre İstanbul'da büyük bir ses getirmiş ve önemli çalışmalara imza atmıştır.

İffet Halim Oruz 1927 yılından yaşamının son anına kadar farklı dernekler ve kuruluşlar içerisinde yer almıştır. Kuruculuğunu, yöneticiliğini ve başkanlığını yaptığı kurum ve kuruluşlar şöyledir: “Türk Ocakları, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Halkevleri, Türk Kadınlar Birliği, Yardımsevenler Derneği, Kadınlar Konseyi, Çocuk Dostları Derneği, Darülaceze’ye Yardım Derneği, Sosyal Dayanışma Derneği, Huzurevlerini Kurma ve Yaşatma Derneği ile Sosyal Hizmetler Federasyonu.”

İffet Halim Oruz, 1927’de eşinin görevli olduğu Diyarbakır’da gazetecilik hayatına başlamış ve Halk Sesi adlı gazeteyi çıkarmıştır. Daha sonra 1930-1933 yılları arasında Hakimiyet-i Milliye gazetesinin “Kadınlık” adlı bölümünde ve Ulus gazetesinde yazılar yazmıştır. 1947 yılında İstanbul’da Kadın Gazetesi’ni çıkarmaya başlamış ve tüm yazı hayatı da bu gazete etrafında şekillenmiştir. Bu gazete daha sonra dergi halinde 111 sayı olarak (1947-1978) 32 yıl boyunca yayımlanmıştır. Kadın Gazetesi 1955 yılından sonra Türk Kadınlar Birliği İstanbul şubesinin de yayın organı olmuştur. Oruz, İstifçi adlı romanını da bu gazetede bölümler halinde yayımlamıştır. Oruz şiirlerini de Türklük, kahramanlık ve vatan sevgisi temalarında didaktik bir üslupla yazmıştır.

Şiirleri: *Fusun* (1928) *Tul Daireleri* (1931) ve *Kışın Bahar* (1965).

Oyun kitabı: *Burla* (manzum bir eser, 1933).

İnceleme eserleri: *Yeni Türkiye’de Kadın* (1933), *Türkiye’de Fiyat Murakabesi: Mevzuat ve Tatbikat* (1944), *Atatürk Döneminde Türkiye’de Kadın Devrimi* (1986).

Konuşmalar: *Arkadaşlar!* (1936).

İffet Halim Oruz yaşamı boyunca kadın örgütlerinde ve mücadelesinde en ön saflarda yer almıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde doğmuş ve cumhuriyetin ilk zamanlarında gençliğini yaşamış biri olarak; Mustafa Kemal Atatürk'ün izinde, cumhuriyetin değerlerini benimsemiş, her daim cumhuriyet kadını olarak yaşamış ve arkasından gelen kadınlara da ilham olmuştur. İffet Halim, 20 Ağustos 1993 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

KAYNAKLAR

Ayten Sezer Arığ. (t.y.). Türk Kadınlar Birliği. İçinde *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-kadinlar-birligi/>

Erdal Köse. (2006). *İffet Halim Oruz'un hayatı, sanatı, eserleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İffet Halim Oruz. (1986). *Atatürk döneminde Türkiye'de kadın devrimi*. İstanbul: Gül Matbaası.

Murat Yalçın (Ed.). (2010). *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kadın Gazetesi. (1949, 1 Ağustos).

Kadın Gazetesi. (1950, 3 Nisan).

21. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI NOTLARI¹

Hakan Dumlu²

Giriş

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı da sona ermiştir. Kısa bir süre boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) hegemonyası görülse bile sistem, gün geçtikçe çok kutuplu yahut çok merkezli bir yapıya evrilmiştir. Bu yeni düzen, yaygın olarak *Post-Westphalia* düzeni diye bilinmektedir. Nitekim Varşova Paketi'nin dağılması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çökmesiyle uluslararası sistemdeki aktör sayısı artmıştır. Üstelik sınırların büyük ölçüde açılması, küreselleşme sürecine, tarihin hiçbir döneminde eşine rastlanmamış bir ivme kazandırmıştır. Zira insanlar, emtia ve fikirler için sınırsız bir dolaşım mümkün olmuştur. Bu bağlamda devlet dışı aktörlerin sayısı da artmıştır. Sonuç itibarıyla uluslararası ilişkileri etkileyen aktörler, *Post-Westphalia* düzeninde hem dikey hem de yatay olarak çeşitlenmiştir.

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Mehmet Özkan'ın "21. Yüzyılda Küresel Siyaset ve Türkiye" adlı doktora dersinde, yazar tarafından tutulan notlardan yararlanılarak tefekkür edilmiş ve derlenmiştir.

² İstanbul Beykent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Yazarın "21. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Türk Dış Politikası Notları" başlıklı yazı dizisi yarininkulturu.org/ sitesinde 17 ve 24 Ocak 2025 tarihlerinde yayımlanmıştır.

Yeni bir düzen ortaya çıkınca Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası ilişkileri belirleyen paradigma da doğal olarak değişmiştir. Devletler arasındaki güç mücadelesi, buyurgan bir anlayıştan iş birliği ve uyum odaklı bir anlayışa evrilmiştir. Bu hal ve şartların oluşmasına müsaade eden yapısal etkenlerin başında ise Amerikan hegemonyasının güç kaybetmesi gelmektedir. Zira Soğuk Savaş şartlarında müttefiklerine sağladığı güvenliğe karşılık olarak, onların devlet kurumlarına tahakküm etmek suretiyle dış politikalarına tesir etmeyi amaçlayan ABD'nin güvenlik vadedebileceği iki kutuplu düzenin miadı artık dolmuştur. Bu bağlamda güç kavramı da dönüşmüş ve yumuşak güç, devletlerin dış politikasında belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Nitekim Avrupa Birliği (AB) ve Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) gibi yükselen aktörler, sırasıyla kültürel ve ekonomik imkânlarını kullanarak uluslararası sistemdeki güç merkezleri olabilmıştır. Dahası, bölgesel güçler de bu çok merkezli düzende serbestlik elde ederek özgül bir önem kazanmıştır.

Bölgesel bir güç olan Türkiye de uluslararası sistemdeki dönüşümle beraber belirmeye başlayan yeni paradigmaya uyum sağlamak için çabalamaktadır. Uluslararası ilişkilerde güç kavramı dönüştüğünden ötürü sistemde artık zayıf aktör kalmamıştır. Zira her aktör, sistemi etkileyecek bir güç potansiyeline kavuşmuştur. Türkiye, uluslararası ilişkilerde peydahlanan bu “tuhaf karşılıklı bağımlılığa” ayak uydurabilmek için çevresindeki jeopolitik gerçekliklerin farkına varmaya mecbur kalmıştır. Bu farkındalık, Soğuk Savaş mantığından sıyrılarak elde edilecek serbestlikle mümkün olmuştur. Nitekim Türkiye, çevresindeki jeopolitik gerçeklikleri dikkate alarak uluslararası sistemde kendisini yeniden konumlandırmış ve bu suretle özerk bir dış politika tayin etmeye başlamıştır. Bu süreçte

tarihî köklerinin ve kültürel mirasının sağladığı imkân ve fırsatları, yeni düzende olgunlaşan koşullara göre değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Tarihsel Süreç

Türkiye'nin uluslararası sistemde kendisini yeniden konumlandırma çabasının kökleri, aslında Kıbrıs meselesi bağlamında ortaya çıkan 1964'teki Johnson Mektubu hadisesine³ değin uzanmaktadır. Ancak o yıllarda Türk dış politikasının çeşitlendirilmesine yönelik çaba, Soğuk Savaş şartlarından ötürü stratejik değil taktik bir çabadan ibaret kalmıştır. Daha sonra, 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlayan neoliberal politikalarla Türkiye, Batı dışına açılmaya teşebbüs etmiştir. Ancak Batı'nın yol ve yordamına göre bir hareket tarzı benimsendiği için bu teşebbüs, uzun vadeli ilişkilere yol açmamıştır. Zira ekonomik menfaatin öncelendiği bu ilişki biçimi, yalnızca ticari amaçlar doğrultusunda sürdürülmüştür. Bu zihniyet yüzünden Türkiye, Soğuk Savaş'ın ardından ortaya çıkan yeni düzene hazırlıksız yakalanmıştır. Nitekim tarihî ve kültürel bağlarını

³ Dönemin ABD Başkanı Lyndon Baines Johnson tarafından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye hitaben yazılan mektupta, Türk hükûmetinin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmaması istenmiştir. Bu bağlamda 1947'de Türkiye ile ABD arasında askerî yardım konusunda imzalanan anlaşmanın dördüncü maddesi hatırlatılarak Türkiye, Amerikan menşeli askerî malzemeleri olası bir Kıbrıs harekâtında kullanmaktan menedilmiştir. Ayrıca Kıbrıs'a yönelik bir Türk müdahalesinin, SSCB'nin de Türkiye'ye müdahalesini mümkün kılacağı ve böyle bir durumda ABD ve diğer NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunmak zorunda olmadığı, söz konusu mektupta açıkça bildirilmiştir.

yeniden keşfetmek suretiyle yakın çevresinde ve gönül coğrafyasında meydana gelen güç boşluğunu doldurmak hususunda 1990'lar boyunca bocalamıştır.

Bu sırada Türkiye, iki temel sebepten ötürü Batı dünyasına yönelik ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşımın ABD'ye dönük vechesi, Birinci Körfez Savaşı'nın ardından belirmeye başlamış ve daha sonra Irak'ın işgaliyle besbelli görülmüştür. Öte yandan, Atlantik'in diğer tarafına dönük vechesi, AB'ye üyelik sürecinin bir sürünceme haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyat, Türk dış politikasının çeşitlendirilmesine yararmıştır. Bu bağlamda uluslararası güvenlik, ticaret ve dış yatırım bakımından Türkiye için önem arz etmeye devam eden Batı'nın dengelenmesine yönelik 1990'ların sonundan itibaren birtakım teşebbüsler olmuştur. Bu teşebbüsler, tarihî ve kültürel bağları kullanmak marifetiyle bölgesel; küreselleşme sürecinden istifade etmek suretiyle küresel ölçekte değerlendirilmiştir. Böylelikle Türkiye, özerk bir dış politika uğrunda edindiği tecrübelerle dayanarak Soğuk Savaş şartlarının dayattığı “çevre ülke” zihniyetinden sıyrılmaya ve “merkez ülke” olmak için çabalamaya başlamıştır (Levaggi, 2013). Kısacası, Soğuk Savaş devrindeki kayıtsızlık sebebiyle yeni düzene hazırlıksız yakalanan Türkiye, bu süreçte edindiği tecrübelerden 21. yüzyılın ilk çeyreğinde faydalanmanın yollarını aramıştır.

Türk Dış Politikasında Latin Amerika ve Afrika

Siyasi istikrar ve ekonomik büyümenin 21. yüzyılda mümkün kıldığı stratejik vizyon, Türkiye'nin küresel genişleme sürecini beslemiştir. Bu süreçte, Türk dış politikasının gelecek planlamasında önceden ikincil bir önem atfedilen Latin Amerika ve Karayipler (LAK) ile Afrika ve Asya'ya yönelik açılımlar başlatılmıştır. Bu kıtalardaki ülkelere bakış, çoğunlukla Soğuk Savaş

döneminden kalma yargılarla şekillenmiştir. Bu bakımdan daha geniş ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla bu ülkelerin Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki yerini tespit etmek gerekmiştir. Batı dışı alternatifleri arayan ve onlara öncülük etmeyi amaçlayan Türkiye, bu kıtalardaki ülkelerle mevcut ortak siyasi tecrübelerden istifade etmeye çabalamıştır. Ayrıca dinî, etnik ve kültürel bakımdan kapsayıcı olmak için buralardaki tarihî ve kültürel bağlarını kullanmıştır (Özkan, 2018).

Türkiye, LAK ülkeleriyle ticari ve kültürel ilişkiler tesis ederek dış politikasını çeşitlendirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, önceden Türk dış politikasının gelecek planlamasında ikincil bir önem atfedilen bölge ülkelerine yönelik bir açılım başlatılarak 2006 yılı, “Latin Amerika ve Karayipler Yılı” ilan edilmiştir. İki tarafın da ticari ilişkilerini çeşitlendirme arzusu, uluslararası alanda iş birliğini mümkün kılmıştır. Öte yandan LAK’a yönelik Türk dış politikasının kültürel temeli, buralardaki Los Turcos varlığı ve Endülüs bakiyesine dayandırılmıştır. Ancak Türkiye ile LAK ülkeleri arasındaki ilişkilerin önüne geçen ciddi engeller vardır. Bu engellerin neredeyse tamamı, coğrafi uzaklıktan kaynaklanmaktadır. Bundan başka iki tarafın da mustarip olduğu ardı ardına çıkan ekonomik krizler de ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Özkan, 2018; Levaggi, 2013).

Türkiye, bu engelleri aşmak için ikili ilişkilerin yanı sıra Birleşmiş Milletler (BM), G-20 ve diğer uluslararası örgütler aracılığıyla kurduğu çok taraflı iş birliklerinden de kazanım devşirmeyi ummuştur (Levaggi, 2013). Zira LAK ülkeleri, tıpkı Afrika ülkeleri gibi BM Genel Kurulunda oy grubu teşkil edebilecek denli önemli bir niceliğe sahiptir. Nitekim 2008-2009 dönemi için Türkiye, BM Güvenlik Konseyi’nin geçici üyesi olarak seçildiğinde bu niceliğin yarattığı etki görülmüştür. Ayrıca

bölgesel örgütlere de teveccüh eden Türkiye, Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) gibi birçok örgüte gözlemci üye olarak katılmak suretiyle LAK ülkeleri nezdinde görünürliğini artırmıştır. Bu bağlamda Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) ülkeleriyle kurduğu sıkı ekonomik ilişkiler de önem arz etmektedir. Sonuç itibarıyla LAK ülkeleri, uluslararası sistemdeki Amerikan hegemonyasının zayıflamasıyla özerkleşen Türk dış politikasının yeni sınırı haline gelmiştir (Levaggi, 2013).

Türkiye'nin Afrika kıtasıyla ilişkileri ise LAK ülkeleriyle ilişkilerine göre uzun bir tarihe sahiptir. Ancak Türk dış politikasında Afrika'ya bakış, kıtayı Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika olarak tasnif ettiği için ayrıştırıcı olmuştur. Bu bağlamda kurulan ilişkilerde Kuzey Afrika, ayrıcalıklı bir konum edinebilmiştir. Coğrafi şartların yanı sıra bu ayrımın iki temel düşünsel sebebi de vardır. Bunlardan ilki, Osmanlılar devrinde kıtanın kuzeyinde tesis edilen Türk hakimiyetidir. Tarihî bağlar sayesinde Kuzey Afrika, Türkiye için uzak bir bölge olmamıştır. İkincisi ise günümüzde, jeopolitik ve jeokültürel benzerliklere dayanılarak bu bölgenin Orta Doğu ile bir bütün olarak tasavvur ve takdim edilmesidir. Böylece Kuzey Afrika da Türkiye'nin yakın çevresine dahil olabilmıştır. Ancak Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş'ın ardından kazandığı serbestlik sayesinde kurabildiği yeni ilişkiler, öncekilere kıyasen daha girişken ve bütüncül olmuştur. Nitekim ekonomik göstergelere göre kısa zamanda oldukça verimli sonuçlar ortaya çıkmıştır (Özkan, 2012).

Afrika ile yeni bir ilişki biçimi yaratan Türkiye'nin bu bağlamda öncelikli amaçları, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve uluslararası sistemde kendisini yeniden konumlandırmak olmuştur. Bu ilişki biçimi, proaktif ve çok boyutlu Türk dış politikasına en iyi örneği teşkil etmektedir. Nitekim AB'nin 1997'deki Lüksemburg

Zirvesi’nde Türkiye’ye aday ülke statüsü verilmeyince Türk dış politikasında başlatılan Afrika Açılımı, bunun en belirgin kanıtıdır. Zira bir yıl sonra, 1998’de ilan edilen Afrika Eylem Planı, bu açılımın ilk adımı olmuştur. Daha sonra 2005 yılı, “Afrika Yılı” ilan edilmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye, Afrika Birliği (AfB) örgütüne gözlemci üye olarak kabul edilmiştir. İlişkiler doğruğa ulaşınca 2008’de “Türkiye-Afrika İş Birliği Zirvesi” düzenlenmiş ve Türkiye, AfB tarafından stratejik ortak ilan edilmiştir (Özkan, 2012).

Türk dış politikasının Afrika’daki temel aracı, 2011’e dek yumuşak güç olmuştur. Nitekim Türkiye, tarihinde sömürgecilik olmadığından ötürü kıtadaki milletlerin ve devletlerin güvenini kazanabilmiştir. Bu güven sayesinde Türkiye, 2011’den sonra Afrika’da bir güvenlik aktörü olarak belirmiştir. Özellikle Afrika Boynuzu’nda varlık göstererek önemli bir siyasi, askerî, ekonomik ve diplomatik güç haline gelmiştir. Bu bağlamda Somali, Türk dış politikasının Afrika’daki merkez üssü olmuştur. Geçen yıllar zarfında, Batı Afrika’ya da nüfuz etmiştir. Böylece elde ettiği siyasi ve ekonomik kazançlarını, askerî caydırıcılığının yanı sıra diplomatik başarılarıyla da tahkim eden Türkiye, 2023’ten sonra Afrika’da bir düzen kurucu olabilmektedir. Ancak Türkiye’nin dış politikasını çeşitlendirerek farklı coğrafyalara yönelmesi, dış politikada bir eksen kayması yaşadığına delalet etmemektedir (Özkan, 2012).

Türk Dış Politikasında Rusya, Çin ve Asya Açılımı

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Türkiye’ye yönelik Rus tehdidi de büyük oranda azalmıştır. Yeni düzende Türkiye ile Rusya Federasyonu’nun (RF) yetenekleri dengelenmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle askerî ve ekonomik güç kapasiteleri birbirine yaklaşmıştır. Bu denge, Türkistan ve Kafkaslar’a yönelik ilgi ve

amaçları, karşılıklı olarak uyumlu hale getirmeye mecbur etmiştir. Bu mecburi uyum da Türkiye ile RF'nin ortak jeopolitik çıkarlarını çoğaltmıştır. Böylece iki tarafın iş birliği yapması için imkân ve fırsatlar ortaya çıkmıştır (Aktürk, 2006). Ancak Türkiye'nin özellikle doğal gaz için RF'ye bağımlı olması, diğer türlü iş birliklerine de tahakküm edebilmektedir. Üstelik Akkuyu Nükleer Güç Santrali için RF ile imzalanan iş birliği antlaşmasında, nükleer teknoloji transferinin geleceği muğlak bırakıldığından ötürü nükleer enerjide de dışa bağımlı olma ihtimali belirmiştir.

Öte yandan RF ile iş birliğinin yanı sıra özellikle son yıllarda stratejik bir rekabet de söz konusudur. Zira Türkistan'da, Kafkaslar'da, Balkanlar'da, Suriye'de ve Libya'da Türkiye ile RF'nin arasında ciddi çıkar çatışmaları da yaşanmaktadır. Söz gelimi Libya'da Türkiye'nin desteklediği meşru hükûmet, ülkeye hakim olmuş; Kafkaslar'da Türkiye'nin desteklediği Azerbaycan, Karabağ Zaferi'ne erişmiştir. Son olarak Suriye'de Türkiye'nin desteklediği muhalifler ise Baas rejimini yıkmıştır. Bu coğrafyalarda RF, daima Türkiye'nin karşısında yer almıştır. Ancak rekabet, RF'nin kendi sahasına taşınınca Türkiye'nin kazanımları artmıştır. Bu bakımdan İkinci Karabağ Savaşı ve Ukrayna'daki Rus işgali aslında başlıca kırılma noktaları olmuştur. Şimdi ise özellikle Suriye'nin geleceği, Türk-Rus ilişkileri için yeni bir sınama olacaktır.

Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye, dış politikasını ve ticari ilişkilerini çeşitlendirmek maksadıyla Asya'ya bakışına vizyon katmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin ekonomik çıkarları, Asya'ya yönelik politikasını belirlemiştir. Nitekim ABD ile kıyasıya rekabet etmesine rağmen ÇHC, Türkiye'nin Asya politikasında önemli bir ticari ortak haline gelmiştir. Öyle ki Türkiye, tarihi

İpek Yolu'nun canlandırılacağı Kuşak ve Yol Girişimi'nde, özellikle Zengezur Koridoru marifetiyle önemli bir köprübaşını tutmayı amaçlamaktadır (Dumlu ve Şahin, 2024). Öte yandan Türk dış politikasında, Avrupalı kimliğinin yanı sıra Asyalı kimliği de eş zamanlı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) öncülük etmesi, dış politikada çeşitlilik sağlamıştır. Bundan başka Türkiye, özellikle ABD'nin Afganistan'ı işgalinden sonra yardım, yeniden inşa ve ara buluculuk faaliyetleriyle yumuşak gücünü göstermiştir. Bu süreçte, kamu diplomasisi doğrultusunda çeşitli kurum ve kuruluşlarını seferber etmiştir (Aslan, 2022).

Türkiye'nin 2019'da ilan ettiği Yeniden Asya Girişimi, Türk dış politikasının çeşitlendirilmesine yönelik önemli bir adım olmuştur. Nitekim bu girişim, Afrika ve Latin Amerika gibi daha önce Türk dış politikasında ikincil önem atfedilmiş kıtalara yönelik belirlenen yeni stratejinin bir parçasıdır. Böylece Türk dış politikasına küresel bir boyut kazandırılmıştır. Bu boyutun entelektüel, ekonomik ve politik temelleri olmuştur. Evvela bu kıtalardaki bölgeler ve ülkeler, artık uzak ve sorunlu yerler olarak değil; muhtemel iş birlikleri için ortakların bulunduğu yerler olarak algılanmaya başlamıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin küresel ekonomide yeniden konumlanma ihtiyacı da giderilmiştir. Sonuç itibarıyla Türkiye bölgesel ve uluslararası örgütler marifetiyle çeşitli ve etkin bir dış politika tatbik edebilecektir (Özkan, 2011). Nitekim TDT ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatındaki öncülüğü, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'ndeki (ASEAN) diyalog ortaklığı Türkiye'nin Asya'daki imkân ve kabiliyetini artırmıştır.

Türk Dış Politikasında ABD, Avrupa ve Balkanlar

Soğuk Savaş devrinde Türkiye'nin Batı ile ilişkileri, ABD ve Batı'nın geriye kalanı ekseninde gelişmiştir. O yıllardan itibaren Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik öneminden ötürü ABD için vazgeçilmez bir müttefik olmuştur. Bu bağlamda dış yardımlara karşılık olarak birçok alanda Türk-Amerikan iş birliği ortaya çıkmıştır. Nitekim SSCB'yi çevreleme stratejisine uygun olarak Türkiye, bölgesel politikalarında Amerikan yanlısı bir tutum belirlemiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan hal ve şartlar, ittifak ilişkilerini de dönüştürmüştür. Özellikle Birinci Körfez Savaşı, Türk-Amerikan ilişkilerinde psikolojik bir kırılma yaratmıştır. Yine de Türk dış politikasındaki öğrenilmiş davranışsal alışkanlıklar, kısa sürede terk edilememiştir. Zira Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi, enerji güvenliği için vazgeçilmez kılınmıştır. Nihayet 2003'te başlatılan İkinci Körfez Savaşı'nda Irak'ın ABD tarafından işgal edilişi, Türk-Amerikan ilişkileri için bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu işgal, ABD'ye yönelik Türk dış politikasının sorgulanmasına yol açmıştır (Kardaş, 2011).

ABD, gerek Soğuk Savaş devrinde gerekse sonraki yıllarda Orta Doğu, Balkanlar ve Avrasya'daki çıkarlarını koruyabilmek için bölgesel bir aktöre ihtiyaç duymuştur. Bu bakımdan söz konusu bölgelerdeki Amerikan çıkarları, Türkiye'nin tarihî ve kültürel bağlarıyla birlikte düşünüldüğü takdirde görülecektir ki iş birliği ve rekabet, aslında Türk-Amerikan ilişkilerinin tabii bir özelliği haline gelmiştir. Bu bağlamda çeşitli iş birliği ve uyuşmazlık alanları ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci, enerji güvenliği, Afganistan'ın yeniden inşa süreci ve Balkanlar'a yönelik politikalarda sıkı bir iş birliği görülmektedir. Buna karşın Türkiye'nin Orta Doğu, Rusya ve daha geniş manada Avrasya'ya

yönelik politikaları da ciddi birer uyumsuzluk kaynağı olmuştur. Üstelik bu sebeplerden ötürü Türkiye’de Amerikan karşıtlığının artması, NATO’ya yönelik şüpheleri körüklemiş ve böylece millî savunma sanayiine stratejik bir önem atfedilmesine vesile olmuştur (Kardaş, 2011).

Türk-Amerikan ilişkilerinin dönüşerek Soğuk Savaş devrindeki “patronaj” dinamiklerinin ötesine geçmesi, uluslararası sistemdeki yapısal değişimle mümkün olmuştur. Amerikan hegemonyasının zayıflamasıyla Türkiye, bölgesel gücünü küresel ölçekte hissettirebilmiştir. BM Güvenlik Konseyi’ndeki geçici üyeliği, İslam İşbirliği Teşkilatı’ndaki (İİT) dönem başkanlıkları ve TDT’deki öncülüğünün yanı sıra G-20 ve Avrupa Konseyi’ndeki etkisi sayesinde Türkiye, bu imkân ve kabiliyete sahip olabilmıştır. Bu bağlamda Türkiye, çevresindeki jeopolitik gerçekliklere göre kendisini uluslararası sistemde yeniden konumlandırmıştır. Böylelikle güvenlik kaygılarından sıyrılan ve iş birliğine odaklanan bölgesel politikaları da Ankara merkezli olmaya başlamıştır. Yeni zihniyet, yalnızca Soğuk Savaş devrine ait olan “ön cephe devleti” yahut “güney kanat” yakıştırmalarının reddi değil; dahası, Soğuk Savaş’tan sonra Türkiye’ye biçilen “köprü” ve “eksen ülke” vasıflarına da bir itiraz olmuştur (Kardaş, 2011).

Yeni düzende Türkiye, Batı ile ilişkilerini ABD, AB ve Balkanlar olmak üzere üç farklı ekseninde devam ettirmiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin AB’ye üyelik serüveni umutla başlamış, hayal kırıklığıyla devam etmiş ve nihayet reddedişle çıkmaza girmiştir. Avrupa ülkelerine kıyasen Türkiye’nin ekonomik bakımdan zayıf, siyasi bakımdan hâlâ eksik, dinî ve kültürel bakımdan ise farklı bir ülke olduğunu öne süren AB, aslında bildik çifte standart uygulamasını sürdürmektedir. Zira AB’nin genişleme

sürecinde kimi aday ülkeler, her bakımdan yeterli olmamalarına rağmen Avrupa Birliği'ne tam üye olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple AB'nin Türkiye'ye yönelik politikası tutarsız olmuştur. Nitekim asıl mesele, dinî ve kültürel farklılıklar yüzünden Türkiye'ye duyulan kuşkudur. Diğer bir deyişle Türkiye, Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak için siyasi ve ekonomik düzenini ayarlayabilecektir ancak coğrafi konumunu, dinini ve kültürünü değiştiremeyecektir. Sonuç itibarıyla John Redmond'un (2007) Türkiye için önerdiği "Avrupa'nın sorunu" ya da "sorunlu Avrupalı" seçeneklerinden ilki, AB tarafından tercih edilmiştir.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde Kıbrıs sorunu, başlıca anlaşmazlık olmaya devam etmektedir. Zira 2004'te bu sorun, gasıp Rum yönetiminin, Kıbrıs Adası'nın tamamını temsilen Avrupa Birliği'ne kabul edilmesiyle Avrupa'nın bir "iç meselesi" haline getirilmiştir. Üstelik gasıp Rum yönetimi, egemenliği Türklerle paylaşmaya razı olmadığından ötürü yarım asrı aşkın süredir yürütülen müzakereleri adeta bir sürüncemeye dönüştürmüştür. Adil, kapsayıcı ve kalıcı bir çözüme karşı inat ve ısrarla direnen gasıp Rum yönetiminin bu uzlaşmaz tutumuna karşılık olarak Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Kıbrıs'ta iki devletli çözümü savunmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, Ada'daki iki ayrı devletle kaim olan statüko, artık bir realite haline gelmiştir (Dumlu, 2024).

Hal böyleyken Türkiye'nin AB üyeliği, yapısal şartlara sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer AB, uluslararası sistemde başat aktör olmaya karar verir ve bu doğrultuda kendisini dönüştürebilirse ABD'nin sağladığı güvenlik desteğinden mahrum kalma ihtimali belirecektir. Böylesi bir ihtimal gerçekleştiği takdirde, güvenlik amacıyla Türkiye'ye ihtiyaç duyacaktır. Ancak AB'ye üyelik sürecindeki

çıkamaz, Türkiye’yi alternatif uluslararası yapıları değerlendirmeye sevk etmiştir. Türkiye’nin BRICS’e teveccüh etmesi de dış politikasını ve ticari ilişkilerini çeşitlendirme amacından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan tıpkı TDT’deki teşebbüsleri gibi BRICS’e üyelik başvurusu da Türkiye’nin jeopolitik gerçekliklere göre bir hareket tarzı belirlediğine delalet etmektedir. Ancak Türkiye için BRICS üyeliği, AB üyeliğinin bir ikamesi olarak düşünülemez. Zira AB’nin ulus-üstü, BRICS’in ise uluslararası bir yapı olması bir yana; Türkiye için esas mesele, uluslararası ilişkilerdeki belirsizliğe karşı proaktif politikalar uygulayarak tedbirli olmaktan ibarettir.

Türkiye’nin Balkanlar’a yönelik politikası ve bu bölgede artan etkisi, Avrupalı odaklar tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Öyle ki Türkiye, Balkanlar’daki istikrarın ve Avro-Atlantik bütünleşmesinin hilafına hareket etmekle itham edilmiştir. Ancak Türkiye’nin bölgeye yaklaşımı, bu tür iddiaların mesnetsiz olduğunu göstermektedir. Zira Balkan Türklerine ve Müslümanlarına yönelik ilgisi, yıkıcı bir politikanın yansıması olmamıştır. Nitekim Türkiye, hassas bir dengede tatbik ettiği Balkan politikası gereğince ulusal ve bölgesel sorunlara karışmamıştır. Bu bağlamda Yunanistan ile Kuzey Makedonya, Belgrad ile Priştine ve Hırvatlar ile Boşnaklar arasında ortaya çıkan sorunlara, taraf tutmadan yaklaşabilmiştir. Böylelikle Balkanlar’daki uluslar için güvenilir bir üçüncü ülke olmuştur. Bu realite, bölgedeki bütün aktörlerce kabul edilmiştir. Üstelik Türkiye’nin dengeli politikası, Balkanlar’daki jeopolitik güç boşluğunda, öngörülemeyen kriz ve çatışmaların çıkmasını da engelleyebilecektir. Bu bakımdan Türkiye, Balkan devletlerinin AB ile bütünleşme çabalarına tamamlayıcı bir katkı sağlayacaktır (Ekinci, 2019).

Son yıllarda Türkiye, her ne kadar AB ve NATO ile siyasi bakımdan uyumsuzluk gösterse de bu hal ve şartlar, Balkanlar'da Batı'ya bir rakip olarak hareket etmeyi gerektirmemiştir. Nitekim Türkiye, Balkanlar'daki ticari faaliyetlerinin yüzde 80'inden fazlasını AB ve/veya NATO üyesi ülkelerle sürdürmektedir. Geriye kalan ülkelerle de serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Öte yandan Arnavutluk ve Kosova'daki başlıca dış yatırımcılar arasında bulunmaktadır. Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politikasının bir diğer ekonomik vechesi ise enerji güvenliği olmuştur. Hazar'dan Balkanlar'a uzanan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Rusya'dan Balkanlar'a uzanan TürkAkım, Türkiye'den geçtiği için karşılıklı bağımlılık yaratmıştır. Bu bağlamda ekonomik bakımdan Türkiye, Balkanlar'da AB'ye karşı "yumuşak dengeleyici" olarak kabul edilebilecektir (Ekinci, 2019).

Türk Dış Politikasında Orta Doğu

Soğuk Savaş devrinde Türkiye, Orta Doğu'ya yönelik politikasını, NATO'nun güvenlik kaygılarına göre şekillendirmiştir. Bu bakımdan amaç, ittifaka yararlı olmaktan ibaret kalmıştır. Nitekim Türkiye, ittifakın stratejisi haricinde Orta Doğu'ya karışmamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın ardından realist bakış açısının ötesine geçebilen Türkiye, bölgesel politikalar sayesinde Batı ile ilişkilerini dengelemeye çabalamıştır. Uluslararası sistemdeki dönüşüm, Türkiye'ye bölgesel ve küresel bir serbestlik kazandırarak aslında bu denge arayışı için uygun hal ve şartların oluşmasını sağlamıştır. Bu arayışı tetikleyen hadiseler, Birinci Körfez Savaşı'nın ardından ortaya çıkmıştır. Ancak koalisyon hükûmetlerine denk gelen arayış, tutarlı bir dış politika doğuramamıştır. Türkiye'nin Orta Doğu politikası için asıl kırılma noktası ise Irak'ın işgali olmuştur (Özkan, 2006).

Nitekim Türkiye'nin Orta Doğu politikasının tarihi boyutunun olmadığı; dolayısıyla zaman bakımından derinlikten, mekân bakımından ise genişlikten yoksun olduğu iddia edilmiştir. Bu bakımdan Türk dış politikası; savunmacı, durağan ve edilgen olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin bu sebeple Orta Doğu'ya yabancılaştığı; bölgesel dengelerden ve bölgenin kültüründen koptuğu tespit edilmiştir (Altunışık, 2009). Ancak Irak'ın işgali sırasında ve sonrasında, Türkiye'nin bir yandan ABD ile ilişkileri bozulurken diğer yandan komşularıyla ilişkileri düzelmiştir. Böylece Türk dış politikası, dengeye doğru ivmelenmiştir. Türkiye, bölgesel barış ve istikrarı önceleyerek İİT, Arap Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) gibi uluslararası örgütlere tevaccüh etmiştir. Bu suretle Batı eğilimini aşan bir yaklaşımla dış politikasını şekillendirmiştir (Özkan, 2006).

Bu bağlamda, yeni düzenin sunduğu imkân ve fırsatlar, Türkiye'yi sahip olduğu kültür ve medeniyet mirasından istifade etmeye yöneltmiştir. Nitekim yeni düzende Türkiye'nin Orta Doğu politikası, dört özgül unsurdan mürekkep bir stratejiye dayandırılmıştır. Buna göre, (i) tarih ve kültürel birikimin önemi kavranmış, böylece (ii) Türkiye'nin çok medeniyetli kimliği öne çıkarılmıştır. Bu suretle (iii) Türkiye, bölge ülkelerinin nezdinde rol modeli olmuş, dolayısıyla (iv) komşuluk ilişkilerini geliştirerek Orta Doğu ile barışmıştır. Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikası, artık, Batı ile ilişkilerinin bir uzantısı değildir. Zira Türk dış politikasına kazandırılan dinamik ve proaktif yaklaşımın nirengi noktası Ankara olmuştur (Altunışık, 2009).

Türkiye, dış politikada belirlediği proaktif yaklaşım doğrultusunda başta Orta Doğu olmak üzere yakın çevresindeki bölgesel

çatışmalara üçüncü taraf olarak müdahale etmekten kaçınmamaktadır. Bu bağlamda, özellikle Osmanlı geçmişi bir referans olarak kullanılmaktadır. Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Libya gibi memleketlerde çoğunlukla bu referanstan istifade edilmiştir. Ancak bu ısrar, kimi zaman Neo-Osmanlıcı ve dolayısıyla hegemonyacı olarak algılanmaktadır. Bu algı da Türkiye'nin bölge ülkelerindeki güvenilirliğini zedelemektedir (Altunışık, 2009).

Sonuç

Türkiye, uluslararası sistemde meydana gelen dönüşüm sayesinde, özerk bir dış politika tayin ve takip etmek hususunda yıllar boyunca edindiği tecrübeden istifade edebilmiştir. Bu suretle çevresindeki jeopolitik gerçekliklere göre bir hareket tarzı belirlemiştir. Türkiye, hem kendisine hem de çevresine güvenlik ve istikrar sağlayacak bir merkez ülke olmaya çabalarırken tarihî ve kültürel mirasından neşet eden üç kimlikli⁴ bir dış politika kurulanmıştır: Türk, Müslüman ve Batılı. Aslını inkâr etmeden, sosyolojiyle kavgaya tutuşmadan ve muasır medeniyetler seviyesine erişmek için icap edenlere sırtını dönmeden dış politikada bir denge yaratmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda tayin edilen Türk dış politikası, Soğuk Savaş döneminin tersine, kriz odaklı değil; ülkü odaklı olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin bir bölgeye yönelik ilgisi ve ilişkileri, diğer bölgelere yaklaşımıyla çalışmadığı için Türk dış politikası da tutarlılık arz etmiştir. Bu bakımdan uyumlu küresel ilişkiler tesis edilebilmiştir.

⁴ Profesör Özkan, üç kimlikli ülkeler hakkında akademik tartışmalar açarak kuramsal bir altyapı oluşturmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin de üç kimlikli bir ülke olarak tarif edilmesi, ancak kapsamlı ve derinlikli bir kuramsallaştırmayla mümkün olacaktır.

Sonuç itibarıyla Türk dış politikasının başlıca iki özelliği vardır: (i) Aktör olma çabası, (ii) büyük güç olma isteği. Türkiye, bölgesel ve küresel meselelerde karar verici bir aktör olmak için çabalamaktadır. Bununla beraber uluslararası ilişkileri etkilemek ve şekillendirmek maksadıyla büyük güç olmak istemektedir. Nitekim Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar, Türkistan, Hazar Havzası, Akdeniz, Karadeniz, Körfez ve Afrika Boynuzu gibi çok çeşitli bölgelerde eş zamanlı çıkarları vardır. Bu sebeplerden ötürü en yakın müttefikleriyle dahi çatışmaktan kaçınmamaktadır. Zira aktör olabilmek için iradesini göstermek zorundadır. Başta ABD olmak üzere bazı NATO ve AB üyesi ülkelerin Fethullahçı Terör Örgütü ve Casusluk Şebekesi (FETÖ) ile PKK terör örgütünün Türkiye, Irak ve Suriye'deki uzantılarına verdikleri siyasi, ekonomik ve diplomatik destek sebebiyle Türkiye'nin Batı'ya karşı ihtiyatlı yaklaşımı, 2010'lardan itibaren şüpheli ve hatta kimi zaman çatışmacı bir yaklaşıma dönmüştür.

KAYNAKLAR

- Aktürk, Ş. (2006). Turkish-Russian relations after the Cold War, 1992–2002. *Turkish Studies*, 7(3), 337–364.
- Aslan, Ö. (2022). A déjà vu all over again? Identifying and explaining 'change' in Turkey's Asia policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24(6), 954–973.
- Benli Altunışık, M. (2009). Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East. *New Perspectives on Turkey*, 40, 171–194.
- Dumlupınar, H. (2024). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50'nci yıl dönümü: AB hâlâ çözümsüzlükten yana. *İstanbul Beykent Üniversitesi Avrupa Birliği Uygulama ve Araştırma Merkezi*, 1, 1–8.

- Dumlu, H., & Şahin, G. (2024). Zengezur Koridoru ve alternatif çözümler: Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 169–194.
- Ekinci, M. U. (2019). Turkey's Balkan policy and its skeptics. *Insight Turkey*, 21(2), 37–49.
- Kardaş, Ş. (2011). Turkish-American relations in the 2000s: Revisiting the basic parameters of partnership. *Perceptions*, 16(3), 25–52.
- Levaggi, A. G. (2013). Turkey and Latin America: A new horizon for a strategic relationship. *Perceptions*, 18(4), 99–116.
- Özkan, M. (2006). Turkish activism in the Middle East after 1990s: Towards a periodization of three waves. *Turkish Review of Middle East Studies*, 17, 157–185.
- Özkan, M. (2011). Turkey's 'new' engagements in Africa and Asia: Scope, content and implications. *Perceptions*, 16(3), 115–137.
- Özkan, M. (2012). A new actor or passer-by? The political economy of Turkey's engagement with Africa. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1), 113–133.
- Özkan, M. (2018). Türkiye-Latin Amerika ilişkileri üzerine notlar. *Dış Politika*, 1(3), 97–106.
- Redmond, J. (2007). Turkey and the European Union: Troubled European or European trouble? *International Affairs*, 83(2), 305–317

LONDRA SEYAHATNAMESİ I: İNGİLİZ ULUSAL ARŞİVLERİNDE GEÇEN GÜNLER

Muratcan Zorcu¹

Yüksek lisansımı Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde yaparken Cengiz Hoca'dan (Kırlı) Tanzimat dersi almıştım. Derslerin birinde bir arkadaşımız İngiliz Ulusal Arşivleri'nin (*National Archives*) önemine değinmiş, Cengiz Hoca da akademik çalışmalarımızda kullanabilmemiz için arkadaşımıza arşivin detaylarını sormuştu. Bugün elektronik posta kutumu incelediğimde arkadaşımızın e-postasına hâlâ ulaşabiliyorum. Sağ olsun, detayları tüm sınıfla paylaşmıştı. Bu notlar internet üzerinden kullanılmaya odaklanmıştı. Bu yaşanmışlığı sonraki yıllarda bir gözlem takip etti. Boğaziçi ve ODTÜ gibi iyi derecede yabancı dil öğreten üniversitelerde yazılan tezlerde, İngiltere başta olmak üzere, çeşitli arşivlerin kullanıldığını fark edebiliyoruz. Misal, meraklı bir öğrencinin herhangi bir lisans dersi için hazırladığı ödevde İngiliz Parlamento Arşivi'nin kayıtlarını kullanması işten bile olmuyor. Aynı şekilde, Marmara ve İstanbul Üniversitesi'nde olduğu gibi Osmanlı Türkçesini merkeze alan okullarda da detaylı bir Osmanlı Arşivi taraması görmemiz mümkün. Herhangi bir Paşazade'yi araştırırken sahip olduğu bahçelerin toplam dönümüne dahi ulaşmak olanaklı oluyor. Bu noktada, her iki dünyayı birleştiren çalışmaların daha

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora adayıdır. Yazarın “İngiliz Ulusal Arşivi'nde Geçen Günler” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 31 Ocak 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

ciddi çalışmalar olduğunu söylememiz mümkün. Ben de doktora tezimde bir monografiyle meşgul olduğumdan dikkatimden bir şeyler kaçmaması için İngiliz Ulusal Arşivleri'nde araştırma yapmayı planladım. Okulumun ve *Anglo Turkish Society*'nin kıymetli yardımlarıyla çalışmalarımı bu arşivde yürüttüm. Arşivi ziyarete gelen her Türk'ün maalesef sıfırdan başladığını göz önüne alarak İngiliz Ulusal Arşivleri'nde çalışma yapacak bugünkü ve yarınki meslektaşlarımız için *Yarının Kültürü*'ne katkı sağlamak adına bu yazıda kendi arşiv deneyimimi paylaşmak isterim.

Deneyimimin detaylarına girmeden şunu söylemeliyim: Selçuk Hoca'nın (Esenbel) Türkçe makalelerinin derlemesi, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları* kitabında keyifli bir Önsöz vardır ki bu önsöz bilimin evrenselliğinin yanında bireyin bulunduğu koşulların tarihçilik yapma eylemini etkilediğinden bahseder. Ben de hem vize hem de dil bariyerine takılmadan İngiliz Ulusal Arşivleri'ne gittim. Çalışmalarımızın ilerleyebilmesi için ideal dünyada diğer arşivlerin önemini göz ardı etmemek gerek.

Öncelikle, arşivin genel yapısından ve katalog sisteminden başlamak gerekiyor. Osmanlı Arşivleri'nde şu anda yaygın olarak kullanılan “*anahtar kelime araması*” ile katalog üzerinden faydalı bir netice almak mümkün değil. Bizi ilgilendiren *Foreign Office (F.O.)* kayıtları, Osmanlı İstanbul'undan Londra'ya gelen Büyükelçilik kayıtları ve Londra'dan Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli yerlere giden kurumların yıllık bazda derlediği belgeler üzerine kurulu. Mesela, Namık Kemal'i aramak için katalog sistemine Namık Kemal yazmak işe yaramıyor. Genç Osmanlıların Londra'da bulunduğu yılları esas alarak İstanbul'a gelen ve giden

defterler çerçevesinde müsvedde veya kopya olarak iki şekilde depolanmış belgeleri incelemek gerekiyor. Katalog sisteminden, yaklaşık 1200 belgeden oluşan bir defterin içinden, kendi konunuz haricinde bir sonuç çıkması tarihçiliğin keyifli kısımlarından. Şansınız yaver giderse bazı defterlerdeki özel dokümanlara katalogdan ulaşabiliyorsunuz. Fakat o belgeyi yalnız getiremedikleri için belgeleri defter numarasıyla ya da bir üst tasnif numarasıyla talep etmeniz mümkün. Osmanlı Arşivleri'nde de defterlerin içerisindeki belgelerin tek tek özetleriyle uğraşmak yerine yılı esas alarak hacimli defterler oluştursaydık bugüne kadar tasnif sorununu çözer miydik? Bu fikir, bu kataloglamayı görünce aklımdan geçmedi değil.

Arşive gitmeden internet üzerinden üye olduktan sonra randevu almanız çok kolay. Ben de randevu alınmasını özellikle öneriyorum. Yoksa arşive gittiğinizde her seferde üç defter talep edebiliyorsunuz. İnternette randevu alırken bir kerede on iki defter talep etmeniz mümkün. Bu on iki defteri bir günde bitiremeyeceğiniz için bunlar üzerinde çalışmaya devam etme sürecine birazdan değineceğim.

İnternet üzerinden talep ettiğiniz belgeler size verilen bir dolaba koyuluyor ve siz gelmeden hazır oluyor. İlk gün kayıt masasına uğrayıp yanınızda açık adresinizin yazılı olduğu bir fatura göstermeniz durumunda üyeliğiniz tamamlanıyor ve üç yıllık üyelik almış oluyorsunuz. Yanınızda getirdiğiniz eşyaları kilitli dolaplara koyup kabanınızı asıyorsunuz. Defter veya kâğıt ile bilgisayar ve kurşun kalemden oluşan çalışma setinizi oradaki saydam plastik poşetlere koyuyorsunuz. Evrakı teslim alıp incelemeye başlayacağınız okuma odasına geçerken yanınızda getirdiğiniz poşetin içindekileri ve bilgisayarınızın ekranı ile

klavyesi arasındaki yeri kontrol ediyorlar ki bu sayede belge çalınmasının önüne geçiyorlar. İçeri girdiğinizde evinizde gibi hissediyorsunuz. Çevrenizdeki herkes sizin daha iyi çalışmanız için yardımcı oluyor. Benim talep ettiğim evrakı 32C'ye koymuşlardı. Ayrıca bu numara sizin oturacağınız yeri de tayin ediyor, öyle bir düzen var.

Çalışma odasına bir defter veya üç klasör götürebiliyorsunuz. İçeride on dakikada bir volta atan memurlar buna çok dikkat ediyorlar. Aynı anda iki defter okuma salonunda bulunmuyor. Strafor köpüklere benzeyen eşyanın üzerine defteri koyuyorsunuz; görevlilerin dikkat ettiği diğer bir husus da bu. Belgenin orijinalini bir kutu içinde veriyorlar. Kutudan çıkarıp araştırmanıza başlıyorsunuz. Genelde süreniz kısıtlı olduğundan teknolojik aletleri kullanarak fotoğraf çekiyorsunuz.

Sürdürülebilirliği sağlayarak araştırmanıza devam etmenizi kolaylaştırıyorlar. Akşama doğru talep ettiğiniz defterlerin yalnızca dördüne bakabiliyorsanız sistem üzerinden diğer evrakı bir sonraki güne bırakabiliyorsunuz. Bu sayede araştırmanız bölünmeden kalan evraka devam edebiliyorsunuz. Naçizane önerim, ilk üç dört gün on iki belge talep etmeniz ki böylece sonraki günlerde elinizdeki evrakı “*Araştırmama devam ediyorum*” butonunu kullanarak eritebilin. Dolaplar tam on iki defterin kutusunu alacak şekilde tasarlanmış, fazlasını bulunduramıyorsunuz, bunu da belirtmiş olayım. İlk günden kalan yedi defterin yanında ikinci gün talep ettiğiniz on iki defter değil, yalnız beş defter geliyor ve üzerinizde aynı anda on iki defter tutabiliyorsunuz. Ama teslim ettikçe bu on iki sürekli yenileniyor.

Öğle saatlerinde biraz yoğunluk olsa da öğle yemeğini uzaklara gitmeden yemeniz mümkün, arşivin sevimli bir kantini mevcut.

Çorba, sandviç gibi çeşitli yemeklerle cüzdanınıza uygun bir şekilde öğle yemeğini halledebiliyorsunuz. Arşivin bulunduğu yer Richmond'a giden *District Line* üzerinde. Kew durağında inip tabelaları takip ediyorsunuz, ancak yakınlarda yemek yiyecek yer olmadığı için çalışmalarınızın hızı açısından buradaki kantinden faydalanmak makul bir seçenek. Ben yılbaşı zamanında gittiğim için hava durumu dolayısıyla pek fark etmedim ama yakınlarda Kraliyet'in bahçeleri var. İlkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde gidecekler parklara giriş için yanlarında ek bir bütçe bulundurmalarını tavsiye ederim.

Son olarak, İngiltere'deki arşiv ziyaretimi esas alan Londra seyahatim pek tabiidir ki yalnızca arşiv çalışmasından ibaret değil. Diğer müze deneyimlerimi başka bir yazıda sizlerle paylaşacağım.

21.YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE’NİN AFET KARNESİ

Ece Özen İldem¹

Doğal afet: isim. İnsan eliyle önlenemeyen sel, fırtına, dolu vb. felaketlerin her biri; tabii afet, katastrof.

Çevre Felaketleri ve Toplumsal Eşitsizlik: Teknoloji Umut mu, Tehdit mi?

Bir konu hakkında nasıl konuşmaya başlayacağımı bilemediğimde sözlüklere sığınırım. Çocukluğumdan beri istemsiz yaptığım bir hareket bu. Çünkü sözlükler, üzerine söyleyecek bir şey bulmakta zorlandığım o şeyi somut hale getirirler. Çocukluğumun imgeleri arasında, sözlüklerin yanında, tabiri caizse tonton mu tonton bir bilim insanı var. Gerçi çocukluk anılarıma oldukça tezat biçimde kendisi 90’larda Türkiye’nin en seksi erkeği seçilmişti. Kimden bahsettiğimi anladınız sanıyorum, ünlü deprem bilimcimiz, benim kuşağımın ise Deprem Dede’si, Ahmet Mete Işıkara. “Türkiye bir deprem bölgesidir” cümlesini yıllarca okullarda duyup o meşhur kırmızı kuşaklı Türkiye haritasına baktık. Peki ne öğrendik? Elimizde ne var? Bugün bu yazıyı 1999 Gölcük depremini hayal meyal de olsa hatırlayan, 6 Şubat depreminde ailesinin bir kısmı Hatay’da olan -şükür ki hepsi hayatta- biri olarak yazıyorum. Yaşadığımız bu büyük depremin yıl dönümünde, Türkiye tarihinin son 25 yılındaki doğal

¹ Boğaziçi Üniversitesi Hesaplamalı Bilimler ve Mühendislik Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’nin Afet Karnesi” başlıklı yazısı jarininkulturu.org/ sitesinde 7 Şubat 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

afetleri, bu afetleri ve sonuçlarını nasıl yorumlayabileceğimizi ve tabii ki teknolojinin bu afetler karşısında bize nasıl avantajlar ve dezavantajlar getireceğini gelin birlikte düşünelim.

Doğal Afetler Ekseninde Türkiye'nin Son 25 Yılı

EM-DAT (*Emergency Events Database*), Belçika'daki CRED (*Centre for Research on the Epidemiology of Disasters*) tarafından yönetilen küresel bir afet veri tabanıdır. Aynı zamanda, iklim değişikliğinin etkileri söz konusu olduğunda literatürde başvurulan değerli bir kaynaktır. EM-DAT'a göre afetler beş ana başlıkta incelenebilir:

Jeofiziksel Afetler: Deprem, volkanik aktivite, kuru heyelan

Meteorolojik Afetler: Fırtına, kasırga, ekstrem sıcaklıklar

Hidrolojik Afetler: Sel, çamur kayması, sulu heyelan

Klimatolojik Afetler: Kuraklık, orman yangınları

Biyolojik Afetler: Salgın hastalıklar, böcek istilası

Bu beş ana afet kategorisinden meteorolojik, hidrolojik ve klimatolojik afetler, iklim krizinin de etkisiyle her geçen gün daha sık ve daha şiddetli görülmektedir. İklim krizine karşı adaptasyon ve kırılganlık çalışmalarında sıklıkla bu afetlere karşı erken uyarı sistemleri, dirençli şehirlerin inşası gibi konular araştırılmakta ve bu konular üzerine her geçen gün daha çok konuşulmaktadır. Çünkü iklim krizi, artık 2050 yılı sonrasında başımıza gelecekler değil, attığımız her adımda nefesini ensemizde hissetmemiz gereken bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Kırılganlığı yüksek ülkeler -ki bunlar genellikle üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerdir- gerek coğrafi konumları gerekse bu tür afetlere karşı hazırlıklı olmalarını sağlayacak altyapı ve imkân eksikliğinden doğal afetlerden daha çok etkilenmektedir.

Şüphesiz ki Türkiye'nin de gelişmekte olan bir ülke olmasından kaynaklanan altyapısal ve kurumsal sorunları bulunmaktadır. Var olan ve genelde üzerini rttğmz bu sorunlar günün sonunda can ve mal kaybına sebep olmakta, Tierney'in de dediğı gibi, doğıal olayları bizim nezdimizde afetlere çevirmektedir.

Toplum ve Doğıal Afetler: Sosyolojinin Doğıal Afetlere Yaklaşımı

Sosyoloji en basit tabirle toplum bilimidir. Afetleri başlarına geldikleri toplumların karakteristiklerini ve sosyal yapılarını bilmeden yorumlamaya çalışmak, konunun özünün kavranmasına ve kalıcı çözümler bulunmasına engel olacaktır.

Doğıal ve insan kaynaklı afetlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini inceleyen, sosyolojinin alt disiplinine afet sosyolojisi denir. Afet sosyolojisinin odak noktası; afetlerin toplum ve kurumlar üzerindeki sonuçları, sosyal eşitsizlikler, toplumun dayanışma anlayışı, risk algısı, kurumlarda afet yönetimi ve afet sonrası yeniden inşa süreçleridir.

Afetler; sosyal, ekonomik ve politik yapılarda ciddi değışimlere yol açar. Afetin sebebi ve afete verilen tepki, bu yapıların etkilenme oranlarını değıştirse de günün sonunda toplum yapıları yaşanan felaketlerin öncesine göre çok farklıdır. Düşük gelirli haneler, engelliler, kadınlar gibi dezavantajlı grupların afetlerden görece daha çok etkilenmesi ve afet sonrası başlayacak olan toplumsal hareketlilik, genel toplum yapısında değışime yol açacaktır.

Afetler kolektif hafıza için de oldukça önemlidir. Özellikle deprem gibi çok kısa sürede büyük yıkımlara sebep olan afetler toplumsal travmaların oluşumuna sebep olur. Afet sonrası artan dayanışma, STK gücünün sürdürülebilmesi ve afet sonrasında gelen yardımların adil dağıtılması yine sosyolojinin konusudur.

Afet anlık bir olaydır. Birkaç saniye süren bir deprem, 15 dakikalık yağışla taşan dere, sıcak hava dalgası sebebiyle çıkan bir orman yangını... Afetler olur ve biter. Tıpkı insan gibi afet de doğanın bir parçasıdır. Ancak afetleri katastroflara çeviren durum toplumun tepkisidir. Örneğin depremi ele alalım. Bu konuda her zaman sözü edilen, bizim gibi bir deprem ülkesi olan Japonya'dır. Gerek gelişmiş teknolojisi, gerek toplumun etik anlayışının bizden farklı oluşu göz önüne alındığında Japonya'nın toplumsal olarak depreme bizden daha hazırlıklı olduğu görülür. Bunun sayesinde şiddeti bizimkilerden çok daha büyük depremlerden bizim yarımız kadar hasar almadan hayatlarına devam ederler. Olası bir afete hazırlıklı olmak, devletin müdahale süreçleri, kriz yönetimi gibi başlıklar afeti afet yapan şeydir. Bu toplumsal yapıları inceleyen de yine sosyolojidir.

Afetin ardından arama-kurtarma çalışmalarının ve yardımlaşmanın yoğun olduğu kriz anı bittikten sonra tabiri caizse olayın yaşandığı bölge kendi başına kalır. İlk şok atlatılmış, maalesef ki yaşanan elim olay gündemden düşmeye yüz tutmuştur ve artık hayat devam etmek zorundadır. Burada devreye afet sonrası yeniden inşa stratejileri girer. Afet bölgesinde verilen psikososyal destek ile sağlanmaya çalışılan adalet yine sosyolojinin konusudur.

Bu konuda çalışmış birçok sosyolog vardır. Şimdi gelin, bu sosyologların görüşlerine genel olarak bakalım.

E. L. Quarantelli ve Russell R. Dynes afet sosyolojisinin öncü isimlerindendir. Çalışmalarında daha çok afetlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ve afet yönetimi süreçlerini inceleyen Quarantelli ve Dynes, Afet Araştırmaları Merkezi'nin (*Disaster Research Center*) kurulmasında önemli rol oynamışlardır.

Afetlerin sosyal düzeni bozmadığını, aksine var olan toplumsal yapıları ortaya çıkardığını savunurlar. Toplum yapısı normalde dayanışma içeriyorsa kriz anında bunu çok daha net görürüz. Aynı şekilde, sosyal kurumlarda bir yozlaşma varsa bu da yine kriz ortamlarında bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Risk toplumu kavramını sosyoloji disiplinine sokan ve bununla özdeşleşen Ulrich Beck'e göre modern toplum, kendi ürettiği riskler nedeniyle felaketlere daha açık hale gelmiştir. Küreselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme, sanayileşme ve mekân değişiklikleri, var olan toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Bu durum, toplumların afetlerden etkilenme derecelerini de değiştirecektir. Afetler yalnızca fiziksel zararlar vermez, toplum içindeki adaletsizliği de derinleştirir.

Anthony Giddens da afetleri modernite üzerinden inceler. Küreselleşmenin, afetlerin etkilerini yerellikten çıkarıp küreselle yaydığını savunur. Afetlerin sebep olduğu zararlar gibi afetlerin tetiklediği dayanışma, yardımlaşma gibi birleştirici duygular da küreselleşir, uluslararası bir hal alır. Örneğin, 6 Şubat depremi sonrasında deprem bölgesindeki arama kurtarma çalışmalarına pek çok farklı milletten STK'lar katılmıştı. Bu durum bir yandan topluluklar arası etkileşimi artırsa da kriz anlarında afetlerin yönetimini de zorlaştırır.

Kathleen Tierney, aslında yazının başında bahsettiğim yaklaşımın sahibidir. Tierney'e göre afetler sadece olaylardır, bu olayların felaketlere dönüşmesine afete verilen toplumsal tepki sebep olur. Yanlış şehirleşme, dayanıksız yapılar, bilinçsiz bireyler olayların büyümesine ve kayıpların artmasına sebep olur. Örneğin, 1999 depremi sonrasında enkaz altından bilinçsizce çıkarılmaya çalışılan pek çok yurttan uzuvlarını kaybetmiştir.

Aslında olayın geneline bakıldığında yapılmaya çalışılan şey tamamen iyi niyetlidir, ancak sonuçları kötünün iyisi denebilecek durumlar oluşturmıştır. Bu sebeple toplumsal tepki dendiğinde yalnızca kötü niyet ya da yozlaşma düşünülmemeli, olayların tamamı dikkate alınmalıdır.

Naomi Klein, bu başlık altında bahsetmek istediğim son sosyolog olacak. Klein afet kapitalizmi kavramından söz ederek afetlerin ekonomik ve politik fırsatlar yaratmak için nasıl kullanıldığını inceler. Ona göre, afet sonrasındaki yeniden inşa çalışmalarında neoliberal politikalar dayatılabilir, özelleştirme ve spekülasyon yatırımlar artabilir. Kısacası afetler toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmede bir araç haline gelebilir.

Afetlerin Dezavantajlı Gruplara Etkileri: Afet Çalışmalarında Kadının Yeri

Toplumsal her olayda olduğu gibi afetlerin de dezavantajlı gruplara etkisi ayrıca incelenmelidir. Dezavantajlı gruplar denince akla engelliler, kadınlar, yaşlı ve çocuklar, yoksul insanlar gelebilir. Her grubun karşılaştığı zorluk birbirinden farklı olmakla beraber hepsi başlı başına bir yazı konusu olabilir. Bu yazıda okuyucuya dezavantajlı gruplar ile ilgili genel bir bakış açısı sağlamak için feminist afet çalışmalarından da bahsetmek istiyorum.

Annemin ailesinin bir tarafı Sakaryalı. Çocukluğum ve gençliğim 1999 depremi ile ilgili hikâyeler dinleyerek geçti. Anneannem gece yatarken de düzgün giyinmemiz gerektiğini, olası bir deprem durumunda bir kadın olarak açık saçık dışarı çıkmayacağımızı söyler durur. Deprem anında evini terk etmeden önce tülbentini arayıp bulmaya çalışan kadınların hikâyelerini birinci ağızdan dinledim hep. Başörtüsü olmadığı için, kıyafeti

uygun olmadığı için enkaz altında sessiz kalmayı tercih eden kadınların hikâyelerini dinledim. Biraz da bu sebeple feminist bakış açısından bahsetmek istiyorum size.

Afetler sırasında ve sonrasında özellikle fiziksel taciz vakalarında artış görülür, kadın ve LGBTQ+ bireyler tehdit altındadır. Dünya çapında da -örneğin Haiti Depremi sonrasında- bu vakaların artışı belgelenmiştir. Ataerkil yapının etkisiyle ailede bakım yükü genellikle kadının üzerindedir, bu da afetin etkisini ve kadın açısından yönetimini zorlaştırır. Bakıma muhtaç bir bebek ya da yaşlı, ailedeki kadının yardımına muhtaç olacaktır. Bu durum, en basit örneğiyle kadının afet bölgesinden ayrılmasını zorlaştırır. Afet sonrası kadınların işsizlik oranları çok daha çabuk yükselir, çünkü özellikle hizmet sektöründe kayıtsız çalışanlar genelde kadınlardır.

Bu eşitsizlikle başa çıkmanın en etkili yolu kadın odaklı afet planları oluşturmaktır. Bunun en doğru yöntemi de ilk olarak bireylere feminist bakış açısı kazandırmaktır. Ne yazık ki, onaylasak da onaylamasak da yaşadığımız toplumlar erkek temelli toplumlardır ve hepimiz bu toplumların içinde yetiştik. 6 Şubat sabahı gözümü açıp depremi duyduğumda yapabileceğim tek şeyin bölgeye yardım malzemesi göndermek olduğunu düşündüm. Bölgeye yardıma gidemezdim, yapabileceğim hiçbir şey yoktu. Hatta yardıma giderek orada olanlara fazladan yük olurdum. Peki ne gönderebilirdim? Aklıma gelen ilk şey battaniye oldu. Daha sonra aklıma hayvanlar geldi. Sokaktakiler, sahipleriyle sokakta kalanlar... Sonra, bebek bezi. Kendini gururla feminist olarak tanımlayan bir kadın olarak aklımın ucundan dahi geçmeyen şey hijyenik peddi. Kriz anında âdet döngüsünde olan bireyler olacağı, kadınların korkudan erken âdet görebilecekleri

aklıma bile gelmedi. Sanki âdet görmek hayatın genel akışına aykırıymış gibi. Bu sebeple toplumda kadınların da olduğunu her zaman göz önünde bulundurmak gerekiyor. Kişisel tecrübeme dayanarak söyleyebilirim ki benim için kadın odaklı afet planı demek, hijyenik ped ihtiyacını hesaba katabilmek demektir.

Afetler ve Teknoloji: Teknolojik Gelişmeler Afet Yönetimine Nasıl Katkı Sağlayabilir?

Teknoloji ve yapay zekânın hayatın her alanında karşımıza çıktığını düşünerek bunları afet yönetiminde de hesaba katmamız gerekir. Bu hususta karşımıza ilk olarak erken uyarı sistemleri ve risk tahmini çıkıyor. Veri işleme kapasitelerinin artması ve gö-rüntü işleme teknolojilerinin gelişmesi afetlerin önceden tahmin edilebilmesini kolaylaştırıyor. Aynı şekilde sensörler ve nesnelerin interneti (IoT) kullanılarak afetlerin verdiği zararlar azaltılabiliyor. Tabii burada teknolojik imkânlarla erişimdeki eşitsizliklerin de incelenmesi gerekliliği ortaya çıkıyor. Riski tahmin etmek tabii ki çok önemli ama daha da önemlisi bu tahminleri her türlü gelir ve teknolojik okur-yazarlık düzeyindeki topluma ulaştırabilmek.

Afet müdahale süreçlerinde de teknolojinin etkisini görüyoruz. İzmir ve Kahramanmaraş depremlerinde de kullanılan, enkaz altındaki insanların tespit edilebilmesini sağlayan drone ve robotlar riskli alanlarda müdahaleyi kolaylaştırarak doğru adımların atılmasını sağlıyor. 6 Şubat depreminde de etkisini gördüğümüz sosyal medya, teknolojinin afet müdahalesindeki etkilerinden sayılabilir. Sosyal medya platformları sayesinde kullanıcılar nokta atışı yardım isteyebilirken buradaki verinin incelenmesiyle bölge ihtiyaçları, eksikler ve yapılması gerekenler hızlıca belirlenip aksiyon alınabiliyor. Tabii ki burada teknolojik

okur-yazarlığın önemi ortaya çıkıyor. Özellikle hızlı yayılan teyitsiz bilgiler kriz anında daha büyük sorunlara sebep olabiliyor.

Yeniden inşa sürecinde de teknolojinin desteği yadsınamaz. Afetlere karşı dirençli akıllı şehirlerin oluşturulması, altyapı modellemesi gibi konularda teknolojinin etkisi bulunmakta. 3D yazıcılar artık inşaat için kullanılabilir. Örneğin, 2018 yılında Meksika'daki deprem sonrasında 3D baskı ile evler inşa edildi. Burada da karşımıza mekânsal adaletsizlikler çıkıyor. Dirençli altyapılar ya da akıllı şehirler merkezî yerlerde oluşturulurken kırsalda bu gibi teknolojilere erişimin zor olması mekânsal eşitsizliğe bir örnek teşkil ediyor. Bu imkânlarla ulaşmadaki maddi eşitsizlikler ise gelir adaletsizlikleri altında değerlendirilebilir.

Yapay zekâ ve ön yargılı algoritmalar her konuda olduğu gibi afet yönetiminde de ortaya çıkmaktadır. Yapay zekâyı eğiten veri erkek merkezli olduğu için teknolojinin bu açıdan kullanımı cinsiyet ve ırk ayrımcılıklarına da yol açmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında yapay zekâ etiği çalışmaları da afet yönetiminde önem kazanmaktadır.

Türkiye'nin Afet Karnesi: 25 Yılda Neler Oldu?

Tüm bu anlattıklarım ekseninde ülkemizde son 25 yılda yaşanan afetlere genel olarak bir bakalım.

Büyük Depremler

1999 Gölcük Depremi (17 Ağustos 1999)

Bölgesel etkiler: Kocaeli, Sakarya, Yalova, İstanbul ve çevresinde büyük yıkım yaşandı. Sanayi tesisleri ağır hasar gördü.

Sosyoekonomik sonuçlar:

On binlerce insan evsiz kaldı.

Kocaeli gibi sanayi merkezlerinde üretim durdu, ekonomik kayıplar arttı.

Depremzedeler için prefabrik konutlar inşa edildi, ancak uzun vadeli kalıcı çözümler zaman aldı.

Teknolojinin rolü:

1999'dan önce erken uyarı sistemleri ve afet yönetim yazılımları yetersizdi.

Sonraki yıllarda sismik izleme sistemleri ve DASK (Zorunlu Deprem Sigortası) gibi mekanizmalar geliştirildi.

Siyaset ve afet yönetimi:

Afet yönetimi konusunda Türkiye'de ilk büyük tartışmalardan biri başladı.

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) kuruldu.

Medyadaki yansımalar:

İlk kez bir doğal afet televizyon ve gazetelerde bu kadar kapsamlı yer aldı.

Deprem sonrası yardım eksiklikleri sert şekilde eleştirildi.

2011 Van Depremi (23 Ekim 2011)

Bölgesel etkiler: Van merkez ve Erciş ilçesi büyük hasar gördü.

Sosyoekonomik sonuçlar:

Soğuk hava koşulları nedeniyle barınma krizi yaşandı.

Depremzedeler için geçici barınma alanları oluşturuldu.

Teknolojinin rolü:

Sosyal medya, yardımlaşma organizasyonlarında ilk kez etkin şekilde kullanıldı.

Siyaset ve afet yönetimi:

Yardım organizasyonlarındaki eksiklikler tartışıldı.

Van'da kentsel dönüşüm projeleri hız kazandı.

Medyadaki yansımalar:

Sosyal medya üzerinden geniş çaplı bağış kampanyaları düzenlendi.

2020 İzmir Depremi (30 Ekim 2020)

Bölgesel etkiler: Bornova ve Bayraklı ilçelerinde çok sayıda bina çöktü.

Sosyoekonomik sonuçlar:

İzmir'de kentsel dönüşüm projeleri hızlandı.

Kiralar ve gayrimenkul fiyatları yükseldi.

Teknolojinin rolü:

Deprem sonrası enkaz altında kalanları bulmak için drone'lar ve termal kameralar kullanıldı.

Siyaset ve afet yönetimi:

Türkiye'de afet yönetimi ile ilgili yasaların daha da sertleştirilmesi gündeme geldi.

Medyadaki yansımalar:

Deprem sonrası yardım çağrıları ve dayanışma sosyal medya üzerinden büyük destek aldı.

2023 Kahramanmaraş Depremleri (6 Şubat 2023)

Bölgesel etkiler: 11 şehirde büyük yıkım yaşandı, Hatay ve Kahramanmaraş en çok zarar gören iller oldu.

Sosyoekonomik sonuçlar:

Bölgedeki sanayi üretimi durma noktasına geldi.

Deprem sonrası büyük bir göç hareketi yaşandı.

Teknolojinin rolü:

Drone'lar, yapay zekâ destekli arama-kurtarma teknolojileri ve uydu görüntüleme sistemleri kullanıldı.

Siyaset ve afet yönetimi:

Afet sonrası hükûmetin müdahalesi sert eleştirildi.

Uluslararası yardımlar büyük önem kazandı.

Medyadaki yansımalar:

Sosyal medyada yardım çağrıları ve eleştiriler büyük yankı uyandırdı.

Büyük Seller ve Su Taşkınları

2009 İstanbul Sel Felaketi: 31 kişi hayatını kaybetti, altyapı eksiklikleri gündeme geldi.

2021 Batı Karadeniz Sel Felaketi: Kastamonu, Bartın ve Sinop'ta büyük hasar oluştu.

2023 Ankara ve İstanbul Selleri: Ani yağışlar nedeniyle metro ve yollar sular altında kaldı.

Büyük Orman Yangınları

2021 Akdeniz ve Ege Yangınları: 170.000 hektar alan yandı, yangın söndürme uçaklarının eksikliği tartışıldı.

Tsunami

2020 İzmir Depremi Sonrası Seferihisar Tsunamisi: Türkiye’de kaydedilen en büyük tsunami olarak tarihe geçti.

Sonuç

İklim krizi, yoğun nüfus, modernleşme ve küreselleşme ekseninde afetler artık daha sık, daha şiddetli ve tüm dünyayı etkileyecek şekilde yaşanıyor. Toplumsal eşitsizlikler afetlerin etkilerini artırırken afetler de bu eşitsizlikleri derinleştirmekle meşgul; bir nevi geri besleme mekanizması. Ama iyi haber şu ki bu eşitsizlikler ve afetlerin etkileri konusunda kafa patlatan sosyologlarımız, yapay zekâ uzmanlarımız var. Birey olarak ise bize bilinçlenmek düşüyor. Afet yönetimini, kendini korumayı ve bence en önemlisi örgütlenmeyi ve devletten daha iyisini talep etmeyi öğrenmek. 6 Şubat depremleri bize altyapının, inşaat denetimlerinin, kurtarma çalışmalarının, STK’ların ve birlik olmanın önemini tekrar gösterdi. Keşke bu dersi bu kadar acı bir şekilde tekrar almasaydık, keşke almamız gereken bu dersler deprem gündeminden düştüğünde de bizimle kalmaya devam etseydi. Bu vesileyle yıl dönümünde olduğumuz 6 Şubat depremlerinde ve yukarıda bahsettiğim afetlerde yakınlarını kaybedenlere başsağlığı dileyerek bu yazıyı bitirmek istiyorum. Dilerim ki yarın ülkemiz ve vatandaşları için daha güvenli ve daha umutlu bir gün olur.

KRİPTO PARA: ANARŞİST RUH MU SİSTEM İÇİNDE BİR BAŞKA TUĞLA MI?

Güner Durmaz¹

*“Gerçek insanlık, dünyadaki en yüce
ve en güzel olan her şeyin, en alçak ve
en canavarca olanlarla bir karışımını sunar.”
Mihail Aleksandroviç Bakunin, Tanrı ve Devlet*

Bugün, *Bitcoin* ve *kripto para* kavramlarını duymayan neredeyse kalmadı. Özellikle Türkiye, Brezilya, Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkelerin vatandaşları, kripto paralara ve sundukları fırsatlara dört elle sarılıyor. Binance’in 2023 araştırmasına göre, Türkiye nüfusunun yüzde 40’ı kripto paralarla işlem yapıyor. Bu oran, Türkiye’yi dünyada kripto kullanımında öncü konuma yerleştiriyor.

Peki, Türk vatandaşları neden kripto paralara bu kadar bel bağlıyor? Cevap basit: Enflasyonist bir ortamda, altın gibi geleneksel yatırım araçlarından üç kat kazanç sağlanırken kripto paralarla 30 kat kazanç elde etmek mümkün. Bu durum, kriptoyu Türkiye gibi ülkelerde bir “yaşam mücadelesi” haline getiriyor.

Gelişmiş ülkelerde ise kripto paralar, anti-merkeziyetsiz yapısı ve gelecekte para yerine geçebilecek bir emtia olma potansiyeliyle

¹ İstanbul Üniversitesi Yeni Medya ve İletişim Yönetimi Bölümü’nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Kripto Para: Anarşist Ruh Mu, Sistem İçinde Bir Başka Tuğla Mı?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 21 Şubat 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

umut vaat ediyor. Örneğin, İsviçre'nin Lugano kentinde *Bitcoin* ile alışveriş yapmak, günlük yaşamın bir parçası haline geldi. Ancak, dünyanın daha az gelişmiş bölgelerinde kripto paralar henüz bu kadar benimsenmiş değil.

Türkiye gibi ülkelerde kripto paralara olan yoğun ilgi, dolandırıcıların da iştahını kabartıyor. İnsanların kısa sürede büyük kazançlar elde etme arzusu, mantıklı karar vermelerini engelliyor. Yakın geçmişteki en büyük kripto dolandırıcılık vakalarından biri olan Thodex skandalı, bu durumun acı bir örneği. Benzer bir skandal da ABD'de FTX şirketiyle yaşandı.

Bu nedenle, devletler ve bankalar kripto paraları “daha güvenli” hale getirmek için harekete geçti. Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), kripto paralara yönelik regülasyonlar üzerinde çalışırken ABD’de Fed Başkanı Powell, bankaların kripto paralara uyum sağlaması gerektiğini vurguladı.

Peki, tüm bunlar neden önemli? 17 yıl önce Satoshi Nakamoto tarafından yazılan bir makale ile doğan *Bitcoin*, bugün dünyanın en zengin insanı Elon Musk’ın dilinden düşmüyor. Hatta Musk’ın Hükûmet Verimliliği Departmanı’nın, bir meme coin olan Dogecoin’den esinlendiği bile aşikâr. Bu durum, *Bitcoin*’in yaratıldığı dönemdeki masumiyetini koruyup korumadığı sorusunu gündeme getiriyor. *Bitcoin*, anarşist bir rüyadan neo-liberal bir gerçeğe mi dönüştü? Gelin, birlikte keşfedelim.

Bitcoin, Anarşist mi?

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nden mezun olduktan sonra pazarlama ve dijital pazarlama alanlarında çalıştım. Aynı zamanda haber organizasyonlarında görev alarak hem haberlerin hem de markaların reklamlarını yaparak onları satmaya çalıştım.

Bitcoin ve kripto para kavramlarıyla yaklaşık bir yıldır profesyonel olarak ilgileniyorum. Bu süreç, Satoshi Nakamoto'nun *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* makalesini okumamla başladı (bu arada, o dönemde bana bu konuda rehberlik eden Baran Karlıdağ'a da selamlar!). Açıkçası benim için oldukça eğlenceli bir dönemdi, özellikle Satoshi'nin makalesi -ki her şeyin başlangıcıdır- güzel bir okuma vadeder. ("I am the Alpha and the Omega, the First and the Last, the Beginning and the End. Revelation 22:13-15") Nakamoto'nun makalesi, *Bitcoin*'in temel prensiplerini ortaya koyar:

1. Merkeziyetsiz ve Güvene Dayalı Olmayan Sistem: *Bitcoin*, bankalar gibi üçüncü taraflara ihtiyaç duymadan bireyler arasında doğrudan işlem yapılmasını sağlar. Bu, işlemleri daha hızlı, düşük maliyetli ve sansüre karşı dirençli hale getirir.
2. Blockchain ve Proof-of-Work: *Bitcoin* ağı, işlemleri değiştiremez bir şekilde kaydeden bir blockchain kullanır. Proof-of-Work mekanizması, işlemlerin güvenliğini sağlar.
3. Sınırlı Arz ve Madencilik: *Bitcoin*'in toplam arzı 21 milyonla sınırlıdır. Madenciler, işlem gücü harcayarak yeni *Bitcoin* üretir ve ödül alır. Bu sistem, ağın devamlılığını sağlar.

Nakamoto, bankacılık sektörünün tekeline ve devletlerin para üzerindeki kontrolüne meydan okuyarak finansal özgürlüğün kapılarını araladı. *Bitcoin*'in 21 milyonluk sınırlı arzı ile enflasyonun önüne geçmeyi hedefliyordu. Çünkü dolar veya Türk lirasının aksine, *Bitcoin*'i istediğiniz kadar basamazsınız.

Anarşi, genellikle kaostan ilişkilendirilse de kelime anlamı hükümdarsızlık, lidersizlik (*anarchia*), siyaset biliminde ise devletsizliktir. *Bitcoin* de bu prensibe dayanır: Merkezi bir otorite yoktur, sistem tamamen bireylerin gönüllü katılımıyla işler.

Geleneksel para birimleri devletler ve merkez bankaları tarafından yönetilirken *Bitcoin* tamamen merkeziyetsizdir. Kurallar, katılımcıların özgür iradesiyle belirlenir ve değişiklikler yine gönüllü olarak benimsenir.

Bitcoin, başlangıçta doğasında anarşizme dair birçok unsur barındırıyordu. Hegel diyalektiğine göre, herkes sonunda savaştığı şeye dönüşür. Bitcoin de 2008'deki halinden oldukça farklı bir noktada. Peki, bu değişim nasıl gerçekleşti?

Bitcoin, başlangıçta bankalar ve finansal aracılar gibi merkezî yapıları ortadan kaldırmayı hedeflerken zamanla kendi araçlarını yarattı. 2012'den itibaren Coinbase gibi borsalar, kripto paraların alınıp satıldığı platformlara dönüştü. Bu durum, “merkeziyetsiz finans” fikrini çelişkili hale getirdi çünkü bu platformlar, kullanıcı işlemlerini kontrol edebiliyor ve BTC'nin fiyatını etkileyebiliyor.

Kurumsal yatırımcıların artan ilgisi, regülasyonlar ve teknolojik gelişmeler Bitcoin'in rolünü değiştirdi. BlackRock ve Fidelity gibi dev yatırım firmalarının Bitcoin ETF başvuruları (ETF = Borsa Yatırım Fonu), kripto paranın geleneksel finans sistemine entegrasyonunu hızlandırdı.

Ayrıca, *Bitcoin*'in yüksek volatilitesi onu günlük ödemeler ve kullanımlar için güvenilir bir araç olmaktan uzaklaştırıyor. 24 saat içinde yüzde 10 değer kaybedebilen bir varlık, daha çok yatırım amacıyla değerlendiriliyor. Son yıllarda bankaların da kripto paralara ilgisi arttı. Türkiye'de Garanti BBVA gibi finans kuruluşlarının sektöre adım atması, *Bitcoin*'in anarşist ve finansal özgürlük odaklı yapısını zedeleyerek onu altın benzeri bir yatırım aracına dönüştürdü.

Tekno-Feodalizm ve *Bitcoin*

Bitcoin, dünyayı değiştirdi. Ancak *longue durée*'de (Fernand Braudel'e selam olsun), bu dönüşümün farklı bir boyutu daha var. Yannis Varoufakis'in de belirttiği gibi, kapitalizmin çözölmeye başladığı yeni dünyada *Amazon*, *Facebook* ve *X* (eski *Twitter*) gibi şirketler artık klasik kapitalizmin kurallarına göre işlemiyor. Üretim yapmak yerine kullanıcı verilerini topluyor, hizmetlerine erişim için deta "kira" alıyorlar. Bu durum, kapitalizmin temel dinamiklerinden farklı, yeni bir düzeni doğurdu: Tekno-feodalizm.

2008 ekonomik krizinin ardından merkez bankalarının finans sektörüne aşırı destek vermesi ve internetin büyük ölçöde özel şirketlerin kontrolüne geçmesi, bu yapının temelini oluşturdu. Artık serbest piyasa gibi görönen bir sistemde yaşıyoruz, ancak kurallar teknoloji devleri tarafından belirleniyor. Kullanıcılar, tıpkı feodal lordların toprağı üzerindeki köylöler gibi, bu dijital platformların ekosistemine mahkûm hale geliyor.

Bitcoin'in anarşist idealleri de bu yeni düzenin baskısı altında. Merkeziyetsizlik vaat eden bir sistemin, Elon Musk gibi figürlerin sosyal medya paylaşımlarıyla yönlendirilmesi, kripto paraların bağımsızlığını sorgulatıyor. Regölasyonlar ve kurumsal (merkeziyetçi) sermayenin artan etkisi de *Bitcoin*'in özgürlökcü ruhunu törpölüyor.

Bitcoin, başlangıçta anarşist bir ütopya olarak doğdu, ancak zamanla merkeziyetçi yapıların etkisi altına girdi. Geleceği belirsiz olsa da dünyayı değiştirdi ve değiştirmeye devam ediyor. Asıl soru ise, bu dönüşüm sürecinde kendi ideallerine ne kadar sadık

kalabileceği. Yoksa *Bitcoin* de her şey gibi başka bir forma bürünüp yok olup gidecek mi?

KAYNAKLAR

Binance Research. (2023). *State of the market: Turkey's crypto landscape*. Binance Research.

Bitcoin Magazine. (2023). *Bitcoin is pure anarchy*. Bitcoin Magazine.

Investing.com Türkiye. (2022). *FTX krizi: Nasıl başladı, neler yaşandı, nereye varacak?* Investing.com.

Satoshi Nakamoto. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*. Bitcoin.org.

Teyit.org. (2021). *Thodex olayı hakkında neler biliyoruz?* Teyit.org.

The Guardian. (2023). *Yanis Varoufakis: Technofeudalism and the future of capitalism*. The Guardian.

RAP GENEL OLARAK NEDEN POPÜLER?

Zafer Engin Pekel¹

Başlığı okuduktan sonra rap tarihi veya rap'in tanımı üstüne bir yazıyla karşılaşacağınızı düşünüyorsanız bu yazı beklediğinizden farklı bir yazı olacak. Son dönemde sık sık gördüğümüz “Rap Nedir?”, “Rap'in Kökeni” veya Türkçe Rap Tarihi” başlıklı içeriklerin aksine bu yazıda rap müziğin bir müzik türü olarak karakterini analiz edip hem dünyada hem de ülkemizde bu kadar popüler olmasını ve rekabette diğer müzik türlerinin önüne geçmesini sağlayan yapısal niteliklerini inceleyeceğiz.

Başlarken bir müzisyen veya müzik eleştirmeni olmadığımı belirtmem gerek. Bu yazının muhtevası teknik incelemelerden ziyade rap müzikle az çok ilgisi olan ve rap camiasına dışarıdan bakan bir göz olarak yaptığım araştırmalar ve bu araştırmalara dayanan şahsi çıkarımlardan oluşuyor. Elbette rap konusunda benden daha birikimli ve rap müziği hayatının bir parçası haline getirmiş bazı dostlarımdan destek aldım.

İki parçadan oluşacak bu çalışmanın ilk kısmında rap müziğin karakteristik özelliklerini ve bu özelliklerin dinleyiciye ulaşma ve popüler olma noktasında sağladığı avantajları belli bir coğrafya ve dil özeline indirgmeden, daha genelgeçer kriterler üzerinden anlamaya çalışacağız. İkinci yazıda da bu özelliklerin Türkçe

¹ Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrencidir. Yazarın “Rap Genel Olarak Neden Popüler?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 28 Şubat 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Rap'teki tezahürünü ve Türkçe Rap özelinde ele alabileceğimiz başlıkları inceleyeceğiz.

Ayrıca bu yazıda çok fazla İngilizce kökenli kelime göreceksiniz. Her ne kadar Türkçe bir yazıda yabancı kelimeler kullanmak istemesem de buna mecbur kaldım. Rap terminolojisi İngilizce kökenli olduğu için pek çok kelimeyi ya Türkçe olarak karşılamak mümkün değil ya da tercüme orijinal terime uygun düşmüyor ve anlam karışıklığı yaratıyor. O yüzden MC, DJ, *synthesizer* gibi kelimeleri “-emsi, dicey” gibi Türkçe telaffuza uydurmak yerine- orijinal haliyle kullanmayı tercih ettim. İngilizce kavram ve kelimelere aşina olmayanlar için başlamadan [bağlantıdaki](#) sözlüğü okumak faydalı olacaktır.

Müzikten Müzik Üretme ve *Sample* Alma Kültürü

Rap, ortaya çıktığı dönemden beri büyük ölçüde sıfırdan bir eser üretmek yerine var olan şarkılardan faydalanarak üretim yapan bir müzik türü. *Sample* alma dediğimiz yöntemde mevcut bir şarkının bestesinin bir kısmı (çoğu zaman *sample* en vurucu, en akılda kalan yerden alınır) seçilir ve yeniden düzenlenir. Düzenlenen bu parçanın üzerine rap müzikte kullanılan, çoğu zaman *synth* veya *drum* gibi enstrümanlarla üretilen ritimler eklenir ve sözler bu düzenlenmiş formatın (*beat* dediğimiz altyapı) üstüne kaydedilir.

Sample kültürünün ilk ve en önemli faydası mevcut müzik arşivindeki her bir eserden faydalanmayı sağlamasıdır. Popüler bir eserden *sample* alarak rap şarkısı yaptığınızda hem eserin popülerliğinden faydalanabilir hem de sıfırdan kaliteli bir beste üretme zahmetinden kurtulursunuz. Bu yöntemle çok hızlı şarkı üretebilir, ürettiğiniz şarkılarla da *-sample* aldığınız şarkının melodisini hatırlattığı için- insanların dikkatini kolayca çekip

şarkınızın çok daha hızlı popülerleşip tanınmasını sağlayabilirsiniz.

Amerikan rap'çiler ilk dönemde jazz ve blues şarkılardan *sample* alsalar da bugüne kadar çok geniş bir aralıkta, neredeyse her müzik türünden *sample* alındı. Bu da rap'in her müzik türü ile etkileşime girerek zenginleşmesini ve herkese hitap edebilecek, *subgenre* olarak tabir edilen alt türlerin doğmasını sağladı. Rock seven biri rock-rap, metal seven biri metal-rap veya jazz seven biri jazz-blues esintileri taşıyan rap parçaları bulabiliyor. Üretim yelpazesinin bu kadar geniş olması, rap'in dinleyicileri yakalaması ve tabanını genişletmesi için müthiş bir fırsat. Tabii ki burada önemli olan sadece müzikal altyapı değil; müziğin akışı ve şarkı söyleme tarzlarının da değişip farklı vokal tekniklerinin kullanılması dinleyici açısından çok zengin bir seçenek havuzu sunuyor. (Farklı rap tekniklerini örnekleyen [bu video](#)'ya bakabilirsiniz.)

Yeni ve Kendini Yenileyen Bir Müzik Türü Olması

Rap her şeyden önce çok yeni bir tür. İlk rap kaydı için farklı şarkıların ismine yer verilse de rap'in başlangıç dönemi olarak genellikle 1970'ler kabul ediliyor. (Bu [bağlantıda](#) konuyla ilgili çeşitli iddiaları toplu olarak görebilirsiniz.) Rap, hip-hop kültürü içinde bir alt kültür olarak ortaya çıkmış olsa da bugünlerde bu kültürün grafiti ve break-dance gibi diğer öğelerinden çok daha popüler. Yarım asrı yeni devirmiş olan rap, doğduğu zamandan beri çok yoğun ve hızlı değişimler yaşadı. Rap'in katı kurallara veya formlara sahip olmaması, rap'çilerin elektronik ekipmanları ve yeni müzik teknolojilerini kullanma konusunda ellerini her zaman çabuk tutması, rap müziğin sürekli güncel bir karaktere sahip olmasını sağladı. İnsanlar, pek çok konuda olduğu gibi müzik konusunda da kendi yaşadıkları dönemi

yansıtan, çağa uygun olan eserlere meyilli oluyor ve rap güncellik konusunda hiçbir zaman geride kalmıyor.

Rap'ın yeni ve güncel bir müzik olması, rap müzikte *synth* ve diğer elektronik ekipmanların çok yoğun kullanılmasına olanak sağlıyor. Hatta rap müziğin gelişiminin *synthesizer* ile paralel ilerlediğini iddia edersek abartmış sayılmayız. Normalde farklı enstrümanlarla üretilen pek çok sesin elektronik olarak üretilmesini sağlayan *synthesizer*, rap müzik altyapılarının hazırlanması ve eski şarkılardan alınan *sample* ve ritimlerin düzenlenmesinde rap müzisyenlerinin işini inanılmaz kolaylaştırdı. Ayrıca, rap müzikte üretimin çok daha hızlı ve ucuz olmasını sağladı. Akustik anlamda her bir enstrümanı ve müzisyeni aynı anda bir araya getirmek ve akustik tasarım açısından kayıt almaya uygun bir stüdyoya sahip olmak gerekliydi. Buna karşın elektronik olarak üretilen sesler çok daha ucuz, kolay ve hızlı bir şekilde kaydedilebiliyordu.

Rap müziğin elektronik müzik ekipmanlarıyla bağı *synthesizer* kullanımından ibaret değil. Elektronik davul gibi enstrümanlar ve müzik düzenleme için kullanılan yazılımlar piyasaya çıktığında da rap kitlesi bu teknolojilerin kullanımında öncü oldu. Bugünlerde rap müzik tartışmalarının merkezinde yer alan *auto-tune* ilk olarak Cher'e ait *Believe* şarkısıyla şöhret kazandıysa da rap'çiler tarafından hızlı bir şekilde kullanılmaya başlandı. *Auto-tune*, aradan geçen 27 yıllık periyotta rap müziğin önemli araçlarından biri haline geldi. Benzer şekilde, elektronik filtreler sayesinde sesle oynamak da rap müzikte oldukça sık kullanılan bir teknik oldu. Elektronik filtreler, rap'in yıllardır vazgeçilmez bir parçası.

Kendini sürekli güncelleyebilme becerisi, sadece teknolojik adaptasyon açısından değil, güncel konu ve olayları yansıtabilmek

açısından da değerli. Rap müzik parçaları incelendiğinde güncel olaylara verilen referanslar ve gündemdeki konulardan bahseden sözleri sık sık görüyoruz. Hikâye anlatımına ve sözlerle mesaj vermeye uygun bir format olması, rap'i günceli yakalama konusunda müzik türleri arasında ön plana çıkarıyor. Küçük bir şehrin futbol takımının hikâyesinden tutun (Karabükspor hakkında bir [şarkı](#)), ülkeleri, hatta bütün dünyayı etkileyen politik meselelere kadar farklı konular rap anlatılarında kendine yer buluyor. İnternet çağında gündemin eskiye nazaran çok hızlı değişmesi, hızlı üretim yapma ve adapte olabilme imkânına sahip rap kültürü için bir fırsata dönüşmüş durumda.

Rap müzik, yeniliğe uyum sağlarken sadece kendi üretimini yeni ve güncel tutmuyor; *sample* aldığı parçaları da yeniliyor. Sanatçılar, *remix* kavramıyla da ifade edebileceğimiz, bir besteyi yeniden düzenleme işlemini yaparken eski besteleri güncel formlara ve dönemin müzik zevklerine uygun bir şekilde yeniden düzenleme şansı bulabiliyorlar. Bir zamanlar çok sevilen ancak yeni neslin zevkine hitap etmeyen, klasikleşmiş bir eserin temposunu yükseltmek, ritmini değiştirmek veya onu başka müziklerle harmanlamak aynı melodinin farklı bir formda genç dinleyiciyi yakalamasını sağlıyor.

Kolektifler, Ortak Çalışma ve *Feat* Kültürü

Düetler ve ortak projeler müzik dünyasının olmazsa olmazı, ama rap müzisyenleri kadar çok düet ve ortak iş yapan müzisyen bulmak zor. Bir rap albümüne baktığınızda sanatçı olarak beş-altı farklı isimle karşılaşmak sıradan bir durum. Rap camiasında *feat* kültürü oldukça kabullenilmiş durumda; şarkıların çoğunda iki, üç, hatta dört farklı MC bir arada olabiliyor. Sadece MC'leri değil, bir albümde birden fazla DJ'i de bir arada görebiliyoruz. Bir rap albümünde on farklı ismi görmek sıra dışı bir durum değil.

Bu kadar çok düet yapılması, ilk olarak genç ve yeni sanatçıların daha hızlı görünür hale gelmesini sağlıyor. Tanınan bir rap'çi, albümündeki bir şarkıda yetenekli bir gençle düet yaptığında henüz tanınmamış olan rap'çiyi kendi kitlesine tanıtmış oluyor. Sadece ünlü ve genç müzisyenler değil, şöhretleri yakın rap'çiler de düet yapabiliyor. Bu tarz düetler, sanatçıları potansiyel dinleyicileri olan rap müzik severlere tanıtmaya fırsatı sağladığı için adrese teslim bir reklam kampanyası kadar etkili oluyor.

Feat kültüründen sadece MC'ler değil, müzikal altyapıyı hazırlayan DJ'ler de olumlu etkileniyor. Rap müzikte şarkıları yazıp söyleyen MC'ler dışında genelde DJ'lerin de ismi geçiyor. Müzik eserlerinde bestekârın kim olduğu özellikle merak edilmezken rap müzikte hemen her şarkıda DJ'in ismi görünüyor. DJ'lerin hepsinin dijital platformlarda sanatçı olarak kayıtları var ve yaptıkları çalışmaları inceleyip aynı DJ'in altyapısını hazırladığı diğer sanatçıları bulabiliyorsunuz. DJ'lerle alakalı bir istisna da prodüktör albümü dediğimiz, DJ'in albümün bütün altyapısını hazırladığı ve davetini kabul eden MC'lerin şarkılarını okuduğu bir albüm türünün varlığı. Rap müzik dışında pek görmediğimiz bu albüm türü çok fazla MC'yi bir araya getirdiği için DJ'in ismi üzerinden gelen bir dinleyici albümdeki bütün MC'leri tanımış oluyor.

Düet ve ortak albüm kültürünün bütün bu saydıklarımın ötesinde son yıllarda ortaya çıkan ciddi bir faydası da var; dinlenme sayıları. Bir şarkıda birden fazla sanatçı olduğunda aynı şarkıyı her birinin sayfasında ayrı ayrı görebiliyorsunuz. (Büyük müzik platformlarını kontrol ederek bu bilgiyi teyit ettim. *Spotify* için [orijinal dokümana](#) bakabilirsiniz.) Yüksek dinlenme sayıları, dijital müzik platformlarında başarılı olmanın anahtarı

durumunda. Daha çok dinlenen sanatçılar *Spotify* trend listelerine giriyor, seçkilerde onların şarkıları yer alıyor ve dinleyicilerin önüne tavsiye olarak daha çok çıkıyor. Günümüzde çokça tartışılan bir konu olsa da rap'çilerin sisteminin bu konuda başarıyı getirdiğine şüphe yok.

Kolektif kültürü günümüzde eski popüleritesini yitirmiş olsa da rap'çiler yıllarca bir araya gelerek rap kolektifleri kurdu. Özellikle teknik imkânların ve bütçenin kısıtlı olduğu zamanlarda birlikte üreterek ve birbirlerinin tanınmasına destek olarak rap müziğin yaygınlaşmasını kolaylaştırdılar. Bir rap'çi söz yazarken diğeri altyapı hazırlıyor, başka bir rap'çi bunları kayda alıp ses düzenlemesini yapıyordu. Daha çok yeraltı rap oluşumları için önemli olan kolektif kültürü, günümüzde rap'in endüstriyellemesi ile önemini kaybetse de rap türünün bugünlere gelmesindeki katkısı yadsınamaz.

Kulaklıkla Dinlemeye Çok Uygun Bir Müzik Türü

Kulaklıkla müzik dinlemek Walkman ile birlikte başlasa da kulaklık kullanımının yaygınlaşması 21.yüzyılda gerçekleşti. Kulaklık, 2010 ve sonrasında insanların müzik dinleme alışkanlıklarının merkezine yerleşti. Yaşlılar için değilse bile genç nesil için müzik dinlemek artık büyük oranda kulaklıkla gerçekleştirilen bir eylem. İstanbul gibi metropollerde yaşayanlar özelinde düşünürsek kulaklık alışkanlığı çok daha ileri seviyede; kulaklık takmadan evden çıkan genç insanların sayısı azınlıkta diyebiliriz.

Bu noktada rap müziğin elinin güçlü olduğunu söylemek yanlış olmaz, çünkü rap müzik elektronik altyapısı ve ritmik bir tür olması sebebiyle kulaklıkla dinlemek için biçilmiş kaftan. Akustik enstrümanlarda kayıt kalitesindeki düşüklük, tiz seslerin takip

edilmesinin zorluğu ve müzikal bütünlüğün zarar görmesi, şarkıdan alınan hazzın azalmasına neden olarak kulaklıkla dinleme performansını olumsuz etkileyebiliyor. Pahalı bir kulaklığa sahip olmadan bir Schubert senfonisi dinlemek isterseniz yaylıların bir kısmının duyulmadığını, tiz ve zayıf seslerin ise kaybolduğunu fark edebilirsiniz. Sadece klasik müzik için değil, melodik yapısı ön planda olan her müzik türü için aynı iddiayı tekrarlayabiliriz.

Rap eserlerde ise durum farklı. Şarkılarda elektronik ortamda üretilmiş sesler kullanıldığı için pürüzsüz bir kayıt almak ve kulaklıkla dinlemeye uygun ses tasarımı yapmak daha kolay. Bas seslerin yoğun kullanılması ve tiz tonların nadir olması, ucuz bir kulaklıkta bile performansı artırıyor. Melodik derinliğin sözlere, ritme ve *flow*'a (akış) göre arka planda kalması, rap şarkıların üst düzey müzik ekipmanları olmadan da keyif vermesini kolaylaştırıyor. Eğer dinleyici rap müziğe biraz alışmışsa, çoğu zaman şarkının akışına ve sözlerine kendisini kaptırıyor. Hatta rap şarkıların kulaklıkla dinlemeye uygun 8D gibi versiyonları da var. (Örnek olarak *Lose Yourself* için hazırlanmış [bu versiyona](#) bakabilirsiniz.)

Medyatik ve Renkli Bir Alem

Sosyal medyanın aktif kullanıldığı, gündemin sürekli değiştiği günlerden geçiyoruz. Rap alemi ise adeta bugünleri beklemiş gibi bütün interneti haberlere boğuyor. Rap müzikle alakası olmayanlar için bile Kanye West, Drake, Kendrick Lamar gibi isimler oldukça tanındık. Hızlı değişen gündemi beslemek için rap'te malmeye bitmiyor; diss'ler, kavgalar, respect'ler, gruplaşmalar, medyatik ilişkiler, sert söylemler... Rap alemi adeta magazin gündemini beslemek için kurulmuş bir fabrika gibi çalışıyor. Burada sert söylemlerin ve kutuplaştırıcı keskin dilin etkisi, sıradan bir

dinleyici olabilecek kitleyi hater-lover ikileminde (beef olarak tabir edilen, rap'çiler arası sataşma-kavga süreci) radikalize ederek harekete geçiriyor. Mesela Kendrick Lamar dinleyen biri bu radikal havanın etkisiyle Kendrick Lamar hakkında paylaşım yapıyor, *X (Twitter)* platformunda # kullanarak Kendrick Lamar hakkında konuşuyor. Haşin ve vurucu söylemler, rapçilerin sürekli gündemde kalması için kilit bir role sahip.

Rap dünyasında diğer müzisyenlere göre farklı olan bir diğer konu da tartışmanın şarkılar üzerinden yürütülmesi. Bir rapçi diğerine sataşmak isterse bir şarkıda açık açık hedef aldığı kişiye saldırıp hasmını diss'liyor. Karşı taraf da buna yine bir şarkıyla cevap veriyor ve kavgalar büyük ölçüde şarkılar üzerinden yürütülüyor. Bu sayede, şarkıları dinlemeseler de sosyal medyada veya magazin programlarında kavgayı görenler detayları merak ederek şarkıyı dinlemek zorunda kalıyor. Pek çok sanatçı birbiriyle tartışsa da iki rap'çinin kavgası kadar türe popülerite kazandıran bir durum görmek mümkün değil.

Rapçiler, sosyal medyanın dışında da magazin programlarını, televizyon kanallarını meşgul etmek için bolca malzemeye sahip. Renkli giyim tarzları, ilginç kıyafetleri, günümüzde revaçta olan, sokaklardan gelip sıfırdan zirveye çıkma hikâyeleriyle gündemde olmayı başarıyorlar. Kanye West-Kim Kardashian ilişkisi ile Beyoncé-Jay-Z çifti en medyatik örneklerden. Elbette rapçilerin sıra dışı kıyafetlerinin, hatta bazılarının modaya yön verecek seviyedeki ilginç tercihlerinin, şaşıaalı partilerinin, hülasa frapan hayat tarzlarının da etkisini göz ardı etmemek gerek.

Sonuç

Bütün bu anlattıklarım aklınıza şu soruyu getirmiş olabilir: Peki bütün bunlar sadece rap müzik için mi geçerli? Elektronik alt-yapı her yerde var, kulaklıkla her çeşit müzik dinleniyor, *autotune* Cher tarafından popüler edilmiş olsa da neredeyse herkes tarafından kullanılıyor, sosyal medyada her sanatçının takipçisi var... Bu liste uzayıp gider, haklısınız. Bu saydıklarımın hiçbirisi rap'e münhasır değil ve pek çok yerde aynı tezler kullanılabilir. Benim burada yaptığım, rap'in en çok fayda sağladığı veya karakteri gereği daha hızlı adapte olduğu alanları tespit ettikten sonra bu tespitlere dayanarak popüler kültürde ve müzik türleri arasında nasıl bu kadar baskın olduğunu anlamaya çalışmak. Tabii listedeki bütün maddelerin aynı anda bir araya gelmesi de ayrıca önemli bir nokta.

Derinleşmek yerine ana hatlarıyla rap müziği incelediğimiz bu yazıda spesifik örnekler üzerinden ilerlemedim. Konuyu merak edenler için fikir verecek giriş seviyesinde bir rehber hazırlamaya çalıştım. Yazının sonuna kadar gelen ve "Nedir bu rap şarkıları?" diyen okurlar için başarılı bulduğum bu derlemeyi bırakıyorum. İkinci yazıda Türkçe Rap konusuna odaklanarak somut örnekler üzerinden ilerlemeye çalışacağım. Bu yazıda sığ kalan bazı noktaları da ikinci yazıda daha geniş ele alarak sizlerin merakını gidermeyi umuyorum.

UZAY: ORTAK MİRAS MI YENİ SAVAŞ ALANI MI?

Av. Yıldız Tuğçe Erduran¹

Küresel Rekabette Türkiye'nin Yeri ve Stratejik Öngörüler

Türkiye'nin Uzay Hukuku: Mevcut Durum ve Hukuki Çerçeve

Bugün Türkiye, geçmişte uzay alanında geri kaldığı günleri telafi etmek için güçlü ancak hâlâ temkinli adımlar atan bir ülke konumundadır. 1967 Dış Uzay Anlaşması, 1972 Sorumluluk Sözleşmesi ve 1975 Kayıt Sözleşmesi gibi temel uluslararası anlaşmalara taraf olan Türkiye, uzayın ortak kullanımına ve barışçıl amaçlarla keşfedilmesine yönelik küresel normları benimsemiştir. Hukuki çerçeveye erken dahil olmasına rağmen Türkiye'nin uzay sahasında fiilen varlık göstermesi ancak 1994 yılında, ilk haberleşme uydusu Türksat 1B'nin fırlatılmasıyla başlamıştır. 1967'den beri uluslararası uzay rejiminin bir parçası olmasına rağmen Türkiye'nin hâlâ kapsamlı bir yerli uzay kanunu bulunmamaktadır. 2018 yılında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan Türkiye Uzay Ajansı (TUA), ülkenin uzay politikalarını şekillendirmek ve hukuki düzenlemeleri geliştirmek amacıyla oluşturulmuş olup Türkiye'nin uzay alanındaki stratejik yol haritasını belirlemede kritik bir rol üstlenmektedir.

¹ İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Bilim Dalı'ndan yüksek lisans mezunudur. Yazarın "Uzay: Ortak Miras mı, Yeni Savaş Alanı mı?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 7 Mart 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Uzayda Rekabet ve İş Birliği Dengesi: İmkânsız Bir Uzlaşma mı?

Ülkeler neden hem ortak çalışıyor hem de yarışıyor?

Uzay çalışmaları, başlangıçta insanlığın ortak keşif sahası olarak kolektif adımlarla ilerleyecek bir alan olarak tasarlanmış olsa da zamanla yeryüzündeki güç dengelerinin ve jeopolitik gerilimlerin etkisini hissetmeye başladı. Günümüzde uzay faaliyetleri, ABD ile Çin-Rusya ekseninde şekillenen iki farklı paradigma etrafında ilerlemektedir. Büyük güçler, dünyadaki rekabet ve çatışma dinamiklerini uzaya da taşımış; uzay mülkiyeti, kaynak kullanımı ve stratejik çıkarlar gibi konular, bu iki küresel kutbun kendi etki alanlarını oluşturmaya yol açmıştır. Türkiye ise şu an için görece tarafsız bir duruş sergileyerek bu güç dengeleri arasında dikkatli bir denge politikası izlemektedir. İşte bu noktada, Türkiye'nin uzay hukuku ve uluslararası iş birlikleri konusundaki stratejik tercihlerini daha yakından incelemek gerekiyor.

Ay Anlaşması, Artemis ve Çin-Rusya projeleri arasında hukuki gerilimler

Uzay çalışmaları için çok taraflı anlaşmaların öncüsü, 1967 tarihli Dış Uzay Anlaşması'dır.² Türkiye, 1967 yılında bu anlaşmaya taraf olmuştur. Ancak bu anlaşma, zamanla yetersiz hale gelmiş ve uzay çalışmalarında hız kazanmak amacıyla 1979'da Birleşmiş Milletler tarafından Ay Anlaşması oluşturulmuştur. Bu anlaşmanın temel amacı, dış uzay kaynaklarının kullanımına dair bir kurallar bütünü oluşturmaktır. Anlaşma,

² 12655 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Ay ve diğer gök cisimleri dahil uzayın keşif ve kullanımında devletlerin faaliyetlerini yöneten ilkeler hakkında Anlaşma'nın onaylanmasının uygun bulunduğu dair Kanun" ile kabul edilmiştir. (24.07.1967)

özellikle Ay ve Ay kaynaklarının “insanlığın ortak mirası” olduğunu vurgulamakta ve tüm devletlerin bu kaynaklardan eşit şekilde yararlanması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca gök cisimlerinin askerî üs olarak kullanılmasını, doğal kaynakların sorumlu bir şekilde tüketilmesini ve olası çevresel zararların önlenmesini sağlamaya yönelik prensipler içermektedir. Bu iyi niyetli anlaşmaya yalnızca 18 ülke taraf olmuştur ve Türkiye de bunlardan biridir.³

Bu barışçıl çerçevede şekillenen anlaşmaya büyük uzay aktörleri (ABD, Sovyetler Birliği, Çin) katılmamıştır. Bu durum, anlaşmanın fiilen uygulanabilirliğini zayıflatmış ve onu tedavülden kalkmış, daha çok dostane bir prensipler bütünü haline getirmiştir.

Günümüzde güçlü uzay aktörleri, iki farklı kutup etrafında toplanmıştır. Bunlardan ilki, ABD ve müttefiklerinin taraf olduğu Artemis Anlaşmaları ve Artemis Programı’dır. Ocak 2025 itibarıyla 53 ülkenin taraf olduğu bu anlaşmada Birleşik Arap Emirlikleri’nden Avrupa Birliği ülkelerine, Japonya’dan Nijerya’ya birçok devletin imzası vardır. Ancak Türkiye bu anlaşmaya taraf değildir. 2020 tarihli bu metinde temel hedef, 2025’e kadar insanları Ay’a götürmek, ABD öncülüğünde bir iş birliği oluşturmaktır. Buna paralel olarak Artemis Programı’nın temel hedefi, 2027 yılına kadar insanları Ay’a götürmek ve ABD öncülüğünde bir uzay iş birliği ağı oluşturmaktır. Program kapsamında 2033 yılına kadar uzay uçuşlarının gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

³ Anlaşma 11.07.1984’te imzaların tamamlanmasıyla yürürlüğe girmiş, Türkiye ise anlaşmayı 23.02.2011’de Meclis’te kabul etmiş ve onay kanunu 12.03.2011 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

Artemis Anlaşmaları'nın en tartışmalı yönü, Ay'da madencilik faaliyetleri gerçekleştiren ülkelerin çıkarılan malzemeler üzerinde mülkiyet hakkı iddia edebilmesidir. Bu prensip, Türkiye'nin de taraf olduğu Ay Anlaşması'ndaki "insanlığın ortak mirası" ilkesine aykırı olarak bireysel mülkiyet esasına dayalı bir rejime geçişi temsil etmektedir. Bir açıdan John Locke'un argümanına uygun şekilde "ilk bulan, sahip olur" anlayışına geçilmiştir. Ayrıca, ülkeler ve şirketlerin Ay ve diğer gök cisimlerinde özel bölgeler oluşturmalarına izin verilmesi de söz konusu hale gelmiştir. Artemis Anlaşmaları'nın en dikkat çekici yanlarından biri, özel sektör partnerlerinin doğrudan sürece dahil edilmesidir. Gelecekte dünya dışı yaşam alanlarının kurulması ihtimali düşünüldüğünde, devletlerin yanı sıra özel şirketlerin de bu yeni düzende söz sahibi olmaya başladığı görülmektedir. Bu kapsamda, Axiom Space, Lockheed Martin ve Elon Musk'ın SpaceX şirketi öne çıkan şirketler arasında yer almaktadır.

Artemis Anlaşmaları, dünya dışı mülkiyet rejimini kapital odaklı bir çerçeveye oturtarak ABD merkezli çok taraflı bir sistem oluşturmuştur. Bu nedenle Rusya ve Çin tarafından eleştirilmiş ve alternatif bir modelin temellerini atmalarına neden olmuştur. Uluslararası Ay Araştırma Üssü (ILRS - International Lunar Research Station), Ay tabanlı gözlem, deney ve çok disiplinli bilimsel projelere hizmet edecek bir araştırma programı olarak geliştirilmiştir. Çin ve Rusya'nın öncülüğünde oluşturulan bu programa Azerbaycan da dahil olmak üzere 13 ülke katılmıştır. 2021 yılında, Rusya Federal Uzay Ajansı (Roscosmos) ile Çin Ulusal Uzay İdaresi (CNSA) arasında imzalanan mutabakat zaptı ile temelleri atılan program, Artemis Anlaşmaları'nın ardından oluşturulmasıyla dikkat çekmiştir. ILRS programının kamuya açık takviminde, istasyonun 2036 yılında tam anlamıyla faaliyete geçmesi öngörülmektedir.

ILRS, Artemis Anlaşmaları'ndan farklı olarak, bireysel mülkiyet haklarından ziyade kolektif bir yapı önererek daha eşitlikçi ve kapsayıcı bir uzay iş birliği modeli sunduğunu iddia etmektedir. Program, devletlerin liderliğinde yürütülmekte olup özel sektör aktörlerini paydaş yapmamaktadır. Ancak, ILRS yalnızca bir araştırma programı olarak oluşturulmuş olup henüz uluslararası bir anlaşmaya dönüşmemiştir. Bu nedenle hukuki altyapısı halen net değildir.

Türkiye, 2024 yılında ILRS için başvuruda bulunmuş, ancak henüz resmî olarak imzacısı olmamıştır. Türkiye'nin bir NATO ülkesi olarak ILRS sürecine başvurması, Çin-Rusya eksenine yakın bir adım olarak değerlendirilse de resmî olarak taraf olmaması nedeniyle net bir siyasi veya hukuki bağlayıcılık taşımamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin bir uzay programına katılım göstermesi, uzay alanında varlık gösterme niyetini ortaya koyması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Önümüzdeki süreçte, Türkiye'nin ILRS'ye resmen katılıp katılmayacağı ve Artemis Anlaşmaları'na yönelik tutumunun nasıl şekilleneceği uzay hukukundaki stratejik konumunu belirleyecektir.

Uzay Madenciliği ve Mülkiyet Hakları Konusunda Çatışan Görüşler

Uzay madenciliği geniş ve ayrıntılı bir konu olmakla birlikte burada belli başlı noktalarına değinmek istiyorum. Yazımda belirttiğim gibi, Dış Uzay Anlaşması'nın "ortak miras" prensibi ile Artemis Anlaşmaları'nın "özel mülkiyet" rejimi, birbirleriyle çatışan iki farklı anlayışı temsil etmektedir. Her ne kadar Dış Uzay Anlaşması, büyük güçlerin desteğini alamamış olsa da Artemis Anlaşmaları'na kadar gök cisimleri üzerinde mülkiyet

hakları tartışmaları belirsizliğini koruyordu. Ancak Artemis Anlaşmaları, bu konuya 2020 yılında Trump yönetimi tarafından net bir çerçeve getirerek mülkiyet konusunda keskin bir ayrım yarattı.

Bu süreç, aslında 2015 tarihli Ticari Uzay Lansmanı Rekabetçilik Yasası ile başlamıştı. Bu yasa, ABD vatandaşlarına ve özel şirketlere uzayda ticari aramalar yapma, keşfettikleri madenleri çıkarma ve bunlardan ekonomik olarak yararlanma hakkı tanıdı. Üstelik yasa, yalnızca madenlerle sınırlı kalmayarak uzaydaki yaşam formlarının araştırılması ve ticari amaçlarla kullanılmasını da hukuki olarak mümkün hale getirdi. Uzay biyolojisinin mülkiyet rejimi, son derece açık uçlu ve potansiyel olarak tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir düzenlemeye tabi tutulmuş oldu. Bu, başlı başına ayrı bir araştırma konusu olsa da 2020 Artemis Anlaşmaları'nın özünde bu yasanın temel alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla “ortak miras” prensibinin günümüzde geleneksel ve hatta nostaljik bir görüşü temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye, Ay Anlaşması'na taraf olarak “ortak miras” çizgisinde yer almakta olup şimdilik Kazakistan ve Venezuela gibi ülkelerle birlikte ILRS tarafında kalmış görünmektedir. Ancak, Türkiye'nin statüsü hâlâ resmî olarak başvuru aşamasında olduğu için kesin bir hukuki pozisyon almadığını vurgulamak gerekmektedir.

Türkiye'nin Uzayda İş Birliği Stratejisi: Tarafsız mı, Ortak mı?

Uzay Kulübünün Aktörleri

Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu, keskin uzay yarışındaki kutup noktaları değişmese de güç odaklarının ve bu yarışta kendine

yer bulan diğer aktörlerin dağılım gösterdiğini söylemek mümkündür. Artemis Anlaşmaları ile şekillenen Artemis Programı, Ay'da kalıcı bir üs kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca, 2019 yılında kurulan Uzak Kuvvetleri (Space Force), ABD'nin askerî açıdan uzay denetimi için hazırlıklarına tam hızla devam ettiğini göstermektedir. ABD ayrıca, SpaceX gibi şirketler aracılığıyla yeneden kullanılabilir roket teknolojileri geliştirerek fırlatma maliyetlerini düşürme konusunda önemli adımlar atmıştır.

Öte yandan, Çin de ILRS programı kapsamında kendi uzay kuvvetlerini kuran ikinci ülke olmuştur. Devlet kontrolündeki stratejik programında hızla ilerleyen Çin, 2003 yılında kendi astronotunu uzaya gönderen üçüncü ülke olarak bu yarışta büyük adımlar atmıştır. Rusya ise uzay alanındaki tarihî üstünlüğüne rağmen yaptırımlar nedeniyle günümüzde daha temkinli ilerlemek durumundadır. Ancak, ILRS programının en güçlü ortaklarından biri olarak, küresel uzay sahnesinde ciddi bir ağırlık sağlamayı hedeflediği görülmektedir.

Avrupa ise tek bir ülke olarak değil, Avrupa Uzay Ajansı (ESA) üzerinden kolektif bir güç olarak bu yarışta yer almaktadır. ESA'ya üye 13 ülke arasında Türkiye bulunmamaktadır. Avrupa, daha çok bilimsel misyonlar ve uydu teknolojilerine odaklanarak ABD ile Rusya arasında denge politikası izlemektedir. Avrupa ülkeleri henüz bağımsız hareket edebilecek yeterli kaynak ve bütçeye sahip olmadığından ortaklıklarla ilerlemektedirler. Avrupa harici Hindistan, Kanada, Japonya da dikkate değer ölçüde bu yarışta yer aldılar. Hindistan 2023'te Ay'a yumuşak iniş yapan dördüncü ülke oldu.⁴ Japonya uzay

⁴ Hindistan, Mars orbiter misyonu ile 2014 yılında Mars yörüngesine giren dördüncü ülke olmuştur.

teknolojilerinde ileri bir oyuncu olarak yarışta yer alıyor.⁵ Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Mars'a uydu göndererek uzay yarışında yerini aldı.

Uzay kulübünde Türkiye'nin yeri

Birçok defa vurguladığımız gibi, Türkiye uzay hukukuna dair henüz emekleme aşamasında bir mevzuata sahiptir ve yeknesak bir uzay kanunu bulunmamaktadır. Bu nedenle, yakın tarihli en önemli gelişmenin 2018 tarihli 23 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi olduğu söylenebilir. Bu kararname ile Türkiye Uzay Ajansı (TUA) kurulmuş, ajansa ulusal uzay programı oluşturma, özel şirketlerin uydu fırlatması veya uzay aracı işletmesi gibi faaliyetlere izin verme yetkisi verilmiştir.

TUA'nın kurulması, Türkiye açısından olumlu bir adım olmasının yanı sıra, ülkenin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun hareket ettiğini de göstermektedir. Örneğin, Dış Uzay Anlaşması'nda devletlerin kendi vatandaşlarının uzay faaliyetlerinden sorumlu olduğu prensibi yer almaktadır. Bu çerçevede, TUA'nın yerel sorumluluk rejimini oluşturma konusunda kritik bir rol oynadığı söylenebilir.

Millî Uzay Programı Strateji Belgesi, 2030'a kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen bir dizi projeyi içermektedir. Bu hedeflerden bazıları şunlardır:

2028 yılında Türkiye'nin kendi roketiyle fırlatılacak bir uzay aracıyla Ay'a yumuşak iniş gerçekleştirmesi,

⁵ Hayabusa, Japon Uzay Araştırma Ajansı tarafından geliştirilmiş bir robotik uzay aracı olarak Dünya'ya yakın bir asteroitten örnekler toplanması misyonuyla geliştirilmiştir. 7 yıllık görevinin sonunda başka aksilikler yaşansa da Dünya'ya örnekler getirilebilmiştir.

Rekabet gücü yüksek yeni nesil uydu sistemlerinin geliştirilmesi, Uzay limanı kurulması.⁶

Bu kapsamda, DeltaV ve Roketsan gibi Türk savunma ve havacılık şirketleri, fırlatma teknolojilerine uygun roket motorları üretme konusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

Sonuç olarak Türkiye, uzay alanında henüz mütevazı bir geçmişe sahip olsa da son yıllarda önemli bir ivme kazanarak kendini geliştirmeye çalışmaktadır. Ancak bölgesel güç olma iddiası için henüz erken bir aşamada olduğu söylenebilir. İnsanlı uçuşlar, bilimsel misyon projeleri ve deneylerin tamamlanması kritik öneme sahiptir. Bununla birlikte, büyük ölçekli yatırımlar, yetişmiş bilim insanı sayısının artırılması ve güçlü finansal destek sağlanması, Türkiye'nin uzay hedeflerini gerçekleştirebilmesi için temel faktörler olmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies. (1979). Moon Agreement. United Nations Office for Outer Space Affairs. [Erişim bağlantısı.](#)
- China National Space Administration & Roscosmos. (n.d.). Press release on International Lunar Research Station cooperation. [Erişim bağlantısı.](#)
- International Lunar Research Station (ILRS). (n.d.). Guide for partnership.
- Jakhu, R., Pelton, J., & Nyampong, Y. (2017). Global space governance: An international study. Springer.
- National Aeronautics and Space Administration. (2020). The Artemis Accords: Principles for cooperation in the civil exploration

⁶ Coğrafi açıdan yüksek enlemde bulunan Türkiye'nin bu kapsamda Somali, Malezya gibi ekvatora yakın müttefik ülkelerle ortak çalışma gerçekleştirmesi de öngörülebilir.

and use of the Moon, Mars, comets, and asteroids for peaceful purposes. [Erişim bağlantısı.](#)

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies. (1967). Outer Space Treaty. United Nations Office for Outer Space Affairs. [Erişim bağlantısı.](#)

Türkiye Uzay Ajansı. (n.d.). Milli Uzay Programı. [Erişim bağlantısı.](#)

Türkiye Uzay Ajansı. (n.d.). Resmî web sitesi. [Erişim bağlantısı.](#)

Türkiye Uzay Ajansı. (n.d.). Türk uzay yolcusu uzayda 13 farklı deney yapacak. [Erişim bağlantısı.](#)

United Arab Emirates. (2020). UAE space law and policy. [Erişim bağlantısı.](#)

United States Congress. (2015). U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act. [Erişim bağlantısı.](#)

JOHANNES BRAHMS VE EDEBİ ELEŞTİRİ: MÜZİĞİN EDEBİYATLA DİYALOĞU

Melissa Aykul¹

Bugün, bu hikâyeleri size anlatabiliyorsam bunu geri dönüşüme borçluyum. Görmüş geçirmiş biriyim; size onlarca geçmiş yaşam sıralarım. Bu hayatların ilkinde Mısır’da bir pamuktum. Çuvala konup İskenderiye Limanı’ndan Venedik’e getirildim, diğerleriyle burada ayrılıp Avrupa’ya dağıldık. Sanayi Devrimi’nden mütevellit eğrildim, dokundum, cep cep gezdim, nice gözyaşları sildim ki bunu bizimkinin *Sturm und Drang* (*Fırtına ve Coşku*) dönemine denk gelen *Genç Werther’in Acıları*’nın yarattığı istihdama borçluyum. O dönem bize rağbet çoktu. Nitekim Frankfurt’taki Zeil Caddesi’nden satın alınıp bizimkinin redingotunun cebine girişim de bu döneme rastlar. Çok geçmeden kendimi Weimar’da buldum.

1777’nin sonları olmalı, Weimar’daki saray hayatı onu iyice bualtmış ve insanların ilgisinden sıkılmıştı. Harz Dağları’na, Brocken zirvesine içsel bir yolculuğa çıkmaya karar verdi. Pek tabii, jeolojiye duyduğu ilginin de bu yolculuğa çıkmasında etkili olduğunu düşünüyorum; ancak Charlotte von Stein’a yazdığı mektuptan görebiliyorsam eğer, bence asıl sebebi Brocken’e duyduğu merak ve doğa karşısında hissettiği acizlikti.

¹ Berlin Frei Üniversitesi Fizik doktora öğrencisidir. Yazarın “Johannes Brahms ve Edebi Eleştiri: Müziği Edebiyatla Diyalogu” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 14 Mart 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Wernigerode’de Plessing’i ziyaret edene kadar adını gizledi. Werther’e öykünen bu genç, onu oldukça cezbetmiş olmalı ki orada üç ya da dört gün geçirdiğimizi hatırlıyorum. Brocken’e çıkarken rehberler, Torfhaus tarafındaki patikayı tercih ettiler. İşte bu patika, bu yazıya konu olacak olan o şiiri oluşturdu: *Harzreise im Winter* (Kışın Harz Yolculuğu).

Tırmanış sırasında gruptakilerle konuştuğunu pek hatırlamıyorum, dolayısıyla zirveye çıktığımızda ne hissettiğini doğrudan aktaramam. Benim hissettiğim tek şey ise soğuktu. Size bu yolculuğa dair gösterebileceğim bir fotoğraf yok. Brocken zirvesi, Caspar David Friedrich’i de büyülemiş olacak ki *Bulutların Üzerinde Yolculuk*, belki de Goethe’nin ziyaret sebebini, insanın doğa karşısındaki acizliğini betimleyen en iyi eser olabilir.

Weimar’a döndükten sonra masasına oturdu ve *Harzreise im Winter*’i yazmaya başladı. Bizimki, yazdığı şiirleri yüksek sesle okumayı sever; ben de işbu şiiri, ceketinin cebindeyken dinledim. İzninizle, birkaç dörtlüğünü çevirisiyle paylaşmak isterim.

“Aber abseits wer ist’s?

Im Gebüsch verliert sich sein Pfad;
hinter ihm schlagen die Sträucher zusammen,
das Gras steht wieder auf,
die Öde verschlingt ihn.”

“Ama kimdir o, uzaklarda duran?

Patikası çalılıklarda kaybolur;
Arkasında dallar tekrar birleşir,
Çimenler yeniden doğrulur,
Çorak toprak onu yutar.”

Bu dizelere bakılırsa, çıktığımız bu yolculuğun Goethe'nin iç dünyasında bir dönüşüm yarattığını söyleyebilirim. Bence Brocken'e çıkarken hissettiklerini, bu içsel dönüşümünü doğanın dört mevsimlik devinimine benzetiyor.

Bir diğer dörtlük ise:

“Ach, wer heilet die Schmerzen
des, dem Balsam zu Gift ward?
Der sich Menschenhaß
aus der Fülle der Liebe trank!
Erst verachtet, nun ein Verächter,
zehrt er heimlich auf
seinen eigenen Wert
In ungenügender Selbstsucht.”
“Ah, kim iyileştirebilir;
Balsamı zehire dönüşen kişinin acılarını?
Kim sevginin bolluğundan
İnsana nefreti içen kişiyi?
Önce hor görüldü, şimdi hor gören o oldu,
Gizlice kendi değerini tüketiyor,
Tatmin edemeyen bir bencillik içinde.”

Bu dizeleri muhtemelen Plessing'in içinde bulunduğu ruh haline ithaf etti. Wernigerode'de yaptığımız yürüyüşlerde, Plessing'in oldukça umutsuz ve insanlardan izole olduğunu söyleyebilirim. Vakti zamanında sevgi dolu birinin, melankolik ruh haliyle bir mizantropa evrilişini görüyorum bu dörtlükte.

Belki şu dörtlüğe de bakabiliriz:

“Ist auf deinem Psalter,
Vater der Liebe, ein Ton
seinem Ohre vernehmlich,
so erquickte sein Herz!
ffne den umwlkten Blick
Über die tausend Quellen
neben dem Durstenden
in der Wüste!”
“Eğer senin algında,
Sevgi Babası, onun duyabileceği
bir nota varsa,
ferahlat onun kalbini!
A bulutlarla rtl bakışını,
binlerce pınara,
susayanın hemen yanında,
ln ortasında!”

Bu dizelerde, kişinin içsel huzura doğa ve ilahi olan ile ulaşabileceğini ve bulutlar ile kaplanmış perspektifin ancak bu şekilde genişleyebileceğini düşünüyor.

Weimar’daki hayatım 1786’ya dek sürdü, ta ki bizimki İtalya seyahatine çıkana kadar. nce bir paçavra olarak kendimi yerde buldum, sonra bir tüccar tarafından Hamburg’daki kâğıt değir-menine getirildim.

Bin parçaya blnmştm,

preslendim
ve bana ikinci bir hayatı bahşeden bu yerde
kâğıt haline getirildim.
Yazıldım, çizildim,
buruşturuldum,
çöp çöp gezdim.
Döndüm dolaştım,
kendimi yeniden değirmende buldum.
Zarflara girdim, çıktım.
Yırtıldım.
En sonunda Viyana'da
dördüncü hayatıma gözlerimi açtım.
Bulunduğum raftan bir el çekti beni önce,
sonra baktım ki piyanonun üzerindeyim.
Üstümde sıra sıra porteler.
“Benim mi Allah’ım bu çizgili yüz?”

Hamburqluydu, 35+1 yaşında, ismi Johannes Brahms. Üzgün
görünüyor ve kimseyle konuşmuyor. Bu yüzyılın tüm “roman-
tik”leri böyle mi?

Bir aydır üzerime nota karalıyor. Bazen Clara Schumann adın-
daki bir kadının bu eve gelip gittiğini görüyorum, o da defterine
hep bir şeyler yazıyor. Ne zaman kızı Julie'den bahsetse, bizimki-
nin yüzü değişiyor.

Benden sonraki sayfaları çeviriyor: 45, 46, 47 ve 48. ölçüde
durdu, bir şeyler yazacak.

Arkam dönük, ne yazdığını göremiyorum. Sonraki sayfaya fıslıdarsam, ne yazdığını söyleyebilir.

48., 53. ve 57. ölçüler hep bir ağızdan bağırıyor:

“Aber abseits wer ist’s?

Im Gebüsch verliert sich sein Pfad;

hinter ihm schlagen die Sträucher zusammen,

das Gras steht wieder auf,

die Öde verschlingt ihn.”

Fakat bu dizeler çok tanıdık... Üç yaşam önce, henüz liflerim sağlam ve pamuktan yapılmış bir mendil iken, cebini yuva bellediğim Goethe’ye ait bu sözler. Bu işin sonu nereye varacak bilmiyorum, ama Goethe’nin neredeyse yüz yıldır binlerce genci bu denli etkilemesi ibretle titretiyor, yere düşüyorum.

“Ağustos’ta ne rüzgârı?” diye söylenerek pencereyi kapatıyor.

Neden sonra, hepimizi bir valize atıyor. Bu valizle birkaç şehir geziyoruz önce, kimselere göstermiyor bizi, ta ki Jena’daki promiye’nin provasına kadar. İşte orada, hepimizin birer müsvedde olduğu gerçeğiyle yüzleşiyorum.

Bazen, neden bizi değil de Breitkopf & Härtel’den çıkma o kâğıtları tercih etti diye hüznlenirim. Kendileri şu sıralar Alto Rhapsody, Opus 53 başlığı ile New York Halk Kütüphanesi’nde sergilenmekte.

"Benim düğün şarkım" dediği bu eser üç bölümden oluşuyor.

<https://www.youtube.com/watch?v=rIMTsooOwFE>

Yaylılar, esere do minör tonalitesinde, kasvetli bir atmosfer ile başlıyor. Ardından alto, liede şöyle giriş yapıyor:

“Aber abseits wer ist’s?

Im Gebüsch verliert sich sein Pfad;

hinter ihm schlagen die Sträucher zusammen,

das Gras steht wieder auf,

die Öde verschlingt ihn.”

Goethe’nin bu dizeler ile içsel dönüşümünü betimlediğini söylemiştim; ancak Brahms’ın bu dizelerde, hissettiği aşk acısını ve kendi yalnızlığını bulduğunu ve bu yüzden bu şiiri seçtiğini düşünüyorum.

İkinci bölüm şu dizelerle açılıyor:

“Ach, wer heilet die Schmerzen

des, dem Balsam zu Gift ward?

Der sich Menschenhaß

aus der Fülle der Liebe trank!

Erst verachtet, nun ein Verächter,

zehrt er heimlich auf

seinen eigenen Wert

In ungenügender Selbstsucht.”

Burada özellikle “Menschenhaß” (insan nefreti) kelimesine dikkat çekmek istiyorum. Bu kelime, sert ve güçlü bir şekilde birkaç kez vurgulanıyor. Bu bölümde, Julie Schumann’ın nişanlanması üzerine çektiği aşk acısını ve duygu geçişlerini daha dinamik bir şekilde ifade ediyor.

Ve üçüncü bölüm:

“Ist auf deinem Psalter,

Vater der Liebe, ein Ton
seinem Ohre vernehmlich,
so erquickte sein Herz!
Öffne den umwölkten Blick
über die tausend Quellen
neben dem Durstenden
in der Wüste!”

Burası, eserin aydınlığa kavuştuğu bölüm. Do minörden do majöre geçiş yapıyoruz ve koro, altoya eşlik etmeye başlıyor. Her dinleyişimde içimde bir umut belirliyor. Eserin ilk iki kısmının, çevresinden izole olmuş bir bireyi yansıttığını, onun iç dünyasını gösterdiğini söyleyebilirim. Eserde koro her ne kadar dua işlevi görse de benim için üçüncü kısım, izolasyondan çıkıp topluma karışan bir bireyi de temsil ediyor ve sonunda, Brahms da Goethe gibi içsel dönüşümünü tamamlıyor. Goethe, doğaya ve ilahi olana yönelmenin içsel huzuru sağlayacağını savunurken Brahms müzik ile kendini iyileştirmeye çalışıyor.

Klasik müzik bestecileri adına müzelerin bulunduğu sokak: Komponisten Quartier-Hamburg. Johannes Brahms’ın 1833’te doğduğu bina, 1943’te savaş sırasında yıkılınca aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiş.

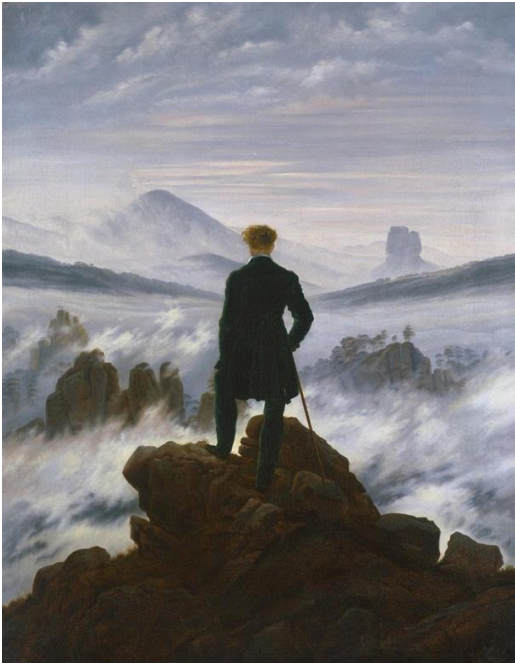
Jena’dan Hamburg’a yol alıyoruz bu sefer. Ailesinin yaşadığı eve götürüyor bizi ve sonra yola en temiz kâğıtları ile devam etme kararı alıyor. Bütün müsveddeler çöp kutusunu boyluyoruz.

Dönüşüyoruz, bazen uçak oluyoruz, geziyoruz, iki Dünya Savaşı geçiriyoruz. Şanslı olanlarımız arşivlere giriyor. Olur da bir fabrikaya denk gelirsek şeffaf pakete istifleniyoruz. Renk değiştiriyoruz.

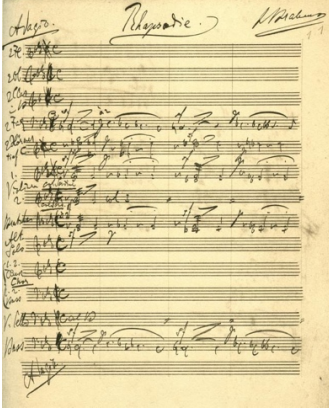
Ben en son, 2023'e girerken yeni yıl sofrasında kırmızı bir peçeteydim mesela; iki yıl sonra payıma bej renkli bir burun mendili olmak düştü.

Bugün, bilmem kaçınıcı hayatımın son günü ve bir S-Bahn durağında, bu hikâyenin yazarı ile ayrılıyorz.

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Bulutların Üzerinde Yolculuk (Caspar David Friedrich-1817), Hamburg Kunsthalle.



Fotoğraf 2 – Alto Rhapsody, Opus 53’ün el yazması.



Fotoğraf 3 – Klasik müzik bestecileri adına müzelerin bulunduğu sokak: Komponisten Quartier-Hamburg. Johannes Brahms’ın 1833’te doğduğu bina, 1943’te savaş sırasında yıkılınca aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiş. (Kaynak: Melissa Aykul)



Fotoğraf 4 – Peçetenin son günü. (Kaynak: Melissa Aykul)

DUYGULARIN ÖLÜMÜ: DİDEROT ETKİSİ

Sakine Deniz Yılmaz¹

*“Yoksulluğun kendi özgürlükleri vardır;
zenginliğin engelleri vardır.”*

Denis Diderot

Fransız filozof Denis Diderot, Aydınlanma Çağı’nın önemli isimlerinden biridir. Ancak, bugün hâlâ popülerliğini sürdürüyor olmasını, eline geçen bir kızıl sabahlığa borçlu olabilir. Diderot’nun bu sabahlığa nasıl sahip olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, bazı kaynaklarda sabahlığın kendisine hediye edildiği belirtilir. Ancak asıl mesele, onun sabahlığı nasıl elde ettiği değil, bu sabahlığın hayatında nasıl bir değişime yol açtığıdır.

Diderot, sabahlığını sandalyesine asarken sandalyesinin ne kadar eski ve bakımsız olduğunu fark eder. Bu gösterişli kızıl sabahlık, böylesine özensiz bir sandalyeyle uyumsuzdur. Ertesi gün, eski sandalyesi yerine daha gösterişli, döşemeli ve deri bir sandalye satın alır. Artık sabahlığı, ona layık bir sandalyeye sahiptir. Ancak sabah uyanıp sabahlığını giyen Diderot, sandalyesine oturduğunda bu kez gözü çalışma masasına takılır. Yeni ve şık sandalyesinin karşısında duran eski masa gözüne batar. Sonunda

¹ Bahçeşehir Üniversitesi Dil ve Konuşma Terapisi Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Duyguların Ölümü: Diderot Etkisi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 21 Mart 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

masasını da değiştirir. Ancak bu değişim yalnızca masayla kalmaz; evindeki neredeyse tüm eşyaları yenileriyle değiştirir. Diderot, *Eski Sabahlığımı Bırakırken Duyulan Pişmanlıklar* adlı denemesinde, bu sabahlığın hayatında yarattığı değişimi anlatır. “*Eski sabahlığıma tam anlamıyla hükmediyordum ama yeni olana köle oldum*” der (Abidor, 2005).

Amerikalı antropolog Grant McCracken, Diderot’nun bu denemesinden etkilenerek 1988’de Diderot Etkisi kavramını literatüre kazandırır. Diderot Etkisi, bir ürünün satın alınmasının, başka ürünlerin de satın alınmasını tetikleyen bir döngü yarattığını ifade eder. Diderot, kızıl sabahlığını giyip aynaya baktığında gördüğü ihtişam hoşuna gider ve evinde büyük bir değişim başlatır. Ancak işler beklediği gibi gitmez. Denemesinin ilerleyen sayfalarında Diderot, derin bir melankoliye kapılır. Eski sabahlığını özler. Evi artık lüks ve şatafat içindedir, ancak bu ona mutluluk getirmez (McCracken, 1988, s.121). Diderot, yaşadığı bu duygunun yalnızca bireysel bir deneyim olmadığını, sistemin bir sonucu olduğunu dile getirir: “*Ağlamıyorum, iç çekmiyorum ama her an şunu söylüyorum: Sıradan bir malzemeyi kırmızıya boyayarak fiyat biçme sanatını icat edene lanet olsun. Saygı duyduğum değerli giysiye lanet olsun. Eski, mütevazı, rahat günlük paçavram nerede? Dostlarım, eski arkadaşlarınıza sahip çıkın. Dostlarım, zenginliğin dokunuşundan korkun. Örneğimin size bir ders vermesine izin verin. Yoksulluğun kendi özgürlükleri vardır; zenginliğin engelleri vardır.*”

Telaş Çağı

*“Geyik yaralandı mı,
Ölünceye kadar alabildiğine koşar”*

Mavi Sürgün, Halikarnas Balıkcısı

Diderot Etkisi, reklamcılık ve pazarlama alanlarında sıkça kullanılan bir kavram olmasının yanı sıra sosyal psikolojiye de ilham vermiştir. Bugüne baktığımızda, tüketim sarmalının ve sonrasındaki pişmanlığın yalnızca maddi nesnelerle sınırlı olmadığını görüyoruz. Aynı döngüyü duygularımızda ve ilişkilerimizde de yaşıyoruz. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 17 Şubat 2025’te yayımladığı “Yaşam Memnuniyeti” araştırması, 2016’dan bu yana Türkiye’de mutluluk seviyesinin düştüğünü ortaya koydu. 2024 yılı verilerine dayanan bu raporda çağımıza dair dikkat çeken iki önemli nokta bulunuyor. İlk olarak, ekonomik sıkıntılıların bireylerin mutlulukları üzerindeki etkisi büyük. Gelecek kaygısı ve maddi olanaksızlıklar, insanları daha fazla tüketmeye yönlendiriyor. Geleceğe dair umudu olmayan bireyler, geçici tatmini tüketim yoluyla elde etmeye çalışıyorlar. İkinci olarak, kamu kurumlarına duyulan güvenin azalması dikkat çekiyor. Güven, insan yaşamı için temel bir ihtiyaçtır. Bir bebek, yalnızca fiziksel gereksinimlerinin karşılanmasıyla yetinmez; güven ve sevgi de onun için en az beslenme kadar önemlidir. İnsanların yaşadıkları ülkedeki kamu kurumlarına duyduğu güvensizlik, aidiyet hissini zayıflatıyor. Kendini güvende hissetmeyen bireyler, mutsuzluğa sürükleniyor.

Değişim hızlandıkça değer kayboluyor. Ülkedeki ani değişimlerin bireylerin kültürünü ve hayata bakışını etkilemesi, yaşamın anlamını da aşındırıyor. Sadece bireyler değil, duygular da değersizleşiyor. Eşyalara, insanlara, doğaya karşı duyarlılığımız yerini

umursamazlığa bırakıyor. Bu da insanların duygularını ve sosyal destek alabilecekleri insanları kolayca hayatlarından çıkarmalarına neden oluyor. Diderot Etkisi'nin sarmalı, bireyin zihnine yerleşiyor. Artık yalnızca evimizdeki eşyaları değil, hayatımızdaki insanları da yenileriyle değiştiriyoruz. Derin ilişkiler kuramıyor ve yüzeysel bağların ağırlığı altında eziliyoruz. Diderot'nun eski sabahlığına duyduğu özlem gibi biz de geçmişe özlem duyuyoruz çünkü eski olanla bağ kurabiliyoruz. Duygulara yer olmayan ilişkileri tercih ediyoruz çünkü emek vermek istemiyoruz. Avcının attığı okla yaralanan geyik gibi durmamak için sürekli koşuyoruz.

Karl Marx, *“İnsanın özü yoktur, insanın özü toplumsal koşulların ürünüdür”* derken mevcut kültürel yapıyı eleştiriyordu. Günümüz toplumsal koşulları, insanı bugünkü haline getirdi. Oysa insanı hayvandan ayıran en temel özellik “emek”tir. Ancak içinde bulunduğumuz toplumsal düzen, emek vermeyi, ilişkileri var etmeyi, çaba harcamayı, duyguları anlamayı ve yansıtılabilmeyi giderek imkânsız hâle getiriyor. Yeni ilişkilerde duygular artık buz dağının altında.

İlişkilerde Diderot Etkisi

Sosyal medyada popüler olan içerikleri tüketirken hayatımızdaki en özel kısımları bu tüketime uyumlu hale getirmeye uğraşıyoruz. Kurduğumuz ilişkileri algoritmalara benzetmeye çalışıyoruz. Ancak tıpkı Diderot'nun yeni eşyalarının onu tatmin etmemesi gibi, bu yeni kimliklerle yaptıklarımız da bizi tatmin etmiyor. Bu tüketim sarmalı, sadece eşyalarımızı ve ilişkilerimizi değil, duygularımızı da içine alıyor. Artık duygular bile hızla tüketiliyor. Birine duyduğumuz heyecan kısa sürede sönüyor. Derinleşmek yerine yüzeyde kalmayı tercih ediyoruz, çünkü

yeni olanın peşinde koşarken derin bağlar kurmaya fırsat bulamıyoruz. Modern dünyada duygular bile metalaşmış durumda. Sosyal medyada paylaştığımız mutluluk anları, gerçek mutluluğumuzdan daha değerli hale geliyor. Birine duyduğumuz sevgiyi, onunla geçirdiğimiz vakitten çok, ona aldığımız hediyelerle ölçüyoruz. İlişkiler bile artık yatırım gibi değerlendiriliyor; emek vermek yerine “bana ne kazandırıyor?” sorusu soruluyor. Bağ kurduğumuz nesneler gibi, bağ kurduğumuz insanlar da hızla değişiyor. Anlamli dostluklar, uzun soluklu aşklar ve yıllarca süren sadakatler günümüzde giderek daha nadir bulunur hale geliyor. Tıpkı Diderot’nun eski sabahlığını özlemesi gibi, biz de daha derin, daha sahici ilişkilerin yokluğunu hissediyoruz. Ama tıpkı onun gibi, geri dönmekte zorlanıyoruz çünkü eski olanı hatırlasak da yeni olanın içinde sıkışıp kalmış durumdayız.

Diderot’nun düştüğü sarmaldan bir çıkış yolu var mı?

Belki de asıl çözüm, sürekli yeniyi aramaktansa, elimizdekini anlamlandırmakta yatıyor. Tüketmek yerine üretmek, hız yerine anlam aramak ve ilişkilerde derinleşmeyi tercih etmek, bu kısır döngüden kurtulmanın tek yolu olabilir.

KAYNAKLAR

Abidor, M. (2005). *Diderot 1769 – Regrets for my old dressing gown, or a warning to those who have more taste than fortune.*

Halikarnas Balıkcısı. (1961). *Mavi sürgün.* Varlık Yayınları.

Karl Marx. (1981). *Ekonomi ve felsefe el yazmaları* (M. A. Yalçın, Çev.). Sol Yayınları. (Orijinal eser 1844 yılında yayımlanmıştır.)

Grant McCracken. (1988). *Culture and consumption: New approaches to the symbolic character of consumer goods and activities.* Indiana University Press.

TÜRKÇE RAP NEDEN BU KADAR POPÜLER?

Zafer Engin Pekel¹

Giriş

Bu yazıda son yıllarda ülkemizde oldukça güçlü esen rap müzik rüzgârının kaynağını ve rap müziğin nasıl bu kadar popülerleştiğini anlamaya çalışacağız. İlk yazıda, rap müziğin nasıl bu kadar dinlenen bir türe dönüştüğünü, rap'in doğası gereği sahip olduğu nitelikler üzerinden anlamaya çalışmıştık. Bu kısımda da benzer bir analizi Türkçe Rap özelinde yapacağız, ancak bu sefer daha somut örnekler üzerinden ve kronolojik bir düzene kısmen riayet ederek yapmaya çalışacağız. İlk yazıyı okumadıysanız anlatının bütünlüğü için okumanızı öneririm.

Nereden Çıktı Bu Rap?

Son yıllarda yaşanan rap patlaması akıllara bu soruyu getirirse de artık rap'in birden ortaya çıkmadığı ve Türkçe Rap'in belli bir altyapısı olduğu herkesin malumu. Almanya'da yaşayan Türk göçmenler tarafından seksenlerin sonunda ilk rap grupları kurulduğunda rap'in ana vatanı ABD'de de rap müzik müthiş bir yükselişe geçmişti. İlk ürünleri yetmişli yıllarda verilse de seksenler ABD için rap müzikte üretimin büyük ölçüde arttığı ve tabanın genişlediği yıllardı. Run DMC, LL Cool J ve Public Enemy gibi büyük çıkış yapan rap'çilerin ardından Dr. Dre,

¹ Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrencidir. Yazarın "Türkçe Rap Neden Bu Kadar Popüler" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 11 Nisan 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Eazy-E, Ice Cube gibi yıldızların bir arada olduğu N.W.A. grubuyla birlikte rap Amerikan m¼zik end¼strisinde önemli bir yer edinmişti.

Doksanlara geldiğimizde, ABD rap camiasi iki bölge etrafında şekillenmişti. East Coast - West Coast olarak isimlendirilen bu iki bölgenin kavgası medyada büyük bir yer işgal ederken bu iki kanadın yıldızları Biggie ve 2Pac ise şarkılarıyla ABD m¼zik listelerinde zirveye yükselmişti. Daha sonra suikast sonucu hayatını kaybeden bu iki süper yıldızın ölümlerinde parmağı olduğu d¼řün¼len ve East Coast rap camiasına arka planda hükmeden yapımcı Puf Daddy ise son günlerde taciz ve pek çok farklı suçla yargılandığı için gündeme gelen Diddy ile aynı kişi. Bu iki yıldızın ölümünden sonra rap m¼zik daha da popüler oldu ve 2000 yılı sonrasında Amerikan m¼zik k¼ltürünün zirvesine tırmanarak bugünlere geldi.

Rap m¼zik de ABD'den çıkan pek çok popüler k¼ltür ögesi gibi ÷lke sınırlarını açtı ve d¼nyanın farklı bölgelerine ihraç edildi. ABD'de rap'in yükselişe geçtiği yıllarda, Almanya'da yaşayan Türkler, hip-hop k¼ltürünü ilk takip eden kesimlerden biri oldu. 1986 yılında Boe B ve Maxim'in kurduğu Islamic Force grubunun üyeleri Türklerden oluşuyordu ancak uzun süre İngilizce şarkılar yaptılar. Aynı dönemlerde Nürnberg şehrinde, daha sonra Cartel kurucuları arasında yer alacak olan Alper Ağa, King Size Terror grubuyla Türkçe rap tarihinden günümüze kalan ilk kayıt olan [Bir Yabancıнын Hayatı](#) şarkısını çıkardı. Bütçe ve imkânlar kısıtlı olmasına rağmen Almanya'da rap m¼zik k¼ltürü yayılmaya devam etti.

1995 yılına geldiğimizde Türkçe rap tarihinde bir mihenk taşı olan Cartel kuruldu. Karakan ve Cinai Şebeke gruplarına, solo olarak rap yapan Erci E'nin de katılmasıyla bir araya gelen Cartel aynı yıl ilk albümleri Cartel'i yayımladı. Albüm Almanya başta olmak üzere Avrupa'nın pek çok bölgesinde yaşayan Türkler arasında süratle yayıldı. Daha sonra Türkiye piyasasına bandrollü şekilde giren Cartel kısa sürede müthiş bir albüm satışına ulaştı. Albüm Türkiye'de resmî olarak en çok satan rap albümü unvanını hâlâ koruyor. Cartel, İnönü Stadyumu konseriyle Türkiye'de bir stadyumda konser düzenleyen ilk rap grubu oldu ve bir daha hiçbir rap'çinin stadyum konseri olmadı. Büyük bir başarı elde etmesine rağmen yaşanan sorunlardan ötürü ilk albümden sonra dağıldı ve başka albüm çıkarmadı.

Bu hikâye akıllara başka bir soruyu getiriyor: Neden Cartel sonrasında beklenen patlama gerçekleşmedi? 1995 yılından sonra farklı rap'çileri görmeye başladık. Aralarından Aziza A, [Sultana](#) gibi bazı isimler bandrollü albümler de çıkardı fakat uzun bir süre kimse Cartel seviyesine yaklaşamadı. Bu dönemde rap çalışmalarının beklentileri karşılayamamasının sebebi, yapılan işlerin başarısızlığından ziyade Cartel albümü kıstas alındığı için çıktının çok yüksek olmasıydı. Nitekim 2000'li yıllara kadar rap müzik, tabanını genişletmeye devam etti. Ceza ve Silahsız Kuvvet'in (Sagopa Kajmer) de aralarında olduğu, daha sonra ünlü olacak pek çok rap'çi piyasaya giriş yaptı. Bu isimler o zaman için yeraltı (underground) rap yapıyor olsalar da zamanla yapımcılarla anlaşarak Türkiye'de rap'in bugünlere gelmesinde önemli rol oynadılar.

2000 yılından sonra bilgisayar kullanımı ve internetin yaygınlaşmasıyla rap müzikte üretim ciddi bir artış gösterdi. FL Studio

gibi bir rap şarkısının neredeyse bütün müzikal altyapısını tasarlama imkânı sunan yazılımların varlığıyla, 2000’li yıllar, rap’te üretim patlamasına ve rap’in Cartel sonrasında yeni yıldızlarını yaratmasına sahne oldu. En önemli isimler şüphesiz Sagopa ve Ceza olsa da bu dönem pek çok rap yıldızı sahneye çıktı. Bunların arasında Sagopa sadece yaptığı altyapı ve şarkılarla değil, Türkçe rap üzerinde yarattığı etki sebebiyle mühim bir yere sahip. Şimdi Türkçe Rap nasıl bu kadar başarılı oldu sorusunun cevabını aramaya başlıyoruz.

Rap ve Türk Müzik Kültürü

Yıllarca rap müzik ülkemiz için sıra dışı, toplumumuzun değerlerine ve müzik alışkanlıklarına aykırı bir müzik türü olarak tanımlandı. Bence bütün bunların aksine rap, tarz olarak Türkçe anlatı kültürüne hiç uzak değil. Avrupa’da romanlar yazılırken bizde bunların muadili olabilecek yüzlerce sayfa uzunluğundaki Mesnevi tarzındaki eserler beyitler halinde kafiyeli olarak yazılırdı. Kafiye barındırmayan nesir kültürü, bu topraklarda yakın zamana kadar var olmadı. Halk edebiyatındaki masallar, hikâyeler bile büyük ölçüde manzumdu. Âşık edebiyatı tasarım olarak rap’e gerçekten benziyordu; ozan elindeki sazla ritmik ve basit bir müzik çalarken kafiyeli şekilde şiirler okuyup hikâyeler anlatıyordu. Anlatılan hikâyenin de kafiyeli olması ve sazdaki müziğe eşlik edecek bir ritme sahip olması önemliydi. Bu haliyle sazla çalınan müzik *beat*, ozan da bir nevi *mc* gibi kabul edilebilir. Âşık atışmasının da *rap battle* etkinliklerindeki bire bir atışmalara benzediğini söyleyebiliriz.

Türk halkının ritmik müziklere olan ilgisini de es geçmemek gerek. İnsanların kendini kolayca ritme bıraktığı zurna veya klarnet ile çalınan ezgileri, çiftetellileri düşündüğümüzde melodik zenginlikten ziyade ritmin insanları harekete geçirdiğini görüyoruz.

Ramazan davulu üstüne okunan maniler drum beat üstüne okunan rap müziği andırıyor -davulun arka planda ritim enstrümanı olması ve kafiyeli bir mısranın okunması yönüyle bir benzerlik olsa da içerik ve tarz tabii ki farklı- ve asırlardır halkımız bu sesleri duyuyor. Bu konuda hip-hop kültürünün ülkemizdeki öncülerinden olan Turbo'dan alıntı yapmak istiyorum: *“Bu arada, Türk insanının kulağı melodik değildir, ritmiktir. Aslında Türk insanı rap müziği daha çok sever. Darbuka duyduğumuzda göbek atıp dans eden insanlarız biz. Ritim çok var bizim müziğimizde. Asıl burada rap'in popüler olması lazım, gar gar gar heavy metalin değil yani.”* Turbo gibi ben de ritmik müziklerin bize daha uygun olduğu kanaatindeyim. Yeni nesil müzikler fazla gürültülü ve anlaşılmasız olduğu için bu denklemin dışına kaysa da hâlâ basit bir ritim üstüne altyapılar inşa ediliyor.

Bence rap için önemli dönüm noktalarından birisi de şarkıların daha anlaşılır ve eşlik edilebilir bir forma bürünmesi. Burada iki isme dikkat çekmek istiyorum; Sagopa Kajmer ve Ezhel. Sagopa Kajmer, yaptığı şarkılar ve altyapılarının başarısı dışında iki büyük değişimin öncüsü oldu. İlki, daha doğulu, nispeten arabesk tonda besteler yapması ve rap müziği ritmik karakterini öldürmeden daha melodik, alışılmış bir forma sokmasıydı. Neredeyse yarım asırdır Türkiye'de arabesk ve türevleri hep başarılı oldu; önce klasik arabeskçiler çıktı, onları takip eden türkücüler ve TSM sanatçıları daha arabesk bir çizgiye kaydı. Ardından popçular arabeskleşti. Doksanlarda arabesk-fantezi denilen hibrit müzik türü oldukça popülerdi. 2000 sonrasında da Sagopa ile aynı müziği icra etmeseler de arabesk rap'çilerin sayısı hızla arttı ve özellikle mahalli arabesk rap'çiler kendi bölgelerinde çok fazla dinlendi. Sagopa'nın rap'i arabeske yaklaştırması, nağmeli vokal tarzı ve rap'çilerin çoğunda olmayan yanık sesi, arabesk rap için

yol gösterici oldu. Arabesk rap'çilerin yaptıkları şarkılar Sagopa seviyesine göre gayet basit işlerdi. Kimi zaman arabesk şarkılar - bestesine hiç dokunulmadan- üzerine okunan sözlerden oluşsa da tarz olarak arabesk rap akımının Sagopa müziğinden fayda sağladığı ve ilham aldığı aşikârdı.

Sagopa'nın yaptığı diğer büyük değişiklik şarkılarını daha anlaşılır ve eşlik edilebilir bir şekilde yazıp seslendirmesiydi. Ceza'nın da çok fazla dinleyicisi vardı ama Sagopa'nın şarkıları bireysel bağ kurmak için daha uygundu. Sözler daha açık ve yavaş okunuyor, alışık olduğumuz gibi müzikal nağmelerle geçiş yapılıyor, bu sayede dinleyici kolaylıkla şarkıyı takip edip eşlik edebiliyordu. İnsanlar anlaşılır ve takip etmesi kolay olan müzikleri dinlemeye meyyaldir. Sagopa da rap'çilerin çoğuna göre daha anlaşılır bir müzisyendi. Şarkılarının şiddet, uyuşturucu gibi temalardan arı ve argosuz temiz bir dile sahip olması da toplum tarafından kabul görmesini kolaylaştırdı.

Önemli diğer bir figür olan Ezhel bir süredir Almanya'da yaşayan, son yıllara damga vuran bir *mc*. *Müptezhel* ile birlikte rap müzikteki son büyük patlamanın fitilini ateşledi. Onun da iyi olduğu işlerden biri Sagopa gibi anlaması ve takip etmesi kolay şarkılar yapması. Bazı kısımlarında hızlı okunan ve anlaşılması zor sözler olsa da her şarkısında akılda kalıcı, nispeten yavaş ve anlaşılır kısımlar da var. Hatta *Geceler* gibi bazı şarkıları tamamen anlaşılır sözlerle sahip. Ezhel, Türkiye için görece yeni olan *trap-drill* sınıfında *sound*'lar kullanırken bir yandan da hâlâ *old school* esintileri taşıyan bir üsluba sahip. Ayrıca *Müptezhel* albümünde bol bol filtre ve *autotune* kullanımı görüyoruz. Türkçe rap'in, Ceza'nın bizi iyice alıştırdığı *flex* (hızlı, duraksamadan ve nağme yapmadan şarkı okuma) tarzdan uzaklaştığını bu albümde açıkça görüyoruz. *Müptezhel*, bıraktığı etkiyle Türkçe

rap için bir dönüm noktası oldu ve günümüze kadar gelen *trap* ve *drill* alt yapılarının hakim olduğu, büyük ölçüde birbirine benzeyen müziklerden oluşan çağı başlattı.

Güncel ve Mahalli İçerik Kullanımı

Bu başlığa ilk yazıda da değinmiştik ama bu konuyu Türkiye özelinde tekrar tartışmak istedim. Rap, içerik zenginliği bakımından hiçbir müzik türünün yarışamayacağı kadar konuyu çok daha kolay ve hızlı bir şekilde şarkılarla anlatma gücüne sahip. Bunun iki büyük faydası var; gündemi yakalayıp insanların yaşadığı dönemle bağ kurmak ve lokal referanslarla dinleyicilerin aidiyet hissettikleri bir anlatı yapmak. Hızlı bir şekilde adapte olabilmek, özellikle sosyal medyayla birlikte hiç durmadan değişen gündemi yakalamak için önemli bir artı. Rap müzikte hikâye anlatmanın kolaylığını da düşününce güncel meselelere değinen şarkılar çok kolay ortaya çıkıyor. Şanışer'in öncülüğünde kolektif bir proje olarak hazırlanan [Susamam](#) güncel meselelerde rap'in anlatım zenginliğini kullanan en iyi örneklerden.

Mahallilik konusunda ekseriyeti ülke çapında bir şöhrete erişememiş ancak sayıları oldukça fazla olan lokal arabesk rap'çilerden bahsetmeyeceğim. Bu, başlı başına ayrı bir yazının konusu olur. Türkiye gibi futbol taraftarlığı dışında memleketçilik kültürünün güçlü olduğu bir ülkede yerelleşebilmek başarının anahtarlarından. Kayra'nın Karabükspor temalı şarkıları ve No 1 tarafından memleketi Denizli'deki mekânlara verilen referanslar, bu sanatçıların kendi memleketlerinde dinlenmelerini artıran faktörler. Tabii ModeXL, Gxblin, Ezhel gibi isimlerin Ankara temalı parçaları da Ankara'da daha hızlı tanınmalarını sağladı. (Gxblin'e ait Ankara temalı başarılı bir [parça](#)).

İnsanların her dönemde hayatlarına dokunan ve kendilerinden bir şeyler bulduğu eserlere yöneldiğini unutmamak gerek.

Sadece lokal referanslar değil, popüler kültür göndermeleri ve alıntılar da rap müzikte yaygın. Türkiye’de kullanımı artık azalsa da eskiden daha sık gördüğümüz Yeşilçam filmlerinden kesitleri şarkılara yerleştirmek bunun güzel bir örneği. Saian’ın *Mafya Şarkısı* bu tekniğin merkeze alındığı bir şarkı. Son albümünde Ezhel de *Uchigatana* şarkısında bu tekniği kullandı. Kayra’nın Korkusuz Korkak filmini ve Mülayim Sert karakterini merkeze alan *Mesela Yani* isimli şarkısının büyük bir popülariteye ulaşmasını ve Kayra’nın yeni dinleyiciler kazanmasını sağlamasında Mülayim Sert’in ve filmin etkisini inkâr etmek olmaz. Referans vermek, referans verdiğiniz filmlerin ve popüler kültürde yer edinmiş her türlü konunun kitlesini yakalamak için etkili bir araç.

Medya ve Rap İlişkileri

Rap müzik Cartel albümünden sonra medyada ciddi bir görünürlük elde etti. Televizyonda, gazetelerde, radyolarda, kısacası medyanın her köşesinde Cartel vardı; ancak bu uzun sürmedi. Cartel fırtınası dindikten sonra medya rap’e ilgi duymayı bıraktı. Cartel gençlere rap’i sevdiren tabanda rap kültürünün yayılmasını sağlasa da endüstriyel anlamda rap’e kısa vadede bir fayda sağlamadı. İlk yılların rap’çileri, medyanın gözünde serseri, argo konuşan, tekinsiz ve mesafeli yaklaşılması gereken insanlardı.

2000 sonrasında rap’e olan ilgi artmaya devam edince medya da bu konuda kayıtsız kalamadı. Özellikle Dream TV gibi müzik kanalları rap şarkıları yayınlamaya başladı. Gazetelerde ve televizyon kanallarında rap yavaş yavaş görünür olmaya başlamıştı. (Barikat ve Kuvvetmira ekiplerinin katıldığı o ünlü

[program](#)). Aynı dönemde Sagopa'nın G.O.R.A. filmine müzik yapması ve klibinde Cem Yılmaz'ın oynaması önemli bir sıçrama noktası oldu. Rap müziğin televizyondaki en büyük görünüşü de Adanalı dizisinde Ceza'nın şarkılarının kullanılmasıydı. 2010 ve sonrasında Çukur dizisinde rap şarkıların kullanılması rap için yine kilit bir sıçrama noktasıydı. Gelgitli bir ilişki olsa da rap müzik medyada görünür olduğu zamanlarda bundan her zaman fayda sağlamayı bildi.

Sosyal medyanın ve dijital platformların geleneksel medyaya karşı baskın konuma geldiği dönemin, rap müziğin zirveye çıktığı dönemle aynı olması da tesadüf değildi. Rap'çiler kavgalarını sosyal medyaya taşıdı. Pek çok yeni nesil rap'çi sosyal medya fenomeni gibi yaşamaya başladı. Popüler olmak için ne gerekiyorsa yaptılar. TikTok videolarında ve Instagram reel'lerinde arka planda sık sık rap şarkıların kullanılması da viral bir yayılma alanı sağladı. Eskiden Fuat'ın veya Ceza'nın ne yiyip içtiği, ne giydiği, hangi mekâna gittiği bilinmezdi. Şimdiki rap'çiler hayat tarzını ve sahip olduğu her şeyi gözümüze sokup lüks ve gösteriş üzerinden kendini pazarlama peşinde. Rap müzik tamamen endüstriyel hale geldi ve üretimin büyük kısmı ticari formüllerle yapılıyor.

İşin diğer tarafında da fenomenlikten rap'e kayanlar var. Enes Batur, Berkcan Güven gibi isimler rap şarkıları çıkardı. Bunu en popüler zamanlarında yaparak kendi kitlelerini de rap'e yönlendirdiler ama ikisi de rap müzikten istediği kadar takipçi kazanamadı. Fenomenler, rap müziği, sahip oldukları şöhreti en hızlı ve kolay yoldan paraya dönüştürme aracı olarak gördüler. Bu teşebbüsler fenomenlerden çok trap veya drill altyapıları kullanan rap kitlesine yaradı. Fenomenler rap'ten umduğunu

bulamazken rap'çiler onların takipçilerine de ulaştı. Yaşları küçük olan bu neslin büyümesi ve yetişkin insanlara yani tüketicilere dönüşmesiyle birlikte daha görünür bir kitle oldular.

Dijital Platformlardaki Sahte Dinlenmeler ve Diğer İddialar

Rap artık eski günlerdeki gibi yeraltına çekilmiş, toplama albümler yapılan ve hevesli gençlerin harçlıklarıyla aldığı ucuz mikrofonlarla ev stüdyolarında kayıt yaptığı zamanlardan çok uzakta... Bazılarını tenzih etsem de son dönemde yükselen rap'çilerin önemli bir kısmını ticari bir formülle ortaya çıkarılan isimler olarak görüyorum. *Sample* almaktan öte *flow* ve *rhyme* olarak yurt dışından bire bir alınmış ve sırf ritmi müzikle uysun diye anlamsız sözler yazılmış çok fazla şarkı var. Merak edenler, *You Tube*'da bol bol örnek bulabilir. Önceki yazıda, dinlenme sayılarının rap'çilerde neden daha fazla olduğunu anlatmıştım; bilhassa *feat* yapılan parçalarla dinlenme sayıları çok hızlı artabiliyor.

Sahte dinlenme için bot kullanma ve kara para aklama iddiaları yıllardır gündemde. İddialar oldukça ciddi; farklı ülkelerde sahte dinlenme hizmeti sattığı için kapatılan siteler ve tutuklanıp ceza alan kişiler var. Dinlenme sayıları üzerinden elde edilen şöhret ve unvanların da meşruiyeti şüpheli durumda. Sadece sahte dinlenmeler değil, *Spotify* listeleri ve dinleme önerileri de tartışma konusu. Listeye alınan isimlerin birden yükselmesi ve görünür-lüğünün artması, bu listeleri düzenleyen küratörlerin suni bir şekilde piyasayı yönlendirmesini mümkün kılıyor. Bu dinlenme sayılarının tamamen gerçek olduğunu varsaysak dahi *Spotify* rakamlarının müzik endüstrisinin hâlâ [küçük](#) bir kısmına tekabül ettiği de unutulmamalı.

Günümüzde büyük ölçüde tek tipleşmiş ve belli başlı yapımcı ve DJ'lerin yönlendirdiği bir sistem var. Tabii ki farklı işler de üretiliyor ama sistemin dışında kalanlar ne kazanç ne de şöhret olarak diğerleriyle yarışabiliyor. Rap müzik hakkındaki “sistem eleştirisi, ezilenlerin öfkesinin dışa vurumu” şeklindeki tanımlar artık anlamını yitirmiş durumda. Elbette Saian, Şanışer gibi bu karaktere uygun rap'çiler de var, ancak bu isimleri listelerde görmemiz pek mümkün değil. Bahsettiğim yeni nesil şarkılar tamamen pop'laşmış ve klasik rap tanımının dışında işler. Bu sebeple bütün bu şarkıları rap kabul etmeyenler de mevcut. Bu tartışmayı bir kenara bırakarak bu yazıda ilk nesilden itibaren rap müziğin yükselişini incelemeye çalıştım. Konu başlıklarının çoğunda derinleşemesem de merak edenler için ilgili kaynakları paylaştım. Merak ettiğiniz noktalarda detaylar için kaynaklara giderek daha detaylı bir okuma yapabilirsiniz. Umarım okumaktan keyif aldığınız bir yazı olmuştur.

TÜRK BİLİMİNDE FIRSAT EŞİTSİZLİĞİNİN KISA BİR ANATOMİSİ

Zeynep Oğuzman¹

Bilimsel bir fikrin filizlenip yeşerdiği ortam ve koşullar, o fikrin kaderini belirler. Bilgi ancak anlaşılabilirdiği yerde kök salar ve anlam kazanır. Ancak bu yalnız ve güzel ülke, fikir işçileri için hiçbir zaman kolay bir coğrafya olmamıştır. 2025’in mart ayında yaşananlar, öncesinde biriken krizlerin kaçınılmaz sonucuydu: Bilim, ekonomi, politika, eğitim, adalet ve hukuk mücadele sürecinde ağır yaralar alırken; kadın cinayetleri, hayvan katliamları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çocuk istismarı, genç işsizliği, liyakatsizlik, beyin göçü, sansür, akademik özgürlüğe yapılan baskılar, düşünceyi suç sayan zihniyetler ve doğa talanı gibi sorunlar da ülkenin damarlarında derin çatlaklar açmıştır. Türkiye’nin genç akademisyenleri ve bilim insanları olarak, tüm bu kaostun içinde mücadelemizi sürdürerek -karanlığa rağmen- umutlarımızı büyötmeye devam ediyoruz. Çünkü bu topraklarda bilginin ışığını diri tutmak, yalnızca bilimsel değil aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur.

2025 yılının mart ayında alevlenen politik tartışmalar, ülkenin bilim ve akademi dünyasının birtakım durumlardan bağımsız olmadığını, aksine onlarla aynı kökten büyüdüğünü bir kez daha

¹ Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Felsefe Bölümü’nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Türk Biliminde Fırsat Eşitsizliğinin Kısa Bir Anatomisi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 18 Nisan 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

göstermiştir. Bu durum, genç akademisyenlerin toplumsal sorunluluklarına daha sıkı ve kararlı biçimde sarılmalarını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bugün yaşananlar, bilim insanlarının toplumdan kopuk birer birey değil, aksine toplumsal sorunların çözümünde öncü olmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu yazı, umudun henüz tükenmediği ama içte ve dışta yaşanan fırsat eşitsizliklerinin canımızı acıttığı bir dönemde, genç bilim insanlarına yalnız olmadıklarını hatırlatmayı amaçlıyor. Çünkü bizler, zorluklar karşısında çaresiz kaldığında kurtarıcı bekleyen, kendi kurtuluşunu yaratacak gücün farkında olan genç bilim insanlarıyız.

2025 yılının ilk çeyreğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu politik ve toplumsal kriz, aslında uzun yıllardır biriken problemlerin patlamasıydı. Doğa, hayvan, çocuk ve kadın haklarının zarar görmesiyle açılan pek çok yara, bu ülkenin yorgun bedeninde daha da derin kesikler açtı. İşte tam bu noktada, bilimin sesi ve akademik ilerlemenin ışığı liyakatsizlik, veril(e)meyen ekonomik destekler, içi boşaltılan yükseköğretim kalitesi, tek tipleştiren kafoninin gürültüsü altında solmaya yüz tuttu. Örneğin Dünya Bankası'nın sağladığı verilere göre, 2020 itibarıyla Türkiye'de iş gücündeki yükseköğrenim mezunlarının oranı yalnızca yüzde 9,4 iken ülkeden göç edenler arasında bu oran yüzde 21,4'e yükselmiş. Yükseköğrenim mezunu Türklerin göç etmek için en çok tercih ettiği ülke yüzde 21,4 ile ABD olmuş, onu Almanya (yüzde 17,5), Birleşik Krallık (yüzde 11,2), Hollanda (yüzde 6,9) ve Kanada (yüzde 4,9) takip etmiştir (Toplum, 2024).

Türkiye'de akademinin maruz kaldığı bu zorlu atmosfer, kariyerlerini ülkelerinde sürdürmek isteyen genç bilim insanlarını türlü güçlüklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum, pek çok genç araştırmacıyı bilimsel üretkenliklerini koruyabilmek,

alışmalarını uluslararası platformlarda duyurabilmek ve ekonomik olarak desteklenebilmek için uluslararası fırsatları değerlendirmeye yönelmiştir. Özellikle bilimsel faaliyetlerine kesintisiz devam etmek isteyen genç bilim insanları, dünyanın farklı bölgelerindeki niversite ve araştırma merkezlerinin sağladığı fonlu pozisyonları tercih etmeye başlamış, böylece ülkedeki beyin göçünün ana motivasyonlarından birisi oluşmuştur.

Örneğin, Almanya’da Bonn Üniversitesi Hücresel Sinirbilim Enstitüsü’nde sinaptik nöro bilim alanında açılan doktora ğrencisi pozisyonu, 1 Ocak 2025 tarihinde başlayacak olup üç yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Maaş, Almanya’nın kamu sektörü ücret skalası olan TV-L E13’e göre yüzde 65 oranında uygulanmaktadır. Bu maaş, yıllık brüt olarak yaklaşık 34.000-36.000 Euro’ya karşılık gelirken aylık brüt olarak 2.833-3.000 Euro civarında, vergi ve kesintiler sonrası net olarak 1.800-2.000 Euro arasında değişmektedir (Federation of European Neuroscience Societies, n.d.). Aynı yıl içinde Almanya’da bir öğrencinin aylık ortalama yaşam giderinin ise 680-1.050 Euro arasında olduğu belirtilmiştir (Bhalshankar, 2025). Bu değerlendirmeye göre, öğrencilerin yaşam tercihleri ve bulundukları şehrin maliyetlerine göre harcamaları farklılık gösterse de verilen maaş bağımsız bir hayat sürmelerine, bilimsel faaliyetlerini rahatlıkla yürütmelerine ve belirli bir yaşam standardını yakalamalarına imkân tanır. Ancak Türkiye’de lisansüstü eğitim gören öğrencilerin büyük bir kısmı herhangi bir maaş veya ekonomik destek alamamaktadır. Bu durum, lisansüstü öğrencilerini bilimsel üretim süreçlerinde ekonomik kaygılarla boğuşmak zorunda bırakmakta, akademik kariyer yolunda ilerlemek isteyen gençleri ailelerinin desteğine veya ek işlere muhtaç ekmektedir. Dolayısıyla, zaman ve enerji gibi değerli kaynaklar bilim üretmek yerine

maddi kaygılar nedeniyle farklı alanlara harcanmaktadır. Türkiye’de akademik destek mekanizmalarının zayıf olması, geleceğin bilim insanlarının üretim ve gelişim potansiyelini kısıtlamakla kalmayıp ülkenin bilimsel rekabet gücünü uluslararası arenada da önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Uluslararası prestije sahip bilimsel dergilerde yayın yapmak, çalışmalarını dünyaya duyurmak ve farklı ülkelerdeki genç meslektaşlarıyla bağlantılar kurmak isteyen genç Türk araştırmacılar, genellikle dolar veya euro cinsinden yüksek makale ücretlerini ve yurt içi-dışı akademik etkinlik maliyetlerini karşılayamamaktadır.

Bu tablo, akademik ilerlemenin, kişisel fedakârlıklar ve maddi imkânların sınırlarını zorlayan bir mücadele alanına dönüşmesine neden olur. Vize almanın giderek artan zorluğu ve maliyeti de bu sürece eklendiğinde, genç Türk bilim insanlarının karşı karşıya kaldığı yük ve engeller daha da ağırlaşmaktadır. Ancak işin belki de en acı yanı bunlar değil; bin bir zorluk ve olanaksızlığı aşarak yurt dışına çıkan genç araştırmacının, diğer ülkelerden gelen öğrenci ve araştırmacılara sunulan geniş destekler karşısında içine düştüğü derin yalnızlık ve çaresizlik halidir. Bu deneyim, o kadar derin ve sarsıcıdır ki, araştırmacı ya motivasyonunu ve üretme şevkini tamamen kaybeder ya da tüm engellere rağmen var gücüyle sonuna kadar mücadele eder.

Bu mücadele çoğu zaman yel değirmenlerine karşı verilen bir savaş gibidir; çünkü ülkenin (genç) araştırmacıları, bilim insanları ve akademisyenler, net ve sistematik destek mekanizmalarından uzaklaştırılmaya çalışılarak bireysel çabalarla büyük ve belirsiz güçlere karşı mücadele etmeye itilmiştir. Güncel desteklerin de genellikle tesadüflere, bireysel inisiyatiflere ya da kişiler arası özel ilişkilere bağlı olması, lisansüstü eğitim ve araştırmanın potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirememesine ve Türkiye’nin

uluslararası akademik rekabetin gerisine düşmesine yol açmaktadır. Oysa diğer ülkelerde üniversiteler ve devlet kurumları, akademinin getirdiği maddi ihtiyaçları önemli ölçüde üstlenerek bilginin serbest dolaşımını ve bilimsel rekabetini destekler. Bu desteklerin yarattığı enerji ise bilimsel üretime ve gelişime dönüşme imkânı sağlar. Tüm bu örnekler bize göstermektedir ki, genç Türk bilim insanlarının zekâsı ve çalışkanlığı takdire şayan olsa da yıllar içinde omuzlarındaki yük de giderek artmış, akademik üretim için verilen mücadele yalnızca bilimsel bir çaba olmaktan çıkmış; ekonomik ve siyasi engellerle çevrelenmiş, karmaşık bir mücadele alanına dönüşmüştür.

Bunlara karşın Türk akademisi ve bilim camiası çalışkan, üretken, heyecanlı, zeki öğrencilerden ve alanlarında duayan, cesur ve girişken hocalardan oluşmaktadır. Peki onları cesaretlendirecek, fikirlerini filizlendirecek ve yeteneklerini doğru yere kanallı edecek kurumsal ve sistematik bir destek neden sağlanamamaktadır? İşte tam da bu sorunun cevabını ararken günümüz genç akademisyenlerinin Türkiye'deki bilim yolculuğu, bireysel çabaların ve tesadüflerin inisiyatifine terk edilmiştir. Akademik hiyerarşi piramidinin en alt basamağında bulunan genç araştırmacının ne yapacağı sorusu, cevaplanması gereken -belki de- en kritik ve zor sorulardan biri halini alır. Çünkü bu sorunun yanıtı, sadece bireysel bir çözüm getirmeyecek, aynı zamanda ülkenin akademik geleceğini de belirleyecektir.

Devam mı Edeceğiz?

Bu soruyu, hayatımızın en küçük anlarında verdiğimiz mücadelelerde zaten cevaplıyoruz: Kimi zaman sırada beklerken araya kaynamaya çalışan birine sessiz kalmayıp hakkımızı savunarak, kimi zaman haksızlığa uğrayan bir hayvanın ya da mağdur edilen

bir çocuğun sesi olarak, kimi zaman da akademide yaşanan liyakatsizliğe ve adaletsizliklere açıkça karşı çıkarak, yalnızca akademik alanda değil, günlük yaşamımızın her anında da cesaretimizi ortaya koyarak; adaletsizliğe karşı durarak, haksızlıkların karşısında susmayarak, sessizlerin sesi olarak var oluyoruz. Türkiye'yi hak ettiği yere getirmeye çalışıyoruz. Bu mücadeleci ruh halimizi belki de çocukken, her sabah verdiğimiz sözün bir yansıması olarak da değerlendirilebiliriz: Ata'sının açtığı yolda, gösterdiği hedefe durmadan yürüyeceğine ant içen Türkiye'nin genç bilim insanları, bu yola hiç dinlenmemek üzere çıktıkları için asla yorulmayacaklardır.

Bizler biliyoruz ki ülkemizdeki gerçek değişim ve gelişim yalnızca laboratuvarlardan ya da sınıflardan değil, hayatın anından ve her alanından başlayacaktır. Bu yüzden genç bilim insanları olarak, karşılaştığımız engeller karşısında geri adım atmıyor, çaresizliği reddediyor ve yeni yollar bularak umudu canlı tutmaya devam ediyoruz. Çünkü asıl mücadele, hayatın içindeki her küçük anda, bazen görünmez, bazen sessiz, ama daima inatçı bir kararlılıkta gizlidir. Bizler, genç Türk bilim insanları olarak, önümüze çıkan tüm engellere rağmen geri adım atmıyoruz; çünkü biliyoruz ki çaresizliğe teslim olmak cumhuriyetin tarihinde bize hiç öğretilmemiş yegâne şeydir. Bu yüzden karşılaştığımız her sorununda, her krizde ya da engellemelerde yeni yollar açıyor, çözümler üretiyor ve birbirimizin yanında olarak umudu ayakta tutuyoruz.

Biliyoruz ki bizim umudumuz, yalnızca akademik makaleler ve konferanslarda gizli değil, aynı zamanda sokaklarda, okullarda, mahallelerde ve hayatımızın her alanında filizlenmektedir. Bizler

birbirimizin sessiz dayanışmasıyla güç bulan, bireysel ve toplumsal geleceği değiştirme gücüne sahip genç Türk bilim insanlarıyız.

Bilim ise verdiğimiz bu onurlu mücadelenin en güzel, en anlamlı sonuçlarından sadece bir tanesidir. Çünkü bizler, büyük gözlüklerimizin ardında, beyaz önlüklerimizle laboratuvarlarda çalışırken, yüzünü bile hiç görmediğimiz insanlar için -hem de kimse bizi buna zorlamamışken- çabalayan gençleriz. Bu mücadeleyi sürdürenler var olduğu sürece, ülkenin akademik, toplumsal, siyasi ve ekonomik başarısı artmaya devam edecektir.

K A Y N A K L A R

Bhalshankar, S. (2025, January 31). Average salary for students in Germany. [Erişim bağlantısı.](#)

Federation of European Neuroscience Societies. (2025). FENS job market [Job posting]. [Erişim bağlantısı.](#)

Toplum Çalışmaları Enstitüsü. (2024). Türkiye'nin beyin göçü raporu: TCE [PDF]. [Erişim bağlantısı.](#)

KENDİ KIYMETİNİ ARAYAN İNSANOĞLU

Gizem Magemizoğlu¹

Bilim kurgu, fantastik kurgu ve distopya gibi bazı edebî türler, kimi okurların veya eleştirmenlerin “ciddiyet” konusunda şüpheyle yaklaştıkları tarzlar arasında yer almaktadır. Victor Hugo, Honoré de Balzac, Fyodor Dostoyevski, Maxim Gorki, Yaşar Kemal, Kemal Tahir vb. yazarların yanında bilim kurgunun esamesi okunur mu hiç? Bilim kurgu, fantastik kurgu ya da distopyanın deyim yerindeyse “hafif” bir edebî tarz olarak nitelendirilmesi birçok eserin küçümsenmesini de beraberinde getirmiştir. Oysa bu edebî türler çoğu zaman tahakküm altına alınmış insanlar için çıkış yolu gösteren birer rehber niteliğindedir. Çünkü bilim kurgu ve distopya gibi edebî tarzlar tahakküm ve rıza üretimi mekanizmalarının nasıl işlediğini açık bir şekilde anlatmaktadır bizlere. Bilim kurgu ve distopya gibi tarzlar, tahakküm ve rıza üretimi mekanizmalarının ifşa edilmesi, iktidar tarafından bastırılmış insan yığınlarının yazarın kaleminden isyan etmesi ve kendini kutsayan egemen bir gücün sorgulanmasının yollarını döşer. Bu nedenle sadece edebiyat için değil; aynı zamanda kültür, sosyoloji ve siyaset bilimi için de özel bir anlam taşır. Bu edebî tarzların evrenine yapacağımız küçük

¹ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde doktora öğrencisidir. Yazarın “Kendi Kıymetini Arayan İnsanoğlu” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 25 Nisan 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

bir seyahat ne demek istediğimin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Yüzüklerin Efendisi

Seyahatimiz kapsamındaki ilk durağımız Orta Dünya evreni. Tolkien evreni, fantastik kurgunun müthiş bir örneğidir. *Yüzüklerin Efendisi*'ne dair meşhur bir söylenti vardır. Bu söylentiye göre dünya ikiye bölünmüştür: *Yüzüklerin Efendisi*'ni okumuş olanlar ve okuyacak olanlar. Orta Dünya'nın binlerce yıllık tarihine hâkim olanlar bilir ki iki tür "karanlıkların efendisi" bulunmaktadır. Karanlıkların Efendisi namını kazanan ilk varlık tahakküme ve zorbalığa dayanarak hükmetmek isteyen Morgoth'tur. Gerekirse kendisine karşı çıkanları yok etmekten çekinmez. Düşman olarak gördüğü Elflerin Orta Dünya'daki tüm izlerini yok etmek için âdeta yemin eder. Morgoth, Orta Dünya'da kendi iradelerine sahip tüm varlıklardan nefret eder. Kendi iradeleriyle hareket eden canlıları ikna etmek istemez. Bu varlıkların kendi rızaları aracılığıyla boyun eğmesi veya rıza yoluyla Morgoth'a bağlanmaları mevzubahis bile değildir. Morgoth tarafından esir alınan Elfler için hızlı bir ölüm ödüllerin en büyüğüdür. Morgoth, esaret altına aldığı Orta Dünya'nın hür canlılarına eziyet etmeyi sever. Onların ruhlarını karartarak zulmetmek Morgoth'un âdeta yaşama amacı haline gelir. Beren ile Lúthien'in türküsünde Tolkien "esir edilmiş ve işkenceden geçirilmiş Elflerin tüyler ürpertici" hikâyelerine de yer verir (Tolkien, 2019).

Orta Dünya'da Morgoth'tan sonra hüküm süren en kötücül karakter ise Sauron'dur. Peki Sauron'u Morgoth'tan ayıran temel özellik nedir? Sauron, Orta Dünya'daki canlılardan nefret eden bir efendi değildir. Sauron, mutlak düzenin kurulmasına kendini adanmıştır. Sauron'un dünyasında düzeni yaratmanın en

kestirme yolu gücü ele geçirmektir. Lakin Sauron'un tasavvurundaki düzen sadece kaba kuvvetle sağlanmaz. Sauron, canlıların iradesine hükmetmek ister. Sauron'un nihai hedefi Orta Dünya'nın hür halklarını yok etmek değildir. Sauron'un esas amacı hür halklara boyun eğdirerek kendi zihnindeki düzeni Orta Dünya'da kurabilmektir. Sauron, yeri geldiğinde kuvvet kullanmaktan elbette çekinmez. Ancak insanları kendi tasavvurundaki düzenin doğruluğuna ikna etmek konusunda çok mahirdir. Sauron'un en azılı düşmanları arasında yer alan Númenórluların acı kaderini hatırlayalım. Sauron, Númenór adasında yaşayan kadim insanların onun gücüne yenik düşeceğini bilir. Númenórluları kaba kuvvetle boyun eğdirmek yerine onları "kötülüğe" tapınmaya ikna eder. Kısacası Númenórlular kendi iradeleriyle korkunç bir karanlığa teslim olurlar. Çok tanıdık geliyor değil mi? Kendi iradesiyle karanlığa, otoriterliğe, sınırsız bir iktidara teslim olan insan sürüleri. Belki de insanlık tarihinin kayda geçirilmeye başlandığı günden beri aynı hikâyeyi binlerce kez yaşadık ve okuduk. Sauron da bu gerçeğin farkındadır. Orta Dünya'daki hür halkların, en azından bir kısmının, kendi iradeleriyle boyun eğeceklerini bilir. Onların rızasını kazanmak Sauron gibi hilekârlıkta ustalaşmış bir efendi için nedir ki? Tek Yüzük hakkındaki o meşhur Elf şiirini bir daha okuyalım:

"Üç Yüzük göğün altında yaşayan Elf Kralları'na

Yedisi taştan saraylarında yaşayan Cüce Hükümdarlar'a,

Dokuz Yüzük Ölümlü İnsanlar'a, ölecekler ne yazık

Bir Yüzük gölgeler içindeki Mordor Diyarı'nda

Kara tahtında oturan Karanlık Efendisi'ne

Hepsine hükmedecek Bir Yüzük, hepsini o bulacak

Hepsini bir araya getirip karanlıkta birbirine bağlayacak

Gölgeler içindeki Mordor Diyarı'nda" (Tolkien, 2018)

Bu şiir ile hür halkların iradesine hükmetmek isteyen bir canlının niyetleri anlatılır. Sauron'un yüzükleri bahşettiği insanlar gönüllü bir şekilde O'na boyun eğen kişilerdir. Sauron tarafından insanlara bahşedilecek gücü samimi bir şekilde arzularlar. Sauron'a kendi rızasıyla boyun eğen insanlar istedikleri her şeye sahip olurlar. Ancak bir süre sonra gölgelerin içinde solmaya ve fiziki görünümelerini kaybetmeye başlarlar. Çünkü artık kendi özgür iradeleriyle hareket edebilecek bir noktada değillerdir. Sauron'un iradesinin bir parçası haline gelmişlerdir. Tolkien bize nasıl bir yol göstermiş olabilir? Deniz Erksan'ın belirttiği gibi "zaman ve mekânın ötesine geçip, bulunduğumuz yere dışarıdan bakmak" aslında büyük bir nimettir (Erksan, 2018). Tolkien rıza üretimi veya tahakküm aracılığıyla hüküm sürmenin farklı biçimlerini zamanın ve mekânın ötesine geçerek anlatır.

Stanislaw Lem Evreni

Lem'in yaşam öyküsü bize çok şey anlatmaktadır. Polonya'nın işgalinden sonra tutuklanan ve toplama kampında yaşayan Lem, boyun eğmek zorunda kalmanın ne demek olduğunu en iyi bilen yazarlardandır. Lem sadece tahakküm altında yaşamak zorunda kalmaz, aynı zamanda saf kötülüğün ve gücün de mağduru olur. Toplama kampında yaşadığı süre boyunca toplu dayak sahnelerine ve kara dumanların çıktığı krematoryumlara da göğüs gerer (Bilimkurgu Kulübü, 2015). Nazi rejiminin çökmesinin neticesinde Lem'in rahata erdiğini düşünmeyin lütfen. Demir Perde'nin bir parçasına dönüşen Polonya'da yaşayan Lem'in başı bürokrasi ile sürekli derde girer. Hatta Lem, *Gelecekbilim Kongresi* adlı kitabında bürokratik elitler ve halk kitleleri arasındaki

ilişkiyi mizahi bir şekilde ele alır. Toplumsal rıza ve tahakküm üretme mekanizmalarını mükemmel bir şekilde anlatır. Kitaba göre yönetim, halkı teselli etmek istediği zaman “*tesellim*”, köleleştirmek istediği zaman “*kölemisin*”, bir olaya odaklanmalarını istediğinde de “*dikkatonamid*” isimli ilaçları verir (Bilimkurgu Kulübü, 2015). Kitabımızın meşhur başkahramanı Ljon Tichy çarpıcı bir eleştiri yöneltir: “*İnsanlar kendilerine dayatılan her şeyi kabul etmeyeceklerdir*” (Lem, 2020). Eleştiri oklarının hedefindeki yöneticimizin/bürokratımızın cevabı ise ironiktir. Yönlendirmenin yaşamın bütün katmanlarında görüldüğünü söyleyen bürokratımız kitlelerin rızasının ne kadar önemli olduğunun farkındadır.

Lem’in bilim kurgu romanlarında çok ciddi bir bürokratik vesalet ve sistem eleştirisi görürüz. Lem, milyonlarca insanın rıza üretimi yoluyla nasıl boyun eğdirildiğini en iyi bilenlerdendir. Aden isimli romanında insanların nasıl gönüllü bir şekilde boyun eğdiklerini bütün çıplaklığıyla tasvir etmiştir: “*Bu, istedikten sonra, fiziksel herhangi bir şeyden çok daha berbat bir işkence aracı olabilir. İzole etmek, baskı altında tutmak ve zor kullanmadan zorlamak... Eğer bir zalim dikta süreci onun için eski güzel günler anlamına geliyorsa başka türlü bir şeyi düşünmek bile istemiyorum*” (Lem, 2021). Ben bu satırları okurken oldukça etkilenmiştim. “*Zalim bir dikta sürecinin eski güzel günler olarak*” anılmasını düşünebiliyor musunuz? Bir dikta döneminin insanların zihninde meşrulaşabilmesi için kaos, savaş veya kıtlık gibi çok büyük felaketlerin yaşanması gerekir. O felaketlerin arkasından gelebilecek herhangi bir düzeni, isterse bir diktatörün eliyle şekillenmiş olsun, kaosa tercih edecek milyarlarca insan var. Bu durumu iyi gözlemleyen Lem, insanlardan fazla beklentisi olmayan bir yazardır. Lem, bilim kurgunun aynı

zamanda bir siyasi eleştiri metnine dönüşmesini olanaklı kılmıştır. Bilim kurgu eserleri arasında Lem’inkiler kadar kuvvetli siyasi ve teolojik eleştirileri bulabileceğımız kitapların sayısı sınırlıdır.

Sona Yaklaşırken

Bilim kurgu/fantastik kurgu romanlarında ya da distopyalarda kıyamet senaryoları sıklıkla karşımıza çıkar. Kâh evrenin uzak bir köşesinden gelen uzaylılar getirir bu sonu, kâh kontrol edemediğımız doğa olayları. Belki de başka bir soru sormamız gerekir. İnsanlığın sonunun gelmesi için dünyanın dışından gelecek canlılara ya da doğa olaylarına ihtiyacımız var mı? İnsanlık kendi rızasıyla da kıyamete giden yolları döşeyemez mi? Walter Trevis tarafından yazılan *Dünyaya Düşen Adam* isimli bilim kurgu romanında aşağıdaki diyalog mevcuttur:

“Bryce: Kendi yıkım şeklini seçme hakkı yok mu insanlığın?

Newton: İnsanlığın böyle bir hakkı olduğuna gerçekten inanıyor musunuz?

Bryce: Evet. Hayır. Bilemiyorum. İnsanın yazgısı diye bir şey var mı? İnsanın kendini yaratma hakkı, kendi yaşamını yaşama ve bunun sonuçlarına katlanma hakkı...” (Trevis, 2022).

Newton’ın sorduğu sorunun benim nezdindeki cevabı belli. Evet, insanın kendi yıkım şeklini seçme hakkı vardır. Ayrıca insanoğlu kendi yıkım şeklini seçerken bunun sonuçlarına katlanma yükümlölüğüne de sahiptir. Sınırsız bir güce gönüllü şekilde boyun eğmeyi tercih eden insanların/ulusların hikâyeleri çok şey anlatır. Tarih boyunca süregelen bu hikâyelerin en edebî şekilde anlatıldığı türler arasında yer alır bilim kurgu, fantastik kurgu ve distopya. Kimi zaman bu hikâyeler mutlu şekilde biter.

Kimi zamansa, distopyalarda olduğu gibi, bu hikâyelerin sonunda insanoğlunu gaddarlık ve vahşet bekler. İnsanoğlu gibi durup yorulmadan kendi kıyametini arayan başka bir tür daha var mıdır? Zannımca hayır. Ancak yine de ümit her zaman vardır. Gandalf'ın “*Hiçbir zaman fazla umut yoktu, sadece bir budalanın umudu*” sözleri hatırımdan çıkmıyor. Tarih kitaplarından ders çıkarmak yerine bilim kurgu veya distopyalardan faydalanmaya ne dersiniz? Belki bizi de bir budalanın umudu kurtarır.

KAYNAKLAR

- Bilimkurgu Kulübü (2015). “Bilimkurgu Edebiyatının Aristokrati: Stanislaw Lem”, [Erişim bağlantısı](#).
- Erksan, D. (2018). “Sunuş”, *Yüzüklerin Efendisi: Yüzük Kardeşliği*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 15-18.
- Lem, S. (2021). *Aden*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Lem, S. (2020). *Gelecekbilim Kongresi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tolkien, J. R. R. (2019). *Beren ile Lúthien*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tolkien, J. R. R. (2018). *Yüzüklerin Efendisi: Yüzük Kardeşliği*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Trevis, W. (2022). *Dünya'ya Düşen Adam*. İstanbul: İthaki Yayınları.

NASIL MOZART OLUNUR?

Beril Şen¹

Mozart'ın, müzik tarihinde sarsılmaz ve kendine özgü bir yeri olduğunu kabul etmek gerekiyor. Ölümünün üzerinden iki yüz seneyi aşkın zaman geçtiği halde onun en az bir bestesini duymadan dünyadan geçip gitmek henüz mümkün görünmüyor. İnsanlığın ortak kültürel mirasında Mozart'a benzer figürler hep vardır; kimsenin yarışmayı düşünmediği, biricikleşmiş figürler. Neden bu kadar meşhur veya kutsal olduğunu sorgulamaya çekindiğimiz; Michelangelo veya Da Vinci gibi figürler. Bugün bir sembol olarak Mozart'ı düşünelim istiyorum. Kendisine dair saptadığım iki tezat var. Bu iki tezat üzerinden "Mozart'ı özel kılan neydi?" sorusunu cevaplamaya çalışacağım.

Ulvi Bir Kimlik

Bahsi geçen tezatlardan ilki olarak, Mozart'ın çok erken yaşlarda ulvi bir kimlik edindiğini, İsa ile eşleştirildiğini söyleyebilirim. Yaşadığı dönemde kendisini dinleme şansı bulan soylular, onun bir ışık hüzmesi olduğunu; konserlerinin ardından günler süren körlükler yaşadıklarını aktarmışlar. Bu, doğru olabilir. Bizler de geçen iki yüz yılın ardından okul zillerimiz veya reklam müziklerimiz için henüz daha iyi bir alternatif bulabilmiş değiliz. Tanrısal bir vahiy kabul edilen bu müzik nasıl oldu da dünyayı sokak sokak gezerek insanlığın ortak sesi haline geldi? Bir eser

¹ Mimar Sinan Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu ve yazardır. Yazarın "Nasıl Mozart Olunur?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 2 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

aynı anda hem tanrıdan yeryüzüne düşen ışık hem de bir çalar saat melodisi olabilmesi nasıl mümkün?

Tezatlardan ikincisine geçecek olursak, herkesin zihninde çalan bu melodilerin, kimsenin kalbinde özel bir yer edinmeyi başaramadığı söylenebilir. Şimdiye dek, Mozart'ı en sevdiği besteci olarak anan birine rastlamadım. Anlaşıyor ki, hepimize işleyen, hepimizi sarıp sarmalayan ama neticede derin bağlar kuramadığımız eserlerden söz ediyoruz.

Her iki tezat da mükemmel bir biçimde birbirine bağlanıp Mozart mitini meydana getirecek. Mozart'ın masalsı, diğer bir taraftan skandallarla dolu kısa yaşam öyküsünden yola çıkacağız. İşaret ettiğim iki tezatin ana resmi tamamlayan parçalar haline geleceğini ve yola çıkmamıza sebep olan soruların kendi kendilerini cevaplandıracaklarını hissediyorum.

Leopold'un Rüyası

Hikâye; Salzburg, Avusturya'da başlıyor. Almanya'nın da sınırında yer alan bu bölge, dünyaca ünlü bir besteci olmak için fena bir konum değil. Müzisyen istihdam eden bir bölge olmasının yanında Viyana, Paris gibi dönemin ünlü müzik başkentlerine buradan bir köprü kurmak mümkün. İlerleyen satırlarda da görüleceği üzere aslında Mozart, tüm avantaj ve dezavantajlarının ötesinde daha önce denenmemiş yeni bir yol seçerek tarihin ilk *freelancer*'ı olacak. Kendisini, çağının ötesinde bir özgürlük ve bireyselleşme mücadelesine iten sebeplerin başında muhtemelen babası Leopold geliyor. Mozart'ın tüm yaşamı babası sayesinde ve babasına rağmen yapıp ettiklerinden ibarettir.

Mozart'ın hayatının yüzde seksenlik bölümü babasının rüyası, kalan yüzde yirmisi ise babasına karşı mücadelesinden oluşur.

Yaşamını, kimliğini; Leopold'dan ayrı anlamak veya yorumlamak mümkün değil. Hem despot bir baba hem de menajer olarak Leopold, oğlunu bir kuklaya çevirirken farkında olmadan dünyaya müziği hediye edecekti.

Mozart, henüz beş yaşındayken kendi bestelerini yapabilir durumdaydı.² Oğlunun; piyanoya arkasını dönerek, baş aşağı, tuşların üstünü örtterek doğaçlama besteler çalabilmesi ve porселenden yapılmış gibi sevimli görünüyor olması baba Leopold'un gözlerini parlattı. Mozart kısa süre içinde bir proje haline geldi. Münih Sarayı'na, Maxmillian'ın huzuruna gidildi, Mozart ilk kez burada kamuoyuna arz edilmiş oluyordu. Evden bu ilk çıkışlarıyla beraber şan şöhret hayatlarına bir yıldırım gibi düştü. Beklediklerinden de büyük takdir görmelerinin ardından bunu derhal bir iş modeli haline getirdiler. Böylece oğlunun Bavyera Sarayı'nda gördüğü ilgi ve alkış kısa sürede Leopold için bir hayat amacı haline geldi. Maxmillian'ın alkışından güç alarak atlı arabalarıyla tam seksen sekiz şehir gezdiler.

1700'lerde orta halli bir baba-oğulun aniden bir Avrupa turnesine çıkmaya karar vermesi nereden bakılırsa bakılsın unutulmaz bir vizyondur. Böylesine bir vizyonun da kırılma yaratamayacağı bir kader sanıyorum yoktur. Bu yıllarda Mozart Bach'ın dizine oturup piyano çaldı, Maria Antionette tarafından başı okşandı³; 1830 yılında Goethe hâlâ 1763'te Mozart'ı canlı dinlediği o günü

² Bu, doğruluğunu ispat edemeyeceğimiz bir bilgidir. Leopold'un katkısı ne ölçüdeydi, bilemiyoruz. Nitekim el yazıları Mozart'ın el yazısı ile uyuyor.

³ Marie Antoinette büyüyünce onunla evleneceğine dair söz bile vermişti. Mozart biraz olsun büyüdüğünde yanında hiçbir soyluyu bulamadı, evlilik değilse bile sarayda bir müzisyenlik işine muhtaç yaşadığı çok zaman oldu.

unutamadığını anlatıyordu. Kısa sürede Mozart'ı dinleyebilmek sosyete içerisinde sarsılmaz bir itibar kaynağı haline gelmişti. Bütüncül bir Avrupa fikrinden söz edemeyeceğimiz bu yıllarda Mozart, anakronik bir biçimde dünya yıldızına dönüştü. Ünü günden güne artarken baba Leopold'un hırsları yerini kaygıya bırakır oldu. Yolculuklarının ana motivasyonu, Mozart'ın İtalya gibi bir yerde iyi ve kalıcı bir iş bulmasıydı. Leopold'un rüyası, oğlunun sırtını devlete yaslayıp tüm aileyi yanına alması, ne yazık ki hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Parasızlık Yılları

Aslına bakılırsa, Ferdinand⁴ bir dönem Mozart'a iş vermeyi düşündü. Mozart'ın ailesinin yazdığı ısıltılı mektupları bir kenara bırakıp Maria Theresa'nın⁵ Ferdinand'a verdiği yanıtı bakarsak dönemi daha berrak bir bakışla okuma şansımız olur. Maria Theresa, mektubunda *“Dilenci gibi elini açıp Avrupa’da kapı kapı gezen, sirk hayvanı gibi kendini sergileyen bu insanları çevrende barındırmayı düşünmüyorsun umarım”* diye yazmıştı. Hakikaten Leopold, alkışlandıkları her yerde kendisinin de iyi bir müzisyen olduğunu belirtmeyi, tabir yerindeyse kartını bırakmayı ihmal etmemişti. Bu dönemde hatırı sayılır kazançlar elde ettiklerini biliyoruz, diğer bir taraftan belli bir ücret tarifeleri yoktu. Bir şehre geldiklerinde afişlerini asıyorlar ve çağrılmayı umut ederek bekliyorlardı. Bazen altı-yedi ay bekledikleri, neticede başlarının okşanıp gönderildikleri oluyordu. Karınlarının

⁴ Arşidük Ferdinand Karl (1754-1806): Maria Theresa'nın oğludur. Avusturya ve Milano düküydü.

⁵ Maria Theresa (1717-1780): Bahsi geçen yıllarda Viyana sarayının en önemli kişisiydi. Habsburg Hanedanı'nın Avusturya Arşidüşesi, Macaristan ve Bohemya Kraliçesi, Kutsal Roma İmparatoriçesi'dir. Halihazırda muhafazakar, sert mizacıyla bilinir.

doyup doymayacağı, denk gelebildikleri soyluların ne kadar bon-kör olduğuna bağlıydı. Ünlerinden sebep başını dik tutmaya çalışan aile, bulundukları şehirlerin pahalı konaklama, yemek, giyim kuşam masrafları altında gün geçtikçe ezildi. İtibarlarıyla beraber paraları da suyunu çekerken mucize çocuk da zamana yenildi. Kuşkusuz yetenekli ama doğrusu pek çirkin bir ergen oğlana dönüştüğünde yaşamı da yokuş aşağı yuvarlanmaktaydı. Dünya yıldızı, hikâyesinin sonunda küçük Salzburg’a geri döndü. Yaşamının son on yılına kadar buradan hiç çıkmayacaktı.

Freelancer Dönemi

Mozart’ın eserleri 19. yüzyılda Ludwig von Köchel tarafından kronolojik bir katalog halinde toparlandı. Örneğin, kendi cenaze marşını, Requiem’ini dinlemek isterseniz KV626 olarak aradığınızda karşınıza çıkacaktır. Buradaki “KV” *Köchel Verzeichnis* (*Köchel Dizini*) anlamına gelir. Ancak yıllar içinde yeni belgeler ve araştırmalar doğrultusunda dizin güncellendi ve kronolojide ufak kaymalar oldu. Yine de Mozart külliyatını genel itibarıyla *Köchel Dizini* üzerinden okuruz. Beş yaşında yaptığı ilk bestesi KV1 “*Minuet in G Major*” ile yirmi beş yaşında bağımsızlığını ilan ederek Viyana’ya taşındığında yaptığı KV 330, 331, 332 Viyana Sonatları arasında yaklaşık 300 eser vardır. O halde eserlerinin en az yarısını yaşamının son on yılında verdiğini söyleyebiliriz. Bu yıllarda tam anlamıyla bir freelancer olarak yaşadı. Eserlerini sattı, özel dersler verdi, soylular tarafından himaye edildi. Aslında Mozart, hayatının son on yılında baba Leopold ne istediye tam tersini yaptı. Devlet memuru olamadı, zengin sayılmazdı, arkadaşlar edindi, hatta evlendi. Bu keskin yol ayrımından sebep eserlerini de Salzburg İsyanı öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelemek gerekir.

Mozart'ın üretimlerinde en dikkat çekici olan sahip olduğu tanrısal ilhamdı. El yazmalarında pek bir düzeltme ya da müdahaleye rastlanmaz. Her sanatçının veya yazarın etkileneceği bir durumdan söz ettiğimi düşünüyorum. Beethoven'ın eserlerini neticelendirmekte oldukça zorlandığı bilinir. Her üretim süreci şüphesiz dev bir sancıdır; bu durum onun için farklıydı. Mozart yalnızca kesintisiz bir biçimde kendisine akan ilhamı kâğıda dökmüş gibi görünüyor. İlham perisiyle hiç köşe kapmaca oynamamış; sürecinde sancı izi bulmak güç. Bu durum Mozart'ın müziği ile kuramadığımız o derin bağı ve buna rağmen onu hayatlarımızdan çıkaramayışımızı sanıyorum açıklıyor. Mozart'ın müziğini konuşurken Mozart'ın müziğini değil, müziği konuşuyoruz. Duyduğumuz saf müziktir. Mozart'ın eserlerinde “insan” çoğunlukla eksik kalır. Peki inat etmek, bir müzisyen olarak Johannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus Mozart'ı bulmak mümkün mü? İzini nasıl sürebileceğimize bakalım.

Durmadan Üretmeye Kurulmuş Bir Müzik Kutusu

Yaşamının ilk yirmi yılında Mozart'ın eserleri tam anlamıyla bir adanmışlığın ürünüdür. Bu noktada bir çocuktan ve ilerleyen yıllarda bir bireyden söz etmek güç. Mozart'ın, yaşitlarının kurduğu türden arkadaşlıkları hiç olmadı. Babası, insanların, çevresinde yalnızca ondan faydalanmak için bulunacağını sıkça kendisine telkin ederdi. Leopold tarafından durmadan üretmeye kurulmuş bir müzik kutusu olarak yaşarken yirmi beş yaşına geldiğinde aniden müziğin başkenti Viyana'ya taşındı. Bu, şüphesiz hayatının en zor kararıydı. Leopold hayatta olduğu müddetçe mektuplarıyla oğlunu sıkıştırmayı sürdürdü. Kimi zaman ağlayarak kendini acındırdı, kimi zaman saldırganlaşarak onu annesinin ölümüne sebep olmakla suçladı. Beş yaşından beri ailesinin tüm maddi yükünü sırtlayan Mozart yirmi beş yaşından

sonra dev bir borca girdi. Oğlunu geri döndüremeyeceğini anlayan baba Leopold, çocukluğundan beri Mozart'a harcadığını iddia ettiği büyük bir meblağ paranın faturasını çıkarmış, ondan geri ödemesini talep ediyordu. Mozart, bu mektupları her zaman yatıştırmaya çalıştı, borcunu da taksitlendirerek büyük oranda ödedi. Bugün bizim aramakta olduğumuzu, kendi sesini; Mozart da tüm ailesel krizlerine rağmen Viyana-Prag-Paris yıllarında her yerde aradı. Farklı ekollere, fikirlere eğildi. Gerek entelektüel yanı her zaman eksik olduğundan, gerekse de çok az yaşadığından kendisini ne kadar duyabildiği veya bulabildiği tartışmaya açıktır. Ancak bazı kalıcı adımlar attığını söyleyebilirim. Öncelikle, ölümünün ardından cenazesinin de arkasında durmuş olan Mason kardeşliğini anmak gerekiyor. Mozart'ın kuşkusuz insana dair olduğunu düşündüğüm ve entelektüel bulduğum tek çalışması olan *Sihirli Flüt Operası*, içinde kısa dönem bulunduğu Mason birliğinin bir ürünüdür. Anmamız gerekenler belki senfonileri ve neticede mutlaka *Requiem*'idir. Özellikle, insana dair *Requiem*'i entelektüel açıdan uzunca tartışılmayı hak etse de ne yazık ki bu yazıda dinlemeniz için hatırlatmakla yetinmeliyim.

Kimsesizler Mezarlığı

Mozart'a baktığımda yalnızca bir çocuk olarak var olabildiğini, neticede de bir çocuk olarak ölmüş olduğunu görüyorum. Otuz beş yaşında milier hummadan yaşamını yitirdiğinde Mozart hâlâ çocuktı. Para kazanmakta bir sorun yaşamadığı halde yaşamı boyunca ekonomik olgunluğa erişemedi. Hesapsızca verdiği borçlar ve yaptığı yardımlardan beli bir türlü doğrulamadı. Kişisel mektuplarında durmadan seviyesiz şakalar yapan, küfürlerden oluşan şiirler icat eden, hiçbir yerde nasıl hareket etmesi gerektiğini bilemeyen bir hali vardı. Eşi Constanze'yi

olmayacak kadınlarla aldatmasının ardından dünya yıldızı Mozart'ın hayatı kimsesizler mezarlığında son buldu. Ünlü başlayıp ünlü tamamladığı yaşamından geriye bir mezar taşı bile kalmadı. Bunları anlatıyorum çünkü ona dair fark edilmesini istediğim temel bir nokta var. Mozart'ın yaratıcı ilhamı ve eserleri arasında bir "kişi" barikatı yoktu. İlhamın saf, insan katkısı içermeyen hali onun müziğinde açığa çıkar. Mozart, ilhamın doğrudan dünyaya akmasını sağlayan bir kanaldı, bu şeffaflığa erişmişti, çünkü çocuktu. Mozart'tan sonra bir daha o veya onun gibi olmak gerekmedi çünkü yaşamı, misyonunu tamamlamıştı. Dünyaya müziği hediye etti ve kısa süre içinde aramızdan ayrıldı. "Nasıl Mozart olunur?" sorusu anlamını yitirmiş gibi görünürken bana kalırsa çok daha derin bir anlama kavuşuyor. Yaşamından ve yaratım süreçlerinden yola çıkarak kendisini taşıdığım konum, bir var olma biçimi olarak çocukluk, şimdilik her alanda düşünölmeye muhtaç görünüyor.

“QUELLE ALAKA”: ATAYURTTAN KIBRIS’A TÜRK-AB İLİŞKİLERİ

Oğuzhan Ferman¹

Dış siyasette Orta Asya ve Türk Dünyası, genelde uzmanları ve meraklılarından oluşan kendi niş kitlesine hitap eder. Son yıllarda bölgeye yönelik izlenen siyasette kurumsallaşma açısından önemli aşamalar kat edilmesi ve dış siyaset karnemizde yıldızlı pekiyi gösterme isteği “Türk Dünyası’nda yaşanan önemli atılımların” kamuoyunda zikredilmesini sağlamıştır. 2024’ün kasım ayında düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı’nın (TDT) 11. Devlet Başkanları Zirvesi de kabul edilen kararlarıyla niş kitlenin ötesinde bir gündem yaratmıştı. Zirve’nin Türkiye açısından simge olaylarından biri KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar’ın da katılmasıydı, zira Türk kamuoyu artık uluslararası konjonktürün de uygun hale geldiği düşüncesiyle Türk Cumhuriyetleri’nin KKTC’yi tanımaya başlayacaklarını ümit etmeye başlamıştı.

Zirveyi takip eden birkaç ay içinde üç Orta Asya devletinin -Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın- Güney Kıbrıs’a büyükelçi atama kararı bir soğuk duş etkisi yarattı [“Neden Elçi Atadı?”, 2025]. Nisan ayında ise bu zincirin son halkası 4 Nisan günü Semerkant’ta düzenlenen 1. AB-Orta Asya Zirvesi’nin sonuç bildirgesinde tarafların BM Güvenlik Konseyi’nin Kuzey Kıbrıs’ın bağımsızlığını tanımama kararlarına bağlı olduklarını

¹ Moskova Devlet Üniversitesi’nde doktora adayıdır. Yazarın “Quelle Alaka: Atayurttan Kıbrıs’a Türk-AB İlişkileri” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 9 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

ilan etmesiyle tamamlandı [Council of the EU, 2025, md. 4]. Bu tutum değişikliğine ise AB'nin bölge için hazırda tuttuğu 12 milyar avroluk yatırım paketinin sebep olduğu iddiası farklı kesimlerce dile getirildi [İsmail, 2025; Güller, 2025]. Medyada birçok kaynağın meseleyi altı aylık bir çerçevede “paket ve Kıbrıs” ikilisi şeklinde sunması bu algıyı güçlendirirken aslında bu mesele yaklaşık üç yıllık bir geçmişe sahipti ve Türk medyasının bu konudaki hafızası ve fikrî takibi yetersiz kaldı.

Türkiye'nin Türk Dünyası İşbirliği modeli üzerinden geliştirmeye çalıştığı Kıbrıs ve AB siyaseti neticesinde -en azından şimdilik- bir zedelenme yaşanmışken, bu yazının amacı “rol-kimlik” kavramı yardımıyla ve Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynaklara dayanarak bu vakayı tahlil etmektir.

Türkiye'nin Roller

Türkiye'nin rol-kimliğini tespit ederken hareket edilebilecek en temel kavram, Türk Dış Politikası incelemelerinde sıkça kullanılan “Orta Boylu Devlet” (OBD) kavramıdır. OBD'ler, büyük devletler (ve tabii ki ABD ile eski SSCB gibi süpergüçler) kadar büyük bir güç kapasitesi olmayan lakin çevresindeki birçok (küçük) devlete göre de büyük kalan devletlerdir. Baskın Oran'a göre [2012, xvii] bir OBD, büyük devletlere karşı ızaftı otonomisini bölgesel güç dengeleriyle ve dış siyasetini çeşitlendirerek korumaya çalışıyorsa “stratejik OBD” (S-OBD) rolünü üstlenir. Türkiye bir taraftan, AB'nin Güney Kıbrıs'ı Türkiye'nin tanımamasına rağmen üye kabul etmesi sonucunda yaşadığı anlaşmazlıkla Akdeniz'de [Dumlu, 2024; 2025b], diğer taraftan Türk dünyası ile iş birliğinin TDT zemininde kurumsallaşmasıyla (Orta) Asya'da bir OBD haline gelmiştir [Dumlu, 2025a; Ferman, 2025]. 2020'li yıllarda bu iki farklı bölgedeki siyaset Türkiye'nin izlediği S-OBD rolü sayesinde kesişecektir.

Türkiye'nin S-OBDOlma Girişimi: TDT Modeli

Türkiye için tarihî bir fırsat olarak başlayan Orta Asya iş birliği, SSCB'nin çöktüğü 1990'lara kadar uzanır ve Rusya'nınki ile birlikte bölgedeki en köklü iş birliği modellerinden biridir. Türkiye'nin iş birliği modeli uzun yıllar büyük ölçüde diplomatik ve sosyokültürel zeminde ilerlemiştir. Türkiye, iş birliğini ilk etapta bütün Türk Cumhuriyetleri'ni kapsayan bir model halinde sürdürmeye çalışmış, lakin bu model Özbekistan ve Türkmenistan ile yaşanan anlaşmazlıklar sonucu 2001 yılında durma noktasına gelmiştir. Bunun üzerine iş birliğini sürdürmek isteyen üç devlet ile (Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan) yola devam edilmiş ve 2011 yılında Türk Keneşi (Konseyi) ismiyle kurulan uluslararası teşkilat ile kurumsallaşma sağlanmıştır. 2019'da Özbekistan'ın tam üye, 2021'de de Türkmenistan'ın gözlemci üye olarak Keneş'e katılmasıyla bütünlük yeniden sağlanmıştır. Bununla birlikte kurumun ismi Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmiş ve daha temel alanlarda da iş birliği niyetini gösteren Türk Dünyası-2040 vizyonu yayımlanmıştır. 2023 yılında Türk Yatırım Fonu'nun ve 2024 yılında TDT Merkez Bankaları Konseyi'nin temellerinin atılması ekonomik açıdan son yıllarda en dikkat çekici adımlardandır [Korolev, 2024; Ferman, 2025].

TDT modelinin bölgeye sunduğu en büyük fırsat Orta Asya'da Rusya haricinde alternatif bir diplomasi, siyaset ve entegrasyon platformu oluşturmastır. Bölge devletleri çok yönlü bir siyaset izlemek için TDT'nin ve Türkiye'nin bölgedeki varlığından istifade etmektedir. Bu platform üzerinden bölgesel meselelerini çok daha serbestçe tartışabilmekte, kendi siyasi meselelerini çok daha rahatça ifade edebilmekte ve uluslararası arenada en başta diğer ülkelerden destek bulabilmektedir [Korolev, 2024]. Bunun

en parlak örneği ise Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Meselesi'ndeki tecrübesidir. Azerbaycan hem savaştan önce TDT platformunda kendini rahatlıkla ifade etmiş hem de savaş esnasında ve sonrasında üye ülkelerden diplomatik destek ve jestler görmüştür [Niyazov, 2024; Fedorovskaya, 2024; Ferman, 2025].

TDT modelinin zayıf tarafı ise aslında Türkiye'nin bir OBD ve diğer üye devletlerin de hacmen daha küçük olmasından ötürü büyük yatırımlar gerektiren siyasi ve fiziki altyapı projelerine girecek gücü ve sermayesinin olmamasıdır [Korolev, 2024]. Burada Türkiye, çözümü aslında diğer büyük güçlerle kuracağı iktisadi ve siyasi ilişkilerle bir aracı ve köprü olmakta aramaktadır. TDT'nin gözle görülür en büyük projelerinden biri olan "Orta Koridor" veya "TITR (Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası)" örneğinde bu durum gözümüze çarpar. Bu proje, Türkiye ve TDT ülkelerinin hep birlikte Doğu ile Batı'nın, iki büyük global ekonomi merkezi olan Avrupa ile Çin'in arasında en kısa mesafeyi kuran köprüyü oluşturmasını bir küresel lojistik projesi haline getirmiş ve bu minvalde bölgede otoyol, demiryolu (ve alakalı bir proje olarak "boru hatları") inşaatları yapılması tasarlanmıştır. AB ve Çin'in hâlihazırda TRACECA ve Kuşak-Yol gibi aynı güzergâhtaki projelerinden istifade edilerek bu iki güç Orta Koridor projesine çekilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Çinli ulaştırma şirketleri, TITR altyapısına ortak olmuştur [Ferman, 2025]. Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra Zengezur Koridoru da proje çerçevesinde ele alınmış, böylece Ermenistan ile yapılacak barışa ekonomik bir temel atmak ve Batı'yı da projeye çekmek planlanmıştır. [Mustafayev, 2024]

Bir Politika Teşebbüsü: Kuzey Kıbrıs ve TDT

AB ile ilişkilerin seyri Türkiye'yi S-OBd rolüne sevk ederken ivme kazanan TDT modelinin üye ülkelerin siyasi meselelerini

gündeme getirmek için elverişli bir platform oluşturması ve ayrıca Kuzey Kıbrıs'ın bir Türk toplumu olması vesilesiyle TDT'ye tenasüp etmesi bu hamle için uygun bir zemin teşkil etmişti. Ayrıca Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı'nda ayrılıkçı Karabağ hükûmetini sonlandırması ile artık Kuzey Kıbrıs'ı tanımının önünde engel olarak gösterilen jeopolitik durum müspet sonuçlanmıştı. Türkiye bu yöndeki ilk adımını 11 Kasım 2022 tarihinde Semerkant'ta düzenlenen 9. TDT Devlet Başkanları Zirvesi'nde Kuzey Kıbrıs'ın gözlemci üye olarak TDT'ye kabul edilmesiyle atmıştı [kş. Firik, 2022].

O dönem Türk medyasında fazla yankı bulmamış ama Rusya kaynaklarında değerlendirilmiş bir iddia ise aslında Semerkant Zirvesi'nde bütün tarafların bu kararı aynı istekle kabul etmediğiydi. Kommersant Gazetesi'nin 17 Kasım 2022 tarihli haberine göre Kazakistan bu karara açıkça itiraz etmiş, Özbekistan ise çekimser yaklaşmıştı. Nitekim Cumhurbaşkanı Kasım-Cömert Tokayev bu karara alenen itiraz etmiş ve Özbekistan'ın o dönemki Dışışleri Bakanı Vladimir Norov ise “Zirvenin sonuç bildirgesinde Kuzey Kıbrıs'a dair herhangi bir ayrı karar imzalanmadı” açıklamasını yapmıştı. Yaşananlara dair gazetenin “ismi açıklanmayan bir diplomata” dayandırdığı başka bir iddiası ise Türk heyetinin aynı bağlamda düzenlenen Dışışleri Bakanları Zirvesi'ne meseleyi sürpriz bir şekilde taşıdığı, Azerbaycan ve Kırgızistan heyetinin bu kararı desteklediği, lakin Kazakistan ve Özbekistan heyetinin karşı çıktığıydı [Krivosheev & Konstantinov, 2022].

Kazakistan'ın bu meseledeki tutumu çeşitli beyanatlara dayandırılarak “ayrılıkçılıkla itham edilen hiçbir durumu tanımama siyaseti” olarak belirtildi. Yazarın konuya dair iki farklı haberden

listelediğine göre Kazakistan tarafı Kuzey Kıbrıs'ın yanı sıra Kosova, Kırım, (sözde ayrılıkçı ve Azerbaycan'ın yıktığı) Dağlık Karabağ ve Abhazya gibi tüm ihtilaflı meselelerde sabit bir duruş sergilediğini ifade etmişti. İlgili gazete haberi, AB dış politika şefi Josep Borrell'in, Tokayev'i "BM Şartı'na ve bilhassa devletlerin toprak bütünlüğünü destekleyen" duruşundan ötürü tebrik ettiğini belirtmişti [Krivosheev & Konstantinov, 2022; "Neden Kızıyor", 2023]. Borrell, 17 Kasım 2022 tarihinde Orta Asya'yı ziyaret edecek ve bir gün sonra Semerkant'ta düzenlenecek olan, AB'nin diğer ülkelerin altyapılarına yatırım yapma maksatlı kurduğu ve Orta Asya'da aslında TDT'nin projesi "Orta Koridor'u" destekleyecek yatırım programı "Küresel Geçit (Global Gateway)" Zirvesi'ne katılacaktı. Bu esnada hem Kazakistan Cumhurbaşkanı hem de Özbekistan Dışişleri Bakanı'yla görüşecek, bu ülkelerdeki demokratikleşme sürecini övecek ve ekonomik meseleler hakkında konuşacaktı. Bu zirvenin gerçekleşeceği ise yaklaşık bir ay önce ekim ayında haberleştirilmişti [President of Kazakhstan, 2022; EEAS, 2022a; EEAS, 2022b].

Öte yandan hem gazetenin notlarında hem de TDT'nin sitesindeki sonuç bildirisinde görülebileceği üzere bu devletlerin "Kıbrıs Türklerini Türk dünyasının parçası olarak gördükleri ve KKTC'nin TDT gözlemci statüsünü memnuniyetle karşıladıkları" ifadesi yer alıyordu. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise bu meselenin böyle kabul edildiğini söylüyordu. Nitekim bu meselenin üstünü o dönem için kapatan üç olay yaşandı. Bunlardan ilki TDT'nin internet sitesinde KKTC bayrağının "gözlemci üye" kısmına eklenmesi oldu. İkincisi TDT'nin aynı zirveyle göreve atanan yeni genel sekreteri Kubanışbek Ömüraliyev'in sosyal medya ve kamuoyu üzerinden "yeni gözlemci üyeyi" tebrik etmesiydi. Sonuncusu ise zirvenin akabinde Isparta'da düzenlenen ve TDT ülkelerinin katıldığı askerî

tatbikata Kuzey Kıbrıslı askerlerin de katılması oldu [Krivosheev & Konstantinov, 2022; Tarhan ve Kazancı, 2022; kş. Semerkant Bildirisi, 2022, md. 7].

Böylece yaşananlar aslında birçok belirsizlikle tatlıya bağlanırken Rus düşünce kuruluşu RIAC'taki analiz yazısında konuya dair şu tespit yapılyordu: Bu siyasetin gerçek neticesini gelecek yıl (2023) Kazakistan'da düzenlenecek zirveye KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın davet edilip edilmemesi gösterecekti [Islamov, 2022]. Nitekim TDT 10. Zirve Bildirisi metninde katılımcılar arasında KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'ın yokluğu, meselenin menfi sonuçlandığının göstergesi olmuştur [kş. Astana Bildirisi, 2023]. Yazar ayrıca Türk kamuoyunda da bu gerilimi fark edip bunu AB ile imzalanan EPCA'lara (Gelişmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması) bağlayan bir analiz de tespit etmiştir [Uluçevik, 2023].

Bu tespit aslında Türkiye'nin S-OB'D'sinin temelini teşkil eden TDT açısından da önemli bir noktaya parmak basar. Bölgeye bilhassa 2020'li yıllardan itibaren Rusya ve Türkiye haricinde, ABD ve Çin başta olmak üzere başka güçler de kendi zirve ve iş birliği modelleriyle gelmeye başlamış, bu durum bölgede büyük bir hoşnutlukla karşılanmıştı [Babaev, 2024]. Bu minvalde Avrupa Birliği de 2020'den beri bölgede kendi açılımını yürütmekteydi. Medyada geçen 10 milyar avroluk paketin bağlı olduğu "Küresel Geçit (Global Gateway)" programı için yukarıda anlattığımız üzere henüz 2022 Kasım'ında bir zirve düzenlenmiş ve işbu paket zaten 2024 Ocak'ında çoktan -yani bu olaylar yaşanmadan bir yıl önce- açıklanmıştı [kş. Council of Europe, 2025, md. 13].

Bundan sonrası ise şu an medyada sıklıkla rastlayabileceğiniz ve en fazla altı aylık bir hafıza ve fikrî takip sunan anlatıyla uyumludur. 2024 Kasım'ında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen 11. TDT Zirvesi'ne KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın da katılmasının akabinde üç Orta Asya devleti Güney Kıbrıs'a büyükelçilik atamıştır. Taraflar 4 Nisan'da Semerkant'ta düzenlenen 1. AB-Orta Asya Zirvesi'nde bir araya geldiklerinde; Afganistan'daki insani durum, Kırgız-Tacik sınır anlaşması, Rusya'ya yönelik yaptırım siyasetinde iş birliği, geçen yıl teyit edilen 10 milyar avroluk yatırım paketi, Orta Koridor'un altyapısının geliştirilmesi hususlarının yanında “egemenlik ve toprak bütünlüğü” ilkesi çerçevesinde BM Güvenlik Konseyi'nin Kuzey Kıbrıs'ı tanımamaya yönelik 541 ve 550 sayılı kararlarını kabul ettiklerini de belirten bir sonuç bildirgesini kabul etti [“Neden Elçi Atadı?”, 2025].

Sonuç

Aslında Türkiye'nin bu siyasetini değerlendirirken iki farklı havza üzerinden, Orta Asya'dan ve hinterlandı ile birlikte Akdeniz'den bakmak faydalı olacaktır. Orta Asya açısından baktığımızda Türkiye bir OBD'nin “bölgeye nispetle büyük” olma vasfını taşır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise bölge ülkelerinin takip ettiği çok yönlülük siyasetidir. TDT'nin bölgede desteklenme nedenlerinden biri de bölgede yarattığı çok seslilik ve çıkarların kovalanacağı serbest bir platform olma vasıflarıdır. Her ne kadar Türkiye, bu hususta Azerbaycan'ın “Karabağ” meselesini çözmesini bekleyerek harekete geçmiş ve Kıbrıs Meselesi'nde benzer bir yol tutup kendi davasında destekleneceğine dair beklentiye girmiş olsa da bu gerçekleşmemiştir. Bölge siyasetinin de çok yönlülüğe elverişli hale gelmesi, alternatif bir güç olan AB'nin (belki de daha) kârlı anlaşmasıyla, Orta

Asya ülkelerini, kendi dış siyasetlerini çeşitlendirmeye yöneltmiştir.

Akdeniz’den baktığımızda ise Türkiye büyük güç diyebileceğimiz AB’nin dayatmasına karşılık Orta Asya’ya yönelerek dış siyasetini çeşitlendirmeye çalışmış ve “Türk dayanışması” ideali üzerinden aslında pragmatik-realist zeminde bir teşebbüste bulunmuştur [kş. Ferman, 2025]. Lakin bir büyük güç olarak AB, kendisine uzak olsa bile artık eskisi kadar izole olmayan Orta Asya’da kendi ekonomik ve siyasi gücüne dayanarak Türkiye ile rekabete girmiştir. Kıbrıs Meselesi’nde bu devletlerden statükoyu korumalarını istediği için de aslında bu ülkelere (Türkiye ve TDT içi gerilimi saymazsak) sıfır masraf ve mutlak kazançlı bir seçenek sunmuştur. Öte yandan TDT üyelerinden Azerbaycan, bu meselede Türkiye ve KKTC’ye yakın bir siyaset izlemiş ve bunu 11-13 Nisan’da düzenlenen Antalya Diplomatik Forumu’nda göstermiştir [“Destegi Sürüyor”, 2025]. Bu bir ahdevefa örneği olarak yorumlanabileceği gibi aynı zamanda içinde bulunduğumuz havzadaki siyasi şartların farklı olmasına da bağlanabilir. Zira Azerbaycan da AB büyük gücü ile bu bölgede Karabağ Meselesi’nde benzer bir mücadeleye girmiş, Kafkasya’da Türkiye gibi otonom (ve bölge bağlamında S-OBD’yi andıran) bir rol üstlenmiş, bu mücadelesinde Türkiye ve TDT platformundan destek görmüş ve zafer kazanmıştır.

KAYNAKLAR

Aliyev ve Tatar, Antalya Diplomasi Forumu’nda görüştü: Azerbaycan’ın KKTC’ye desteği sürüyor. (2025, 11 Nisan) Qırım Haber Ajansı. [Erişim bağlantısı.](#)

Babaev, K.(2024) Rossiya i Tsentral’naya Aziya: Trendy i Perspektivy, Zhurnal «Evraziyskiye Issledovaniya» 1 (1), 17-23. [Erişim bağlantısı.](#)

- Council of the EU. (2025, 4 Nisan). Joint Declaration following the First European Union-Central Asia Summit. 4 April 2025, Samarkand, Uzbekistan. [Erişim bağlantısı.](#)
- Dumlu, H. (2024). Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50'nci yıl dönümü: AB hâlâ çözümsüzlükten yana. İstanbul Beykent Üniversitesi Avrupa Birliği Uygulama ve Araştırma Merkezi, (1): 1-8. [Erişim bağlantısı.](#)
- Dumlu, H. (2025a, 17 Ocak) 21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Dış Politikası Notları. Yarının Kültürü. [Erişim bağlantısı.](#)
- Dumlu, H. (2025b, 24 Ocak) 21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Dış Politikasına Dair Notlar (2). Yarının Kültürü. [Erişim bağlantısı.](#)
- EEAS (European Union External Action Service). [2022a, 21 Ekim] Samarkand EU-Central Asia Connectivity Conference: Global Gateway. [Erişim bağlantısı.](#)
- EEAS (European Union External Action Service). [2022b, 17 Kasım] EU-Central Asia Ministerial: Remarks by High Representative/Vice-President Josep Borrell at the joint press conference with Foreign Minister of Uzbekistan Vladimir Norov. [Erişim bağlantısı.](#)
- Fedorovskaya, I. (2024, 10 Haziran) Azerbaydzhan i Strany Tsentral'noy Azii, RIAC. [Erişim bağlantısı.](#)
- Ferman, O. (2025, 11 Şubat) Türk Dünyası İş Birliğindeki Gelişmeler ve Rusya'daki Yansımaları Avrasya Bir Vakfı Gençlik Merkezi. [Erişim bağlantısı.](#)
- Firik, M. K. (2022, 11 Kasım) Ersin Tatar: KKTC'nin Türk Devletleri Teşkilatına "gözlemci üye" kabul edilmesi "olumlu gelişme Anadolu Ajansı. [Erişim bağlantısı.](#)
- Güller, M. A. (2025, 7 Nisan) 12 milyar Avro'ya KKTC'yi sattılar Cumhuriyet. [Erişim bağlantısı.](#)

- Islamov, D. (2022, 23 Kasım) Sammit Organizatsii tyurkskikh gosudarstv v Samarkande: mezhdu illuziey i real'nost'yu. RIAC. [Erişim bağlantısı.](#)
- İsmail, S. (2025, 5 Nisan) Kardeş ülkeler 12 milyar euroya KKTC'yi nasıl sattı! VeryansınTV. [Erişim bağlantısı.](#)
- Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne neden elçi atadı? (2025, 8 Nisan) BBC News Türkçe. [Erişim bağlantısı.](#)
- Erdoğan Tokayev'e Neden Kızıyor? (2023, 19 Haziran). Bugün Kıbrıs. [Erişim bağlantısı.](#)
- Korolev, A. (2024, 29 Kasım) EAES-OTG: Rezhim Komfortnoy Konkurentsii? RIAC. [Erişim bağlantısı.](#)
- Krivosheev, K. & Konstantinov, A. (2022, 17 Kasım) Kto o chem, a eti o turkakh. Kommersant. [Erişim bağlantısı.](#)
- Mustafayev, M. H.o. (2024, 16 Eylül) Azerbaydzhan-Armeniya: Mir ne za gorami, RIAC. [Erişim bağlantısı.](#)
- Niyazov, N. (2024, 22 Şubat) Azerbaydzhan i tyurkoyazichnie strany tsentral'noy azii – uglublenie vzaimodeistvia, Valdai: Discussion Club. [Erişim bağlantısı.](#)
- Oran, B. (2012) *Preface: A Proactive Policy with Many Hunches on the Back*. İçinde K. Öktem, A. Kadioğlu, & M. Karlı. *Another Empire?: A Decade of Turkey's Foreign Policy under the Justice and Development Party* (ss.. xv-xxiii). İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- President of Kazakhstan. [2022, 17 Kasım] The President held a meeting with Josep Borrel, EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy – Vice-President of the European Commission. [Erişim bağlantısı.](#)

- Tarhan, M. & Kazancı, H. [2022, 18 Kasım] TDT Genel Sekreteri Ömüraliyev: (KKTC'nin TDT'ye gözlemci üye kabul edilmesi) Dünyaya çok önemli bir mesaj oldu. Anadolu Ajansı. [Erişim bağlantısı.](#)
- Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi. (2022, 11 Kasım) Türk Devletleri Teşkilatı. [Erişim bağlantısı.](#)
- Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi. Astana, Kazakistan. (2023, 3 Kasım) Türk Devletleri Teşkilatı. Uluçevik, T. [2023, 4 Kasım] Türk Devletleri Teşkilatı KKTC'yi Dışladı. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. [Erişim bağlantısı.](#)

ELEŞTİREL DÜŞÜNCE ÖĞRETİLEBİLİR Mİ?

Gaye Naz Özyol¹

*Bir Duruş, Bir Tutum, Bir Varoluş Biçimi Olarak Eleştirel
Düşünme*

Giriş

Eğitim Tarihi dersime çalışırken ‘eleştirel düşünmeyi öğretme’ ve ‘eleştirel düşünceyi eğitimde ön plana çıkarma’ vurgusunun tarih boyunca çeşitli pedagoglar ve düşünürler tarafından defaatle yapıldığını fark ettim. Gelgelelim, eğitim tarihi ile günümüzdeki eğitim anlayışlarına ve uygulamalarına baktığımızda, bu idealin neredeyse hiçbir zaman tam anlamıyla icraate geçirilmediğini görüyoruz. Elbette, öğrencilere eleştirel düşünmeyi öğretmeye yönelik birtakım dersler ve uygulamalar müfredatların parçası olagelmıştır. Ancak bu durum, öğrenciyi gerçekten özgürce düşündürebilen bir eğitim sisteminin varlığını işaret etmediği gibi; eleştirel düşünceyi, belirli bir düşünce yapısının sorgu sınırları dışına çıkamayacak şekilde yeniden tanımlamıştır. Eleştirel düşünmeye tam anlamıyla müsaade eden eğitim sistemlerinin olmayışının, bariz politik, ekonomik ve sosyokültürel sebepleri var. Günün sonunda hiçbir sistem -haklı ya da haksız gerekçelerle- bireyi kendisine düşman edecek ya da kendi varlığını tehdit edecek biçimde eğitmek istemiyor. Bu da

¹ Koç Üniversitesi Felsefe ve Psikoloji Bölümlerinden mezundur. Yazarın “Eleştirel Düşünce Öğretilebilir Mi?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 16 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

doğal olarak, eleştirel düşünme eğitimine sistemin belirlediği sınırların çekilmesine sebep oluyor.

Çeşitli politik ve ekonomik sistemlerin bu davranışını, sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte derinlemesine inceleyip çözümlemek gereklidir; bu konu pekâlâ başka güzel bir yazının odağı olabilir. Ancak ben mevcut yazımda, eleştirel düşünme eğitiminin sistem nedeniyle köreltilmesinden ziyade, eleştirel düşünmenin öğretilip öğretilmeyeceği ve eğer öğretilbiliyorsa, bunun hangi koşullarda mümkün olabileceği gibi daha felsefi bir soruyu radikal bir noktadan ele almayı hedefledim. Temel savım ise şöyle şekillendi: Eleştirel düşünme, doğası gereği öğretilbilir bir beceri değildir. Ancak, eleştirel düşünmeyi mümkün kılan, teşvik eden ve destekleyen bazı alt beceriler öğretilbilir ya da en azından gösterilebilir.

Örneğin, bir öğrenci okula giderken her gün A rotasını kullanıyorsa, eleştirel düşünme eğitiminin nihai hedefi o öğrencinin B, C, D, E ve daha pek çok rotanın varlığını kendi başına algılayabilmesi ve bu alternatif rotaları keşfedebilmesidir. Ancak bu öğrenciye bunu öğretmeye kalktığımızda, dersin belli bir noktasında kendimizi bu kişiye B, C, D, E rotalarını doğrudan anlatırken bulmamız yüksek bir olasılıktır. Bunun ise eleştirel düşünme becerisini öğretmeye bir faydası yoktur; çünkü amaç, öğrenciye bu rotalardan hiç bahsetmeden, onun bu rotaları kendiliğinden düşünebilmesini sağlamaktır. Yani burada asıl mesele, öğrencinin bu rotaları keşfetmesinden ziyade, bu keşfi mümkün kılan zihinsel yapıyı içselleştirebilmesidir. Çünkü öğretmeye çalıştığımız şey, bu zihinsel yapının bizzat kendisidir. Bu ise bir öğretmen için zor bir görevdir; öğrenci için algılaması güçtür. Üstelik dersin başlangıç, gelişme ve sonuç aşamalarının önceden adım adım tasarlandığı günümüz kısıtlayıcı müfredat yapısı

içinde, bu süreci gerçekleştirmek neredeyse imkânsızdır. Müfredatın daha az standardize edildiği ve biçimsel olarak daha serbest bırakıldığı bir senaryoda dahi bir kişiye nasıl eleştirel düşünüleceğini öğretmek imkânsızdır; zira eleştirel düşünme, doğası gereği bireyin tam bağımsız olarak gerçekleştirdiği bir eylemdir. Bu da, nasıl eleştirel düşünüleceğinin bir başkasından öğrenilemeyeceği anlamına gelir. Bu kısmı biraz daha açalım.

Eleştirel düşünen bir birey, düşünce zincirinin başlangıcındaki varsayımları fark edebilecek kadar bilinçlidir ve bu varsayımları ne zaman yıkması veya değiştirmesi gerektiğine karar verebilecek yetkinliğe sahiptir. Aynı zamanda, düşünce adımlarını dikkatlice takip eder; bir düşüncenin ardından hangi düşüncenin gelmesi gerektiğini gerekçelendirebilecek mantık kavrayışına sahiptir. Böylesine karmaşık bir becerinin öğretilmesi pratikte son derece zordur. Bunun yanı sıra, öğretmen eleştirel düşünemeyi öğretirken kendi düşünme sisteminin varsayımlarını ve mantık yapısını öğrenciye -sanki eleştirel düşünmenin evrensel standardı buymuş gibi- aktarması da neredeyse kaçınılmazdır. Varsayalım ki öğretmen tüm bu sınırlamaları aşarak mükemmel bir öğretim sundu. Yine de öğrenci, yalnızca öğrendiği bu biçimi uygulamakla yetinirse, gerçek anlamda eleştirel düşünme becerisi kazanmış sayılmaz. Çünkü asıl önemli olan, öğrencinin gerektiğinde bu biçimin ötesine geçebilmesi, hatta öğrendiklerini sorgulayıp tamamen altüst ederek kendi özgün ve özgür düşünme sistemini inşa edebilmesidir. İşte bu nedenle, eleştirel düşünme tam bağımsız bir eylem halini alır ve bu noktada öğretilabilir bir beceri olmaktan da çıkar.

Peki çözüm nedir? Eleştirel düşünemeyi öğretmeye yönelik tüm çabalar bir kenara mı bırakılmalı?

Yazımda, bu felsefi sorunu Avrupa eğitim geleneği tarihinden örneklerle somutlaştırmaya çalıştım. Devamında, bu soruna yönelik kendi çözüm önerimi sundum. Siz değerli okuyucu için her şeyi anlaşılır kılabilmiş olmayı umuyor, keyifli okumalar diliyorum.

Sofist ve Skolastik Eğitimde Eleştirel Düşüncenin Mümkünatı ve Yanılsaması

Antik Yunan’da Sofistler, retorik, etkili dil kullanımı ve ikna sanatı gibi alanlarda genç erkeklere eğitim veren profesyonel eğitimcilerdi. Bilgi ve becerilerini ücret karşılığında aktaran bu kişiler, ikna edici konuşma becerisinin merkezî bir öneme sahip olduğu demokratik Atina’da, siyasal başarı için gerekli eğitimi sunarak önemli bir otorite konumuna ulaşmışlardı. Bazı Sofistler, bir konunun her iki yönünü de savunabilmenin önemine vurgu yapmış ve öğrencinin tartışma yetilerini geliştirmesini teşvik etmişlerdi. Retorik ve argümantasyon gibi disiplinler aracılığıyla öğrenci, yalnızca öğretmenden bilgi almakla kalmıyor; aynı zamanda bu bilgiyi kullanarak ikna edici konuşmalar yapma, karşıt fikirlerle mantıksal düzeyde başa çıkma ve kendi düşünsel pozisyonunu dile getirme yetkinliğini kazanıyordu.

Bu noktaya kadar her şey makul gözükmeyle birlikte, Sofistlerin tamamıyla ezberci ve basmakalıp olmaktan uzak, öğrencinin eleştiri ve karşı argüman oluşturma becerisini de geliştirmeyi hedefleyen eğitim anlayışları Sofistleri yine de Platon’un ağır eleştirilerinden kurtaramamıştı. Platon’a göre Sofistler, bilgi ve beceriyi hakikatin peşinden gitmek için değil, kişisel ve siyasi çıkar sağlamak adına araçsallaştırmakta; bu yönüyle retoriği hakikatin yerine ikame ederek ahlaki bir tehlike yaratmaktaydılar. Özellikle Gorgias gibi Sofistlerin ikna sanatını her şeyin

önüne koymaları, Platon’a göre bilgeliliğin yerini görünüşe, hakikatini yerini kanaate bırakmak anlamına geliyordu.

Eğitim tarihinin biraz daha ilerisine baktığımızda, Sofistlerin yöntemleriyle belirli açılardan benzerlik gösteren Orta Çağ Avrupası’nın skolastik eğitim anlayışıyla karşılaşırız. Farklı dönemlere ve coğrafyalara ait bu iki geleneği benzeştiren unsur, bu yazının da çıkış sorusuna doğrudan bağlanıyor: *Eleştirel düşünme öğretmeyi öğretmeye çalışan ya da öğretiyormuş gibi görünen eğitim pratikleri, eleştirel düşünme becerisini kazandırmak bir yana dursun, öğrencinin akıl yürütme sürecini şablonlara hapsederek öğrencinin düşünme biçimini daha da kalıplaştırabilir.* Yazının ilerleyen bölümlerinde paylaşacağım tarihsel ve güncel örneklerin bu noktayı daha anlaşılır kılmasını umuyorum.

Sofistlere kısaca geri dönelim: Diyelim ki Sofistlerden “eleştirel düşünme” ya da “karşı argüman üretme” odaklı bir ders alıyoruz. Bu ders bizi daha özgür düşünen, sorgulayıcı bir bireye mi, yoksa sahip olduğumuz siyasi, ticari ya da sosyal çıkarları daha etkili biçimde savunabilen, ikna kabiliyeti yüksek bir stratejiste mi dönüştürürdü? Belki her ikisi birden. Ancak Sofistlerin ağırlıklı olarak ikinci hedefe yöneldikleri oldukça açık. Bu anlamda, Sofistlerin eleştirel düşünme öğretmeyi değil, eleştirel düşünme görünümünde birtakım işlevsel kalıpları öğrettikleri söylenebilir. Benzer bir eğilim, skolastik eğitimin yapısında da kendini gösterir.

Orta Çağ Avrupası’nda üniversite eğitimi, esas olarak otoritatif metinlerin incelenmesi ve yorumlanması üzerine temellendirilmişti. Eğitim süreci, Aristoteles’in mantık ve doğa felsefesiyle şekillenmiş, Öklid, Batlamyus gibi Antik Yunan düşünürlerinin eserlerinin yanı sıra İbn Sina (Avicenna) ve İbn Rüşd (Averroes)

gibi İslam filozoflarının yapıtları da bilgi birikiminin temel kaynaklarını oluşturmuştu. Dersler, genellikle bu metinler üzerinden yapılan açıklamalı okumalar (*lectio*) biçiminde yürütülür, bu süreçte *magister* unvanına sahip öğretmenler metinleri okuyup yorumlardı.

Her ne kadar bu sistem bilgiyi otoriteye dayalı biçimde aktarıyor gibi görünse de metinlerle etkileşim zaman içinde daha aktif bir öğrenme biçimine evrildi. Özellikle 12. yüzyılda yaşanan entelektüel canlanma ile birlikte akıl yürütmeye ve mantıksal tartışmalara verilen önem belirgin biçimde arttı. 13. yüzyılda yaygınlaşan “*quaestio*” yöntemi, bir metin veya fikir üzerine sorular sormayı, bu sorulara ilişkin olumlu ve olumsuz argümanları sıralamayı ve nihayetinde hangi görüşün neden tercih edilmesi gerektiğini akıl yürüterek temellendirmeyi içeriyordu. *Disputatio* (münazara) yöntemi de öğrencileri karşıt görüşler üretmeye ve bu görüşleri akıl yoluyla temellendirmeye yönlendiriyordu.

Ancak... Skolastik eğitimde uygulanan sorgulama ve tartışma yöntemleri, eleştirel bir faaliyet gibi görünse de çoğunlukla önceden belirlenmiş otoritatif metinlerin sınırları içerisinde kalmaktaydı. Öğrencilerin yönelttiği sorular ya da geliştirdikleri argümanlar, büyük oranda Aristoteles gibi “kapalı sistemlerin” çerçevesi içinde şekillenmek zorundaydı. Nitekim Aristoteles’in öğretisi, baştan sona tamamlanmış, değişmez ve mutlak bir bütün olarak görülüyordu. Dönemin eğitim amacı dünyaya dair ezeli hakikatleri keşfetmek, şeylerin neden oldukları gibi olduklarını açıklamak ve bu hallerin değişmeden kalacağını göstermektir. Bilgi, değiştirilebilir veya geliştirilebilir bir yapı değil; zaten var olan, sabit bir gerçekliği görünür kılma aracıydı. Bu

bağlamda skolastik eğitim, biçimsel düzeyde akıl yürütme becerilerini geliştirse de içerik düzeyinde öğrenciyi sabit bilgi yapılarını sorgulamaya yönlendirmemekteydi. Tıpkı Sofist eğitiminin eleştirel bir biçime sahip olsa da hakikati değil retoriği merkeze alması gibi, skolastik yöntemde de tartışma ve karşıt görüş sunma pratikleri yer alsa da bu durum düşüncenin her zaman özgürce dolaşabildiği anlamına gelmiyordu.

Kısacası, eğitim sistemlerine “eleştirel düşünme” başlığı altında çeşitli öğretiler eklenmesi, öğrencilerin fikren özgürleştirildikleri anlamına gelmez. Bu tür pratikler kimi zaman yalnızca eleştirel düşünceye benzeyen kalıplar üretir ve öğrenciyi belirli sınırlar içinde düşünmeye yönlendirir. Elbette bu durumun tek bir sebebi yok; farklı tarihsel bağlamlarda, farklı gerekçelerle ortaya çıkan çok sayıda örnek mevcut. Ancak tüm bu çeşitlilik, bizi aynı temel soruya getiriyor: Eleştirel düşünme becerisi, doğası gereği, öğretilabilir bir beceri midir?

Sofistlerin ve skolastik geleneğin eğitim anlayışlarında, öğrencinin düşünsel anlamda gerçekten özgürleşmesini sağlayacak bir ortamın mevcut olmadığını görüyoruz. Ancak bu tarihsel anlatı içinde belirgin bir kırılma noktası var: Aydınlanma. Aydınlanma düşüncesi, önceki dönemlerin aksine, bireysel akıl ve sorgulayıcı düşünceyi açıkça merkeze almıştı.

Rönesans, Reform ve Aydınlanma’da Eleştirel Aklın Yükselişi

Orta Çağ boyunca bilgi edinme ve doğrulama süreçleri, büyük ölçüde Kilise’nin otoritesi ve kutsal metinlerin yerleşik yorumları tarafından şekillendirilmişti. Ancak 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa’da üniversitelerin yükselişiyle birlikte bu otorite temelli yapıda çatlaklar oluşmaya başladı. Üniversiteler, zamanla yasal

olarak özerk tüzel yapılar haline gelerek kendi kendilerini yönetme hakkı kazandılar; merkezî siyasi iktidardan ve kısmen de olsa dinî otoritelerden görece bağımsız alanlar oluşturularak entelektüel özgürlük için yeni bir zemin sundular.

Bu entelektüel ortamda, 13. ve 14. yüzyıllarda başlayan ve 15. yüzyılda ivme kazanan İtalyan Rönesansı daha derin bir zihniyet dönüşümünü beraberinde getirdi. Rönesans'ın “sorgulayıcı ve çıkarımsal ruhu”, insan aklının etkin kullanımı ve bireysel düşüncenin ön plana çıkışıyla modern düşünceye geçişin ilk işaretlerini verdi. Bilginler antik metinlere yalnızca otorite figürleri olarak değil; onları karşılaştırarak, sorgulayarak, eleştirerek ve yeniden yapılandırarak daha derin bir anlam arayışıyla yaklaştılar. Bu “eleştirel ve yapıcı tutum”, skolastik yöntemin katı dogmatizmine karşı açık bir kopuşu simgeliyor, bilgiye salt hakikat arzusu temelinde ulaşmayı amaçlayan yeni bir entelektüel yönelimi temsil ediyordu. Bu dönüşümle eş zamanlı olarak *studia humanitatis* geleneğine dayanan hümanist bir eğitim anlayışı da yükselişe geçti. Hümanizm, bireyi ve onun akıl ile ahlaki gelişim potansiyelini eğitimin merkezine yerleştirerek eğitimin yalnızca bilgi aktarımı değil, bireyin zihinsel ve etik olgunluğa erişmesini hedefleyen bir süreç olması gerektiğini savundu; eğitimin amacını bireyin dünyayla doğrudan ve yetkin bir ilişki kurabilmesi olarak tanımladı.

Bu zihinsel ve eğitsel dönüşümün önemli bir uzantısı da 16. yüzyıldaki Reform hareketiyle ortaya çıktı. Reform, özellikle dinî otoriteye yönelik eleştirileri güçlendirdi ve bireyin kutsal metinleri kendi başına okuyup yorumlaması gerektiği fikrini ön plana çıkardı. Bu, kişisel aklın yüceltilmesini ve kurumsal otoriteye tamamen bağımlı olmak yerine, *İncil* gibi özgün kaynaklara ve

erken dönem Kilise Babalarının yazılarına doğrudan dönülmesini savundu.

Bu doğrultuda, 17. ve 18. yüzyıllarda Aydınlanma düşüncesi, akli yalnızca bireysel gelişimin değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de temel aracı olarak tanımlandı. Francis Bacon'ın deney ve gözleme dayalı bilgi üretim modeli, Aristotelesçi otoritenin yerini almaya başlarken, Kant, bireyin kendi aklını kullanma cesareti göstermesi gerektiğini vurguladı. Aydınlanma, bilgiye ulaşmada otorite yerine bireysel aklın, deneyimin ve eleştirel düşünmenin geçerli yollar olduğunu savunarak düşünsel bağımsızlığı eğitimin temel taşı haline getirdi. Ancak...

Geleneksel otoriteyi sorgulama ve özgür düşünceyi merkeze alma iddiasıyla yola çıkan Aydınlanmacı eğitim modelleri, zamanla kendi epistemolojik ve yöntemsel normlarını inşa ettiler. Bu normlar, başlangıçta entelektüel özgürleşmeyi teşvik etse de zamanla “doğru düşünme” için yeni çerçeveler işlevi görebilecek yapılara dönüştü. Örneğin, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde sunuğu *a priori* yapılar ve kategorik akıl anlayışı, bireysel özgürlüğü savunurken aynı zamanda yeni bir normatif düşünme biçimi kuruyordu.

Aydınlanma'nın eleştirel düşünme anlayışının, Sofistlerin ya da skolastik eğitimin dogmatik yapılarıyla bire bir aynı düzlemde değerlendirilmesi elbette doğru olmaz. Sofistlerde ve skolastik eğitimde eleştirel düşünce açıkça belirlenmiş otoritelere hizmet edecek şekilde bilinçli biçimde araçsallaştırılmışken, Aydınlanma düşüncesi, eleştirel düşünceyi bu tür sınırlamalardan kurtarıp tam bağımsız bir zihinsel faaliyet olarak tesis etmeyi hedeflemiştir. Ancak bu hedef doğrultusunda oluşturulan sistem, eleştirel düşünmeyi teşvik ederken aynı zamanda onun sınırlarını

da yeniden belirleyen, farkında olmadan dogmalaşma potansiyeli taşıyan yeni bir düşünsel çerçeve üretmiştir.

Avrupa eğitim tarihinde, bireysel ve bağımsız aklın eğitimsel bir ideal olarak samimiyetle benimsendiği belki de tek ve son dönem Aydınlanma Çağı'dır. Ancak ironik bir biçimde, bu dönemde eleştirel düşünmeyi öğretme yönündeki samimi çabaların bile zamanla belirli normlar ve evrensel ilkeler dayatmaya yönelmesi, eleştirel düşünmenin doğası gereği öğretilemez olduğu yönündeki felsefi çıkarımı destekler niteliktedir. Nasıl ki Kant, bireylerin kendi akıllarını kullanmalarını savunurken bir yandan da hangi düşüncenin rasyonel ya da hangi eylemin etik olduğuna dair evrensel ilkeler tanımlamaya yönelmişse, benzer şekilde, eleştirel düşünmeyi öğretmeye çalışan bir öğretmenin de kendi düşünsel çerçevesini -farkında olarak ya da olmayarak- öğrenciye aktarması büyük bir olasılıktır. Ancak bu örnek dahi büyük ölçüde varsayımsaldır. *Zira günümüzde eleştirel düşünme, bireysel ve zihinsel özerklikten ziyade, çoğu zaman bürokratik, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlara uygun olarak tanımlanmakta ve bu doğrultuda öğretilmektedir.* Sanayi Devrimi'nden bu yana giderek artan müfredat standardizasyonu, eleştirel düşünme becerisini, öğretmenin bireysel müdahalesine dahi gerek olmaksızın, sistemin kendisi aracılığıyla sınırlandırmaktadır. Bugün "eleştirel düşünme becerisi" adı altında öğretilen şey, çoğunlukla sorgulamanın sınırlarını önceden çizmiş, sistemin işleyişine uyumlu, ölçülebilir ve yönlendirilebilir bir düşünme biçimine indirgenmiştir.

Aydınlanma'nın ardından gelen Sanayi Devrimi ve onu takip eden modern kitlesel eğitim sistemlerinin yükselişi, eğitimsel önceliklerde belirgin bir değişimi beraberinde getirmiştir. Entelektüel bağımsızlık ve rasyonel özerklik gibi Aydınlanma

ideallerinden uzaklaşarak sanayi toplumunun bürokratik ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun, itaatkâr, verimli ve öngörülebilir bireylerin yetiştirilmesi öncelikli hedef haline gelmiştir. Bu bağlamda okullar, yalnızca bilgi aktaran kurumlar olmaktan çıkıp bireylerin davranışlarını şekillendiren ve “toplumsal disiplin”i içselleştiren yapılar olarak işlev görmeye başlamıştır. Merkezî müfredatlar, standartlaştırılmış sınavlar ve hesap verebilirlik sistemleriyle desteklenen bu yapı, çoğunlukla uyum, tekdüzelik ve ölçülebilir başarıya odaklanmış; özgün düşünciyi ve sorgulayıcı tutumu geri plana itmiştir. Her ne kadar sanayi sonrası dönemde eğitime erişimin geniş kitlelere yayılması önemli ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de bu yaygınlaşmaya eşlik eden standartlaştırma baskısı, eğitimi daha erişilebilir kılmakla birlikte eleştirel düşünciyi teşvik etmekten uzak bir eğitimsel tutumu da beraberinde getirmiştir.

Sonuç

Eğer eleştirel düşünme öğretilabilir bir beceri değilse, insanlar eleştirel düşünmeyi nasıl öğreniyor? Benim cevabım: Pratikte. Ancak buradaki “pratik”ten kastım, ezbere dayalı alıştırma ya da mekanik tekrarlar değil. Eleştirel düşünmek, her şeyden önce, bir beceri takımından çok daha fazlasıdır; bir duruş, bir tutumdur. Bu tarz bir zihinsel tutum, belirli bir psikolojik hazırlık gerektirir. Bu hazırlık, doğrudan öğretim yoluyla kazandırılmaz; zamanla, deneyimle, yaşanmış gerçekliğin içinde, dolaylı yollarla içselleştirilmesi gerekir.

Eleştirel düşünmeyi istemek bu tutumun başlangıç noktasıdır. Bu içsel tutum, entelektüel özerkliği mümkün kılar: Bireyin kendi başına ya da başkalarıyla birlikte düşünebilmesini, inandıklarını bağımsız biçimde değerlendirebilmesini ve otoritenin

ya da çoğunluğun düşüncesine kapılmadan direnç gösterebilmesini sağlar. Epistemolojik bir merak da bu tutumun itkisidir: Sadece bilmek değil, sormak, şüphe etmek ve daha derin anlamak istemektir. Freire’ye göre bu merak, bireyin kendisini edilgen bir bilgi alıcısı yerine etkin, yaratıcı ve dönüştürücü bir özne olarak görebilmesinin temelidir. Eleştirel olmak, Freire’nin anlayışında sadece analiz etmek değil, aynı zamanda dünyayla etkileşime geçmektir; dünyayı düşüncede yeniden kurmak ve mümkünse eylemle dönüştürmektir.

Bu bağlamda, mevcut düşünsel yapıları sorgulama kapasitesi, salt bir beceri setinden öte, bu sorgulamayı hayal edebilecek içsel bir alan yaratmayla ilgilidir. Bu da, bazılarının “yaratıcı yıkım” diye tanımladığı sürece hazır olabilmeyi gerektirir: Mevcut kabulleri kasıtlı biçimde sökerek yerine yenilerini inşa edebilmek. Bu hazırlık ise ne müfredata ne de ders kitaplarına dayanır; ancak yaşam, kültür ve deneyimle geliştirilebilir. Dolayısıyla, eleştirel düşünme modellenilebilir, teşvik edilebilir, yapılandırılabilir; ancak en derin hali, öğretimden değil, kültürden ve ortamdan doğar.

Eleştirel düşünmeyi muhtemelen çarpım tablosu gibi tahtanın karşısına geçip öğretemeyiz. Ama öğrencilerin bu psikolojik durumu içselleştirebileceği ortamları oluşturabiliriz. Türkiye’deki çocuk yetiştirme koşullarının sosyal/kültürel/ekonomik yetersizliklerini hesaba kattığımızda, otoriteye karşı eleştirel bir düşüncesini telaffuz etme özgüvenine sahip Türk çocuklarının sayısı herhalde pek yüksek değildir. Dolayısıyla çocuğun eleştirel düşünebilme altyapısını hazırlayacak, onun bilme merakını arttıracak ve eleştirel düşüncesini ifade etme özgüvenini yükseltecek aktivitelere bilhassa okulda geniş yer verilmelidir.

Zira eleştirel düşünme, dünyada var olma biçimidir. Oyun, tiyatro, drama ve doğaçlama gibi sosyal ve duygusal olarak etkileşimli etkinliklerin bu anlamda büyük bir potansiyele sahip olduğuna inanıyorum. Özellikle drama, öğrencilerin gerçek çıkmazları deneyimleyebileceği, farklı bakış açıları edinebileceği, fikirlerini kendine güvenerek ve dikkatle ifade edebileceği yaratıcı alanlar oluşturma konusunda umut vericidir.

FERİDUN FAZIL TÜLBENTÇİ’NİN KALEMİNDEN BULGARLAR

Barkın Burak Bingöl¹

Cumhuriyet dönemi romancılığının ve gazeteciliğinin üretken isimlerinden olan Feridun Fazıl Tülbentçi, birçok yazı ve romanında Bulgarlara ve Bulgaristan’a yer vermiştir. Bulgarlar, onun kaleminde; kültür aktarımı ve özellikle tarihî olaylarla zikredilmiştir. Tülbentçi’nin Ankara Radyosu’nda *Geçmişte Bugün* adıyla yaptığı konuşmaları, *Vatan* gazetesinde köşe yazısı olarak neşredilmiş ve bu yazılarda Bulgarların tarihî hadiseleri ve önemli liderleri hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Tülbentçi’nin Bulgarların tarihî hadiselerine değinmesinde eklektik ve politik tercihlerin yer aldığı söylenebilir. Yazarın tarihî romanlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun büyüklüğü ve geçmişin şaşılağan günlerine olan özlemi hem padişahlar hem de geçmiş dönemdeki savaşlar üzerinden işlenmiştir. Hasan Bülent Kahraman, popüler romancıların geçmişe yönelik bu özlemlerini Pax Ottomana’nın düşünce yapısıyla ilişkilendirmiştir (Kahraman, 2010:5). Bu düşünceye göre Osmanlı fikri sadece kendi içerisinde değil, tüm dünyayı kapsayan bir söyleme dönüşmeyi düşlemektedir. Tülbentçi, özellikle *Serhadlerin Çocuğu Yıldırım Bayezid* isimli romanında Osmanlı ordusunun 28 Haziran

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde doktora öğrencisidir. Yazarın “Feridun Fazıl Tülbentçi’nin Kaleminden Bulgarlar” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 30 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

1389 tarihinde yaptığı muharebeyle Bulgarları etkisiz hale getirmesine ve yüzyıllar boyunca onların topraklarında kurulan hakimiyete değinmiştir (Sağlam, 2024:141). Tülbentçi'nin bu konuşmalarındaki Bulgar tasvirinde dikkat çeken en önemli husus, “öteki” tasvirinden ziyade, Osmanlı içerisinde bulunan etnik unsurlardan birisinin kaybedilişine duyulan üzüntüdür. Bu minvalde Tülbentçi'nin yazın hayatında sergilediği bu duruş, romanlarının arka planını sezdiren Pax Ottomana söylemine katkıda bulunmuştur.

Sırp-Bulgar Harbi ve Mütarekesi

Tülbentçi'nin konuşmalarında değindiği tarihî hadiselerden ilki “Sırp-Bulgar Harbi”dir. 13 Kasım 1883'te Avusturya destekli Sırpların başlattığı harp, Bulgarların zaferiyle sonuçlanmış ve 19 Aralık 1885'te, yani savaşın sonunda mütareke imzalanmıştır. Bu hadisenin önemli bir yanı Bulgar prensliğinin, kendilerinin Osmanlı'nın bir parçası olduğunu belirtmesi ve Babiâli'den yardım istemesidir.

Bu hatırlatmaların ardında bir “süreklilik” ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı'nın geçmişi arasında ilişki kurmaya yönelik yürütülen bir bellek siyasetinin olması dikkat çekicidir. Tülbentçi, 19 Aralık 1954'te yine Geçmişte Bugün adlı konuşmasında aynı konuya değinmiş (Salt Araştırma, 1954:5) ve eski Osmanlı-Bulgar birlikteliğine yönelik bilgilendirmelerde bulunmuştur.

Yukarıda verilen iki kupürün ışığında, Tülbentçi'nin farklı tarihlerde “Sırp-Bulgar Harbi”ne yönelik benzer konuşmalarda bulunması, hafıza politikasındaki kararlılığını göstermektedir. Osmanlı'nın eski tutkularını canlandırmakla yer altındaki çok

sesliliği tekrardan işler hale getirme gayesi, eski bir bileşen olan Bulgarlar üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

Bulgar Kralları

Tülbentçi'nin Bulgarlara yönelik Ankara Radyosu'nda yaptığı Geçmişte Bugün adlı konuşmalarındaki konulardan birisi de Bulgar krallarıdır. Bunlardan ilki, Bulgar Kralı Ferdinand ve eşinin 21 Mart 1910'daki İstanbul ziyaretidir. Tülbentçi'nin bu konuşmasında dikkat çeken en önemli husus Kral Ferdinand'ın niyetine yönelik tespitlerdir.

1908'de bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'ın Osmanlı'dan ayrılışından sonra yaklaşık 2 sene içinde yapılan bu ziyaret samimi bulunmamış ve Tülbentçi'ye göre Sultan Reşat'ın, bu ziyaretten hazzetmediği yüksek bir ihtimal olarak verilmiştir. Bağımsızlık sonrasında Osmanlı'daki çok sesliliğin azalması ve Bulgarların Osmanlı harici başka bir imparatorlukla sıcak ilişkilerde bulunması, Tülbentçi'nin kaleminde Bulgarları güvenilmez bir “öteki” şeklinde konumlandırmıştır.

Tülbentçi'nin konuşmalarında yer alan diğer Bulgar Kralı III. Boris'tir. Acı sahnelerle tanık olunan II. Dünya Savaşı'ndaki trajik ölümlerden birisi de Kral III. Boris'e aittir. Vurularak öldürülen bir kral olması şok etkisi yaratmış, ayrıca Hitler rejiminin karanlık yönünü gösteren ölümlerden olmasıyla da akıllarda kalmıştır. *Son Posta*'nın 28 Ağustos 1943'teki haberine göre III. Boris, Hitler'in Bulgaristan'ın harbe iştiraki talebini reddetmiş (*Son Posta*, 1943,14:1) ve bu reddin ertesi günü otomobiline binerken üç kurşunla öldürülmüştür.

Sonuç olarak, Tülbentçi'nin kaleminde Bulgarlar, Osmanlı'nın kaybettiği bir etnik unsur olarak işlenmekle beraber, Bulgar halkının tarihî hadiseleriyle de gündeme gelmiştir. Tülbentçi,

Bulgaristan'ın bağımsızlığı öncesindeki Bulgarları roman ve konuşmalarında Osmanlı'nın çok sesli yapısına özlem duyulan bir unsur olarak göstermiştir. Bulgaristan'ın resmî olarak Osmanlı'dan kopuşu sonrasında ise onları “öteki” olarak konumlandırmıştır. Ayrıca Bulgar krallarının yaşam öyküleri de Tülbentçi tarafından ilgi çekici ve zikredilmeye değer görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – 1*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sağlam, Ü. (2024). *Feridun Fazıl Tülbentçi'nin Romanlarında Tarih*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salt Araştırma Koleksiyonu. (2018). *Feridun Fazıl Tülbentçi, Yazarlar Gazeteciler*. [FFT724002]
- Salt Araştırma Koleksiyonu. (1954). *Geçmişte Bugün. Büyük İslâm âlimi İmam. Gazali. Sırp- Bulgar mütarekesi. Hattat Yesari Mehmet Esat Efendi*. [FFT664016]
- Salt Araştırma Koleksiyonu. (1954). *Geçmişte Bugün. Sırp- Bulgar Mütarekesi*. [FFT590053]
- Salt Araştırma Koleksiyonu. (1954). *Geçmişte Bugün. Bulgar Kralı Ferdinand'ın İstanbul ziyareti*. [FFT665046]
- Salt Araştırma Koleksiyonu. (1954). *Geçmişte Bugün. Bulgar Kralı Boris'in ölümü*. [FFT589057]
- Son Posta. (1943). *Boris, Hitlerin, Bulgaristanın harbe daha faal iştirâki talebini reddetmiş!*, 28 Ağustos Cumartesi, Sene 14, No. 4691.

SOLİTREO'YU YAŞATMAK: TÜRKİYE'NİN KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİNE SAHİP ÇIKMAK

Defne Özözer¹

1945 yılının Eylül ayında, 24 saat süren Yom Kipur orucunun ardından İzmir'in Yahudi cemaati, Kaal Kadoş Talmud Tora Hevra Sinagogu'nda toplanmaya davet edilir. Tüm kadın ve erkeklere akşam duası ve oruç açma yemeği için bir çağrı yapılır. Bu “Komunikado” daveti, Latin harfleriyle ve Judeo-Espanyol dilinde kaleme alınmıştır. Ancak davetin sonunda yer alan kısa ve samimi not, Solitreo alfabesiyle yazılmıştır: *“Roga a todos los yehudim ke no gan presa los senyores hazanim visto a eyos aran lo menester a tiempo.”*

Türkçesi; *“Tüm Yahudilerden, hazanları acele ettirmemeleri rica olunur; zira onlar gerekli olanı zamanında yapacaklardır.”* (Bkz. Fotoğraf 1)

Yani, oruç açmak için kimse duayı yöneten hahamları acele ettirmesin! Resmî yazışma Latin harfleriyle yapılırken devamındaki samimi not Solitreo harfleriyle yazılmıştır. Bu farklı yazı biçimleri tesadüf değildir. Bu yazıda bu alfabeden bahsetmek

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora adaydır. Yazarın “Solitreo'yu Yaşatmak: Türkiye'nin Kültürel Çeşitliliğine Sahip Çıkmak” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 6 Haziran 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

istiyorum: Solitreo nedir, bugün dünyadaki ve Türkiye'deki vaziyeti nedir? Bu alfabeyi öğrenmenin, öğretmenin bir anlamı var mı? Eğer varsa, Türkiye'de bu alfabeye nasıl bir gelecek düşünebiliriz? Kendi düşüncelerime ek olarak, bu yazıda Solitreo'yla haşır neşir olmuş bazı kişilerin görüşlerini de sizlerle paylaşacağım.²

Solitreo Nedir?

Solitreo, İbrani alfabesinin kıvrak hatlı el yazısı biçimidir. Arap alfabesi için Rika neyse odur diyebiliriz. Tıpkı Latin ve Arap alfabelerinin farklı diller yazmak için kullanılması gibi, Solitreo da İbranice, Aramice, Judeo-Arapça gibi farklı diller yazmak için kullanılmıştır. Bu yazıya konu olan kullanım, Judeo-Espanyol yani Yahudi İspanyolcası dilindedir.

Küçük Bir Not: Yahudi İspanyolcası Nedir?

1492 Elhamra Kararnamesi ile (öncesinden başlayarak ve sonrasında devam ederek) İber Yarımadası'ndan sürülen Yahudiler Osmanlı topraklarına yerleştiler. Bu göçle getirdikleri o dönemin İspanyolcası, zamanla Osmanlı coğrafyasının dilleriyle, Türkçe, Yunanca, Arapça kelimelerle ve İbranice bazı dinî terimlerle birleşti. Toplumun kendi içinde bu dile verilen ad (yani endonim) hâlâ İspanyolcadır. Fakat bu dil, günümüz modern İspanyolcasından (Kasteyano) telaffuz ve kelime dağarcığı noktasında ufak farklar barındırır. Örneğin İspanyolcada ¿Cómo estás? denirken Judeo-Espanyol'da Komo estas? denir. Cevap olarak ise muchas

² Ege Yahudiler tarihi uzmanı Dr. Siren Bora'ya, 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Müdürü Nisya İşman Allovi'ye, 500. Yıl Vakfı Başkanı Silvyo Ovadya'ya ve Can Evrensel Rodrigue'e paylaşımları için çok teşekkür ederim.

gracias yerine Fransızca kökenli mersi muncho denir, hatta ardından Mashallah! gibi Türkçe bir karşılık verilebilir.

Günümüzde net bir veri bulunmamakla beraber dünya çapında Judeo-Espanyol konuşan elli bin civarı insan olduğu tahmin ediliyor.³ Türkiye’de bu sayı yaklaşık sekiz bin kişi.

Judeo-Espanyol mu, Ladino mu?

Judeo-Espanyol için aynı zamanda “Ladino” ve “Judezmo” terimleri de kullanılır. Osmanlı Arşivleri’nde “Yahudice,” “Musevice” ve “İspanyolca” olarak anıldığını da görmüşlüğüm var. Günümüzde Türkiye’de daha yaygın kullanımı “Ladino”dur, fakat Silvyo Ovadya’nın da açıkladığı üzere Judeo-Espanyol terimi daha yerindedir:

“Ladino dinî metinlerin İbraniceden kelime kelime İspanyolcaya çevrilmiş halidir. Gramer yapısı İspanyolcaya uymaz. Örnek verirsek, Pesah’ta okuduğumuz Agada kitabında Ladino örnekleri çoktur. Oradaki cümleler devriktir, çünkü birebir İbraniceden çevrilmiştir. Bu nedenle Ladino ve Judeo-Espanyol farklıdır. Ladino, kelime kelime çeviridir; Judeo-Espanyol ise yaşayan halk dilidir.”⁴

Judeo-Espanyol’un Rika’sı Solitreo: Nereelerde Kullanılırdı?

Judeo-Espanyol metinler el yazısı ile yazılırken ağırlıklı olarak Solitreo kullanılırdı. Matbaanın yaygınlaşması ile beraber Rashi karakterleri daha çok kullanılır oldu. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, tüm Osmanlı’nın Avrupalılaşma süreci ile beraber

³ Nüfus sayısına erişebileceğimiz resmî bir kaynak bulunmuyor. *Etnologue* internet sitesine göre güncel sayı 51 bin. 2014’te UNESCO’ya göre bu sayı 100 bin idi. [Erişim bağlantısı.](#)

⁴ Silvyo Ovadya ile 03.04.2025 tarihli görüşmemizden alıntılanmıştır.

ülkede çeşitli mission civilizatrice okulları açıldı. Bunların arasında Alliance Israélite Universelle de bulunmakta. Başta Alliance okulları olmak üzere Fransızca, İtalyanca, Almanca gibi dillerde eğitim veren misyoner okullarının öğrencileri de Judeo-Espanyol'u yazarken Latin alfabesi kullandılar.

Bunun dışında el yazması mektuplar, defterler ve toplumsal yazışmalarda Solitreo'nun kullanılmaya devam ettiğini görüyoruz. Örneğin 2014 yılında kaybettiğimiz Beki Bardavit, 2007 yılında tamamladığı doktorasında babasının 1908 tarihli Talmud Tora defterlerinde ve aile içi yazışmalarda Solitreo'nun kullanıldığını aktarıyor:

“Babamın Talmud Tora defterlerinin bazı tıpkıbasımında üstünde 1908 tarihi yazılı idi ve babam 1894 yılında doğmuştu. Başka birtakım defterler çok küçük olup içinde hem aritmetik, hem Fransızca sözcük açıklamaları vardır. Türkçeden eser yoktur. Yazılar İbranice'nin bir nebze kolay olan Solitreo ile yazılmıştır. Raşi güç bir yazı idi ve İbraniceye benzerdi. Bu yazıyı öğrenmek için okul eğitimi gerektirdi. Ve bu yazı aynı adı taşıyan Raşi adında bir babamın buluşudur. Solitreo, Raşi'den çok daha kolay bir yazıydı. Solitreo'yu annem, babam ve yaklaşık tüm Yabudiler neredeyse bilirdi. İlk bakışta yine Arapça veya İbraniceye benzerdi ve her iki yazı da (hem Raşi hem Solitreo) sağdan sola yazılırdı. Annem Amerika'daki ağabey, abla ve kardeşleri ile sürekli Solitreo alfabesi ile yazışırdı. Çok hızlı yazar ve anında okurdu.”⁵

⁵ Bardavit, B. (2007). Judeo-Espanyol atasözlerinde 1850–1950 arası Çorlu Musevilerinin günlük yaşamı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Günümüzde aktif olarak Solitreo kullanılmıyor olsa da geçtiğimiz aylarda bu yazıyı kamusal alanda sergilenirken görmek mümkündü. Kasım 2024 - Mart 2025 arasında Türk Musevileri Müzesi’nde “Osmanlı ve Türk Ketubaları (Evlilik Taahhütnameleri)” sergisi düzenlendi.⁶ Bu sergide İstanbul, İzmir, Edirne, Sivastopol gibi farklı Yahudi cemaatlerine ait 1830’lardan günümüze uzanan yaklaşık 50 ketuba sergilendi. İmzaların çoğu Solitreo alfabesi ile yazılmıştı.

Tarihin Kilidini Açan Bir Anahtar

Mektuplar, defterler ve toplumsal yazışmalarda bizzat Yahudiler tarafından kullanıldığı için Solitreo, biz tarihçiler açısından özel bir öneme sahip. Adeta E.P. Thompson’ın ortaya koyduğu “aşağıdan tarih,” Carlo Ginzburg’ın mikrotarih anlayışı ve Michael Firsch’in “anti-tarih” ve “daha-tarih” yaklaşımları çerçevesinde geçmişin kilidini açabilmek için Solitreo nadir ve kıymetli bir anahtar görevi görüyor.

Bu unutulmaya yüz tutmuş yazıyı öğrenmek için bir neden daha var: Reconquista, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı’nın dağılması ve ulus devletlerin kurulmasıyla olan toplu göçler ya da 1948 sonrası İsrail’e doğru yaşanan hızlı göç gibi nedenlerle Sefarad Yahudileri dünyanın dört bir yanında dağınık yaşar. Bahsi geçen Sefarad Yahudileri, yaşadıkları ulus-devletlerin dillerini ana dil olarak benimsemeden önce, bazen sonrasında dahi, Judeo-Espanyol diliyle, çoğunlukla Solitreo alfabesi ile yazılmış mektuplarla iletişimlerini sürdürdüler. Sadece bölgesel değil, küresel ağları da çalışan tarihçiler için, özellikle haberleşme biçimleri ve duygusal sürekliliği anlayabilmek adına Solitreo’yu öğrenmek büyük önem taşır.

⁶ [Erişim bağlantısı.](#)

Türkiye’de Solitreo Çalışmaları Var mı, Olmalı mı?

Henüz Türkiye’de Solitreo Çalışmaları alanı veya Solitreo üzerine yapılmış akademik bir çalışma bulunmuyor. Ancak zaman içinde yeterli insan kaynağı ve kurumsal ilgi sağlanırsa yapılması mümkün. Öncelikle bu çalışmaların başlatılması; UNESCO tarafından “tehlike altındaki diller” arasında sınıflandırılan Judeo-Espanyol’un korunması veya en azından toplumsal hafızada yaşatılması için önemli bir adım olur. Bu çaba aynı zamanda Türkiye topraklarında yer alan beş yüz yıllık Sefarad Yahudi mirasının korunması açısından önem taşır.

Solitreo yazısının korunması, yalnızca dil bilimsel bir çalışma değildir, aynı zamanda gündelik hayatın izlerini taşıyan yazışmalardaki hatıraların da korunmasını sağlar. Türkiye Yahudileri ile ilgili araştırmaların çoğu sözlü araştırmalara dayanıyor, fakat yazılı belgelerin sunduğu özgün ve aktarılabilir tanıklıklar göz ardı edilmemeli. Özellikle azalan nüfusu düşündüğümüzde, Nisya İşman Allovi’nin dedikleri önem arz etmektedir: *“Bugün müzede belgelenen yaşamlar, bir zamanlar burada yaşayan Yahudi toplumunun hafızasıdır. Bir yüzyıl sonra bu insanlar burada olmayacak. Ama belgeler kalacak.”*⁷

Solitreo yazılarını çalışmak yalnızca Yahudi toplumunun kültürel mirasını değil, Türkiye’nin ortak tarihî mirasını da yakından ilgilendiriyor. Bugün Amerika’da, Avrupa’da, İsrail’de yaşayan, Türkiye ve Balkanlar kökenli bir sürü Sefarad Yahudisi’nin hikâyesi aslında Türkiye’nin tarihinin de bir parçası. Solitreo alfabesine ilgi çekmek, onu öğretmek ve korumak, Türkiye’nin kültürel çeşitliliğini sahiplenmenin bir yolu olarak gösterilebilir.

⁷ Nisya İşman Allovi ile 17.04.2025 tarihli görüşmemizden alıntılanmıştır.

Nasıl ki Arap alfabesi, Ermeni alfabesi veya Rum harfleri geçmişimizin bir parçasıysa Solitreo da aynı şekilde bu zengin tarihsel dokunun bir parçasıdır.

Bu kültürel devamlılığın sağlanması iki açıdan önem taşır. Hepimiz kendi aile büyüklerimizden kalan mektupları okuyabilmeyi, onların sesini zamanın ötesinden duyabilmeyi isteriz. Türkiye’de hâlâ yaklaşık on beş bin Sefarad Yahudisi yaşamakta. Her birimizin geçmişiyile ilişkilenebilmesi, yalnızca kişisel aile bağlarımızın kuvveti için değil, toplumsal hafızamız ve kültürel sağlığımız için de gerekli. Fakat bunun yanında, Sefarad Yahudisi olmayanların da bu mirasa sahip çıkmaları önem arz eder. Türkiye’nin çok kültürlü geçmişini tanıması ve bu çeşitliliği korumasının ülkemiz açısından uluslararası alanda olumlu sonuçları vardır. Farklı dilleri ve alfabeleri içeren turlar, belgeseller ya da yayınlar, tarihsel derinliğimizi vurgular ve kültürel üretimimize fark katar. Ayrıca hem yerel hem küresel ölçekte dikkat çeken, özgün ve kapsayıcı bir Türkiye anlatısı inşa edebilir.

Nasıl Yapmalı? - Tarihçilere Bir Çağrı

Şu anda Solitreo alfabesi herhangi bir örgün eğitim müfredatında yer almıyor. Ancak üniversite seviyesinde bu eğitimi almak mümkün. Bar Ilan Üniversitesi’nde Salti Enstitüsü, Washington Üniversitesi’nde Stroum Merkezi ve Oxford Üniversitesi Nadir Yahudi Dilleri Programı (Oxford School of Rare Jewish Languages) Judeo-Espanyol dersleri sırasında bu alfabeyi öğretiyor. Türkiye’de Sefarad Kültürü Araştırma Merkezi gibi kurumların geçmişte düzenledikleri çalıştaylarda Solitreo’ya değinildi, fakat dil şu anda herhangi resmî bir kurumda öğretilmiyor.

Gayriresmî çalışmalarla *You Tube* üzerinden halka açık bir şekilde bu alfabenin nasıl okunacağı anlatılıyor. Örneğin

Washington Üniversitesi David Bunis ile beraber, yazının temel özelliklerini İngilizce olarak anlatan videolar yayınladı.⁸ Ben de *EcdadFest* adlı *You Tube* serimde amatör bir şekilde bu yazının nasıl okunabileceğine dair ipuçları paylaşıyorum. Bu videolar insanların ilgisini çekmek ve genel kültürde bu alfabenin varlığına dair farkındalık oluşturmak adına faydalı. Ancak, esaslı ve sürdürülebilir bir katkı için Solitreo'nun üniversite düzeyinde ve müfredat kapsamında öğretilmesi gerekir.

Avrupa ve Amerika'da Solitreo belgeler ile yapılan çalışmalar Yahudi Çalışmaları alanında yürütülüyor. Örneğin Fransa'da *Cahiers du Judaïsme* gibi yayınlar, INALCO gibi kurumlar bu alana yer veriyor. Mevcut durumda Türkiye'de bu alanı açmak pek olası değil. Bunun hem yapısal bürokratik nedenleri hem de uzman eksikliği gibi pratik engelleri var. Şu an ülkemizde Solitreo'yu okuyabilen kişilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor. Yusuf Altıntaş, Can Evrensel Rodrigue, Dr. Siren Bora gibi nadir değerlerimiz var. Uzun dönemde yerli Solitreo uzmanlarımızın yetişmesi, ancak yurt dışından gelen bilginin aktarılmasıyla mümkün olabilir.

Bu noktada, Solitreo'nun hangi disiplinler içinde ele alınabileceği sorusu önem kazanıyor. İlk akla gelen dört alan tarih, dil bilimi, kültürel miras ve sosyoloji. Özellikle Tarih bölümü öğrencileri halihazırda farklı dillerdeki belgeleri incelemeye alışkın olduklarından Solitreo'ya ilgi duyabilir ve bu alanda derinleşebilir. Osmanlı Türkçesi, Latince, Antik Yunanca, Japonca gibi araştırma dillerinin yanına Solitreo da eklenebilir. Öğrencilerin yeni bir yazı sistemini tanıması ve çözümlemeye başlaması filolojik becerilerini geliştirir. Farklı yazı sistemlerinin birbiriyle

⁸ [Erişim bağlantısı.](#)

karşılaştırılması, özellikle yazım tarzı açısından Solitreo'nun Rika ile gösterdiği benzerliği düşünürsek, transkripsiyon sürecindeki sezgisel becerileri artırabilir.

Nasıl Saklamalı? - Dijitalleşmek Bir Çözüm Olabilir

Günümüzde dijital arşivler erişilebilirliğiyle ve sürdürülebilirliğiyle araştırmacılar için pratik bir mecra. Son zamanlarda Solitreo belgelerin arşivlenmesi ve üzerine çalışılabilmesi için yapılmış en dikkat çekici çalışmalardan biri, Teksas Üniversitesi bünyesinde Brian Kirschen'in hazırladığı "Documenting Judeo-Spanish" projesi.⁹ Bu projenin kapsamında Solitreo ile yazılmış mektuplar, günlükler, şiirler ve toplumsal tutanaklar bulunmakta. 25 tane belgenin Latin harfli transkripsiyonu, İngilizce çevirisi ve sesli okuma kayıtları dijital olarak erişime açık.

Benzer bir modelin Türkiye'ye uyarlanması mümkün. Her ne kadar nadir de olsa Osmanlı Arşivleri'nde Solitreo ile atılmış imzalara rastlanabiliyor. Bunun yanında 500. Yıl Vakfı Müzesi arşivinde bulunan Solitreo mektuplar, defterler ve kitaplar üzerine yazılan notlar da dijitalleştirilebilir. Vakfın başkanı Silvyo Ovadya da İzmir, Karataş, Kemeraltı gibi bölgelerde çok sayıda tarihi evrak olduğunu; bunların toplanıp bir müzeye dönüştürülebileceğini ifade ediyor. Belge sahiplerinin evrakları vermek istememesi, maddi beklentiler ve fon eksikliği gibi engeller aşıldığında bu projeyi başlatmak mümkün olabilir.

Transkripsiyon yani el yazısı metinlerin harf çözümlemesi ve okunması dijital beşeri bilimler alanının en çok gelişmekte olan çalışma sahalarından birisi. Bugün Solitreo yazmak isterseniz, *Google Fonts* kütüphanesinde bu alfabe için hazırlanmış bir yazı

⁹ [Erişim bağlantısı.](#)

tipi bulunuyor. İleride OCR (Optik Karakter Tanıma) teknolojileri alanında projeler yürütülebilir. Örneğin Technion Üniversitesi'nde Solitreo metinlerin OCR ile çözümlenmesine yönelik bir deneme yapıldı.¹⁰

Bu tür projelerin gelişmesi NLP (Doğal Dil İşleme) uygulamalarında da Judeo-Espanyol çalışmalarındaki verimi artırabilir. Judeo-Espanyol ile Türkçe arasındaki çevirilerin süreçleri otomatikleşebilir ve hızlanabilir, bu da kültürel mirasın dijital analizi alanında gelişme sağlar. Örneğin, Benjamin Charles Germain Lee'nin yürüttüğü proje, Judeo-Espanyol basınındaki reklamları ve haberleri makine öğrenmesi ile tarayarak trend analizleri yapıyor.¹¹ Uzun vadede dijital tecrübemiz arttıkça, eksik veya hasarlı metinlerin tamamlanması kolaylaşır ki bu Solitreo diliyle yazılmış mektuplarda sıkça rastladığımız bir durum.

Sonuç

Türkiye'de Solitreo çalışmalarına dair mevcut durum, biraz umut, biraz umutsuzluk ve yoğun bir sorumluluk barındırıyor. 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi müdürü Nisya İşman Allovi bu yazı sistemine ait belgelere nadir ulaşıldığını, Solitreo okuyabilen insan sayısının çok az olduğunu, artık toplum içinde dilin neredeyse hiç bilinmediğini, dolayısıyla kolay öğrenilmediğini belirtiyor. Silvyo Ovadya ise, bir ihtimal dahi olsa, bahsettiğimiz sorunlar aşılsa, müzeleşme, akademik eğitim, dijital arşivleme ve diaspora iş birlikleriyle bu alanın geliştirilebileceğine inanıyor. Ancak bu alanda çalışmak isteyen araştırmacıların yalnızca Solitreo'yu değil, Judeo-Espanyol dilini, Fransızca'yı ve İbranice'yi de bilmeleri gerektiğini

¹⁰ [Erişim bağlantısı.](#)

¹¹ [Erişim bağlantısı.](#)

vurguluyor: “*Nasıl ki eskiden hahamlar özel okullarda yetiştirdi, şimdi de araştırmacılar aynı özenle yetiştirilmeli.*”

Türkiye’de bu alanda ilerlemek isteyen araştırmacılar için internet üzerindeki kaynakları kullanmak şart. Ben de bu süreci yaşayan biri olarak, Rachel Bortnick’in önderliğindeki Ladino-komunita gibi forumlardan, Kirschen’in Documenting Judeo-Spanish projesinden, Enkontros Del Alhad gibi seminer serilerinden ve OSRJL (Oxford School of Rare Jewish Languages) kurslarından faydalandım. Bu platformlar dil becerilerini geliştirmek için harika başlangıç fırsatları sunuyor. Ancak uzun vadeli, kalıcı bir katkı sağlamak için bu çabaların akademik bir çerçeveye oturması gerekiyor. Bunun için de nitelikli kişiler yetiştirmek çok önemli.

Sadece Solitreo bilmek akademik çalışma için yeterli midir? Dr. Siren Bora’ya göre kesinlikle hayır: “*Solitreo sadece bir alfabeden oluşan bir bilmece ve onun çözümünden ibaret değildir. Onu okuma becerisini kazanmak için yeterli koşullara sahip olmak gerekir. Yahudiliği, Yahudi tarihini, bölgesel Yahudi tarihlerini, İbraniceyi ve bölgesel dilleri ve alfabeleri bilmeden bu alfabeyi çözmek, sadece basit bir çevirmen unvanı kazanmayı sağlar. Dolayısıyla tek başına bu alfabenin öğretimi boşlukta asılı kalan kimliksiz bir yapbozdan ibarettir.*” Hocamızın dediği gibi, Solitreo çalışmalarının anlam kazanabilmesi için bu çalışmaları bağlamına oturtabilmek çok önemli. Bunun için de nitelikli kişilerle çalışmak ve nitelikli bir çalışma alanı yaratmak gerekiyor.

Sonuç olarak, tüm zorluklara rağmen bu konuda umutluyum. Akademik alanda çoğu zaman Batı’nın gerisinde kaldığımızı düşünüyoruz. Oysaki yavaş ilerlememizin sebebi olan Türkiye’nin karmaşık tarihsel dokusunu, geç kalmışlığın değil çok katmanlı

bir zenginliğin yansıması olarak da görebiliriz. Coğrafyamız olağanüstü bir kültürel miras barındırıyor. Biz bu mirasın hangi alanına dikkatimizi verirsek o alanda derinleşme fırsatı yakalarız. Şahsen Solitreo'nun bu dikkati hak ettiğini düşünüyorum. Bu yazıyı okuyanların sayısı bugün beş kişiyken yarın on kişi olursa, bu bile çok kıymetli bir kazanım olacaktır.

KAYNAKLAR

Bardavit, B. (2007). Judeo-Espanyol atasözlerinde 1850–1950 arası Çorlu Musevilerinin günlük yaşamı (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Siren Bora ile 06.10.2024 tarihli yazışmadan alıntı.

Nisya İşman Allovi ile 17.04.2025 tarihli görüşmeden alıntı.

Silvyo Ovadya ile 03.04.2025 tarihli görüşmeden alıntı.

UNESCO. (2014). UNESCO conference highlights place of Judeo-Spanish at heart of cultural diversity and intercultural dialogue. UNESCO Article

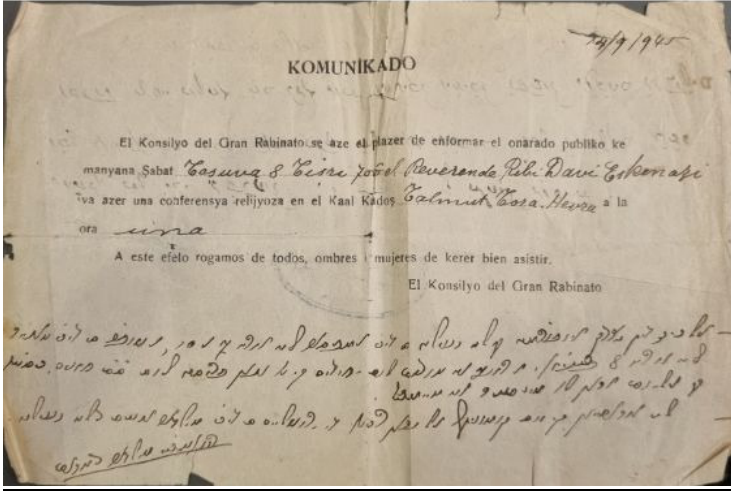
500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergisi.

University of Washington. (n.d.). How to write Soletreo (Ladino alphabet). University of Washington Sephardic Studies

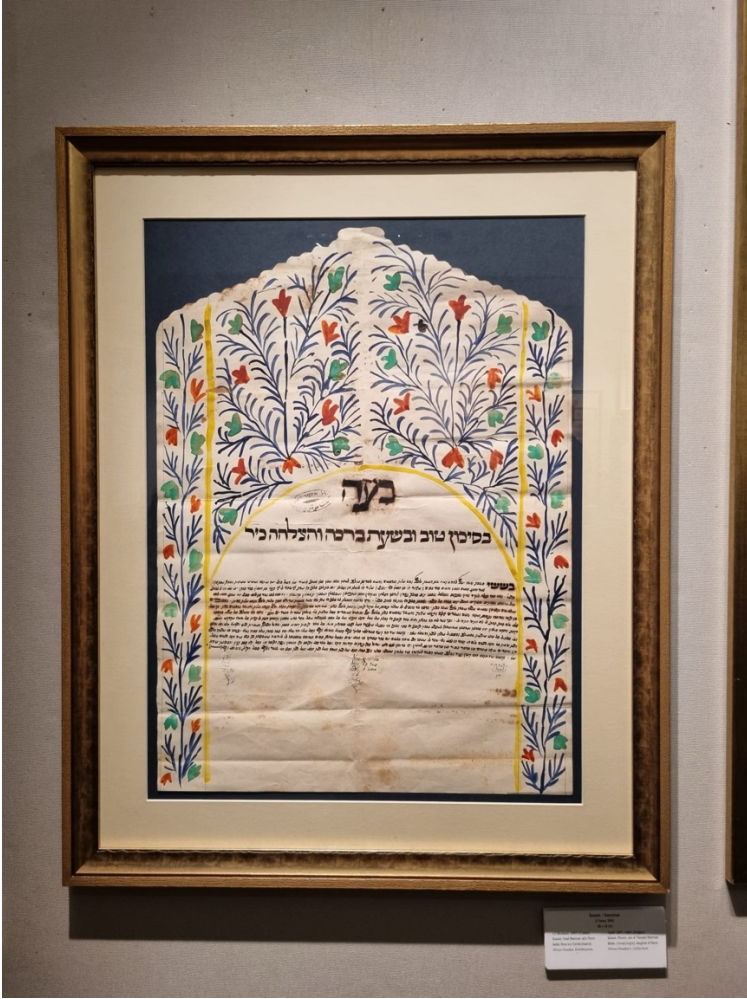
University of Texas Libraries. (2021). Read hot and digitized: Documenting Judeo-Spanish. Texas Libraries Article

Technion – Israel Institute of Technology. (n.d.). Project details. Technion Project Page, De Gruyter Brill Chapter

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Solitreo alfabesi örneği. “Roga a todos los yehudim ke no gan presa los senyores hazanim visto a eyos aran lo menester a tiempo.” (Türkçesi: “Tüm Yahudilerden, hazanları acele ettirmemeleri rica olunur; zira onlar gerekli olanı zamanında yapacaklardır.”) Kaynak: 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi arşivinden.



Fotoğraf 2 – İzmir’den bir Ketuba, Schneidertempel’da.
Kaynak: “Osmanlı ve Türk Ketubaları” sergisi açılışından.

KAPİTALİZMİN ÖTESİNDE: *PERFECT DAYS* VE GERÇEK *MINDFULNESS*

Hilal Önal¹

Wim Wenders imzalı *Perfect Days* (2023) filmini izlemeden önce, filmle bu denli bağ kurabileceğimi hiç düşünmemiştim. Hatta seyir zevkime hitap eden filmlerden farklı olarak görece daha durağan olduğu ve düşük tempoda ilerlediği için filmi izlerken sıkılacağımı veya zorlanacağımı düşünmüştüm. Ancak filmi sinema salonu yerine evde izlememe rağmen telefonuma bakmak, saati kontrol etmek gibi ihtiyaçlar hissetmediğimi, aksine pürdikkat kesildiğimi fark ettim. Dahası, film hakkında yazmak için güçlü bir istek duydum.

Hayal Satmayan Film

Kendimi, iyi sayılabilecek bir sinema izleyicisi olarak görmeme rağmen, film eleştirmeni olarak tanımlamadığım için yazının çatısını oturtmakta ve odağını belirlemekte biraz zorlandığımı söyleyebilirim. Zira, filmin sade ve minimal anlatısı, başrol oyuncusu Kōji Yakusho'nun Cannes Film Festivali'nde En İyi Erkek Oyuncu ödülüne layık görülen performansı, rutinlerin ve alışkanlıkların gücü, andan keyif almanın önemi, mutluluğun

¹ Yeditepe Üniversitesi Kullanıcı Deneyimi ve Etkileşim Tasarımı Bölümü'nde yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Kapitalizmin Ötesinde: *Perfect Days* ve Gerçek *Mindfulness*” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 13 Haziran 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

felsefesi gibi konulara dair söylenebilecek her şey konunun uzmanları tarafından söylenmişti. Ki zaten benim söylemek istediklerimin de bunlardan başka bir şey olduğunu hissediyordum. Bu nedenle filme “sinemadan çıkmış insan” gözüyle bakmaya çalıştım ve uyandırdığı duygulara odaklandım. Spirüel konuları işleyen, gündelik hayatın sıradanlığındaki güzelliklere değinen, mutluluk, huzur gibi kavramları sorgulayan pek çok filmde hangi noktada ayrıştığını düşündüğümde, onu özgün kılan şeyin kapitalizm eliyle pazarlanan filmlerin yaptığı gibi “hayal satmamak” olduğunu fark ettim. Çünkü *Perfect Days* izleyicisine bir nevi meditasyon hissi sunarak yaşamın basitliğinde derin anlamlar bulmanın önemini vurgularken modern çağda adını sıkça duyduğumuz bilinçli farkındalık ve yavaş yaşama felsefesinin aslında ne anlama geldiğini ve gündelik hayattaki uygulamalarını da adeta bir rehber gibi yansıtıyor.

Hirayama’nın her biri birbirinin aynısı gibi görünen günlerini nasıl geçirdiğine baktığımızda, filmin basit ve klişe bir “işini se-verek yap” veya “anı yaşa” mesajlarından çok daha fazlasını içerdiğini görmemiz mümkün. Hirayama Tokyo’da küçük bir dairede yaşar. İş, şehrin çeşitli yerlerinde bulunan umumi tuvaletleri temizlemektir. Her yeni güne alarm sesiyle değil, gün ağarırken sokağında süpürülen yaprakların sesiyle uyanır. Yer yatağını toplar, dişlerini fırçalar, saksı bitkilerinin bakımını yapar, iş kıyafetlerini giyer. Evden çıkarken yanına alacağı eşyaları koyduğu yer bellidir. Evinin önündeki otomattan içecek almak için gerekli olan bozuk paralar bile hazırdır. Evden çıktığında ilk olarak gökyüzüne bakar, derin bir nefes alır ve gülümser. Arabasına biner, kaset koleksiyonundan birini seçerek teybe takar ve işe doğru yola koyulur. Onun sabahlarında acele ve kaosa yer yoktur. Her şey yerli yerindedir. Sakin ve yavaş bir sabah rutini

onun iç huzurunun yakıtıdır adeta. Rutinlerini tekrarlarlarken obsesif duyguların etkisi altında değildir. Ekipmanları muntazamdır ama takıntılı davranışlar sergilemez. İşini titiz, sakin ve düzenli bir şekilde tamamlar. Pek konuşmaz, sesini neredeyse hiç duymayız ama sık sık gülümsediğini görürüz. Öğle molasında yemeğini yerken parktaki ağaçları seyrederek, bu onun metropolün orta yerinde de olsa doğayla bağ kurabilmesinin yoludur. Rüzgârda usulca salınan ince dalların ve gün ışığının fotoğraflarını çeker. Mesaisini tamamladıktan sonra mahalle hamamında banyo yapar, kişisel bakımını ihmal etmez. Akşam yemeğini müdavimi olduğu yerlerde yer. Uyumadan önce gece lambasının ışığında kitap okur. Rüyasında gününden aklında kalan kesitleri ve rüzgârda salınan yaprakların yarattığı ışık ve gölge oyunlarını görür. Haftanın bir gününü kendisine ayırır. O gün çalışmaz, ama yine bir rutini vardır. Çektiği fotoğrafları düzenler, sahafa gider, yeni kitaplar seçer. Onun bu döngüyü tekrarlamaktan duyduğu huzur, yavaş yaşamaktan aldığı haz izleyicide de bir rahatlık hissi uyandırır. Hirayama'yı meditasyon yaparken görmeyiz. Ama yaşadığı anları hissederek, farkına vararak yaşaması aslında tam da meditasyon yönergelerinde öğretilen pratiklerdir.

Hikâyenin ilerleyen kısımlarında Hirayama'nın rutinini bozacak nitelikte olaylar cereyan eder. Çalışma arkadaşı işi bırakınca ondan çift vardiya çalışması talep edilir. Hirayama bunu olgunlukla karşılar, ancak sınırlarını çizmeyi ihmal etmez. Bu talebi geçici olarak yerine getirebileceğini, ama uzun vadeli sürdürmeyeceğini net bir şekilde söyler. Hayatındaki insanlara karşı yardımsever, nazik olmak gibi temel değerleri olsa da herkesi memnun etmek, her şeye yetişmek gibi bir kaygısı yoktur, kendini ispatlama derdinde değildir. Kendine ayırdığı zamanların değerini ve dinlenmenin önemini bilir. Bunun ondan alınmasına

müsaade etmez. Kişisel ve ruhsal ihtiyaçlarını önceliklendirmeyi bencillik olarak görmez.

Hirayama'nın geçmişine dair bildiklerimiz sınırlıdır. Ansızın çıkagelen yeğenini ve Hirayama'nın onu misafir etmesinden pek de hoşnut olmadığını anladığımız kız kardeşini görürüz sadece. Aralarında geçen mesafeli diyalogdan artık iletişim halinde olmadıklarını, ablasının Hirayama'nın seçtiği hayatı tasvip etmediğini anlarız ama bunun haricinde herhangi bir ipucuna rastlamayız. Hirayama'yı bugünkü Hirayama yapan geçmişte yaşadıkları mıdır; nasıl bir çocukluk geçirmiştir, âşık olmuş mudur, travmatik kayıplar yaşamış mıdır gibi soruların cevabı filmin anlatısı içinde yer almaz. Zaten film de Hirayama'nın bugünkü haleti ruhiyesini geçmişi üzerinden temellendirmeyi tercih etmez. Sadece şimdiye odaklanır, tıpkı Hirayama'nın yaptığı gibi.

Mindfulness Nedir? Nasıl Ticarileşti?

Mindfulness, Türkçe adıyla 'bilinçli farkındalık,' özellikle Budist meditasyon pratiklerinin merkezinde yer alan ve kökeni binlerce yıl öncesine dayanan bir kavram olsa da geniş çapta bilinirlik kazanması 20. yüzyılın ikinci yarısına tekabül ediyor. Doğru felsefelerinde zihnin sadece ana odaklanmasını ve duyularla temas kurmasını hedefleyen bu yaklaşımın dinî bağlamdan arındırılarak klinik psikoloji ve sağlık alanında uygulanabilir hale gelmesi, Batı literatüründe sistematik olarak yer edinmesi, 1970'lerde Jon Kabat-Zinn'in öncülüğünde geliştirilen *Mindfulness Temelli Stres Azaltma* (MBSR) programıyla gerçekleşti. Zamanla psikoterapi, eğitim, iş dünyası ve kişisel gelişim alanlarına da hızla yayılan 'mindfulness', stres yönetimi, odaklanma, duygusal denge gibi konularda etkili bir araç olarak görülmeye başlandı. Tabii ki bu geniş ölçekli yayılımın büyük bir kısmının kapitalist sistemin dönüştürücü eliyle sağlanması, 'mindfulness'

kavramının bilinirliğini artırdığı gibi farklı bağlamlarda yeniden şekillenmesine ve hatta kimi zaman yüzeyselleştirilmesine de zemin hazırlamış oldu.

Kapitalizm, her karşıt hareketi ve eleştirel söylemi bir şekilde kendi lehine çevirmeyi başarır. Nasıl ki, özünde tüketim alışkanlıklarını sorgulatarak fazlalıklardan arınıp sade bir yaşam kurmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak doğan minimalizm, zamanla kapitalist sistemin “sade ama şık,” “pahalı ve kaliteli” gibi estetik kodlarına dahil edilerek başlı başına bir pazarlama kategorisi içinde konumlandı ve bir yaşam felsefesinden ziyade sadeleşmenin içsel gerekçesinden bağımsız olarak sadece arzulanan bir stil haline geldi. ‘*Mindfulness*’ kavramı da bu dönüşümden aynı şekilde nasibini aldı. Dinginlik ve huzur arayışı, içsel sessizlik arayışı, dikkatle yaşanan anlar ve zihinsel farkındalık gibi kişisel deneyimler, dijital dünyada sayısız uygulama, kurs, ürün ve sosyal medya içeriği aracılığıyla standartlaştırıldı. Tıpkı sade yaşamın üzerinin şık bir estetikle örtülmesi gibi, farkındalık da çoğunlukla bir ürün satışıyla doğrudan iç içe geçmiş şekilde sunularak özgünlüğünden uzaklaştırıldı. Kapitalizm, bizzat kendi eliyle ürettiği stresin panzehiri olarak “bilinçli farkındalık” kavramını kendi ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumladı, standart bir paket halinde, mucizevi bir çözüm suretinde pazarlamaya başladı. Mobil uygulamalar, nefes atölyeleri, *mindful* defterler, günlükler, meditasyon yastıkları, ritüel mumları, “farkındalık setleri” başlı başına devasa bir sektör haline geldi. İçsel deneyimler dışsal bir gösteriye, hatta performansa dönüştü.

Mindfulness kavramıyla tanıştığım dönem, çalışma hayatına adım attığım ilk yıllara tekabül ediyor. O zamanlar karşıma çıkan

kurumsal eğitimler ve kişisel gelişim içerikleri, bu kavramı genellikle stresli çalışanlara kısa süreli rahatlama vaat eden, nefes egzersizleriyle günü biraz daha “idare etmeyi” öğütleyen yüzeysel bir araç gibi sunuyordu. “İşini severek yap,” “olanı olduğu gibi kabul et,” “direnme,” “anda kal” gibi mesajlar başlarda kulağa ne kadar hoş gelse de bu söylemlerin altında yatan samimiyetsizliği derinlerde bir yerde hissettiğimi, bu mesajların neden bu kadar ısrarla ve yaygın biçimde pompalandığını sorguladığımı, hatta bunları rahatsız edici bulduğumu hatırlıyorum. Çünkü farkındalık, kişinin etrafında olan biteni sakince gözlemleyerek neyin neden yaşandığını anlamasını, problemlerinin kök nedenlerini fark etmesini sağlayabilecek bir bilinç hali olabilecekken, bireyi çevresindeki yapısal eşitsizlikleri sorgulamaktan uzaklaştıran pasif bir uyum haline çağırıyordu ve bu haliyle daha çok bireyin yalnızca dönemsel stresini yöneterek sistem içinde daha “verimli” kalmasını sağlamaya çalışan bir tampon işlevi görüyordu.

Belki de bu yüzden “işini severek yapma” kültürüne hep mesafeli durdum. Ama *Perfect Days* bana, farkındalığın aslında pazarlanan döngülerin hiçbirine dahil olmadan da yaşanabileceğini gösterdi. Çünkü Hirayama’nın farkındalığı, satın alınabilir değil; yaşanan ve hissedilen bir şeydir. Modern dünyanın dayattığı başarı, hız ve üretkenlik takıntısına sırtını dönmüştür. Hirayama, rutinlerini sürdürürken kimseye bir şey kanıtlama, verimini artırma veya az zamanda daha çok iş yapma çabasında değildir. Kimsenin ondan alamayacağı değerleri vardır. Kendine ayırdığı zamanın üzerinde söz sahibidir. Gösterişsizdir, sadedir ama güçlüdür. Sadece ihtiyacı kadar tüketir, fazlasını değil. Ki, kapitalizm eliyle pazarlanan *mindfulness* ve gerçek *mindfulness* arasındaki en önemli ayrım da sanırım burada yatıyor. Hirayama’nın yaşam biçimi, sistemin teşvik ettiği değil, aksine rahatsızlık duyduğu bir tercih. Zira kapitalizm gerçekten mutlu

ve huzurlu insanları sevmez; mutlu olmaya takıntılı, huzuru sürekli dışarıda arayan insanları sever. Çünkü mutlu insan tüketmez.

Farkındalığı Geri Almak Mümkün mü?

Bugün farkındalık kavramı, kapitalizmin yeni araçlarından biri haline gelmiş olabilir. Ama onu geri almak, içini yeniden doldurmak, ona tekrar anlam vermek hâlâ mümkün. Hirayama gibi örnekler bize *mindfulness*'ın gerçek gücünün hâlâ orada bir yerlerde, sade ve yavaş yaşamın içinde, sessizlikte, doğayla kurulan küçük bağlarda gizli olduğunu hatırlatıyor.

12 PUANLIK SORU: EUROVISION'IN GELECEĞİ TEHLİKEDE Mİ?

İrem Ayar¹

Eurovision Şarkı Yarışması, tıpkı diğer Avrupa ülkeleri gibi ülkemizde de nesiller boyunca aile veya arkadaşlarla izlenen, milliyetçi beklentilerle süslü bir eğlence olarak görüldü. Bu ulusları aşan gelenek, 2012'de Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin yarışmadan çekilme kararı almasıyla ülkemizde kesintiye uğradı ve insanlar yarışmayı ya kendi başlarına çok daha sınırlı çevrelerle takip etmeye çalıştı ya da artık ana akım medyada yer almadığı için tamamen unuttu. Yine de 2012'den beri birçok insan yarışmaya geri döneceğimiz günü iple çekiyor. Çünkü dahil olmak istiyoruz, başka ülkelerin şarkımız üzerinden ülkemizi takdir etmesini istiyoruz (ya da yeterince takdir edilmediğimizi hissettiğimizde onlara karşı birleşmek istiyoruz.) En önemlisi, Eurovision'da ülkemizi izlediğimiz eski güzel günleri özlüyoruz ve eğer yarışmaya dönersek, o günlerin tadına biraz da olsa kavuşabileceğimize inanıyoruz. Mevcut siyasi gidişatta Eurovision'a dönüşümüz her zamankinden daha yakın hissediliyor. Peki bizim umutla beklenen geri dönüşümüzden önce Eurovision Şarkı Yarışması'nın sonu gelebilir mi? Bu soruyu daha iyi değerlendirebilmek için önce Eurovision'ı biraz daha yakından tanıyalım.

¹ Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Psikoloji Bölümü'nde doktora adaydır. "12 Puanlık Soru: Eurovision'ın Geleceği Tehlikede Mi?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 20 Haziran 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Eurovision Tek Gecelik Bir Eğlenceden mi İbarettir?

Geçmişte, en azından benim deneyimimle, Eurovision yılda bir kere düzenlenen büyük bir gösteriden ibaretti; Türkiye'nin yarıştığı yarı final gecesini de sayarsak iki gecelik bir heyecandı sadece. Büyük finalden önce yalnızca Türkiye'nin şarkısıyla ilgili gelişmeleri takip ederdim ben. Ancak son yıllarda Eurovision'ı daha yakından takip etmeye başlayınca onun tek gecelik bir gösteri olmadığını; aslında kültürel alışveriş, farklı müzikal deneyimler ve dostça rekabetle dolu upuzun bir sezon olduğunu ve "Eurovision" diye hitap ettiğimiz büyük finalin yalnızca bu uzun sezonu ihtişamla kapatan, nihai bir parti olduğunu fark ettim. Peki bu sezon nasıl ilerliyor?

Şarkı kabullerinin resmî olarak başlamasıyla Eurovision sezonu eylül ayında açılmış sayılıyor. Ancak bu durum, şarkıların eylül ayında duyurulacağı anlamına gelmiyor. Yine de kesinleşen veya potansiyel temsilcilerin sezonun bu kadar erken bir döneminde bile açıklanması mümkün. Ülkeler kendilerini temsil edecek şarkıları iki farklı yoldan seçebiliyor: İlki *internal selection* denilen, sanatçının ve şarkının doğrudan ülkenin yayıncısı tarafından seçildiği dahili seçim; diğeri ise ülkenin aday şarkılar ve sanatçılar için bir yarışma düzenlediği ve kazananın halk ve jüri oylarıyla seçildiği *ulusal finaller*. İşleyişi itibarıyla ulusal finaller, yerel mini-Eurovision'lar gibi görülebilse de aslında Eurovision'ın, İtalya'nın "ulusal finali" olan Sanremo Müzik Festivali'nden esinlenmiş ve onun yapısında hayat bulmuş olduğunu not etmekte fayda var. Günümüzde ulusal finallerin müzikal ve prodüksiyon kalitesi katılımcı ülkeler arasında büyük çeşitlilik gösteriyor. Örneğin, İrlanda ve San Marino gibi ülkeler ulusal finallerini düzenlemek için çok daha küçük bütçelere sahipken

İsveç ve Finlandiya gibi ülkeler ulusal finallerinde çok daha iddiali ve kaliteli bir prodüksiyonla aday şarkıları destekliyor ve hatta Eurovision’da sergilenmeye doğrudan hazır performanslar ortaya çıkarabiliyor. Daha da önemlisi, en mütevazı ulusal finaller bile, düzenleyen ülkenin müzik anlayışı, dili ve kültürel temsil yetini daha yakından tanımak için dünyanın dört bir yanındaki müzikseverlere samimi bir fırsat sunuyor. Geçmişte Türkiye’nin de şarkılarını seçmek için ulusal finaller düzenlediğini dikkate alırsak yarışmaya geri döndüğümüzde yenilenmiş bir ulusal finalle karşılaşmamız hiç gerçek dışı sayılmaz.

Ulusal final dönemi genellikle aralık ayından mart ayına kadar sürüyor. Yayıncılar tarafından doğrudan seçilen şarkılar da bu zaman diliminde EBU’ya (Avrupa Yayın Birliği) bildiriliyor ve yaklaşık olarak nisan ayının ilk haftasında, Eurovision’da dinleyeceğimiz bütün şarkılar yayımlanmış oluyor. Büyük finale kadar ne var peki? “Pre-partiler”. Tüm şarkılar seçilip açıklandıktan sonra bazı ülkeler, seçilen temsilcileri bir Eurovision partisinde ağırlıyor ve temsilcilere şarkılarını bu konserlerde seslendirerek onlara daha fazla tanınma imkânı sağlıyor. Bu partiler temelde eğlence amaçlı olsa da Eurovision takipçilerine şarkıların canlı performansı hakkında da bir fikir veriyor. Eurovision’daki değerlendirme çoğunlukla canlı performanslar üzerinden yapıldığı için, pre-partiler şarkıların Eurovision’da ne kadar iddialı olacağına dair faydalı bir gösterge işlevi görüyor. Ancak daha da önemlisi, temsilciler birlikte seyahat ettikleri, birlikte hazırlandıkları, tanıtım kampanyalarına birlikte katıldıkları için bu pre-partiler sırasında çokça vakit geçiriyorlar. Temsilciler arasındaki samimiyetin artması, onların Eurovision takipçileriyle olan iletişimlerine de yansıyor. Bu durum ise hem temsilcilerin hem de şarkıların benimsenmesini kolaylaştırıyor. Temsilcilerin arkadaşlıkları asıl yarışmaya da taşıyor ve en iyi performanslarını

sergilemeleri adına birbirlerini destekliyorlar. Bu şekilde Eurovision, hem sanatçılar hem de hayranlar için kültürler arası bir bağ kurma deneyimi haline geliyor.

Ne yazık ki, geçtiğimiz yıl, Eurovision’ın sahne arkasındaki bu dostane atmosferin kesintiye uğradığına şahit olduk. İsrail’in yarışmaya katılması zaten tartışma konusuysen Filistin’e yönelik insanlık dışı muamelelerinin zirveye ulaşmasıyla katılımlarına dair eleştiriler de Eurovision gündeminin ana meselesi haline geldi. Bu çatışma ve gerginlik, temsilcilere de yansıdı. İçlerinden bazıları İsrail’in insanlık dışı muamelesine karşı olduklarını açıkça belirttikleri için İsrail delegasyonu tarafından sözlü saldırı ve izinsiz kameraya alınma yoluyla taciz edildiklerini iddia etti. Sahne arkasındaki huzursuzluk öyle bir noktaya ulaştı ki, yarışmayı kazanacak olan İsviçre temsilcisi Nemo da dahil olmak üzere bazı temsilcilerin büyük finalde sahneye çıkmak istemedikleri ve ancak gösteriden hemen önce EBU ile yapılan kriz toplantısında sahne almaya ikna oldukları konuşuldu (Ostbø, 2025). Yarışma sonrasında, İrlanda ve İtalya temsilcileri ortamdaki havayı “fazlasıyla gergin” ve hatta “korkunç” olarak tanımlarken, Litvanya temsilcisi bunu “travmatik bir deneyim” olarak niteledi (Savage, 2024; Vautrey, 2024). Ne yazık ki bu durum, müzik ve kültür çeşitliliğinin kutlandığı keyifli bir etkinlik olması gereken Eurovision’a tamamen gölge düşürdü.

Oylama Sistemine Yönelik Eleştiriler

Yarışmanın kazananının belirlendiği büyük finalde oyların yarısı *televote* yani halk oylarından, diğer yarısı ise jüriden geliyor. Bu yüzden kazanmak için genellikle hem jüriden hem de halktan yeterli sayıda oy almak gerekiyor. Özellikle son üç yıldır bahisler, yarışın jüri favorisi ile *televote* favorisi arasında geçecek olacağına

işaret ediyordu. Nitekim bu üç yılda da jüri birincisinin yarışmayı kazanmasıyla bir derece haklı çıktılar. Yanıldıkları nokta ise bu yıl İsrail'in *televote* dengesini tamamen altüst etmesi oldu. Yarışmayı jüri oylamasında birinci gelen *Wasted Love* adlı şarkısıyla Avusturya temsilcisi JJ kazandı; ancak onun zaferinden çok, İsrail'in genel sıralamada ikinci olmasına yetecek kadar baskın olan *televote* birinciliği konuşuldu, endişe ve memnuniyetsizlikle. Bu sonuç, oylama sisteminin dürüstlüğü hakkında huzursuzluğa sebep oldu, çünkü İsrailli yetkililerin, insanları yarışmayı izlemeden de İsrail'e oy vermeleri için teşvik etmeleri ve diğer ülkelere onların dillerinde oy istemek için ısrarcı reklamlar vermeleri yarışmanın etik ve adil rekabet sınırlarını zorluyor (Belam, 2025). Daha da sıkıntılı olan nokta ise, farklı ülkelerdeki İsraillilerin ve İsrail destekçilerinin mümkün olan en yüksek oyu verebilmek için birden fazla SIM kart aldıklarını açıkça belirtmeleri. Yarışmaya ne kadar az ülke katılırsa oy havuzu da o denli küçük oluyor ve birçok Doğu Avrupa ülkesinin yokluğunda, özellikle Batı Avrupa ülkelerindeki bu kitlesel oy kullanımı, geçen yıl olduğu gibi bu yıl da halk oylarını önemli ölçüde İsrail lehine çarpıttı. Önümüzdeki yıllarda ise bu durumun tekrar yaşanmayacağının şimdilik hiçbir garantisi yok. Özellikle bu yılki sonuçlardan sonra, birçok ülkenin yayıncısının talep ettiği üzere, oylama sistemi EBU tarafından değiştirilmezse, İsrail'in bu hırslı tutumunu sürdürmesi halinde düşük puanlı bir jüri birincisi karşısında zafer elde etmesi oldukça olası görünüyor (*Fortuna*, 2025).

İsrail'in Zaferi, Eurovision'ın Sonu mu?

İsrail Eurovision'ı kazanırsa, bu bir sonraki Eurovision'ın İsrail'de düzenleneceği anlamına geliyor. Böyle bir gelişmenin

güvenlik açısından ve etik açıdan yanlış olması bir yana, halihazırda İsrail'in katılımına karşı olan birçok ülkenin o yılki Eurovision'a katılmayı reddedeceğini varsayabiliriz. 2022'de Rusya'nın katılımıyla ilgili benzer bir durum yaşandığında EBU Rusya'yı diskalifiye etme konusunda isteksizdi, ta ki diğer ülkeler Rusya katılırsa çekileceklerini açıklayana kadar. Onların kararlı duruşu, sonunda EBU'yu harekete geçmeye ikna etmişti. İsrail konusunda ise EBU'nun nasıl bir tutum göstereceği hâlâ belirsiz. Sonuç olarak EBU İsrail'i yarışmadan diskalifiye etmediği sürece yarışmanın o yıl ve belki de gelecek yıllar için tamamen iptal olması ihtimali yüksek görünüyor. Bu da Eurovision'ın sonunu getirebilecek bir kan kaybına sebebiyet verebilir gibi duruyor. Eurovision takipçileri olarak dileriz ki EBU, 2025 yılında bu olası senaryonun gerçekleşmesini kıl payı atlattığını fark edip yarışmayı tehlikeye atmaktan vazgeçer ve biz de yakın zamanda ülkemizi sadece müziğin, temsiliyetin ve dostluğun konuştuğu bir Eurovision'da izleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Belam, M. (2025, Mayıs 21). 'It is time to ask if the rules allow abuse'. The Guardian. [Erişim bağlantısı.](#)
- Fortuna, G. (2025, Haziran 5). Eurovision faces pressure from EU lawmakers over 'rigged' televoting. Euronews. [Erişim bağlantısı.](#)
- Ostbø, S. (2025, Nisan 9). Strengere regler i Eurovision: – Patetisk.VG. [Erişim bağlantısı.](#)
- Savage, M. (2024, Mayıs 14). Eurovision responds to complaints of bad behaviour. BBC. [Erişim bağlantısı.](#)
- Vautrey, J. (2024, Mayıs 13). Eurovision depression. *Wiwibloggs*. [Erişim bağlantısı.](#)

ANTALYA MÜZESİ İÇİN YIKIM KARARI

Editöryal Haber¹

Antalya Arkeoloji Müzesi'nin yıkılması yönündeki karar, Türkiye'nin modern mimari mirasına yönelik kaygıları gündeme taşıdı. 53 yıllık geçmişe sahip ve yarışmayla inşa edilen ilk müze binası olma özelliğini taşıyan Antalya Müzesi'nin, arkeolojik eserlerinin yanı sıra yapısal kimliğiyle de Türkiye kültürel mirasının önemli bir parçası olduğu belirtiliyor. Bu nedenle alınan yıkım kararı, mimarlık çevrelerinden kültür insanlarına, hukukçulardan yurttaşlara kadar birçok kesimin tepkisini çekmiş durumda.

Antalya Müzesi, 1972 yılında tamamlanan ve mimari projeleri Ulusal Mimarlık Yarışması sonucunda belirlenen Türkiye'deki ilk müze yapısı olarak öne çıkıyor. Mimarlar Ertuğrul Yener ve Yılmaz Ertuna tarafından tasarlanan yapı, modernist mimari yaklaşımıyla da kültürel değer taşıyor. Bugün hâlâ özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan bu yapı, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de mimarlık anlayışının geldiği noktayı temsil etmesi açısından da önem arz ediyor. Antalya Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamaya göre, müzenin yıkılarak yerine “modern” bir yapı inşa edilmesi planlanıyor. Gerekçe olarak ise mevcut binanın fiziki koşullarının yetersizliği ve teşhir-depo alanlarının çağdaş müzecilik anlayışına uygun olmaması

¹ *Yarının Kültürü* ekibinin hazırladığı “Antalya Müzesi İçin Yıkım Kararı” başlıklı haber yarininkulturu.org/ sitesinde 11 Temmuz 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

gösteriliyor. Ancak bu açıklamalar, müzenin yıkımını kaçınılmaz kılacak düzeyde teknik gerekçelere dayanmıyor. Bu bağlamda, yaz sezonuna denk gelen yıkım kararı da ayrıca tartışmalı. Ziyaretçi sayısının arttığı turizm sezonunun tam ortasında böyle bir kararın uygulanması, sürecin şeffaflık ve planlama açısından eksiklikler taşıdığı yönünde eleştirileri beraberinde getiriyor.

Mimarlık ve koruma camiası, bu yıkım kararını bir “miras tahribatı” olarak değerlendiriyor. Yapının tarihsel bir değer taşıdığını vurgulayan uzmanlar, yıkım kararının arkasında kentsel dönüşüm ve rant odaklı politikaların doğmasından endişeliler. Zira müzenin bulunduğu bölge, Antalya’nın en kıymetli alanlarından biri olarak biliniyor. Mimarlar Odası Antalya Şubesi başta olmak üzere çeşitli meslek odaları, müze binasının tescillenerek korunması ve gerekli düzenlemelerin mevcut yapı üzerinde yapılması gerektiğini savunuyor. Ayrıca Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu’nun yıkıma onay vermesi üzerine, karara karşı dava açıldığı da biliniyor. Dava süreci devam ederken, kamuoyunda da müzenin korunması yönünde ciddi bir duyarlılık oluşmuş durumda. Bu bağlamda, 1922 yılında Antalya Müzesi’ni kuran Süleyman Fikri Erten’in torunu Prof. Dr. Günseli Orhon, kısa konuşmasında müzenin yapılış süreci ile ilgili bilgi verdi.

Prof. Dr. Orhon: *“Antalya’nın İtalyan işgali sırasında kentimizin kültürel değerleri kaçırıldı. Büyük dedem Fikri Erten, İtalyanların kaçırmak istediği tarihî eserleri Antalya’nın dağlarından katır sırtında toplayıp müze oluşturdu. ‘Biz yaptık, oldu’ anlayışı ile bir yere varılmaz. Antalya Müzesi kent belleğidir. Müzenin yıkılmak istenmesi insan öldürmekle eş değerdir. Tarihî eserlerimiz, onlarca uygarlığımız konteynerlere tıkmak isteniyor.”*

Uzmanlar, mevcut binanın yıkımı yerine restore edilerek çağdaş müzecilik anlayışına uygun hale getirilmesini öneriyor. Gerekirse yeni bir müze binası inşa edilerek arkeolojik eserlerin daha geniş bir alanda sergilenebileceği, mevcut yapının ise kültür merkezi, eğitim alanı ya da araştırma merkezi olarak değerlendirilebileceği belirtiliyor. Böylece hem geçmişin korunacağı hem de gelecek için çağdaş çözümler üretilebileceği ifade ediliyor.

Müzenin yıkım kararı Türkiye'nin kültürel miras politikaları, mimarlık anlayışı ve kent belleğiyle doğrudan ilişkili bir tartışma alanı açıyor. Bir yandan geçmişin izlerini koruyarak geleceği inşa etmenin yolları aranırken, kamuoyunun duyarlılığı ve sivil toplumun katkısı ön plana çıkıyor. *Yarının Kültürü* olarak biz de Antalya Müzesi için verilen kararın tekrar gözden geçirilmesini talep ediyoruz.

HER YERDEN ÇALIŞMAK: DİJİTAL GÖÇEBELİK KÜLTÜRÜ, ÖZGÜRLÜĞÜ VE SINIRLARI

Ece Ölmez¹

Üniversite hayatım boyunca birkaç şirkette part-time olarak çalışsam da 5 gün ofise gittiğim full-time çalışma hayatına 2019 yılında ilk kez adım atmıştım. Pandemiye kadar geçen zamanda ne kadar mutsuz olduğumu, pandemi sonrasında uzaktan çalışmaya geçtiğimiz anda anladım. Türkiye’de ilk COVID-19 vakasının açıklandığı haftanın ardından ofisler kapanmış, iş toplantıları ekranlara taşınmış, çalışma hayatı evlerimize sığmaya başlamıştı. Bunun benim ve ofise gitmek için onca yol tepmesine gerek kalmadan kendine daha geniş zaman yaratabilen, hafta sonunu sadece hobilerine ayırabilmek için iki toplantı arasında ev işlerini toparlayan birçok çalışan adına bir dönüm noktası olduğunun o zamanlar farkında değildim.

Sabahları işe gitmek için hazırlanmak yerine kahvemi mutfakta demleyip bilgisayarımın başına oturmak... Pandeminin ilk aylarında evden çalışmaya geçişimiz, başta sadece küçük bir değişiklik gibi görünse de zamanla tüm çalışanlar için büyük bir özgürlük hissine dönüştü. O güne dek evden çalışmanın mümkün olduğunu bile düşünmediğim için, bu zamana kadar aslında ne kadar sıkışmış ve mutsuz olduğumu fark etmemiştim. Bu yeni

¹ Boğaziçi Üniversitesi Kimya Bölümü’nden mezundur. “Her Yerden Çalışmak: Dijital Göçebelik Kültürü, Özgürlüğü ve Sınırları” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 25 Temmuz 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

düzenin getirdiği esneklik, zamanla başka bir soruyu aklıma düşürdü: Eğer her yerden çalışabiliyorsam, neden hep aynı yerde kalayım?

Dört yıl önce hayatımı küçük kırmızı bir valize sığdırarak çıktığım yolculuğum, pandemi sonrası ülkeler arası ilk uçuşların başladığı anda, sınırlarını turizme açan ilk ülkelerden biri olan Sri Lanka’da başlamıştı. Bu küçük ada ülkesinde bir sörf kasabasında, her sabah palmyeler arasından birkaç dakika yürüyerek ‘ofisim’ olarak bellediğim bir kafeye gittiğim, oradaki uzun masada tanıştığım ‘dijital göçebe’leri de ‘ofis arkadaşlarım’ olarak zihnime yerleştirdiğim rutinde iki buçuk ay geçirdim. Yıl sonu sunumlarımı Barselona’da hazırladım, New York’un göbeğinde hiç de küçümsenmeyecek ciddiyette toplantılara katıldım. Dijital göçebelik, benim için hayallerimi gerçekleştirmekle eş değerdı. Dünyayı görüyor, farklı şehirlerde uyanıyor, yeni kültürler tanıyordum; üstelik bunları işime devam ederken yapıyor, maddi bağımsızlığımı koruyabiliyordum.

Bu yazıda da her anına bir deneyim olarak baktığım ‘dijital göçebelik’ yolculuğumu, sosyal medyada romantize edilen özgürlüklerinin yanı sıra yok sayılan zorluklarıyla birlikte anlatmaya çalışacağım.

Romantize Edilen Göçebe Estetiği: Özgürlük ve Sorumluluk Arasında İnce Bir Çizgi

Benim için dijital göçebelik; yeni yerler görmek, gittiğim şehirlerde yeni hobiler edinmek, yolda tanıştığım onlarca insan ve her gün farklı bir rutine dönüşen gündelik yaşam demektir.

Sabah erken saatlerde başlayan bir sörf dersi, dinlenmek için verilen kahve molasında ‘ofis arkadaşlarıyla’ sabahki dalgaları konuşmak, ardından farklı sektörlerden dijital göçebelerle aynı

masada oturup günün iş listesini eritmeye çalışmak... Kulağa hayal gibi geliyor, değil mi? Ancak, tropik bir sahilde açılan dizüstü bilgisayarlar, bohem tarzda dekore edilmiş *co-working* (birlikte çalışma) alanları; *story*'lerde, *reel*'larda ve *TikTok* videolarında dijital göçebeliği romantize etse de bu romantizmin arkasında ciddi bir disiplin ve emek olduğunu yok saymak tecrübeme haksızlık etmek olur.

Dijital göçebelik, dışarıdan baktığınızda sonsuz özgürlükle eş anlamlı gibi görünse de içine adım attığınızda aslında birçok fedakârlık yapmanızı gerektiren bir yolculuk. Sabaha karşı 3'te girilen online toplantılar, 4'te başlayan mesailer, hiç uyumadan hazırlanan sunumlar, aniden bastıran tropik yağmurla kesilen elektrik ve internet... Bu toz pembe görünen deneyiminin arkasında aslında çokça planlama, bolca sorumluluk ve disiplin olduğunun kanıtı.

Seyahat etmek, gittiğiniz yere, yemeklerine, iklimine, yaşam ritmine ve kültürüne uyum sağlamakla başlıyor. Çalışırken gezmek de siz bu adaptasyon sürecinden geçerken bir yandan teslim tarihine uymanız gereken iş kalemleriyle beraber gelen bir paket. Uzun yolculukların ve sık hava değişimlerinin düşürdüğü başı-şıklığınızı, beklenmeyen ulaşım aksaklıklarını, öngörülemeyen elektrik kesintilerini hesaba katmayı öğrenmek ve planlamak; bir süre sonra oldukça yorucu olmaya başladığı gibi, zamanla spontane olmanızın önünde duran görünmez bir duvar haline geliyor. İşte tam da bu yüzden, dijital göçebelik sadece bir yaşam biçimi değil, aynı zamanda özgürlükler ve sorumluluklar arasında hiç bitmeyen bir denge oyunu.

Sürekli Hareket Edenlerin Dünyası: Aidiyet, Kimlik ve Köklene-mek

Yolculuk planları, dünyayı araştırmak, farklı şehirlerde uyanmak, yeni manzaralar, yeni bir kahve dükkanı, yeni bir sokak... Dijital göçebeliliğin bana tekrar eden değil, yenilenen rutinler sunduğunu inkâr edemem. Hoş, bu yolculuklarda kırmızı valizim dışında -ki o bile zamanla toprakta, kumda sürüklenmekten nasibini almıştı- sabit kalan pek bir şey yoktu. Ben mi? Bulunduğum kabın şeklini almakta çoktan usta olmuştum.

Her yolculukta yanımda olan kırmızı valizim, zamanla bir eşya-dan çok daha fazlasına dönüştü benim için. En yakın arkadaşım, gezi partnerim, dert ortağım, evim... Bazen yastığım, bazen de koltuğum. Yuvamın fiziksel sınırları o valizin içindeydi, fermuarını her kapattığımda bambaşka bir yerde açtım. Ancak, bir valize sığabilmenin hafifliğiyle birlikte gelen bu köksüzlük, zamanla yerini bir aidiyet arayışına bırakabiliyor insanda.

Dijital göçebelikle geçen zaman içinde fark ettim ki, gittiğim yerleri sadece geçici duraklar olarak görmek beni tatmin etmiyor. Bir şehre birkaç haftalığına uğrayıp hemen yola koyulmak yerine, orada biraz kalmayı, o şehrin temposuna ayak uydurmayı tercih ediyorum. Her yeni durakta küçük de olsa bir rutin kurmak; birkaç hafta aynı sokaktan yürümek, birkaç kafe denedikten sonra sabah kahvemi hep en beğendiğim yerden almaya başlamak, aynı marketten alışveriş yapmak, dükkanların artık tanıdık gelmesi... Bunlar beni o şehre biraz daha ait hissettiriyor. Ben aslında bulunduğum yerde eğreti olmak değil; orayla bağ kurmak istiyorum. İlişkilenmek de böyle değil midir zaten? Çünkü tanıdıkça güveniriz, sohbetimiz derinleşir, paylaştıklarımız özelleşir ve artık o kişinin içinde kökleniriz. Benim yolculuklarımda da bir yerde kaldığım süre uzadıkça tabelalar tanıdıklaşıyor, sohbetlerim yüzeysellikten çıkıyor, orayla bağlarım daha da güçleniyor.

Fakat başta heyecan verici olan bu deneyim, zamanla yolda olmanın biriken yorgunluğuyla birlikte, her şeyin geçici olduğu bir düzene dönüşebiliyor. Tanıştığın herkes birbirine benziyor, yapılan sohbetler birbirine yakın bir yüzysellikte ilerliyor; ancak arada derinleşen, kökleşebilen ilişkiler kuruyorsun. Bazen de öyle insanlara rastlıyorsun ki, geride bir parça kalıyor senden; sen de onlardan bir parça alıp yoluna devam ediyorsun. Ektikleri küçük bir tohum, zamanla senin içinde filizleniyor.

Dijital göçebelik bana sadece yeni yerler, yeni yüzler, yeni manzaralar değil; kendime dair yeni sorular da getirdi. Nerede yaşamak istediğimden çok, nasıl yaşamak istediğime odaklanmayı öğretti. Göçebe olmak, benim için yalnızca seyahat etmek değil; nereye gidersem gideyim, kendimi orada tanıyabilmek, kendimin o versiyonuyla karşılaşabilmek demek. Sürekli hareket halinde olmak, ilk bakışta dış dünyayı keşfetmek gibi görünse de aslında benim lüğatimde iç dünyayı keşfetmek anlamına geliyor. Çünkü her şehirde bir parçamı bırakırken her yolculukta kendime dair bambaşka bir yön buldum. Bazen bir *co-working* masasının ucunda, bazen ilkel bir tren istasyonunda, bazen de adı farklı bir alfabe ile yazılmış bir kafeden her sabah aynı kahveyi almanın huzurunda...

Ancak tüm bu deneyimin parıltısının arkasında dilini bilmediğim bir ülkede hastalanıp eczanede derdimi anlatamamak, yalnız geçirdiğim hastalıklar, *jet-lag*'e yenik düşen bedenim, uzun yolculuklar sonrası kronikleşen sırt ve boyun ağrılarım, hatta zaman zaman, bulunduğum ülkenin kaygı verici politik gündemi de vardı. Her yeni durakta yeniden düzen kurmaya, her gün yeni bir hava durumuna adapte olmaya çalışmak bazen düşündüğümünden daha yorucu oldu. Her şeyin geçici olduğu bir düzende bu kadar

abuk yenilenmek, zamanla bir özgürlükten çok sınav haline gelebiliyor.

Gittiğim her durakta bir şeyler öğrendim; kiminden sevgiyi, kiminden yavaşlamayı, kiminden hiç tanımadığım birine güvenmeyi, kimindense yeniden başlamayı. En başında içine eşyalarımı bile zar zor sığdırdığım kırmızı valizime, artık bir dolu anı, çokça insan, bolca tabela, bir sürü dükkan sığdırabiliyorum.

LONDRA SEYAHATNAMESİ II: MUMYALARDAN MÜZELERE LONDRA NOTLARIM

Muratcan Zorcu¹

Londra'yı ziyaret eden ne ilk ne de son Türk'üm. Londra, dünyanın diğer tüm şehirleri gibi, şu sıralar Türkiye'nin politik atmosferinden bir nebze kurtulmak isteyen yoğun bir Türk nüfusuna sahip. Sokaklarda gezerken İngilizceden sonra Türkçe ve Rusçayı dikkat çekici şekilde duymak da değerli. Neden özellikle bu iki dilin duyulduğunu sizlerin takdirine bırakıyorum. Özellikle son yüzyılda artan seyahat imkânları sayesinde artık İstanbul'dan Londra'ya gitmek dört saat bile sürmüyor. *Schengen* bölgesine kıyasla İngiltere'ye vize almanın daha kolay olmasının da bu durumda etkisi var. Bu seyahati yazmak benim için ne kadar cazip olsa da on binlerce deneyimden birisi olan bu yazıyı okumak ister misiniz, bundan emin değilim. Ama en azından *National Archives*'daki deneyimim hakkında yazdığım yazının sonundaki sözümü yerine getirmek isterim.

Öncelikle, Kraliyet'in *Kew Gardens* bahçelerini gezmek isteyenlere -önceki arşiv tanıtım yazısında da belirttiğim üzere- yanlarında ek bütçe bulundurmalarını tavsiye ederim. Bahçenin ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerindeki halini merak ediyorum. Bir sonraki seyahatim eğer yine kış mevsimine denk

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü doktora adayıdır. "Mumyalardan Müzelere Londra Notları" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 1 Ağustos 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

gelmezse kesinlikle yeniden gideceğim. Aslında buranın benim için bu kadar ön planda olması da şaşırtıcı değildi. Arşive yakın bir semtte, Chiswick'te ikamet ettiğim için üç duraklı tren yolculuğumun üzerindeydi. Kış mevsimindeki halini görerek hayale daldım, bu hayal bile beni hayran bıraktı.

15 Aralık 2024 Pazar akşamı inmiştım Gatwick Havalimanı'na. 15 Ocak 2025 günü yine aynı havalimanından dünyanın başkenti İstanbul'a dönmek için ayrılırken hem notlarımda ve fotoğraf galerimde hem de hafızamda güzel mi güzel birçok hatıra vardı. Londra'ya gitmeden listemi hazırlamıştım, birçok müze gezdim. Ancak, yazının mahiyeti itibarıyla *Science Museum*, *National Gallery*, *Imperial War Museum*, *National Army Museum* gibi Türkiye'ye dönmeden hemen önce girdiğim müzeleri bir başka yazıya bırakayım.

17 Aralık günü ayağımın tozuyla *Natural History Museum*'a koştum. *Natural History Museum*, görkemli binası ve muhteşem koleksiyonuyla beni büyüledi. 19. yüzyılın bilim anlayışının bir hayranı olarak, koleksiyonun oluşturulmasından saklanması kadar her detayı beni heyecanlandırdı. Siz bu yazıyı okurken nasıl bir tepki vereceksiniz bilmiyorum ama ilgimi çeken en önemli şey balina sütü oldu. Memeli hayvanlar tasnifinde saydığımız balinaları nedense zihnimde hiç sütle bağdaştırmamıştım. İnsan, inek ve balina sütündeki yağ oranlarını içeren bilgi notu beni bugüne kadar düşünmediğim bir detaya yöneltti. Aynısı, birazdan değineceğim *British Museum*'daki mumyayı gördüğümde oldu. Mumya tabutunu ve içindeki mumyalanmış cesedi biliyoruz ama bu tabutun içinin de bir sanat eseri gibi süslendiğini görünce oldukça şaşırdım. Doğa Tarihi Müzesi'nde de insan türlerinden Denisova ve Neandertal DNA'larına ait örnekleri görüp bir *sapiens* olarak heyecanlandığımı eklemek isterim.

Bu müze serencanında ettiğim koleksiyon dışı bir şahitlik de anaokulu ve ilkokul öğrencilerinin, gezilerinde müzede bulunan önemli parçaları aramaları, bulduklarında da parçanın önemini ellerindeki defterlere not etmeleriydi. Ağacın yaşken eğildiğini yeniden fark ettim.

Gelelim *British Museum*'a. *British Museum*'da çok zengin bir koleksiyon olduğunu söylemek gerekiyor. Türkiye'den giden tarihî eserlerin genelinde Sultan Abdülaziz'in bir fermanına atıf yapılmakta. Boşuna Babıali basını tarafından Sultan Aziz'e şu söz atfedilmiyor, "*Memleket-i şahanemde taştan topraktan çok var, götürsünler.*" Burayı gezerken de birçok intibam oldu. Birincisi, Ruslar ve Türkler, 19. yüzyılda İngiliz emperyalizmiyle bir şekilde bağımsızlıklarını kaybetmeden dans ettikleri için dünyanın diğer uluslarına kıyasla daha az materyalle tanıtılıyor. Türkiye ve Rusya istila edilmediler, bu detayın altını çizmek isterim. Müzede, Anadolu'nun Türkler öncesi farklı kültürlerine ait zengin bir koleksiyon olsa da Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait eşyalar oldukça az. Kanun, ud ve bağlamalarla gölge oyunu eşyaları gibi 1970'lerde Kültür Bakanlığı'nın girişimleriyle sergilenen materyaller var. II. Mahmud dönemine tarihlenen bir mezar taşının ve III. Selim'in kılıcının İslam seksiyonuna girer girmez sizi karşılaması da garip bir detay. Oryantalist demek istemiyorum çünkü her müzede 19. yüzyılın erkek egemen bilim anlayışını kırmak için tarihteki, bilimdeki kadın ve LGBTİ+ bireyleri konu edinen belli geziler var. Ben gittiğimde Japon kültürüne dair güzel bir sergi de vardı, bu beni bir süreliğine Tokyo'da hissettirdi. Özellikle Çinlilerin yatırıma hayran kaldım, var olan koleksiyonlarının ötesinde kendi koleksiyonlarını geliştirmek için ciddi bir plan ve bütçe ayırdıkları hemen anlaşıyor. Hatta burayı gezerken Sherlock dizisinin ilk sezonundaki Çin bölümünü andım.

Bu itibarla, bahsedilmesi gereken bir müze de *Victoria & Albert Museum*'dır. Bu müze belki de uzun bir yazıyı hak ediyor, fakat burada maalesef birkaç satırla geçeceğiz. O yüzden mutlaka gezin, kafesinde atmosferinin keyfini çıkarın. İslam coğrafyası başta olmak üzere Asya ve Avrupa medeniyetlerine dair oluşturulan koleksiyon beni hayran bıraktı. Bellini'nin meşhur Fatih Sultan Mehmed portresinin orijinali de burada bulunuyor. Erdebil halısını, bir yandan da 16. yüzyıla tarihlenen İznik çinilerini incelerken zamanın nasıl geçtiğini anlamadım. Son olarak, müzenin dinlenme alanının atmosferi, yemeği sundukları tabakların detayları bu deneyimi katlıyor.

British Museum'a gittiğim gün bir plan hatası yapmıştım ve bunu o esnada fark etmedim. Müzeyi yarınlara yokmuşçasına adımladıktan sonra Aydınlanma kısmında kitapların arasında dinlenirken bir şeyi hatırladım. O akşam *Royal Opera House*'da *La Bohème* operasına biletim vardı. Müzeden çıkıp bir Uygur restoranında kendime geldikten sonra Opera Evi'nin yolunu tuttum. *Covent Garden*'daki yılbaşı panayırlarında sıcak şarabın rayihasıyla biraz vakit geçirdikten sonra operaya girdim. Çok özenli giyinmiş kadın ve erkekler birbirlerine eşlik ederlerken henüz tanışmış gençler olarak bizler de yeni bir sohbetin içerisindeydik. 20'lerinin başındaki Brezilyalı bir kadının ikramıyla bu genç kafiyesi kendini bir anda şampanyayla süslenen sohbetin içerisinde buldu. Her locanın hınca hınç dolduğu keyifli bir Puccini operası deneyimledik:

“il primo bacio dell'aprile è mio!

Il primo sole è mio.”

Yazının sonuna gelirken Hyde Park'tan hoşlandığımı söylemek isterim ve sizleri 1888 yılına davet ederim. Sizlere, Türkçenin en

güzel şiirlerini yazan Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Hyde Park'tan Geçerken* isimli şiirinin son kıtasıyla veda edeceğim. Sizler de bu yazının tesiri altında Hyde Park'a uğrarsanız benim yaptığım gibi bu şiiri, ister göletin köprüsünde, ister göleti seyreden ağaçlardan birinin altında, isterseniz de kitapçada sakın bir ses tonuyla okuyabilirsiniz.

*“Güzar ettim bu gurbet-gehte birçok deşt ü deryadan,
Ne gördümse, yazık, tefrik olunmaz şimdi ru'yadan.
Fakat çıkmaz senin âvâz-ı hüznün guş-i hülyadan,
Ölürsem de olur ruhum benim feryad eder bir kuş.”*

TÜRK MİLLETİ KİMDİR?

Ece Yiğit¹

“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir.”

Mustafa Kemal Atatürk

Bu söz, Atatürk’ün millet anlayışını ve bu anlayış doğrultusunda inşa ettiği ulus-devletin temel değerlerini anlamak açısından önemli bir başlangıç noktasıdır. Millet kavramı, modern Türkiye’nin inşasında hem düşünsel hem de siyasi bir temel olarak öne çıkar. Osmanlı’nın çok kimlikli yapısından ulus-devlet modeline geçiş sürecinde, hem Atatürk’ün pratiğe döktüğü millet anlayışı hem de Ziya Gökalp’in kuramsal katkıları belirleyici olmuştur.

Atatürk’ün Millet Anlayışı

Osmanlı’dan kalan dağınık toplumsal yapı içinde yeni bir millet yaratmak, Atatürk’ün en büyük vizyonlarından biriydi. Onun millet anlayışı, ortak dil, kültür ve ülkü birliği etrafında şekillenen kapsayıcı bir kimlik inşasını esas alıyordu. Atatürk’ün devamında söylediği “Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir politik ve toplumsal heyettir” ifadesi, millet kavramını tanımlarken temel alınan ortak unsurları açıkça ortaya koyar. Bir liderin, çökmekte olan bir imparatorluğun ardından yeniden şekillendirdiği toplumun

¹ Hamburg Üniversitesi Hukuk Bölümü öğrencisidir. “Türk Milleti Kimdir?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 8 Ağustos 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

içinde “hazır bir millet” bulması mümkün değildir. Zira imparatorluklar yapıları gereği çok uluslu ve çok kültürlüdür; onları oluşturan halklar, çeşitli etnik, dinî ve kültürel gruplardan meydana gelir. Bu nedenle imparatorluklarda “millet”, bugünkü anlamından farklı olarak sadece bir toplumsal sınıflandırma sistemi içinde değerlendirilmiştir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu’nda millet sistemi, halkı Müslüman ve Gayrimüslim olarak ikiye ayırır. Yahudi, Ermeni, Rum, Arap ve Türkler farklı sosyal, kültürel ve ekonomik özellikler taşımakla birlikte hepsi “Osmanlı” kimliği altında toplanmıştır.

Bir milleti oluşturan en temel unsur, toplumu ortak bir dil, kültür ve ülkü birliği etrafında bir araya getirmektir. Atatürk de bunu çok iyi anlamış ve imparatorluğun ardından geriye kalan kimliksiz bir halktan yeni bir millet yaratmıştır. Türk kimliğini, tarihini, dilini ve kültürünü yeniden tanımlamış ve bu unsurlar etrafında toplumu birleştirmiştir.

Atatürk, bu anlayışla “Ne mutlu Türk’üm diyene!” demiştir. Burada “Türk olana” değil, “Türk’üm diyene” ifadesi kullanılmıştır; çünkü Türk olmak onun için bir soy ya da kan meselesi değil, ortak değerler, kültür, dil ve aidiyet meselesidir. Atatürk’e göre millet, bu değerler çerçevesinde kendini Türk olarak tanımlayan herkesin bir araya geldiği büyük bir bütündür.

Cumhuriyet’in kurucu ilkeleri de bu anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. 1931 tarihli CHP programında ulus, “bireylerin birbirine kültür, dil ve ortak ülkülerle bağlandığı siyasi ve toplumsal bir varlık” olarak tanımlanmıştır.

Modernist milliyetçilik perspektifinden bakıldığında da Atatürk’ün hedefi, Batılı ve çağdaş bir toplum yaratmaktır. Ayhan

Aktar’a göre modernist milliyetçilik, bireylerin etnik kökenlerinden ziyade ortak bir kültürel, ahlaki ve toplumsal kimlik içinde bütünleşmesini hedefler. Bu anlayışa göre Türk milleti; Batılaşma, modernleşme ve ortak bir uygarlık hedefi etrafında şekillenen bir ulustur. Modernist milliyetçiliğin benimsediği kültürel değişim projesi ise, Cumhuriyet döneminin Türkiye’si örneğinde olduğu gibi, topyekûn bir “medeniyet dönüşümü”nü gerektirecek kadar radikalleşebilir.”

Ziya Gökalp’in Millet Anlayışı

“Osmanlı başka, Türk başka bir şeydir.”

Ziya Gökalp

Ziya Gökalp’e göre Osmanlı şairiyle Türk şairi, Osmanlı ahlakıyla Türk ahlakı birbirinden farklıdır. Milliyetçilik her ne kadar Fransız İhtilali ile dünyada ses bulmuşsa da Osmanlı bu fikirle geç tanışmış, dolayısıyla kendi milletini oluşturmada geç kalmıştır. Gökalp’in ifadesiyle, “Bu milletin yakın bir zamana kadar kendisine mahsus bir adı bile yoktu. Tanzimatçılar ona: ‘Sen yalnız Osmanlısın. Sakın başka milletlere bakarak sen de millî bir ad isteme! Millî bir ad istediğin dakikada Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına sebep olursun’ demişlerdi.” Türk, adını ve kimliğini ancak Cumhuriyet ile kazanmıştır.

Ziya Gökalp’in millet anlayışı, çeşitli görüşlere ayrılmıştır:

İrk temelli anlayış: İrki esas alan Türkçülere göre millet, ırk birliğine dayanır. Ancak Gökalp, bu yaklaşımın bilimsel temellerden yoksun olduğunu belirtir. İrk ayrımları ve fizyolojik ölçütler artık geçerliliğini yitirmiştir. Bu nedenle millet, başka bir temelde aranmalıdır.

Kavim anlayışı: Türkçüler, kavmi; milleti aynı soydan gelen, kan-
daş bireylerin oluşturduğu bir topluluk olarak görür. Ancak
tarih boyunca göçler, savaşlar, evlilikler gibi sebeplerle hiçbir
toplum “saf” kalamamıştır. Ayrıca Gökalp’e göre sosyal özellik-
ler kalıtımla değil, eğitim ve toplumsal etkileşimle kazanılır. Bu
da kavmiyetin milliyet oluşturmadığını gösterir.

Coğrafi yaklaşım: Coğrafi Türkçülere göre millet, aynı sınırlar
içinde yaşayan halkların toplamıdır. Bu yaklaşım Osmanlı millet
tanımına yakındır. Fakat farklı diller, kültürler ve gelenekler bir
arada bulunuyorsa, sadece coğrafi birliktelik millet oluşturmak
için yeterli değildir.

Osmanlıcılık: Osmanlıcılara göre millet, imparatorluk içindeki
tüm halkları kapsar. Ancak bu, gerçek bir millet tanımı sunmaz;
zira ortak bir kültür, dil ve ülkü birliği mevcut değildir.

Ümmet anlayışı: İslam birliği savunucularına göre millet, tüm
Müslümanların toplamıdır. Fakat bu anlayış I. Dünya Savaşı’nda
çökmüştür. Araplar, Osmanlı’ya karşı ayaklanarak kendi ulusal
çıkarlarını ümmet kimliğinin önüne koymuştur.

Bireysel aidiyet: Fertçilere göre kişi, kendini hangi millete ait his-
sediyorsa o milletin parçasıdır. Ancak bireyin kendini bir millete
ait hissetmesi, o milletin onu kabul edeceği anlamına gelmez. Bu
nedenle bireysel aidiyet yeterli bir kıstas değildir.

Sonuç olarak Gökalp, millet tanımını şu ifadeyle özetler: “Millet;
lisanca, dince, ahlakça ve güzel sanatlarca müşterek olan, yani
aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümredir.” Ana-
dolu’daki halk bunu basitçe, “dili dilime, dini dinime uyan”
şeklinde tarif eder. Bu yaklaşım, ırk ya da soy değil; ortak kültür,
dil ve değerler etrafında şekillenen bir millet anlayışını temel alır.

Saf ırklardan söz etmek mümkün değildir ve bu tür ayrımlar toplumu birleştirmekten çok ayırıştırır. Atatürk'ün yaptığı da tam olarak budur: Dağınık ve kimliksiz bir toplumu ortak bir kimlik ve hedef doğrultusunda birleştirerek Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak.

KAYNAKLAR

Afet İnan. (1969). *Atatürk'ün el yazıları*. TTK Yayınları.

Metin Heper. (2007). *Devlet ve Kürtler*. Doğan Kitap.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. (2002). İletişim Yayınları.

Ziya Gökalp. (2007). *Türkçülüğün esasları*. İnkılap Kitabevi.

TÜRKİYE’NİN İLK İKLİM KANUNU: YEŞİLİN GELECEĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Av. Ayşe Özge Erceiş¹

Türkiye, 2 Temmuz 2025 günü, uzun süredir beklenen bir adım attı. TBMM’de kabul edilen ve 9 Temmuz’da Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren İklim Kanunu, yalnızca hukuki bir metin değil; Türkiye’nin iklim değişikliğiyle mücadelesinde, kültürel, ekonomik ve çevresel bir yön değişikliğinin işareti olarak sunuldu. Bu kanun, 2053 net sıfır emisyon hedefi ve yeşil kalkınma vizyonu çerçevesinde hem geleceğin ekonomik yapısını hem de toplumsal değerlerini yeniden tanımlama iddiasını taşıyor.²

Neden Şimdi Konuşuyoruz?

Tıpkı bir ülkenin anayasası gibi, İklim Kanunu da kendi zamanının ötesine uzanan bir gelecek tahayyülü ile yazıldı. Ama bu tahayyül, yalnızca doğayı korumayı değil; üretim biçimlerini dönüştürmeyi, kentlerin nefesini değiştirmeyi, toprağın ve suyun dengesini gözetmeyi hedefliyor. Çünkü Türkiye’nin de parçası olduğu Akdeniz havzası, iklim krizinin en sert yüzünü görecektir. Artık kuraklık, sel, aşırı sıcaklar ve yangınlar yalnızca felaket haberleri değil; kültürümüzü, ekonomimizi ve

¹ Paris Panthéon-Assas Üniversitesi’nde doktora adayıdır. “Türkiye’nin İlk İklim Kanunu: Yeşilin Geleceğinin Dönüşümü” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 15 Ağustos 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

² [Erişim bağlantısı.](#)

gündelik hayatımızı yeniden biçimlendiren gerçeklikler.³ Bu durum, biyoçeşitliliğimizi ve doğal varlıklarımızı tehdit ederken, 2021’de onaylanan Paris Anlaşması ve 2053 net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda ülke ekonomisinin enerji üretiminden sanayiye kadar tüm alanlarda köklü bir dönüşüm geçirmesini zorunlu kılıyor. Kırılgan grupları korumak, doğal varlıkları güvence altına almak ve verilen taahhütleri yerine getirmek için güçlü ve kapsamlı bir iklim kanunu artık kaçınılmaz.⁴

Kanunun İçeriğinde Neler Var?

Kanunun omurgasını iki temel eksen oluşturuyor: Sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğine uyum. Bu hedeflere ulaşmak için enerji verimliliğinden yenilenebilir enerji yatırımlarına, karbon yakalama teknolojilerinden su kaynaklarının yönetimine kadar pek çok alanda yasal ve kurumsal çerçeveler oluşturuldu. “Adil geçiş” ilkesi, bu dönüşümün kimseyi geride bırakmaması gerektiğini hatırlatıyor. Kırılgan grupların korunması, yeni yeşil iş alanlarının yaratılması, sosyal adaletin çevresel adaletle birlikte düşünülmesi bu ilkenin özünü oluşturuyor.

Kanunun en çok ses getiren unsurlarından biri, Emisyon Ticaret Sistemi (ETS). Bu sistem, kapsama alınan sektörlerde yıllık sera gazı emisyonlarına bir üst sınır getiriyor; izinler alınıp satılabiliyor, böylece karbonun bir piyasa değeri oluşuyor. Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi’nin (EPİAŞ) işleteceği bu sistem, AB’nin Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) ile uyum sağlayarak Türkiye’nin ihracatçılarının rekabet gücünü korumasını hedefliyor. Resmî açıklamalara göre, bu sayede ton

³ [Erişim bağlantısı.](#)

⁴ [Erişim bağlantısı.](#)

başına 150 avroya çıkabilecek karbon maliyetleri ülke içinde kalacak ve yaklaşık 3 milyar dolarlık bir kaynak, Türkiye'nin yeşil dönüşüm projelerine yönlendirilebilecek.⁵

ETS kapsamında tüm işletmelerin 3 yıl içinde sera gazı emisyon izni alması zorunlu. Bu süre en fazla 2 yıl uzatılabilecek ve sistemin 2030'a kadar tam faaliyete geçmesi planlanıyor. İlk etapta yüksek emisyonlu enerji ve sanayi tesislerine odaklanacak sistemde, tahsisatlar hem ücretsiz hem de açık artırma ile dağıtılacak; güçlü yasal koruma ile piyasada güven sağlarken "kirleten öder" ilkesini zayıflatabileceği eleştirileri yapılıyor. MRV mekanizması ile şeffaf veri akışı sağlanacak, denkleştirme yoluyla karbon kredileri kullanılabilir; ayrıca ulusal SKDM yetkisi, Türkiye'yi AB'nin karbon vergisine karşı koruyacak stratejik bir araç olarak öne çıkıyor. (Op.cit., not 1)

Kurumsal Yapılanma

Kanunun merkezinde, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı İklim Değişikliği Başkanlığı var. Başkanlık, ulusal iklim politikalarını koordine edecek, ETS'yi yönetecek, karbon fiyatlandırma mekanizmalarını düzenleyecek ve yerel iklim planlarını denetleyecek. Her ilde kurulacak İl İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulları, vali başkanlığında toplanacak ve yerel koşullara uygun Yerel İklim Eylem Planları hazırlayacak. Bu planların 31 Aralık 2027'ye kadar tamamlanması gerekiyor.⁶ Böylece iklim politikaları, merkezi düzeyin yanı sıra her ilin kendi sosyo-ekonomik ve çevresel koşullarına göre şekillenebilecek.

⁵ [Erişim bağlantısı.](#)

⁶ [Erişim bağlantısı.](#)

İklim Kanunu ile kurulan Karbon Piyasası Kurulu, ulusal tahsisat planını onaylamak, ETS’de tahsisat dağılımına ve denkleştirme oranlarına karar vermek gibi kritik görevler üstlenecek; gerektiğinde farklı paydaşları sürece dahil edebilecek. Kanun ayrıca, yeşil dönüşümün topluma yayılması için 2026 sonuna kadar tüm eğitim kademelerinde müfredatın güncellenmesini ve genç nüfusun 2030’a kadar düşük karbonlu ekonomi becerileriyle donatılmasını öngörüyor. (Op.cit., not 1)

Ekonomi, Enerji ve Yeşil Finansman

Kanun, iklim politikasını ekonominin merkezine yerleştiriyor. Türkiye Yeşil Taksonomisi’nin, çevresel hedeflere katkı sağlayan faaliyetleri tanımlayarak yatırımcıya yol göstermesi planlanıyor. Yenilenebilir enerji projeleri, enerji depolama çözümleri, yeşil hidrojen üretimi gibi alanlar, hibeler, yeşil tahviller ve garanti mekanizmalarıyla desteklenecek. Amaç hem enerji sektöründe hem de sanayide karbon yoğunluğunu azaltırken yeni istihdam alanları yaratmak.

Rüzgâr ve güneş kapasitesinin artırılması, temiz teknolojilerin yaygınlaştırılması, enerji verimliliğinin yükseltilmesi kanunun stratejik öncelikleri arasında. Bu hedefler, teknik dönüşümün yanı sıra enerji sektörüne, bölgesel kalkınmaya ve ekonomik politikalara da yansıtılacak.

Kanun, yalnızca sanayi ve enerji sektörlerine odaklanmıyor. Karbon yutak alanlarının korunması, tarımda iklim değişikliğine dirençli ürün desenlerinin teşviki, su bütçesini gözetken üretim planlaması gibi hedefler de metinde yer alıyor. Ormanlar, meralar, sulak alanlar yalnızca ekosistemin değil, kültürün de hafızası olarak korunmak isteniyor. Ancak burada en çok dile getirilen eksiklik, iklim kaynaklı afetlerin yol açtığı ekonomik kayıpların

nasıl telafi edileceğine dair somut bir mekanizmanın bulunmaması.

İklim Kanunu, liman işletmelerini Emisyon Ticaret Sistemi kapsamına alarak emisyon raporlama, izin alma ve tahsisat teslimi gibi yükümlülükler getiriyor; uyum sağlamayanlara ağır para cezaları ve faaliyet durdurma yaptırımları öngörüyor. AB'nin Sınırdan Karbon Düzenleme Mekanizması ile uyum, limanların karbon maliyetleri ve yeşil yatırımların finansmanına ilişkin hem yükümlülükler hem de potansiyel yararlar getirebilir.⁷

İklim Kanunu: İyi Mi, Kötü Mü?

Destekleyenlere göre, İklim Kanunu Türkiye için stratejik bir sıçrama anlamına geliyor. Kanunun, özel sektör için öngörülebilirlik sağladığı, yatırımcıların risklerini azalttığı ve Türkiye'yi yeşil teknolojilerde daha cazip bir pazar haline getireceği düşünülüyor. AB ile ticaret yapan sektörler için SKDM'ye uyumun sağlanması, karbon maliyetlerinin ülke içinde tutulması ve bu kaynağın dönüşüm projelerine aktarılması, önemli kazanımlar olarak görülüyor. Yenilenebilir enerji, yeşil istihdam ve temiz üretim alanlarında açılacak fırsatlar, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirliği bir araya getirebilecek.

Bununla birlikte, eleştiriler de güçlü. En temel eleştiri, bağlayıcı mutlak emisyon azaltım hedeflerinin bulunmaması. 2053 net sıfır vizyonu metinde yer alsa da bu hedefe ulaşmayı sağlayacak ara dönem azaltım hedefleri ve net bir fosil yakıtlardan çıkış takvimi kanunda tanımlanmış değil. Bu eksiklik, iklim politikalarının somut bir yol haritasına kavuşmasını engelliyor.

⁷ [Erişim bağlantısı.](#)

Eleştiriler arasında, kanunun tarım, orman ve su kaynakları gibi iklim krizinden en çok etkilenen alanlarda yeterince somut ve uygulanabilir düzenlemeler içermediği de yer alıyor. Metinde ekosistem temelli uyum, su odaklı planlama ve iklime dirençli ürün desenleri gibi hedefler bulunsa da bunların sahada nasıl hayata geçirileceğine ve iklime bağlı afetlerin yol açtığı kayıpların nasıl telafi edileceğine dair net mekanizmalar tanımlanmamış durumda.⁸ Katılımcılık ve şeffaflık boyutunda da eleştiriler yoğun. Tasarının hazırlanma sürecinde, bilim insanlarının, ilgili meslek örgütlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının görüşlerine sistematik olarak başvurulmadığı, sürecin kapalı kapılar ardında yürütüldüğü ifade ediliyor. Bu durum, kanunun toplumsal meşruiyetini ve uygulanabilirliğini zayıflatan bir unsur olarak öne çıkıyor. Her ne kadar kanun, İklim Değişikliği Başkanlığı'na geniş yetkiler vererek kurumlar arası koordinasyonu sağlama, standart belirleme ve karbon fiyatlandırma mekanizmalarını düzenleme imkânı tanısa da bu yetkilerin nasıl kullanılacağı ve karar alma süreçlerine farklı paydaşların ne ölçüde dâhil edileceği netleşmiş değil. Karbon Piyasası Kurulu'nun gerektiğinde sivil toplum, meslek örgütleri, üniversiteler ve özel sektör temsilcilerini toplantılara davet edebilmesi olumlu bir kapı aralasa da bu katılımın oy hakkı olmadan gerçekleşecek olması, sürecin gerçek anlamda müzakereci ve kapsayıcı bir zeminde ilerleyip ilerlemeyeceğine dair soru işaretlerini beraberinde getiriyor.⁹

Adil geçiş mekanizmaları ise kanunda yalnızca prensip düzeyinde yer alıyor. Kömür gibi fosil sektörlerden çıkış sürecinde etkilenecek işçiler, bölgeler ve kırılgan topluluklar için somut bir

⁸ [Erişim bağlantısı.](#)

⁹ [Erişim bağlantısı.](#)

destek programı, yeniden eğitim planı veya özel fon tanımlanmamış durumda. Meclis görüşmeleri sırasında ETS gelirlerinin %10'unun adil geçişe ayrılacağına dair bir hüküm eklenmiş olsa da bu fonun nasıl yönetileceği ve hangi faaliyetleri kapsayacağı belirsiz.

Biyoçeşitlilik ve ekosistem koruması açısından da kanun eksik bulunuyor. İklim değişikliğine uyumun temel unsurlarından biri olan korunan alanların artırılması veya ekosistem bazlı hedefler metinde somutlaştırılmamış. Bu, ormanlardan sulak alanlara kadar birçok karbon yutağının geleceği açısından kritik bir boşluk yaratıyor. Ayrıca, hedeflerin izlenmesi ve politika araçlarının değerlendirilmesi için bağımsız bir bilimsel danışma kurulu oluşturulmamış olması, karar süreçlerinin objektif ve veri temelli yürütülmesini zorlaştırıyor.

Kanunun en çok tartışılan yönlerinden biri Emisyon Ticaret Sistemi (ETS). ETS'nin temel mantığı, yüksek emisyonlu sektörlerde bir üst sınır belirleyip izinleri alınıp satılabilir hale getirerek toplam emisyonları kademeli olarak azaltmak. Ancak kanunda bağlayıcı azaltım hedeflerinin bulunmaması, kimlere ücretsiz tahsisat verileceğinin net olmaması ve karbon denkleştirme (offsetting) uygulamasının sınırlandırılmaması, sistemin amacına ulaşmasını güçleştirebilir. Avrupa Birliği örnekleri, güçlü kamu politikalarıyla desteklenmeyen ETS'lerin etkin olmadığını gösteriyor. Bu nedenle bazı uzmanlar, sistemin "kirletme hakkı" yaratarak atmosferi metalaştırabileceği ve iklim adaletini sağlamaktan uzak kalabileceği uyarısında bulunuyor. Kamuoyunda zaman zaman dile getirilen, kanunun "yapay gıdaları teşvik edeceği, tarıma ciddi sınırlamalar getireceği, yeni vergiler yükleyeceği veya suya erişimi yasaklayacağı" iddiaları ise gerçeği yansıtmıyor. Kanunda bu yönde spesifik düzenlemeler

yok. Tarım başlığında, ekosistem temelli uyum yaklaşımları, doğa temelli çözümler ve su bütçesini dikkate alan planlama araçları öngörülüyor. ETS de bireyleri değil, şirketleri hedefliyor. Ancak bu alanlarda belirtilen hedefler genel ifadeler düzeyinde kalıyor; somut mekanizma ve uygulama adımlarının ileride çıkarılacak yönetmeliklerle netleşmesi bekleniyor. (Op.cit., not 9)

22 Temmuz 2025'te CHP, İklim Kanunu'nun da aralarında bulunduğu bazı yasal düzenlemelerin kamu yararına aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Başvuruda, kanunun tüm maddelerinin iptali ve yürürlüğünün durdurulması talep edildi.¹⁰

Sonuç

İklim Kanunu, yalnızca teknik düzenlemelerden ibaret değil; toplumsal ve ekonomik dönüşümün yönünü belirleyen bir çerçeveye niteliği taşıyor. Eğer uygulama süreci şeffaf, kapsayıcı ve güçlü hedeflerle desteklenirse; Türkiye'nin kentleri daha temiz, üretim süreçleri daha verimli, toplumsal değerleri daha çevre odaklı olabilir. İklim Kanunu, sadece çevre mevzuatı değil; gelecek nesillerin dünyaya nasıl bakacağı, doğayı nasıl algılayacağı ve kalkınmayı nasıl tanımlayacağı konusunda bir pusula.

Bugün atılan bu adım, bir başlangıç. Eksikleri tamamlandıkça, katılımıcılığı güçlendikçe ve toplumsal sahiplenme arttıkça, kanun kâğıt üzerindeki maddelerden çok daha fazlası olabilir. Belki de ileride, 2025'te çıkarılan İklim Kanunu, Türkiye'nin hem iklim kriziyle hem de kendi kalkınma paradigmasıyla yüzleştiği bir dönüm noktası olarak hatırlanacak. Ve bu hatırlama, yalnızca yasama tarihine değil, kültürel hafızamıza da kazınacak.

¹⁰ [Erişim bağlantısı.](#)

LONDRA SEYAHATNAMESİ III: LONDRA'DA BİR KÜLTÜR ROTASI

Muratcan Zorcu¹

Londra seyahat serisinin son yazısına hoş geldiniz. İlki, *The National Archives*'ın tanıtımıydı; Türkiye'den gelecek meslektaşlara bir rehber niteliği taşıyordu. Ayağımın tozuyla yazmıştım. İkincisi *British Museum*'dan Hyde Park'a uzanan izlenimlerdi ki bunu bir iki hafta önce okudunuz. Şimdi de bir kültür rotası sayılabilecek üç duraktan bahsedip daha sonra yazacağım hatıralara değin bu konuyu kapatacağım...

Londra'ya ilk kez gelenler soluğu *Big Ben*'de veya *Tower Bridge*'de alır. Ben de buraları gecenin rehberliğinde gezdim; hatta Buckingham Sarayı'nın bahçelerinde dolaşırken “*Aşkım, beni nerelere getirdin?*” diye bağırarak konuşan bir Türk kadının sesini duydum. Ama Londra'nın kiremit kırmızısı taş binalarının arasında her sabah yürüyüş yaparken kelimelerle inşa edilmiş başka bir şehrin de keşfedilmesi gerektiğini fark ettim. Bu defa rotamı üç özel durak üzerine kurdum: *Cecil Court*, *British Library* ve *Hatchards*. Bu rotayı takip edenler, kitapların peşine düştüğümü hemen anlayacaktır.

Bir Kitap Sokağı: *Cecil Court*

National Gallery'de on binlerce tablodan ancak birkaç yüzüne dikkat kesilmiş, tıpkı *British Museum*'dan *Royal Opera House*'a

¹ Koç Üniversitesi Tarih doktora adayıdır. “Londra’da Bir Kültür Rotası” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 22 Ağustos 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

devam ettiğim günkü gibi yorulmuştum. Öğle saatlerinde yemekten dönerken *Covent Garden*'ın güneyine doğru yürüyerek *Cecil Court*'a vardım. Burası minicik bir sokak; yalnızca birkaç adımda baştan sona kat edebilirsiniz. Ama herhangi bir dükkâna girdiğinizde zamanın yavaşladığını hissediyorsunuz. Vitrinlerin arkasında eski haritalar, gravürler ve kitaplar size bakıyor. İlk dükkânlardan birine girdiğimde, hemen müzikle ilgili efemera ve kitapların satıldığı bir yer olduğunu anladım. Bach'ın ve Chopin'in albümlerini inceledim, dosyalar dolusu nota kâğıdına rastladım. Çıkarken, kapının önünde üç sterline satılan opera notalarına elim gitti gitti geldi. Bir diğer dükkânda korku edebiyatının güncel romanları satılıyordu; ilgimi çekmediği için hızla turladım. Başka bir dükkânda ise tarihî haritalar satılıyordu. Asya kıtası koleksiyonunu derinlemesine inceledim: çoğu 19. yüzyıl kitaplarının arasından sökülmüş yüzlerce harita. Kafkasya'yı, Hindistan'ı gördüm ama Osmanlı coğrafyasına rastlamadım.

Cecil Court'tan çıkarken yakınlarda başka bir sahafâ denk geldim, hemen içeri daldım. Napolyon'un 1840'lara tarihlenen biyografisi özel bir mahfazada duruyordu. Yüz elli sterlin bana ucuz geldi ama alt kattaki başka bir kitap gönlümü çaldı: Julia Cartwright'ın iki ciltlik *Isabella d'Este* biyografisi, 1903 baskısı. On iki buçuk sterline hemen satın aldım. Sokağın yalnızca kendisi değil, çevresindeki sahaflar da kâğıt kokuyor. Anlatılanlara göre burada eskiden birçok ünlü yazarın ve yayınevlerinin ofisleri varmış. Belki de o yüzden havada hâlâ hafif bir mürekkep kokusu var gibi geliyor insana.

Bir Hafıza Mekânı: *British Library*

Bir başka gün, *British Library*'nin koleksiyonlarını gezmek için *District Line* üzerinde bulunan *Temple* durağında indim. *British*

Museum'a gider gibi bir rota izleyip yürüyerek kütüphaneye ulaştım. Kırmızı tuğlalarıyla karşınızda yükselen bina, adeta bir hafıza mekânı. İçeri adım atar atmaz geniş, aydınlık bir fuaye karşılıyor sizi. Kat kat yükselen merdivenlerin arkasında, cam duvarlı Kral'ın Kütüphanesi'ndeki kitaplar yer alıyor. Bu bölüm, binanın kalbi gibi.

Hayranlıkla kıskançlık arasında bir hisle, ilk işim kaydımı yaptırmak oldu. Böylece doktora tez kahramanımın tiyatrosunu incelemeye koyuldum. Okuma salonlarını üyelikle kullanabiliyorsunuz. Sessizlik içinde, önlerinde bilgisayarlarıyla oturan lisansüstü öğrenciler, devasa kitapları kucaklamış araştırmacılar... Benim için gayet tanıdık bir evren. O gün tezime odaklandıktan sonra akşam kapanış saatine doğru kütüphanenin satış mağazasına uğradım. İngilizceye ilk kez tercüme edilmiş *İncil*'in tıpkıbasımını yapmışlar; hayran kaldım. Çıkışta ise sağlam bir yağmura yakalandım ve aklımdan şu geçti: "Londra'da yağmur, kitap ve kütüphaneler; birbirinden ayrılmayan tek bir cisim gibi."

Kraliyet Ailesinin Kitapçısı: *Hatchards* (since 1797)

Türkiye'ye dönmeden ziyaret etmeyi planladığım bir mekândı *Hatchards*. 1797'de John Hatchard tarafından kurulduğunu bir arkadaşımdan duymuştum. Hatta bir kitap ayracı siparişi bile almıştım. Buraya giderken önce *Kahve Dünyası*'na rastladığıma şaşırarak yoluma devam ettim. Chiswick'e daha adım atar atmaz karşıma çıkan Yurtbay Seramik ve İstanbul Meyhanesi'nden sonra bu da beni şaşırtan bir andı. Rotamın son durağı *Hatchards*'tı, bu yüzden Piccadilly'e yöneldim.

Burada, Londra'nın en eski kitapçısı sizi bekliyor. Beş katlı, koyu ahşap rafların karşıladığı bir bina. Yumuşak halılarda yürürken

her köşe başka bir keşif sunuyor. Giriş katında yeni çıkan kitaplar sizi karşılıyor, klasiklerin Harvard Üniversitesi'nden çıkan o meşhur yeşil ve kırmızı kapaklı serileri ise ağzınızın suyunu akıtıyor. İlk keşfim ise Boris Johnson'ın imzalı *Unleashed* kitabının sekiz sterline satıldığı köşeydi; kitaplar sanki yere atılmış gibiydi. Neredeyse her rafın önünde oyalandım. İçinde güzel kokteyl tarifleri olan bir kitap satın alarak kasaya yöneldim. *Hatchards*'ın özel poşetlerinden birine konulduklarında kitaplar daha da değerli hissettirdi. Çünkü bence burada alışveriş yapmak, kitap almak bir geleneğe ortak olmak demek. Arkadaşımın ayıracını da o poşete koydurdum.

Farklı günlerin farklı saatlerinde keşfettiğim bu üç durak bana bambaşka bir deneyim yaşattı. O günlerin sonunda Chiswick'e dönerken çantamda hep birkaç kitap, havada biraz yağmur koku ve zihnimde yeni deneyimlerin tadı vardı. Londra'nın, her ziyaretimde bana yeni bir kitap hediye edeceğini hissediyorum.

MİRASTA EŞİTLİK PROBLEMLERİ SESSİZ FERAGATLER VE HUKUKİ BOŞLUKLAR

Av. Mert Burak Ersan¹

Miras sadece bireysel bir mal aktarımı değil, aynı zamanda toplumun adalet anlayışını, aile ilişkilerinin dinamiğini ve devletin vatandaşına karşı yükümlülüklerini yansıtan sosyo-hukuki bir olgudur. Türkiye’de uzun yıllar boyunca kadınların mirastan mahrum bırakılması, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal açıdan da bir görünmezlik yarattı. Bu bağlamda ilk defa 1926 yılında Medeni Hukuk reformu ile Türk Medeni Kanunu ilan edilerek, şer’î huktan büyük ölçüde farklı olarak, eşit paylaşım ilkesiyle önemli bir reform gerçekleşti. Cumhuriyetin bu kazanımıyla kadınların da erkek kardeşleriyle eşit miras hakkına sahip olduğu açıkça güvence altına alındı.

Ancak 2024 yılının Kasım ayında Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2024/5 Sayılı Genelge’nin, taşınmazların paylaşımında önemli bir değişiklik getirdiği iddia ediliyor. Bu Genelge’ye göre, arabuluculuk süreci sonunda hazırlanan anlaşma belgesi, noter veya mahkeme denetimi olmaksızın doğrudan tapu işlemlerinde kullanılabilecektir. Uygulamadan da hareketle, bu her ne kadar pratik bir kolaylık gibi görünse de

¹ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezundur. “Mirasta Eşitlik Problemleri: Sessiz Feragatler ve Hukuki Boşluklar” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 5 Eylül 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

özellikle kadınlar ve toplumun zayıf kesimi açısından ciddi hak kayıplarına ve eşitliğin bertarafına yol açabilecek bir düzenlemedir.

Bu yazı, mirasın eşit paylaşımı ilkesinin korunması, Genelge'nin Türk Medeni Kanunu'na aykırılık durumu, düzenleme ile oluşan boşlukları ve uygulamada karşılaşılan güç ilişkilerini incelemekte; aynı zamanda yeni öneriler sunmaktadır. Sorunun merkezinde yalnızca hukuk değil, aynı zamanda etik ve toplumsal vicdan da yer almaktadır.

Eşitlik İlkesinin Temelleri

Türk Medeni Kanunu'nun 495. maddesi, mirasın alt soy arasında eşit olarak paylaşılmasını öngörür. Bu madde, Medeni Hukuk'un temel ilkelerinden olan eşitlik ve adalet anlayışının doğrudan bir yansımasıdır. Miras hukuku da Anayasa'nın 10. maddesinde düzenlenen "eşitlik" ilkesi ile paralel biçimde, tüm bireylerin kanun önünde eşit olduğunu kabul eder. Bu düzenleme, yalnızca hukuki bir güvence değil; aynı zamanda tarihsel bağlamda dezavantajlı olan grupların güçlendirilmesini amaçlayan bir politikadır.

Bu ilkenin kadınlar açısından ekonomik bağımsızlığın teminatı niteliğinde olduğu söylenebilir. Türkiye'de özellikle kırsal bölgelerde- hâlâ yaygın olan ataerkil anlayış, kadınların mirastan feragat etmeleri yönünde aile baskısı oluşturmaktadır. Bazı örneklerde de değerli araziler erkek çocuklara verilirken değersiz araziler kız çocuklara verilmekte yahut miras bırakan, sağlığında tüm mal varlığını erkek çocukları arasında paylaştırırken kız çocuklarının uzun ve çileli bir hak arayışına girmesine sebep olmaktadır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, miras eşitliği yalnızca kişisel hakların bir yansıması değil, aynı zamanda ekonomik eşitsizliklerin kuşaklar arası aktarımını önleyen bir mekanizmadır. Bir kız çocuğunun mirastan mahrum kalması, sadece o bireyi değil, onun çocuklarını da yoksulluğa sürükleyebilir. Örneğin, toprak sahibi bir babanın kızı, ekonomik olarak kötü bir ailenin oğlu ile evlenmişse ve ataerkil düzenin gereği olarak kız çocuğa mirastan pay verilmemişse (yahut değersiz bir pay verilmişse), torunlar bakımından düşünüldüğünde, dededen kalma yüklü bir mirasın varlığına rağmen torunlar mirastan mahrum kalacaktır. Bu yönüyle miras hukuku, uzun vadede toplumsal sınıf hareketliliğini etkileyen bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genelgenin Getirdiği Değişim

2024/5 sayılı Genelge'nin, Türkiye'de miras hukukunun uygulanmasında önemli bir kırılma noktası olduğu iddia ediliyor. Genelgeye göre, arabuluculuk süreci sonunda taraflar arasında imzalanan bir anlaşma belgesi, mahkemeden icra edilebilirlik şerhi alınmak şartıyla, tapu işlemlerinde doğrudan geçerli sayılacak. Görünüşte herhangi bir olumsuzluk yok ise de suistimale açık olan bu durum, Türk Medeni Kanunu'nda yer alan eşitlik ilkesini zedeleyebilecek bir durumu bünyesinde barındırıyor.

Bu uygulamanın savunucuları, arabuluculuk yoluyla ihtilafların daha hızlı ve dostane çözüldüğünü ileri sürüyor. Ancak özellikle taşınmaz gibi değeri yüksek ve duygusal bağ içeren miras kalemlerinde, bu sürecin denetimsizliği ciddi riskler doğuruyor. Örneğin, bir arabuluculuk görüşmesinde ekonomik veya psikolojik baskı altında karar veren bir kadın mirasçı, yasal hakkından gönüllü olarak feragat etmiş, kendi yasal payını diğer mirasçılara gönül rızasıyla devretmiş gibi görünebilir. Ancak bu devrin,

irade fesadı iddiasına rağmen yargı yoluyla geri alınması son derece zor bir süreci de beraberinde getirir.

Örneğin, mirası bırakacak olan kişi vefat etmiş ve mirasçılar da arabulucu huzurunda taşınmazın paylaşımını kararlaştırmış olsun. Mirasçılardan biri (bu genellikle bir kadındır), diğerleri tarafından irade fesadına uğratılmak suretiyle tüm haklarını diğer mirasçılara devretmişse, bu işlem ancak hata, hile veya korkutma gibi irade fesadı halleri nedeniyle işlemin geçersizliğine ilişkin uzun ve çileli bir yargı yoluna götürülmek suretiyle geçersiz kılınabilir. Dikkat edin, arabuluculuk anlaşmasının uygulanabilmesi için mahkemeden icra edilebilirlik şerhi alınması gerekir fakat bu usulî bir incelemedir, esasa yönelik incelemeyi barındırmaz. Dolayısıyla mahkeme, gerçekten mirasçıların kendi hür iradeleriyle bu kararı alıp almadığını kendiliğinden denetleme yetkisine sahip değildir. Bu durum, halihazırda sosyolojik olarak zayıf konumda bulunan tarafları daha da büyük bir zorluk içine itmektedir.

Toplumsal Cinsiyet ve Miras: Sessiz Feragatler

Miras hukukunda toplumsal cinsiyet rolleri, yalnızca hukuki değil aynı zamanda sosyolojik bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Kadınların, özellikle kırsal bölgelerde, “gönüllü feragat” adı altında miras hakkından vazgeçmesi Türkiye’de oldukça yaygın. Örneğin, kendi üst soyumda da uygulamasını gördüğüm bir yöntem olarak, miras bırakan kişi sağlığında tüm mal varlığını oğulları arasında paylaşırma niyetindeyse, kız çocukları ve bunların alt soyunun da mirastan herhangi bir pay almasının önüne geçmek isterse, ivazlı feragat yoluna başvurur, yani feragat etmeleri karşılığında bu kişilere bir miktar para verilir. Bu sayede bir taş ile iki kuş vurulur: hem kız çocuklarının miras paylarından feragat etmesi sağlanır hem de kız çocuklarının alt soyunun da

mirastan pay alması engellenir. İşte bu feragatlerin büyük çoğunluğu açık baskı değil de “aile huzuru,” “toplumun beklentileri” gibi örtük normlar altında gerçekleşiyor.

Hatta öyle ki, kız çocuklarının babalarından miras payı alması halinde erkek çocuklarına haksızlık olduğu bile söyleniyor. Zira kadın “hem babasından hem kocasından” miras payı alırsa, erkek çocukları ne yapar! Bu anlayışın oluşmasında, ortalama kadın ömrünün erkeklerden daha uzun olmasının da etkisinden söz edilebilir, zira çoğunlukla kadınlar, eşlerinden sonra vefat etmekle beraber eşlerinin mirasından pay alabilmektedir. Eğer ortalama erkek ömrü, kadınlardan fazla olsaydı bu durumdan söz edilir miydi, bilemeyiz.

İşte bu Genelge ile birlikte bu “sessiz feragatler” ne yazık ki artık resmîyet kazanma potansiyeline sahip oluyor. İçerik denetiminden yoksun olarak imzalanan bir belge, hukuki geçerlilik kazanmakta ve kadınların miras hakkından yoksun bırakılma tehlikesi yasal zemine oturtulmaktadır. Oysa hukuk, yalnızca bireyin rızasını değil, bu rızanın ne ölçüde özgür verildiğini de dikkate almak zorundadır.

Hukuki Değerlendirme: Normlar Hiyerarşisi ve Anayasal Sınırlar

Türkiye’de hukuk normlarının geçerlilik sıralamasına bakılacak olursa, en üst norm Anayasa olup bunu sırasıyla kanunlar, yönetmelikler, tüzükler ve diğer düzenleyici işlemler takip etmektedir. Buna göre, alt normda yer alan bir kuralın üst normda yer alan kural ile çelişmemesi gerekmektedir; çelişen hükümler, iptal davasına konu edilebilir.

Türk Medeni Kanunu da yasama organımız olan TBMM tarafından çıkarılmış bir yasadır ve Kanun’un 495. maddesi açıkça

alt soyun mirastan efit Şekilde pay alacağını düzenler. Bu düzenlemeyi uygulamadan kaldırmak, ancak bir yasa değişikliğiyle mümkün olabilir. Oysa Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’nün 2024/5 sayılı Genelgesi, bu ilkeyi Şeklen olmasa da uygulama yoluyla fiilen ortadan kaldırmakta ve arabuluculuk anlaşması ile tapu devrinin, mirasçılar arasında eşitlik ilkesini ihlal edecek biçimde gerçekleŐtirilmesine imkân tanımaktadır. Yani, yasal miras paylarının korunması amacıyla getirilen düzenleme, idari bir düzenleme ile arkadan dolanmakta ve miras hukuku sistematüğinde ciddi bir yetki-sınır aŐımı sorunu ortaya çıkmaktadır.

Bir yandan da ifade etmemiz gerekir ki, Türk Medeni Kanunu’nda mal varlığının devri veya mirastan feragate yönelik işlemler sıkı Şekil Şartlarına tabi iken salt arabuluculuk anlaşması yoluyla bu iş ve işlemlerin icra edilebilir hale getirilmesi de Kanun hükmünü dolanma anlamına gelecektir.

Daha da önemlisi, Anayasa’nın 10. maddesi herkesin kanun önünde eşit olduğunu hükme bağlamaktadır. Bu bağlamda, ekonomik, cinsiyet temelli ya da sosyal konumdan kaynaklanan ayrımcılığa zemin hazırlayan her düzenleme, Anayasa’da yer alan “eşitlik” ilkesine aykırıdır. Bir ailenin erkek üyelerinin, kadınları feragat etmeye zorlayarak mirastan daha fazla pay alması eşitliği bozduğu gibi, devletin buna imkân tanınması yahut tanıyacak uygulamalar oluşturması da eşitlik ilkesine aykırı görülmelidir. Nitekim, Anayasa Mahkemesi içtihatlarına göre, kamu gücünü kullanan idarelerin, toplumsal cinsiyet eşitliğini zedeleyen veya ayrımcılığı meşrulaştıran işlemleri, yalnızca yasa ile  eliŐmekle kalmaz; aynı zamanda temel hak ve özgürlükleri de ihlal eder. Bu çerçevede, söz konusu Genelge’yle oluşturulan fiili durumun,

mirasçılar arasında güç dengesizliğini derinleştirdiği, kadın mirasçılarının mülkiyet hakkına yönelik dolaylı bir kısıtlama doğurduğu ve devletin pozitif yükümlülükleriyle bağdaşmadığı açıktır. Dolayısıyla böylesi bir düzenleme, hem Anayasa'nın 10. maddesindeki eşitlik ilkesini hem de 35. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkını ihlal eden sonuçlar doğurabilir.

Nihayetinde, hukuk devleti dediğimiz şeyin temelinde yasallık, öngörülebilirlik ve denetim vardır. İdari veya yargısal bir organın gözetimi olmadan yapılan işlemler, bu üç kuralı birden çiğner. Hukuk, kişilerin keyfine göre değil, açık kurallara göre işler. Aksi halde, idarenin yetkisi, sınırını aşıp insanların temel haklarını sessizce ortadan kaldıracabilecek bir güce dönüşür. Bu da sadece miras hukukunun mantığını değil, yasama ile yürütme arasındaki dengeyi de bozar. TBMM'nin kanunla koyduğu kurallar gerek fiilen gerekse şeklen idarenin hazırladığı bir genelgeyle değiştirilemez. Böyle bir şey olursa hem mahkemelerin denetim gücü zayıflar hem de vatandaşın “devletin adaletine” olan güveni sarsılır. Hukuk devleti dediğimiz sistem, ancak kanuna sadık kalınarak ve idarenin her adımının yargı denetimine açık olmasıyla ayakta kalır.

Ne Yapmalı?

Ortaya çıkan bu eşitsizliği düzeltmek, yalnızca hukukçuların değil, toplumun tüm bileşenlerinin ortak sorumluluğudur. Ancak sistemsal bir çözüm önerilecekse, aşağıdaki adımlar kaçınılmazdır:

1. Arabuluculuk görüşmeleri sonunda düzenlenen anlaşma metinleri, mahkemeler tarafından özellikle irade fesadına yol açabilecek durumlar açısından incelenmeli; taraflardan birinin

hata, hile veya korkutma altında olup olmadığı titizlikle değerlendirilmelidir. Bu yargısal denetim, hem tarafların gerçek iradesinin ortaya çıkmasını sağlar hem de ekonomik veya sosyal baskı yoluyla zayıf durumda olan mirasçılarının haklarının gasp edilmesini engeller.

2. Feragat edecek tarafın, özellikle kadınların ve yaşlıların, sürece avukat eşliğinde katılması zorunlu hale getirilmelidir. Zira miras paylaşımı, sadece mal varlığının devri değil, aynı zamanda kişilerin gelecekteki ekonomik güvenliğini doğrudan etkileyen bir işlemdir. Bu nedenle, haklarından feragat edecek kişilerin, feragat kararının hukuki sonuçlarını, doğurabileceği riskleri ve ileride telafisi mümkün olmayan kayıplara yol açabileceğini tam olarak anlamaları gerekir. Hatta bu noktada, baroların adli yardım birimlerinin de aktif biçimde rol alması etkin bir çözüm sunar.

3. Üniversiteler ve hukuk fakülteleri, toplumsal cinsiyet eşitliği ve miras hukuku ilişkisini merkezine alan çalışmalar üretmeli fakat bunu topluma yayılabilecek şekilde hazırlayarak bu alandaki sessiz eşitsizliğin görünür kılınmasına katkı sunmalıdır.

Bunlara ek olarak, Türkiye’deki hukuk eğitimi ve uygulamasında “sosyal eşitlik duyarlılığı”nın artırılması, uzun vadeli yapısal değişim için temel koşuldur.

Sonuç

Miras hakkı, bireyin ölümünden sonra dahi sosyal adaletin bir unsuru olarak yaşamaya devam eden bir kurumdur. Özünde, mal varlığı kadar eşitlik ve haysiyet de devredilir. 2024/5 Sayılı Genelge ile getirilen düzenleme, görünüşte hızlı ve pratik bir çözüm sunsa da derinlemesine incelendiğinde bireysel hakların,

özellikle de kadınların yasal güvencelerinin zayıflatıldığı bir sonuca işaret etmekte, Medeni Hukuk reformu ile kadınlara adeta “bahşedilen” eşit paylaşım ilkesini zedeleyici sonuçlara yol açmaktadır.

Eşitlik, sadece yasa metinlerinde yer almakla gerçekleşmez. Gerçek eşitlik, irade beyanlarının özgürce şekillendiği, bilgilendirme ve denetim mekanizmalarının etkili olduğu ortamlarda mümkündür. Türkiye’nin miras hukukunda attığı bu adım, yalnızca mirasçılarının haklarını değil, aynı zamanda hukuk sisteminin adalet ilkesine bağlılığını da sınamaktadır.

Bu nedenle çözüm, kolaylık adına adaletten ödün vermek değil; adaletin uygulanmasını kolaylaştıracak sistemler inşa etmektir. Eşit miras hakkı, yalnızca bireysel bir kazanç değil; toplumun vicdan terazisidir.

KAYNAKLAR

- Necip Kocayusufpaşaoğlu. (1987). *Miras hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sevda Topak. (2025). Ortaklığın giderilmesinde arabuluculuk süreci ve anlaşma belgesinin icra edilmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 61, 377–406.
- Esra Kıyak. (2023). 6325 sayılı Kanun’un m. 17/A ile taşınmazın devrine veya m. 17/B düzenlemelerine genel bakış. *LEXPERA Blog*. 4 Ağustos 2025 tarihinde LEXPERA Blog Yazısı adresinden erişildi.
- Ruken Değirmenci. (2022). Anayasa Mahkemesinin kadın haklarına dair kararlarındaki değişimin Pierre Bourdieu’nun hukuk teorisini çerçevesinde değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2022(2), 435–477.

MODERN GAZ ODALARI: ULUSUN GELECEK MÜCADELESİ VE SESSİZ SOYKIRIM

C. Selçuk Erenerol¹

Soykırımın Değişen Yüzü

Birleşmiş Milletler'in 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, insanlık tarihinin bu en karanlık suçunu şüpheye yer bırakmayacak bir netlikte tanımlar. Sözleşmeye göre ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırma amacıyla işlenen; gruba mensup olanları öldürmek, onlara ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek, yaşam şartlarını fiziksel varlıklarını ortadan kaldıracak şekilde kasten değiştirmek, grup içi doğumları engellemek veya çocuklarını zorla başka bir gruba nakletmek gibi fiiller, bu suçun temelini oluşturur. Bu tanım, zihinlerde derhal gaz odalarını, toplu mezarları ve askerî katliamları canlandırır. Ancak 21. yüzyılın karmaşık ve çok katmanlı dünyasında, hem soykırım hem de terör artık netliğini yitirmiş; oyunun bilinen kuralları adeta çöpe atılmıştır. Cebir ve şiddet artık her seferinde kan akıtmaya ihtiyaç duymadığı gibi, soykırım da yeni, daha sinsi ve modern yüzler benimsemiştir.

¹ Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi basın sözcüsüdür. "Modern Gaz Odaları: Ulusun Gelecek Mücadelesi ve Sessiz Soykırım" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 12 Eylül 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Bugün yürütülen soykırım faaliyetleri, direkt olarak savaş ve çatışma alanlarından uzaklaşarak, özellikle gıda ve sağlık gibi hayati önem teşkil eden alanlara kaymıştır. Artık savaşlar yalnızca cephe de değil; mutfaklarımızda, market raflarında, hastane koridorlarında ve hatta zihinlerimizde, çok daha sessiz ama bir o kadar da ölümcül bir şekilde yürütülmektedir. Bu, bir ulusun köklerine ve geleceğine yönelik topyekûn bir saldırıdır. Bu saldırının failleri, yani modern çağın oyun kurucuları ve onların yerli iş birlikçileri, hedeflerine ulaşmak için her yolu mübah görmekte, bir ulusun yarınlarını adeta dört koldan yok etmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bugün dört bir koldan sarılmış bir şekilde büyük tehditler altındadır. Bu tehdit yalnızca etnik bölücülük ve siyasal dincilikten ibaret değildir; aynı zamanda soframıza giren gıdadan soluduğumuz havaya, ulusal egemenliğimizden demografik geleceğimize uzanan geniş bir cepheyi kapsamaktadır.

Küresel Emirler ve Yerli Uşaklar: Süslü Konferans Salonlarında Yazılan Yıkım Reçetesi

Bugünün düşmanı artık sadece postallar giyip sınıra dayanmıyor; takım elbiseli diplomatlar, STK temsilcileri ve medya güruhu eliyle içimize sızıyor. Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), IMF gibi uluslararası kurumlar, insanlığın ortak iyiliği maskesiyle hareket ederken, gerçekte büyük sermaye tekellerinin emir eri olarak çalışmakta; ulus devletlerin denetimini parça parça ellerinden almaktadır. “Sürdürülebilirlik”, “karbonsuz gelecek”, “küresel sağlık” gibi kulağa hoş gelen temalar altında Türkiye’nin tarımı, sanayisi, eğitim sistemi ve nüfus politikaları iğdiş edilmektedir.

Bu yapıların sunduğu raporlar ve protokoller, yerli iş birlikçilerin imzalarıyla iç hukuka entegre edilmekte, küresel sermaye

yasaları, millet iradesinin önüne geçmektedir. Özel uçaklarında papaz taşıyan süper güçler, bize “hoşgörü” dersi verirken; Türkiye, bir yandan Vatikan benzeri yapılarla içeriden oyulmakta, diğer yandan dış borç kısılcasında kıvrandırılmaktadır. Her nesilde başka bir hikâyeyle gelen bu vesayet, şimdi çevreciliğin, dijitalleşmenin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin arkasına gizlenerek sürdürülmektedir. Dört koldan cepheler açılmakta; gündem bir potpuri içerisinde eritilip birbirine karıştırılmaktadır.

Bu modern ve sessiz savaşın küresel karargâhı, uluslararası kuruluşların parlak binalarında ve süslü konferans salonlarında kurulmuştur. BM ve onun yan kuruluşları olan DSÖ gibi yapılar, insanlığın ortak iyiliği adına hareket ettikleri iddiasıyla sahneye çıkarlar. Binyıl Kalkınma Hedefleri gibi projelerle yola çıkan BM, bir işi tamamına erdirmeden, adeta dikkat eksikliği ve hiperaktiviteden muzdarip bir çocuk gibi, bu sefer de 17 maddeden oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ni (SDGs) hayata geçirmeye koyulmuştur. Kağıt üzerinde bu hedefler yoksulluğu bitirme, herkese temiz su ve sağlıklı gıda sağlama gibi kimsenin karşı çıkamayacağı ulvi amaçlar taşır. Ancak bu, madalyonun sadece görünen yüzüdür.

Bu genişletilen hedefler, aynı zamanda dünyamızı “iklim” bahanesiyle tahakküm altına almaya çalışan politikaların da oluşumuna zemin hazırlamıştır. İklim konferanslarına özel jetleriyle uçan efendilerimiz, kullandığımız plastik pipetten ötürü ürememizin dünyaya ne kadar zararlı olduğu fikrini beyinlerimize zerk etmeye çalışmaktadır. Bu, Amerika Birleşik Devletleri’nin dünyaya armağanlarından biri olan ve Sovyet tehdidine karşı İslam ülkelerini kontrol etmek için tasarlanan Yeşil Kuşak Teorisi’nin modern bir versiyonudur. O gün din eksenli politikalarla ulus devletlerin dengesini bozan bu zihniyet, bugün

de “çevrecilik” ve “sürdürülebilirlik” maskesi altında aynı emperyalist hedeflere hizmet etmektedir.

Bu oyun kurucular, insanları refaha ulaştırmakta beis görmekte, refahın asla paylaşılmaması gereken bir unsur olduğunu düşünmektedirler. Kimisi yeryüzünde yaratılan cehennemin sebebinin ”sınav” olduğunu söyleyen yobaz dinciler gibi davranır, kimisi de bu cehennemle mücadele ettiği yalanıyla bizi sıtmaya mahkum eder. Neticede, imza yarışına girilen bu kağıt parçaları ne bir ağacın yaprağını, ne bir çiçeğin polenini, ne suyun temizliğini, ne de soluduğumuz havanın kalitesini artırır. Aksine, ulus devletlerin tarım ve sanayi politikalarına müdahale ederek onları dışa bağımlı hale getiren, egemenliklerini aşındıran birer aparata dönüşürler.

Cephe Gerisi: “Yamalı Asfalt” Politikaları ve Millî İhanet

Küresel sahnede kurulan bu oyunun ülkemizdeki yansımaları, adeta bir ihanetler bütünü olarak karşımıza çıkmakta ve bizi “kısa günün kârı” anlayışının ne denli tehlikeli olduğu gerçeğiyle yüzleştirmektedir. Çok sevdiğim bir ağabeyimin veciz bir şekilde ifade ettiği gibi, “Asfaltı yabancılar buldu, yamay da Türkler.” Bu “yama” zihniyeti, sadece bozuk yollara değil, ülkenin tüm temel politikalarına sirayet etmiş durumdadır. Sürekli, yapıcı ve istikrarlı politikalar yerine günü kurtarmaya odaklanan bu anlayış, her şeyi yamamaya çalışarak artık üzerinde yürünmeyecek yollarla bizi baş başa bırakmaktadır.

Halbuki çözüm en başından beri Atatürk’ün kurduğu cumhuriyetimizin idealinde saklıydı. Atatürk’ün bağımsızlık düşkünlüğü, ileri görüşlülüğü ve Türk ulusuna duyduğu güven sayesinde genç Cumhuriyet, onlarca askerî ve sivil fabrika ile ayağa kalkacak gücü kendinde bulabilmişti. Sanayiden tarıma,

her alanda modernleşme ve planlı gelişim, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin aydınlık olması için hayata geçirilmişti. Bu ülkü sayesinde Türk ulusu muhtaç ve hizmetkâr olmayacak; üretecek, gelişecek, “kendi vatanında efendi” olacaktı. Bugün ise bu idealin tam zıttı bir istikamette, köstebek çukurlarıyla dolmuş bir yolda ilerlemekteyiz. Yıllarca “babalar gibi satılan” millî kazanımlarımızın son damlalarıyla geçirdiğimiz bu günler, yamayarak günü kurtarmaya çalışmanın uzun vadede ne denli tehlikeli olduğunu gözler önüne sermiştir. Bir zamanlar tarımda kendi kendine ve başka ülkelere yetebilen 7 ülkeden biri olan Türkiye, bugün halkını fahiş fiyatlara mahkûm etmekte ve birçok kalemdede dışa bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır. Dünya ortalamasında gıda fiyatları düşerken bile enflasyona yenilmemiz bu acı gerçeğin en somut delilidir.

Zeytin ağaçları kökünden sökülmemekte veya yakılmakta, tarım ürünleri pestisitlerden evrim geçirmeye yüz tutmakta, yurt dışından ucuz(!) ve sağlıksız et ithalatı halka müjde olarak sunulmaktadır. Kasıtlı olarak alınan bu kötü kararlar, Türkiye'nin mevcut potansiyelinin önüne uyarısız bir şekilde bariyer koymaktan farksızdır.

Bu stratejik körlük değil, kasti bir yıkım planıdır. Zira sistematik hatalar, sürekli tekrarlandığında “hata” olmaktan çıkar, “niyet” haline gelir. Tarlasını terk eden köylü, AVM'ye sıkışmış şehirli, doğurduğuna pişman edilen kadın, sağlıksız gıdayla şişirilen genç ve sabah akşam dijital ekranlara mahkûm edilmiş bir çocuk profili... İşte bu yeni insan tipi, milleti tarihsiz, köksüz ve tepkisiz hale getirmek için şekillendirilmektedir.

Gıda, Beden, İnanç: Egemenliğe Yönelik Asimetrik Saldırıları

Bugün ülkemiz sadece ekonomik veya siyasi olarak değil, fizyolojik ve psikolojik olarak da çökertilmeye çalışılıyor. Gıda terörü, doğrudan sağlığı; eğitim ve medya eliyle yürütülen algı operasyonları ise doğrudan iradeyi hedef alıyor. Artık mesele sadece “doymak” değil; nasıl beslendiğimiz, neye inandığımız, neye güldüğümüz, hatta neye kızdığımız da dış kaynaklı mühendisliklerin konusu haline gelmiştir. Düşünme ve sorgulama kabiliyetlerimiz tamamen kiraya verilmiş; kolektif hareket etme refleksimiz neredeyse ortadan kaldırılmıştır. Bu topyekûn saldırı, sadece soframızı ve sağlığımızı hedef almamaktadır. Aç ve hasta bir milletin, egemenlik haklarını savunacak ne takati kalır ne de iradesi. İşte tam bu zafiyet anında, hıyanetin diğer yüzleri devreye girer. Etnik bölücülük ve siyasal dinciliğin pençesine sıkışmış ülkemiz, aynı zamanda ulusal egemenliğimizi ve tam bağımsızlığımızı doğrudan hedef alan asimetrik tehditlerle de karşı karşıyadır. Bu tehditlerin başında, belki de en sinsi olanı, ulusal egemenliğimizi çok uzun yıllardır tehdit eden Fener Rum Kilisesi’nin attığı adımlardır. Bu sessiz soykırım projesi, etnik bölücüler ve siyasal dincilerle aynı amaca hizmet eden, Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter ve laik yapısını bütünüyle lağvetmeyi hedefleyen çok cepheli bir saldırdır. Amaçları hiçbir şekilde daha demokratik bir yönetim sunmak değildir. Bu tabloda Fener Rum Kilisesi’nin ekümenik iddiası da sıradan bir dinî mesele değil, çok net bir siyasi projedir. Lozan’ı delmeye yönelik bu “şehir devleti” projesi, tıpkı Vatikan gibi Türkiye için de egemenliğin delinmesidir. Bu plan, hoşgörü ambalajıyla sunulan, ama özünde milleti ayırıştırmaya yönelik bir psikolojik harp unsurudur. Bu, 1949’da Mavri Mira üyesi Papaz Athenagoras’ın ABD Başkanı’nın özel uçağıyla Türkiye’ye bir vali gibi atanmasıyla başlayan sürecin son perdesidir. O gün surda açılan gedik, bugün

“Ne istediler de vermedik” diyen iş birlikçiler sayesinde büyümüş, bir millî güvenlik sorunu haline gelmiştir. Bu tehlike de tıpkı sağlıksız gıdalar gibi, “hoşgörü” ve “mozaik” ambalajları altında pazarlanmakta, ancak özünde milletin birliğini ve devletin bölünmez bütünlüğünü zehirlemektedir.

Ancak çözüm bellidir: Cumhuriyetimizin temelini oluşturan ilke ve devrimlerin ruhuna geri dönerek uzun vadeye yayılan yapıcı ve istikrarlı politikaları benimsemek; asfalta inatla yama yapmaktan vazgeçmektir. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün de belirttiği gibi:

“Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmıştır.” Türk ulusu, siyasal dincilere ve etnik bölücülere karşı verdiği bu mücadelede, adaletin bozulan tartısını yeniden düzeltecek ve zamanı geldiğinde bu yolları yama ve çukurlarla dolduranları adil bir şekilde tartacaktır.

Deliller: Sessiz Soykırımın Açık İzleri

Tüm bu sürecin kasıtlı ve organize bir proje olduğunu gösteren somut emareler vardır:

Fiziksel Tahribat: Türkiye’de her üç yetişkinden biri obezdir. Türkiye’de kadınların yüzde 20,9’unun, erkeklerin yüzde 13,7’sinin ve her on çocuktan birinin obez olması; kanser vakalarının her yıl artış göstermesi, halk sağlığının sistematik olarak bozulduğunu ve ulusun “ciddi surette bedensel ve zihinsel zarara” uğratıldığını kanıtlamaktadır.

Demografik Erime: 2001 yılında 2,38 olan doğum oranımızın, son verilerle 1,48’e düşmesi, bir ulusun demografik geleceğinin

tehlikeye atıldığını ve “grup içinde doğumları engellemeye yönelik” bir ortamın kasten yaratıldığını göstermektedir. Bu oran, neslin kendini yenileyebileceği eşğin altındadır. Bu da “doğumları engelleme” suçunu işaret etmektedir.

Yaşam Şartlarının Bozulması: Tarım arazilerinin yok edilmesi, sağlıklı gıdaya erişimin zorlaşması ve 2 milyar insanın temiz suya ulaşmadığı bir dünyada bu temel haklardan mahrum bırakılması, bir grubun “fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi” anlamına gelmektedir. Ülkemizde tarımın siyasi kararlarla zarar görmesi, üretimin durma noktasına gelmesi, zeytin ağaçları dahil olmak üzere yeşillik alanların yakılması ve halkın sağlıklı gıdaya ulaşamaması, yaşam koşullarının kasıtlı biçimde yok edildiğini kanıtlamaktadır.

Zihinsel Teslimiyet: Eğitim sisteminin küresel standartlara göre “reform” edilmesi, çocukların millet ve tarih bilincinden koparılması, zihinsel tasfiyenin bir başka yüzüdür.

Bu Son Perdede Kaybedersek, Bir Daha Sahne Olmaz

Bugün yaşadığımız bu çok cepheli saldırı, yalnızca iktisadi ya da ideolojik bir yıkım değil; doğrudan milletin varlık sebebine yönelmiş bir soykırım hamlesidir. Bu savaşta tank yoktur; ama zehirli un vardır. Kurşun yoktur; ama bireyselleşmiş, köksüz, tüketim bağımlısı, tarih bilinci yok edilmiş nesiller vardır. Bu bir savaş değilse, nedir?

Bu nedenle artık mesele sadece seçimler, partiler ya da hükûmetler değildir. Bu, bir zihniyetin tasfiyesiyle başlayan ve bir milletin tüm kodlarını hedef alan beka savaşıdır. Cumhuriyetin kurucu

ayarlarına dönmeden, planlı kalkınmayı, millî tarımı, yerli sanayi, ahlaki direnci ve egemenliği esas almadan bu savaştan zaferle çıkmak mümkün değildir.

Unutulmamalıdır ki; Türk milleti nice badirelerden geçmiş, nice imparatorluklardan sağ çıkmıştır. Bu topraklar, sadece savaşlarla değil; ihanetlerle, kumpaslarla, iş birlikçilerle de sınanmıştır. Ve her seferinde, bir avuç inançlı insan, milletin iradesini yeniden ayağa kaldırmıştır.

Bugün de ihtiyaç duyduğumuz şey, “yamalı asfalt” zihniyetinden vazgeçip Mustafa Kemal Atatürk’ün “tam bağımsızlık” ilkesine sınıksız sarılmaktır. Bu bir nostalji değil, bir zorunluluktur. Çünkü ya “biz” sahnede olacağız ya da “bizi” biz olmaktan çıkaracak karanlık senaryolar...

Ve tarih bir kez daha Türk ulusuna şöyle diyecektir:

“Ya istiklâl, ya yok oluş...”

SOFRA VE MEDENİYET İLİŞKİSİ

Işıl Sevimli¹

Bir tabak yemek, bir toplumun değerlerini, geleneklerini ve kültürünü yansıtır. Bu ilişki sosyal bilimler tarafından uzun zamandır incelenmekte ve gün geçtikçe popülerleşmektedir. Douglas ve Isherwood (1990) “yemek, yalnızca besleyici bir değer taşımakla kalmayıp toplumsal iletişimin bir biçimidir” derken beslenmenin toplum içindeki önemini ortaya koymuştur. Çünkü bir şeyi yemek ya da yememek, yalnızca kaloriyle ilgili bir tercih değildir; yemek yeme biçimleri, bir toplumun kimlik, sınıf ve iktidar ilişkilerini de yansıtır. Örneğin, hangi tahıllardan ekme üretildiği, kimlerin hangi ekme türlerini tükettiği, üretime getirilen yasaklar ve fiyat denetimleri yalnızca ekmeyle ilgili değildir; aynı zamanda toplumun ekonomik yapısı, zenginlik dağılımı ve hiyerarşisi hakkında ipuçları sunar.

Ortaçağ Bologna’sında yaşayan Giulio Cesare Groce isimli yazar, sosyal kökenine uygun olmayan bir yiyecek tükettiği için ölen köylünün hikâyesini anlatırken şalgama alışmış olanların etli börek yememesi gerektiğini dile getirmiştir (Frieco, 1999). Bu durum, yiyeceklerin toplum bazlı ayrışmasına örnek gösterilebilir. Her şeyde olduğu gibi mutfakta da hiyerarşi vardır. Her ne kadar dünyanın dört bir yanındaki toplumlarda, insanların farklılaşmasını ve toplum içinde hiyerarşik sınırların çizilmesini sağlayan benzer yemek kuralları bulunsada ben yemeklerin aynı

¹ Bologna Üniversitesi’nde yüksek lisans öğrencisidir. “Sofra ve Medeniyet İlişkisi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 19 Eylül 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

zamanda bireyin kendisini ve “öteki”yi tanımlamak için bir araç olarak kullanıldığını düşünüyorum.

Sofralar ve Sınırlar: Yemekle Belirlenen Kimlikler

Fransız sosyolog Norbert Elias’a göre Ortaçağ Avrupa’sında yemek ve içmek toplumsal yaşamın merkezindeydi ve eğlencenin en önemli biçimlerinden birini oluşturuyordu. Sofra adabı ve görgü kuralları, yalnızca üst sınıflara özgü kabul edilmekteydi (Elias, 2000; akt. Gençoğlu, 2022). O dönemde soylular, sıradan halktan yalnızca yedikleri yiyeceklerle değil, davranış biçimleriyle de ayrılmak istiyorlardı. Nadir ve pahalı yiyeceklerin –örneğin karides ya da ıstakozun– tüketilmesi dışında tüketilme biçimi de soyluları halktan ayıran bir mekanizmaydı. Örneğin 16. yüzyılda, Venedik’te çatal icat edildiğinde onunla yemek yemek “uygar” bir davranış sayılmıyordu. Ancak yalnızca bir yüzyıl sonra, Versailles’da çorbayı bile çatala içmeye çalışmak “uygar” bir eylem olarak kabul edilmeye başlanmıştı.

Yemek alışkanlıkları ve sofraya gelenekleri, seyyahların günlüklerinde ya da başka ülkelere gönderilen elçilerin hatıralarında sık sık yer aldı. Bunlar kimi zaman övgüyle, kimi zaman küçümseyici bir üslupla aktarılsa da aslında en temel anlamda “farklı” olanı işaret ediyor ve yabancı toprakları onlar için “yabancı” kılıyordu.

Örneğin, II. Henry’nin kraliyet coğrafyacısı Nicholas de Nicolay, Türklerin yemek alışkanlıklarını “katı, yalın ve kaba; kızartmalar, soslar, şuruplar ve tatlı çeşitliliğinden yoksun” olarak tanımlamıştır (Dursteler, 2014). Dursteler’e göre Nicolay, yalnızca iyi Fransız yemekleri ile kötü Osmanlı yemeklerini karşılaştırmakla kalmamış, aynı zamanda 1568’de uygarlık sınırlarını çizip Osmanlı’yı bu sınırların dışına barbar olarak bırakmıştır.

Bir başka örnek İspanya bağlamında verilebilir. 16. yüzyılda, İspanyolların Eski Dünya'dan getirdikleri tahılları Yeni Dünya'da tüketmeye devam ettikleri bilinmektedir. Çünkü Yeni Dünya'nın diyetinin onları hasta edeceğine, dahası değiştireceğine –Amerindian'lara dönüştüreceğine– inanıyorlardı. Bu, onlar için istenmeyen bir durumdu, çünkü Amerindian'lar onlar için medeni olmayan barbarlardı (Mignolo, 1995).

II. Philip bu konuda çok nettir: “Hint Adaları'nda, ister iklimi ister havası, ister yemekleri nedeniyle olsun, orada yaşayanlar çevreleri gibi olur, hatta daha da kötüye giderler: yalancılar, dolandırıcılar, hilebazlar, hainler, hırslı, gururlu, her türlü gayrimeşru yolla iktidar arayan adamlar” (Earle, 2012, s. 89). *Hispanik Amerika'daki fetihçi bedene dair anlayış*, diyet ve çevreye bağlı olarak yalnızca bedeni değil, bireyin ahlaki ve entelektüel karakterini de şekillendirebilirdi. Dolayısıyla modern dönemin önemli düşünürleri de işin içine yemeği ve yemek yeme biçimlerini katıp bunları uygarlığın temel ölçütlerinden biri olarak değerlendirdiler. Örneğin, Norbert Elias Über den Prozess der Zivilisation adlı eserinin ilk cildinde, Batı uygarlığının gelişimini görgü kuralları ve davranış biçimleri üzerinden takip etmeyi tercih etti. Elias, uygarlığı insan davranışlarındaki somut ve gözlemlenebilir dönüşümler dizisi olarak ele aldı. Çalışmasında, günümüzde “barbarca” sayılan –dişleri bıçakla temizlemek, sofrada burnunu ya da kulağını karıştırmak, artıkları servis tabağına geri koymak ya da parmaklarını yalamak– davranışların, bir zamanlar oldukça yaygın olduğunu ama zamanla terk edildiğini ayrıntılı biçimde gösterir. Ayrıca, etlerin hayvanın karkasına benzemeyecek şekilde hazırlanmasına ve çatal, bıçak, peçete gibi sofraya araçlarının artan önemine dikkat çeker (Elias, 1939). 1714 tarihli anonim bir Fransız kitabında ise açgözlü bir şekilde yemek yemenin ayıp sayıldığı, çorba içilen

kâsenin nasıl tutulması gerektiği ve bıçağın nasıl kullanılacağı açıklanır. Bu paragrafta, yanlış yemek yeme biçimlerinin “köylülük” olarak adlandırılması dikkat çekicidir (Cheick, 1939).

Osmanlı Sofralarında Avrupa İzleri

Medeniyet söyleminin yemek kültüründeki kökeni, Eski Dünya topraklarından Yeni Dünya’ya uzanır. “Avrupa uygardır” inancının ise yalnızca Yeni Dünya gibi halihazırda sömürgeleştirilmiş bölgelerde değil, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da görüldüğünü biliyoruz. Yıllar süren durgunluğun ardından hükûmet ve aydınlar, imparatorluğun çözülüşünden bir çıkış yolu arıyorlardı. Bu nedenle bazı Osmanlı aydınları, Avrupa’nın daha güçlü ekonomilere, daha kudretli ordulara ve daha zengin toplumlara sahip olduğunu fark edince, bu gelişmelerin onların kurdukları seküler kurumlar, hümanizm fikri ve teknolojik ilerlemelerden kaynaklandığını düşünmeye meylettiler.

Dolayısıyla Osmanlı yönetici sınıfı, başta Fransa ve ardından Habsburg İmparatorluğu olmak üzere bazı Avrupa ülkelerini “uygar” ve “gelişmiş” olarak kabul etti. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu’nu daha modern hale getirmek amacıyla onların teknolojilerini, ordu yapılarını benimsemeyi savundular. Ancak hükûmet, öğrencileri yurt dışına gönderip bazı doktor ve mühendisleri Avrupa’dan Osmanlı topraklarına getirdiğinde, uyum süreci yalnızca Avrupa teknolojisinin benimsenmesiyle sınırlı kalmadı. Böylece, bazı aydınlar modernleşmek ve uygarlık geliştirmek için Avrupa yaşam tarzının –görgü, alışkanlıklar ve mutfak bakımından– da benimsenmesi gerektiğini ileri sürdüler.

Aynı fikirleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda yazılmış yemek kitaplarında da okumak mümkündür.

Daha öncelerde ise dinî kurumlarda veya üyelerine, yoksullara ve evsizlere yemek dağıtan hayır kurumlarında çok sayıda yemek kitabı bulunmasına rağmen, çoğunda sofrada adabına rastlanmadığı görülür. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, akşam yemeğinde nasıl davranılması gerektiğine dair paragraflar görülmeye başlanmıştır.

Örneğin, *Ev Kadını* (1880) adlı eserinde Ayşe Fahriye, Fransız etkisi taşıyan bazı tarifler verir ve ayrıca sofrada adabından söz eder. Bu kitap, seleflerinden farklı olarak, 19. yüzyılda Osmanlı mutfakına girmiş yeni yiyeceklerle yapılan tariflere daha fazla yer ayırır. Dolayısıyla, *Ev Kadını*'ndan önce yazılmış üç yemek kitabında bulunmayan salça ve yumurta yemekleri kitapta önemli bir yer tutar. Ayrıca, Fois Gras'ya da ilk kez *Ev Kadını*'nda rastlanır. Bu kitapta sadece Fransız kökenli tariflere rastlanmaz. Aynı zamanda, sofrada adabına ve aşçıların mutfak yönetimini nasıl sağlayacaklarına dair ipuçları da verilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşayan ve halkı eğitmeyi amaçlayan, bu amaçla yüzlerce kitap yazan Tanzimat yazarı Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muaşeretini Yabut Alafranga* (1894) adlı eserinde Avrupa'yı ziyaret edecek Osmanlı gençleri için bazı tavsiyelerde bulunur. Bu eser, Batı yemek geleneklerinin ve sofrada adabının Osmanlı okurlara ilk tanıtımından biri olarak kabul edilebilir. Avrupa'ya seyahat edecekler için bir tür rehber niteliği taşır. Kitap, restoranlarda, trenlerde ve vapurlarda kamusal yemekler sırasında nasıl davranılması gerektiğini anlatır. Trende veya gemide yolculuk yaparken belirlenen yerlerde ve belirlenen saatlerde yemek yenmesi gerektiğini belirtir.

Ayrıca, *Kamu Sofraları* başlıklı bölüm çok nettir. Avrupa usulü yemeklerin nasıl yenmesini, restoranlarda nasıl oturulup yemek

yeneceğini ayrıntılı biçimde aktarır. Çatal, bıçak ve kaşıkların nasıl kullanılacağını oldukça düzgün bir şekilde açıklar ve masa örtüsünün ve peçetenin temiz tutulmasının önemini vurgular. Hangi yemeklerin çatal ya da bıçakla yenmesi gerektiğini belirtir ve ekmeğin çorbaya batırılmasını kesin bir dille kınar, çünkü bunun kötü bir davranış olduğuna inanır. Ayrıca hiçbir lokmanın çıplak elle yenmemesi ya da doğrudan ağızla temas ettirilmemesi gerektiği kuralını koyar; hatta peçetenin bile temiz kalması gerektiğini söyler. Ona göre, “Peçete ağzı silmek için sağlanmış olsa da, asıl amaç, ağzı silmeye gerek kalmayacak kadar temiz yemek yemektir” (Ahmet Mithat, 1894). Aslında, Osmanlı Sarayı yaklaşık yüz yıldır masa ve çatal bıçak kullanıyordu. Ancak sıradan vatandaşlara yönelik bir yemek kitabında sofra adabına rastlanması, yalnızca sarayın değil, toplumun da farklı kültürlerden gelen alışkanlıkları benimsemeye başladığını düşündürülebilir. Çatal ve bıçak kullanımı ve farklı tabaklarda yemek yeme, 19. yüzyılın sonlarına kadar özellikle Osmanlı toplumunun bürokrat ve okur yazar kesiminde yaygınlaşmıştır. Yaşam tarzı, yeni ve daha modern “alafranga” yemek yeme tarzına kaydıkça, genç kuşak, el ile ağıza yemek yeme alışkanlığını yavaş, uygar olmayan, sağlıksız ve iğrenç bulmuştur (Samancı, 2014, s. 24).

Elbette bu değişiklikler, yüzyıllar süren Osmanlı–Avrupa etkileşimlerinin sonucu olabilir. Sonuçta 600 yıl boyunca birçok bilim insanı, siyasetçi ve seyyah, kültürlerini ve bilgilerini birbirleriyle paylaştı. Bu gezginler, ziyaret ettikleri yerleri kimi zaman över, kimi zaman karşılıklı önyargılardan ötürü eleştirirdi. Ancak önceki yüzyıllardan farklı olarak, belirtilmesi gereken bir şey vardır: “uygar” ve “modern” terimleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılı eserlerde sıkça görülmeye başlanmıştır.

Avrupa'ya özgü yemek alışkanlıklarının yaygınlaşması, her zaman sömürgeci kontrol ya da zorunlu değişimlerden kaynaklanmamıştır. Elitlerin Avrupa sosyal geleneklerini –yemek ve görgü gibi– benimsemeleri, çoğunlukla modern Batı nezdinde itibarlarını artırmaya yönelik bilinçli bir karar olarak algılandı. Avrupa geleneklerinin gönüllü olarak benimsenmesi, uygarlık söyleminin bir ideoloji olarak daha da güçlenmesine yol açtı.

İster sömürgecilikle zorla empoze edilsin, ister gönüllü olarak kabul edilsin, bu söylem, hem sömürgeleştirilmiş hem de bağımsız hale gelmiş toplumları kapsayan üstün ve aşağı kültür kavramlarını besledi. Avrupa'da yaratılan ve kimi zaman “öteki”yi tanımlamak için bir silah olarak kullanılan “uygarlık” kavramı, çoğu kez entelektüelleri kendi bölgelerinde Avrupalı muadillerinin gerisinde olduklarını düşünmeye sevk etti. Bu nedenle, bazı aydınların kendi toplumlarının insanlarını farklılaştırmak için bu kavramı kullanmaları şaşırtıcı değildir. Avrupai görgü kurallarını, yemek alışkanlıklarını ve eğlence tarzlarını, “gelişmek” isteyen herhangi bir toplum için zorunlu uygulamalar olarak sundular. Bu gelenekleri benimsemeyenler ise sıklıkla yeterince “gelişmemiş” olarak etiketlendi. Garip olan nokta ise, aydınların, Avrupa'nın üstünlüğünü gönüllü olarak benimseyip örnek aldıkları toplumlar gibi olmaları durumunda bu etiketten kurtulabileceklerini sanmalarıydı. Ancak bu sadece sömüren ya da kontrol eden güçlerin hegemonik inşasıydı.

Sonuç olarak, yemek uzun süredir toplumsal hiyerarşilerin yapılandırılmasında, kültürel kimliklerin tanımlanmasında ve uygarlıkların birbirinden ayrılmasında temel bir unsur olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sındaki sınıf ayrımlarından Osmanlı'nın modernleşme çabalarına kadar, mutfak pratikleri sürekli olarak

toplumsal sınırların çizilmesinde ve iktidar ilişkilerinin pekiştirilmesinde kullanılmıştır. Ancak uygarlık söylemi yalnızca sömürgeleştirme yoluyla dayatılmamış, aynı zamanda modernleşme arayışındaki toplumlar tarafından gönüllü olarak benimsenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyılda Avrupa yemek geleneklerini benimsemesi, Batılı normları ilerlemenin göstergesi olarak içselleştirmelerinden kaynaklanmıştır. Bu durum, uygarlık söyleminin gücünün doğrudan emperyalizmin ötesine geçtiğini, küresel öz-algıları şekillendiren hegemonik bir güç işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu tarihsel dinamiklerin farkına varmak, yemek kültürünün günümüzde de kültürel hiyerarşileri etkilemeye devam ettiğini anlamamıza olanak tanır. Aynı zamanda uygarlığın, çoğunlukla evrensel bir ideal olarak algılansa da aslında uzun süredir iktidar ilişkileri ve stratejik uyarlamalar tarafından şekillendirildiğini gösterir.

KAYNAKLAR

Pierre Bourdieu. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Routledge.

Douglas, M., & Isherwood, B. (1990). *El mundo de los bienes: Hacia una antropología del consumo*. Consejo Nacional para la Cultura y las Artes.

Dursteler, E. R. (2014). Bad bread and the “outrageous drunkenness of the Turks”: Food and identity in the accounts of early modern European travelers to the Ottoman Empire. *Journal of World History*, 25(3–4), 467–502.

Earle, R. (2012). *The body of the conquistador: Food, race, and the colonial experience in Spanish America, 1492–1700*. Cambridge University Press.

Norbert Elias. (2000). *The civilizing process: Sociogenetic and psychogenetic investigations* (E. Jephcott, Trans.). Blackwell. (Original work published 1939)

Gençoğlu, A. (2022). Yemek kültürüne oryantalizm üzerinden bakmak. *Düşünen Şehir Dergisi*, 16, 96–99.

Grieco, A. J. (1999). Food and social classes in late medieval and Renaissance Italy. In J.-L. Flandrin & M. Montanari (Eds.), *Food: A culinary history from antiquity to the present* (pp. 302–312). Columbia University Press.

Samancı, Ö. (2014). Osmanlı kültüründe değişen sofrada: Alaturka–Alafranga ikilemi. *Toplumsal Tarih*, 231, 24.

Schick, İ. C. (2018). Sunuş. In E. N. İşli (Ed.), *Âdâb-ı taâm: Osmanlıca âdâb-ı muâşeret kitaplarında sofrada ve yemek* (pp. 11–23). Ruhun Gıdası Kitaplar.

BİR SANATÇI ANATOMİSİ: HANDE YENER DİSKOGRAFİSİ

Engin Bolat¹

Türk Pop Müziğinin Tarihsel Dönüşümü

Türk pop müziğinin son yıllarda ana akım müzik türü olarak tekil bir kimlikle varlığını sürdürmesi neredeyse imkânsız hale geldi. Bunun çeşitli yapısal sebepleri olduğu gibi dinleyici kitlesinin değişmesi gibi daha doğal sebepleri de var. Bu dönüşümü takip edebilmek için kısa bir tarihçe vermek gerekiyor. Türkiye’de popüler müziğin geçirdiği değişimi konuya biraz ilgisi olan herkes bilir. “Hafif müzik” rüzgârı, 1960’lı yıllarda, aranjman denilen, şarkı üzerine Türkçe söz yazma furyasıyla başladı. Bunu 80’lerde Türk halk müziği, Türk sanat müziği ve son olarak fantezi müziğin yoğun varlığı takip etti. 90’larda ise liberal düşüncenin etkisiyle ortaya çıkan yeni medya, tüketim patlamasının pazarı oldu. Bu yıllarda Türk pop müziğinin en yaygın tarz olarak radyo ve televizyonlarda dinleyiciyle buluştuğuna, sanatçıların ise jön olarak görünür imajlarla kariyer inşa ettiğine şahit olduk.

2000’ler: Pazarın Olgunlaşması ve Hande Yener’in Çıkışı

90’lar pop müziği, az önce zikrettiğimiz fantezi müzik kültürü ile birleşmiş yerel unsurların gölgesinde yükselirken 2000’lerde bir kimlik kazandı. Bu kimliğe hizmet eden besteciler, aranjörler

¹ Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü’nde yüksek lisans öğrencisidir. “Bir Sanatçı Anatomisi: Hande Yener Diskografisi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 26 Eylül 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

ve yapımcılar çoğaldı. RAKS, Seyhan Müzik, Erol Köse, DMC, Poll, GNL derken büyük bir pazar kurulmuş oldu. Alper Narmann-Fettah Can, Altan Çetin, Mete Özgencil, Ersay Üner, Sinan Akçıl, Soner Sarıkabadayı, Ozan Çolakoğlu, İskender Paydaş, Volga Tamöz, Erden Kınay gibi birçok müzisyen piyasanın büyümesine katkı sağladı. 2010'ların sonuna gelindiğinde ise gerek aynı isimlerin piyasayı domine etmesinin getirdiği tekdüzelik, gerek diğer tarzların piyasa tarafından empoze edilmesiyle yenilik ihtiyacı doğdu. Kariyerini halihazırda inşa etmiş sanatçılar, bu duruma cevap vermeye çalışırken çoğu zaman başarılı olmadı. Aynı akıbeti bu değişim rüzgarından çok önce yeni denemeler yapan Hande Yener de yaşamaktadır. Yazının öznesi olarak Hande Yener'i seçme nedenim tam olarak budur: bazı denemeler yapmış olması. Hande Yener, yarattığı kariyerle, geçtiği yollarla Türkçe popun serüvenini takip etmek için biçilmiş kaptan.

İlk Albüm: Senden İbare ve 90'lar Mirası

Hande Yener'in medya öznesi olarak magazinden beslendiği ve ana akım figür olarak marka olduğu gerçeğini bir kenara koyalım. Benim merceğe aldığım kısım medyanın yapısal etkileri değil, Hande Yener'in müzikal anlamda diskografisinin dönüşümü. 2000 yılında ilk albümünü yayınlayan Hande Yener, bu albümden önce bir süre Sezen Aksu ile çalıştı. Bu yönüyle "Sezen okulunun" bir parçası olarak 90'lar ve 2000'lerin ilk yarısında piyasaya çıkan birçok isimle benzer bir yol izledi. *Senden İbare* albümünde kariyerinin en önemli figürlerinden olan Altan Çetin ile çalışan Hande Yener, Ercan Saatçi yapımcılığında çıkardığı bu albümle piyasaya görece geç giriş yapmış olmasına rağmen bir gecede meşhur olanlar kervanına katıldı. Albümde kariyerinin sonraki işlerinde sıkça rastladığımız tek kişiye emanet

usulünü benimsedi. Burada tam olarak ne söylemek istediğini sonraki albümlerinde daha iyi anlayabiliriz.

İlk albüme geri dönersek, vokal ve tarz olarak 80'ler esintisi ve 90'lardan gelen fantezi etkisi açıkça gözlenirken, Altan Çetin, ana besteci olarak tekrara düşmeden tutarlı bir albüm ortaya koymuştur. İzel-Ercan şarkısı *Bitmesin Bu Rüya*, oldukça uygun bir düzenlemeyle ve Hande'nin yarı özgün yarı İzel etkili vokaliyle albümde yerini almıştır. *Senden İbaret* albümü, daha çok A1 *Yalanın Batsın* ile bilinse de 90'lar Türkçe pop kimliğini her zerresiyle haykıran Bunun Adı Ayrılık gibi parçaların da yer aldığı bir çalışmadır. Ayrıca, Hande'nin sonraki iki albümü *Sen Yoluna... Ben Yoluma...* ve *Aşk Kadın Ruhundan Anlamıyor*'a giden süreçte devraldığı pop kimliğini yanına alarak ileriye taşıyacağının sinyalini hem vokal hem de şarkı seçimleriyle vermiştir. Tam da Türkçe popun geriden beslenmesi ve yerli etkilerin bu kimliğin uzun süre parçası olması gibi Hande Yener de ilk üç albümünde bunu göstermiştir.

İkinci ve Üçüncü Albümler: Olgunlaşan Pop Kimliği

2002'de Hande ikinci stüdyo albümü *Sen Yoluna... Ben Yoluma...*'yı yayınladı. Bu albümde de ağırlıklı olarak Alper Narman-Fettah Can ikilisiyle çalışan sanatçı, 1 milyon tirajını aşmıştır. Bunda albümün satış stratejisi ve fiyat politikası etkili olmuştur. Sanatçı bu albümde vokal olarak Sezen Aksu'ya öykünmüştür diyebiliriz. Ayrıca, eski-yeni karması bir kimliğe sahip bu albüm, bu yönüyle bir devamlılığa sahiptir. İkinci albümü ilk albümden ayıran en önemli unsurlar, çeşitlilik ve hit olmuş şarkıların daha fazla oluşudur. Kayda değer parçalar arasında *Küs*, *Şansın Bol Olsun*, *Evlilik Sandalı*, *Mendil* ve albüme

adını veren *Sen Yoluna... Ben Yoluma...*'yı sayabiliriz. Bu albümün, 90'lar çıkışlı bir sanatçının olgunluk albümü izlenimi verdiğini de belirtmek isteriz.

Sanatçının üçüncü stüdyo albümü *AKRA*, 2004'te piyasaya sürüldü. Hande bu albümde Alper Narman-Fettah Can, Sezen ve Altan Çetin gibi isimlerle çalışırken yine kariyerinde uzun metraj yol yürüyeceği Mete Özgencil'den de şarkı almıştır. Albüm, bugüne kadar gelen hitlere ev sahipliği yapmaktadır. Önceki iki albüme kıyasla daha fazla çeşitlilik ve hit taşıyan albüm, bir kadın sanatçının elinden çıktığını hissettirmektedir. Pazarlama anlamında da stratejik kliplerle desteklenmiştir. Kariyerindeki yeri düşünüldüğünde aslında Hande'nin en çok satan albümü olması gerekirdi. İddialı bir yorum olsa da bana kalırsa *AKRA* hem Hande Yener'in kariyerinin en iyi pop albümü hem de 2000'lerde çıkan en iyi Türkçe sözlü albümlerden biridir. Türkçe popun fantezi ile bütünlüğünü koruyarak daha esnek ve daha çok sesli bir çehre kazanması bu albümle olmuştur. Dahası, bu albümün yavaş tempolu şarkılarının Hande'nin 2010-2012 albümlerinin ilham kaynağı olduğunu düşünmekte haksız sayılmayız. Her anlamda övgüyü hak eden bir albüm olan *AKRA*'nın tüm şarkılarını kayda değer olarak nitelemek yanlış olmaz.

DeneySEL Dönem: Elektronik Müziğe Açılan Kapı

Bu albümü takip eden, ismiyle müsemma *Apayrı* albümünde *house*, R&B, dans pop, elektronik dans, hatta yer yer *funk* etkisinde şarkılar yer almaktadır. Apayrı'nın bu kendine özgü kimliği batı müziğine yönünü çeviren Hande Yener'in eski yol arkadaşlarına ek olarak Devrim Karaoğlu, Erdem Kınay gibi isimlerle oluşturulmuştur. Albüm her yönüyle bir dönüm noktasıdır. Sanatçı hem tür hem de vokal anlamda bir çeşitliliğe giderken öykündüğü 80'ler Amerika'sını ve 2000'ler İsveç, Almanya, Belçika

Eurodance eserlerini aratmayacak bir albüm ortaya koymuştur. Arabesk-fantezi etkisinden kurtulmasına rağmen Türkçe popüler müziği tarihinde sıırtmayacak, dinleyiciyi yakalayan bir albüm yapmayı başarmıştır. Yegâne eleştiri, albümün aslında *so-und* olarak oldukça karışık olmasıdır. Bütünlük yakalamasına rağmen albümün ikinci yarısı ilk yarısıyla çok da örtüşmemektedir. Bir de önceki albümlerinde gezindiği kısıtlı alandan bu kadar çeşitliliğe geçmesi tezat kaçmıştır. Devamında yayınladığı *Hande Maxi EP*'sinde yer alan *house* türündeki yeni ve eski eserlerin yeri de bir soru işaretidir, zira bunun yerine tüm albümü kapsamayan, buna rağmen albümle organik bağı olduğu iddia edilen yeniden düzenleme yapılmış üç dört *corehouse* eser bizi karşılar.

Elektronik Üçleme: Zafer ve Hayal Kırıklığı

Sanatçının sonraki albümü *Nasıl Delirdim*'de elektronik müziğin popla olan müthiş füzyonu, batıyı kopyalayan değil, Türk müzik kültürünü demode yerine retro ve güncel unsurlarla bağlayan bir yapıyı mümkün kılar. Bu albümde Seyyal Taner'den bildiğimiz *Naciye*'nin *cover*'ı vardır ve olabilecek en yaratıcı şekilde yapıldığı için bir eserin yeniden okunduğunda nasıl önceki sahibinden farklı ve özgün olabileceği konusunda örnek teşkil eder. *Kibir*, *Romeo*, *Paranoya* müthiş eserler olmalarının yanı sıra Hande Yener'in üretim kısmında da başarılı olabileceğine delildir.

Bunu takip eden *Hipnoz* albümü ise daha marjinal görünse dahi demodedir. *İyi Günler* dışında dinlenebilecek bir şarkı bulmakta güçlük çektiğim bu albüm, elektronik müziğin uyarlanmasının devamlılığının olmayacağını sinyali vermiştir. Nitekim *Hayrola*'dan sonra popa geri dönmüştür Yener. *Hayrola* ise yine elektronik bir albüm olmasına rağmen *Hipnoz* kadar çeşitlidir ve bu kez daha iyi bir denemedir. Özellikle *Ok Yay* hem vokal hem

düzenleme anlamında zikredilmesi gereken bir parçadır. Teoman'la yapılan *Arsız* da birden çok tarza göz kırparken düzenleme bakımından maalesef demodendir. Albümün genelinde küçük prozodi sorunlarına ya da belki de bilinçli denemelere rastlamak mümkündür.

Sinan Akçıl İş Birliği: Ana Akıma Dönüş ve Tekrar Tuzağı

Hayrola'dan sonra Hande, ana akım poptan uzakken piyasadan da uzak kaldığını fark etmiş olacaktır ki dönemin revaçtaki bestecilerinden Sinan Akçıl'la üç albüm çıkarmıştır: *Hande'ye Neler Oluyor*, *Teşekkürler*, *Kraliçe*. Dürüst olmak gerekirse, Akçıl'ın İzel, Bengü, Hadise gibi isimlere verdiği iyi şarkılar da düşünüldüğünde, bunların piyasanın o dönem için bile altında olduğu söylenebilir. Son birkaç yıldır bu şarkıların bir kısmının yeniden popüler olmasından bağımsız, Hande'nin hem vokal hem de tarz olarak en kısır kaldığı dönem olduğunu düşünüyorum. Bu yönüyle, bu dönem, verdiği aradan bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yavaş tempo şarkılar Hande'nin ilk dönemlerinin alt sürüm kopyasıdır. Bunun dışında, bir albümü tek bir kişiye emanet etmenin yanlışlığını gözler önüne seren üç albümlük bir zincirdir. Sözler, bir eserin ikincil hatta belki de üçüncü unsurudur. Buna takılmasak bile bu albümlerde beste ve aranjeler oldukça sınırlı bir düzleme hapsolmuştur. Hızlı tempolu şarkılardan *Sopa* kısır ama bununla birlikte en dinlenebilir eserken *Hasta*, *Dön Bana* ve *Teşekkürler* en tatmin edici *slow*'lar olarak değerlendirilebilir. Eklemek gerekir ki üç albüm de fecaat değildir. Yalnızca, *prime* dönem yaşanırken müzikal anlamda bu kadar dar bir aralıkta eser sunmak hem rakipleri kariyerinin zirvesindeyken Hande Yener için hem de Sinan'ın diğer çalışmaları düşünüldüğünde besteci için olumsuz dönüte kapı aralar. Yoksa, diğer pencereden bakıldığında üç albümde tekrara düşmeden

yazmaya çalışmak zordur. Üstelik, dar bir aralığa sıkışmasına rağmen dinleyiciyi çabuk yakalayan ve bırakmayan iki “buçuk” (*Kraliçe*) albüm ortaya çıkmıştır.

Yakın Dönem: Single’lar ve Tutarsız Arayışlar

Hande Yener, sonraki yıllarda Hande Berkcan’la iş birliğine giderek piyasaya hizmet eden tatmin edici *single*’lar yayınladı. Bu aslında bir bestecinin tek bir işine tutununca tekrara düşmeden ilerleyebileceğini gösterir niteliktedir. Ancak, Hande Yener’in birine takılı kalma alışkanlığını da Berkcan yoluyla tekrar görmüş olduk. Bu defa albüm anlamında değil, tekliler seviyesinde kalması umut verici olsa da günümüze kadar uzanan “tutunma,” farklı isimler dahil, Berkcan’la da devam etmekte.

Bu hatırlatmadan sonra 2014 yılında çıkan *Mükemmel* albümüne bakalım. İsmi kadar olmasa da Hande Yener’in kariyerinin iyi albümleri arasındadır. Bu albüm için, iki disk bir sürü remiks ve birden çok ismin varlığına rağmen kakafoni değil polifoni diyebiliriz. Hande’nin hem dönem hem de çeşitlilik olarak *prime* albümü olduğu söylenebilir; müzikalite olarak en iyisi olmasa bile. Prodüksiyon bazında da çeşitlilik varken *Karar Ver* ve *Herkes Yoluna* gibi istisnai şarkılar ile *Bileti Kes* gibi değeri bilinmeyen dört başı mamur pop eserlerine ev sahipliği yapan bu albüm ayrıca *Naber* gibi hitlerle Mert Ekren iş birliklerine kapı aralamıştır.

2015 yılına geldiğimizde, bir zamanlar Bakkal Müziği polemiklerinin iki karşı tarafı Hande Yener ve Serdar Ortaç ortaklığı *İki Delir*’yi anmak gerekir. Hande bu vesileyle piyasada kendi çizgisinin dışına çıkmıştır. Kastettiğim çizgi “ana akım” olma yolunda başvurduğu ortaklıkların sınırlarının genişlemesi minvalinde bir çizgidir. Ertesi yıl ve onu takip eden yılda *HepsiHit Vol.1* ve

Vol.2 albümlerini piyasaya sunan Hande Yener, iddiasının altında kalsa da piyasa standardı ve yer yer üstünde iki albüm çıkarmıştır. Ersay Üner, Mert Ekren, Altan Çetin, Murat Dalkılıç, Zeki Güner, Mete Özgencil gibi aşına olduğumuz isimlerle çalışmıştır. *Vol1*'de Ersay Üner'in iki şarkısı -ki özellikle *Bu Ka-fayla* (Hande'den beklenmeyen türde bir EDM örneği)- ve Altan Çetin'den *Deli Bile*; *Vol2*'de *Ben En Çok* ve *Sana Bir Şey Olmaz* ile piyasaya olumlu katkı sağladığını, sağlaması gerektiğini veya sağlayacağını düşündüğümüz parçalar olarak Hande'nin diskografisinde yer almaktadır.

Carpe Diem ve *Afrodizyak*: Işıltı ve Karışıklık

Merceğe almadığımız iki albümünden biri olan *Carpe Diem* çok başarılı, retro *deep house* esintili, çok genç ve modern bir altyapısı olan, yeni nesil bir çalışmayken aynı misyonu taşıdığını düşündüren ama oldukça karışık bir albüm olan *Afrodizyak* için aynısını söylemek mümkün değildir. Pop, *house* temelli görünse de albümün geneline uymayan ayrık ve olmamış parçalar bulunduran albümde *Carpe Diem*'le devamlılığın takip edilebildiği *Yoksa* ve Türkçe pop kimliğine en yakın görünen *Yara* dışındaki eserlerin *catchy* köprü ve nakarat için zorlama girişimlerin gölgesinde kalmış, potansiyeli harcanan yarım eserler olduğunu üzümlere belirtmek isterim.

Günümüzdeki Belirsizlik

Görüldüğü gibi buraya kadar olan kısımda neredeyse her yıl albüm çıkaran bir sanatçıdan bahsettik. İşte, albümlerinde bile bu arayış çağı gelmeden denemeler yapan Hande Yener için de işler kızışmaya başlıyor. Beste kıtlığı hem kendi kariyeri hem de çağdaşı şarkıcıların kariyerine bakıldığında “Geliyorum” diyor.

Hande, İngilizce *single*'lar çıkarırken bile bunun işaretlerini vermeye başlar. Piyasa rap ve yeni nesil isimlerle dolarken, kariyerini çoktan büyötmüş isimler albüm yapmayı bir külfet olarak görürken, Hande farklı çalışmalarla piyasada bir vizyonu olduğunu vurgulamaya çalışır. Lakin bu arayış ve gösteriş bir devamlılığa sahip değildir. Hande Yener çizgisi bir zikzak halini alır. Bence başarılı teklileri *Beni Sev* ve *Ben Senin Delinim*'dir. Piyasaya hizmet eden *Sahte*, *Bakıcaz Artık* ve *Benden Bir Tane Daha Yok* en azından görünürlüğünü taze tutan çalışmalar iken, son yıllarda çıkardığı teklilerde aynı isimlere takılı kalma hatası ve ilk kez dinleyiciye kulak tıkamış vaziyette ilerlemeye çalışan bir Hande görüyoruz. Bu arayışlar "Bana ne?" diyerek yürümez.

Sonuç: Bir Arayışın Seyir Defteri

Bu albümden sonra çıkan *Ben Senin Delinim*, bu havanın devamı ve iyi bir örneğiyken maalesef Hande'nin yeni gözdesi Misha ile yaptığı çalışmalar ne kariyerini ne de piyasayı ileriye taşıyacak eserlerdir. Dilerim ki bu "arayış" gerek sanatçının nezdinde gerekse tüm piyasada son bulur.

SOPAYI YİYEN EŞEK, FİLİ GEÇER (Mİ)?

Yalın Akçevin¹

Değerli *Yarının Kültürü* okurları, zannediyorum ki şu başlık karşısında herhalde biraz şaşkınlık, biraz da merak içinde-siniz. Nereden çıktı bu eşek? *Yarının Kültürü*’nde işi nedir? Yazık, neden sopa yer? O atasözünün aslı, “atı geçer” şeklinde de-ğil miydi, fil de nereden çıktı? Bu yazının içeriğinin ne olduğunu anladığınızda hisleriniz derinleşecek ve umuyorum ki sona var-dığınızda bu hislerin yerini bir tebessümle beraber gelen yeni bir anlayış alacak. O noktada da eşeğe acımak mı yoksa sopayı vur-maya devam etmek mi gerektiğinin kararını siz değerli okurlarımıza bırakmayı doğru buluyorum.

Evet, yeri geldiğinde inatçılıkta bir ekol, yeri geldiğinde güvenilir bir yar (hele Barış Manço’ya sorarsak değerli bir arkadaş), yeri geldiğinde de bir gariban olan eşek, bu yazının bir nevi başat oyuncularından. Ancak bu eşek herhangi bir eşek değil. Aksine, mevzubahis olan bu eşek, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki iki büyük siyasi partiden Demokrat Parti’nin amblemi olan eşek. Yediği sopa da herhangi bir hoyrat sahibin elindeki kırbaç değil, Amerikalı seçmenlerin 2024 Amerikan Başkanlık Seçimleri’nde Donald J. Trump’ı tekrar başkan seçerek vurduğu sopa. Aradan geçen sürede, Demokrat Parti’nin neden böyle bir sonuç aldığı üzerine çok yazılar yazıldığı gibi, halihazırda partinin geleceği

¹ Austin Teksas doktora öğrencisidir. “Sopayı Yiyen Eşek, Fili Geçer Mi?” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 3 Ekim 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

için ne yapması gerektiğine dair tartışmalar da ateşli bir şekilde sürmekte. Ancak eşiğin yediği sopadan akıllanıp, attan ziyade fili (Cumhuriyetçi Parti'nin amblemi geleneksel olarak bir fildir) aşp aşamayacağını önce 2026'daki Temsilciler Meclisi seçiminde, sonra da 2028 Amerikan Başkanlık Seçimi'nde göreceğiz.

Benim buradaki amacım bu tartışmaları tekrar etmek ya da siz değerli okurlarımızın başka yerlerde okumuş olabileceği veya araştırıp bulabileceği konuşmaları özetlemek değil. Aksine, seçimden bu yana geçen bir sene içerisinde ABD'de, özellikle de Cumhuriyetçilerin bir kalesi olan Teksas eyaletinin Demokrat başkenti Austin'de bulunmuş olan birinin gözlemlerini sizlere aktarmak istiyorum. Demokratları takdir mi etmeli tekdir mi etmeli sorusunun cevabını ise sizlere bırakıyorum.

Bir Şey Yapmalı!

Moğollar'ın bu şarkısı herhalde ABD'de İngilizce yayımlanmış olsa, Başkan Trump'a karşı isyan bayrağını açan herkesin diline dolanan bir marş halini alır, Demokratlar da her fırsatta bu şarkıyı bangır bangır çalarlardı. Dikkat eden kimsenin gözünden kaçmamış olacak, 2016'da Trump'ın ilk defa seçilişinden bu yana, ABD'de Trump'çı ve Akliselimciler ayrımı topluma ve siyasete yayılmış durumda. Akliselimci cephenin siyasi ayağını ise küresel ve ulusal düzeni korumak görevini üzerine almış olan Demokratların oluşturduğu fikrine de pek bir itiraz olmayacaktır. Demokratlar gerek şartlar gerektirdiği için, gerek liberal, demokratik ve "ilerici" ("progressive" kelimesinin çevirisidir) ideolojileri sebebiyle bu savunucu rolünü üstlenmiş durumdalar. Bu görevi ne kadar başarıyla yerine getirdikleri (ya da getiremediklerini) uzun uzadıya tartışmak mümkün, keza Amerikan medyasının ve Demokrat Parti'nin bunu yapmakta olduğu da su götürmez bir gerçek. Ancak burada daha önemli olan, böyle bir

görevi üstlenmiş olmanın anlamlı ve kazanılabilir bir stratejik pozisyon olup olmadığı sorusu.

Sistemin savunucusu olmak, bu devirde iktidar olabilmek ve siyasi başarıyı yakalayabilmek için yeterli midir? 2024'te dört senelik bir Aklıselimci iktidarının ardından Trump'ın tekrar başkanlığa seçilebilmesi ve Demokratların yediği sopayı da göz önünde bulundurursak, cevabımız hayır olacaktır. Bu "hayır"ın arkasındaysa iki önemli sebep bulunmakta: sistemin tıkanıklığı ve Trump'la baş etmek gerektiği gerçeği.

Bir yandan, içinde yaşadığımız küresel düzenin (ve ABD'nin bize hem uzak hem de çok yakın olan iç düzeninin) istikrarlı ve kural-lara bağlı şekilde işlemesi en doğrusudur. Bu sistem hayatlarımıza doğrudan bir etkide bulunmuyor gibi gözükabilir. Ancak, ekonomimizin işleyişinden sahip olduğumuz çeşitli de-ğerlerin (insan hakları, demokrasi, çevrecilik gibi) bizlere gelişi ve korunması gibi çok çeşitli alanlarda bu kurulu düzenin yararını pek çoğumuz görmekteyiz. Sistem elbette mükemmel olmadığı gibi, ondan yararlananlar kadar zarar görenler olduğunu da inkâr edemeyiz. Hatta, gün geçtikçe artan adaletsizlikler ve küre-sel çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda, küresel düzenin bir tıkanma noktasına varmış olduğu ve sistemde bir değişikliğe gidilmesi gerektiği de aşikârdır. İşte bu noktada, Demokratların Trump'a alternatif bir yeni çözüm şekli önermek yerine eski dü-zenin hamiliğini üstlenmiş olmaları, onları zayıflatmaktadır. Vatandaşın gözünde Demokrat Parti hem sokaktaki insanın sı-kıntılarını anlamaktan aciz hem de bilinçli bir şekilde birtakım elitlerin işine gelecek bir düzeni savunan parti şekline bürün-mektedir. Aklıselimci olmakla, yanlışları insanları rahatsız etmekte olan bir sistemi körü körüne savunmak ve hatalı bir si-yasi strateji izlemek arasındaki ince çizgiyi Demokratlar aşmış

gözüküyorlar. Bu onları bir yandan zayıflatıyor, fakat New York şehrinin belediye başkanlığında yarışı önde götüren Zohran Mamdani gibi partinin ne yöne değişmesi gerektiğini gösteren figürlerin çarpıcılığını da artırıyor.

Bir taraftan kendi benliklerini ve sistemin geleceğinde oynayacakları rolü kesinleştirmeleri gereken Demokratlar, diğer taraftan Başkan Trump ile baş etmek zorundalar. Ancak karşılarındaki çam yarması pehlivan, iriliğinin ötesine kuralları çiğnemeyi sevmekte ve güreş ringini kontrol altına almayı da ilginç bir çeviklikle başarabilmekte. Bu pehlivanla güreşebilmek için ateşe ateşle cevap verebilir olmak, bozulmakta olan bir düzenden destek aramak yerine yenisinin ateşli bir savunucusu olmak gerekiyor. Kısaca ifade edecek olursak, Trump’la er meydanına çıkabilmek için “Demokrat Dede” değil, “Atom Karınca” olabilmeli. Ancak bunu, elitleri oldukları sistemi değiştirmekten aciz gözükken ve tabiri caizse dinozorlardan oluşan bir Demokrat Parti yönetiminin başarması mümkün değil. Bu durumdaki bir Demokrat Parti’nin başarabileceği tek şey, sistem çökerken enkazın altında kalmak olacaktır.

Bu kadar yerginin üzerine, bir çıkış yolu da vermek gerekeceğini düşünüyorum. Belki de Demokratlar mevcut sistemi değil, belirli kuralları içeren bir sistemin fikrini, varlığını savunmayı hedef edinmeli. Eskinin zayıflığı kabul edilmeli ve yeninin inşası için cesur bir şekilde yeni fikirler üretilmeli, bu yeni fikirler canla başla savunulmalı ve sistemi yıkmak isteyenlerin karşısına, sistemi daha iyi bir şekilde yeniden kuracak bir alternatif sunulmalı.

Olmalı mı Olmamalı mı?

Yazının bu kısmındaysa sizleri Bülent Ortaçgil eşliğinde sıcak bir haziran günü Teksas'taki ufak bir şehre götürmek istiyorum. Bu ufak şehrin adı Luling. Yaklaşık 6000 kişilik nüfusa sahip olan Luling'in ekonomisinde iki ürünün özel yeri var: petrol ve karpuz. Bizi burada ilgilendiren ikincisi, çünkü bu küçük şehirde – birçok diğer küçük şehirde olduğu gibi – her sene, haziranın son hafta sonunda bir karpuz festivali – İngilizce adıyla “*Watermelon Thump*” (maalesef “*thump*” kelimesini nasıl çevirmek gerektiğinden emin değilim) – düzenlenmekte. Bu küçük şehirde bir panayır ve lunapark kurulmakta, şehrin kendi sakinleri ve çevreden gelen misafirlere öğleden akşama kadar eğlenme imkânı sunulmakta ve cumartesi günü bir geçit töreni yapılmakta.

Bu geçit töreni bir bakıma çok standart bir olay. Şehirdeki çeşitli kurum ve kuruluşlar (gaziler, itfaiye, seçilmiş memurlar vb.), çeşitli şirketler (petrol pompa bakımı, müzeler, bir market zinciri vb.), yerel okullardan öğrenciler, Ms. Luling ve diğer ufak şehirleri temsil eden genç kız ve erkekler ve bizler için en önemlisi siyasi partiler özel hazırlanmış araçlarla bu küçük şehrin içinde bir tur atıyorlar ve büyük küçük, yerli yabancı bir seyirci kitlesini eğlendiriyorlar.

Ancak daha şehre vardığınız an göze çarpan, hatta göze çarpmasına imkân olmayan bir detay var. Bazı seyircilerin ellerindeki fil şeklindeki yelpazeler (Teksas sıcak bir memlekettir desek abartı olmaz.) Bu yelpazeler herhangi bir filin değil, Cumhuriyetçi filin şeklinde. İnsanın aklı, filin genişliği sebebiyle yelpaze olarak iyi iş çıkaracağından şüphe etmezken, gözleriyse acaba eşeği de görebilecek miyim diye insanların ellerini aramaktan geri kalmıyor. Ancak ne ara, arkadaşımız eşek maalesef yüzünü bize

göstermiyor. Öyle ki, filin eksik olduğu tek noktada – bir okulun, tamamı zenci dans grubunun geçişi sırasında – insanların ellerindeki yelpazeler dalgalanan bir Amerikan bayrağı şeklini alıyor. Ancak durum bununla sınırlı kalmıyor, geçit töreninde genelde iki partinin de aracı olduğunu söyleyen Amerikalı arkadaşınızı da şaşırtan bir şey oluyor. Üzerinde gayet sevimli, akıllı paklı insanların olduğu Cumhuriyetçilerin aracı, gördüğünüz tek siyasi parti aracı oluyor (aynı insanları sonra panayırda bir yemek standında çalışırken görüyorsunuz).

Ancak seçim verilerine bakarsanız, Luling’in içinde olduğu seçim bölgesinde (Caldwell County) 2024 seçimlerinde oylar yüzde 56’e 44 gibi bir oranla Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasında bölünmüş durumda (seçmenin sadece yüzde 60 kadarının oy verdiğini de belirteyim).² Bu durumda, buna benzer bir oy dağılımının Luling’de de olmasını ve Demokratların bu şehirde, kendilerini öne çıkarabilecekleri böyle bir etkinlikte bulunmalarını beklemek pek acayip değil. Ancak, görünen o ki, Demokratlar tabana oynayacakları ve partinin tabandaki erişim ve etkinlik alanını genişletecekleri yerde, zaten performanslarının en tepede olduğu şehirlere odaklanan bir strateji izliyorlar. Burada kaybedilen, hem geçmişte Demokratlara oy vermiş hem de gelecekte oy verebilecek olan seçmenler. Bu kayıp ise insanların apolitikleşmesi şeklinde değil, aksine, Cumhuriyetçilerin temsiliyet boşluğunu kapatması ve bu seçmenin parti değiştirmesi şeklinde gerçekleşiyor. Gözden ırak, gönülden ırak ve anlaşılan o ki, seçmenden ırak.

² Caldwell County seçim sonuçlarına [ilgili bağlantıdan](#) 27 Eylül 2025 tarihinde erişilmiştir.

Bu acayip bir stratejik hata olmanın ötesinde, göz göre göre yapılmış bir hata; ancak yapması da çözmesi de kolay bir hata. Demokrat Parti tabanına geri dönmeli, sadece büyük şehirli ve elit bir parti olmamalı; küçük şehirleri de temsil edebilmeli. Önemli olan seçmenin bir ya da bin olması değil, partinin o seçmene erişebilmesidir.

Eğri Bögürü Ama Yine De Doğru

Eşegin sopayı fena şekilde yemiş olduğu aşikâr. Demokratları bu duruma getiren şeylerin içerisinde sadece iki tanesine burada siz değerli okurların dikkatini çekmek istedim. Bunların yanında başka etmenler de olabilir, ancak zannediyorum ki her şey buradaki iki başlığa bir şekilde bağlamak mümkündür.

Peki, eşek fili geçebilir mi? Geçmek istediğine ne şüphe! Ancak yenilen sopadan gereken dersin alınıp alınmadığı, partinin sağır sultanın duyduğu gerçekleri duyup duymadığı ve buna uygun birtakım değişikliklere gidilip gidilmeyeceğini ancak zaman gösterir. Kesin olan şu: ha eğri ha bögürü ama üzerinde doğru durulacak bir yol belirlenip bu gidişata karşı bir şey yapmalı ve bunları yapmak için tabanda ve bugün burada var olmalı.

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Caldwell County Cumhuriyetçi Parti örgütünün geçitteki aracı. 28 Haziran 2025. (Kaynak: Yalın Akçevin)

ARKAS SANAT MERKEZİ'Nİ GEZERKEN DÜŞÜNDÜKLERİM

Muratcan Zorcu¹

Yakın arkadaşlarımla aramızda kullandığımız bir deyim var: “sazı eline almak.” Bu deyim kullandığımızda, karşısındaki ne söylesen dinlemeden, muktedir bir tavırla bir şeyler dikte eden amca ve teyzeleri hayal ederiz. Sazı yine eline aldı diye söyleniriz haklarında. Bugün de müsaadenizle *Yarının Kültürü*'nün kurucusu sıfatıyla sazı elime alacağım.

Yarının Kültürü'nü kurarken Tanpınar'ı haklı çıkarırcasına politik iklime bir noktada angaje olacağımızı tahmin edebiliyordum. 6 Şubat depremleri ve İBB Başkanı İmamoğlu'nun tutuklanması bu düşüncemi haklı çıkardı. Türkiye'de kültür konuşacak bir ortam kalmıyordu. Ama inatla ve umutla, Pembe Köşk'te muhafaza edilen İsmet İnönü'nün arşivinin Lozan Barışı'nın 100. yılı dolayısıyla açılışını ve önde gelen araştırmacılarımızdan İsmail Kara'nın arşivinin açılışını haftalık yayınlarımızı durdurmak pahasına yayımladık. Aynı şekilde, şimdi yerinde yeller esen Antalya Müzesi'nin yıkımıyla ilgili bir haber yayımladık. Şimdi bu haberlerin yeni bir vechesiyle karşı karşıyayız, bu yüzden bu yazıyı kaleme alıyorum.

Kişisel Kütüphanelere Hücum!

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü doktora adayıdır. “Arkas Sanat Merkezi'ni Gezerken Düşündüklerim” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 17 Ekim 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Eylül ayında peş peşe iki olay yaşadık. İlki, bir gece vakti Resmî Gazete’de yayımlanan bir yönetmelik idi. “*Yazma ve Nadir Basma Eserlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik*” başlıklı bir yönetmelik yayımlandı. Bu yönetmelik, 1 Kasım 1928 öncesi yazılan tüm kitapları nadir eser statüsüne kavuştururken koleksiyonerlere, ellerinde bulundurdıkları yazmaları devlete bildirme mecburiyeti veriyordu. Yine bu bağlamda, devlet kütüphanelerinde eksik bulunan bir nüshayı, ucu açık ifadelerle ilgili kurum, kişisel mülkü edinme hakkına kavuşuyordu. Son olarak, tüm yazmaların bir arada toplanması fikri bambaşka bir garabet doğuruyordu, birbirinden özel ve değerli Topkapı Sarayı koleksiyonunun herhangi bir cönkle buluşması... Neyse ki uyku-daki kültür camiamız gerekli tepkiyi sahaflar üzerinden verdi de metnin düzeltileceğine dair haber duyuldu.

Selimiye’yi Kazımak...

Bunun hemen ardından, Mimar Sinan’ın Edirne’deki mirası Selimiye Camii’nin kubbesine yapılması gereken müdahale gündeme geldi. 16. yüzyılda var olup olmadığını bile bilmediğimiz bir katmanı ortaya çıkarma bahanesiyle kubbedeki en güzel detaylar kazınmaya kalkıldı. Oysa hiç uzağa gitmeye gerek yoktu, Sultan II. Abdülhamid’in İstanbul Üniversitesi’nde saklanan albümlerinde kubbenin en azından yüz küsur yıldır hiç değişmediği açıkça ortaya koyulabiliyor. Taşın, mermerin, kubbenin hafızasındaki yüzyıllık birikimleri silmek, geçmişini korumak ve muhafaza etmek değil, çarpıtmaktır. Yine aynı gelenek içindeki Âkîf’in mısraını anmak yerinde olacaktır sanıyorum:

“Hadi gel yıkalım şu Süleymaniye’yi desen/İki kazma kürek, iki de ır-gat gerek/Ancak, hadi gel yapalım şunu geri desen/Bir Sinan, bir de Süleyman gerek”

Bu yaklaşımlarda muhafazakâr kültüre saldırı arayanlara da bir şeyi hatırlatmak isterim: Burada bir çelişkinin olmadığını düşünüyorum çünkü temel dert, gerçekten muhafaza etmek değil; kendi tahayyül ettikleri “muhafazakâr nesil” için tarihi, kültürü ve sanatı yeniden kurgulamak. Yani korumak değil, şekillendirmek.

Şimdi İç Ferahlığı

Üst üste gerçekleşen bu iki kültürel olayın dumanı hâlâ tüterken ülkemizdeki bir kültür vadisine çevirelim pusulamızı. Çünkü bizlerden anlatacağım mekânı gezerken, sanat eserlerinin, fikirlerin, emeğin nasıl korunup nesiller boyunca aktarılacağını gösteren o salonlarda dolaşırken, bir yandan da ülkede olup bitenleri düşünmeden edemedim. Karşıyaka’dan vapura bindiğimde kulaklığımda meşhur Kürdilihicazkar, *Karşıyaka’da İzmir’in Gülü* çalıyordu. Konak İskeleyi’ne vardığımızda da güzel İzmir’i İzmir yapan Timur’u, Yüzbaşı Şerafettin’i ve Atatürk’ü anmadan devam edemedim... Sonrasında hava fazla sıcak olduğundan hızlı adımlarla Arkas Sanat Merkezi’nin yolunu tuttum.

Kordon’daki bu asil bina, zamanında Fransa’nın fahri konsoloshanesiyken günümüzde Arkas Holding’in Sanat Merkezi olarak kullanılıyor. Holding’in Yönetim Kurulu Başkanı Lucien Arkas’ın himmetiyle birbirinden özel sergilere ev sahipliği yapan merkezde, ben gittiğimde *Gelenek ve Modernite: Arkas Koleksiyonu’nda Türk Resmi (1920-1970)* başlıklı bir sergi vardı. Sanat tarihçisi ve akademisyen Prof. Dr. Burcu Pelvanoğlu’nun küratörlüğündeki sergiye geçmeden bir noktaya değinmek isterim: Beni, girişte biletimi alırken öğrenci olduğumu beyan etmemi isteyen görevli hanımefendinin misafirperverliği karşıladı ve

kendisi biletimi verirken kolonya ikram etti. Yeri gelmişken eklemek isterim, sergi sonunda Arkas Sanat Merkezi'nin kitaplarını satın alırken çalışanların gösterdiği alakaya da teşekkür ederim. Asker Ressamlar sergi kataloğu ne zamandır almak istediğim bir kitaptı. Kitaplardaki baskı kalitesi, İngilizce ve Fransızca tercümeleriyle tüm sergi kataloglarının bu üç dilde yayımlanması beni hayrete gark ettiren detaylar oldu. Şimdi sizlere sergideki bazı eserleri sunuyorum.

Burada ancak seçkisini sunabildiğimiz sergi deneyimini yaşamak için 26 Mart- 28 Aralık 2025 tarihleri arasında Arkas Sanat Merkezi'ni ziyaret edebilirsiniz. Yazının sonuna gelirken, Arkas Sanat'ın İzmir Göztepe'de yeni bir binasının açıldığı, ben kitap satın alırken görevli beyefendi tarafından hatırlatıldı. Kendisi, eylül ayı içerisinde ücretsiz giriş fırsatını kaçırmayın diye ekledi. Bana bu sefer kısmet olmadı, bir sonraki sefere oradaki koleksiyonu incelerim. O zamana kadar da çalışma masamı süsleyen Lucien Arkas Bağları'nın *İdol'*ü ile avunabilirim sanırım...

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Ressam Mihri Müşfik’in Dr. Hulusi Behçet portresiyle başlayan sergi.



Fotoğraf 2 – Ressam Müfide Kadri’nin otoportresi.



Fotoğraf 3 – Ressam Feyhaman Duran’ın otoportresi. (1908)



Fotoğraf 4 – Ressam Hoca Ali Rıza’nın Çubuklu sırtlarından Boğaz manzarası. (1924)

GÜLÜN BAYRAMI, KİMİN BAYRAMI?

Akın Deniz Sorucu¹

Bayram namazlarından önce sürülen güllü hacı misler, Ramazan akşamı yenilen güllaç, gül kokan Hırka-yı Şerif, elinde tuttuğu gül ile müridini selamlayan şeyh efendi, merkez camisinin avlusundaki gül bahçesi... Saymakla bitmez, Anadolu Müslümanlarının fahr-i alem efendisi ile özdeşleştirdiği o mübarek, dokusu başka, kokusu başka olan çiçeğin bambaşka cemaatlerdeki bambaşka anlamları, bu coğrafya için saymakla bitmez. Tabii bugün pek çoğu yerinden kopartılarak cebren ve hile ile dünyanın binbir farklı köşesinde kendine ev bark kura-bilmiş, tarih var olduğundan beri memleketin siyasi iklimi vesilesiyle canına okunagelen ibadullah cemaatin yanımızda yö-remizde kalmış ve hâlâ dünküne rahmet okutmayacak cinsten azim ve kararlılıkta geleneklerini sürdüren mensupları için de bu mübarek nebatı-ı şerif, farklı anlamlara sahip değil.

Bu kullanımların elbette en çok bilinenleri, Ermeni cemaatinin Vartavar diye adlandırdığı, festivalleri andıran etkinlik ve Balkan coğrafyasında Rosalia adıyla da tanınan, Paskalya'nın ellinci günü kutlanan Pentekost bayramıdır. Dilbilimcilerin ve cemaat mensuplarının söylediğine göre iki bayramın da ismi köken olarak gül kelimesinden (Vartavar'ın varth'ı, Rosalia'nın da rose'si

¹ İstanbul Üniversitesi Hukuk Bölümü'nden mezundur. "Gülün Bayramı, Kimin bayramı?" başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 31 Ekim 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

olacak şekilde) gelir. Tabii bu anlatımların bazıları geleneksel, bazıları yöresel ama hepsi de sözlüdürler. Bu cemaatlerin dışında bir cemaat daha vardır ki, kendileri için bayramlar, gündelik yaşamın hiç olmadığı kadar merkezinde yer alır. Bununla kalmayarak onların doğrudan doğruya bir de “gül bayramı” vardır.

Yahudi cemaatinin Pesah ile Sukkot arasında kutladığı Şavuot bayramının Anadolu’da bir adı da “Gül Bayramı”dır. Bu bayram hakkında bizi, İstanbul hayatının en enteresan tanıklarından olan Reşad Ekrem Koçu bilgilendiriyor. Reşad Ekrem Koçu’nun hazırladığı meşhur *İstanbul Ansiklopedisi*’nin dijital arşivinde (Kadir Has Üniversitesi ve Salt ortaklığında hazırlanan proje) daktilo ile yazılmış bir sayfa bulunmakta. Bu sayfaya göre gül bayramı,

*“Bir müsevî bayramıdır; Hazreti Mûsâ’nın Tûri Sînâ’ya çıkıp Tanrı’dan “Evâmiri Aşere”, “On Emir”i alıp dönmesinin bâtırısı olarak kutlanır; milâdî takvimde mayıs ayının altıncı ve yedince günlerine rastlar. İbrâni dilinde “Şavuot” denilir, “Haftalar” demektir, “Pesah” (Hamursuz) ile bu bayram arasında 7 hafta bulunduğu için bu isim verilmiştir; “Bikunim” denilen ilk toprak mahsulleri kutlama; Allaha arzı şukran yolunda Kudüs Mâbedine en uygun turfanda meyvalar götürülürdü. Zamanımızda da Sinagog’lar ve evler yeşillik ve çiçeklerle süslenir.” (“Gülbayramı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, t.y.).*

Bu enteresan ansiklopedi maddecığı, bize birçok başka kapıyı aralıyor. Şavuot hakkında başka bazı temel kaynaklardan bilgi almak istediğimizde, ilk olarak meşhur Encyclopedia Judaica’ya başvuruyoruz. Ansiklopedi maddesi bize Şavuot’ta sinagogları bitkiler ve çiçeklerle süsleme geleneğinin, Sina dağının yemyeşil bir dağ olmasından ileri geldiğini söylüyor. Aynı zamanda evlerde Şavuot zamanında süt ürünleri tüketildiğini de söylüyor (“Shavuot,” 2007). Şavuot’un bazen Pentekost olarak da adlandırıldığını belirten Yusuf Besalel, Türkiye’nin yegâne Yahudilik

Ansiklopedisi'nde, İsrail'deki bazı kibbutz geleneklerini de es geçmez. Koçu'nun bahsettiği Bikunim kutlaması, burada Hag-a Bikurim (İlk Meyveler) adıyla anılır. Aynı zamanda İsrail'de bazı anaokullarında Şavuot öncesi yapılan kutlamalarda çocuklar, meyve dolu sepetler ve başlarında çiçeklerden oluşan taçlar taşıyarak hasat bayramını çağrıştırırlar (Besalel, 2002, ss. 664– 665). Zihnimizde canlanan görüntü, belki bize biraz şu meşhur Midsommar filmini hatırlatıyor olabilir. Anadolu'da ise Midsommar'dan belki de çok daha yakın, buradaki herkesin, hangi kökenden gelirse gelsin kenarından köşesinden dahil olduğu başka bir bayram olan Hıdrellez imdadımıza yetişiyor.

Örneğin Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Folklor kitabında bize Hıdrellez hakkında bilgi verirken yine benzer geleneklerden bahsetmekte. Hıdrellez'de hazırlanan mantıvar (niyet) çömleği bütün gece bir gül fidanının altında bırakılıyor, Marmaris'teki başka bir gelenekte de niyet çömleği açıldıktan sonra çömleği kapamak için kullanılan kilit suya atılıyor. Bundan sonra Elik Kayası'na çıkılıp orada topluca kahvaltı ediliyor. Burada “S” harfi ile başlayan yiyecekler tüketilmesi gerekiyor, örneğin süt veya simit gibi. Elik'ten dönerken genç kızlar, başkalarının bahçelerinden gül çalarak başlarına gül sokuştururlar ve bu eylem o gün için ayıp ve yasak sayılmaz (Boratav, 1973, ss. 222-223).

Karşımıza çıkan Hıdrellez geleneği, bütün bu anlattıklarımızın bir çorbası durumunda âdeta. Örneğin kilidin suya atılması, özellikle Hemşin civarındaki Vartavar etkinliğindeki sulu şakaları hatırlatmakta, süt içilmesi ise Şavuot'taki süt ürünleri tüketimini akla getirmekte. Buradan bakınca, yukarıda adı geçen anaokulu çocuklarının başlarına hangi çiçeklerden taç yaptıkları sorusu da gizemini yitiriyor. Boratav da zaten bu benzerlikleri göz önüne alarak önce Hıdrellez hikâyesinin Musa peygamber ile

ilişkisini, Kur'an'da Hızır'ın Musa peygambere öncülük ettiğini söyleyip daha sonra bu çeşitlenmelerin “memleketimizde pas-kalya/kızıl yumurta döneminde uygulanan bu töreni mayıs başına getirmekle, Hıdrellez bayramına, onu Keltlerin Beltane bayramlarına yaklaştıran bir öge” eklediğini söylüyor (a.g.e. s. 224). Beltane bayramının günümüzdeki etkinlikleriyle ilgili ufak bir inceleme, bu benzerliğin ne kadar kuvvetli olduğunu gözler önüne serer.

Tabii Yahudi cemaatindeki benzerlikler bunlarla da sınırlı değil. Türk müziği nasıl ki birçok makamını Bizans'a borçluyorsa, Osmanlı azınlıkları da klasik Türk musikisini kullanagelmışler. Maftirim denen tasavvuf müziği Mevlevi dedeleri ve Musevi hahamlarca ortaklaşa geliştirilmiş, Gül bayramında ise dua ve ilahiler, sinagoglarda Mahur makamında okunurmuş (Güleryüz, 2015, s. 191). Sinagoglarda bu bayramda gül suyu kullanılması da âdettenmiş. Gül suyunun cemaate dolaştırılması, girişte ellere tutulması (Türkiyeliler Birliği, 2020) sinagoglarda kullanılan gül suyu şişeleri, hatta bu geleneğin doğru olup olmadığı ile ilgili tartışmalar (Palachi, 1998/1861, Sivan, Siman 8, s. 33), bu gülün kullanımın ne kadar merkezî bir yerde durduğunu gözler önüne serer. Gerçi bugün cemaatin yaşayan, gerek genç gerekse yaş almış üyeleri ile konuşulduğunda bu geleneğin izini sürebilmek bir hayli zordur. Gelenek, maalesef bugün itibarıyla birçok anlamda unutulmaya yüz tutmuş görünüyor.

Unutulamayacak bir nokta ise, elbette sofrada kendini gösteriyor.

Her dinî bayramın olmazsa olmazı yemek (hele ki Yahudi bayramlarının âdeta baş tacıdır), Şavuot'ta önümüze tatlılar şeklinde çıkmakta. Kutsal metindeki bal ve süt atıflarının çağlar boyu gelenekten geleneğe harmanlanarak günümüze ulaşan örnekleri

(Holzer, 2021, s. 218), elbette Sefarad mutfağında Anadolu âdetleriyle de etkileşmiş durumda. Sütlü gıdalar ve hafif yemekler tüketilmesinin sebebi, büyük ölçüde Şavuot'un yaza denk gelmesidir (Besalel, 2002, s. 665). Hafif ve sütlü yemekler, daha ziyade hafif ve sütlü tatlılar biçiminde Sefarad kültüründe önümüze malabiya (muhallebi denmesi de uygundur) ile çıkıyor. Gül bayramında tüketilecek tatlının haliyle gülsüz de olamayacağı göz önüne alındığında, muhallebilerin gül suyuyla yapılması (Marks, 2010, "Malabi" maddesi), hatta sütlaca ve baklavaya dahi gül suyu katılması (Marks, 1999, ss. 208, 350) hiç şaşırtıcı değil. Daha da enteresan olanı ise bugün Ramazan'ın vazgeçilmezi olan güllaç tatlisinin kutlamalarda hâlâ kullanılıyor olması (Levy & Levy, 2010).

Buradan bakıldığında gülün bayramı, gerçekten kimin bayramıdır? Bu soru, Anadolu prizmasına vurulduğunda anlamını yitiriyor. Farklı kültürlerin, inançların, yaşayışların, her birinin de kendine has diliyle, yemeğiyle, acısıyla ve tatlısıyla birbirinden alıp birbirine verdiği sembollerin, her birisi için de bu kadar hayati bir kimliği haiz noktada bulunması, belki de dünyanın başka birçok yerinde karşılaşılamayacak bir iklim yaratıyor. Bu yönüyle Şavuot, Yahudi cemaatinin bayramı olmakla kalmayıp İstanbul'un, İzmir'in ve bu yolla bütün bir toplumun bayramı haline geliyor. Azınlık bayramı diyerek gözden kaçırılan, yeri geldiğinde küçültülen her bir bayramın Anadolu coğrafyasında unutulamaz, vazgeçilemez bir köşe taşı konumunda bulunduğu gül bayramı çok güzel bir örnektir.

Bütün bunların yanı sıra, bu gibi ortak öğelerin sokağın gündelik akışındaki görünüşü de ilgi çekici. Koçu, yukarıda bahsettiğimiz ansiklopedi maddesinin sonuna bir de şiir eklemiş. Koçu'nun, yine onun tabiriyle "kalender meşrep halk şairi" Üsküdarlı Aşık

Razi'den alıntılacağı şirin cinasla yazılmış şarkı (başka bir el yazısı notunda bu zatın Tophane Müşirliği Katipliği'nde bulunduğu belirtilir ("Razi, Üsküdarlı Aşık", *İstanbul Ansiklopedisi*, t.y.)), Balat'ta Güllüoğlu Nesim'in meyhanesindeki (Balat'ın gedikli-selatin meyhanelerinden, akşamcılarının yine Koçu'ya göre vazgeçilmezi) Yasef ismindeki genç ve güzel çırak için şunları söyler:

*Yasef Şâhım gonce gülü Balatın
Gördüğüm gün oldu bir Gül Bayramı
Fetâ yokdur üstüne o nevhatın
Gördüğüm gün oldu bir Gül Bayramı*

*Duman duman hattı var gül yanakda
Topukları gül misâli ayakda
Gül şerbeti gülpenbesi dudakda
Koklayayım olsun bir Gül Bayramı*

*Ey Balatlım gül goncesi enîsim
Elinde bir gülle çıkart bir resim
Koyam Güllü Şâhım diye bir isim
Telsim idem olsun bir Gül Bayramı*

*Gül topuklu gül pençeli Güllü Şâh
Güllüoğlu Meygedesi içre mâh
Câizesi bu mücevher tarihin
"Pâyin öpdüm muğbeçeme mâşallah" 1319 (M. 1901-1902)*

KAYNAKLAR

Balat Meyhaneleri (t.y.), *İstanbul Ansiklopedisi* Arşivi [IAM040295, 4. Cilt, Ba-Bay]. *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul Ansiklopedisi Web Projesi), SALT Araştırma & Kadir Has Üniversitesi.

- Besalel, Y. (2002). Şavuot. Yahudilik Ansiklopedisi (Cilt 3, ss. 664–665). İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Boratav, P. N. (1973). 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi.
- Gülbayramı. (t.y.). [Yayımlanmamış ansiklopedi maddesi taslağı, İstanbul Ansiklopedisi Arşivi, Tanımlayıcı: G7A031]. *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul Ansiklopedisi Web Projesi), SALT Araştırma & Kadir Has Üniversitesi.
- Güleryüz, N. A. (2015). 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi. *Büyük İstanbul Tarihi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Holzer, A. (2021). Blessed Are the Cheesemakers: In Search of Ancient Roots of Dairy on Shavuot. Hakirah: The Flatbush Journal of Jewish Law and Thought, 30, 216–235.
- Levy, F., & Levy, Y. (2010, 14 Mayıs). Creamy Turkish delights for Shavuot. The Jerusalem Post.
- Marks, G. (1999). The World of Jewish Cooking: More than 500 Traditional Recipes from Alsace to Yemen (New ed.). New York, NY: Simon & Schuster.
- Marks, G. (2010). Malabi. Encyclopedia of Jewish Food. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. Palaggi, H. (1998). Mo'ed le-khol hai (1861 baskısının tıpkıbasımı). Bnei Brak: Maqsh.
- Razi (Üsküdarlı Âşık). (n.d.). *İstanbul Ansiklopedisi* Arşivi [El yazması not, R4033]. *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul Ansiklopedisi Web Projesi), SALT Araştırma & Kadir Has Üniversitesi.
- Shavuot. (2007). In M. Berenbaum & F. Skolnik (Eds.), Encyclopaedia Judaica (2nd ed., Vol. 18, p. 423). Detroit, MI: Macmillan Reference USA. Türkiye Yılları Birliği. (2020, 29 Mayıs). Memorias de Shavuot, i la Ketuba de la Ley. Türkiye Yılları Birliği.

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – En Charod’da Şavuot kutlayan bir kız.²



Fotoğraf 2 – İzmir Yahudi topluluğu tarafından kullanılan gül suyu şişesi.³

² “Ein Harod – Şavuot’ta bir kız” (Fotoğraf), Shmuel Joseph Schweig, KKL-JNF Photo Archive (29.05.1925). İngiliz Mandası altındaki Şavuot-Bikkurim kutlamalarından fotoğraf, çiçekten taç takmış küçük bir kızın görselidir. Keren Kayemeth LeIsrael, Jewish National Fund tarafından 25 Mayıs 2023 tarihinde paylaşılmıştır. Fotoğraf detayı, tarihi ve kullanım izni sebebiyle JNF-KKL Fotoğraf Arşivi’ne ve iş birliği sebebiyle bizzat Lea Livnat’a teşekkür ederim.

³ Judaica Index. (t.y.). Gül suyu şişesi. İzmir’deki Yahudi Topluluğu tarafından kullanılmış metal şişe, geç 19., erken 20. yüzyıl Osmanlı eseri

alınıp görselin envanter kodu G7A031'dir. Lisans: CC BY-NC-ND
4.0.

BEHÇET KEMAL ÇAĞLAR’IN BABASININ MEZARI BİLECİK’TE BULUNDU!

Editöryal Haber¹

“Atatürk Şairi” olarak tanınan Behçet Kemal Çağlar’ın babası Şaban Hami Bey’in mezarı, Bilecik’te yapılan araştırmalar sonucunda gün yüzüne çıkarıldı.

Bilecik Kent Belleği Araştırma Ekibi tarafından yürütülen çalışma kapsamında, şehirde yapılan arşiv taramaları ve saha incelemeleri sonucunda Şaban Hami Bey’in Bilecik’te yaşadığı ve burada toprağa verildiği belirlendi.

Araştırma sırasında bulunan belgelerde, Şaban Hami Bey’in bir dönem Bilecik Asma Fidanlığı Müdürü olarak görev yaptığı ortaya çıktı. 1933 yılında kalp rahatsızlığı nedeniyle yaşamını yitiren Şaban Hami Bey’in, Bilecik Kent Mezarlığı’na defnedildiği tespit edildi.

Kent Konseyi Başkanı Hakkı Aynur, Kent Belleği akademik danışmanı Dr. Ali Okumuş ve yayın kurulu üyeleri Oğuz Cabar ve Ayşin Yardımcı’dan oluşan ekip, elde edilen belgelerde Behçet Kemal Çağlar’ın aynı yıl askerlik görevi öncesinde babasını ziyaret etmek için Bilecik’e geldiğine dair bilgilere de ulaştı. Bu ziyaretin, baba-oğulun son buluşması olduğu değerlendiriliyor.

¹ Yarının Kültürü ekibinin hazırladığı “Ünlü Şair Behçet Kemal Çağlar’ın Babasının Mezarı Bilecik’te Bulundu!” başlıklı haber yarininkulturu.org/ sitesinde 7 Kasım 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

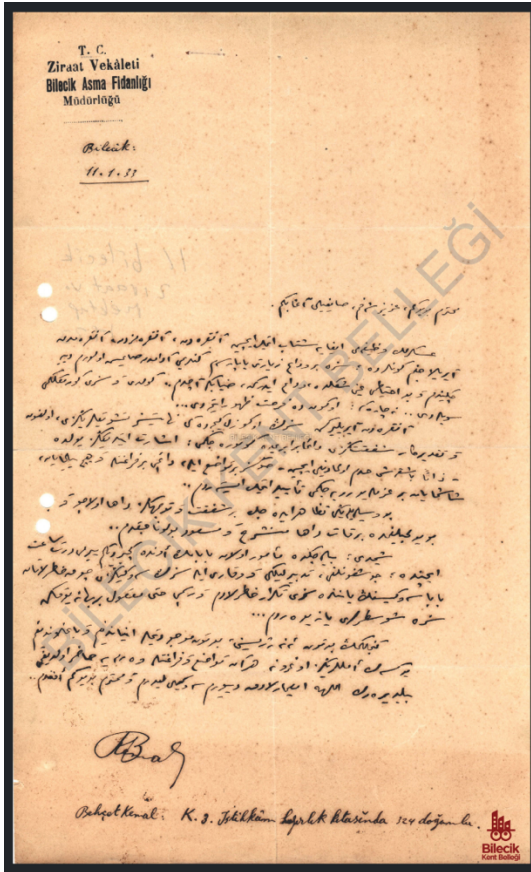
Araştırmayı yürüten ekip, bu keşfin yalnızca yerel tarih açısından değil, Türk edebiyatı açısından da önemli bir katkı sunduğunu belirtti. Çalışmanın, ilerleyen dönemde belgelere dayalı bir sergi ve yayın projesiyle destekleneceği de açıklandı.

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Şaban Hami Bey (1877-1933)

Kaynak: Bilecik Kent Belleği Arşivi.



Fotoğraf 2 – Behçet Kemal Çağlar’ın “T.C. Ziraat Vekaleti Bilecik Asma Fidanlığı Müdürlüğü” antetli kâğıda 11.01.1933 tarihinde yazdığı mektup.

Kaynak: Bilecik Kent Belleği Arşivi.

DİKKAT!ŞANTIYE ARACI ÇIKABİLİR KOLEKTİF HAFIZA VE TOPLUM YIKIMI

C. Selçuk Erenerol¹

Kolektif hafıza, ulus inşası ve o ulusun geleceğe yönelik bir ülkü duyabilmesi adına en önemli paylaşımlardan biridir. Ortak acıların, mutluluğun ve tarihe bakış açısının insanları bir araya getirebilmesi sağlıklı toplum dinamiklerinin oluşmasına yardımcı olur. Kederde ve sevinçte birleşemeyen bir toplum, ulus olamaz; geleceğe birlikte bakamaz. Bunun düşününce bu denli basit ve elzem bir kavram olduğunda herkes şüphesiz ki hemfikir olur. Hiçbir toplumda çoğunluk, birbirini tanımadan, ortak bir paydada buluşmadan yaşamayı; yabancılar yığını arasında kaybolmayı tercih etmez. Bu, insanın sosyal doğasına aykırı olmasıyla birlikte aynı zamanda psikolojik olarak da mümkün değildir. Birbirine güven duymayan insanların sağlıklı işleyen bir toplum oluşturması imkânsıza yakındır. Bu yüzdendir ki bu kadar basit gibi görünen bu doğal süreç aynı zamanda ulusların baltalanması için ilk bozulan unsurlardan bir tanesidir. Toplumunu oluşturan bireyleri ortak tarihten, kültürden, sevinçten ve kederden uzaklaştırmak; birbirine yabancılaşan, güven duymayan ve hatta birbirinden tedirgin olan insanlar yığınının

¹ Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi basın sözcüsüdür. “Dikkat! Şantiye Aracı Çıkabilir: Kolektif Hafıza ve Toplum Yıkımı” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 21 Kasım 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

şehirlere, kasabalara, köylere sıkışması demektir. Dinle, mezheple, etnik kimlikle ve ideolojik fraksiyonlarla ortak paydaların parçalanması toplum yıkımının gerçekleşmesi için basit ama etkili adımlardır.

İnsanlar toplu halde yaşadıkları mekânları belli bir ortak kültür, miras ve yaşamın devamı gayesiyle kurarlar. Bu durum, şehirlerin mimarisinden köy ve kasaba yapılanmalarına kadar görülebilir. Kimi şehirler ortak travmalar üzerine inşaa edilirken kimi yerde ortak zaferlerin izleri bulunur. Yaşananların unutulmaması, toplumda kolektif hafızanın diri tutulması isteğiyle geleceğe umutla bakmayı da sağlar. Kültür mirasları yabana atılmayacak kadar önemlidir. Büyük resimden küçük resme geçecek olursak, bir insanın çocukluğunda sakız aldığı bakkalı, fırından çıkan ekmek kokusunu anımsaması, arkadaşlarıyla sık sık buluştuğu mekânları hatırlayabilmesi, mikro ölçekte beraber yaşadığı topluma duyduğu aidiyeti güçlendiren unsurlardır. Şehirlerin durmaksızın, acımasız şekilde, yenilik adı altında rantasal dönüşümlere kurban verilmesi, mahalle kültürünün yok edilmesi, tarihî eserlerin restorasyon adı altında beyaz sıva sponsorluğuyla tahrip edilmesi; toplumun uzun vadede çürümesi, geçmişinden kopması, hatıralarını kaybetmesi ve yılların birikimi olan ilişkilerin o mekânlardan kopması anlamına gelmektedir.

Bir şehrin mimarisi, sadece beton ve çelikten ibaret değildir; o, aynı zamanda şehrin ruhunu, tarihini ve ortak anılarını barındıran canlı bir dokudur. İstanbul gibi durmaksızın değişen bir metropolde, bu dokunun sürekli olarak yeniden biçimlendirilmesi, şehir sakinlerinin kolektif hafızası üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmaktadır. Kentsel dönüşüm adı altında gerçekleşen yıkımlar, sadece binaların fiziksel olarak ortadan kalkması anlamına gelmez; aynı zamanda nesiller boyu biriken anıların, sosyal

ilişkilerin ve aidiyet duygusunun da silinmesidir. Bu süreç, bireysel ve toplumsal kimliği tehdit eden, psikolojik ve sosyolojik olarak ciddi sonuçlara yol açan karmaşık bir fenomendir ve ulusumuzun geleceği için de büyük bir tehlike oluşturmaktadır.

Kolektif Hafızanın Mekânsal Temelleri

Maurice Halbwachs, kolektif hafıza kavramını ilk kez ortaya attığında, hafızanın bireysel bir fenomen olmadığını, aksine sosyal gruplar içinde oluşup şekillendiğini ve korunup aktarıldığını öne sürmüştür. Halbwachs’a göre, bir grubun hafızası, o grubun sahip olduğu maddi ve manevi “çerçeveler” (cadres sociaux) aracılığıyla canlı tutulur. Bu çerçeveler, mekânı, zamanı, dili ve imgeleri içerir. Kentsel dönüşüm, bu çerçevelerin en somut olanı olan mekânsal çerçeveleri doğrudan hedef alan, adeta ortak anılar bütünlüğünün yıkılmasına sebep olan bir durumdur. Bir şehirdeki tarihî bir meydan, bir mahalle kahvesi veya bir semt çeşmesi, sadece estetik unsurlar değildir; bunlar, geçmiş olayların, toplumsal buluşmaların ve kişisel hikâyelerin depolandığı hafıza mekânlarıdır. Bu mekânlar, insanların geçmişle bağ kurmasını ve kendilerini bir topluluğun parçası olarak hissetmesini sağlar. Tarihî bir camide bayram namazı, Taksim Meydanı’nda bir protesto, Boğaz’da bir vapur seferi... lakin restorasyon adı altında beyazla sıvanmış, borular geçirilmiş, çinileri kırılmış tarihî eserler görmekteyiz. Şehir meydanları beton, asfalt ve parke taşlarıyla mangala dönüştürülmektedir. Boğaz’ın üstüne karabasan gibi çöken gökdelenler şehrin silüetine ihanet etmektedir. Bu yalnızca anıları yok eden sosyolojik bir fenomenle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda insanların psikolojik olarak gerçeklik algılarını da zayıflatmaktadır. Bildiğiniz yerlere giderek yabancılaşmanız, zayıflayan hafızayla birlikte sizi gerçekliğinizden de

giderek koparmaktadır. Belki bugün günlük hayatta dikkat edilen bir fenomen değildir, fakat gelecek yıllar içerisinde iyiden iyiye bir pandemi gibi toplumda zuhur edip asıl etkilerini gösterecektir.

Kimlik Kaybı ve Yabancılaşma

Sürekli değişen bir şehirde yaşamak, bireylerin psikolojik sağlığı üzerinde çeşitli olumsuz etkilere sahiptir. Bu etkilerin başında, yabancılaşma ve aidiyet krizi gelir. Kendi mahallesinde, kendi şehrinde yabancı hissetme durumu, kentsel dönüşümün en trajik sonuçlarından biridir.

Michel de Certeau, “gündelik hayatın” pratiklerini analiz ederken insanların şehri sadece bir harita üzerinde görmediklerini, aksine onu kendi deneyimleri, yürüdükleri yollar ve kurdukları ilişkilerle kişiselleştirdiklerini belirtir. Her bir bireyin zihninde, kişisel bir “şehir haritası” vardır. Bu harita, tanıdık köşe başlarını, çocukluk anılarının geçtiği sokakları ve özel anları barındıran sembolik mekânları içerir. Ancak, acımasızca uygulanan bir dönüşüm bu haritayı geçersiz kılar. Birey, bir zamanlar gözü kapalı yürüdüğü yolları tanıyamaz hale gelir. Eski evinin yerinde yükselen bir gökdelen veya alışveriş merkezi, onun geçmişiyle olan fiziksel bağını koparır. Bu durum, bireyin kendi şehrine olan güvenini sarsar ve mekânsal kimlik kaybına yol açar.

Bu yabancılaşma hissi, özellikle yerinden edilen eski mahalle sakinlerinde daha da belirgindir. Yıllarca yaşadıkları evlerini, komşuluk ilişkilerini ve sosyal ağlarını kaybetmek zorunda kalan bu insanlar, yeni ve yabancı bir çevreye uyum sağlamakta zorlanırlar. Bu travmatik deneyim, yerinden edilme travması (*displacement trauma*) olarak adlandırılabilir. Bireyler, sadece

evlerini değil, aynı zamanda kimliklerinin bir parçasını, yani o mekânla kurdukları anlamı da kaybetmiş olurlar.

Kolektif Belleğin Parçalanması ve Toplumsal Kopuş

Ülkemizde mevcut olarak yürütülen kentsel dönüşüm, yeniden bir şehir inşası yarışı ve tarihî dokuyu yok eden restorasyon çalışmalarının sosyolojik etkileri, bireysel psikolojinin ötesinde, toplumsal dokunun bütününe nüfuz etmektedir. Bu süreç, kolektif belleğin parçalanmasına ve toplumsal dayanışmanın zedelenmesine yol açan, adeta bir *kültürel savaş* olarak nitelendirilebilecek bir durumdur.

Jan Assmann, kolektif hafızayı iki ana kategoriye ayırır: İletişimsel hafıza ve kültürel hafıza. İletişimsel hafıza, gündelik sohbetler, hikâyeler ve söylentiler yoluyla aktarılan, genellikle 80-100 yıllık bir dönemi kapsayan kısa vadeli hafızadır. Kültürel hafıza ise daha uzun solukludur ve yazılı metinler, anıtlar, binalar, müzeler gibi somut ve kurumsallaşmış araçlarla korunur. Kentsel dönüşüm, tarihî dokuya ihanet ederek yapılan yenileme çalışmaları, çılgın projelerle bezenmiş şehir kurulumları ve ruhsuz yeni yaşam alanları bu her iki hafıza türünü birden olumsuz etkiler.

Eski mahallelerin yıkılıp yerine lüks konutların yapılması, ekonomik olarak daha zayıf kesimleri yerinden ederken sosyal sınıflar arasında bir kopuş yaratır. Bir yandan gettolaşma benzeri yapılanmalar görülürken diğer yanda da artık ulaşımı neredeyse imkânsız olan mahalleler ve fanuslar kurulur. Farklı sosyal katmanların bir arada yaşamasını sağlayan ortak mekânlar yok olur ve şehir, birbirine yabancı, izole toplulukların yaşadığı bir hale gelir. Bu durum, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirir ve ortak bir kimlik etrafında kenetlenmeyi zorlaştırır. Nihayetinde de bu

kutuplaşma, birbirini anlamayan yığınların ortak bir gelecekten vazgeçtiği, ulus bütünlüğünü mikro ölçekte sarsmaya başlayan bir fenomene yol açar.

Ülke gündeminin yoğunluğu içerisinde şehirlerimizi isteksiz bir şekilde kaderlerine terk ediyoruz. Kimi zaman para uğruna, kimi zaman da zorla bu yıkıcı dönüşümün ve tarih diliminin bir parçası oluyoruz. Sabah karanlığında koşturduğumuz işlerden, geçim sıkıntısının gırtlığa yapışmasından, medyada siyasetle bombalanmaktan; hamaset, kavga ve tartışmanın eksik olmadığı konuşmalardan kaçamamaktan belki bu toplumsal yıkıma ses çıkarmayı unutuyoruz. Belki de sadece sesimizi çıkaracak nefesimiz kalmıyor. Türk ulusunun üstünde oynanan oyunlardan yalnızca bir tanesi olan bu durum hiç de hafife alınmamalıdır. Kolektif hafızanın belleklerimizden silinip gitmesi, yarınlarımızı da bizden çalacak kadar kudretli bir düşmanın oyunudur.

ŞAPKA İNKILABI VE ÜNİFORMA YÖNTEMİ

Muratcan Zorcu¹

Başlarken, öncelikle 1920’li yılların bir yandan M. Kemal Paşa’nın İttihatçılara karşı Ankara’daki meşruiyetini güçlendirme çabası² içerisinde geçtiği hatırlamak gerekir. Hatta bunu sağlamak için İstiklal Mahkemeleri’nin ve Takrir-i Sükûn kanununun icra edilmesi, hadiselerin temelini anlamak için önemlidir. Diğer yandan, Türkiye’nin modernleşme hikâyesinde önemli bir mevki işgal eden inkılapların toplumsal yönü ağır basanları da yine bu dönemde yasalaşır. Bu yazıda Şapka İnkılabı olarak anacağımız, Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa’nın Ağustos 1925’te Kastamonu ve İnebolu çevresinde şapkayı tanıtarak başlattığı ve sivil hayatta uygulanmasını amaçladığı düzenleme, 25

¹ Koç Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora adaydır. “Şapka İnkılabı ve Üniforma Yöntemi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/ sitesinde 25 Kasım 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

² Türkiye’de Kurtuluş Savaşı başta olmak üzere tam tasfiyenin gerçekleştiği İzmir Suikastı Davası’na kadar gerçekleşen hadiselerde, dönemin politik koşullarıyla birlikte İttihat ve Terakki yöneticileriyle Ankara’da M. Kemal Paşa arasındaki rekabet, tarihin bir başka vechesini ortaya koyması bakımından değerlidir. Bu bağlamda, Sarıkamış Harekatı’nda doksan bin Türk askerinin donarak şehit olduğu görüşünün de Ankara Hükûmeti’nin meşruiyetini güçlendirmek için Köprülülü Şerif Bey (İlden)’e icat ettirdiği politik bir manevra olduğunu hatırlamalıyız. Bkz. Necati Bölükbaşı, *Tarihin Arka Yüzündeki Sarıkamış Harekâtı* (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2014), 90-91.

üzerinden bir açıklama geliştirirken bu yöneme “*üniforma yöntemi*” diyerek diğer inkılaplarda da mevcut olup olmadığı sorunsalını hatırlatacağım.

Öncelikle, Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa’nın Kastamonu ve çevresine yaptığı gezinin ayrıntılarını çalışalım. Ziyaretler, Anadolu Ajansı aracılığıyla Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde ilk sayfadan verilmiştir: “*Reisicumhur hazretlerinin seyahatleri[:]* Gazi hazretleri halk tarafından bir bayram şenliği ile karşılanmakta ve yollarda kurbanlar kesilmektedir.”³ Gün gün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın gezileri gazeteler aracılığıyla duyurulurken Paşa gezilerine devam etmektedir. Programı şu şekildedir:⁴

23 Ağustos 1925 Pazar: Ankara’dan Kastamonu’ya Çankırı tarihiyle hareket.

24 Ağustos 1925 Pazartesi: Kastamonu’da kabuller, kışla ziyareti (askerî kıyafet).

25 Ağustos 1925 Salı: Kastamonu’dan İnebolu’ya hareket.

26 Ağustos 1925 Çarşamba: İnebolu’da kabuller (askerî kıyafet, akşamüstü sivil kıyafet).

27 Ağustos 1925 Perşembe: İnebolu Türk Ocağı’nda Şapka Nutku.

28 Ağustos 1925 Cuma: İnebolu’dan Kastamonu’ya ricat.

29 Ağustos 1925 Cumartesi: Günübirlilik Taşköprü ziyareti.

30 Ağustos 1925 Pazar: Kastamonu’daki kışla ziyareti ve günübirlilik Daday ziyareti.

³ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 24 Ağustos 1925.

⁴ Mustafa Eski, “Atatürk, Cumhuriyet ve Kıyafet Devrimi” *Erdem* 11 (31), 63-74.

31 Ağustos 1925 Pazartesi: Kastamonu'dan Çankırı tarihiyle Ankara'ya ricat.⁵

Fotoğraflar dışında tarihî metinler de fotoğraflar gibi M. Kemal Paşa'nın askerî üniforma giydiğini göstermektedir. Peki M. Kemal Paşa niçin üniforma giymiştir? Akla gelen ilk düşünce, “sivil kıyafetlere tatbik edilmeye çalışılan şapkanın askerî üniformalara da tatbik edilme çabasıdır ve M. Kemal Paşa da Mareşal rütbesiyle buna ön ayak olmaktadır.” Bu yorum geçersizdir, çünkü 1924 tarihli Kıyafet-i Askeriye Kararnamesi'nde askerî başlıklar net bir şekilde belirlenmiştir ve Müşir rütbesi için kesindir.⁶ Ayrıca fotoğraflardaki Jandarma Tören Kıtası'nda da serpuş mevcuttur.⁷ Diğer bir deyişle, Şapka İnkılabı sivil hayata yönelik bir adımdı, üniformalarda başlık halihazırda kullanılmaktaydı.

Diğer bir düşünce de Paşa'nın ziyareti ağustos ayının sonunda yapmasından dolayı ziyaretin 30 Ağustos Zafer-i Millî Bayramı'na denk gelmesidir. Ancak Zafer-i Millî ve Tayyare Bayramı ilk kez 1926'da kutlanmaya başlanmıştır.⁸ Zaten Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 30 Ağustos 1925 tarihli nüshasında da bir bayram kutlaması mevcut değildir. Son olarak, Paşa'nın üniforma kullanma sebebini 24 Ağustos 1925 Pazartesi gününde

⁵ Mehmet Serhat Yılmaz, “Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13: 1 (2005), 227.

⁶ “...müşir serpuşlarında ortadaki şerit yerine defne dalı işleniyordu.” Kadir Türker Geçer ve Ömer Faruk Arslan, *Harbiye Askeri Müzesi Üniforma Kataloğu* (İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayını, 2017), 26-27. *Kıyafet-i Askeriye Kararnâmesi* (İstanbul: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Ordu Dairesi, 1340[1924]), 5.

⁷ Bu konuya dikkatimi çeken Prof. Dr. Mesut Uyar'a teşekkür ediyorum.

⁸ 1926 yılındaki kutlamalar için, *Servet-i Fünun*, 2 Eylül 1926.

Askerî Kışla ziyareti bağlamında değerlendirdiğimizde; 26 Ağustos 1925 İnebolu'daki kabullerde askerî kıyafet kullanımı da 26 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ne bir telmih olabilir mi?

Peki bu telmihi kabul ettiğimizde bile 25 Ağustos 1925 Salı günü niçin üniforma kullanmayı tercih etmiştir? Gazi Paşa'nın 24-26 Ağustos 1925 tarihlerinde üniformasını kullanmasını gideceği mekânlar ve tarihsel telmihler bağlamında değerlendiresek bile 25 Ağustos 1925 Salı günü de üniformasını tercih etmesinden şu yorumun yapılması mümkündür: “*üniforma yöntemiyle*” -kılık kıyafet inkılabının görece radikalliği gözetilerek- şapka inkılabını tatbik ederken Paşa'nın, Çanakkale Savaşları'ndan başlayarak Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle zirveye ulaşan askerlik kariyerini ve askerî başarılarını sivil siyasette kullandığı yorumu yapılabilir.

Sonuç olarak, yazı boyunca kullandığım birçok fotoğraf bize Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın Kastamonu ve İnebolu'yu ziyaret ederken Mareşal üniformasını sıkça tercih ettiğini göstermiştir. Kastamonu, kişisel hatıralardan öğrendiğimize göre, Paşa'nın zihninde “beni henüz görmediler” anlayışıyla şekillenirken Paşa, Mareşal üniformasını inkılabın sivil hayatta tatbik edilmesinde kullanmıştır. Burada sona yaklaşırken altını tekrar çizmek istediğim mesele, Atatürk döneminde icra edilen inkılapların maalesef dönem koşulları ihmal edilerek incelendiğidir. Benzer şekilde, inkılapların nasıl bir yöntem kullanılarak icra edildiği de başka bir meseledir. 1925 yılının ağustos ayının sonlarında Kastamonu ve mahallî yerleşimlerini ziyaret eden Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın şapka inkılabını icra ederken daha önceleri gerçekleştirdiği askerî başarılarını şapka

inkılabı gibi görece radikal bir inkılabın tatbiki sürecinde halka hatırlatması ve inkılaplara meşruiyet sağlaması dikkate değerdir.

FOTOĞRAFLAR



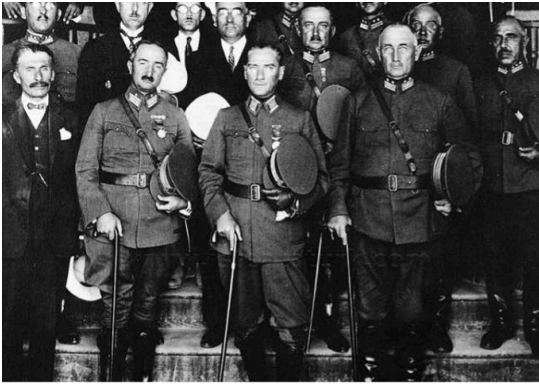
Fotoğraf 1 – M. Kemal Paşa Kastamonu Valiliği’nden çıkarken. (25 Ağustos 1925)



Fotoğraf 2 – Paşa, Şapka Nutku’nu icra ettiği gün İnebolu sokaklarında. (27 Ağustos 1925)



Fotoğraf 3 – M. Kemal Paşa İnebolu sokaklarında. (26 Ağustos 1925)



Fotoğraf 4 – M. Kemal Paşa İnebolu'da. (26 Ağustos 1925)

GÜREŞLERİN FİLMİ

Mustafa Türkan¹

İsmail Habib Sevük, İstanbul'daki 1949 Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'ndan bahsettiği “Güreşlerin Filmi” yazı dizisinde, not tutarsa güreşi, güreşe dalarsa notu kaçırdığını itiraf ederken içinden çıkılması güç bir durumun portresini çizmişti.² Üstelik ertesi gün gazetelerdeki süre ve oyun adlandırmalarının birbirini tutmaması gibi nahoş durumlar da yaşanabiliyordu. Sevük'ün ilk itirazı çok yalındı, gazetelerin müsabakalara dair yazdıkları birbirini tutmuyordu. Dahası, spikerler bile kafasını bir tarafa çevirmek zorunda kaldığı için tuşu kaçırabiliyordu.³ Bu tespit, görme edimini bireysel dikkat ve deneyimden çıkarıp kurumsal ve teknik aygıtı devretme ihtiyacını işaret ediyordu. Nitekim Sevük, işi “şahsilikten ve ferdilikten kurtarıp... kontrollü mukayeselerle objektif bir mahiyet vermek lâzım” derken, temsil yetkisinin tek gözden, yani seyircinin, hakemin, muhabirin bakışından çoklu aygıtı ve “salâhiyetli kaynak” denetimine

¹ Yazar akademik unvanlarını kullanmayı tercih etmemektedir. Yazarın “Güreşlerin Filmi” başlıklı yazısı yarininkulturu.org/sitesinde 5 Aralık 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

² Bu şampiyonada Türkiye, 6 altın, 1 gümüş ve 1 bronz madalyayla büyük bir başarı elde etti. Bu tarihi başarıdan dolayı basın, 2017'de Sırbistan'ın Novi Sad kentindeki Avrupa Güneş Şampiyonası'nda 5 altın, 1 gümüş ve 3 bronz madalya kazanan Güreş Milli Takımı'nın 1949 ruhunu yakaladığını yazdı.

³ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 1,” *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1949, 2.

aktarılmamasından bahsediyordu. Bu, 19. ve 20. yüzyılın asrılık söyleminin en tipik jestlerinden biri olan müşahede ile kayıt (yazma, sayma ve filme alma) arasındaki mesafeyi kapatma arzusunun yansımasıydı. Tam da bu arzuyu tatmin eder gibi Sevük'ün yazısının ortalarında istatistik tufanı başladı. Teknik masadaki Sadık Bey'in cetvelleri, Vehbi Emre'nin dosyaları, kategorilere göre zafer ve yenilgilerin dökümü... Sevük açıkça rakamların belagatinden söz ediyordu: "Türkler, yaptıkları 29 güreşten 16'sını tuşla, 9'unu ittifakla, 2'sini ekseriyetle kazandılar ve 2'sini tuşla kaybettiler. İsveçliler, 22 güreşten 8'ini tuşla, 6'sını ittifakla, 1'ini ekseriyetle kazandılar." Bütün bu anlatı tercihi, anın kaçırılmasına, hafızanın çelişkilerine ve anlatının mübalağasına karşı ölçü ve sayı canlılığını öne sürüyordu. Fakat bu tam da ölü malzeme paradoksuydu. İstatistik anı donduruyor ve sınıflandırıyordu. Bu, zaferi söylenebilir kılsa da müsabakanın nefesini, terini, hatta ritmini fosilleştiriyordu. Sevük'ün verdiği ayrıntılı cetveller, Türklerin 29 güreşten 16'sını tuşla kazandığı, kayıpların ikisinin tuş olduğu gibi detaylar hakikati sağlamlaştırmıştı, ama bu hakikat, görmenin değil saymanın hakikatiydi.

Sevük'ün "Güreşlerin Filmİ" yazı dizisinin en çarpıcı yerlerinden biri, Nuri Boytorun'un ring kenarından verdiği komutların süflörlük olarak kavranmasıydı. Sevük bunu hem faydalı buldu, hem de güreşçiye bir miktar kuklalaşmış gibi gösterdiğini söyledi. Makine henüz ortada yoktu, ama protokol, yani kurallar, ring düzeni ve eğitmen komutu canlılığı yönlendiriyor, spontane olan, programlanmış eyleme dönüşüyordu. Üstelik aynı anda üç ringde üç Türk güreşçisi olduğunda "Nuri Hoca hangisine yetişebilir?" sorusu, tekil öznenin çoklu sahayı kavrayamayacağını, dolayısıyla çoklu aygıtlara ihtiyaç duyulduğunu ima ediyordu. Bu sahne, sinematik rejimin tiyatro kökenli gölgesini de açığa çıkartıyordu. Sahnede oyuncu (güreşçi) ve kuliste rejisör, süflör

(antrenör) vardı. Canlılığın hareketle kazanılacağı sanılsa da hareket, komutla birlikte geldiğinde senaryolaşmış bir deneyime dönüşüyordu. Sevük, en sert hükmünü burada verdi: “Gerek olimpiyatlarda gerek Avrupa Şampiyonluğu’nda büyük noksan: güreşçilerin filmleri alınmadı.” Beyoğlu sinemalarında 1948 Londra Olimpiyatları’nın filminin gösterildiğinden ancak bu filmde Türk sporculara ait görüntülerin olmamasından derin bir üzüntüyle bahseden Kerim Kanok da yerli sinema sektörünün bu alanda yetersiz kalmasından şikayet etmişti.⁴ Sekiz kategorinin zaman sırasıyla filme alınması iç içe girecek, seyirci uzun fasıllar yüzünden güreşleri karıştıracaktı. Bu defa Sevük, “kalemin filmi”ni önerdi. Yazıda kategorileri “en hafiften başlayıp en ağıra gitmek üzere” tertip ederek seyircinin zihnini senkronize etmeyi denemekten bahsediyordu. Böylece sinemanın vaat ettiği canlılık, yani hareket, montaj, senkron, yazı yoluyla telafi edilecekti. Ancak, ölü malzemeden canlılık çıkarma arzusu, gösterim tekniğini ilerlettikçe özgüllüğünü yitiriyor, her yöntem bir işlemsel tertip kuruyor ve her hâlükârda, canlı deneyim şemalaşıyordu.

Dolayısıyla Sevük’ün bu metni, diğer her şeyin yanı sıra erken Cumhuriyet’in asrılık söyleminin gerilimini dışa vuran bir belirti, bir semptomdu. Nasıl ki bir bedenin ateşi, tek başına ateşten ibaret olmayıp alttaki enfeksiyona işaret ederse, bu yakınma da Cumhuriyet’in görsel rejimindeki derin çelişiklere işaret ediyordu. Hammadde ideolojiden yoksun olduğu sürece ölü malzeme olarak görülüyordu ama paradoksal şekilde bu hammaddeye ideoloji eklendiğinde de ortaya ölü malzeme çıkıyordu. Her bir teknolojik geçişte (resimsel, fotografik, sinematik

⁴ Kerim Kanok, “Köşe başı: Bu bâzicede bizler yine yandık,” *Türkspor* 3, no. 141 (9 Ocak 1950): 2.

ve en sonunda işlemsel) rejim, ölü malzemeden canlılığı çıkarmaya çalışsa da geçişler makine bakışa yaklaştığından ölü malzemeden canlı bir bakış çıkmadı. Rejim bu paradoksun farkına varamadığı için sürekliliğini sağlayacak bir görsel kültürü inşa edemedi. Resimsel modda, tarihi sahneler yüceltildi, milletin şanlı mazisi gözde canlandırıldı ama paradoksal sonuç, bu çaba hep geçmişte kaldı, aranan canlılık nostaljik bir yankıya dönüştü. Fotografik modda, anı donduruldu, gerçekliğin yalnızca bir izini sundu. Şimdiki zamanı yakaladı ama paradoksal sonuç, dondurulan an, ölü maskeye benzedi, canlılık fosilleşti. Sinematik modda görüntüye hareket ve montaj katıldı. Geleceği kurgulayıp öngörmek, kitleleri hareket geçirmek mümkündü ama paradoksal sonuç, kurgu, yaşayan zamansallığı programlanmış bir şemaya kilitledi ve deneyim senaryolaştı. İşlemsel modla birlikte hayata giren makine bakış, öznenin yönlendirmesinin ötesine geçmeye başlayarak kendi maddeselliğini dayattı. Başka bir deyişle, görme edimi öznenin tekelinden çıkıp aygıtın protokolüne bağlandığında, Cumhuriyet'in görme ideali de fiilen askıya alındı. Asrilik, böylece hiçbir zaman tam erişilemeyen, daima ölü malzemeye bel bağlayan bir hayalet modernlik olarak kaldı.

Sevük bahsettiğim semptomu tüm yazı dizisine yaydı. İkinci yazısında, güreşin canlılığının ringdeki nefesle değil, o nefesi taşıyacak yüzeyin, çerçevenin ve sıralamanın doğruluğuyla güvence altına alındığını ortaya koydu. Seyircinin gözünü hizaya sokan önce zemin, sonra oyundu. Bu noktada Sevük'ün "Garp-lılar her kategoriye bir isim verir" diye başlayıp başlıkları o isimlerle atması boşuna değildi. Adlandırma, görmenin kılavuzunu baştan dağıtan bir işleve sahipti. Kategori adı, kategorinin kendisinden önce gelir, bakış, adı doğrulamak üzere sahadadır.

Bu yazıda ayrıca öyküleştirilmiş bir özne olarak Ali Yücel'i okurun karşısına yerleştirdi. Çocuk, deprem yetimi olarak bulunduğu yerden alınıp şehre, mektebe, kulübe, kampa ve nihayet Avrupa turnesine kazandırılmıştı. Aygıtların pedagojisiyle de güreşçiye dönüştürölüyordu.⁵ Bu hikâyede spontane kahramanlık yoktu, seçme, tartma, tarttırma, kilo indirip bindirme ve uygunluk değerlendirmesi vardı. Minderin kusursuzluğu, kategorinin adı, raporun düzeni, kentlerin sırası, hepsi nefesi taşlaştırıyordu. Bir yandan "kalemin filmi" işliyor, yani yazı montajlıyor, sahneyi senkronize ediyor, ama öte yandan bu montajın kendisi tecrübenin canlı parazitlerini ayıklayıp yüzeyi parlatıyordu. Film çekilmemişti, Sevük de yakınıyordu, ama film çekilmeden de filme içkin bir tertip vardı. Önceden yazılmış başlıklar, art arda dizilmış kentler ve tutanaklara gömülmüş başarılar... Ali Yücel'in hikâyesi bir kurtarma ve terfi montajı olarak akarken müsabakanın kendisi çoktan kayıt, sıra ve ölçü üçlüşüyle tercüme edilmişti. İşlemsel çağın içinden bakınca bu tertip devletin ideolojik aygıtlarını aşıp kendi maddesel zorunluluğunu dayatıyordu. Minderin standardı, ringin eğimi ve cetvelin sütunları, öznenin bakışını eğitmekle kalmıyor, öznenin yerine bakıyor, düşünüyor, karar veriyor ve eyleme geçiyordu.

Sevük üçüncü yazısında, sinek siklet finallerini anlattı.⁶ Bu, "kalemin filmi"nin en keskin yeriydi. Zira yazı o anları montajla sıralıyor ve seyircinin hafızasını bir sonuç şemasına çeviriyordu. "Final" dediği şey, yalnızca ringde bitti anlamına gelmiyor, görmenin de nerede biteceğini söylüyordu. Sevük'ün ikinci

⁵ İsmail Habib Sevük, "Güreşlerin Filmi: 2," *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1949, 2, 4.

⁶ İsmail Habib Sevük, "Güreşlerin Filmi: 3," *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1949, 5.

yazısındaki “minderin medhiyesi” nasıl bir altyapı güzelleme-
siyse, üçüncü yazıdaki “final vurgusu” da kapanış
güzellemesiydi. Yani aygıt, yalnızca kaydetmiyor, bakışın çalışma
ritmini de belirliyordu. Sevük’ün yazılarındaki kıymet tam da
burada, yani hem filmin hem görsel politikanın nasıl işlediğini
göstermesinde saklı. Çözüm sunmuyor, evet, fakat gözü, kulağı
ve kalemi tek bir politik koreografinin içine çağırarak süreci göste-
riyor. 20. yüzyılın rejimleri tecrübeyi önce tasnif ediyor (siklet),
sonra aşamalara ayırıyor ve en sonunda tasdik ediyordu. Bu üç
adımda canlı deneyim, aygıtın gövdesine ekleniyordu. Yurttaşın
bakışı da tam burada biçimleniyor, neye, ne sırayla, hangi ölçüyle
bakacağını ve nerede bakmayı keseceğini öğreniyordu. Böylece
insan merkeziliğin “gördüm”ü, “sonuç böyle çıktı”ya dönüşü-
yordu. Üçüncü yazıdan dördüncü yazıya miras kalan yazı
blokları, ülke adları, rakip kümeleri, sonuç cümleleri, “kalemin
filmi”nin kadrajları gibi hareket etmişti. Nasuh Akar’ın adı sah-
neyi açmıştı, fakat sahnede dolaşan artık çoğunlukla sonuçlar ve
tasdiklerdi.⁷ Dahası, otorite zinciri burada doğrudan görünmese
de dilin kesinliği otoritenin gölgesini taşıyordu. Masa tutanakla-
rının, hakem eliyle verilmiş kararların ve federasyon
protokolünün konuşma ritmi yazıya sinmişti. Böylece seyirci,
güreşi görerek değil, tasdik edilmiş sonuçları okuyarak görmeye
alıştırılıyordu. Kimi cümlelerde özne parlarsa da hemen ardından
rakibin ülkesi, sikletin kuralı, hamlenin adı ve neticenin tasnifi
belirliyordu: “...Nasuh sanki bir güreşçiye değil de sütunlu bir
eşya kaldırıyormuş gibi aynı oyunu kolayca tatbik ediyor. Mısırlı
da aynı beceriklilikle kurtuluyor. Anlaşılan dünya şampiyonu-
muz işi inada bindirmişti. İnadını yedinciye kadar götürdüğü

⁷ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 4,” *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1949, 2.

zaman 15 dakikada bitip gonk çaldığı için Nasuh ittifakla galib ilan edildi.” Kahramanlık böylece protokole uygun performansa terfi etmişti. Sevük’ün beşinci yazısı da ardışık montaj mantığını izledi, her blok kendi hüküm cümlesiyle kapandı. Kalemın filmi, çekilemeyen filmin boşluğunu ritimli kesişlerle dolduruyor, vakaları iliştiyor, kronolojiyi düzenliyor, yorumu neticeye tercüme ediyordu. Böylelikle anlatı, hamleleri okunur, sonuçları kıyaslanır kılıyordu, fakat tam da bu yüzden, müsabakanın nefesini ve terini kâğıt üstünde bir işlem dizisine çeviriyordu. Sevük, zaferi öykünün *climax*’i gibi sunsa da, bu doruk noktası öykünün içinden değil, protokolün dışından geliyordu. Çünkü zaferi gören artık göz değil, masaydı, “hikâyeyi bitiren” artık olayların organik akışı değil, karar cümlesiydi: “İttifakla galib ilan edildi.”⁸ Sevük’ün kalemi, filmin yokluğunda film işini gören kalem bunu hem mümkün kılıyor hem de, farkında olmadan, canlı olanın payını kısıyordu. Tüy sikletin hafifliği, anlatının ağırlığını kaldıramıyor, tersine, anlatı giderek tekinsiz biçimde ağırlaşıyor, her isim, her rakip, her hamle birer delile dönüşüyordu. Zafer, bu yüzden, duyumsal taşkınlık değil, delil düzeninin mantıklı sonucu halini almıştı.

“Tüy’de son üçler” başlıklı altıncı yazısında Sevük, 62 kiloluk tüy siklette yarı finale kalan üçlünün puan dengesini vererek (Nureddin Zafer sıfır; İsveçli Anderberg bir; İranlı Hasan Sadiyan iki) canlı her şeyi hemen masaya, nizamnameye ve puan defterine bağladı, yani bakışı ringden önce protokole hizaladı. Bu hizalama yalnız rakamla değil, bir hafıza montajıyla da çalışıyordu. Sevük, Anderberg’in serbestte Nureddin’i, Greko-Romen’de de Mehmet Oktay’ı yenen kuvvetli bir isim olduğunu

⁸ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 5,” *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1949, 4.

hatırlattı, hatta 1948 Olimpiyatları’nda Oktay’ın onu tuşla yene- rek bu hesabı ters yüz ettiğini de söyledi.⁹ Böylece okur, tek bir anlık karşılaşmanın değil, yıllara yayılan bir rövanş zincirinin son halkasını izlediği duygusuna kapılabilirdi. Nureddin’in Avrupa turnesinde yedi parlak galibiyete rağmen Anderberg’e iki kez ye- nildiği bilgisi, çerçevenin gerilimini ayarlamıştı. Karşılaşma şimdideydi ama anlamını evvelden alıyordu. İşte Sevük’ün sine- matik sezgisi tam buradaydı. Canlılığı ritme ve sıraya geçiriyor ve birikmiş sahneleri bu final anına yapıştırıyordu. Ardından “Tür- kiye-İsveç” maçının keskin planları geliyordu. İlk dakikalarda Anderberg’in bacak kapması, minder kenarındaki tehlike, Nu- reddin’in arka dönüşle kurtuluşu, sonra Nureddin’in topuk dalışı, İsveçlinin çevik bir karşı hamleyle sıyrılışı... İlk altı dakika berabereydi. Kura Nureddin aleyhine çıktı, o alta yattı ve dokuz dakika boyunca İsveçlinin bel kapama-ayak kapama denemele- rini boşa düşürdü. Son üçlerin ikinci bloğu, İsveç-İran maçıydı. İranlı Sadiyan, Nureddin’e karşı işleyen iç çengeli bu kez Ander- berg’e takmaya kalksa da İsveçli bu oyunu kolayca karşıladı ve rakibini havada savurup yere serdi. İranlı aynı denemeyi birkaç kez daha tekrar etti ama sonuç değişmedi. Sevük, bu noktada ka- der retoriğini devreye soktu, “kader Anderberg’i bizim hesabımıza çalıştırıyordu” dedi, ama okur artık biliyordu ki ka- derin tercümanı, aslında puan sistemiydi. Yani yazgı denen şey, masanın muhasebesiyle konuşuyordu. Nureddin, Anderberg’i minderi dar ederek yendi, bununla beraber Sevük asıl hükmünü şöyle kurdu: Nureddin’in İranlıya yenilgisi kazaydı, zira katmerli imtihan sonunda hak yerini bulmuştu. Buradaki hak, tam önceki

⁹ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 6,” *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1949, 2.

yazılardaki gibi, gözün şahitliğinden ziyade kuralların işlemsel mantığına yaslanmıştı.

Sevük'ün yedinci yazısının ilk bölümü, “Belçika-Fransa” güreşiyle görme rejiminin kırılmasını göstermeye adanmıştı. Durgun geçen müsabakada her iki tarafa pasiflik ihtarı geldikten sonra Belçikalı bir oyuna tatbik edip Fransızı yere atsa da orta hakem bunu görmedi. Bu yüzden yan hakeme sordu ve onun reyine dayanarak tuş hükmü verdi.¹⁰ Oysa Sevük'e göre tuş kararı yanlıştı, ancak karar, gözün gördüğünden ziyade hakem zinciri ve yan hakemin kararıydı. Masayla doğrulanmış hakikat ile bakışın hakikati arasındaki gerilim, yazının daha ilk sahnesinde parmakla gösterilmişti. “Türkiye–İran” maçında anlatı, Sevük'ün sevdiği teknik dilin iç ritmine büründü. Meriç'in rakibi, 25 yaşındaki İranlı Abdullah Müctebavî'ydi; uzun, kuvvetli, hatta çevikti. Meriç hamleyi sıklıkla boyundan kurdu, “elle boyunlama” ile rakibini yarım köprüye getirdi ama tam köprüye sokup tuşa çeviremedi. Kenardan Nuri Hoca'nın “burguyu tak!” diye bağırıldığı işitildi, Meriç ya duymamış ya da ilk maçın heyecanı ile taktığı değiştirememişti. Buna rağmen baştan sona mücadelede hakimdi. Tuşla olmasa da ittifakla, yani masanın kararıyla galip ilan edildi. Sahnenin bir diğer ağır planı “Mısır–İtalya” karşılaşmasıydı. İtalyan şampiyon Nizzola'nın futboldaki maharetine bile değinilmişti, zira Sevük, atletin bedenini yalnız kas ve teknikle değil, disiplinler arası bir çeviklikle kadraja almayı seviyordu. Maç sırasında Nizzola zarif bir saltoya kalkıştığı anda Mısırlı Said Kandil çıtıktan omza ulaşan bir karşı oyunla onu bir anda sırtüstü düşürdü. Nuri Hoca'nın kanaatine göre bu genç

¹⁰ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 7,” *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1949, 2.

İtalyan parlak bir istikbale sahipti; ama istikbâl, işte böyle kırılan bir anla ve o anın masada tesciliyle yazılıyordu. “Finlandiya–Belçika” arasında tecrübe ile yeniliğin, “Türk–Fransız” maçında ise Meriç’in artık açılmış bir ritimle ringe hükmetmesinin kadrajlarının hakimiyeti vardı. Meriç’in Fransız René karşısında 5 dakika 36 saniyede tuşla bitirdiği maç (Sevük “ezici bir oyun” der) yazının iç montajını hızlandırdı, artık “Servet’in nefesi” ile “masanın cetveli” aynı yönde akıyordu. Aşağı yukarı aynı sırada “İran–Mısır” maçında Müctebavî’nin Said Kandil’i 3 dakika 38 saniyede tuşa getirmesi, rakam ile canlılığın bir kez daha birbirini doğruladığı bir başka plan olarak yerini aldı. Zaman damgası burada yalnız kronoloji değildi, bakışın kapanma noktalarını da işaretlemişti. Finalin dramaturjisi, böylece, dakikalarla örülmüştü.

Sevük’ün sekizinci yazısı “Yarı orta ve Atık,” blok blok ilerleyen kısa karşılaşma notları ve aralara serpiştirilen figür odaklı pasajlar, okuyucunun bakışını bir yandan cetvele (siklet, skor, karar) hizalarken öte yandan hikâyeye (beden, üslup, ün) odaklanmıştı.¹¹ Böylece “kalemin filmi”, burada kelimenin tam anlamıyla gazete sütununda bir montaja dönüşüyor, her blok bir plan, her hüküm cümlesi bir kesme, her siklet başlığı bir ara kart halini alıyordu. Bu yapısal kurgu da basit bir anlatı tercihi olmaktan ziyade, seyircinin görme ritmini eğiten bir teknik ve aynı zamanda, görmenin ne zaman duracağını bildiren bir etiketleme işlevi görüyordu. Bu sütunda dikkat çekici olan, Sevük’ün “ölçü/sayı” ile “canlı betim” arasında kurduğu inatçı müzakereyi hiç bırakmamasıydı. Kısa karşılaşma notlarında ülke adları ve siklet işaretleri plan başlığı gibi çalıştı, sonuç ve karar cümleleri

¹¹ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 8,” *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1949, 2.

(ittifakla, tuşla, pasiflikle vb.) montajın kapanış kapaklarıydı. Hemen ardından, bir güreşçinin teknik tavrına ya da geçmiş müsabakalardaki tecrübeye açılan cümlelerde hafıza montajı devreye girdi. Geçmişteki bir turnuva, daha önceki bir karşılaşma, bir önceki yılın neticesi bugünkü planın üstüne yansıtma gibi bindirildi. Sütunun bloklarında, kararın dili, masanın ve hakem zincirinin diliydi, hüküm, anlatının içinden değil, dışarıdaki tertipten geliyordu. “Zafer” bu yüzden duyumsal taşkınlığın değil, delil düzeninin mantıklı sonucuydu. Rakam (süre, puan), adlandırma (siklet, oyun), tasdik (hakem ve masa) aynı yönde akmaya başlayınca, okur farkına varmadan yalnızca görmeyi değil, tasdiki de içselleştirirdi. Sevük’ün aynı başlıkta “yarı orta” ile “Atik”i yan yana koyması, kıymetli ikinci bir imkânı daha açmıştı: Kategori ile kahraman arasındaki karşılıklı tecrit ve tercüme ilişkisi. Kategori, önce gelir, saha, minder, siklet, tertip; kahraman sonradan doğar, ad, üslup, üne dönüşme. Ama bir kez sahne kurulduğunda, isim kategoriye geri konuşur, belli bir teknik imza (oyun, tempo, karşılama biçimi) kategoriye “etalon” muamelesi yaptırır.

Dokuzuncu yazısında Sevük, ardışık kronolojiyle kurguyu sürdürdü.¹² Okur neye, ne sırayla, hangi ölçüyle bakacağını ve nerede bakmayı keseceğini paragraf paragraf öğrenebiliyordu. Sevük’ün onuncu yazısında da anlatının yükü kategori dilinde, yani süre, puana dayalı kararlar ve ülke eşleşmeli kısa notlardaydı.¹³ Okurun bakışı yine önce masaya sonra ringe çevrilmişti. Bu kurgu, kahramanı diğer yazılarda olduğu gibi işlemsel terbiye

¹² İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 9,” *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1949, 2.

¹³ İsmail Habib Sevük, “Güreşlerin Filmi: 10,” *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1949, 5.

uygun performans olarak kodlayan bir görme pedagojisi kurmuştu. Sevük, Candemir'in kısa biyografisini yazının başında verdi, doğum yeri, kurum bağları, antrenman çevresi gibi ayrıntılar ile ringdeki nefesini önceden bir çerçeveye yerleştirdi. Bu biyografiyi takiben başlayan her mini plan, "tuş", "ittifak", "pasiflik" gibi karar cümleleriyle kapandı. Sevük yeri geldikçe önceki turnuvalara ve karşılaşmalara gönderme yaptı, böylece okur tekil bir anı değil, yıllara yayılan rövanş zincirinin yeni halkasını izlediği duygusuna kapılabilirdi. "Güreşlerin Filmi" yazı dizisinin son yazısında da kimin kime karşı, hangi düzen içinde, hangi karar türü ve süreyle kazandığını protokol diliyle verilmişti. Sevük, son pehlivan Candaş'ı figür olarak tanıtırken bile, öyküsel parıltıyı çabucak ölçü, kural ve süre üçlüsüne bağlıyordu.¹⁴ Böylece güreşçinin bedeni ve üslubu, önceden kurulmuş zemin (saha, siklet, zaman ve karar mühürleri) içinde ölçülebilir kılınıyordu. Bu yüzden kahramanlık, spontane tasdik değil, protokole uygun performanstı.

Erken Cumhuriyet Türkiye'si'nin sinemaya bakışında çıkmaz tam olarak burada ortaya çıkar. Ölü malzemeden canlı ideoloji çıkarmak mümkündür, fakat bu canlılık daima ya geçmişe (epik nostalji), ya maskeleşmiş ana (fotografik iz) ya da programlı geleceğe (sinematik şema) takılır. İşlemsel çağ başladığında, ki Sevük'ün "kalemin filmi" bunun eşiğidir, makine bakış sahnenin hakimi olur, eğitmenin suflörlüğü bile bir süre sonra kurumsal protokollere çözülür, böylece spikerin, hakemin, yazarın, hatta seyircinin yerini otomatik kaydetme ve dağıtma düzenekleri alır. Sevük'ün çabası kıymetlidir, çünkü bir çözüm getiremese de

¹⁴ Maçların benzer bir anlatısı için bkz. "Arslan Güreşçilerimiz tarih sahifelerine bir zafer daha kattı," *Türkspor* 3, no. 110 (6 Haziran 1949): 3.

bahsettiğim dönüşümü açıkça hissetmiştir. Rejimin görme tahayyüllüne, zamansallığa (sıra, kategori, fasıla), otoriteye (salâhiyetli kaynak, federasyon dosyası), ölçüye (cetvel, istatistik) tek tek dokunur. Hepsî, yurttaşın asrî yurttaş olmasında seferber edilmiştir. Dahası, 1930'larda, içten gelen, Cumhuriyet görsel kültürünün yalnızca güzel görüntülerden ibaret olması eleştirileri de haklıdır. Yani bu eleştirilere göre görüntü vardır ama bir nevi ruh yoktur, bu haliyle görsel kültür seyirciyi dönüştürecek kudretten mahrumdur. Ne var ki aynı ham kütleyle Cumhuriyet'in resmî ideolojisi enjekte edildiğinde ortaya çıkan görsellik yine canlılık kazanmamaktadır. İşin özü, görmenin canlılığının her bir yeni teknikle birlikte aygıtın protokolüne biraz daha bağlanmasıdır. Özne, burada seyirci, muhabir, yurttaş, bu protokole uydukça asrîleşir, fakat tam da o anda, görme edimi öznenin tekelinden çıkar. Modern devlet elbette bundan rahatsızlık duymaz, bir noktaya kadar aradığı budur, yani yurttaşın bakışını düzenlemek, ona neye, ne sırayla, hangi ölçüyle bakacağını öğretmektir. Ne var ki işlemsel çağın içinden baktığımızda, bu pedagojinin kalıcı bir zafer kazandığını söylemek mümkün değildir, çünkü makinenin bakışı, devletin tekil ideolojik aygıtlarının ötesinde, hatta onlara rağmen, kendi maddeselliğini dayatır ve insan merkezci bir görme rejimini fiilen bozar.

KAYNAKLAR

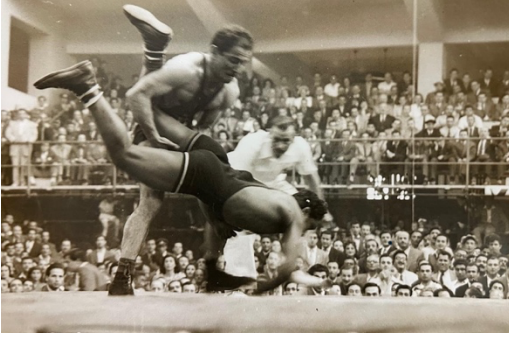
Kanok, K. (1950, 9 Ocak). Köşe başı: Bu bâzicede bizler yine yandık. *Türkspor*, 3 (141), 2.

İsmail Habib Sevük. (1949, 30 Haziran). Güreşlerin filmi: 1. *Cumhuriyet*, 2.

İsmail Habib Sevük. (1949, 3 Temmuz). Güreşlerin filmi: 2. *Cumhuriyet*, 2, 4.

- İsmail Habib Sevk. (1949, 6 Temmuz). Güreşlerin filmi: 3. *Cumhuriyet*, 5.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 3 Temmuz). Güreşlerin filmi: 4. *Cumhuriyet*, 2.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 10 Temmuz). Güreşlerin filmi: 5. *Cumhuriyet*, 4.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 12 Temmuz). Güreşlerin filmi: 6. *Cumhuriyet*, 2.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 15 Temmuz). Güreşlerin filmi: 7. *Cumhuriyet*, 2.
- Sinal Amca. (1949, 22 Haziran). Damgasız pul serisi. *Çocuk Gazetesi*, 9.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 17 Temmuz). Güreşlerin filmi: 8. *Cumhuriyet*, 2.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 19 Temmuz). Güreşlerin filmi: 9. *Cumhuriyet*, 2.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 24 Temmuz). Güreşlerin filmi: 10. *Cumhuriyet*, 5.
- İsmail Habib Sevk. (1949, 27 Temmuz). Güreşlerin filmi: 11. *Cumhuriyet*, 5.
- “Arslan güreşçilerimiz tarih sayfelerine bir zafer daha kattı.” (1949, 6 Haziran). *Türkspor*, 3(110), 3.

FOTOĞRAFLAR



*Fotoğraf 1 – Spor Sergi Sarayı’ndaki şampiyonada Servet Meriç.
(Yazarın koleksiyonundan).*



*Fotoğraf 2 – P. T. T. idaresince damgasız dört puldan ibaret seri pul
bastırıldı.¹⁵*

¹⁵ Sinal Amca, “Damgasız Pul Serisi,” *Çocuk Gazetesi*, 22 Haziran 1949, 9.

FİKRET OTYAM 99 YAŞINDA!

Editöryal Haber¹

Türkiye’de belgesel fotoğrafçılık denildiğinde akla gelen en önemli isimlerden biri Fikret Otyam’dır. 19 Aralık 1926’da Ak-saray’da doğan Otyam; gazeteci, yazar, ressam ve fotoğrafçı kimliklerini bir arada taşıdı. Özellikle fotoğraf alanındaki üretimleriyle Anadolu’nun sosyal, kültürel ve ekonomik gerçekliğini görünür kılmıştır. Onun fotoğrafçılığı; tanıklık etme, belgeleme ve hafızaya alma çabası olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle Otyam, Türkiye’de belgesel fotoğraf geleneğinin oluşmasında öncü bir figürdür.

Gazetecilikten Fotoğrafçılığa Uzanan Yol

Fikret Otyam’ın fotoğrafla kurduğu ilişki, doğrudan gazetecilik pratiğiyle bağlantılıdır. Uzun yıllar muhabirlik yapan Otyam, Anadolu’yu karış karış dolaşmış, gittiği her yerde hem notlar almış hem de fotoğraflar çekmiştir. Fotoğraf, onun için yazının tamamlayıcısı değil; kimi zaman yazının önüne geçen, tek başına güçlü bir anlatı kurabilen bir araçtır. Bu yaklaşım, modern belgesel fotoğraf anlayışıyla örtüşür. Otyam’ın karelerinde estetik kaygı geri planda değildir; ancak asıl belirleyici olan, fotoğrafın anlattığı hikâyedir. Otyam’ın fotoğrafçılığında en dikkat çekici unsur insandır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da çektiği portreler, bölgenin sosyo-kültürel yapısını bütün çiplaklığıyla yansıtır. Yoksulluk, göç, emek, kadınların gündelik

¹ Yarının Kültürü ekibinin hazırladığı “Fikret Otyam 99 Yaşında” başlıklı haber, yarininkulturu.org/ sitesinde 19 Aralık 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

yaşamı ve çocukluk, onun objektifinde sıkça karşılaşılan temalardır. Bu portrelerdeki bakışlar, fotoğrafın yalnızca bir anı dondurmadığını; aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bir bağlam sunduğunu gösterir. Susan Sontag'ın belgesel fotoğraf için vurguladığı “ahlaki tanıklık” kavramı, Otyam'ın pratiği için oldukça açıklayıcıdır.

Mekân ve İnsan İlişkisi

Fikret Otyam fotoğraflarında mekân, insanın önüne geçmez; aksine insanla birlikte anlam kazanır. Köy evleri, toprak yollar, tarlalar ve pazar yerleri, fotoğraflarda arka plan olmaktan öte, yaşam koşullarının görsel kanıtlarıdır. Bu yaklaşım, Otyam'ın fotoğrafçılığını salt portre fotoğrafçılığından ayırır ve onu toplumsal belgesel geleneği içine yerleştirir. Fotoğraflar, belirli bir dönemin Anadolu'suna dair görsel arşiv niteliği taşır.

Estetikten Kaçınmayan Belgesel

Otyam'ın fotoğrafları sıklıkla “ham” ve “doğal” olarak tanımlansa da bu durum estetik bilinçten yoksun olduğu anlamına gelmez. Kadraj kullanımı, ışık tercihleri ve kompozisyon, bilinçli bir fotoğraf diline işaret eder. Ancak bu estetik, Batılı anlamda sanat fotoğrafı üretme kaygısından ziyade, anlatının gücünü artırmaya yöneliktir. Bu yönüyle Otyam, Henri Cartier-Bresson'un “karar anı” anlayışına yakın durur; fakat odağını gündelik hayatın sürekliliğine kaydırır.

Fikret Otyam'ın fotoğrafçılığında etik meseleler önemli bir yer tutar. Fotoğrafladığı kişileri nesneleştirmemesi, onları egzotik birer unsur olarak sunmaması dikkat çekicidir. Otyam, çoğu zaman fotoğrafını çektiği insanlarla sohbet etmiş, onların

hikâyelerini dinlemiş ve bu bağı fotoğrafa yansıtmıştır. Bu yaklaşım, çağdaş belgesel fotoğraf tartışmalarında sıkça vurgulanan katılımcı ve saygılı fotoğrafçılık anlayışıyla örtüşür.

Türk Fotoğraf Tarihindeki Yeri

Türkiye’de fotoğraf uzun yıllar ya stüdyo geleneği ya da manzara estetiği üzerinden değerlendirilmiştir. Otyam ise fotoğrafı toplumsal bir belge olarak ele almış, bu yönüyle Ara Güler ile birlikte belgesel fotoğrafın yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Ancak Ara Güler’in daha çok kent ve tarih odaklı yaklaşımına karşılık, Otyam’ın Anadolu’ya yönelmesi, onun fotoğrafçılığını ayrı bir yere koyar. Bu durum, Otyam’ın çalışmalarını kültürel antropoloji ve görsel sosyoloji açısından da değerli kılar.

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Otyam’ın Fırçasından, 1948.



Fotoğraf 2 – Fikret Otyam Fotoğraf Arşivi.

DONALD TRUMP'IN ABD BAŞKANLIĞI'NDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Mustafa Metin Kaşlılar¹

Amerika Birleşik Devletleri, özellikle son seçimde çok kaotik bir ortamda seçime gitmiş ve Donald Trump, rakibi Kamala Harris'i yenerek ABD'nin yeni başkanı olmuştur. Bu seçimler oldukça önemliydi; zira ABD, hem iç politikada hem de dış politikada belirli krizlerle boğuşuyordu. Bu krizlerin en büyüğü şüphesiz Rusya-Ukrayna Savaşı'ydı. Bunun dışında Çin ile olan ilişkiler derin bir dış politika karmaşası içindeydi. ABD'de Donald Trump başkan seçildikten sonra ilk aşamada Rusya ile diyalogu hemen başlattı, Çin'e yüksek gümrük tarifeleri uyguladı, Grönland'ı almak istedi ki bu doğrultuda Louisiana Valisi olan Jeff Landry, Grönland Özel Temsilcisi yapıldı. Avrupa Birliği ile sorunlar yaşadı ve bugün de Venezuela sorunu gündemde. Bu konular Donald Trump'ın oluşturmak istediği yeni bir düzeni de işaret ediyor; yani kendi söylemiyle “Önce Amerika.” Bu siyasal yorum müttefiklerini yorduğu gibi aslında dünya düzeninde de belirli kırılmaları doğrudan tetikliyor diyebilirim.

Bugüne baktığımız zaman Rusya-Ukrayna Savaşı'nda barış görüşmeleri devam ediyor fakat bir belirsizlik söz konusu. Bu da

¹ Uludağ Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisans öğrencisidir. “Donald Trump'ın ABD Başkanlığı'nda Türk Dış Politikası” başlıklı yazısı *yarininkulturu.org/* sitesinde 26 Aralık 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

savaşın daha da uzamasını beraberinde getiriyor. ABD'nin politikaları Avrupa'da ve Asya'da yeni kırılmaları tetikleyecek sorunları peş peşe getiriyor aslında. Bu doğrudan Türkiye'nin konumunu da etkiliyor.

Türkiye açısından baktığımızda ise Donald Trump başkan seçildikten sonra belirli sorunlar devam ediyordu. Bunun en önemli ayağı S-400 sorunu ve bu sorunun getirdiği F-35 karmaşası idi. Suriye konusu bu noktada hâlâ derinliğini koruyor diyebiliriz. Genel çerçevede Trump'ın politikasının Türkiye ile ilgili olan kısmı hareketli olsa da sorunların çözüm süreci önemini korumaktadır.

S-400 sorununu doğrudan başlatan gelişme Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş sürecidir. Bu dönemde Türkiye, sınırına kadar gelen tehditler ve hava topu saldırıları sonucunda bir hava savunma sistemi almak istedi. 2012 yılında NATO müttefikleri belirli hava savunma füzelerini Türkiye'ye tedarik ettiler fakat bunlar geçiciydi ve önlemler artırılmalıydı. Suriye iç savaşında özellikle YPG terör örgütünün bölgede güç kazanması Türkiye'ye doğrudan tehditleri daha fazla artırdı fakat bu noktada Türkiye, sınırını temizlemek adına 2018 yılında Barış Pınarı Harekâtı ve ardından 2019 yılında Fırat Kalkanı Operasyonu'nu gerçekleştirdi. Bu operasyonlar sonrasında NATO müttefikleri İspanya dışında Patriot bataryalarını geri çektiler. Bu çerçevede Adana'da İspanya'ya ait Patriot bataryaları kaldı. Bu da Türkiye'nin hava savunması için asla yeterli değildi.

Bu sorunun çözümü için ilk aşamada bir ihale açıldı fakat Türkiye, sistemi sadece satın alma girişiminde bulunmadı; ayrıca ortak üretim ve teknoloji transferi de istedi. Bunun sebebi Türkiye'nin bu sisteme vakıf olması ve süreç içerisinde kendi yerli üretimini sağlamak istemesiydi. Bu çerçevede Çinli bir şirket

olan CPMIEC'in geliştirdiği FD-2000 Türkiye açısından faydalı bulundu. Bu sistemin kabul edilmesi ve iptal süreci ise Çinli şirketin ABD yaptırım listesinde bulunması ve NATO'dan itiraz gelmesiydi. Bu itirazlar sonucu ihale iptal edildi. Bu süreçte ABD'den Patriot alınmak istendi fakat üretici şirket teknoloji transferine yanaşmadı. Ayrıca ABD sistemlerinin pahalı olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada ihalede ikinci olan İtalyan-Fransız ortak yapımı SAMP-T için görüşmelere başlandı, fakat Suriye'de gelişen atmosfer oldukça karışık durumdaydı ve hava savunma sistemleri acil alınmalıydı. Suriye'de Rus uçağının düşürülmesinin ardından Rusya ile siyasi açıdan dış politikada yaşanan zorluklar da hava savunma sistemini Türkiye adına zorunlu kılıyordu. Türkiye-Rusya görüşmeleri bu ereve de tekrar başladı. Rus uçağının düşürülmesi ve ikili görüşmelerin başlaması arasında bira yıllık süreç sonunda ikili ilişkilerde düzelme görülürken bu görüşmelerden önemli bir karar da ıktı. Bu görüşmeler sonucunda 2017 yılında Rusya ile S-400 hava savunma sistemleri noktasında anlaşıldı. Burada 2,5 milyar dolarlık bir sistem satın alındı. Ayrıca asıl planlanan, S-500 üretimlerini ortak yapmaktı diyebiliriz. Burada önemli olan konu Türkiye'nin aciliyetiydi; zira sınırında büyük bir sorun söz konusuydu. ABD ile anlaşılmaması Türkiye'yi acil bir noktada Rusya'ya yöneltti. Hem de süreç içerisinde Rusya ile ilişkiler düzeltildi.

Sorun burada başladı aslında. ABD ve NATO bu alıma ilk noktada sert tepki gösterdi; zira S-400 sistemleri NATO ile uyumlu değildi. Yani S-400, NATO savunma ve radar sistemlerine entegre edilemiyordu. İlaveten NATO lkeleri hava savunma sistemlerini tek bir merkezden birbiriyle bağlantılı şekilde yürütüyor, yani S-400 sistemleri bu ağa bağlanamaz. Rus yazılımı ise NATO entegresine dahil olabilir. Ayrıca F-35 savaş uçağının kabiliyetleri hakkında bilgi de toplayabilir. NATO içerisinde bu

çekinceler çok yoğundur. Bu nedenle NATO ağılarına bağlanmayan bir hava savunma sistemini Türkiye tam kapasiteyle çalıştıramaz. Bunun yanında ABD, Rusya'nın silah satışından para kazanmasını ve dünya üzerindeki etkisini artırmasını engellemek amacıyla Rusya'dan silah alan ülkeleri CAATSA yaptırımları altına alıyor. Bu, Türkiye'nin şu an dahil olduğu yaptırımlardan biri. Türkiye ayrıca ortağı olduğu ve 1,6 milyar dolar yatırım yaptığı F-35 programından da çıkarıldı ve en gelişmiş uçaklardan birini alma şansını kaybetti. Buradan bakıldığında, F-16'ların yaşlanması sorun olarak görülmektedir. Türkiye bu süreçte bu uçakları modernize etmekte, ayrıca yenilerini almak için ABD ile pazarlıklar yürütmektedir.

Bu süreçteki bir diğer büyük sorun da Yunanistan'ın Ege'de hava üstünlüğünü zorlaması oldu. Bu süreç bugüne kadar böyle ilerledi ve ikili ilişkilerde büyük sorunlara sebebiyet verdi, fakat Donald Trump'ın ABD Başkanı olması sonrasında özellikle sorunlar liderler arasında çözülme aşamasına geldi. Burada önemli olan sorun S-400'lerin durumu. Türkiye bu hava savunma sistemini iade edebilir fakat Rusya buna yanaşmayabilir. Ayrıca satılması planlansa dahi Rusya'dan onay gelmesi gerekli. Bu da bir sorun. Zira asıl nokta ABD'nin istediği bu savunma sistemine doğrudan sahip olmamaktan geçiyor ama bunun için de formüller kısıtlı diyebiliriz. S-400 parçalara ayrılabilir ve Amerikan sistemlerinin çalışmasını tamamen durdurabilir. Ama bu noktada çalışmaması, Türkiye açısından F-35 programına geri dönmek veya CAATSA yaptırımlarının kaldırılması demektir ki bu seçenekler de çok güçlü siyasi bir başarı olacaktır. Donald Trump'ın başkanlık sürecinin en azından bu süreç için bir umut ışığı yarattığını söyleyebiliriz. Fakat S-400'ün geri verilmesi veya satılması çok zor görünüyor; zira Rusya bu sayede NATO içerisinde bir çatlak oluşturuyor ve NATO'nun en büyük askeri gücü

Türkiye'yi teknolojik askerî araçlardan mahrum bırakıyor. Bu ara formülde alternatif senaryoların ne olacağını ileride göreceğiz.

Diğer bir konu Suriye meselesiydi. Bilindiği üzere Suriye'de bir devrim yaşandı ve Esad rejimi devrildi. Bu süreç içerisinde Suriye tekrar hür ve özgür bir yapıya kavuşturuldu. Kısacası Türkiye'nin en büyük siyasi başarılarından birinin Suriye'de gerçekleşen devrim olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede ise Suriye'de hâlâ sorunlar söz konusu. Donald Trump, 2019 yılında Suriye'ye getirilen Sezar yaptırımlarını kaldırdı. Bu, Suriye'nin batı ekonomi sistemlerine entegre olması adına oldukça önemli bir gelişme ve bu gelişmede Türkiye etkili bir oyuncu oldu. Bir diğer konu ise SDG/YPG terör örgütünün Suriye'deki varlığının ne olacağı. Suriye hükûmeti, 10 Mart Mutabakatı ile SDG/YPG ile bir anlaşma taslağı duyurdu. Bu anlaşmada Suriye'deki tüm azınlık gruplar güvence altına alındı ve SDG/YPG kontrolündeki bölgelerin Şam'a bağlanması kararlaştırıldı. Bu noktada SDG/YPG terör örgütü Suriye ordusuna dahil edilecekti. Fakat mutabakat bugün uygulanmıyor ve SDG/YPG terör örgütü bölgede tekrar özerk bir güç kazanmaya devam ediyor. Bu durum şöyle yorumlanabilir: SDG/YPG İsrail'in bölgedeki yayılmacı hedeflerinden ve azınlıklar üzerinde yarattığı etkiden güç alıyor ve mutabakatı uygulamayı geciktiriyor. SDG içerisinde ise düşünceler farklı bir noktada. Belirli bir kesim entegrasyonu savunurken diğer kesim daha muhalif durumda. Bu da süreçte tıkanıklık yaratan ikinci bir konu. Bunu İsrail'in bölgedeki varlığı ile okumanın gerekli olduğunu düşünüyorum. ABD perspektifinden bakıldığında bölgede SDG/YPG'nin güçlenmesi amaçlandığında bu durum Türkiye'nin ulusal güvenlik politikalarına ters düşüyor. Bu çerçevede SDG/YPG ya Suriye hükûmeti ile mutabakatı tam olarak uygulayacak ya da Türkiye

bölgede operasyonu hızlandıracak. Fakat şu anki durum, SDG/YPG terör örgütünün oyalama taktiği gibi görünüyor. ABD-Türkiye ilişkilerinde Suriye'nin konumu yeni yılın konusu olacak. ABD, Suriye içerisinde aynı zamanda Türkiye-İsrail arasında dengeleme politikası üzerine çalışacaktır.

Türkiye-ABD ilişkilerindeki diğer konu ise Rusya ile olan enerji ilişkileridir. Donald Trump'ın başkan olmasından sonra Rusya ile bir diyalog yaşanmış olsa da Rusya'nın barışa tamamen kendi şartları içerisinde açık olması ve Ukrayna'nın süreç içerisinde ikna edilememesi süreci tıkadı. Bu da Rusya'nın enerji gücüne yaptırımları beraberinde getirdi. Trump Rus petrol devleri Rosneft ile Lukoil'e yaptırım uygulayarak ilk düğmeye basmıştı ve ayrıca Rusya'dan enerji alımları noktasında Hindistan'a gümrük tarifesi cezası kesilmiş ve Çin'e yine gümrük tarifesi tehdidi gelmişti. Bilindiği üzere Türkiye Rusya'dan enerji alımlarına devam ediyor ve savaş süresince de bu alımlar artarak devam etti. Bu çerçevede Trump Türkiye'nin Rusya'dan enerji alımı yapmasını istemiyor; zira Rusya enerji geliri elde ettikçe barış masasına oturtulamıyordu. Özellikle yaptırımların artması sonrasında Türkiye, Rusya'dan enerji alımlarını kesmediyse de çeşitlendirmelerini artırdı. Bu noktada ABD'den ve çeşitli şirketlerden LNG alımları artırıldı, Rusya'dan petrol alımında azaltmaya gidildi ve süreç içerisinde Türkiye enerji rotasını çeşitlendirmiş oldu. Burada asıl önemli olan konu Türkiye'nin enerji noktasında Rusya'ya bağımlılığı; zira belirli tarihlerde Türkiye'ye yaptırımlar olsa da enerji alımları noktasında kazançlar sağlıyordu fakat bu dönemden itibaren çeşitlendirme çalışmaları hızlandırıldı. Ayrıca Karadeniz'de gaz arama çalışmaları ve Gabar'da petrol arama çalışmaları Türkiye'nin iç tüketimine önemli katkı sağlamaya devam ediyor. Türkiye-ABD arasında nükleer enerji konusunda bir anlaşma da imzalandı ve küçük

modüler reaktörler alanında bir birliktelik oluştu. İki ülke çok boyutlu ortaklığı nükleer enerji alanına da taşımış oldu. Ayrıca enerji bağımlılığını azaltmak adına Türkiye, Rusya ile Akkuyu Nükleer Tesisi'ni inşa ediyor ve bu reaktörlerin tam kapasite çalışmaya başlaması sonrasında Türkiye elektrik ihtiyacının yüzde 10'unu buradan karşılamaya başlayacak. Türkiye, ayrıca Sinop ve Trakya'da yeni nükleer tesisler inşa etmek istiyor. Bu noktada ABD bu yardımcı ülkelerden biri olabilir. Türkiye, enerji alanında çeşitlendirmelerini artıracığı için ABD ile enerji iş birliklerinin kapısını daha fazla aralamış oldu. Özellikle Türkiye'nin enerji merkezi olma hedefi doğrultusunda bakıldığında, ikili ilişkileri geliştirme noktasında bunun oldukça başarılı hamlelerden biri olduğu söylenebilir.

Türkiye-ABD ilişkilerinde Gazze meselesi de ayrı bir konu başlığı. 7 Ekim'den sonra İsrail Gazze'de ve Batı Şeria'da birçok askerî operasyon düzenledi ve binlerce sivilin hayatını zindana çevirdi. İsrail, ayrıca bölgede yayılmacı hedefleri olan bir devlet ve bu bölgeyi bir ateş çemberi altına alıyor. Suriye'de İsrail yayılmacılığı, azınlıklar üstünde güç sahibi olarak Suriye'nin bütünleşmesini doğrudan etkiliyor. Bu, Türkiye'nin dış politika dosyasındaki en büyük sorunlardan biri; zira komşusu Suriye'de devrim sonrasında düzen sisteminin entegre olması, bölgeden göç akınlarının kesilmesi, aynı zamanda Türkiye'den Suriye'ye gidecek olan kişilerin artması onurlu bir dönüş, fakat İsrail'in bölgedeki emelleri düzeni doğrudan engelliyor. Gazze noktasına döndüğünde Trump'ın girişimleri ve Türkiye'nin bölgesel etkisiyle bir ateşkes söz konusu. Ateşkesin ilk aşamasında rehine değişimleri söz konusu oldu ve Hamas burada elindeki rehineleri ateştekte planlanan sayılarla kabul etti ve uyguladı. Fakat İsrail, bölgedeki saldırılarını artırdı. Bu saldırılar Türkiye'nin gözünde ateşkesin ihlali noktasında riskler oluşturmaktadır. Türkiye'nin

Gazze politikası; Gazze'nin Gazzeliler tarafından yönetilmesi, Gazze topraklarının hiçbir şekilde bölünmemesi, Gazze'de yapılacak her şeyin Gazzeliler için yapılması esaslarına dayanmaktadır. Bu noktada Gazze konulu toplantılarda Türkiye'nin doğrudan bu kırmızı çizgileri sıraladığını söyleyebiliriz. Ateşkes ihlalleri konuşulsa da rehinelerin teslimi sonrasında ikinci aşamaya geçilecek. Burada öne çıkan detay, ABD'nin Ankara Büyükelçisi ve Suriye Özel Temsilcisi Tom Barrack'ın Gazze Şeridi'nde oluşturmayı planladığı uluslararası güce Türkiye'nin katılımıydı. ABD'nin gözünde Türkiye "bölgedeki en büyük ve en etkili kara gücüne sahip ülke" ve "Hamis ile diyalog içerisinde bir ülke" olduğu için Gazze meselesinde Türkiye'nin varlığı ABD için şart görülüyor. Özellikle Trump'ın dış politika görüşünde bu böyle işliyor. Bu "Uluslararası Güç" noktasında Türkiye'nin askerî varlığına karşı çıkan ülke ise İsrail ve bu noktada ABD'nin ikna edici rolü ve bölge dinamikleri sürecin nasıl ilerleyeceğini gösterecek. Gazze meselesinde Türkiye ve ABD birlikte çalışmaya devam edecektir fakat Gazze konusunda çözümün en büyük engeli şüphesiz İsrail olacaktır.

Sonuç itibarıyla Donald Trump sonrası ilişkilerde birlikte çalışmanın daha yaygın olduğu net şekilde söylenebilir. Özellikle ABD'nin yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne bakıldığında (ki bu strateji Trump esintilerini direkt olarak yansıtmaktadır), "Önce Amerika" fikrinin öne çıktığı görülebilir. Bu, ABD'nin özellikle klasik dış politika ilkelerinden hızlı bir geri dönüşü simgeler. Yani bu dönem için ikili anlaşmalar, ekonomik milliyetçilik, kıyasıya somut ulusal çıkarlara odaklanan gerçekçilik dönemi diyebiliriz. Ulusal güvenlik stratejisinde bir diğer önemli konu, ABD'nin batı yarım küreyi münhasır nüfuz alanı ilan etmesi, yani bir nevi Monroe Doktrini entegresidir. ABD'nin amacı

kendi nüfuz alanı olan batı yarım kürede Çin etkisini kırmak olacaktır. Bu durum da askerî varlığını dünyanın diğer noktalarından çekmesini beraberinde getirecektir. Bugün Venezuela'nın abluka altına alınması ya da Porto Riko'ya F-35 Lightning savaş uçaklarının konuşlandırılması bu politikanın resmî aşamasıdır. Ayrıca NATO içerisinde savunma bütçesinin yüzde 5 olması talebi özellikle müttefiklerin güvenliğini koşulsuz olarak kabul etmeyeceğini gösteriyor. Bu noktada Avrupa kendi güvenliğinden doğrudan sorumlu olacak. ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinde Orta Doğu'ya bakıldığında askerî varlığın azaltılması ilk kural olarak görünüyor. Fakat İran'ın baskılanması şart koşulmuş, yani bu durumun yeni düzende bir kırılmanın işareti olduğu iddia edilebilir. Bu kırılma, müttefiklerin kendi başlarının çaresine bakması demek olacak. Türkiye açısından bakıldığında özellikle Suriye'de bir alan açılmış olacak, fakat ABD'nin geri çekilmesi, rakiplerinin boşluğu doldurması anlamına da gelebilir. Bu noktada Türkiye nüfuz alanı oluşturmalıdır, özellikle Suriye'de. Avrupa'da ABD'nin geri çekilmesi, Rusya tehdidinin arttığı bu dönemde Türkiye'yi stratejik aktör yapabilir. Savunma sanayisi hızla güçlenen Türkiye, Avrupa ile olan ilişkilerini daha da ileri taşıyacaktır. Avrupa silahlanma sürecinde olduğundan Türk savunma sanayisi önemli bir katkı oluşturacak, bu da Türkiye'yi vazgeçilmez ortak olarak konumlandıracaktır. Türkiye-ABD ilişkilerinde kritik olan konu, NATO içerisinde de sürekli konuşulan yük paylaşımı meselesi. Türkiye, savunma sanayisi alanında ilerlemesini sağlarken NATO içerisinde yük Türkiye açısından da paylaşılacak ve Türkiye'nin stratejik pozisyonu güçlenecektir. İkili ilişkilerin ana hattını ise liderler diplomasisi olarak yorumlamak gerekmektedir. Kısacası ABD'nin kendi içine dönmesi Türkiye'ye manevra alanı kazandıracaktır.

II. BÖLÜM

MEKTUPLAR

ZULME KARŞI MUKAVEMET HAKKI OLARAK İSYANIN MEŞRUIYETİ

Demokratik bir ülkede birey ile devlet ve bu bağlamda toplum ile hükûmet, hukuk-adalet-hürriyet üçgeni dahilinde resmî bir ilişki kurar. Hükûmetin siyasi, devletin hukuki meşruiyeti bu üçgen dahilinde kurulan ilişkinin işleyişiyle sağlanır. Yirmi küsur yıllık AKP iktidarı bu ilişkiyi gün geçtikçe çığnemiş, meşruiyetini yitirdikçe hukuksuzluğa, adaletsizliğe daha çok sığınmış, hürriyetleri daha çok ihlal etmiştir. Bugün Türkiye’de sokakların “hak, hukuk, adalet” ve “kahrolsun istibdat, yaşasın hürriyet” diye inleyişi, meselenin Ekrem İmamoğlu’nun tutuklanmasını aştığını ve altında çok daha marazi sebepler yattığını gösteriyor. Bu yazı, artık siyasi yürütmenin de ötesinde, devletin bütün imkânlarını eline geçiren AKP idaresinin, meşruiyetini tamamiyle yitirmiş olduğunu gösterme ve halkına zulmeden bu tahakküm mekanizmasına isyan edip direnmenin haklılığını teorik açıdan ele alma kaygısıyla yazılmıştır.

AKP, 2002’de iktidara geldiğinde, daha sonra söylemlerde adını “eski Türkiye” olarak koyacağı dönemde yaşananları (28 Şubat ve üniversitelerdeki başörtü yasağı, yolsuzluklar, devlet-mafya ilişkisi, terör, ekonomik kriz vs.) temizleyeceğini söyleyerek büyük bir meşruiyet ve halk desteği kazandı. Siyasi arenada rakipsiz olan AKP yıllar geçtikçe diğer alanlardaki rakiplerini bir bir elemeye başladı. FETÖ ile olan iş birliği sayesinde düzmece Ergenekon-Balyoz davalarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri’ni oyun dışı bıraktı. Bu esnada Çözüm Süreci adı altında kirli bir İslamcı-Kürtçü ittifakı kuruluyordu. 2013’te yaşanan Gezi Direnişi, o

güne değin belki hiçbir ehemmiyeti olmayan bir parktan yola çıkarak AKP'nin ve Recep Tayyip Erdoğan'ın otoriterleşmesine, hukuku ayaklar altına alıp adaleti yok saymasına, hürriyetleri kısıtlamasına yönelik bir isyana dönüştü. Gezi Direnişi ile başlayan süreç; AKP'nin Fethullahçı çeteyle yollarını ayırması ve patlak veren yolsuzluk skandalları (17-25 Aralık hadisesi), çözüm sürecinin bitmesi ve çatışmaların tekrar başlaması, Haziran 2015 seçiminden sonra yaşanan terör olayları[*], 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe (?) girişiminin ardından OHAL süreciyle son buldu. Bütün bu süreçle AKP, sokakta anayasal hak arayışını terörle ilişkilendirip meşruiyetinin dibine dinamit döşedi. Önce 17-25 Aralık, daha sonra 15 Temmuz vakalarıyla Fethullahçıları tasfiye ederek devlet kurumları, bürokrasi, polis ve askeriye büyük oranda eline aldı. Son olarak Kasım 2015 seçimiyle iktidarını siyasi arenada pekiştirdi. Erdoğan, arkasında bu rüzgâr ile 2017 Nisan'ında referandum ile başkanlık sistemini kabul ettirdi ve bir sonraki sene de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olarak seçildi. Böylece de facto tek adamlığını resmîleştirmiş oldu. Erdoğan bu son hamleyle kuvvetler ayrılığını iki dudağının arasına hapsetti. Bürokrasiden yargıya, polisten askeriye devletin bütün uzantıları Erdoğan'ın eline geçti. AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkan olması ve gücün tam manasıyla onun eline geçmesi, devlet ile hükûmet ayrılığını da ortadan kaldırdı. Bundan sonradır ki Türkiye Cumhuriyeti devleti resmen bir parti devleti haline geldi.

Bunca yıllık AKP iktidarında Erdoğan'ı en zor durumda bırakan durumun Gezi Direnişi olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki inşa ettiği korku imparatorluğu, sokağa çıkıp anayasal protesto hakkını kullanmak bir tarafa, tweet atmayı yahut sokak röportajında hükûmeti eleştirmeyi bile imkânsız hale getirdi. İnsanların baskı, şiddet ve tehdit altında sindiği düşünülen Türkiye, geçtiğimiz

günlerde önce Ekrem İmamoğlu'nun diplomasının iptal edilmesi, ardından da tutuklanmasıyla bambaşka bir yüzünü gösterdi.

Yıllar süren yolsuzluk, hukuksuzluk, adaletsizlik, her toplumsal olayda yaşanan polis şiddeti, ekonomik kriz, mütemadiyen halka parmak sallayan despot bir muktedir altında yaşamak zorunda kalmak, Türk halkının teoride hukuk yoluyla adaleti tesis etmekle yükümlü devletle ilişkisini son derece zedelemiştir. Artık kimse verdikleri oyun bir kayyum zulmüyle gasp edilmesini istemiyor. Artık kimse memleketinin, ülkesinin, vatanının bir grup politik elit ve sermayedar ortağının elinde oyuncak ve sömürge tarlası olmasını kabul etmiyor. Artık kimse anayasal haklarının, toplumsal ve politik varoluşunun, insanlık onur ve haysiyetinin seçim ve sandığa indirgenmesiyle yetinmek istemiyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nde protesto hakkı anayasa yoluyla güvence altına alınmıştır. Bugün sokaklarda yürüyerek anayasal hakkını kullanmaya çalışan vatandaşlara polisin ettiği muamele ise suçtur. Devlet, bizzat kendi eliyle, kendi vatandaşına karşı suç işlemektedir. Kuvvetler ayrılığının tek bir kişinin elinde toplandığı Türkiye'de; bizzat yasayı uygulaması gereken organların yasayı çiğnediği, suç işlediği bir ortamda isyan meşru bir haktır. Bugün Türk milleti, kendine ait olanı, ondan çalmaya çalışanlardan geri almaya uğraştığı bir mücadele yürütüyor. Erdoğan, Gezi'yle sokağı kriminalize etmiş, sokağı her daim gayrimeşru bir terör zemini olarak mimlemiştir. Gezi'de yaşanan polis şiddeti eleştirildiğinde çekinmeden "Emri ben verdim!" demiştir. Erdoğan kurduğu ve sınırlarını çizdiği siyaset oyununda bugüne değin rakipsiz olduğu için meşru ve makbul siyaseti seçim ve sandığa indirgemiş, muhalefet de uzun yıllar bu hapı afiyetle

yutmuş, seçmenine de yutturmuştur. Ancak Ekrem İmamoğlu'nun Erdoğan'ı yerinden edeceğine dair gelişen yaygın kanaat, Erdoğan'ı bunca yıl yürüttüğü seçim mizansenini askıya alarak muhtemel ve müstakbel rakibini Fethullahçılardan öğrendiği yasa dışı strateji ve kumpaslarla egale etmeye yöneltmiş gibi görünüyor. Erdoğan bugün yaşanan kitle eylemlerini hesaba katmış mıdır yoksa bunları o da mı beklemiyordu, bilemiyorum. Ancak açık ki kendisi artık iktidarı elinde tutmak için beş yılda bir düzenlenen seçimlerin yetmeyeceğinin farkında.

Bugün yaşananlar ise uzun yılların birikiminin dışı vurumu. İmamoğlu'nun diplomasının iptaliyle başlayan süreç bir kibrit aleviydi ve dev gibi bir yangına dönüştü. AKP hem hükûmet olarak siyasi meşruiyetini hem de politik bir figür olarak Erdoğan'da tecessüm etmiş devlet hukuki meşruiyetini yitirmiştir. Varlığı yalnızca iktidarını sürdürmek üzerine kurulu bir iktidar, çürüyüp manasızlaşmaya mahkûmdur. Gelinen noktada insanlar kendi hayatlarını, vatanlarını ve geleceklerini koruyup kurtarmak için sokağa çıkıyor, hayatlarını tehlikeye atıyorlar. Erdoğan ise aynı esnada Türkiye'nin sokaklarda kurulmadığını iddia ederek gerçek dışı bir beyanda bulunuyor. Modern Türkiye'nin kuruluşunun tarihi, Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşı'na; zulme, tiranlığa ve istibdada karşı isyan etmenin tarihidir. Türk halkı bugün yine baskı, zulüm ve istibdada karşı, tek bir adamın, devletin bütün imkânlarıyla eğip büktüğü ve habis emellerine alet ettiği yargıyla, sömürgeci sermaye ortaklarıyla memleketi işgal edişine direniyor. Artık bir dönüm noktasında duruyoruz: Ya bizim olanı, bizden çalmaya çalışanlardan söke söke geri alacağız ya da boynumuzu eğip tiranın memleketi çiftliği haline getirişini seyretmek zorunda kalacağız. Bir millet, bir halk, bir toplum -artık adına her ne dersiniz deyin- olabilmenin mutlak şartı, belli düzeyde herkesin uzlaştığı bir değerler, adalet, hukuk

sistemi etrafında mutabık olmaktır. Toplumsal ve siyasi varoluşumuz birbirimizle ve tâbi olduğumuz kurumsal yapılarla kurduğumuz ilişkiyle doğrudan alakalı. Devlet ve ona bağlı organlar, bir vatandaş olarak bize hakkımızı tanımıyor, hukuku uygulayıp adaleti sağlamıyor, hürriyetimizi muhafaza etmek yerine kısıtlıyorsa; buna ek olarak sermayedarlarla ortaklaşa vatanımızı ve bizi sömürüyorsa; buna karşı koyma kanallarını daraltıyor, seçtiğimiz politikacıları hapse atıyor, belediyeleri kayyumla işgal ediyor, sesimizi duyurmamıza izin vermiyor ve bilakis sesimizi kısmak için her türlü gayrimeşru şiddete başvuruyorsa buna direnmek hak, haktan da öte insanlık şeref ve haysiyetini muhafaza etmeye yönelik bir vazifedir!

[*] Recep Tayyip Erdoğan, seçimlerde tek başına iktidar olamayışının ardından “400 milletvekili verin, bu iş huzur içinde çözülsün” dedi. Büyük bir kesim, Haziran ve Kasım 2015 seçimleri arasında yaşanan terör olaylarının insanları korkutup sindirmek adına bilinçli tezgâhlandığını düşünmektedir.

Cem Sili¹

¹ Orta Avrupa Üniversitesi Tarih Bölümü’nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 27 Mart 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

SARAÇHANE DİRENİŞİ

19 Mart 2025 Çarşamba sabahı. Uykumdan en yakın arkadaşımın çağrısıyla, telaşla uyandım. Bana İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu ve çok sayıda ismin gözaltına alındığını ve sosyal medyanın erişime kısıtlandığını haber verdi kaygı dolu bir ses tonuyla. Daha o ilk, dostlar arası durum değerlendirmemizde, yaşanan şeyin ciddiyetini kavradık. Bunun demokrasiye karşı bir sivil darbe girişimi olduğu açıldı. Ne yapabiliriz diye kara kara düşünürken İstanbul’u kapsayan bir gösteri yasağı ilan edildiğini de öğrendik. Derken her şeyin içinden çıkılmaz ve umutsuz görüldüğü ilerleyen saatlerde, İstanbul Üniversitesi’nden öğrencilerin umutları tazeleyen, yalnızca polis barikatlarını değil, Erdoğan rejiminin kırılma korku duvarlarını da aşan tarihî görüntüleri tüm interneti kasıp kavurdu. Toplantı ve gösteri yasağı dinlenmemiş, binlerce öğrenci demokratik taleplerini dile getirmek adına bir araya gelerek polisin kurduğu hukuksuz barikatları aşmıştı. İşte her şeyin değiştiği an buydu. Belki de iktidarın asla hesap edemediği o halk uyanışının fitili İstanbul Üniversitesi’nin Beyazıt kampüsünde ateşlendi.

Ana muhalefet partisi CHP gençlerin korkusuz tepkilerinden cesaret bularak Saraçhane’de toplanma çağrısı yaptı. Biz de arkadaşımın soluğu ilk günden Saraçhane’de alanlardan olduk. İmamoğlu için değil, elimizden alınmak istenen demokratik vatandaşlık haklarımızı korumak için oradaydık, tıpkı on binlerce diğer korkusuz insan gibi. Yine de söylemeden geçemeyeceğim; Saraçhane’yi domine eden çoğunluk kesinlikle gençlerdi. Yaşları 16 ila 25 arası değişen, çoğu üniversite öğrencisi olan bu gençler

hayatları boyunca AKP iktidarından başkasını görmemiş, yaşanan derin yoksulluk ve ekonomik krizin etkilerini olanca şiddetiyle hisseden ve en önemlisi önlerinde umut vaat eden bir gelecek tahayyülü göremeyen öfkeli gençlerdi. Ülkede yaşanan gelişmelere karşı zaman zaman vurdumduymaz ve apolitik olmakla itham edilen bu yeni jenerasyon, tüm ezberleri bozarak Erdoğan rejiminin demokrasiye darbe girişimine güçlü ve kararlı bir şekilde dur dedi. İlk günden itibaren her gün Saraçhane'deki kitlesel protestolarda gençlerle iç içe bulunan, 25 yaşında bir yüksek lisans öğrencisi olarak, bu gençlerin ortak talebinin özgür bir yaşam olduğunu söyleyebilirim. Bozkurt işareti yapanı da sol yumruğunu havaya kaldıranı da LGBTİ+ bireyi de muhafazakâr kadını da yan yana ve ortak bir tepkiyle oradaydı.

Hükûmetin demokrasi sınırlarını aşan ve hatta demokrasiyi tehdit eden tutumundan rahatsız olan bu kalabalık, en temel vatandaşlık haklarını korumak için sokağa çıkmış, kaybedecek hiçbir şeyi olmadığını düşünen gençlerdi. Tam umutlar tükendi derken tüm yurda bir umut ışığı yaydılar. Sindirilmiş ve korkutulmuş bir toplumda sokakları hareketlendirdiler. Bunu yaparken de şiddetten kaçındılar. İktidar, propaganda mekanizmasını devreye sokarak tamamen barışçıl ilerleyen bu gösterileri çeşitli iftiralarla sabote etmeye çalıştı. Polise asit atıldığı iddiası bunlardan biriydi. Ancak tüm Saraçhane buluşmalarında bulunan biri olarak gönül rahatlığıyla söylüyorum ki eylemciler şiddete asla başvurmadi. Aksine, polis hiçbir vandallıkta bulunmayan ve temel anayasal haklarını kullanan bu gençlere sebepsiz yere saldırdı. Çok ağır müdahalelerde bulundu. Gözaltılar yaptı. Gençlerin dinmeyen ancak şiddet de içermeyen öfkeleri iktidarı korkuttu. Bu dirayetli duruşun karşısında yapabilecekleri tek şeyi yaparak meseleyi saptırmak adına camide içki içildi benzeri klasik yalanlara sarıldılar. Ancak meydanların sesi bastırılmadı.

Hatta söylemeliyim ki ana muhalefet de gençlerin tepkilerine kayıtsız kalamadı ve çok ses getiren boykot gibi kararlar gençlerin alanlarda yükselen sesleri dikkate alınarak verildi. Gençlik bir anlamda kurumsal muhalefeti sırtladı ve cesaretlendirdi. Saraçhane direnişini özetleyen en temel niteliğin bu olduğunu düşünüyorum. Örneğin eylemlerin ilk günü, “Özgür, halkı sokağa çağır” sloganlarıyla Özgür Özel’in konuşması sık sık bölündü. İlk iki gün bu tepkilere net bir cevap vermeyen Özel, üçüncü gün açık bir sokak çağrısı yaparak tüm muhalefet bileşenlerini mücadeleye davet etti. Bunu bizzat sahada gözlemledim. Gençlerin talepleri belki de uzun yıllardır ilk kez dikkate alındı ve siyaset buna göre şekillendi. Kısacası, Mart 2025 Protestoları Türkiye’de artık kabına sığmayan, geleceği çalınmış gençlerin öfkesidir, haykırışıdır. Muhalefet bu sel gibi akan tepkiyi arkasına alarak cesaret bulmuş, iktidarın antidemokratik hamlesine karşı sert bir direniş sürecine girmiştir. Meydanlar değişim diye haykırırken Erdoğan rejiminin bu çılgıne ne kadar daha kayıtsız kalabileceği ise muammadır. En önemlisi de Türkiye’de yakın zamanda eşi benzeri görülmemiş organize boykot hareketinin iktidar yandaşı sermayeyi ve bizzat iktidarın kendisini paniğe sevk etmeyi başarmış olmasıdır. Tüm bunların nereye varacağını kestirmek güç olsa da kesin olan bir şey var ki 19 Mart bir kırılma noktasıdır. Artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı aşikârdır. Kazananın, özgür ve demokratik bir Türkiye talebiyle sokakları ve meydanları dolduran ve bu sivil darbe girişimine dur diyen kalabalıklar olması dileğiyle. Saraçhane Direnişi’ne dayanışmayla, İçinizden biri; Birhan Kerem Demirci.¹

¹ Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü’nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 3 Nisan 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

ON DOKUZ MART SÜRECİNİN HUKUKİ BOYUTU

*Bu çalışma, 19 Mart sürecinde topluma karşı işlenen
hak ihlallerini irdelemektedir.*

Bu çalışmanın amacı, 19 Mart 2025 tarihinde başlayan ve kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olan toplumsal olaylar ve bu olaylara ilişkin kolluk güçlerinin müdahaleleri hakkında hukuki ve anayasal çerçevede bir değerlendirme sunmaktır. Sürecin değerlendirilmesi, demokratik toplumlarda güç kullanımının sınırlarını belirleme, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ve hukuk devleti ilkesiyle uyumluluk açısından önem arz etmektedir. 6 Şubat depreminin yerle bir ettiği 11 kentte yaşanan yıkım ve on binlerce yurttaşın hayatını kaybetmesi, Kartalkaya’da göz ardı edilen sorumluluklar nedeniyle yaşanan kayıplar, tarikat ve cemaat yapılanmaları içinde çocukların maruz kaldığı sistematik istismar, kadın cinayetlerinin süreklilik arz eden yapısı, işçi ve çocuk işçi ölümleri, gelir dağılımındaki derin eşitsizlik, yolsuzluklar ve giderek derinleşen ekonomik kriz gibi toplumsal yaralar, egemen sınıfın kendi koyduğu hukuki normlara dahi riayet etmemesinden kaynaklanan yapısal adaletsizliklerin birer tezahürüdür.

Hukukun sistematik biçimde uygulanmaması neticesinde toplumda biriken öfke, 19 Mart itibarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu’na yönelik ve bu çalışmanın kaleme alındığı tarih

itibarıyla halen devam eden siyasi içerikli soruşturmalar, halkımız açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu gelişmenin ardından Türkiye genelinde kitlesel eylemler başlamış; özellikle İstanbul'da Saraçhane kısa sürede yoğun katılımlı protesto alanına dönüşmüştür. İlk üç gün boyunca artan bir baskı politikası güden kolluk kuvvetleri, dördüncü gün itibarıyla bu stratejinin halk üzerinde beklenen caydırıcı etkiyi yaratmadığını gözlemlemiş ve bu noktada yöntem değiştirerek kitlesel gözaltı uygulamalarına yönelmiştir. 22 Mart'ı 23 Mart'a bağlayan gece, 200'ü aşkın kişi hakkında yakalama kararı çıkarılmıştır. "Yakalama" kararı, yasal terminoloji gereği böyle adlandırılrsa da uygulamada şiddet ve kötü muamele içermesi nedeniyle kanımızca işkence yaşağına aykırılık teşkil etmektedir. Bu işlemler, savcılık kararlarıyla gözaltına, gözaltılar ise mahkeme kararlarıyla tutuklamaya dönüştürülmüştür. Burada kullanılan "yakalama", "gözaltı", "tutuklama", "savcı" ve "hâkim" gibi kavramlar, yasal terminolojiye ait teknik terimlerdir. Ancak bir işlemin kanunen öngörülmüş olması, onun hukuka uygun olduğu anlamına gelmemektedir. Kanaatimizce burada söz konusu olan yalnızca birer idari ya da yargısal işlem değil; TCK kapsamında "Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Kılma" suçunun sistematik biçimde işlenmesidir. Bu fiillere imza atan kişilerin, taşıdıkları "hâkim" ya da "savcı" sıfatlarını içerik bakımından hak edip etmedikleri ciddi biçimde tartışmalıdır.

İşkence Suçu Zaman Aşımına Tabi Değildir

İşkence suçuna ve bu suça iştirak eden kamu görevlilerinin sorumluluk alanlarına ilişkin değerlendirme yapılırken, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 137. maddesinin ikinci fıkrası dikkate alınmalıdır. Söz konusu hüküm şu şekildedir: *"Konusu suç teşkil eden emir, hiçbir suretle yerine getirilemez;*

yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz.” Bu düzenleme, emri verenin kamu hiyerarşisinde üst konumda olması durumunda dahi, emrin içeriği suç teşkil ediyorsa, bu emrin yerine getirilmesinin hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacağını ifade etmektedir. Hukuka aykırı emirlerin uygulanması halinde sorumluluk emri verenle birlikte sorumluluk sahibine ait olmakta, böylece kamu görevlileri için hukuki bir sorumsuzluk alanı tesis edilmemektedir. Zira meşruiyetini hukuktan almayan hiçbir kamu otoritesi ya da işlemi, hukuk düzeni tarafından korunmaz. Benzer bir düzenleme, Türk Ceza Kanunu’nun 24. maddesinin üçüncü fıkrasında da yer almaktadır: *“Konusu suç teşkil eden emir hiçbir surette yerine getirilemez. Aksi takdirde yerine getiren ile emri veren sorumlu olur.”* Bu hüküm, işkence suçlarına ilişkin zaman aşımının söz konusu olmaması (TCK m. 94/6) ile birlikte değerlendirildiğinde, hukuki ve cezai sorumluluğun hiçbir biçimde ortadan kalkamayacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, “Emre uydum!” veya “Emir kulu-yum!” şeklindeki savunmalar, işlenen fiilin suç niteliğini ortadan kaldırmaz. Aynı yasanın *Hükûmet Tasarısı Gerekeşi*’nde de açıkça belirtildiği üzere, kamu görevlisi, verilen emrin “yetki”, “konu” ve “şekil” açısından hukuka uygun olup olmadığını denetlemekle yükümlüdür.¹ Bu denetim yükümlülüğü ihlal edildiğinde, emri yerine getiren kişi sorumluluktan muaf tutulamaz.

¹ Selman Dursun, “Türk Ceza Hukuku’nda Emrin İfasının Hukuki Niteliğinin Alman ve İtalyan Ceza Hukuku’yla Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi,” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18, no. 2 (2014): Erişim 28 Nisan 2025, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789171>.

Bu bağlamda yalnızca ulusal hukukta değil, uluslararası hukuk alanında da benzer ilkeler geçerlidir. En bilinen örneklerden biri, II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Nürnberg Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi'nde gerçekleştirilen yargılamalardır. Bu yargılamalar sonucunda Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından oluşturulan ve “Nürnberg İlkeleri” olarak bilinen kurallar dizisi, hangi davranışların hangi koşullarda uluslararası suç oluşturduğunu belirlemiştir. Bu ilkelerden IV numaralı olanı şöyledir: “*Bir kişinin, hükûmetinin veya bir üstünün emri doğrultusunda hareket etmesi, eğer gerçekten onun için bir ahlaki seçim imkânı mevcutsa, uluslararası hukuk uyarınca sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.*”² Bu düzenleme, bireysel sorumluluk ilkesini güçlendirmiş ve “Sadece emirlere uydum!” savunusunun geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. Söz konusu mahkemede yalnızca üst düzey yöneticiler değil; kamp görevlileri, kolluk kuvvetleri mensupları, hatta sağlık personeli dahi yargılanmış ve cezalandırılmıştır.³

Bu tür yargılamalar bugün hâlâ dünyanın farklı coğrafyalarında gerçekleşmektedir. Türkiye bakımından benzer bir sürecin yakın gelecekte gerçekleşme ihtimali her geçen gün daha da belirginleşmektedir. Bu ihtimalin güçlenmesi, mevcut iktidarın hukuk dışı uygulamalara yönelmesinde belirleyici bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Yaşananların arkasında, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde iktidarın siyasal bekasını koruma kaygısı yatmaktadır.

² United Nations, *Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal* (1950), Article 4, Erişim 28 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı.](#)

³ United States Holocaust Memorial Museum, “Nürnberg'deki Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi,” *Holocaust Encyclopedia*, Erişim 28 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı.](#)

Ancak tarihsel deneyimler göstermektedir ki, su er ya da geç yatağını bulur. Türkiye’nin laik, demokratik bir hukuk devleti idealine ulaşacağına olan inancımız tamdır. Bağımsız ve tarafsız mahkemelerin tesis edileceğine ve işkence suçlarının tüm faille-riyle birlikte yargılanacağına dair beklenti, yalnızca bir temenni değil; hukukun kaçınılmaz bir gereğidir.

Toplumsal Olaylarda Görüntü Kaydı Alma Hakkı

Gezi Parkı Direnişi, kamuoyunun zihninde “Kırmızılı Kadın” gibi simgesel imgelerle yer edinmiştir. Bu imgelerin kayda geçirilmesi, dönemin gazetecileri ve basın mensuplarının sahadaki varlığı sayesinde mümkün olabilmektedir. Ancak o dönemde dijital teknolojilerin bugünkü ölçüde yaygın olmaması nedeniyle pek çok benzer olay ya gözden kaçmış ya da kayıt altına alınamamıştır. Aradan geçen on iki yılda görsel kayıt teknolojilerindeki gelişmeler, neredeyse tüm toplumsal olayların yüksek çözünürlüklü biçimde belgelenmesini olanaklı hale getirmiştir. 19 Mart süreciyle birlikte, kolluk kuvvetlerinin gerçekleştirdiği kötü muamele ve işkence fiilleri sıklıkla kamuoyuna açık şekilde, yüksek çözünürlükte kayıt altına alınmakta ve dijital mecralarda yayılmaktadır. Vatandaşlar tarafından yapılan bu kayıtların kamuoyuyla paylaşılması, sıklıkla “ifşa” biçiminde tanımlanmakta ve kamu denetimi işlevi görmektedir. Ancak uygulamada, hukukun etkinliğini yitirdiği siyasal bağlamda, kolluk kuvvetleri bu tür kayıtların kendileri açısından cezai ve idari sorumluluk doğurabileceği gerekçesiyle bu ifşa faaliyetlerinden rahatsızlık duymaktadır. 2020 yılı sonlarına doğru artan bu rahatsızlık, 27

Nisan 2021 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2021/19 sayılı Genelge ile somut bir hal almıştır.⁴ Söz konusu genelgede, toplumsal olaylar sırasında görev yapan polislerin görüntülerinin kaydedilmesine izin verilmemesi gerektiği, kayıt yapan kişilere müdahale edilmesi ve gerekli görülmesi halinde adli işlem yapılması yönünde açık talimatlar yer almaktadır. Bu düzenleme, işkence fiillerinin belgelenmesini önlemeye yönelik, hukuk dışı bir yönlendirme niteliği taşımaktadır.

Bu Genelge'ye karşı Türkiye Barolar Birliği tarafından açılan iptal davasında, Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca temel hak ve özgürlüklerin yalnızca kanunla sınırlandırılabilceği, Anayasa'nın 22. maddesinde güvence altına alınan haberleşme özgürlüğüne ancak hâkim kararıyla müdahale edilebileceği ve Anayasa'nın 7. maddesi gereğince yasama yetkisinin yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğu gibi çok yönlü anayasal gerekçelere dayanılmıştır. Türkiye Barolar Birliği'nin başvurusunda, genelgeyle yapılan sınırlamanın ölçülülük ilkesine de aykırı olduğu vurgulanmıştır.

Emniyet Genel Müdürlüğü, bu davaya verdiği cevapta, görevli memurların “özel hayatının gizliliği”ni ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nu gerekçe göstermiş; ayrıca Türk Ceza Kanunu'nda özel hayatın gizliliğinin ihlalinin suç olarak tanımlandığını belirtmiştir. Ancak kamusal görev ifa eden bir kamu görevlisinin kamusal alanda görüntülenmesini “özel hayat” kapsamında değerlendirmek, hukuki bir zemin sunmamakta; daha çok, ya hukuk bilgisi eksikliğinin ya da bilinçli bir hukuk eğip

⁴ T.C. Danıştay 10. Daire, E. 2021/2768, Erişim 28 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı.](#)

bükme pratiğinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce bu yaklaşım, yalnızca işkencenin cezai sorumluluğundan kaçma çabası değil, aynı zamanda bu tür fiilleri meşrulaştırma arzusunun bir tezahürüdür. Bu konuda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Gilbert v. İsviçre (03.04.2012) kararında, kamu görevlilerinin –polis dâhil– görevlerini yerine getirirken özel hayat beklentilerinin sınırlı olduğu açıkça belirtilmiştir.⁵ Bu karar, polislerin “özel hayat” alanının mesai saatleri dışında başladığını kabul eden bir yaklaşımı desteklemektedir ve hukuk devleti ilkesinin tesisi açısından yaşamsal önemdedir.

Nitekim Danıştay 10. Dairesi, Emniyet Genel Müdürlüğü’nün “Ses ve Görüntü Kaydı Alınması” konulu genelgesini 27 Aralık 2023 tarihinde oy birliği ile iptal etmiştir.⁶ Mahkeme, genelgeyi Anayasa’nın 13. ve 7. maddelerine aykırı bularak yürütmenin temel hak ve özgürlükleri düzenleyici işlemle sınırlayamayacağına hükmetmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü’nün bu karara yönelik itirazı da Danıştay tarafından reddedilmiş; böylece iptal kararı kesinleşmiştir.⁷ Danıştay, verdiği nihai kararda, basının ve bireylerin haber alma hakkını genel nitelikli bir ses ve görüntü yasağıyla sınırlandırmanın demokratik toplumda gerekli, orantılı ve meşru bir müdahale olarak değerlendirilemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Sonuç olarak ifade edilmelidir ki, kamu görevi ifa eden polislerin kamusal alanda görüntülerinin alınması ne suçtur ne de yasaktır. Aksine, bu tür kayıtlar yalnızca yurttaşların anayasal bir hakkı değil; aynı zamanda hukuk devletini yaşatmaya dönük temel bir yurttaşlık sorumluluğudur.

⁵ A.g.y.

⁶ A.g.y.

⁷ [Erişim bağlantısı.](#)

Kolluk Mensuplarının Sosyal Medya Paylaşımları ve Disiplin Yükümlülüğü

19 Mart süreciyle birlikte kamuoyunun dikkatini çeken en çarpıcı olgulardan biri, kolluk kuvvetlerinin, anayasal haklarını kullanan yurttaşlara yönelik sistematik kötü muamele ve aşağılayıcı tutumları ve onları kimi zaman bizzat kendi sosyal medya hesapları üzerinden ifşa etmeleri olmuştur. Polis memurlarının kişisel hesaplarında yaptığı kamuya açık paylaşımlarda, kişilerin ters kelepçe ile yere yatırıldığı, fiziksel şiddete maruz kaldığı ve bu durumun “Paketledik!”, “Haşereye böcek ilacı sıkar gibi!”, “Vatan hainlerine gereken yapıldı!”⁸ gibi ifadelerle sunulduğu görülmüştür. Bu paylaşımlar, ilgili kolluk görevlileri açısından ileride yürütülecek adil ve bağımsız yargılamalarda doğrudan aleyhe kullanılabilecek delil niteliğindedir.

Ters kelepçe uygulamasının sistematik hale gelmesi, yalnızca orantısız güç kullanımı olarak değil, Türk Ceza Kanunu kapsamında işkence suçu olarak değerlendirilmelidir. Anayasa Mahkemesi, benzer bir olayda verdiği kararda, kişinin yaklaşık altı saat boyunca ayaklarından ve ellerinden kelepçeli olarak tutulmasının “eziyet” kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine ve

⁸ “İstanbul’da Ekrem İmamoğlu Eylemlerinde Ortalık Karıştı: Polis Ters Kelepçe Yaptı, Instagram’dan Paylaştı.” *Onedio*, 24 Mart 2025. Son erişim: 29 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı](#). Arşivlenmiş sürüm: [Erişim bağlantısı](#). *Solcu Gazete*, X (eski adıyla *Twitter*) paylaşımı, 24 Mart 2025. Son erişim: 29 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı](#). Arşivlenmiş sürüm: [Erişim bağlantısı](#).

bu durumun Anayasa'nın 17. maddesi kapsamında "insan onuruna aykırı muamele" yasağını ihlal ettiğine karar vermiştir.⁹ 19 Mart sürecindeki uygulamalar bu kararla örtüşmekte, hatta bazı durumlarda daha ağır nitelikler taşımaktadır. Süreç boyunca gözaltına alınan eylemcilerin özellikle İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldükten sonra maruz kaldıkları muamele de ayrı bir dikkatle değerlendirilmelidir.¹⁰ 18-28 yaş aralığındaki eylemcilerin, uzun süre aç ve susuz bırakıldıkları, çıplak aramaya zorlandıkları, iletişim haklarının engellendiği, avukatlarıyla görüşmelerinin geciktirildiği ve otobüslerde ters kelepçeyle bekletildikleri yönündeki beyanları; hukuk kurumları ve çeşitli insan hakları örgütleri tarafından kayıt altına alınmış¹¹ ve kamuoyuna duyurulmuştur. Bu beyanlar, fiziksel ve psikolojik işkenceye işaret etmekte ve sistematik ihlal boyutunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, gözaltı ve müdahale süreçlerine katılan kolluk görevlilerinin sicil bilgilerinin gizlenmesi, kimliklerini belirten hiçbir ibarenin kask, üniforma ya da başka bir araç üzerinde bulunmaması da ciddi bir sorundur. Bu durum, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu kapsamında yalnızca şeffaflık ilkesine değil, aynı zamanda mağdurların etkin başvuru hakkına doğrudan bir müdahale niteliğindedir. Kolluk görevlisinin kimliğinin belirlenmemesi, cezasızlık pratiğini beslemekte, hukuk devletinin altını oymaktadır. 19 Mart ile 28 Mart 2025 tarihleri arasında

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, *Cihan Koçak Başvurusu* (B. No: 2014/12302), 21 Eylül 2017, *Resmî Gazete* 8 Kasım 2017, sayı 30234, Erişim 29 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı.](#)

¹⁰ Kemal Aslan, "23 Mart 2025 günü Saraçhane..., " *Instagram*, 27 Mart 2025, Erişim 28 Nisan 2025. [Erişim bağlantısı.](#)

¹¹ [Erişim bağlantısı.](#)

toplam 301 kişinin tutuklanması, bu sayının kısa sürede 315'e ulaşması, yaşananların yalnızca münferit olaylar olmadığını, sistematik bir baskı sürecinin parçası olduğunu göstermektedir. Tutuklanan kişilerin çoğu henüz bedenlerindeki darp ve işkence izleri geçmeden, kısa sürede iddianamelerle karşı karşıya kalmış, bir ay gibi kısa bir sürede yargılamaları başlamıştır. Güncel durumda önemli bir kısmı tahliye edilmiş olmakla birlikte, devam eden davaların tamamının beraatle sonuçlanması, hukuk devleti ilkesinin gereğidir.

Bu vesileyle, halen Metris T Tipi Kapalı Cezaevi, Bakırköy Kadın Kapalı Cezaevi ve Marmara Ceza İnfaz Kurumu'nda tutuklu bulunan yurttaşlarımıza dayanışma duygularımızı iletiyoruz. Türkiye'nin, işkencesiz, adil yargılanma hakkının güvence altına alındığı ve temel hakların güvenli biçimde kullanılabilirdiği bir hukuk düzenine kavuşması yönündeki inancımız tamdır.

Av. Kerim Bütün – Selin Topkaya¹²

¹² Av. Kerim Bütün ile Milano Üniversitesi Hukuk Bölümü'nden yüksek lisans mezunu Selin Topkaya'nın müştereken yazdıkları mektup, yarininkulturu.org/ sitesinde 4 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

BARIŞ 101: NE İÇİN VE KİMİNLE BARIŞ?

Barış 101: Ne İçin ve Kiminle Barış?

Barış, sadece savaşın veya çatışmanın yokluğu değil; aynı zamanda insanların bir arada, güven, adalet ve karşılıklı anlayış içinde yaşayabilme halidir. Bireyden topluma, ulustan uluslararası sistemlere kadar birçok düzeyde barış, hem bir değer hem de bir süreçtir. Ancak barışın nasıl kurulacağı, nasıl sürdürüleceği ve ne zaman kalıcı hale geleceği soruları, günümüzde hâlâ tartışılmaktadır. Barış kelimesi her ne kadar umut verici bir çağrışım yapsa da kiminle, nasıl ve hangi koşullarda yapılacağı sorusu çoğu zaman göz ardı edilir. Barış, sadece bir uzlaşma değil; aynı zamanda hukuki, ahlaki ve meşru zeminde atılan bir adımdır. Bu nedenle barışın muhatapları, yalnızca meşru aktörler olabilir. Hukukun karşısında konumlanan; şiddeti bir araç, halkı ise hedef olarak gören yapılarla barış yapılmaz. Teslimiyetleri kabul edilir.

Norveçli barış araştırmacısı Johan Galtung, barışı “negatif” (şiddetin yokluğu) ve “pozitif” (adaletin ve eşitliğin varlığı) olarak ikiye ayırır. Ancak hangi anlamda ele alırsak alalım, barışın inşa edilebilmesi için önce bir hukuki muhataplık zemini gerekir.

Alman düşünür Jürgen Habermas’a göre de meşruiyet, ancak kamusal akıl yürütme ve demokratik temsil yoluyla kazanılabilir. Bir aktör, bu süreçlerin dışında kaldığı sürece barışın tarafı olmaz. PKK gibi silahlı bir örgüt, şiddeti araçsallaştırmakta, uyguladığı şiddeti haklı göstermekte ve demokratik temsili değil, silahlı dayatmayı esas almaktadır.

PKK, KCK'nın Türkiye Koludur: Feshi Nihai Çözüm Değildir

PKK, 2005'te kurulan KCK (Koma Civakên Kurdistanê) adlı çatı örgütün Türkiye ayağını temsil etmektedir. KCK; Irak, İran, Suriye ve Türkiye'deki silahlı yapıları kapsayan bölgesel bir terör ağını ifade eder. PKK yalnızca Türkiye sınırlarında değil, aynı zamanda Kuzey Irak ve Suriye'de de faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu nedenle PKK'nın feshedilmesi, örgütün tümüyle sona erdiği anlamına gelmez. Aksine, Türkiye içinde sağlanan bir meşruiyet, PYD/YPG gibi KCK'nın diğer uzantılarının uluslararası alanda da güç kazanmasına neden olabilir. Türkiye'de elde edilecek siyasi zemin, dış operasyonları da etkileyecek stratejik bir üstünlüğe dönüşebilir.

Devlet ve Terör: Kamusal Düzen Açısından Temel Farklar

Devletin uygulamaları eleştirilebilir, sorgulanabilir ve en önemlisi devletin kurumları ve idareden sorumlu kişiler yargılanabilir. Devletin yetkisi, anayasa ve yasalarla sınırlıdır. Devletin olduğu hak ihlallerinde vatandaşların mahkemelere başvurabileceği bir yargı sistemi, yani kamusal denetim mekanizması vardır.

Terör örgütlerinde ise böyle bir hesap verebilirlik yoktur. PKK'nın düzenlediği bir saldırı sonucunda hayatını kaybeden birinin, örgüte karşı herhangi bir hukuki talepte bulunması mümkün değildir. Bir terör örgütüyle yapılan anlaşmanın ne yasal güvencesi ne de mağdurlar için bir muhatabı vardır. Örgütler şekil değiştirir, isim değiştirir, yeniden yapılanır ama hesap vermezler. Hesap vermeyi ve teslim olmayı kabul ettiği gün, işte o zaman, "Barış Süreci" işlemeye başlar.

Barış Süreci Nasıl İşler?

Barış genellikle ikiye ayrılır: *negatif barış* ve *pozitif barış*. Negatif barış, şiddetin yokluğu anlamına gelirken; pozitif barış, adaletin, sosyal eşitliğin ve refahın varlığıyla tanımlanır.

Barışa Giden Sürecin Temel Aşamaları:

Çatışmanın Tanınması ve Nedenlerinin Analizi: Çatışmaların yüzeysel değil, yapısal ve tarihsel nedenleri anlaşılmadan çözüm sağlanamaz.

Diyalog ve Müzakere: Taraflar arasında iletişimin kurulması; duygusal, siyasi ve tarihsel yüklerin açıkça konuşulması gerekir.

Adalet ve Hakikat Arayışı: Geçmiş ile yüzleşmeden kalıcı bir uzlaş sağlanamaz.

Yeniden İnşa ve Güven Oluşturma: Fiziksel yıkımların onarılması kadar toplumsal güvenin inşası da önemlidir.

Teslimiyet Barışın Ön Koşuludur

Barış, ancak terör eylemlerinin sonlandırılması, örgütün silahsızlanması ve tüm yapılanmasının şartsız şekilde sona ermesiyle mümkündür. Pişmanlık göstermeyen, şiddeti bir hak arama yöntemi olarak gören ve bundan haklı bir gururla bahseden bir örgütle barış süreci yürütmek; yalnızca devleti zayıflatmaz, aynı zamanda adaleti ve kamu vicdanını da örseler.

Unutulmamalıdır ki şiddeti araçsallaştıran ve insanları korkuya sevk etmeye çalışan hiçbir yapı, barışın öznesi olamaz. Barış; hakikate ulaşmak, toplumda kapanmayan yaraları iyileştirmek ve ortak geleceği kurmak içindir. Şart koşan, kurucu antlaşmaları, anayasayı ve hukuki düzeni tanımayan bir örgütle masa kurmak önce hukuku yıkmaktır. Terör örgütünün katliamlarını meşru

kılarak örgütün katliamlarından zarar görmüş insanları dikkate almamak anlamına gelir.

Barış, toplumun hakkıdır; terör örgütlerinin kazanımı değildir. Şiddeti kutsayan yapılarla kurulacak her türden “barış”, gerçekte adaleti feda etmek anlamına gelir. Türkiye’nin geçmişi, bu konuda acı derslerle doludur. Gerçek barış ancak hukuka dayanan bir düzende, meşru aktörler arasında kurulabilir.

PKK ile barış mümkün değildir. Barış ancak pişmanlıkla, teslimiyetle ve şiddetten tamamen arınmayla mümkün olabilir.

Umut Dumangür¹

¹ Millî Savunma Üniversitesi’nde doktora öğrencisidir. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 23 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

TÜRKİYE’NİN DIŞINDA TÜRKİYE’DEN KOPAMAMAK

Son yıllarda Türkiye’deki birçok genç, her geçen gün artan gelecek kaygısı, adaletsizlik, eşitsizlik, güvencesizlik, siyasi, iktisadi ve en önemlisi ahlâki gerileme sebebiyle gerek eğitim gerek kariyer noktasında geleceğini yurt dışında aramak zorunda bırakılmıştır. Bahsedilen tüm bu etkenlerin yanı sıra birinin yurt dışında yaşaması için elbette başka sebepleri de olabilir. Fakat tüm bu sorunlara bir çözüm aramak ve bu sorunlar sebebiyle ülkemizden uzaklaşan gençleri kazanmak yerine yurdum insanının en iyi bildiği şeylerden biri, uzaktan bakıp yorum yapmaktır. Nedense toplum olarak, kişinin neyi neden yaptığını bilmeden, o kişinin hayatı hakkında ahkâm kesmeye bayılıyoruz. “Aaa bak bak, hem yurt dışında yaşıyor hem içinde olmadan Türkiye’de olup bitenler hakkında yorum yapıyor... O kadar seviyorsun madem, ne işin var elin gâvur memleketinde?”

Okuduğunuz bu cümleler, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yurt dışında yaşayan insanlar için en çok sarf edilen cümlelerden bazıları. Gerçi, genç değerlere en çok sahip çıkması gereken, bu ülkeyi yöneten bir Cumhurbaşkanı gençler için “Giderlerse gitsinler” diyebiliyorken toplumdan da çok şey beklememek lazım. Neyse, dediğim gibi, yurt dışında olanlar olarak birçoğumuzun hayatını Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında geçirmek için çeşitli nedenleri var. Bazılarımız ailevi sebeplerden dolayı dışarıdayız, bazılarımız akademik sebeplerden, bazılarımız ise kişisel tercihler sebebiyle hayatlarımızı yurt dışında idame ettiriyoruz.

Bu yollardan geçmiş insanlarla yapmış olduğum fikir alışverişleri ve bizzat bunu tecrübe etmiş biri olarak söyleyebilirim ki; yurt dışında yaşayan insanlar her ne kadar hayatlarını dışarıya karşı çok güzel olarak aktarmaya çalışsa da aslında o kültür tanımazlığından, o duygu yoksunluğundan dolayı havada adeta bir askı gibi kalmakta ve içinde bulundukları sınırlar içerisine hiçbir zaman tam anlamıyla uyum sağlayamamaktadırlar.

İşte aidiyet duygusu da aslında tam olarak bu noktada devreye girer. Aidiyet duygusu kısaca “bir bireyin bir gruba veya topluluğa ait hissetme, kabul görme ve bağlanma ihtiyacı” olarak tanımlanabilir. Ve rahatlıkla söylenebilir ki kişinin fiziken bir yerde bulunması, oraya ait olduğunu tanımlamak için yeterli bir olgu değildir. Ait olma düşüncesini gözümüzde canlandıracak olursak, aslında bir bakıma ‘ayak tabanlarımızın yere değdiğini hissetmek’ diyebiliriz. Ayaklarının yere basması insanı evinde hissettirir. Ve birey, sadece “evim” diyebildiği yere aittir.

8 yaşından beri düzenli aralıklarla Türkiye’ye gelip gidiyor olsam da yurt dışında yaşıyorum. Rahatlıkla söyleyebilirim ki ben dünyanın herhangi bir yerinde her koşulda yaşayabilecek bir insanım. Fakat benim ayaklarımın yere bastığını hissettiğim tek yer, Türkiye.

İnsan, yapısı gereği yaşadığı koşullara uyum sağlayabilen bir varlıktır. Yaşadığınız ülkenin kültürüne istediğiniz kadar adapte olun, istediğiniz kadar çevreniz olsun ve hatta “ailem” diyebileceğiniz dostlarınız olsun... İnsan, derdini dert edindiği yere aittir. Cennet vatan diyoruz ya hani Türkiye için, güzel yanlarını görmek çok kolaydır. Sefayı herkes çeker. Cefayı çekmektir aslolan. Derdini dert edinmektir. Ve hatta o derdi yaşamadığın halde dertlenmektir. İşte bunun için yürekten bağlılık gerekir. Yürekten bağlı olanlar içinse nerede olduğunun bir önemi yoktur.

Unutulmamalıdır ki, bu ülkenin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk bile Millî Mücadele'nin fitilini Şam'dan ateşlemiştir.

Ait olduğunuz topraklar uğruna bir şeyler yapmak, üretmek, çabalamak için hep o sınırlar içinde mi olmanız gerekmektedir? Bu, yoruma açık bir soru. Bence hayır. Olmadığını da kendimden biliyorum.

Ben kendimi bildim bileli ne üretiyorsam, ne düşünüyorsam, ne okuyorsam kendimi geliştirebilmek adına, bunu ülkeme daha faydalı bir birey olabilmek adına yapıyorum. Hiçbir zaman bazıları gibi “Benim artık kurulu bir düzenim var, cennet vatan ama kurulu düzen de öyle ha deyince bırakılmıyor” demedim. Hangi ülkeye gidersem gideyim, hiçbir zaman orayı evim gibi hissetmedim, hiçbir zaman hissedemeyeceğim de. Ve ben bunu, milletin iradesiyle seçilmiş belediye başkanı ve cumhurbaşkanı adayı Ekrem İmamoğlu'nun gözaltına alındığı günün gecesi, cebimdeki son parayı bir uçak biletine verip koşa koşa Saraçhane'ye gittiğim gün çok daha iyi anladım. 19 Mart'tan bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nin her bir ferdinin millî iradesi gasp edilmektedir. Birazcık araştırmayla herkes rahatlıkla görebilecektir ki bu, çok tehlikeli bir durumu işaret etmektedir. Millî irade gaspı, toplumun kendi kendini yönetme hakkını elinden almaktır ki, bu durum da ciddi bir insan hakkı ihlalidir. Bizzat Recep Tayyip Erdoğan 2014'teki belediye başkanlığı seçim sürecinde millî irade hırsızlığının en büyük hırsızlık olduğunu dile getirmiştir. Söylemleri ve eylemleri bu denli çelişen birinin Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetmeye ne kadar muktedir olduğu da bana kalırsa ülkemizde değinilmesi gereken en elzem problemlerin başında gelmektedir.

Nerede yaşadığından bağımsız, Türkiye Cumhuriyeti'nin her vatandaşının tartışmasız olarak ses çıkarması gereken hadiseler

silsilesidir son üç ayda yaşadıklarımız ve şahit olduklarımız. Zira bugün bizim irademizi gasp edenler eğer durdurulmazsa, hiç şüphesiz ki yarın bizim çocuklarımızın ve hatta onların çocuklarının iradesi gasp edilecektir. Millî irade bir topluma verilebilecek en büyük yetkidir. Vatandaşın devlete ve devleti yönetenlere korkmadan “sen benim için, benim sayemde varsın” deme şekildir. Müreffeh yaşamayı en çok hak eden milletimizin bu kudretinin farkına varması ve bu kudretin cesaretiyle, ferasetiyle hareket etmesi elzemdir.

Ne yazık ki, Mustafa Kemal Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi’ndeki günlerden geçmekteyiz. Bu ülkenin gençleri olarak birinci vazifemizi yerine getirmemiz gerekiyor. Mevcudiyetimizin ve istikbalimizin yegâne temeli budur. Bizler bunu, bize armağan edilen bu Cumhuriyet’e ve en çok da bu Cumhuriyet’i bize armağan edenlere, bu uğurda can verenlere borçluyuz. Bugün demokrasiyi bu denli ilga edenlere karşı demokrasiyi savunup bu görevimizi ifa etmezsek, yarın ne aynada kendi yüzümüze ne de gelecek nesillerin yüzüne bakabileceğiz. Nerede olduğumuzdan bağımsız, ne yapacağız edeceğiz, bu memleketi otokrasiye, gericiliğe ve yoksulluğa teslim etmeyeceğiz. Gerekirse öleceğiz, fakat memleketimize, cumhuriyetimize hiçbir zaman halel getirmeyeceğiz...

Ece Uğuz¹

¹ Edinburgh Üniversitesi Uluslararası Hukuk Bölümü’nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 4 Temmuz 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

BAVULUM HAZIR AMA BEN BURADAYIM!

Umut değil, inat. Kalmak değil, dönüşmek. Bu yazı, Türkiye’den gitmeyenlerin hikyesine bir pencere aralıyor. Kimi zaman içgörüyle, kimi zaman öz eleştiriyle.

Kalmak istedim. Hem de her şeye rağmen — ve azımsanmayacak kadar çok şeyi deneyimlemişken.

Almanya’da on ay, Amerika’da iki yıl yaşadım. Yani sadece gitmiş değilim; kalmayı ciddi ciddi denemiş, yoklamış, hatta planlamış biriyim. Almanya’da Erasmus ğrencisi olarak, Almanca verilen dersler hariç, akademik karşılık buldum. Amerika’da ise Fulbright bursuyla yüksek lisans yaptım; yani hiç de fena olmayan koşullarda gittim, yaşadım ve çalıştım. Dilini ana dilim gibi konuşuyordum, sosyal kodlarını büyük oranda anlayabiliyordum. Mizah bile bende vardı. Ama yine de orada da her zaman “tetikteydim.” Hâlâ hatırladıkça gerilirim: New York’ta bir Chipotle şubesinde hızlıca sipariş vermek — hayatın en sıradan eylemi bile yer yer bir sınav gibiydi.

Bu tetikte olma hali geçmedi. İlk haftalar, ilk aylar değil; iki yıl boyunca sürdü.

Baştığım yeri yadırgıyordum.

Sokaktaki sessizliği,üniversitedeki kibarlığı, marketteki etiketleri...

Her şey bana biraz camdan, biraz fazla steril, biraz fazla “başka” geliyordu.

Buna rağmen 2020’de —pandeminin en sert vurduğu yıl— ABD’de doktora başvuruları yaptım. En az altı yıl daha kalmayı göze alarak. Hepsinden ret aldım. Ve tam da o dönemde ABD’nin pandemiye nasıl yönetemediğini, devletin nasıl çökebildiğini, sağlık sisteminin nasıl adaletsiz olduğunu bizzat yaşıyarak gördüm.

Tahliye uçağına binerken aklımdaki tek şey ABD’nin bu krizi asla yönetemeyeceğiydi. O an kalmak istediğim yer Türkiye değildi belki ama zamanla, döndüğüm bu yerin aslında kalmak istediğim yer olduğunu fark ettim.

Sonra İngiltere’den, SOAS London’dan doktora kabulü aldım. Gidemedim. İki yıl boyunca burs başvuruları yaptım ama karşıma çıkan gerçek şu oldu: Eğer paran yoksa, Birleşik Krallık akademisinde var olmanın imkânı da yok.

Ve ben de düşündüm: Ben bu konuları —azınlıklar, kimlik bazlı ayrımcılık, eşitsizlikler— başka bir ülkede değil, kendi ülkemde, kendi coğrafyamda çalışmak istiyorum. Koç Üniversitesi’ne tam burslu olarak başvurdum. Kabul aldım. Şu an doktoramın dördüncü yılındayım ve tam olarak istediğim konular üzerine çalışıyorum.

Yani anlatmak istediğim şu: Benim kalışım bir zorunluluk değil. Bir tercihtir.

Yurt dışının zorluğunu görüp geri çekilmek değil.

Denemekten vazgeçmek değil.

Gitmenin de kalmanın da bedeli var.

Ve bu bedeller birbirinden “hafif” ya da “ağır” değil. Sadece farklı.

“Gitmenin de kalmanın da bedeli var,” dedim. Ama bu cümleyle bile bazen kendimi savunuyormuş gibi hissediyorum. Çünkü bu ülkede kalmak, özellikle de kentli, seküler, batılı kimlikler arasında, sanki başlı başına bir eksiklik gibi görülüyor. “İmkânı varken gitmemiş olmak” çoğu zaman bir başarısızlık gibi algılanıyor. Kalmak, ancak çaresizlikle açıklanabilecek bir karar gibi. Oysa ben başka bir şey söylüyorum: Kalmak da bir tercih olabilir. Hatta bir direniş biçimi, bir aidiyet biçimi, bir duygusal ve politik pozisyon olabilir. Ama bunu anlatmak kolay değil. Çünkü Türkiye’den gitmek —ya da gitmek istemek— bu coğrafyada bir “normal”, hatta bir “arzu nesnesi” haline geldi. Gidenleri değil, kalanları açıklamak gerekiyor artık.

Son dört senedir aralıksız psikoterapi alıyorum. Bunun hayatımın birçok alanına dokunan, dönüştürücü faydalarını gördükçe bazen şu soruya takılıp kalıyorum:

Türkiye’den “kaçmak” bir refleks haline mi geldi?

Travma terapilerinde çokça kullanılan bir kavram var: Fight, flight, freeze, fawn.

Yani:

Savaş (fight): Karşı koymak, mücadele etmek.

Kaçış (flight): Uzaklaşmak, fiziksel ya da duygusal olarak terk etmek.

Donakalmak (freeze): Hareketsiz kalmak, ne yapacağını bilememek.

Yalvarmak/uyum sağlamak (fawn): Aşırı uyum göstererek tehditten korunmaya çalışmak.

Benim kendi “default” travma yanıtlım çoğunlukla savaşmak. Ama bu, kaçmayı küçümsemediğim ya da kınadığım anlamına gelmiyor. Hatta dürüst olayım, çoğu zaman içimden şu geçiyor:

“Akıllı olan kaçar.”

Neden mi? Çünkü çok klasik ama çok güçlü bir cümle var:

“Burası Türkiye.”

Ve evet, burası Türkiye; burada her şey olabilir.

Başarılı olmak, emeklerinin karşılığını almak, refah içinde yaşamak bir kenarda dursun — bazen sadece hayatta kalmak bile bir tesadüf gibi hissettirebiliyor. Güzel ülkemizde rastgelelik hüküm sürüyor.

Her sabah, “inanamıyorum ama olan bitene hâlâ şaşıyorum” diyerek güne başlıyorum. Bu neredeyse benim günlük mental sağlık “check”im hâline geldi.

Yani bir kişi kendini korumak için gitmek istiyorsa, onu çok iyi anlıyorum. Ama bu kararı ben geçici ve sınırlı bir çözüm olarak görüyorum.

Gitmek, evet, bazen nefes almak, hayatta kalmak için tek çare olabilir.

Ve giden biri eğer şanslıysa, gittiği yerde köklenebilir, refah içinde yaşayabilir. Hatta kurduğu ailesinin hayatını büyük ölçüde iyileştirebilir.

Ama bu iyilik hali —doğası gereği— o birey ve onun yakın çevresiyle sınırlı kalacaktır.

Bu yeterli değil mi?

Kimimiz için yeter de artar.

Ama benim gibiler için bu fazlasıyla yetersiz. Hatta yer yer bencilce.

Burada ince bir ayırım yapmak istiyorum:

Hiç kimse, ben dahil, hayatı ve onuru pahasına bir ülkede sırf orada doğduğu ve büyüdüğü için kalmak zorunda değil.

Birey olarak kendimizi korumakla yükümlüyüz. Çünkü hayatta bizi kendimizden daha iyi koruyacak kimse yok.

Kendi iyilik halimizin sorumluluğunu almak zorundayız — ve bu sorumluluğu nasıl alacağımıza sadece biz karar verebiliriz.

Ama çoğu insanın kaçırıldığı bir nokta var gibi geliyor bana:

Bireysel iyilik hali, toplumsal iyilik halinden bağımsız değil.

Kendimize yakın hissettiğimiz toplulukların —örneğin kadınların, öğrencilerin, yaşlıların— iyi olmadığı bir ortamda uzun vadeli bir iç huzur mümkün mü gerçekten?

O yüzden “kendini kurtaran” bireylerin aslında ne kadar kurtulduğu sorusunu hep aklımda tutuyorum.

Çünkü gurbet, kendi başına zaten çok ağır bir yük.

Ve birey olarak iyilik halimizi sağlarken ait olduğumuz toplulukların genel iyilik halini gözetmemek —en azından benim için— eksik geliyor.

İşte “bencilce” dediğim şey bu.

Kaçmayı değil, kolektifi unutmayı eleştiriyorum.

Peki ben neden hâlâ buradayım? Ve bu “kalmak” neye hizmet ediyor?

Bu sorunun cevabı, Türkiye’de geçirdiğim dört yıl boyunca birçok kez şekil değiştirdi.

Öz eleştiriyile söylemem gerekirse: Başlarda —hatta daha ABD’de yüksek lisansımı yaparken bile— topluluğun iyilik halini kendi bireysel iyilik halimden zaman zaman daha fazla önemsedğim, kendimi korumanın ne kadar ciddi bir sorumluluk olduğunu tam kavrayamadığım bir dönemden geçtim.

O zamanlar bu düşünceyi şöyle anlamlandırıyordum: “Toplum iyi olursa ben de iyi olurum.”

Şimdi biliyorum ki bu denklem her zaman işlemiyor.

Çünkü birçok topluluk, birçok “dava” ona destek veren, hayat üfleyen bireyleri harcadı. Hâlâ da harcıyor.

Dolayısıyla bugün şunu net söyleyebiliyorum:

Ben sırf kendimi yakın hissettiğim topluluklar iyi olsun diye değil; birey olarak, Türkiye’de yaşamının zorluğunu gurbetin zorluğuna tercih ettiğim için hâlâ buradayım.

Hizmet ettiğim şey öncelikle kendi hayatım ve kariyerim.

Ama bu, başkalarından kopuk değil.

Ben bir sosyal bilimciyim.

Kendi kimliğime yakın —hatta çoğu zaman içinden geldiğim— toplulukları, onların sosyal gerçekliklerini araştırmaya yıllarını vermiş bir akademisyenim.

Bu yüzden belki de benim gibi biri için, yani bir araştırmacı için, Türkiye’de kalma kararını vermek biraz daha “doğal” ya da “anlamlı” oluyor.

Ama kolay mı? Hayır.

Peki ülkeme umutla mı, yoksa inatla mı bağlıyım?

Bu soruya cevap verirken, çok sevdiğim bir yazardan, ilham kaynaklarımdan biri olan Ece Temelkuran’dan alıntı yapmak isterim.

Bir konuşmasında, benim de çok severek okuduğum Hep Beraber kitabından söz ederken şöyle demişti:

“Ben umut kelimesini sevmiyorum. Daha çok inat lazım.”

Ben de artık böyle hissediyorum.

Sanırım ben de ülkeme umutla değil, inatla bağlıyım.

Onu, onun kendini sevdiğinden daha çok seviyorum.

Ve bu ülkenin beni şekillendirdiği gibi, ben de onda bir iz bırakmak istiyorum.

Benim burada kalmam, onun benim suretime biraz daha benze-mesi; benim gibi hisseden, düşünen insanlara biraz daha “ev” gibi olması demek.

İşte bu yüzden kalıyorum:

İnatla, dönüşerek, dönüştürerek.

Yazıyı bitirmeden önce, belki yüzünüzde hafif bir gülümseme yaratır diye küçük bir şey daha söylemek isterim:

Tüm bunlara rağmen —ve belki tam da bu yüzden— her gün, aklımın arka köşesinde bir yerde, “ülkemde kalmanın geri dönüşmez derecede tehlikeli olduğu zaman” için hazırda tuttuğum bir bavul duruyor.

Çünkü, burası Türkiye.

Ve burada her şey mümkün.

Eylül Arslan¹

¹ Koç Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde doktora adayıdır. Yazarın mektubu yarininkulturu.org/ sitesinde 18 Temmuz 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

III. BÖLÜM
RÖPORTAJLAR

ONNİK JAMGOÇYAN İLE TARİHÇİLİK ÜZERİNE

Röportajcı: Emir Gürsu¹

Tarihe duyduğu ilgiyi akademik bir kimliğe dönüştüren Prof. Dr. Onnik Jamgoçyan, arşivlerde yürüttüğü titiz araştırmalarla öne çıkan bir tarihçidir. Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)* isimli kitabıyla tanıdığımız Jamgoçyan ile gerçekleştirdiğimiz bu özel röportajda, tarihçiliğe adım atış sürecinden üzerinde çalıştığı konuya kadar birçok meseleyi ele aldık. Tarih meraklıları ve akademik dünyaya ilgi duyanların kaçırmaması gereken bu röportaj, Onnik Jamgoçyan'ın mesleki serüvenine ve tarihçiliğin inceliklerine dair önemli ipuçları sunuyor.

Muratcan Zorcu (MZ): Hocam merhaba. Bugün uzun zamandır planladığımız görüşmemizi yapacağız.

Emir Gürsu (EG): Hocam nasılsınız, iyi misiniz?

Onnik Jamgoçyan (OJ): Tabii yaşılanıyoruz. Günden güne yaşılanıyoruz. Ama iyiyim.

EG: Bizden genç görünüyorsunuz.

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde doktora öğrencisidir. Onnik Jamgoçyan gerçekleştirilen röportaj, *yarininkulturu.org/* sitesinde 31 Ocak 2023 tarihinde yayımlanmıştır.

OJ: Şimdi, planladığımız üzere Fransa'daki Osmanlı tarihçiliğini konuşursak zülf-i yâre dokunuruz. (Gülüyor.) O yüzden ben çalıştığım arşivler üzerine konuşursam Türkiye'deki talebeler için oldukça faydalı olacağını düşünüyorum. Şu anda Avrupa arşivlerini bilen ve orada çalışan dünyada beş kişi varsa onlardan birisi olduğumu söylemeliyim. Yani arşivlerde altı bin kartondan fazla evrak okumuşumdur. Bir belge ile tarihçi olunmaz; bazı insanlar buluyorlar ve bir kitap yazarak tarihçi olduklarını sanıyorlar.

EG: Biz bunu en çok Halil Hoca'dan (İnalcık) duyuyorduk. Se-mavi Bey (Eyice) de bir İstanbul tarihi yazmalıydım diyordu. Üç tane kaynak okuyorlar. Öyle İstanbul tarihi, hangi İstanbul tarihi?

OJ: Türkiye'den bir araştırmacının yurt dışında araştırma yapması zor sayılır, zira Avrupa'ya gitmek ve oradaki harcamaları karşılamak mali açıdan oldukça külfetli. İki günlük iş değil! Arşiv için ben üç dört sene otel parası verdim. Kimse yardım etmedi. Laf aramızda söylüyorum, Paris'te iki oda ufak bir dairem vardı, onu sattım. Onun parasıyla Venedik'te toplam sekiz aydan fazla araştırma yaptım. İsveç'e gidip Stockholm arşivlerinde dört ay çalıştım. Ondan sonra Trieste arşivlerini inceledim. Londra'ya gittim ve toplam yedi ay orada durdum. Kimse "Gel de bizde kal!" demedi. Diğer yandan Fransa'da da araştırma fonu vermiyorlar. Yalnız Türkiye değil; burada Türkiye'yi suçlamak doğru olmaz. Fransa'da da bana doktora için 10.000 Frank verdiler. İşte bununla doktora araştırmanızı yapın dediler. Dedim ki bununla Venedik'te iki gün geçinemezsiniz. Londra'da bir aile buldum. Bu sayede Londra'da on beş günlük konaklama için hiç para ödemedim.

EG: Hocam, Türkiye'den hangi hocaları tanıdınız?

OJ: Ben Türkiye’de fazla hoca tanımadım. Ama ilk başladığım zaman 1977 ve 1978 senelerinde Ömer Lütfi Barkan Hoca’nın Yeşilköy’deki evine giderdim. 1979’da ölmüştü. Barkan Hoca bana büyük bir destekte bulunup bir hayli belgeler verdi. 1980’in yazında Başbakanlık Arşivlerine gittim. O zaman beni müdür yardımcısı Tevfik Temelkuran Hoca kabul etti. Fransa’da Sorbonne hocalarından mektupları okudu ve “Buranın usulünce bir izin istemek lazım!” dedi. Tabii isimler polise, herhalde MİT’e gidiyor. “O izni almak lazım ama siz Sorbonne’dan geldiğiniz için size vakit kaybettirmeyelim!” deyip bana bütün izn-i sefine defterlerini getirtti. Bu belgeler sayesinde İstanbul’dan Karadeniz’e giden gemileri, onların içindeki denizcilerin hangi milletten olduklarını, gelen giden malları takip ettim. Daha izin gelmemişti ve Fransa’ya geri döndüm. Bu belgeleri senelerce sakladım ve 2011’de *Habilitation à Diriger des Recherches* için kullandım.

EG: Hocam, bu evraklar ciddi Osmanlı Türkçesi gerektiriyor.

OJ: Osmanlı hanedanından son sağ kalanlardan Sultanzade Kemaleddin Keredin transliterasyonda yardımcı oldu. Kemaleddin Bey’in hanımı, meşhur Mihriban Keredin, Süheyl Ünver Hoca’nın talebesiydi. Kadıköy’de Bahariye’de onların evine giderdim. Miralay Nazım Paşa sokağında oturuyorlardı. Onların evine girdiğim zaman orada tam bir Osmanlı havası vardı; ibrikle ellerim yıkanır, kolonya ve terlik getirilir, lokum ikram edilirdi. İlk önce Mihriban Hanım, en son Sultanzade Kemaleddin Efendi odaya iner ve herkes onun elini öperdi. Bana “Sen Fransa’dan olduğundan beni öpebilirsin!” derdi. Çünkü Fransızlar durmadan birbirini öperler. Fransa’da bu normal. Şimdi bu Beyefendi beni çok sevdi. O zaman ben Osmanlıca okuyamadığımdan kendisi bu belgeleri nitelikli bir şekilde Latinize ederdi.

Şimdiki gibi iki günde Osmanlıca öğrenmiş insan onları kolay kolay okuyamaz. Osmanlı yazılarının bir kısmı oldukça zor. Zorluk seviyeleri döneme göre değişir. Bazı devirlerin yazıları çok kolay olur. Hatta o kadar kolay ki ben bile okuyabiliyorum. (Gülüyor.) Bilhassa isimleri doğru bir şekilde okumak oldukça meşakkatli. Belgenin içeriğini ve ne üzerinde olduğunu anlıyorsun lakin isimleri okumada hatalar olabiliyor. Rum ve Ermeni isimlerinin okunuşlarının yüzde sekseni yanlış çıkıyor tercüme edilirken. Bu isimlere aşina olanlar bunları doğru bir şekilde okuyabiliyor.

EG: Onnik Hocam, sözünüzü balla kesiyorum. Bu sohbet sabaha kadar sürer. Fakat şöyle bir şey yapalım mı? Ben size tarihçiliğinizin şekillenme macerasını sorayım.

OJ: Ondan başlayalım. O zaman kemancıydım. Paris'te *Ecole Normale Supérieure*'de keman hocalığı diploması almıştım. Hatta otuza yakın keman talebem vardı. Ama ansızın tarihe ilgi duymaya başladım. Hatta o zaman, 1977 yılında İstanbul'a ilk gittiğim zaman Barkan Hoca "*Sen İstanbul limanının tarihini incele!*" dedi. Ondan sonra sırasıyla lisans, yüksek lisans ve doktora Sorbonne'da devam ettim. Ama burada yalnız tarih okumadım. Ciddi iktisat dersleri de vardı. Benim doktoramın esas konusu iktisat üzerine olduğundan iktisatla ilgili istatistik dersleri de aldım. Haftada iki üç saat istatistik derslerim vardı. *Probabilité* öğrendim. Lisansta tarihin ayrı ayrı dönemlerine dair dersler aldım: geçmiş antikite zamanı, Orta Çağ ve ondan sonra bugün, *contemporain*. Bunları alırken tabii faşizm üzerine okudum. O zaman çok büyük hocalar vardı. Bugünkü gibi bir iki kitap yazıp "Hoca oldum" diyenler yoktu. O zaman mesela bütün mevzularda en azından kırk elli kitap yazan hocalar vardı.

Mesela Albert Soboul. Komünistti ama Fransız İhtilali'nin en büyük uzmanıydı.

EG: Türkçeye de çevrildi.

OJ: Jean-Baptiste Duroselle... Milletlerarası ilişkilerin en büyük uzmanıydı. Derslerini mütemadiyen eline hiçbir ders notu almadan, ayakta anlatırdı. İslamiyet'in en büyük hocası Claude Cahen'i gördüm. Onun derslerine katılırdım. Bu hocalarla konuştuğunda onların engin bilgisinin farkına varırdın. Çok yardım ederlerdi. Yabancı öğrencilere bilhassa yardımcı olurlardı. Bugünkü hocalar gibi değillerdi, bugün çok değişmiş! Bizim zamanımızda Sorbonne'a gittiğin zaman hem kendi hocanın dersine girebilirdin hem de başka hocaların derslerine... Notlar alırdın.

Yüksek lisansı da bitirdikten sonra doktora başladım. Fransa'da doktora girdiğinde danışman bir hoca bulmak lazım. Osmanlı ile ilgili çok büyük hocalar da yoktu. Bir gün yolda yürürken -artık iki gün kalmıştı, yoksa bir sene kaybedecektim-kendisinden ders aldığım Albert Soboul'u gördüm. "Doktora için hoca bulamıyorum!" dedim. "Sen merak etme!" dedi. Sonra telefon açacağını söyledi. Bugünkü gibi telefonlar da yoktu. Temmuz ayının sıcaklığında bir kabine girdik. Camla kaplı bir kabinin içinde Fransız iktisat tarihinin en büyük uzmanı Jean-Claude Perrot'yu aradı. Perrot "Ben yarın sabah Portekiz'e büyük bir kongreye gidiyorum. Sabah altıda kapımın önünde olursan kâğıdını imzalarım, dönüşte de tanışır, başlarız!" demişti. Dönüşte dediği de bir hafta sonra! O zaman bizim arabamız da yoktu. Araba için birini bulduk. Sabahın üçünde adam arabasıyla geldi. Paris'e gittik. Profesör Perrot'nun evinin

önündeydik, saat tam altıda asansörün ışığı yandı. “Tamam geliyor!” dedim. “Mösyö Jamgoçyan!” dedi. “Oui!” dedim ve bana “Kâğıdı verin!” dedi. İmzaladı. Böylece bir sene kazandım.

Doktoramın konusu da *Finances de l’Empire Ottoman*, Osmanlı İmparatorluğu’nun finansıydı. İstanbul’daki finansçılar, yani bankacılar... Ama bankacı dediğimiz zaman sokaktaki sarraflar değil. Devleti ayakta tutan sarraflar; devlet sarrafları, darphane sarrafları, sultan sarrafları. Yüz elli üç sene içinde 1700’den 1853’e kadar Yeniçeri sarraflarını inceledim. Bunun sonucu ne çıktı sizce? Büyük sarrafların yüzde yüzde 93’ü Ermeni, yüzde 4’ü Rum, yüzde 3’ü Yahudi. Bunun sebebini arıyordum kendi kendime, zira daha önce Yahudi sarrafların daha yoğun olduğunu işitmiştim. O sebebi ilk ben buldum ve doktoramı Sorbonne’da Robert Mantran hocanın başkanlığında 1988’de savundum. Jean-Claude Perrot Sorbonne’u temsil ediyordu, Daniel Panzac da jüri üyesiydi. O zaman çok büyük hocalarla o doktora savunuldu. Mantran Hoca “Elli senedir böyle bir doktora bekliyorduk!” dedi. Fransa’nın eski başkanlarından, büyük iktisat hocası Raymond Barre, “*Jamgoçyan’ın iktisat doktora bankacılık ve iktisat bakımından 20. asrın en önde gelen doktoralarından birisi oldu!*” diye yazdı. 2011’de profesörlüğümü de *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS)’den aldım. Yani doktora öğrencilerinin danışmanlığını üstlenebiliyorum. Mesela şu anda Moskova’da bir doktora öğrencim var. Perrot benimle nasıl ilgilendiyse ben de öyle ilgileniyorum.

EG: Evet hocam, özellikle ilgilendiğiniz arşivleri biraz anlatabilir misiniz?

OJ: Doktoraya başladığımda Fransa’dan sonra diğer memleketlere de gitmek icap etti. En enteresan arşivler, envanterinde

kullanılmamış ve ilginç belgeleri barındıran arşivlerdir. Bazı arşive gidiyorsun hiçbir şey çıkmıyor, boşa zaman kaybediyorsun... 17. ve 18. asırlar için en verimli arşivler Venedik Arşivleri'dir: *Archivio di Statodi Venezia*. Buranın içinde “*Konstantinopolis'teki vaziyete göre*” diye başlayan mektuplar mevcut. Bunlar haftada bir iki defa Venedik devletine yazılan mektuplardır. Bunların içeriğinde pek fazla siyasetten bahsedilmez. Mesela, Fransız elçisinin yazdığı mektup Paris'te; İngiliz aynı şeyi yazmıyor. İngiliz-Fransız rekabeti olduğundan bunların aynı yazdıklarında tamam deyip teşekkür ediyoruz ama çoğu zaman aynı şeyi yazmıyorlar. Ayaklanmalarda kimin başı kesiliyorsa birisi iyi adam diyor, öbürü kötü diyor. Bunu dediğin zaman demek ki birisi İngiliz'e çalışıyor, öbürü Fransız'a çalışıyor ama Venedik arşivleri bu açıdan oldukça güvenilirdir. İkinci sırada ise Stockholm'deki *Riksarkivet* yani İsveç arşivleri vardır. Burada da Mouradgea D'Ohsson'un biyografisini detaylıca inceleyebildim. Burada bu konu hakkında araştırmacılara faydalı olacak çok sayıda yayımlanmamış belge var. Pek tabii İsveç arşivlerinde çalışacak birisinin İsveççe bilmesi gerekir. İsveççe bilmeyen burada zorlanabilir ama Mouradgea D'Ohsson devri bütün evraklar Fransızca... Hatta ondan sonra İstanbul'a gelen büyükelçiler, onun talebeleri, onun dostları, bütün İsveç elçiliği Fransızca kullanmaya başlıyor.

EG: Hocam, siz şu an hangi mevzular üzerinde çalışıyorsunuz, hangi çalışmalarınız Türkçeye çevriliyor? Şu anki yayınlarınızın serencamından bahsedebilir misiniz?

OJ: Bugüne kadar Fransızca olarak yayımlanmış beş kitabım var. Bunların ilki Türkçeye Erol Üyepazarcı tarafından tercüme edildi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)* başlığı altında Yapı Kredi

Yayınları'ndan çıktı. İkinci kitabım, *Le Temps des Réformes: L'Arménie Ottomane, Mahmoud II, le Tanzimat, Constantinople (1780-1860)* ise Serkan Keçeci Hoca tarafından çevrildi. Sadık Müfit Bilge'nin, tercümenin son okumasında önemli yardımını oldu. Nasip olursa tercüme nisan ayına kadar yayımlanmış olur. Osmanlı Ermenisi isimlerin transliterasyonu için zor kısmıydı. Bir de o eski ailelerin isimlerini bilmeyen insan bunları doğru bir şekilde aktaramıyor. Mesela; bir Ermenistan Ermenisi'nin bu kitapları kaleme alması oldukça zordur. Sen dolma dersin o pandispanya anlar! İstanbul aristokrasisini, eski aileleri, sarraf ailelerini, mücevhercibaşlarını pek bilmiyorlar.

EG: Diğer kitapların durumu nedir?

OJ: Bu ikinci kitaptı. Üç kitap daha var. Onlar daha tercüme edilmedi ama onlar da esasında çok değerli kitaplar. Bunlardan birisi *Masonluk Tarihi, Les Francs-Maçons Arméniens et la Constitution de l'Arménie Ottomane Constantinople 1863*. Bunun da tercümesi ileride düşünülüyor. Masonluğun Türkiye'ye nasıl girdiğine ve bilhassa Ermenilerin bu girişte oynadığı role dair detaylara bu kitap üzerinden ulaşabilirsiniz. O zaman mason dediklerimiz masonluğun gerekçelerine inanan insanlardı. Mesela, "Aydınlık getireceğiz!" diyor. Bahsettikleri aydınlık gökten inmiyor. Mektep açmak yani cahilliğe karşı savaş vermek anlamına geliyordu.

EG: Dördüncü kitap hangisi?

OJ: Dördüncü kitap, Osmanlı Ermenistan'ının sonu üzerine; II. Abdülhamid'den sonra yaşanan sürgün ve katliamları konu alıyor. O günlere nasıl geldik? Zaman ilerledikçe neler oldu? Bir taraftan dış etkiler, diğer taraftan Ermenilerin hataları, başka bir taraftan Jön Türklerin yanlışları. Eğer Jön Türklerin Ermenileri

ortadan kaldırmak niyeti vardıysa saltanatı da ortadan kaldırmak niyetleri vardı. Mesela, 1913 yılındaki Babıali Baskını'nda, Talat Paşa Noradunkyan Efendi'yi tokatlamıştı. Ben Paris'te bulduğum süreçte Gabriel Efendi'nin gelinini tanıdım. Evlerine gittim. Orada kendisine böyle bir olay oldu mu diye sorduğumda "Evet!" dedi. "Kayınpederimi tokatlayan Talat Paşa'dır!" dedi. Gabriel Efendi mevcut siyasi atmosferin değiştiğini anlayınca çok vakit kaybetmeden birkaç kutu mücevher ile Avrupa'ya kaçmış. Çok enteresan!

EG: Hocam bunlar çok ilginç... Son kitabı da sizden dinleyelim.

OJ: Son kitap *Ermenistan'ın Uyanması, L'éveil de l'Arménie: Constantinople, Paris, Chouchi, L'impossible royaume (1840-1880)*. Bu kitap Abdülmecid devri üzerinedir. Bu kitapta İstanbul'daki bütün Ermenilerin kültür hayatına dair malumat bulunmaktadır. Sultan Abdülmecid'in izniyle İstanbul'da 1846-1852 arasında altı sene boyunca *Hayasdan* yani Ermenistan isimli bir gazete çıkmış. Hiç aklınızdan böyle bir şey geçer miydi? Bu gazeteleri birer birer buldum ve okudum. Bütün Anadolu'da; Kayseri'de, Kastamonu'da, birçok yerde Ermeni mekteplerinin sayısında bir artış olduğu görülmekte. Bir tenkide göre "İstanbul'daki zenginler kırsaldaki Ermenilerle ilgilenmediler. Köyde cehalet içinde sürünüyorlardı!" Öyle bir şey işitmişsinizdir herhalde.

EG: Yok, ben bilmiyorum.

MZ: Ben de duymadım.

OJ: Marksist düşünceyle yazıyorlar: "Zenginler İstanbul'da keyif yapıyorlardı. Ama köylerde Ermeniler açlık içinde cahillikten ölüyorlardı!" O zaman devletin Ermeni milletiyle, Ermeni vatandaşlarıyla arası çok iyi. *Hayasdan* isimli gazetenin çıkması

sultanın izni olmadan olamaz. Bunlardan bahsettim o kitapta. Bu da henüz Türkçeye tercüme edilmedi, Fransızca çıktı.

MZ: Şu anda üzerinde çalıştığınız konu var mı hocam?

OJ: Şu an altı binden fazla Ermeni gazetesini okuyarak İzmir tarihini yazıyorum. 1830’dan 1890’a kadar olacak. Çünkü Ermeni gazeteleri yalnız Ermenilerden bahsetmiyor. “1880’de şu sokakta Moşe isimli bir Yahudi berber dükkânı açtı!” diye yazıyor. Öbür gün “Sadrazam İzmir’i ziyarete geldi, şu köye gitti!” diyor. Bütün olayları Osmanlıcadan çok daha kolay okunan Ermenice ile yazmışlar. Bugünlerde bunları okumaya çalışıyorum. Altı bin gazete... Bazısı dört sayfa ama altmış sayfalık nüshalar da var.

EG: Hocam malumat felci olduk. Çok çok teşekkür ederiz.

MZ: Hocam birbirinden değerli şeyler dinledik, sağ olun.

OJ: Ben teşekkür ederim. Yeniden görüşmek üzere...

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Emir Gürsu ve Muratcan Zorcu, Prof. Dr. Onnik Jamgoçyan ile röportajı 23 Eylül 2024 günü Zoom üzerinden gerçekleştirdiler.

HAKAN ALTINER İLE RÖPORTAJ

Röportajcı: Burak Süme¹

Sizler için bu sefer aktör, oyuncu, yazar, eğitimci, Tiyatro Kedi'nin kurucusu ve genel sanat yönetmeni Hakan Altiner'le konuştuk. Hakan Altiner, öncelikle *Hayal Bilgisi* adını verdiği nehir söyleşisi kitabından ve bu kitaptan yola çıkarak hazırlanan *Bu İştili HAYALi Ben Seçtim* adlı tiyatro oyunundan bahsetti. Pınar Çekirge tarafından kaleme alınan kitap ve piyes, daha okur/izleyici karşısına çıkmadan sanatseverlerin ilgi odağı olmuş bile. Bu demek oluyor ki, dopdolu bir tiyatro sezonu bizleri bekliyor.

Burak Süme (BS): Oyunculuk, rejisörlük ve eğitimci kimliği-nizle tiyatro sanatının her aşamasında var olan bir sanatçısınız. Hayal Bilgisi adını verdiğiniz kitap projesi nasıl doğdu?

Hakan Altiner (HA): Yıllar geçtikçe, acı tatlı anılar üst üste birikti. Başta eşim Füsun olmak üzere anılarımı yazmam konusunda üzerimde baskı oluştu. Her seferinde “*Bir dakika!*” diyerek erteledim. Bunun nedeni ise, ben hayatım boyunca birinci tekil şahıs olarak konuşmaktan hiç hoşlanmadım. Tiyatro Kedi için hep “*Benim tiyatrom değil; bizim tiyatromuz*” dedim. Bir gün Pınar Çekirge ve Yavuz Pak benimle bir söyleşi yaptılar. Söyleşinin sonunda Pınar bana aynı talebi yöneltti. Ben de “*Eğer*

¹ Sinema araştırmacısıdır. Yazarın “Hakan Altiner: ‘Bu Kitap Hem Hayal Bilgisi Hem Hayat Bilgisi Olsun İstedim!’” başlıklı röportajı yarininkulturu.org/ sitesinde 24 Haziran 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

sen yazarsan ve birlikte nehir söyleşi yaparsak, olur bu iş” dedim. Eksik olmasın, kabul etti ve böylece Hayal Bilgisi adını verdiğimiz kitap projemiz hayata geçti.

BS: Kitapta vermek istediğiniz mesaj neydi?

HA: Kitapta tiyatro sanatını ve meslektaşlarımla olan anılarımı anlatmak istiyordum.. Benimle aynı sahneyi, aynı kulisi, aynı turneyi ve eğitimi paylaşmış çok önemli kişiler girdi hayatıma. Onlarla olan anılarımı da anlatıyorum, ama asıl derdim bir anı kitabı yapmak değildi. Satır aralarına, genç oyunculara mümkün olduğu kadar yol gösterebilecek bilgiler serpiştirmek istiyordum. Bunlar benim edindiğim bilgiler değil, öğrendiğim ve aktarmak istediğim bilgilerdi.

Otuz beş senedir ders verdiğim Dialog Anlatım İletişim Eğitim Kurumu’nda Can Gürzap’ın *Konuşma Sanatı* ve Nedret Güvenç’in *Dinle Beni* adlı kitaplarından yararlanıyorum. Bu kitap hem bir hayal bilgisi olsun, hem de işin içerisine bilgi, deneyim aktarımı girsin istedim. Hem de bu işin devamında, kimi komik, bazıları hüznü, okurun ilk defa karşılaşacağı anılar olsun. Benim kitapta anlattığım her şey Pınar Çekirge’nin yazarlık kabiliyetiyle bezendi. Ben sadece anlattım, o yazdı.

BS: Bizde genelde biyografi ve otobiyografiler çok yazılmıyor; oysa hepsi bir dönemin belgesi. Siz anılarınızı aktarırken neler hissettiniz?

HA: Bu soruyu en iyi Pınar Çekirge yanıtlayabilir. Kimi zaman hüznü, kimi zaman güldüm, kimi zaman hatırladıkça şaşırdım. Hele ki biriktirdiğim arşiv değerindeki belgeleri tekrar gözden geçirmek, bir tür duygu yüklü yolculuk oldu benim için. Örneğin Yıldız Kenter’le Gencay Gürün’ün bir oyun hakkında birbirlerine yazmış oldukları inanılmaz nezaket dolu mektupları

buldum. Muhsin Ertuğrul'un notları da var bende. Tabii ben Muhsin Hoca ile hiç beraber olmadım ama o belgeleri sahaflardan toplama gayreti içerisindeydim. O notlarda Muhsin Ertuğrul'un oyuncularına direktifleri vardır. Bunun yanı sıra bir yığın fotoğraf da mevcut arşivimde.

BS: Kenter Tiyatrosu, İBBŞT ve Tiyatro Kedi için önemli bir tanıklısınız. Bu dönemlerin hepsi kitapta var mı?

HA: Olmaz mı! Bana sıkça sorulan bir soru vardır, “*Efendim, nasıl bir tiyatro hayal etmişsiniz Tiyatro Kedi’yi kurarken?*” şeklinde. Biz Pınar’la kitabı yazarken bu soruya yanıt bulduk. Ben Tiyatro Kedi’yi kurarken, Kenter Tiyatrosu’nun devamını oluşturmayı hayal ettim. Kenter Tiyatrosu’nun oyuncu kadrosunu elbette bir kenara ayırıyorum. Öylesine ilginç bir repertuar anlayışları vardı ki, Türk ve dünya klasiklerinden önemli oyunları sahneye taşıyorlardı. Düşünün, *Anna Karenina* gibi bir romanı sahneye uyarladılar. Her türden, genç, kıdemli demeden, herkesin ilgisini çekecek oyunları seçmeye özen gösterdiler. Ben de Tiyatro Kedi’de, Kenter Tiyatrosu’ndan aldığım repertuar bilgisiyle samimiyetle devam ettim.

BS: Nehir söyleşileri sanki bir tür psikoterapi seansı gibi oluyor. Anıların istilası, çağrışımlar, yaşanmışlıkların resmigeçiti gibi di-yelim. Zorlandığınız, zaman zaman frene bastığınız oldu mu?

HA: Kendimi yorgun hissetmem çok mümkün olmadı, çünkü Pınar Çekirge gibi bir dinamo vardı yanımda. Mutlu hissettiğim ve heyecanlandığım anlar çok fazla oldu. Adeta Pınar’la beraber geçmişin derinliğinde bir yolculuğa çıktık. “*Bak bu da varmış, şunu da buldum*” diyerek anıları tazeledik. Benim için hakikaten çok keyifli bir iş oldu. Dinleyen için de anlatan için de bir psikoterapi gibi oldu. Tiyatro bilen bir insanla söyleşi yaptığımı

hissettim. Bunu bir oyuncu veya bir yazarla yapamazdım. Oyuncu kendi repertuarını, yazar kendi yazdıklarını bilir. Pınar'ın inanılmaz bir tiyatro repertuarı var. Alıntılar seçiyorum paragraf başlarına, ben söylemeden “*Aa bu replik, şu oyundan*” diyor. Bu nedenle Pınar benim için çok doğru bir yol arkadaşı oldu.

BS: Bir yönetmen için hayal gücü ve doğru rol dağılımı çok önemli. Peki kitap süreciniz boyunca sizce doğru bir ekiple mi çalıştınız? Ve en önemlisi, bu kitaba başladığınızda elbette bir hayaliniz vardı, kitap bittiğinde bu hayalin yüzde kaçına eriştiniz?

HA: Son derece doğru bir ekiple çalıştım. İşte o ekibin iki elemanı karşımda oturuyor şu an. Adlarını da verelim, Pınar Çekirge ve Başak İlhan olmasaydı bu kitap olmazdı. Diğer soruna gelecek olursam, kitabı baskıdan çıktıktan sonra elime aldığımda bu soruna daha net bir cevap verebilirim. Pınar Çekirge anlattıklarını benim istediğim sınırların çok ötesine taşıdı. İnşallah bir aksilik olmaz; kapağıyla, içeriğiyle, her şeyiyle severim diye umuyorum.

BS: Kitabın amacını sorarken de konuşmuştuk ama yeniden tekrarlamak isterim, kitabınızın ismi niçin *Hayal Bilgisi*?

HA: Bunu anlatırken, ben, anılarım, geçmişim, tiyatro yolculuğum, kulis arkası ve perde gibi birçok başlık bu amaca tam olarak hizmet etmeyecekti. Genç oyunculara kılavuz diye yazarsam o da çok statik, soğuk ve anlamsız kalacaktı. Ve aklıma *Hayal Bilgisi* geldi. Ben Dialog'daki derslerimde de söylüyorum, “*Biz aslında size tiyatroyu öğretmekle kalmıyoruz, hayat bilgisi veriyoruz*” diye. Özgüven nedir? İletişim kurmanın doğru yolları nelerdir? Etkileyici ve düzgün konuşmanın anlamı nedir? Bunları öğretiyor, bu sorulara yanıt arıyoruz. Dolayısıyla hayal bilgisiyle hayat

bilgisi bana tiyatroda kardeş gibi geldi, onun için de bu ismi seçtim.

BS: Pınar Çekirge tarafından kaleme alınan anılarınızın kitaplaştırılmasının ardından, yine Pınar Çekirge tarafından sahneye uyarlanan “*Bu Işıltılı Hayali Ben Seçtim*” adlı tiyatro oyununuz seyirciyle buluştu. Hem kitabın sahneye uyarlanma süreci hem de oyunun yapısı hakkında neler söylemek istersiniz?

HA: Başta Pınar olmak üzere anılarımı dinleyen herkes, beni ke-yifle dinlediklerini söylediler. “Belli dramatik olayları dramatize ederken adeta oynuyorsunuz” dediler. Ben de daha büyük bir kitleye ulaşsın diye bunları sahnelemeye karar verdim. Kitap okuyucusuyla tiyatro seyircisi pek çok yerde karşılaşıyorlar ama birbirlerinden farklılar. Pınar’a “*Biz sahne insanıyız, çalkalım sahnede derdimizi anlatalım*” dedim. Sahnede ruhsuz bir anı anlatma seansı olmasın diye Pınar kitabı oyun haline getirdi. Hayatımdaki olayları, belirli rolleri oynayacak bir kadın (Gonca Birol Bahar) ve bir erkek (Murat Canaz) oyuncumuz daha var. Örneğin Yıldız Hoca ile olan bir sahnede Gonca, Yıldız Kenter’i oynayacak, erkek oyuncumuz ise genç Hakan’ı, yani beni canlandıracak. Gonca, hem oyuncu hem de soprano. Bu yüzden oyuna müzik de koyalım dedik. Mesela Levent Kırca ile olan anıları anlatırken *Olacak O Kadar*’ın açılış müziğini koymadan olmazdı. Çok iyi bir müzik direktörü buldum, Semih Erdoğan. Onunla birlikte aranjmanları yaparak toplam yirmi dört şarkı çıkarttık.

BS: Benim jenerasyonum sizi *Hayat Bilgisi* (2003-2006) ve *Selena* (2006-2009) dizilerindeki rolünüzle tanıdı. Özellikle *Hayat Bilgisi* benim orta okul yıllarıma denk geliyordu. Teklif nasıl gelmişti, Perran Kutman’la çalışmak nasıl bir duygu-ydu? Biraz Hayat Bilgisi hakkında konuşabilir miyiz?

HA: Tabii, *Hayat Bilgisi*'nin hikâyesi matraktır, onu kitaba koymadık aslında. Süreç Film adında çok ciddi bir yapım ekibinin kuruluş projesiydi. Süreç Film'in kurucuları, bir karı koca olan Ali Gündoğdu ve İnci Kırhan'dı. İnci, Ziya Öztan'ın çektiği, Rutkay Aziz'in de Atatürk'ü canlandığı *Cumhuriyet* ve *Kurtuluş* dizilerinden beni tanıyordu. O dizilerde zaten Türkiye'nin neredeyse tüm aktörleri oynadı diyebiliriz. Ben de o dönemin Sağlık Bakanı Recep Peker'i oynamıştım. İnci, o günlerden beni gözüne kestirmişti. Daha önce onunla bir dizi denemesi daha yaptık ama tutmadı. Bir gün bana telefon açtı ve projeyi anlattı. Okuma provasına gidip o muhteşem kadroyu görünce "*Şayet beni çağırmasaydın çok bozulurdum*" diye İnci'ye biraz sitemde bulunmuştum. The Marmara Taksim Otel'i'nin arkasındaki sokakta küçücük bir büro tutmuşlardı kendilerine. İlk okuma provasına oturduğumuz zaman, yandaki kahveden çay getirildi, eksik sandalyeler diğer katlardan toplandı. *Hayat Bilgisi*'ne biz öyle samimi bir ortamda başladık. Dizi Gani Müjde imzasını taşıyordu. İlk yirmi altı bölümden sonra başka bir kanaldan transfer teklifi gelmişti. Gani, "*Ben bu dizinin bu kadar süreceğini tahmin etmediğim için lise son sınıf öğrencilerini yazdım. Ne yapacağım şimdi ben?*" dedi. Düşünüldü ve tüm sınıfa disiplin cezası verilerek öğrenciler sınıfta kaldılar.

Hayat Bilgisi'ndeki arkadaşlarımı da rolümü de çok sevdim. Başta Perran ve Gani, sözleşme gereği bir kez tekrarına müsaade vermişlerdi. Bu arada hemen belirteyim, *Selena*'da tekrar sınırlandırması yoktu. Perran, çok eski dostumdur. Birbirimizin gözünden, dilinden anladığımız için, rol gereği 137 bölüm boyunca Afet Güçverir'e platonik aşk yaşadım. Onu dozunda tutmak çok önemliydi. Seyirci bir süre sonra bu adam vazgeçebilir diyebilirdi. Ben ikinci sezonda uçuk kaçık bir kadınla

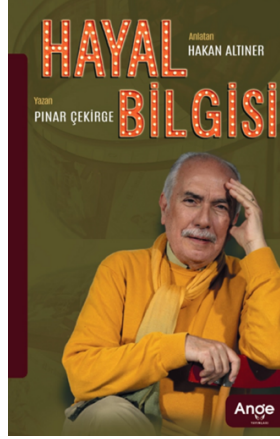
evlenmiştim, Ürperi. Ona rağmen o aşk bitmedi. Perran’a alternatif olsun diye, kadroya Rutkay Aziz’i aldılar, benim kardeşim rolündeydi, olmadı. Sonra Altan Gördüm geldi, aşk yaşayamadılar. Dizinin hikâyesinin naif tarafı var ya, bence o çok güzel yakalandı. Seyirci Perran’ın hem okul hayatını, hem de özel hayatını beğenerek izledi. Okulda gençlerle, müdürle, hademe Mennan’la olan komedi bölümleri, o dönemin esprileri, çatışmaları, sevdaları, ayrılmaları günümüz anlayışına uygundu. Afet Öğretmen’in evdeki hayatı, yani kardeşiyle, karşı daire komşusu olduğu benimle, benim asabi karımla olan ilişkisi tam bir aile hikâyesiydi.

Perran’la bir çekim gününde karşı dairelerde çalışıyoruz. Son sahne çekilecek. O sahnenin hikâyesi de şu: Ben kapıdan çıkıyorum. Afet’in kapısı kapalı. Özlemle kapıya bir bakış atıyorum ve merdivenlerden aşağı iniyorum. Bu kadar basit. Herkesin işi bittiği için paydos denmiş. Dairenin kapısı açılıyor çekim için, çünkü kamera orada. Ben kapıya bakacağım falan. “*Kamera motor!*” dendi, o anda içeriden Perran’ın sesi geldi. “Bir dakika, bir dakika” dedi. “*Kestik*”, dediler. “*Ben yokum!*” dedi. Yönetmen Tarkan (Karlıdağ) “*Ablacığım, zaten sen bu sahnede yoksun!*” dedi. Perran da “*Pardon, Hakan nereye bakacak?*” dedi. Geldi, kameranın yanında durdu, ben onun gözünün içine baktım ve öyle oynadım. Oyunculuk işte bu. Çoktan toplanıp gitmiş olması gerekirken çekimin sonuna kadar durdu.

BS: Bu güzel röportaj için çok teşekkür ederim. Eklemek istedikleriniz varsa...

HA: Eklemek istediğim şu, kitap da oyun da daha şimdiden, Pınar’ın da gayretleriyle ses getirmeye başladı. Dilerim bu böyle dalga dalga yayılsın da seninle böylece kitabın yeni baskıları için de konuşalım.

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf 1 – Hakan Altınır ile röportaj sırasında ve kitabı. (Fotoğraf: Burak Süme)



Fotoğraf 2 – Hakan Altınır ile röportaj sırasında Burak Süme ve Pınar Çekirge.



*Fotoğraf 3 – Burak Süme, Hakan Altın ile bir tiyatro oyununun son-
rasında. (Fotoğraf: Pınar Çekirge)*

OSMAN NURİ BOYACI İLE RÖPORTAJ

Röportajcı: Hüseyin Ersavaş¹

2022'nin yazında, iki ay kadar Osman Nuri Boyacı'nın ırac-lığını yaptığım Türkay Kitabevi (muhterem ve rahmetli annelerinin vefatının ardından Ana Dolu Kitabevi adını al-mıştır) hakkında bir iki cümle söylemek benim de hakkım. Evet! Unutulmaz bir yaz geçirdiğim bu acayip mekânda (ha-kikaten, hal diliyle “ne ararsan bulunur derde devadan gayrı” diyordu) nice hatıralar biriktirdim. En az Osman Bey kadar “nevi şahsına münhasır” ziyaretçilerimiz, müşterilerimiz, hur-dacılarımız vardı. Benim gibi bir müşahede kuşu için ne eşi bulunmaz bir bahçe! Kedi ve gazoz sevgimi kendisinden aldı-ğım Osman Nuri Bey'e bu röportaj imkânını sunduğu için tekrar teşekkür ederim. Kitabevini hep en neşeli anlarıyla, kendisini ise daima cömertliği, nezaketi ve vefakârlığı ile ha-tırlayacağım...

Hüseyin Ersavaş (HE): Öncelikle Osman Nuri Boyacı kimdir, sizi tanıyabilir miyiz?

Osman Nuri Boyacı (ONB): Özgeçmişim şöyle: Eskişehir'de doğdum. Beş yıl Eskişehir'de kaldıktan sonra anne ve babamın memleketi Isparta'ya taşındık. İlkokula orada başladım ama babamın tayininden dolayı Ankara'ya yerleştik ve ilkokulu

¹ İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın “Çengelköy'ün Kapanan Kitabevi'nin Ardından Osman Nuri Boyacı ile Röportaj” başlıklı röportajı yarininkulturu.org/ sitesinde 14 Kasım 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

Ankara’da bitirdim. Lise birinci sınıfa kadar Ankara’da, Etlik’te tahsilime devam ettim. Annem biyoloji öğretmeniydi. Babam da orman yüksek mühendisiydi. Onların görevlerinden dolayı da Ankara’da kaldık. Babam çok erken yaşta vefat ettiği için annemin çok sevdiği Antalya’ya yerleştik. 1981 yılında liseden mezun oldum. Edebiyat öğretmenim Abdullah Şanal tarafından edebiyata yönlendirildim. Kendisini hakikaten çok severdim. Şimdi rahmetli oldu. Böylece tercihim olan Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandım. Orada bir yıl hazırlık, daha sonra meslek içi eğitim de dahil olmak üzere beş yıl boyunca Beytepe’de okudum. Mezuniyetten sonra TRT imtihanı açıldı ve TRT’de yardımcı prodüktör kadrosuyla Antalya’ya tayinim çıktı. 1986’da TRT’de çalışmaya başladım. 2000 yılında İstanbul Radyosu’na tayinimi istedim. 2000 yılından 2018 yılına kadar da İstanbul Radyosu’nda prodüktör olarak çalıştım.

O dönemde TRT’ye önerdiğim ve hayata geçirdiğim bazı programlar oldu. Farklı, biraz daha kalıcı; yani gün içinde tüketilen programlardan ziyade arşive kalan programlar yapmaya çalıştım. Bunlardan bir tanesi *Siyasi Portreler*’di, diğeri *Eski Sorunlara Yeni Cevaplar* diye bir programdı. TRT’nin arşivini çok geç keşfettim, ne yazık ki bu benim için çok büyük bir kayıptı. *Mazideki Ses* isminde bir program önerisi sundum. Bu bir biyografi programıydı; İstanbul Radyosu’nda sanatçılar, siyasetçiler, spor adamları, sinemacılar, tiyatrocuların kendi ses kayıtlarından yola çıkarak onların biyografilerini konuştuk. *Bir Dünya Kitap* isminde bir program hazırladım ve *Mazideki Ses* programı devam ederken 2018’de emekliye ayrıldım. Emeklilikten sonraki hayatımda ise anneme bakmaya uzun bir zaman ayırdım. Sonra Çengelköy’de bir kitapçı dükkânı açtık.

Yayımlanmış herhangi bir eserim, çalışmam yok ama şöyle diyeyim, İstanbul Radyosu'nda hazırladığım programları bazen kendim de dinlediğim zaman çok hoşuma gidiyor. Bunları kalıcı bir eser olarak görüyorum. Çünkü orada herhalde bine yakın program var. Bir kısmı güncel programlardır. Bunlar aktüalitesini yitirmiş olabilir ama bazıları hâlâ dinlenip değerlendirilebilecek programlardır. Ne yazık ki bunları yazılı hale getirip basılmasını sağlayamadım.

Kendi ilgi alanım içinde kitap var. Kitap ortaokuldan beri hayatımın bir parçası. Ve radyoculuk tabii. Radyo benim için çok önemli, ses çok önemli, insanın sesinin getirdiği o etki çok önemli.

HE: Kitap sizin için ne anlam ifade ediyor? Bu sevgiyi ne zaman fark ettiniz?

ONB: Kitapla ilgili çok kapsamlı konuşmak lazım. Ama kısaca ifade edersem, kitap demek bir insanın kendi sabit bilgilerini, sabit düşünce yapısını değiştirmesi demek. Kitap bunun yolunu açan bir şey. Eğer kişi buna hazırsa kitap hayatına giriyor. Değilse ve “Ben hayatımdan memnunum, aklımdan memnunum, birikimimden memnunum” diyorsa zaten kitapla ilgili en ufak bir talepte bulunmuyor. Yani kitap aslında hocalık yapıyor insana, ciddi bir hocalık yapıyor, hayatı öğretiyor. Yani yürünecek tehlikeli yolları veyahut müspet yolları gösteriyor. Biz üniversitedeyken, Yeni Türk Edebiyatı hocamız Profesör Sadık Kemal Tural sınıfa bir soru sordu: “Hayatı nasıl öğrenirsiniz?” dedi. Biz bir şeyler söyledik, onun cevabı ise şöyle oldu: “Yüzde 35 yaşayarak, yüzde 65 roman okuyarak öğrenirsiniz.” Bu çok

yerinde bir cevap aslında. Sadece kitap meselesi de değil, bir müzik dinlersin, o seni bambaşka bir yerlere götürür veya bir film seyredersin veya bir plaktan farklı bir tat alırsın. Onlar senin duygu dünyanı geliştirir, zihnini geliştirir. Birçok şeyin yolunu açar.

Benim en büyük üzüntüm şu: İnsanların kendilerine katkı sağlamak, yeni zevkler, yeni bilgiler bulmak konusunda hiçbir çabaları yok ne yazık ki. Kitabevinde biz İbrahim Tatlıses'in de Mozart'ın da CD'sini satıyorduk. Mizah dergisi de vardı, düşünce de, edebiyat dergisi de. Bunlardan gelen zenginliği, katkıları insanlar istemiyorlar. Okumakla ilgili Çehov'un çok sevdiğim bir hikâyesi var. Sanki insanlar bu hikâyeyi okumuşlar da ondan sonra okumamaya yemin etmişler gibi geliyor bana. Bir şehir tiyatrosunun müdürü ve yardımcısı sohbet ederken diyorlar ki, çalışanlara bundan sonra kitap getirelim, verelim okusunlar. Şef evinden kitap getiriyor ve herkese dağıtıyor. Dağıttıktan sonra çalışanlar tuhaf davranışlar sergilemeye başlıyor. Ve bir süre sonra tiyatronun müdürüne kitap getiren amirlerini şikayete gidiyorlar. Birisi ona yalvararak şöyle diyor: "Ömrüm oldukça size dua ederim, sayın müdürüm, ne olur beyefendiye rica edin beni bağışlasınlar, okumayı beceremiyorum. Gece gündüz okuyorum, uyuyamıyorum, yemiyorum. Karım yüksek sesle okumamdan perişan oldu ama vallahi hiçbir şey anlamıyorum. Allah aşkına bana bu iyiliği yapın." Bir başkası "Lütfen beni bağışlayın müdürüm, ben kalpazanlık yapmaya başladım" diyor. Diğeri "Küçük çocuğumu dövmeye başladım" diyor. Herkes müdürden ricada bulunuyor, okuma mecburiyeti devam ederse istifa edeceğim, ayrılacağım buradan diye. Sonra bu karar geri alınıyor. Kitaplar da geri isteniyor. Ve her şey eskisi gibi oluyor. Sanki bu hikâyeyi okuyup da ondan sonra okumamaya söz vermiş bir halde gibiyiz.

HE: Kitap toplama sevginiz ne zaman başlamıştı?

ONB: Ortaokulda başladı ve o günden beri hiç bitmedi. Ben çok dua etmişimdir, “Allah’ım benden bu sevgiyi al, kitapları öylesine şeyler olarak göreyim” diye. Ortaokuldan beri almaya devam ediyorum ama benimki yanlışları olan bir alışkanlık. Belki en doğrusu, çok sayıda almak değil, uzmanlaşacağın konularla ilgili kitapları biriktirmek ve onları defalarca döne döne okumak. Yeni ilgi alanları oluştursa eğer onlarla ilgili kitapları da kademeli olarak almak. Mesela klasik müziği çok seviyorsun ama bir süre sonra cazı da merak ediyorsun. Cazla ilgili bir şeyler toplamaya başlıyorsun. İşte burada kademeli olarak yavaşça ve içine sindire sindire gitmek lazım. Ben açıkçası elime ne geçtiyse aldığım için ilgi alanlarım çok genişledi ve dağıldı. Okuduklarım bana bir şeyi üretecek kadar bir materyal vermedi. Mesela keşke Hüseyin Rahmi romanlarıyla ilgili bir uzman olsaydım. Yani defalarca onun romanlarını okusaydım, onunla ilgili yazılmış kitapları okusaydım. Bunlar biraz daha faydalı şeyler gibi geliyor bana. İnsanın kendisine bir sınır çizmesi lazım, demeli ki “500 tane kitabım olacak ama 501. kitabı almayacağım.” Eğer yeni bir kitap alırsan oradan bir kitap eksilteceksin, kitapçıya satacak veya birine hediye edeceksin. Ama bu sayı çok büyüdüğü zaman kontrolü kaybediyorsun. O vakit okuyucu olmaktan yavaş yavaş çıkıyorsun ve biriktirici olmaya başlıyorsun.

HE: Odağımızı kitabevine çevirip sorularımıza oradan devam edelim mi? Kitabevi açma fikri nasıl doğdu? Çengelköy’de bir kitabevi açmak konusunda sizi ne motive etti?

ONB: Aslında kitap biriktiren, okuyan veyahut kitaba meraklı olan herkes belirli bir süre sonra ben de kitapçı dükkanı açayım, o dükkanda hem emeklilik günlerimi değerlendireyim hem de kitap okuyayım, kitap satayım der. Bunun sayısız örneği vardır.

Pek çok kitapçı da bu niyet neticesinde açılmıştır. Ben öteden beri çok sayıda kitap aldım. Bunu kendimi anlatmak, kendimin sınırlarını çizmek açısından söylüyorum, herhalde İstanbul’da en çok kitap alan insanlardan biriyimdir. Okuyan mı dersen, ona hayır derim ama çok fazla kitap aldım. Bu kitapların alınma gayesi de şöyleydi; benim koleksiyonumda yazma eser, nadir eser veya bedeli çok yüksek eser neredeyse yoktur. Ben okuyacağım ve merak ettiğim kitapları almışımdır. Onun dışında belirli bir kitabı alayım, yatırım yapayım gibi bir gayem olmadı. Merakım bitmeyince kitap satın almam devam etti. Ve buna çok ciddi bir bütçe ayırdım, o bütçeyi aşmamak, bir yerde durmak istedim, ama ne yazık duramadım.

2021 yılında, Çengelköy’deki evimin altında bir dükkan boşalmıştı. O dükkanda, uzun yıllar Çengelköy’de oturanlar tanır, Türkan Yılmaz’a ait “Yerli Mallar” diye bilinen bir züccaciye dükkanı vardı. Türkay Bey “Dükkanı devredeceğim, senin depoların da var, gel sen burda kitaplarını sat” dedi. Tabii öncesinde tanışıyorduk. Müzayede yaptığım yıllarda benden kitap da almıştı. Gariptir ki o sıralarda dükkana talip olan da çıkmadı. Netice olarak, sağ olsun Türkay Bey o dükkanı bana raflarıyla, bütün demirbaşlarıyla devretti. Ben de teşvikinden dolayı kitabevinin ismini “Türkay Kitabevi” koydum.

Benim niyetim aslında Çengelköy’de eski kitapçı açmaktı. Çok geç farkına vardığım bir husus var: 25 yıldır İstanbul’da yaşıyorum ve görüyorum ki tahsilli insanların çok olduğu bazı büyük semtlerde hiç kitapçı yok. Yeni kitapçı var ama esas olan ikinci el kitapçı yok. Mesela ben Sahrayıcedit’te oturdum, bir eski kitapçının olduğunu hiç hatırlamıyorum. Çengelköy tarihinde de bu böyle. Bu konuyu birçok kişiye sordum, kitapçı açılmamış, açılan dükkanlar kırtasiye olarak açılmış ve ders kitabı veya dinî

kitap satmış. Farklı iş dallarıyla birlikte açılmış, tek başına bir kitapçı açılmamış. Şu anda da bir dükkan var, kırtasiye ve kitapçı olarak geçiyor, çok az sayıda kitabı var. Bu ikinci elin özelliği ve önemi şudur: Size gelen ürünlerin ne değerinde olduğunu tahmin edemiyorsunuz. Yani bir yazar vefat ediyor, o yazarın bütün kitaplarını, plaklarını, kasetlerini, pullarını siz alıyorsunuz, belgelerini, hatıralarını alıyorsunuz. O yüzden yeni kitapçıyla eski kitapçı arasında çok büyük fark var. Yeni kitapçıda sürpriz bir şey yok. Yayımlanmış kitaplar var, onları zaten reklamlarıyla görüyorsunuz. Ama eski kitapçıda karşınıza hiç rastlayamayacağınız bir yazma eser çıkabiliyor yahut çok az sayıda basılmış, mevcudu bulunamayan özel kitaplar çıkıyor. Bunun dışında ses kayıtları, gazeteler, dergiler hepsi gelebiliyor. Bu yüzden eski kitapçılık yani sahaf dediğimiz kitapçılık çok daha şümüllü ve sürprizli bir alan.

HE: Kitabevinin açılmasına Çengelköy halkının tepkisi nasıl oldu?

ONB: Burada beni rahatsız eden çok garip bir şey var. İstanbul bir Nevşehir değil, bir Sivas değil, bir Isparta değil, bir Burdur değil. Nüfusu resmî olmayan istatistiklerde neredeyse 30 milyon geçen bir şehir. Misalen Çengelköy’de aradığınız birçok şeyin bir veya iki tane dükkanını bulabiliyorsunuz ama bir kitapçı yani bir kitabevi bulamıyorsunuz. Yok. İhtiyaç var mıydı? Onu test ettik. Belki cevabını röportajın devamında söyleyeceğiz.

Biz 2022’nin yılbaşından bir ay önce, 2021’in aralık ayında kitabevini açtık. Açtığımızda çok az insan tarafından biraz değer gördük. Genele bakıldığında ise tam bir hayal kırıklığı oldu. Çünkü bizim kitapçı aşağı yukarı 41 ay açık kaldı. Bunun aşağı yukarı bir buçuk yılı düzenli olarak açık kalmıştır. İlk açtığımız zamanlarda gündüz 11 ila akşam 6’ya kadar mutlaka haftanın 6

günü açıktı. Çengelköy'ün yerlisinden gelen giden çok azdı. Çok şaşırdığım başka bir şey, Çengelköy'de yazar, şair veya eli kalem tutan insanlar var. Bunlardan hiçbiri gelip de “Ya iyi bir şey yaptınız” demedi. Daha doğrusu gelmedi bile, yani önünden geçti gitti. Ben buna çok hayret etmişimdir açıkçası.

Kitabevinde günlük olarak sattığımız kitapları, plakları, kasetleri, CD'leri yazdığımız bir defter tutuyorduk. Gün sonunda öyle rakamlar oluyordu ki, insanı hakikaten çok üzüyordu. 30 lirayla 40 lirayla 50 lirayla 100 lirayla dükkanı kapatıyorduk. Hatta ben yakın arkadaşlarıma diyordum: “Üsküdar'da bütün dükkanları araştırsak herhalde cirosu bu kadar düşük başka bir dükkan yoktur.” Ne yazık ki bizi destekleyen de çok olmadı. Zaten biri destek olduğu zaman, moralimizi yükseltiyor, bizi bir hafta idare ediyordu.

HE: Daha önce kitap müzayedesini düzenlediğinizden bahsettiniz. Bu tecrübe kitabevini işletmenize bir katkı sağladı mı?

ONB: Mutlaka sağladı. İstanbul'da kitap müzayedeleri eskiden de vardı. Otellerde veya kaliteli, geniş yerlerde yapılıyordu ve çoğu da listeli müzayedeydi. Sonradan müzayede düzenleyen iki-üç kişi bu durumu değiştirdi. Bunlardan bir tanesi Dylemi Sahaf Hüseyin Bey'dir. Hüseyin Bey haftada iki gün mezat yapıyordu. Daha sonra, Tophane'de Burak Bey mezat yapıyordu. Bakırköy'de Mamati Koleksiyon müzayede yapıyordu. Bunlar gibi başka yerde de birçok mezat başlamıştı. Bu mezatlara imkan buldukça gidiyordum. Müzayede, listeli değilse çok enteresan, çok sürprizli bir olay. Birisi bir torba getiriyor, torbadan kitapları çıkarıyor ve onlarcasının arasında bir kitap çıkıyor ve olağanüstü ilginizi çekiyor. Ya da aradığınız bir kitap çıkıyor ve diyor ki 20 TL! Sizden başka bir talibi de yoksa eğer, kitap 20 liraya size kalıyor. Onu başka bir kanaldan almaya kalksanız 200 liraya

alamazsınız. Müzayedelerde insanlar 30 saniyede karar vermek zorunda. Kitap çıkıyor ve iniyor, çıkıyor ve iniyor. Kitabı alacağım, okuyacağım, yer bulacağım, bunların hepsini hızla düşünmeniz gerekiyor. Ben çok kitap aldım. Yalnız, o müzayedelerin şartlarıyla ilgili bir sorunum vardı benim. Çünkü orada üç saat, dört saat kalıyorsunuz, aldığınız kitapları koyacak yer bulamıyorsunuz, dinlenemiyorsunuz, elimi yıkayayım diyemiyorsunuz. Çünkü ara verilmiyor. Dedim ki şartları iyi bir müzayede yapayım. Bundan 7-8 yıl önce Çengelköy’de Abdullah Ağa Yalısı’nda, Sütüş’ten bir mekân kiralayarak boğaz manzaralı, son derece iyi şartları olan müzayedeler yaptım. Böyle 6-7 tane müzayede yaptım, fakat fazla ilgi olmayınca ve maliyetler de tabii yüksek olunca devam ettiremedim. Müzayede yapmayı bırakmadım ama; bir antikacı tanıdığım vardı, onun bodrum katında, her hafta hiç kesintiye uğramadan altmışa yakın müzayede yaptık. Bu müzayedeler her hafta cumartesi günü saat 2’de başlayıp 6’da bitiyordu. Sonrakiler tekrar Sütüş’te devam etti, böylece aşağı yukarı seksene yakın müzayede yaptım. Tabii, müzayedede yapılmayacak bir şey vardı: Düzenleyici sizsiniz ama sizin dışınızda 10 kişi daha oraya kitap, dergi, gazete ve plak getiriyor. Ben onların çoğunu kendime alıyordum. Çünkü bence olağanüstü güzel şeylerdi ve çok uygun fiyatlardan çıkıyordu. Şu anda takip ettiğim müzayedelere ne yazık ki az sayıda insan geliyor ve gelenlerin yüzde 60-70’i Nadir Kitap’a ya da başka bir internet kanalına kitap yüklemek için oradan kitap alıyor. Okuyucular müzayedelere sırtını dönmüş vaziyette, çok azı gelip kitap alıyor.

HE: Odağımızı yeniden kitabevine çevirirsek: Kitabevi sadece kitap satışı yapılan bir mekândan mı ibaretti? Bir buluşma ve tanışma mekânı olduğunu da söyleyebilir miyiz?

ONB: Onu pek söyleyemiyoruz çünkü çok fazla kişi gelip gide-
medi. Mesela kendi arkadaşlarıma bakıyorum; hem çalıştığım
kurumdan, hem de haricen tanıştıklarımın yüzde 90'ı gelmedi.
Sadece katkı sağlamak için gelmedi demiyorum, ziyaret etmek
için bile gelmediler. Bazen şaka yaparak “Baklavacı açsaydın, bak
nasıl gelirlerdi” derlerdi. Hakikaten böyle olsaydı gelebilirlerdi.
Kimseyi suçlamıyorum ama çok az sayıda insan geldiği için orada
kültürel bir ortam oluşmadı.

Çok enteresan kişilerle de tanıştım. Onlarla daha sonraki zaman-
larda da dostluğumuz devam etti. Fakat toplanılan, sohbet
edilen, bilgi alışverişi yapılan bir yer olmadı. Pandemi de bizi et-
kiledi. O dönemde insanlar biraz tedirgindi, çok fazla dışarı
çıkıyorlardı. Keşke dediğiniz gibi olsaydı, herkes gelip fikirle-
rini paylaşırdı, kitaplarla ilgili tecrübelerini anlatsaydı; ama
bunu maalesef başaramadık.

HE: Kedilere karşı büyük bir sevginiz olduğunu biliyoruz. Bu
sevgiyi iş yerinize nasıl yansıttınız?

ONB: Benim her zaman, kitabevini açmadan önce de kedilerim
vardı. Radyoda bile bir kedim vardı. Bir arkadaşım ile konuşuyor-
dum, yurt dışına dair çok iyi izlenimleri olan, Fransa'yı çok iyi
bilen, gidip orada kalmış, tahsil yapmış bir arkadaş, bana “Benim
yurt dışında gördüğüm sahafların en az yarısının kedisi var”
derdi. Gerçi bizim kitabevindeki kediler öyle davet ederek gel-
medi. Ya başları sıkıştı, ya üşüdüler, ya mecbur kaldılar ve
dükkana geldiler. Biz de onlara imkân ve fırsat verdik, dükkanda
yavruleyenlar oldu ve neticede onları yerlerinden edemedik. Bu
da bazı okuyucular için menfi bir tesir yarattı.

HE: Bu tesirden bahsetmeden önce, kitabevi için büyük bir de-
geri olan bu kedilerin isimlerini anabilir miyiz?

ONB: Tabii, kitabevine ilk önce benim evimden Alaca geldi. Ondan sonra Boncuk isminde bir kedimiz vardı, yüz itibarıyla çok naif bir kedi idi. Kısa süreli dükkana gidip gelen birtakım kedilerimiz de. Bir Atsız vardı, Atsız bizim için çok önemli bir kedi idi. Erkek bir kedi idi, olağanüstü bir hareketliliği vardı. Sütöğlan vardı. Kara vardı ve sonra Şeyma geldi. Şeyma'nın gelmesiyle birlikte iş iyice rayından çıktı. Çünkü Şeyma dükkanda yavruladı ve yavrularına birlikte baktık. Ondan sonra, yavrulardan ve yoğun ilgisizlikten dolayı kapılarımızı okuyucuya yavaş yavaş kapatmaya başladık. Şöyle ki, dükkana sabah 11'de geliyorsunuz ama 6'ya kadar ya bir kişi ya iki kişi geliyordu.

HE: Kedilerin yarattığı menfi tesirden bahsettiniz. Kedilerinizle ilgili müşterilerinizden gelen tepkiler nasıldı?

ONB: Efendim, bazıları burada kedi varsa biz gelmeyiz dediler ve gelmediler. Onları ikna etmek zor, çünkü bizimkiler orayı bir yuva haline getirmişlerdi. Onların rahatlarını bozmak istemedik açıkçası. Belki bu, bizim geleceğimizi planlamamızda bir engel de yarattı. Hakikaten tepki aldığımız çok kişi oldu. Müspet manada da çok insan bizi destekledi. Ama haliyle bir iş yerinde standart bir beklenti var. Bir kişi geldiğinde acaba kedi bir tırmık atar mı, bir şey yapar mı diye endişelenebiliyor. Onlar da haklılar. Ama dediğim gibi, yurt dışı da dahil pek çok sahafın kedisi var. Kediler sahafları seviyor ve bir şekilde geliyorlar.

HE: Kitabevini kapatma kararı almanızda hangi durumlar etkili oldu?

ONB: Öncelikle ciddi bir ilgisizlik etkili oldu. Bu hakikaten insanın yeni planlamalar yapmasına engel oluyor. Çünkü kitabevini zenginleştirmek için sürekli yeni ürünler alıyorsunuz.

Plak alıyorsunuz, gazete alıyorsunuz, dergi alıyorsunuz, CD alıyorsunuz, DVD alıyorsunuz. Ancak onları hevesle vitrine koyduğunuzda hiçbir ilgi ve talep görmüyorsunuz. Halbuki bizim bulunduğumuz sokak (Çengelköy, Albay Hüsametdin Ertürk Sokağı) ciddi yaya trafiğinin olduğu bir yerdir. Özellikle akşamları çok yoğun olur, insanların gelip geçerken vitrini görmeleri mümkün değildir. Bu ilgisizlik kitabevinin son yılında daha çok artmaya başladı. İlk zamanlarda insanlar, kitabevi kapalı olsa da vitrinde gördükleri üzerine bana telefon eder, “Şunu görebilir miyiz?” diye sorardı. Son zamanlarında bunlar hepten kesildi. Her gün aranırken 15 günde bir bile aranmaz oldum. Dükkana gelen kişiler de bir şey almıyordu, pahalı buluyordu veya para ayırmıyordu. Yani düşünebiliyor musunuz?

Kapatma kararını verdiğimiz sıralarda Kandilli’den bir bey geldi, basın-yayında çalışmış ve çevresi itibarıyla tanınan birisiydi. Vitrinde Rıfat Ilgaz’ın bir kitabını gördü ve fiyatını sordu. “40 TL” dedim. Temiz bir kitaptı ve en az 15 yaşındaydı. Cevaben “Bu kadar eder mi?” dedi. Şimdi, bir kitap bu kadar eder mi dendiği zaman ne cevap vereceğini bilemiyorsun. Başından aşağı kaynar sular dökülüyor bir kere. Bu can sıkıntısını tedavi etmen uzun zaman alıyor. Bu konuşmanın yaşandığı zamanda, Çengelköy’de satılan dondurmanın bir topu 60 liraydı. Kitabın bu kadar değersiz görülmesi çok rencide edici bir şey. Hem siz kendinizi kötü hissediyorsunuz, hem de kitaba verilen değere üzülmüyorsunuz. Çok uzun zamandan beri, bir kitapçı bana talip olduğum kitap için fiyat söylediğinde hiç itiraz etmiyorum, değer diyorum ve alıyorum. Hatta birçok kitapçı değerinin çok daha altında söylüyor. İşte bu gibi durumlar insanı çok etkiliyor. Bir de maliyetler arttı; kira maliyeti arttı, oraya ayırdığımız zaman maliyeti arttı. Ve dedik ki artık burada duralım.

Çok gariptir, sorduğum ve araştırdığıma göre Beylerbeyi'nde hiç kitapçı açılmamış. Aynı şekilde tarihi boyunca Çengelköy'de de bir kitapçı yok. Sadece caminin imamı olan, bizim Davut Hoca dediğimiz, Davut Bektaş olması lazım, o bir sergi açıyordu. Çok da güzel bir sergiydi. Sonra Ahmet Varışlı diye bir arkadaşımız var, o halen bir sokak içinde kitap sergisi açıyor. Ama bu gibi sergiler kitabevine dönüşmemiş, tezgah şeklinde kalmış. Hani Çengelköy'de bir kitapçıya ihtiyaç var mıydı, onu test ettik demiştik ya, işte bunun cevabını bulmuş oldu.

HE: Kitabevi kapanırken en çok neyi geride bırakmakta zorlandınız?

ONB: Orada az sayıda da olsa sizi takdir eden, teşvik eden, destekleyen insanlar vardı. Onlardan ayrılmak zor geldi. İkincisi bir şeyler almak için bir mekândı orası. Mesela birisi derdi ki “Benim taşınmam gerekiyor, caz CD’lerim var, bunları siz satın alabilir misiniz?” Böylece durumdan haberdar oluyor ve alıyordunuz. Bunun gibi alışverişlerden çok güzel eserler elde edebiliyordunuz. Artık bu tür durumlardan haberdar olamıyor ve insanların satmak istediklerini alamıyorsunuz. Mekânın olmayışı yeni dostluklar kurmanın önünde de bir engel oluyor. Bir de benim için o kitabevinin orada durması çok önemliydi. Komşu esnaflardan biri bana “Dükkanı açmıyorsun zaten. Niye tuttun burayı?” dedi. Ben de “Çengelköy’de insanların gözüne kitap sokmak için, insanları rahatsız etmek için tuttum” demiştim.

HE: Kitabevinin Çengelköy’de nasıl izler bıraktığını konuştuk. Peki sizde nasıl izler bıraktı?

ONB: Dedğim gibi Hüseyin Beyciğim, maalesef büyük bir hayal kırıklığı bıraktı. Ben Kandilli’de, Beylerbeyi’nde birer şube açalım, Türkay Kitabevi 2, Türkay Kitabevi 3 şeklinde devam

edelim istedim. Çünkü her semtte bu tür dükkanlara ihtiyaç var. O semtlerde, evlerden olağanüstü güzel şeyler çıkıyor ve bunlar eğer bir yere verilmezse, satılmazsa veya bağışlanmazsa hurdacılar tarafından alınıyor, hurdaya gidiyor veya atılıyor. Ben hurdacılara gittiğimde neler neler aldığımı anlatamam size. Böyle kitabevleri kalıcı olan yazılı, sesli, görsel değerlerin kaybolmamasını ve bir şekilde başkalarına aktarılmasını sağlıyor. Yoksa bağ kopuyor ve bu değerler ortadan kalkıyor.

HE: Gelecek planlarınız arasında yine kitaplar var mı? Kitap toplamayı, almayı ve satmayı tamamen bıraktınız mı?

ONB: Bırakamıyoruz ne yazık ki. Ancak param bitince bırakabiliyorum. Sonra yine borçlanarak devam ediyorum. Acaba kitabevini açmayıp oraya ayıracağım parayla yayıncılık yapsaydım ne olurdu diye düşünüyorum. Bu yayıncılık meselesini planlamayı ve yapmayı istiyorum. Bir de elimdeki kitaplardan bazılarını değerlendirmem, yeni baskılarını yapmam mümkün olur mu diyorum. Çünkü elimdeki bazı kitapların büyük önemi var ve insanlar bunlardan yararlanamıyor. Bulunmayan bir kitabı okumak üzere vermeye karşı pek olumlu bir tutumum yok. Verilen kitap geri gelmiyor ve sonra kavga ediyorsun. İnsanlar “Bir kitap için mi benimle böyle uğraşıyorsun?” demeye başlıyor. Bundan dolayı istesen de yapamıyorsun. Dediğim gibi, belki bir plan doğrultusunda yayın yaparak ulaşılamayan bazı kitapları tekrar piyasaya çıkarabilirim gibi bir düşüncem var.

HE: Eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?

ONB: Şunu eklemek isterim: Doktorların ve vücudu tanıyan insanların tavsiye ettiği şeylerden biri yürümektir. İnsan yürüdüğü zaman bedeni çalışır, rahatlar ve kuvvetlenir. İkincisi de okumaktır. Okumak da zihni çalıştırır ve geliştirir, insanın dikkatini

kuvvetlendirir ve düşünce yapısını değiştirir. Bu iki şey olmadığı zaman, özellikle okumadığı zaman, insan 30 yıl önce neredeyse orada duruyor. Hatırladığım ve beni çok şaşırtan bir olay vardır: Bir kişi 30 yıl kadar bakır eşyalar toplamış, biriktirmiş. Bir gün bana geldi ve dedi ki “Ben çok fazla bakır aldım, memleketimde bir yer var, götürdüm oraya koydum.” Sonra ne dedi biliyor musun? “Bakır nasıl temizlenir?” diye bana sordu. Şimdi bakın, 30 yıl bir objeyi biriktiren, koleksiyonunu yapan biri, bakırın nasıl temizleyeceğini 30 sene sonra sormamalı. Onunla ilgili bir kitap almalı veya bir yola girip bu sorunun cevabını çok daha erken öğrenmeli.

Ben okuduğum bir şeyi hiç unutmuyorum. Ahmet Haşim titiz bir adammış. Bardağına çay doldurmadan önce mutlaka sıcak suyla bardağını yıkarmış, ben bunu okuduktan sonra bugüne kadar sıcak suyla yıkamadan bardağıma çay doldurmadım. Birisi bunu size söylese belki bu denli etkili olmaz, ama bir yerde okuduğunuzda çok etkili olabiliyor. İşte böyle, kitap insandaki birçok şeyi değiştirmede büyük etkiye sahip.

HE: Zaman ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

ONB: Efendim, bilmiyorum, ben sadece kendi tecrübelerimi aktarmaya çalıştım. Hakikaten, kitap okumayan, film seyretmeyen, müzik dinlemeyen insanların hayatlarının çok kuru olduğunu düşünüyorum. Hep aynı şekilde yaşamaları beni çok üzüyor. Keşke hayatlarında bir dönüm noktası olsa, onu değiştirebilseler...

HE: Bu niyetinize iştirak ediyoruz.

FOTOĞRAFLAR



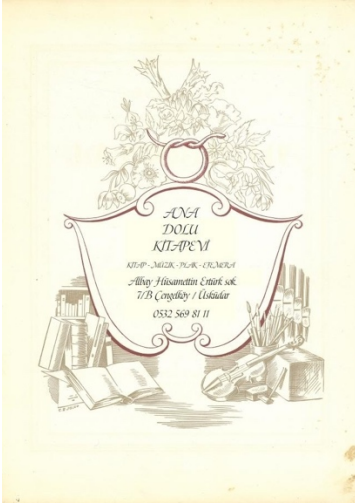
Fotoğraf 1 – Osman Nuri Bey ile Yarının Kültürü III kitabını inceliyor ve röportaj üzerine konuşuyoruz. 13.07.2025, Çengelköy, İstanbul



Fotoğraf 2 – Türkiye Kitabevi'nin kartviziti



*Fotoğraf 3 – Boncuk, imalı gözlerle önce kitaba sonra bize bakıyor.
Türkay Kitabevi, 28.01.2023.*



*Fotoğraf 4 – Kitabevinin adı Ana Dolu olduktan sonra düzenlenen
müzayedelerden birinin afişi. 25.11.2024.*



Fotoğraf 5 – Röportajı gerçekleştiren Hüseyin Ersavaş kitabevinde çalışırken. Boncuk'un yavrularından biriyle beraber. 11.08.2022.

IV. BÖLÜM

RAPORLAR

DEV-GENÇ HAREKETİ: KURULUŞU, KADROLARI VE İDEOLOJİLERİ

Ekin Bayur¹

Dev-Genç'in Kuruluşu: Sosyal ve Politik Bağlam

1960'ların sonu, Türkiye'de üniversite gençliğinin toplumsal ve siyasal hareketlerde başat rol oynadığı bir dönemdi. Özellikle 1968'den itibaren öğrenci eylemleri giderek ivmesini arttırdı. Kampüs işgalleri süreklilik kazandı, sağ ve sol gruplar arasında sert çatışmalar yaşandı; barışçıl protestolara polis orantısız şiddetle müdahale ederken sağcı grupların saldırılarının cezasız kalması sol gençliği öz savunmaya itti. Solcu öğrenciler, emperyalizme ve hükûmet politikalarına karşı kitlesel mitingler, boykotlar ve üniversite işgalleri düzenliyor, duvarları afiş ve bildirilerle donatıyordu. Bu dönemde solun yükselişi, sadece gençlik içinde değil; işçi, memur ve köylülerin dahil olduğu geniş toplumsal kesimlerde de hak arama mücadelelerini canlandırdı.

Bu tarihsel bağlamda, 1965'te üniversiteli sosyalist gençler tarafından kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), gençlik hareketinin örgütlenmesinde kritik bir rol oynadı. FKF, Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyesi üniversite öğrencilerinin öncülüğünde

¹ Sabancı Üniversitesi Çatışma Analizi ve Çözümü Programı'ndan yüksek lisans mezunudur. Yazarın "Dev-Genç Hareketi: Kuruluşu, Kadroları ve İdeolojileri" başlıklı raporu yarininkulturu.org/ sitesinde 1 Mayıs 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

TİP'e kitlesel destek sağlamak amacıyla kurulmuş bir federasyondu. Ancak 1960'ların sonunda TİP'in parlamenter çizgisini "pasifist" bulan daha radikal gençlik çevreleri FKF içinde çoğunluğu elde etmeye başladı. 3-4 Ocak 1969'da yapılan FKF III. Kurultayı'nda, uzun süredir devam eden TİP-MDD (Millî Demokratik Devrim) çizgileri arasındaki mücadeleyi MDD yanlıları kazandı. MDD stratejisini savunanlar, TİP'li üyelerin federasyon yönetiminden tamamen tasfiye edilmesi ve yeni bir devrimci yol haritası benimsenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu değişimin hazırlığı olarak 1969 yılı içinde çeşitli fraksiyonlar arasında yoğun tartışmalar yaşandı. Örneğin, henüz Dev-Genç adı ortaya çıkmadan, 21 Mayıs 1969'da Mihri Belli'nin Ankara'daki evinde, İstanbul'dan Deniz Gezmiş liderliğindeki Devrimci Öğrenci Birliği temsilcileri ile Ankara'daki MDD'ci gençler "devrimci parti kurma" fikrini görüşmek üzere bir araya geldi; ancak taraflar birbirine ağır suçlamalarda bulunarak toplantıyı uzlaşmazlıkla bitirdiler.

FKF içindeki bu ideolojik ve örgütsel yeniden yapılanma çabaları, 9-10 Ekim 1969 tarihinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde toplanan FKF Olağanüstü Kurultayı ile sonuçlandı. Yaklaşık 180 delegenin katıldığı bu kurultayın başında, "oportünist tutumlarıyla devrimci saflarda bölücülük yaptıkları" gerekçesiyle bazı önde gelen üyelerin federasyondan ihraç edildiği bildirildi. Ardından MDD çizgisini benimsemeyen yaklaşık 30 üyenin daha uzaklaştırılmasıyla federasyon bütünüyle MDD'ci gençliğin denetimine girdi. Bu kurultayda alınan en önemli karar, federasyonun tüzük ve isim değişikliği oldu: FKF, yoluna "Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (TDGF)", yaygın adıyla Dev-Genç (Devrimci Gençlik) olarak devam edecekti.

Yeni oluşumun genel merkezi ve yönetimi de bu kurultayda belirlendi. Atilla Sarp, Dev-Genç'in ilk genel başkanı seçilirken Genel Yönetim Kurulu'na Ankara, İstanbul, İzmir ve Erzurum'dan temsilciler girdi. Böylece Dev-Genç resmen kurulmuş oldu (kuruluş tarihi olarak 10 Ekim 1969 kabul edilir). Dev-Genç, her ne kadar üniversite öğrencilerinin öncülüğünde doğmuş bir gençlik federasyonu olsa da kısa sürede sadece öğrencilere özgü bir yapı olmaktan çıkıp daha geniş gençlik kitlesine açıldı. MDD hareketinin o dönemde henüz ayrı bir partisi olmadığı için, Dev-Genç fiilen bir siyasal parti gibi davranarak yalnız eğitim sorunlarına değil, ülkenin genel toplumsal-siyasal meselelerine dair etkin tavır aldı.

Dev-Genç'in İdeolojik Yönelimi ve Temel Hedefleri

Dev-Genç'in ideolojisi, Türkiye'nin somut koşullarına uygulanmış anti-emperyalist bir devrim stratejisi olan Millî Demokratik Devrim (MDD) tezine dayanıyordu. MDD stratejisi, başta Mihri Belli olmak üzere 1960'ların sonlarında eski TKP geleneğinden gelen teorisyenlerce yeniden formüle edilmişti. Bu stratejiye göre, Türkiye gibi az gelişmiş, emperyalizmin etkisi altındaki ülkelerde, doğrudan sosyalist devrime geçmek mümkün değildi. Öncelikle *millî demokratik devrim* aşamasının tamamlanması, yani yabancı emperyalist tahakkümün son bulması, yarı-feodal kalıntıların tasfiyesi ve gerçekten bağımsız, demokratik bir millî rejimin kurulması gerektiği savunuldu. Bu “millî (burjuva) demokratik devrim” başarıya ulaştıktan sonra, işçi sınıfının öncülüğünde sosyalist devrim aşamasına geçilebilirdi. Kısaca, MDD aşamalı bir devrim perspektifi sunuyordu: önce anti-emperyalist ulusal kurtuluş, sonra sosyalizm.

Dev-Genç, MDD çizgisini gençlik mücadelesine uyarlarken anti-emperyalizm, anti-feodalizm ve anti-kapitalizm vurgularını ön

plana çıkardı. 10 Ekim 1969 kurultayında kabul edilen 1 No.'lu Bildiri'de Dev-Genç'in misyonu açıkça tanımlanmıştı. Buna göre Dev-Genç, "sosyalist gençliğin düşünce örgütü" olup içinde bulunulan dönemde halkın millî demokratik mücadelesinde gençlik olarak şu görevleri üstleneceğini ilan ediyordu:

1. Anti-emperyalist gençlik hareketlerine öncülük etmek: Özellikle Amerikan emperyalizmine karşı yükselen gençlik eylemlerinde üniversite gençliğini örgütleyerek mücadeleyi büyütmek. Bu amaçla devrimci örgütlenmeyi güçlendirmek, disiplin ve ideolojik eğitimle saflaşmayı sağlamak ve oportünizme karşı mücadele etmek.
2. Millî demokratik devrimin zaferi için işçi-köylü dayanışması kurmak: İşçi ve köylüler ile fiili mücadele içinde bağlar kurarak şehirli ve köylü gençliği birleştirmek, emekçi halk kesimleriyle dayanışmayı büyütmek.
3. Emperyalizme ve iş birlikçi sermayeye karşı millî sınıfların birliğini sağlamak: Tam bağımsızlık hedefiyle, iş birlikçi burjuvaziye ve feodal kalıntılara karşı bütün "millî" sınıfların (işçi, köylü, küçük burjuva ve yurtsever aydınlar) devrimci bir cephede birleşmesi için mücadele vermek.

Bu hedefler, Dev-Genç'i dönemin diğer sıradan öğrenci derneklerinden farklı kıldı. Örgüt, kendini salt öğrenci haklarıyla sınırlamadı; doğrudan doğruya ülke çapındaki devrimci mücadelenin parçası olarak konumlandı. Nitekim Dev-Genç, gündemini "öğrenci veya gençlik sorunlarından çok sosyalist hareketin genel sorunları" üzerine kurmuş ve neredeyse bir siyasal parti gibi faaliyet göstermiştir. Anti-emperyalist eylemlilik, Dev-Genç'in kimliğinin ayrılmaz parçasıydı. Örgütün yayın organlarında sıkça vurgulanan "Bağımsız Türkiye" sloganı, 6. Filo'ya

karşı protestolar, Amerikan üs ve birliklerine yönelik eylemler de bunun göstergesiydi.

Ayrıca Dev-Genç, halkçı ve devrimci bir gençlik kültürü oluşturmayı da hedefledi. Yayımladığı bildirilerde, “sosyalizm bilimini eylem kılavuzu edinen” bir gençlik yetiştirme amacı dile getirildi. Bu doğrultuda, gerek teorik eğitim seminerleriyle bilinç yükseltme çabaları, gerek işçi-köylü mitinglerine katılım ve kırsal bölgelerde köylüyle temas gibi pratiklerle devrimci gençlik kadroları yetiştirilmeye çalışıldı. Sonuç olarak Dev-Genç, anti-empyrialist millî kurtuluş ile sosyalizm hedefini birleştiren ideolojik çizgisiyle, 1969-1971 aralığında Türkiye solunun odağı oldu.

Hareketin Önemli Figürleri ve Roller

Dev-Genç hareketi, pek çok genç önder yetiştirdi; bunların arasında özellikle Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve Yusuf Küpeli öne çıkan isimlerdir. Bu figürler, yalnızca öğrenci hareketlerinin simgesi olmakla kalmamış, aynı zamanda Dev-Genç’in ideolojik yönelimi ve eylem stratejilerinin şekillenmesinde etkin roller üstlenmişlerdir.

Mustafa Taylan Özgür (1948–1969): 1968 öğrenci hareketinin ilk kayıplarından biri olarak anılan devrimci bir gençlik lideriydi. ODTÜ’de Sosyalist Fikir Kulübü’nde aktif oldu. 6 Ocak 1969’da ABD Büyükelçisi Robert Komer’in makam aracının ODTÜ yerleşkesinde ateşe verilmesi eylemine katılan öğrenciler arasındaydı (Ulaş Bardakçı, İbrahim Seven ve Sinan Cemgil ile); bu eylem sonrası tutuklanıp iki ay hapis yattıktan sonra Mart 1969’da serbest bırakıldı. Öğrenci hareketindeki sembolik eylemlerinden biri de ODTÜ stadyumunun duvarına büyük harflerle “Devrim” yazılmasıydı (Yusuf Aslan, Mustafa Yalçınar,

Hüseyin İnan ve Alparslan Özdoğan ile yazdıkları iddia edilir.) Taylan Özgür, 23 Eylül 1969 günü İstanbul Üniversitesi'ndeki öğrenci kongresi sırasında polis tarafından üzerindeki silah gerekçe gösterilerek gözaltına alınmak istendi. Kongre salonundan kaçmaya çalışırken Beyazıt Meydanı'nda açılan ateş sonucu vurularak hayatını kaybetti. Henüz 21 yaşında öldürülen Taylan Özgür, 68 Kuşağı'nın faili meçhul bir cinayete kurban giden ilk devrimci gençlik önderi olarak tarihe geçti.

Deniz Gezmiş (1947-1972): Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Gezmiş, 1968 gençlik hareketinin en tanınmış liderlerindendir. 1968'de İstanbul Üniversitesi'nin işgal eylemini örgütlemiş, aynı yıl 6. Filo'nun Türkiye ziyaretini protesto eden eylemlere katılarak ABD askerlerinin Dolmabahçe'de denize dökülmesi olayında yer almıştır. 6 Ocak 1969'da ODTÜ'de ABD Büyükelçisi Robert Komer'in makam aracının yakılmasına giden protestoların da simge isimlerinden biri Deniz Gezmiş'tir. Bu tür eylemler sonrası birçok kez tutuklanan Gezmiş, Dev-Genç döneminde anti-emperyalist gençlik mücadelesinin cesur yüzü haline geldi. 1971'e gelindiğinde arkadaşları Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan ile birlikte Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) adını verdikleri silahlı direniş örgütünü kurarak devrimci mücadelenin gerilla safhasına geçti (bu, aşağıda ayrıntılı ele alınacaktır). THKO'nun gerçekleştirdiği banka soygunları ve fidye eylemleri nedeniyle Gezmiş 1971'de yakalandı ve 1972 yılında idam cezasıyla infaz edildi. Deniz Gezmiş, Dev-Genç içinde eylemci liderliği ve kararlı anti-emperyalist duruşuyla dönemin gençlik hareketinin sembolü olmuştur. Onun cesareti ve halkçı söylemi, pek çok üniversiteli genci Dev-Genç saflarına çekmiştir.

Mahir Çayan (1946-1972): Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğrencisi Mahir Çayan, teorik yetkinliği ve

hitabetiyle Dev-Genç'in ideolojik önderlerinden biri haline geldi. Dev-Genç'in kuruluş kurultayında yaptığı ateşli konuşma, orada bulunan gençlik üzerinde derin etki bırakmıştır. Mahir Çayan, MDD stratejisine bağlı kalmakla birlikte, özellikle 1970 sonrasında Mihri Belli ve Doğu Perinçek gibi isimlerle *devrim stratejisi* konusunda ayrışmaya başladı. Ona göre, Türkiye'de devrimi gerçekleştirmek için halk savaşı stratejisi izlenmeli; şehir ve kır gerillası eylemleriyle kitleler seferber edilmeliydi. 1971 yılı başlarında Mahir Çayan, Yusuf Küpeli ve arkadaşları, Mihri Belli'nin önderlik ettiği grubu açıkça eleştiren bir broşür (*Aydın-lık Sosyalist Dergi'ye Açık Mektup*) yayımladılar. Bu metinde, Belli'nin "tepeden inmecisi" veya "ordu içindeki gizli cunta" beklentilerine dayalı devrim anlayışı eleştiriliyor; devrimin bizzat halk kitlelerinin öncü silahlı mücadelesiyle gerçekleşeceği savunuluyordu. Çayan'ın bu ayrışması, kısa süre sonra Dev-Genç kadrolarının bir kısmını etrafında toplayarak Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) örgütünü kurmasına yol açtı (ayrıntıları ileride gelecektir). Mahir Çayan, devrimci teori ve pratikteki rolüyle, Dev-Genç'in stratejisti olarak anılır. 1972'de Kızıldere'de güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada hayatını kaybeden Çayan, geride bıraktığı teorik miras ("Kesintisiz Devrim" tezleri vb.) ve fedakârlığıyla, Türkiye sol tarihinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

Yusuf Küpeli (1944-2021): ODTÜ Mimarlık öğrencisi olarak başladığı mücadelede kısa sürede liderleşen Yusuf Küpeli, FKF'de ve Dev-Genç'te kritik görevler üstlenmiştir. Ocak 1969'daki FKF III. Kurultayı'nda MDD yanlılarının zaferiyle birlikte FKF Genel Başkanlığı görevine seçilen Küpeli, Dev-Genç'in kuruluş sürecinde de fiili önderlerden biri olmuştur. Özellikle Ankara kanadındaki gençlik hareketini sevk ve idare

eden Küpeli, Mahir  ayan ile yakın mesai yaparak MDD çizgisinin   renci gençliği içerisinde k kle mesine katkı sundu. 1970 yılı boyunca *Aydınlık* dergisi çevresindeki tartışmalarda, Küpeli-Mahir  ayan ikilisi Mihri Belli'den farklı pozisyon olarak daha aktif bir silahlı mücadele yanlı ı tutum benimsediler. THKP-C'nin kuruluşunda Mahir  ayan'la birlikte hareket eden Yusuf Küpeli, örgütün ilk dönem kadrolarındandı. Ancak THKP-C'nin 1971 sonrasındaki seyrinde Küpeli ve  ayan'ın yolları ayrıldı; Küpeli bir süre sonra yurt dışına çıkararak aktif mücadeleden çekildi. Yine de 1969-1971 arasında Yusuf Küpeli, Dev-Genç'in örgütçü ve yönetici kimliğinin temsilcisi olarak önemlidir. Onun liderliğindeki Dev-Genç,   renci hareketlerini daha disiplinli ve merkezî bir yapıda toplamayı ba armı tır.

Sinan Cemgil (1944–1971): Türkiye 68 ku a ının önemli devrimci liderlerinden biri olarak, özellikle Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun kuruluş sürecinde  ne çıkmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi   rencisiydi ve   renci hareketleri içinde erken yaşta aktifle erek FKF ve Dev-Genç saflarında görev aldı. Anti-emperyalist mücadelenin öncüsü olarak 6. Filo protestoları ve   renci i gallerinde yer aldı. Deniz Gezmi  ve Hüseyin İnan ile THKO'nun kuruluşunda kilit rol oynadı; Filistin'e giderek gerilla eğitimi aldı ve Türkiye'ye d nd  nde devrimci mücadeleyi kırsal alana taşıma fikrini savundu. 1971 yılında, Nurhak Dağları'nda gerilla mücadelesi yürütmek amacıyla arkadaşları Kadir Manga ve Alpaslan  zdo an ile hazırlıklara giri ti. 31 Mayıs 1971'de Nurhak'ta güvenlik güçleriyle çıkan çatışmada hayatını kaybetti. Sinan Cemgil, kırsal alanda gerilla savaşını ba latmayı hedefleyen ilk devrimci kadrolardan biri olarak anıldı ve erken  l m , THKO'nun kır gerillası stratejisinin ba lamadan büyük bir darbe almasına neden oldu.

Bu üç ismin yanı sıra, Hüseyin İnan, Ulaş Bardakçı (ilerleyen bölümlerde bahsedilecek) ve Cihan Alptekin (THKP-C kadroları), Ertuğrul Kürkçü (1970’te Dev-Genç Genel Başkanı seçildi, 1971’de Kızıldere’den sağ kurtuldu) ve Doğu Perinçek (o dönem genç bir sosyalist teorisyen olarak MDD saflarında yer alan, *Aydınlık* dergisi çevresinin lideri) gibi figürler de Dev-Genç hareketinin önemli simaları arasında yer aldılar. Bu isimlerin her biri, ya Dev-Genç içinde yöneticilik yaparak ya da Dev-Genç tabanından beslenen yeni örgütlere öncülük ederek Türkiye’de 68 Kuşağı olarak anılan devrimci gençlik kuşağının tarihine yön vermiştir.

1969-1971 Döneminde Örgütsel Gelişmeler ve İç Bölünmeler

Dev-Genç kurulup kısa süre sonra ülke geneline yayılmaya başlarken örgüt içi tartışmalar ve bölünmeler de gecikmedi. 10 Ekim 1969’da Dev-Genç ismi benimsendikten sonra, aynı yılın sonlarında hareketin ana teorik platformlarından olan *Aydınlık* dergisi çevresinde ilk büyük bölünme yaşandı. Doğu Perinçek’in liderlik ettiği grup, Mihri Belli ve arkadaşlarıyla görüş ayrılığına düşerek *Aydınlık* dergisinden koptu. 1969 sonu itibarıyla Perinçek ve ekibi *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) adıyla ayrı bir yayın organı çıkarırken Mihri Belli ve çevresi *Aydınlık Sosyalist Dergi* (ASD) adıyla yoluna devam etti. Bu ayrışma, esasen MDD stratejisinin uygulanması ve devrim yöntemleri konusundaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanıyordu. Perinçek grubu, MDD’yi daha “proleter devrim” vurgusuyla yorumlayıp Çin’deki Kültür Devrimi ve Maoist çizgiden esinlenen bir hat izlemeye yönelirken; Mihri Belli ve genç destekçileri, Kemalistlerle ittifak ve ordu içindeki “ilerici cunta” olasılıklarını da hesaba katan bir millî cephe stratejisine yakındılar. Bu teorik

anlaşmazlıklar pratikte Dev-Genç kadrolarının saflaşmasına yol açtı.

1970 yılının belki de en önemli olayı, 15-16 Haziran 1970 büyük işçi direnişi oldu. İstanbul ve İzmit'te on binlerce işçi, çalışma hayatını kısıtlayan yasal düzenlemelere karşı ayağa kalkmış, fabrikalardan sokaklara dökülmüştü. Dev-Genç, işçi eylemlerini desteklemek üzere seferber oldu; birçok gençlik önderi direnişçilere katıldı. Gençlik hareketi içerisinde de "işçi sınıfıyla birleşme" söylemi güçlendi. Ancak aynı süreçte, devrimci gençlik önderleri arasında strateji farklılıkları keskinleşti. *Aydınlık Sosyalist Dergi* çevresinde birlikte hareket eden kesim dahi kendi içinde bölünmeye başladı: Mihri Belli ile Mahir Çayan-Yusuf Küpeli-Münir Aktolga arasındaki fikir ayrılıkları derinleşti. Mihri Belli, 15-16 Haziran gibi kitlesel halk eylemlerinin önemini teslim etmekle birlikte, hâlâ ordu içindeki muhtemel "radikal" subayların müdahalesiyle devrime giden bir yolu tamamen dışlamıyordu. Buna karşın Çayan ve arkadaşları, devrimin bizzat silahlı halk güçlerinin eseri olacağı, ordudan medet ummanın bir tür oportünizm olduğu görüşündeydi.

Bu yoğun tartışmalar içinde, Ekim 1970'te Dev-Genç ikinci genel kurulunu topladı (17-18 Ekim 1970, Ankara SBF). Bu kurultay, özellikle *Aydınlık* dergisi çevresindeki bölünmelerin gölgesinde, hayli gergin bir atmosferde gerçekleşti. Kurultay sonunda PDA'cılar (Doğu Perinçek'in grubu) Dev-Genç'ten tasfiye edildi; hareketin yönetimi tamamen Mahir Çayan ve arkadaşlarının çizgisindeki delegelerin eline geçti. Yeni Dev-Genç Genel Başkanı olarak ODTÜ'lü Ertuğrul Kürkçü seçildi. MYK üyeliklerine Sinan Kazım Özudoğru (Genel Sekreter), Oğuzhan Müftüoğlu, Zafer Kutlu, Hüseyin Yavuz, Levent Eren, Fevzi Bal,

Şaban İba, Cemal Salman Pakoğlu gibi isimler getirildi. Bu yönetim kadrosu, Dev-Genç'in artık tamamen devrimci mücadeleyi yükseltme hedefine odaklanacağını gösteriyordu. Ne var ki, kurtlay sonrası bile gerginlikler dinmedi; yeni MYK'daki bazı üyeler kısa süre içinde görüş ayrılıkları nedeniyle istifa ettiler. Örgütün ideolojik bütünlüğünü korumak zorlaşıyor, farklı eylem eğilimleri ortaya çıkıyordu.

1971 yılına girildiğinde, Türkiye'de siyasal ortam hızla sertleşmişti. 12 Mart 1971 askerî muhtırasına giden süreçte sokak çatışmaları, suikastlar, banka soygunları gibi olağanüstü olaylar gündelik hale gelmeye başlamıştı. Bu koşullar altında Dev-Genç içindeki bazı gruplar silahlı mücadeleye yönelerek ayrı örgütler haline gelmeye başladılar. İlk kopuş, Ankara-İstanbul hattında faaliyet yürüten Deniz Gezmiş, Hüseyin İnân, Yusuf Aslan gibi isimlerden geldi: THKO'yu (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) kurarak 1970 sonlarında başlayan silahlı eylemlere (bankaların soyulması, Amerikan askerî personelinin kaçırılması gibi) giriştiler. Çok geçmeden, İstanbul-Ankara'da Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Yusuf Küpeli, Hüseyin Cevahir gibi Dev-Genç kökenli başka bir grup, kendilerini THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) olarak örgütlediler. THKP-C başlangıçta daha uzun erimli bir hazırlık öngörmekteydi; ancak THKO'nun sansasyonel eylemleri (örneğin 1971 Ocak ayında Ankara Emek şubesinin soygunu) sonrasında THKP-C de şehir gerillası tarzı eylemlere yöneldi. Bir anlamda, Dev-Genç'in 1969'daki geniş gençlik örgütü kimliği, 1971'e gelindiğinde yerini birden fazla devrimci yeraltı örgütüne bırakıyordu.

Dev-Genç'in örgütsel bütünlüğü, yaşanan bu bölünmeler neticesinde büyük ölçüde zayıfladı. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ilanı ile birlikte ise fiilen dağıldı denebilir. Muhtıradan kısa bir

süre sonra, Nisan 1971’de Dev-Genç resmen kapatılmış, faaliyetleri yasa dışı ilan edilmiştir. Hareketin bir kısım kadrosu THKO ve THKP-C saflarında mücadeleye devam ederken, yakalanan Dev-Genç yöneticileri sıkıyönetim mahkemelerinde yargılandılar. 1969’da umut vaat eden kitlesel gençlik örgütü projesi, 1971 sonrasında yeraltına çekilen parçalı bir direniş hareketine dönüşmüş oldu.

Dev-Genç İçindeki Farklı İdeolojik Eğilimler ve Gruplar

Dev-Genç’in çatısı altında, kuruluşundan itibaren farklı ideolojik eğilimler bir arada bulundu. Her ne kadar resmî ideoloji MDD stratejisi olsa da bu stratejinin yorumlanması konusunda birbirinden ayrılan fraksiyonlar belirdi. 1969-1971 döneminde Dev-Genç içinde veya ondan ayrışarak ortaya çıkan başlıca gruplar şunlardı:

Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) ve TİİKP: Doğu Perinçek liderliğindeki PDA grubu, MDD stratejisine Marksist-Leninist bir yorum getirme iddiasındaydı. PDA’cılar, Türkiye’de devrimin Çin ve Vietnam örneklerindeki gibi uzun soluklu bir halk savaşı stratejisiyle, özellikle köylü kitlelere dayanarak gerçekleşeceğini savundular. Bu çizgi, “öncü parti”nin işçi sınıfı ve köylülüğü örgütlemesi gerektiğini, Kemalist subaylarla veya burjuva muhalefetle fazla içli dışlı olunmaması gerektiğini vurguladı. PDA grubunun Dev-Genç’ten tasfiye edilmesinin ardından Doğu Perinçek ve arkadaşları, 1970 yılında Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) adlı gizli bir parti kurdular. TİİKP, esasında PDA’nın örgütsel vücuda kavuşmuş haliydi ve Maoçu çizgide bir parti olarak faaliyet yürüttü. (Nitekim TİİKP, ileriki yıllarda bölünerek Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist – TKP/ML gibi Maoçu silahlı hareketlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.) Dev-Genç bağlamında bakıldığında,

PDA/TİİKP eğilimi, katı ideolojik disiplini ve kırsal alan temelli uzun vadeli mücadeleyi temsil ediyordu.

Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) ve Mihri Belli Çevresi: Mihri Belli, 1940’lardan beri Türkiye solunun içinde olan deneyimli bir isim olarak MDD stratejisinin “teorik babası” sayılır. Onun etrafındaki grup, 1969’da *Aydınlık* dergisinin orijinal çizgisini sürdürerek PDA’dan ayrıldı. Mihri Belli ve çevresi, MDD’nin başarısı için geniş tabanlı Millî Demokratik Cephe taktikini öne sürdüler. Bu anlayışa göre, emperyalizme karşı mücadelede sadece işçi, köylü ve gençlik değil, aynı zamanda *yurtsever burjuvalar* ve hatta *ordu içindeki millî unsurlar* da potansiyel müttefik sayılabilirdi. Bu strateji, “askerî müdahale” seçeneğini tamamen reddetmiyor; ordudaki genç subayların anti-emperyalist bir darbe yaparak yolu açabileceğini ihtimal dışı bırakmıyordu. Mahir Çayan ve arkadaşları işte bu noktada Mihri Belli’den koptular: Onlara göre Belli’nin yaklaşımı, devrimci inisiyatifi halka değil başka güçlere havale eden, “bekle gör”cü bir tutumdur. ASD grubu içinde yaşanan bölünme sonucunda Mihri Belli bir yanda kalırken genç kadroların büyük kısmı THKP-C safına geçti. Mihri Belli çizgisinin devamı niteliğindeki ASD çevresi de 1971 muhtırasıyla birlikte dağılmıştır. Bu eğilim, Dev-Genç içinde daha geleneksel MDD duruşunu temsil ediyordu.

THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu): THKO, Dev-Genç kökenli bir grup olan Ankara ve İstanbul’dan devrimci öğrencilerin, 1970 sonunda filizlendirdiği ve 1971 başında ilan ettiği silahlı örgüttür. THKO’nun lider kadrosu (Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan başta olmak üzere) MDD’nin anti-emperyalist özüne sadık kalmakla beraber, Küba Devrimi ve Viyetnam Ulusal Kurtuluş Cephesi gibi örneklerden esinlenerek

gerilla mücadelesine atılmışlardır. THKO, adındaki “ordu” vurgusuna uygun biçimde kendisini bir gerilla kuvveti olarak tanımladı; başlangıçta amaçları kırsal alanda silahlı mücadeleyi başlatıp Anadolu’da bir gerilla cephesi örgütlemektir. THKO, ideolojik olarak MDD’ci ve Maoist fikirlerden de etkilenmiş olsa da stratejik olarak “Küba vari” foco (odak) teorisine yaslanıyordu. Kırsalda gerilla savaşıyla hükûmeti yıpratmak ve şehirde öğrenci-gençlik eylemleriyle desteklemek şeklinde ikili bir strateji benimsediler. THKO, 1972’de liderlerinin yakalanıp idam edilmesiyle dağıldıysa da onun çıkışı Dev-Genç’in içindeki önemli bir eğilimin – silahlı köylü savaşına dayalı devrim anlayışının – dışavurumuydu.

THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi): THKP-C, Mahir Çayan liderliğinde 1971 yılı içinde şekillenen bir diğer silahlı devrimci örgüttür. THKP-C kadroları büyük oranda İstanbul ve Ankara Dev-Genç örgütlerinden geliyordu. Ancak THKO’dan farklı olarak “Parti-Cephe” adını benimsemeleri, kendilerini hem siyasi önder parti hem de askerî cephe olarak yapılandırdıklarını gösteriyordu. THKP-C’nin ideolojisi, Marksist-Leninist temelde anti-emperyalist devrimdir; fakat strateji konusunda Mahir Çayan’ın kendi teorik katkıları belirleyicidir. Mahir Çayan, Lenin’in ve Latin Amerika devrimci deneyimlerinin sentezinden oluşan “Kesintisiz Devrim” kavramını geliştirdi. Bu teoriye göre, Türkiye’de millî demokratik devrim ile sosyalist devrim iç içe kesintisiz bir süreç olarak gerçekleştirilmeliydi. THKP-C de pratikte şehir gerillası eylemleriyle devrimi tetiklemeyi amaçladı.

Bu grupların yanı sıra, Dev-Genç ortamından çıkmasa da onunla ilişki içinde anılabilecek başka akımlar da vardı. Örneğin 1970’te İstanbul Teknik Üniversitesi çevresinde ortaya çıkan TİP-Kadro

grubu veya Ankara’da TSİP (Sosyalist İktidar Partisi) gibi yapılar, öğrenciler içinde küçük fraksiyonlar olarak görülüyordu. Ancak bunlar, yukarıda sayılan ana eğilimler kadar etkili olmadı.

Özetle, Dev-Genç içinde MDD ortak paydasında buluşan gençlik, süreç içinde kendi içinde Maoist, Halkçı-Ulusalcı, Gerilla Devrimcisi gibi farklı kanatlara ayrılmıştır. Bu ayrılıklar başlangıçta teorik tartışma düzeyinde iken, koşulların sertleşmesiyle birlikte somut örgütsel bölünmelere dönüşmüştür. Bu fraksiyonların hepsi, kendilerini Dev-Genç mirasının gerçek temsilcisi saymış; ancak farklı yol ve yöntemlerle devrime ulaşmaya çalışmışlardır.

Dönemin Siyasal Ortamı ve Dev-Genç

1969-1971 döneminde Türkiye’nin siyasal ortamı son derece çalkantılıydı. Ülkede art arda gelen sokak olayları, hükûmet krizleri ve sonunda askerin müdahalesi, Dev-Genç gibi muhalif gençlik hareketleri üzerinde doğrudan etkili oldu. Dev-Genç’in devletle ve genel siyasetle etkileşimini anlamak için bu yıllardaki kilit olaylara bakmak gerekir.

Devletin Tutumu ve Baskı Mekanizmaları: İktidardaki Adalet Partisi hükûmeti ve güvenlik güçleri, sol öğrenci hareketlerini bastırmak için sert yöntemlere başvurdu. Polisin barışçı öğrenci gösterilerine dahi sık sık aşırı güç kullanarak saldırması, gençlik hareketini radikalleştiren etkenlerin başında geliyordu. Örneğin 1968’de İstanbul Üniversitesi’nin işgali sırasında ve sonrasında polis müdahaleleri birçok öğrencinin yaralanmasına ve tutuklanmasına yol açtı. Yine 1969’da ODTÜ’de ABD Büyükelçisi Komer’in arabasının yakılması eyleminin ardından, üniversite

uzun süre polis kuşatması altında kaldı; öğrencilerden bazıları işkence iddialarıyla yargılandı. Sol görüşlü gençlere yönelik tutuklamalar, üniversite disiplin cezaları (okuldan uzaklaştırma gibi) sıkça uygulandı. Buna karşın sağcı militanların şiddet eylemleri çoğunlukla cezasız kalıyordu. Özellikle “*Komando*” tabir edilen sivil-faşist gruplar, 1968-69 yıllarında üniversitelerde solculara saldırılar düzenledi; kimi zaman polis bu gruplara göz yumdu veya zımnen destekledi. Bu atmosfer, devrimci gençleri öz savunma için illegal yollara itmiş, “silaha sarılma” eğilimini güçlendirmiştir.

Üniversite İşgalleri ve Protestolar: Dev-Genç’in en önemli eylem biçimlerinden biri üniversite işgalleriydi. 1968’de İstanbul ve Ankara Üniversitesi, 1969’da ODTÜ başta olmak üzere pek çok yükseköğretim kurumunda öğrenciler boykot ve işgal eylemleriyle üniversite yönetimlerini protesto etti. Talepler arasında üniversite reformu, parasız eğitim, faşist unsurların okuldan atılması ve Amerikan etkisine son verilmesi gibi konular vardı. 6 Ocak 1969’da ODTÜ’de ABD Büyükelçisi Komer’in ziyareti sırasında öğrencilerin aracı yakması olayı, sadece Türkiye’de değil uluslararası basında da yankılandı. Bu eylem, anti-emperyalist öğrenci hareketinin sembolik doruklarından biri oldu. Ardından gelen günlerde ODTÜ öğrencileri ağır polis baskısıyla karşılaştı; rektörlük binası bir süre işgal edildi ve çatışmalar yaşandı. Bir diğer kritik olay, 16 Şubat 1969 Kanlı Pazar Olayı idi. İstanbul’da 6. Filo’yu protesto etmek için devrimci gençlik ve işçi örgütleri büyük bir miting düzenledi. Ancak bu barışçıl gösteri, önceden örgütlenmiş faşist grupların saldırısına uğradı. “Kanlı Pazar” olarak anılan o gün, iki genç bıçaklanarak hayatını kaybetti, yüzlerce kişi yaralandı. Bu saldırı, devletin sol hareketi bastırmak için sivil unsurları nasıl devreye sokabildiğini gösterdiği gibi,

gençlik hareketinde de büyük öfke doğurdu. Nitekim Kanlı Pazar'ın hemen ardından Dev-Genç, sağcı-faşist odaklara karşı öz savunma komiteleri oluşturmaya ve silahlı eğitim girişimlerine hız verdi.

12 Mart Muhtırası Öncesi ve Dev-Genç: 1970 sonlarına doğru Türkiye'de âdeta bir "iç savaş" provası yaşanmaktaydı. Sol örgütlerin eylemleri ile sağcı paramiliter grupların saldırıları karşılıklı tırmanırken, ordu içinde de bir süredir genç subayların rahatsızlıkları dile getiriliyordu. 9 Mart 1971'de bazı "sol" eğilimli subayların darbe girişiminde bulunduğu dair söylentiler çıktı; fakat Genelkurmay içindeki geleneksel cunta buna izin vermedi. Sonuçta 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları ortak bir muhtıra vererek hükûmeti istifaya zorladılar. Bu gelişmeler yaşanırken Dev-Genç saflarında da bir belirsizlik ve kafa karışıklığı hakimdi. Ordu içindeki güç mücadelesini dışarıdan net okumak kolay değildi. Nitekim 12 Mart Muhtırası'nın açıklandığı akşam, bazı devrimci çevreler başlangıçta bunu 9 Mart'taki "sol darbe" girişiminin devamı sanarak olumlu karşıladı. Ankara'da 12 Mart akşamı bazı sendikacılar, odalar birliği temsilcileri ve Dev-Genç'in de dahil olduğu bir komite acil toplantı yaptı; bu toplantıya Dev-Genç'i temsilen Ertuğrul Kürkçü katıldı. Toplantı sonrasında yayımlanan bildiriye muhtıranın "devrimci güçlerce desteklendiği" izlenimi doğuracak ifadeler bulunuyordu. Ertesi gün gazeteler bunu "devrimci güçler muhtırayı destekliyor" manşetleriyle verince sol kamuoyunda infial yaşandı. Aslında bu durum, Dev-Genç özelinde değil, Türkiye solunun genelinde bir şaşkınlığın yansımasıydı: Muhtıra ilk anda kime karşı ve ne için yapıldı, belirsizdi. Ancak çok geçmeden, 12 Mart Muhtırası'nın esas hedefinin devrimci hareket olduğu anlaşıldı. Ordu, yönetime el koymadan

hükûmeti devre dışı bırakmış, ardından sıkıyönetim uygulayarak sosyalist gruplara karşı büyük bir tasfiye operasyonu başlatmıştı.

Dev-Genç'in Tasfiyesi: Muhtıra sonrasında ilk iş olarak üniversiteler ve gençlik örgütleri üzerine gidildi. 12 Mart'ı takip eden günlerde yüzlerce Dev-Genç üyesi ve yöneticisi tutuklandı. Dev-Genç federasyonu ve ona bağlı öğrenci dernekleri kapatıldı; yayın organları yasaklandı. Ankara SBF'de 1971 Ocak ayında yapılan son büyük Dev-Genç toplantısında konuşan Mahir Çayan'ın vurguladığı "artık Türkiye'de devrimci mücadele yeni bir aşamaya giriyor" öngörüsü âdeta gerçek olmuştu: legal mücadele imkânları ortadan kaldırılan devrimci gençlik, tamamen yeraltına çekilmek zorunda kaldı. 1971 Nisan'ında resmî olarak Dev-Genç'in kapatılmasıyla, 1960'ların ortasından beri çeşitli adlarla süren sosyalist gençlik örgütlenmesi de kesintiye uğradı. Bu dönemde devletin yoğun baskısı altında hareket etmek zorunda kalan gençlik önderlerinin bir kısmı yurt dışına kaçtı, bir kısmı (Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan gibi) yakalanarak idama mahkûm edildi, bir kısmı ise (Mahir Çayan ve arkadaşları gibi) çatışmalarda hayatını kaybetti. 1969'da Dev-Genç çatısı altında toplanan yüzlerce militan gençten geriye, 1971 sonu itibarıyla ya cezaevlerinde ya mezarlıklarda ya da sürgünde olan bir kuşak kaldı. Bu açıdan 12 Mart Muhtırası, Türkiye'de devrimci gençlik hareketinin kitlesel dönemi için bir olumsuz anlamda kritik bir nokta olmuştu.

Dev-Genç ve Toplumsal Etkileşim: Dev-Genç, kısa ömrüne rağmen dönemin siyasal-toplumsal olaylarında belirleyici bir aktör oldu. 15-16 Haziran 1970 işçi direnişinde gençlik, işçi sınıfıyla omuz omuza barikat kurarak sınıf dayanışmasını somutlaştırdı. Köy gezileri ve şehirlerin kenar mahallelerindeki çalışmalarla,

“genç aydınlar ile köylü ve gecekondu halkının buluşması” sağlanmaya çalışıldı. Dev-Genç üyeleri, Anadolu’nun çeşitli illerindeki toprak işgallerine ve üretici köylü direnişlerine destek için gittiler. Bu yönüyle hareket, doğrudan devletle çatışmanın yanı sıra toplumsal mücadelelerde de aktif rol aldı. Ancak devletin yoğun baskısı, bu kazanımların kurumsallaşmasına izin vermedi.

1971 Muhtırası Sonrası Devrimci Örgütler

12 Mart 1971’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin verdiği muhtıra sonucu demokratik kurumlar büyük darbe aldı, sol fikirli gençlik örgütleri kapatıldı ve yüzlerce aktivist tutuklandı. 1960’ların sonunda yükselen Dev-Genç hareketi de bu baskıdan payını aldı: Üniversite öğrencilerinin kitlesel eylemleriyle öne çıkan Dev-Genç 1971 Nisan’ında sıkıyönetim kararıyla yasaklandı. Bu süreç, Türkiye’de devrimci gençliğin mücadele tarzında köklü bir dönüşüme yol açtı. Legal gençlik dernekleri ve açık kitle hareketleri yeraltına çekilerek silahlı mücadeleye yönelmeye başladı.

Dev-Genç’in 12 Mart 1971 Sonrası Dönüşümü

1971 muhtırasının hemen ardından Dev-Genç ve benzeri legal sol gençlik örgütleri hızla dağıtıldı. Dev-Genç’in merkezî yönetici kadrolarının çoğu tutuklanırken hayatta kalanlar ve sempatizan gençler kısa sürede yeraltı örgütlenmelerine yöneldiler. 26 Nisan 1971’de ilan edilen sıkıyönetimle Dev-Genç resmen kapatılmış olsa da onun çatısı altında bir araya gelmiş devrimci gençlik unsurları mücadeleyi bırakmadı. Örgütün dağılmasının yarattığı boşluk, farklı siyasi çizgilere meyleden fraksiyonlarca dolduruldu.

Dev-Genç kökenli genç kadrolar, kısa süre içinde THKO ve THKP-C gibi silahlı direniş örgütlerini kurarak mücadeleyi sürdürdüler. 1972’de bu ilk kuşak liderlerin neredeyse tamamı hayatını kaybetse veya idam edilse de (Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere’de öldürülmesi, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamı gibi), Dev-Genç’in fikir mirası sonraki yıllarda yeni örgütlerde yaşamaya devam etti. Özellikle 1974 genel affıyla cezaevinden çıkan eski Dev-Genç’liler, yeni nesil genç aktivistlerle buluşarak 1970’lerin ikinci yarısında gençlik hareketinde yeni bir yükseliş dalgası yarattılar.

THKP-C çizgisini benimseyenler arasından özellikle iki büyük akım doğdu: kitle çalışmasına önem veren Devrimci Yol ve daha askerî vurgulu Devrimci Sol. Ayrıca *Kurtuluş*, *Acilciler* ve *Devrimci Kurtuluş* gibi daha bölgesel veya spesifik kollar da oluştu. 1975’te yeniden yayımlanmaya başlayan Devrimci Gençlik dergisi ve 1976’da kurulan Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DGDF), eski Dev-Genç geleneğini yasal alanda canlandırma çabalarının örnekleriydi.

1971-1980 Arasında Öne Çıkan Devrimci Örgütler

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C)

THKP-C, 1970 yılında Dev-Genç içerisindeki radikal bir grup tarafından kurulan ilk şehir gerillası örgütüdür. Örgüt, lider kadrosu Mahir Çayan önderliğinde Aralık 1970’te illegal olarak kurulduğunda kendisini Marksist-Leninist ve Latin Amerika tarzı gerilla savaşı stratejisine bağlı ilan etti. Kurucular arasında Mahir Çayan, Hüseyin Cevahir, Ulaş Bardakçı, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli ve Münir Aktolga gibi Dev-Genç önderleri bulunuyordu. THKP-C, devrimin şehir merkezli silahlı eylemlerle tetikleneceğini savunuyordu.

Kuruluşunu takiben THKP-C kısa sürede adını duyuran eylemlere girişti. İstanbul ve Ankara’da birkaç banka soygunu gerçekleştirdi. Nisan 1971’de ise örgüt, İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom’u kaçırdı. Elrom eylemi Türkiye ve dünyada büyük yankı uyandırdı; ancak hükûmetin taviz vermesi üzerine rehin diplomat infaz edildi. Bunun sonucunda devlet güvenlik güçleri THKP-C’ye karşı kapsamlı operasyonlar başlattı ve kısa sürede örgütün şehirlerdeki militanlarının büyük kısmı yakalandı. Tutuklanmayan az sayıdaki önder ise örgüt içinde eylem stratejisi üzerine tartışmalara girdi; bazı kurucu üyeler çizgi farklılıkları nedeniyle ihraç edildi.

1971 ortasında Mahir Çayan ve birkaç yoldaşı tutuklu bulundukları cezaevinden firar ederek yeniden örgütlenmeye girişti. Bu aşamada şehirden kırsala çekilme kararı aldılar. Mart 1972’de Mahir Çayan liderliğindeki THKP-C grubu, idamları yaklaşan THKO önderleri Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ı kurtarmak için bir eylem planladı. THKP-C ve THKO mensubu toplam 11 militan, Ünye’deki NATO üssünden yabancı teknisyenleri rehin alarak Tokat’ın Niksar ilçesine bağlı Kızıldere köyüne götürdü. 30 Mart 1972’de Kızıldere’de kuşatılan devrimci grup, güvenlik güçleriyle çatıştı ve Mahir Çayan dahil 10 devrimci hayatını kaybetti; sadece Ertuğrul Kürkçü sağ olarak yakalandı. Böylece THKP-C’nin ilk kadrosu neredeyse bütünüyle imha edilmiş oldu.

THKP-C’nin resmî varlığı 1972’de Kızıldere ile sona erse de ideolojik mirası 1970’lerin devamında birçok örgüte kaynaklık etti. Mahir Çayan’ın fikirleri ve “Kesintisiz Devrim” stratejisi, özellikle 1974 affıyla çıkan kadrolar arasında yeniden filizlendi. THKP-C’nin devamcısı olma iddiasıyla ortaya çıkan başlıca oluşumlar şunlardı: *Devrimci Yol*, *Kurtuluş Hareketi*, *Acilciler* ve

Devrimci Sol. Bu gruplar Mahir Çayan'ı ve THKP-C geleneğini referans almakla birlikte, kitle çalışması ve silahlı mücadele konularında birbirinden farklı yol izlediler.

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)

THKO, 1970 başlarında Dev-Genç çevresinden çıkan bir diğer öncü silahlı örgüttür. Tam adı Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu olan ve bir “gerilla ordusu” olarak tasarlanan THKO, önderliğini Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil gibi üniversite gençlik liderlerinin yaptığı bir yapıdır. THKO'nun tohumları, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının 1969'da Filistin'e gidip gerilla eğitimi almaları ve dönüşte Türkiye'de silahlı devrim için örgütlenmeye başlamalarıyla atıldı. Örgüt ilk silahlı eylemini 29 Aralık 1970'te gerçekleştirdi, 4 Mart 1971'de THKO militanları Ankara'da Amerikan askerî personelini kaçırmak eylemlerini devam ettirdiler. Bu eylemde yayımlanan bildiride ABD emperyalizmine karşı mücadele vurgulanmış, 400 bin dolar fidye ve tüm devrimci tutukluların salıverilmesi talep edilmiştir. Güvenlik güçlerinin ODTÜ kampüsünü dahi kuşattığı bu süreçte çatışmalar yaşanmıştır.

THKO, ideolojik olarak Marksizm-Leninizm ve ulusal kurtuluşçu bir çizgiye sahipti; Latin Amerika devrimlerinden etkilenerek Guevarist mücadeleyi savundu. THKO kadroları eylemlerini daha çok kır gerillası eksenine oturtmaya çalıştılar. 1971 baharında Sinan Cemgil önderliğinde bir grup THKO gerillası Kahramanmaraş Nurhak dağlarında bir kamp kurarak köylere inmeye çalıştı. Ne var ki 31 Mayıs 1971'de Nurhak bölgesinde pusuya düşen Cemgil, Alpaslan Özdoğan ve Kadir Manga çatışmada öldürüldüler. Örgütün diğer kanadı şehirde faaliyet gösterirken Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan 1971'in ilkbaharında yakalandı. 1972'nin mayıs ayında bu üç

önderin idam edilmesiyle THKO büyük bir darbe aldı. Aynı dönem, Kızıldere’de THKO’dan Cihan Alptekin ve Ömer Ayna da Mahir Çayan grubuyla birlikte öldürülmüştü.

Bu kayıplarla THKO fiilen dağılmış oldu. Ancak 1974 affıyla serbest kalan eski THKO üyeleri, bir Geçici Merkez Komite oluşturarak örgütü canlandırmaya çalıştılsa da görüş birliğine varamadılar. Kısa sürede hiziplere ayrılan bu çevreden üç ayrı yönelim doğdu: Bir grup Çin ve Arnavutluk yanlısı Maoist çizgi geliştirerek Türkiye Devrimci Komünist Partisi’ni (TDKP) kurup Halkın Kurtuluşu gazetesi etrafında örgütlendi. Diğer bir grup Sovyet yanlısı bir çizgi izleyerek Türkiye Komünist Emek Partisi’ne (TKEP) evrilecek yapılanmalara girişti. Örgütün özgün çizgisine sadık kalmak isteyenler ise “Türkiye Devriminin Yolu” adı altında ufak gruplar kurdular, ancak geniş bir etki yaratamadılar.

Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/ML)

TKP/ML, 1972 yılında kurulmuş ve Türkiye solunda Maoist ideolojiye sahip bir yeraltı örgütüdür. Kurucusu İbrahim Kaypakkaya, bu örgütü Doğu Perinçek’in liderlik ettiği TİİKP içindeki ayrışma sonucunda, kendisiyle birlikte hareket eden bir grupla birlikte kurdu. Nisan 1972’de Kaypakkaya ve arkadaşları Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist adında partiyi ve ona bağlı Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) adlı gerilla örgütünü kurdular. TKP/ML, özellikle Çin Kültür Devrimi’nin etkisiyle Marksizm-Leninizm-Mao düşüncesini benimsediğini ilan etti. Parti, şehirli küçük-burjuva radikalizminden ziyade uzun soluklu bir halk savaşı stratejisini savunuyor; devrimin köylük alanlarda uzun süreli gerilla mücadelesiyile başlayıp şehirlere doğru ilerleyeceği tezini öne

sürüyordu. Bu yönüyle TKP/ML, 1970’ler Türkiye’sindeki devrimci hareketler arasında en net Maoist çizgiyi temsil etti.

Kaypakkaya önderliğindeki TKP/ML, kuruluşundan hemen sonra silahlı faaliyetler yürütmeye başladı. 1972-73 kışında TİKKO gerillaları, bölgedeki bazı karakollara ve devlet görevlilerine yönelik eylemler gerçekleştirdi. Ancak hareket henüz emekleme aşamasındayken Ocak 1973’te Vartinik mezrasında güvenlik güçlerince kuşatılan Kaypakkaya’nın yakın arkadaşı Ali Haydar Yıldız olay yerinde yaşamını yitirirken Kaypakkaya yaralı halde kaçmayı başardı. Yaralı Kaypakkaya birkaç gün bir köyde saklandıysa da bir öğretmeninin ihbarı sonucu yakalandı. Diyarbakır Cezaevi’nde ağır işkencelere maruz kalan Kaypakkaya, 18 Mayıs 1973’te işkence altında hayatını kaybetti (resmî kayıtlarda “intihar” denilse de sorguda öldürülmüştür). Böylece henüz 24 yaşındaki Kaypakkaya, Türkiye devrimci hareketinin en genç ve simge isimlerinden biri olarak “ser verip sır vermeden” şehit düştü.

Kaypakkaya’nın ölümü, TKP/ML’yi durdurmada ancak bölünmelere yol açtı. 1970’lerin ortasında TKP/ML içinde stratejik görüş ayrılıkları patlak verdi. 1976’da partinin ana gövdesinden ayrılan bir kanat TKP/ML Hareketi adıyla ayrı bir örgüt kurarak Maoizm’den uzaklaşıp Arnavutluk Emek Partisi çizgisine (Enver Hoca çizgisine) yöneldi. Kalan TKP/ML kadroları ise Kaypakkaya’nın Maoist çizgisini sürdürmeye çalıştı; fakat 1978’de onlardan da bir grup “Yeniden İnşa Örgütü” adıyla başka bir ayrılık çıktı. Bu bölünmelere rağmen TKP/ML ve silahlı kanadı TİKKO kırsal alanlarda varlığını sürdürdü. Örgütün sosyal tabanı, Alevi-Kürt köy gençliği ve şehirlerden gelen devrimci öğrencilerden oluşuyordu. İdeolojik olarak Kaypakkaya’nın çizgisi doğrultusunda TKP/ML Kürt ulusunun

kendi kaderini tayin hakkını savunan net bir devrimci program ortaya koydu.

Devrimci Yol (Dev-Yol)

12 Mart döneminde kan kaybeden THKP-C geleneği, 1970'lerin ortasında Devrimci Yol (Dev-Yol) adlı siyasal hareket ile yeniden örgütlendi. Dev-Yol bir anlamda THKP-C'nin devamı olma iddiasındaki gruplar içinde en kitlesel ve geniş tabanlı olanıdır. Örgüt, resmî bir kuruluş tarihi olmamakla birlikte Nisan 1977'de *Devrimci Yol* dergisinin ilk sayısını çıkararak kendisini kamuoyuna duyurdu. Lider kadrosunda eski Dev-Genç yöneticilerinden Oğuzhan Müftüoğlu ve Nasuh Mitap gibi isimlerin bulunduğu Dev-Yol, kısa sürede yüz binlerce tiraja ulaşan yayın organı ve Türkiye'nin birçok ilinde oluşturulan direniş komiteleri sayesinde 1977-1980 arası Türkiye'de en etkili devrimci gruplardan biri haline geldi.

Dev-Yol'un ideolojisi Mahir Çayan'ın görüşlerinden beslense de onu dogmatik bir biçimde taklit etmekten çok uyarlamaya çalıştı. Temel çizgisi Marksist-Leninist olmakla birlikte kitlesel anti-faşist mücadeleye ağırlık verdi. Dev-Yol teorisyenleri, Türkiye'de 1970'lerin sonunda yaşanan şiddet sarmalını bir tür "ilan edilmemiş iç savaş" olarak tanımladılar. İşçi sınıfını, gecekondu mahallelerindeki halkı ve öğrencileri faşist saldırılara karşı savunmak ve örgütlemek amacıyla pek çok il ve ilçede "Direniş Komiteleri" kuruldu; mahallelerde halk meclisleri oluşturularak öz savunma örgütlendi. Dev-Yol, diğer bazı sol grupların aksine, silahlı mücadeleyi tek başına yeterli görmüyor; siyasi kitle çalışması ile birleşik bir devrimci hattı benimsiyordu. Fabrikalarda, sendikalarda, okullarda etkin oldular. Özellikle 1978-1980 döneminde pek çok grev, boykot ve mitingde Dev-Yol'un etkisi hissedildi.

Dev-Yol'un en dikkat çekici girişimlerinden biri, Fatsa Yerel Yönetim Deneyi oldu. Ordu'nun Fatsa ilçesinde Dev-Yol çizgisini benimseyen devrimci aday Fikri Sönmez (namıdiğer Terzi Fikri), 1979'da belediye başkanı seçildi. İlçede "mikro demokrasi" uygulanarak mahalle komiteleri kuruldu ve 9 bölgeye ayrılan Fatsa'da sorunlar halk ile birebir diyalogla ve tartışmayla çözüldü. Bu uygulama tüm Türkiye'de ilgiyle izlendi; devrimcilerin yönetimde somut başarı sağlayabileceğini gösterdi. Ne var ki Temmuz 1980'de ordu "Nokta Operasyonu" adıyla Fatsa'ya büyük bir askerî baskın düzenledi; Terzi Fikri ve yüzlerce kişi tutuklanarak bu özgün deney sonlandırıldı. Fatsa olayı, yaklaşan 12 Eylül darbesinin habercilerinden biri olarak değerlendirildi.

Ülke genelinde yaklaşık 40 Dev-Yol davasında 4.403 kişi (251'i kadın) sanık olarak yargılandı. 1980 öncesi Ankara merkezli ana Dev-Yol davasında bile 1000 civarı sanık bulunmaktaydı. Bu veriler, Dev-Yol'un işçilerden öğrencilere, köylülerden memurlara uzanan yaygın bir toplumsal desteğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki darbenin ağır baskıları altında Dev-Yol örgütsel olarak çözülmüş; lider kadrolarının bir kısmı yurt dışına çıkmış, kalanlar uzun hapis cezalarına çarptırılmıştır.

Devrimci Sol (Dev-Sol)

Devrimci Sol, 1978 yılında Dev-Yol hareketi içerisindeki bir grubun ayrılmasıyla oluşan silahlı devrimci örgüttür. Kurucu lideri Dursun Karataş öncülüğünde Sinan Kukul, Bedri Yağan, Bülent Uluer gibi isimlerden oluşan bir ekip, Dev-Yol'un mücadele çizgisini yeterince militan bulmadıkları gerekçesiyle örgütten ayrıldı. Böylece THKP-C geleneğinin bir başka kolu daha şekillenmiş oldu. Dev-Sol, esasen Mahir Çayan'ın ideolojisine ve

THKP-C'nin mirasına sahip çıkmakla birlikte, şehir gerillası eylemlerine öncelik veren keskin bir strateji izlemeye başladı.

Dev-Sol'un 1978-1980 dönemindeki faaliyetleri, silahlı propaganda ve suikast eylemleriyle anıldı. 27 Mayıs 1980'de Milliyetçi Hareket Partisi'nin eski bakanlarından Gün Sazak Ankara'da öldürüldü; 19 Temmuz 1980'de ise 12 Mart döneminin başbakanı Nihat Erim, İstanbul'da dört Dev-Sol militanının çapraz ateşiyle öldürüldü.

Dev-Sol'un örgüt yapısı, küçük hücreler halinde örgütlenmişti, Dev-Yol'un aksine kalabalık kitlesel toplantıları veya açık yayın organları yoktu; bildiriler ve yayınlar yoluyla propaganda yapıyordu. Toplumsal tabanı, büyük şehirlerin varoşlarındaki devrimci gençler ve üniversite çevrelerindeki militan öğrencilerdi. Özellikle İstanbul ve Ankara'da gençlik içerisinde önemli miktarda sempaticiler çekmeyi başarmıştı.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Dev-Sol, diğer sol örgütlerle birlikte ağır darbeler alsa da tam anlamıyla tasfiye edilemedi. Örgüt, 1980'ler boyunca "Devrimci Sol" adıyla güvenlik güçlerine ve özellikle polis teşkilatına yönelik birçok ses getiren gerilla eylemi yaptı. 1994'te ise Dev-Sol, kendini yenileyerek Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (DHKP-C) adını aldı ve partileşti. Böylece Dev-Genç'ten THKP-C'ye, oradan Dev-Sol'a uzanan çizgi, 1990'lar sonrasında da varlığını sürdürmüş oldu. Karataş'ın 2008'de ölümüne dek liderlik ettiği DHKP-C, Türkiye'de günümüze dek eylemler yapan bir örgüt olarak varlığını devam ettirmiştir.

Öne Çıkan Lider Kadrolar ve Roller

1970'lerin devrimci örgütlerini anlamada, bu hareketlerin öncü lider kadrolarının hayat hikâyeleri ve mücadeledeki rollerini incelemek büyük önem taşımaktadır. Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra bu dönemde de öne çıkan birçok kadro bulunmaktadır:

İbrahim Kaypakkaya (TKP/ML Önderi): 1949 doğumlu Kaypakkaya, yukarıda anlatıldığı gibi Türkiye solunun en farklı seslerinden biriydi. Kaypakkaya, Türkiye'de Kemalizm eleştirisini yapan ilk devrimcilerden biriydi. Yine Kürt sorununa yaklaşımı, geleneksel "inkâr" çizgisini kırarak devrimciler arasında yeni bir perspektif oluşturdu. Bu nedenle Kaypakkaya, özellikle 1990 sonrasında yükselen Kürt hareketi tarafından da saygıyla anılmaktadır. Örgütsel olarak Kaypakkaya, TKP/ML ve TİKKO'yu inşa ederek Maoist bir silahlı mücadele geleneği başlattı. Onun en büyük rolü, devrimci harekete ideolojik netlik kazandırmasıydı: Bir yandan soldaki revizyonist gördüğü akımlarla (örn. Perinçek'in Aydınlik çevresi) hesaplaştı, öte yandan enternasyonal komünist hareket içinde saf tutarak Türkiye'yi dünya devriminin bir parçası olarak konumlandırdı.

Hüseyin İnan (1942–1972): THKO'nun kurucu lider kadrosundan bir diğer isim olup Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan ile idam edilen üç kişiden biridir. Yoksul bir çiftçi ailesinde doğan İnan, ODTÜ İdari Bilimler Bölümü'nde eğitim gördü. 1968 yılında Türkiye İşçi Partisi içindeki ayrışmada Mihri Belli'nin savunduğu Millî Demokratik Devrim tezine yakınlaşarak, kısa sürede legal mücadeleyi yetersiz bulan ve kırsal gerilla savaşı yoluyla devrimci mücadeleyi savunan bir çekirdek grubun lideri konumuna geldi. ODTÜ çevresinde Hüseyin İnan'ın öncülük ettiği bu grup, ileride THKO'nun temelini oluşturacaktı. 1969'da Filistin'e giderek El-Fetih kamplarında gerilla eğitimi alan Hüseyin

İnan, Türkiye'ye döndükten sonra THKO'nun ilk eylemlerinin planlanmasında yer aldı. 1 Ocak 1971'de gerçekleşen Ankara Emek Şubesi Türkiye İş Bankası soygunu ve ABD askerî tesislerine yönelik eylemlerin öncülerindendi. Mart 1971'de THKO militanları tarafından gerçekleştirilen iki farklı Amerikan asker kaçırmaya eylemine de katıldı. 24 Mart 1971'de Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi yakınlarında, güvenlik kuvvetleriyle girilen bir çatışma sonrasında İnan yakalandı. Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanan Hüseyin İnan, Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan ile idama mahkûm edildi ve 6 Mayıs 1972'de Ulucanlar Cezaevi'nde idam edildi.

Rasih Ulaş Bardakçı (1947–1972): Dev-Genç'in ve ardından THKP-C'nin önder kadrosunda yer almış, 68 hareketinin öncülerindendir. Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde doğan Bardakçı, ODTÜ öğrencisi olarak devrimci mücadeleye katıldı ve 1969'da ABD Büyükelçisi Komer'in arabasının yakılması eylemini planlayanlar arasında bulundu. MDD tartışmalarında aktif rol oynayan Bardakçı, devrimin silahlı mücadeleyi yürütecek bir partiyle gerçekleştirebileceğini savunan görüşleri benimsedi. 1969 sonlarında Mahir Çayan ile THKP-C'nin kuruluş çalışmalarına katıldı; örgütün ilk Genel Komitesi'ne seçilerek ideolojik tezlerin şekillenmesinde etkili oldu. Ulaş Bardakçı, THKP-C'nin ilk silahlı eylemi kabul edilen 12 Şubat 1971 Ankara Küçükcesat Ziraat Bankası soygununda yer aldı. Ardından Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir ile 5 Nisan 1971'de iş insanı Mete Has'ın kaçırlması, 17 Mayıs 1971'de de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırlması eylemlerinde aktif rol aldı. Elrom'un öldürülmesiyle sonuçlanan bu eylem sonrasında Bardakçı yakalandı ve tutuklandı. 29 Kasım 1971'de İstanbul Maltepe Askerî Cezaevi'nden Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ömer Ayna ve Ziya Yılmaz ile tünel kazarak firar etmeyi başardı.

Ancak yeraltında geçen birkaç ayın ardından, 19 Şubat 1972 sabahı İstanbul Arnavutköy’de saklandığı ev polisçe kuşatıldı; Ulaş Bardakçı teslim olmayı reddederek çatışmaya girdi ve açılan ateş sonucunda 25 yaşında yaşamını yitirdi.

Yusuf Aslan (1947–1972): Yozgat’ın Çayıralan ilçesinde doğdu ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde öğrenim gördü. Öğrencilik yıllarında devrimci gençlik hareketlerine katılarak kısa sürede Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan gibi isimlerle birlikte ön saflarda yer aldı. Türkiye İşçi Partisi’ne yakın çizgide siyasallaşan Aslan, daha sonra MDD görüşünü benimseyerek anti-emperyalist mücadeleye yöneldi. Özellikle 1969 sonrasında öğrenci hareketinde aktif rol üstlendi; Ankara’daki protestoların ve işgal eylemlerinin organizasyonunda etkin oldu. THKO içinde kurucu kadroda yer alan Yusuf Aslan, devrimin silahlı mücadele ile gerçekleştirileceğine inanıyordu. THKO’nun Amerikan askerlerini kaçıрма ve banka soygunları gibi ses getiren eylemlerinde yer aldı. 1971 yılında, Sivas’ın Gemerek ilçesinde yakalanarak tutuklandı. Sıkıyönetim mahkemesinde Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan ile birlikte yargılandı; 1972 yılında idama mahkûm edildi ve 6 Mayıs 1972’de Ulucanlar Cezaevi’nde idam edildi.

Oğuzhan Müftüoğlu & Nasuh Mitap (Dev-Yol Önderleri): Dev-Yol hareketi bir parti olmadığı için tek bir lider figürüyle anılmaz; ancak Oğuzhan Müftüoğlu adı, Dev-Yol denince akla gelen ilk isimlerdendir. 1944 doğumlu Müftüoğlu, 1960’lardan itibaren Dev-Genç içinde bulunan deneyimli bir kişi olarak 1974 affıyla cezaevinden çıktı ve Dev-Yol’un inşasında öncü rol oynadı. Müftüoğlu, *Devrimci Yol* dergisinin fiili genel yayın yönetmeni olarak, hareketin ideolojik çizgisini ve politik taktiklerini şekillendiren başlıca beyinlerden biriydi. Ankara’da çıkan

bu dergi sayesinde ülke çapında binlerce gence ulaşılmıştır. Oğuzhan Müftüoğlu farklı fraksiyonlardan gelen devrimcileri Dev-Yol potasında buluşturabildi. Nasuh Mitap ise Karadeniz bölgesinde ve genel olarak örgütün yeraltı yapısında önemli görevler üstlenmiş bir diğer önderdir. 1980 darbesinden sonra yakalanıp idamla yargılanmış, 10 yıl hapis yatmıştır. Devrimci şiddeti savunmakla beraber, gereksiz maceracılıktan kaçınılması gerektiğini, esas görevin halkı örgütlemek olduğunu hep vurgulamışlardır. Lider kadrolarından birçoğu (Hüseyin Cevahir gibi) 12 Mart döneminde yitirilmişti; Dev-Yol'un 1975 sonrası inşasında bu yeni nesil önderler rol aldı. Oğuzhan Müftüoğlu, 1980 sonrasında hapisten çıkıp legal siyasette de yer almıştır, fakat halen *Devrimci Yol geleneğinin yaşayan temsilcisi* kabul edilmektedir.

Dursun Karataş (Dev-Sol Önderi): 1952 doğumlu Dursun Karataş, Dev-Genç geleneğinin sonraki kuşağından gelen ve 1970'lerin sonunda yıldızı parlayan bir liderdir. İlk gençlik yıllarında Dev-Yol saflarında yer almış, ancak 1978'de ayrılarak Devrimci Sol'u kurmuştur. Karataş, kararlı ve gözü pek bir örgütçü olarak bilinir. 1980 öncesi bir dizi silahlı eylemin planlayıcısı olarak ön plana çıktı. 12 Eylül darbesi sonrasında 1981'de yakalandı ve idam cezasına çarptırıldı; fakat hapiste örgütüne liderlik etmeyi sürdürdü. 1989'da Bayrampaşa Cezaevi'nden tünel kazarak firar etti. 1990'larda Dev-Sol'u yeniden toparlayıp DHKP-C'ye dönüştüren Karataş, bu hareketi uluslararası düzlemde de aktif hale getirdi (Suriye'de kamplar, Avrupa'da diaspora örgütlenmesi vs.). Dursun Karataş'ın adı özellikle 1980 sonrası dönemde Türkiye'de gerçekleştirilen birçok sansasyonel eylemle (örneğin 1996'da Özdemir Sabancı

suikastı gibi) birlikte anıldı. 2008’de yurt dışında kanserden ölmesiyle birlikte bir dönem kapandı; ancak Karataş, Dev-Sol geleneğinin tartışmasız önderi olarak tarihe geçti.

Diğer Önemli İsimler: Yukarıda anılanlar dışında, 1970’lerin devrimci hareketinde anılması gereken pek çok önemli kadro vardır. Örneğin Hüseyin İnan, Deniz Gezmiş’le birlikte THKO’yu kuran ve manifesto yazımında büyük emeği olan teorisyeniydi; 1972’de idam edildi. Yusuf Küpeli ve Münir Aktolga, THKP-C’nin ilk dönem teorik tartışmalarında yer aldı ancak Çayan’la yolları ayrıldı (daha sonra *Kurtuluş* dergisinde yer aldılar). Ertuğrul Kürkçü, Dev-Genç başkanlığını yapmış, Kızıldere’den sağ kurtulan tek kişi olarak yıllarca hapiste yattı; bugün hâlâ sosyalist siyasetin içinde bulunan bir tanıktır. Ali Haydar Yıldız, Kaypakkaya’nın yakın mücadele arkadaşı olup Vartınik’te şehit düşen TİKKO gerillasıdır; adı TKP/ML içinde efsanevi “Partizan” türkülerine konu oldu. Bedri Yağan ise Karataş’ın ardından Dev-Sol liderliği yapan ve 1993’te örgüt içi çatışmada öldürülen bir figürdü.

1970’lerin Siyasi Atmosferi ve Örgütler Arası İlişkiler

1970’li yılların Türkiye’sinde sol devrimci hareketler, sadece kendi iç dinamikleriyle değil, aynı zamanda geniş bir siyasi-toplumsal mücadele ortamının parçası olarak var oldular. Bu dönemin atmosferini anlamak, örgütlerin davranışlarını ve akıbetlerini açıklamak açısından kritiktir:

Devlet Baskısı ve “Kontrgerilla”: 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan ve 12 Eylül 1980 Darbesi’ne kadar uzanan süreç, Türk devletinin sola karşı sistematik baskı uyguladığı bir dönemdir. 12 Mart ara rejimi, Dev-Genç ve ilgili tüm sol yapıların kökünü kazımaya çalıştı; DİSK, TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası),

TİP gibi ilerici kurumlar kapatıldı. Ancak 1974 affıyla çok sayıda devrimcinin salıverilmesi, solun yeniden canlanmasına yol açtı. Bu canlanmaya karşı devlet içinde “gayri nizami mücadele” yöntemleri devreye sokuldu. Özellikle 1975 sonrasında, kontrgerilla diye anılan illegal yapıların (bugünkü bilgiler ışığında NATO’nun “Gladio” ağının Türkiye uzantısı) sol hareketi içeriden bölmek ve şiddet sarmalına çekmek için provokasyonlara giriştiği ileri sürülmüştür. 1 Mayıs 1977 Taksim Katliamı, bu provokasyonların en bilinenidir: Kalabalık mitingde açılan ateş sonucu 34 kişi hayatını kaybetti. Olayın failleri bulunmadı; ancak o dönem sol örgütler arasında güvensizlik tohumları ekildi ve devlet, sol içi çatışmaların fitilini ateşleme amacına kısmen ulaştı. Benzer şekilde 1978’de Maraş Katliamı ile Alevi halk kırımına uğratılmış, sonucunda ülkede sıkıyönetim ilan edilerek sol tamamen sindirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla devrimci örgütler, bir yandan tutuklamalarla boğuşurken diğer yandan bu unsurların tertiplediği katliam ve cinayetlere maruz kalmıştır. Bu şartlar altında, bazı sol militanlar zorunlu olarak yeraltına daha fazla çekilip silahlı mücadeleyi tırmandırma yoluna gitti; bu ise devletin baskılarını daha da artırmıştır.

Sağ-Sol Çatışması ve Sokak Hakimiyeti: 1970’lerde Türkiye, sert bir sağ-sol çatışmasına sahne oldu. Bir tarafta devrimci gençlik hareketi sokakları, fabrikaları, okulları örgütlemeye çalışırken, karşı tarafta ülkücüler olarak bilinen aşırı sağ milliyetçi gençlik grupları (MHP’nin paramiliter uzantıları) sahaya çıktı. Devletin güvenlik aygıtının zaman zaman bu ülkücü grupları solculara karşı kullandığı veya en azından bu gruplara göz yumduğu düşünülmektedir. 1975 sonrası hemen her gün Türkiye’nin dört bir yanında solcu ve sağcı gençler arasında silahlı çatışmalar yaşanır hale gelmişti. 1978 sonuna gelindiğinde bu çatışmalarda toplam

beş bini aşkın insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bu ortam, devrimci örgütler üzerinde hem bir tehdit hem de bir sınav oldu: Bir yandan kendi can güvenliklerini sağlamak zorundaydılar, diğer yandan halkı ülkücü-faşist saldırılardan koruma misyonunu üstlendiler. Dev-Yol gibi örgütler özellikle bu misyonu benimsedi; mahallelerde “devrimci disiplin” kurarak faşist grupları bölgelerine sokmamaya çalıştılar. Misal, Ankara’nın Dikmen-Tuzluca'yır semtleri veya Gazi Mahallesi, Fatsa gibi yöreler sol grupların “kurtarılmış bölge”si gibiydi. Buna karşılık ülkücülerin de bazı mahallelerde benzer tahakkümü bulunuyordu. Sıradan sol görüşlü memurları, öğretmenleri veya Alevi-Kürt sivilleri hedef alan katliamlar yaşandı (Komando kamplarında eğitilen bu gruplar, Kahramanmaraş ve Çorum katliamlarında baş roldeydi). Sonuç olarak sağ-sol çatışması, devrimciler için sürekli teyakkuz hali anlamına geliyordu. Bir sabah evden çıkan bir işçi, akşam kahvede vurulabiliyor; bir öğrenci yurdu basılıp solcu öğrenciler kurşuna dizilebiliyordu. Bu koşullar, örgütler arası ideolojik farklılıkları bir kenara itip hayatta kalma ve direnme içgüdüsünü ön plana çıkardı.

Örgütler Arası İlişkiler ve Çatışmalar: Ortak düşman karşısında birlik söylemi sık tekrarlınsa da 1970’lerde sol örgütler arasında ciddi rekabet ve zaman zaman çatışma yaşandı. İdeolojik ayrılıklar, bazı durumlarda fiziki kavgalara dönüştü. Özellikle üniversite gençliği içinde farklı fraksiyonlar birbirini engellemeye çalışabiliyordu. Örneğin ODTÜ’de Dev-Yol taraftarları ile THKO devamcılar arasında 1978’de kavgalar yaşandığı, hatta birkaç kişinin öldüğü kayıtlara geçmiştir. Yine İstanbul’da bazı semtlerde Dev-Sol ile Dev-Yol arasında duvarlara yazılacak sloganlar bile kavgaya sebep olabiliyordu. Bu tür iç çatışmalar nadir olmakla birlikte devrimci harekete zarar verdi. Daha yaygın olan çekişme, propaganda savaşı şeklindeydi: Dergiler ve bildiriler

aracılığıyla birbirlerini eleştiriyorlar, hata yapmakla suçluyorlardı. Maoist çizgideki TKP/ML ve TDKP (Halkın Kurtuluşu), Mahir Çayan geleneğini “*petit-burjuva maceracılığı*” diye eleştirirken; Mahir’ciler de onları “*püriten sekterlik*” ile suçluyordu. Bu tür ideolojik polemikler ortak cephe kurulamamasına neden oldu. Muhalefetleyen bir araya gelemeyen sol fraksiyonlar, 12 Eylül 1980 askerî darbesinin zindanlarında ve sonraki sürgün yıllarında ancak sınırlı ölçüde dayanışma geliştirebildiler. 12 Eylül Darbesi, yukarıda sözü edilen tüm örgütlerin aktif mücadelesini bir anda sonlandırdı: Lider kadrolarının çoğu tutuklandı, idamlar ve ağır işkenceler yaşandı, binlerce militan cezaevlerinde yıllarca hapis yattı. Türkiye devrimci hareketi bu süreçte büyük bir kırılma yaşasa da 1971-1980 döneminin mirası tamamen yok olmadı. Sürgünden ve hapishaneden çıkan kadrolar, 1990’larda yeni örgütlenmelere giriştiler veya legal demokratik siyaset zemininde mücadeleyi sürdürdüler. Daha önemlisi, 1970’lerin devrimci değerleri sonraki kuşaklara ilham kaynağı oldu. Bugün hâlâ Türkiye’de özgürlük ve eşitlik idealleri için mücadele eden gençler, Mahir Çayan, Deniz Gezmiş, İbrahim Kaypakkaya gibi önderlerin bıraktığı mirasa sahip çıkmaktadır. Bu yönüyle, 12 Mart 1971 muhtırasından 12 Eylül 1980 darbesine uzanan on yıl, Türkiye’nin devrimci tarihine hem trajik hem de öğretici bir dönem olarak damgasını vurmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye’nin oluşumu*. Kaynak Yayınları.
- Altıntaş, E. (2017). *Türkiye sol hareketlerinde 12 Mart dönemi*. Ankara.
- Belli, M. (1970). *Milli Demokratik Devrim*. Sosyal Yayınlar.

- Bianet. (2023). *51. yılında Kızıldere Katliamı*. Bianet. [Erişim bağlantısı](#).
- Bora, T. (2020). Left and Right Radicalism in the 1970s Turkey. *Birikim Dergisi*.
- Çayan, M. (1972). *Kesintisiz devrim I-II-III* [Broşür, yeniden basım: Belge Yayınları, 1991].
- Küpeli, Y. (1997). *Kesintisiz Devrimden 12 Mart'a*. İstanbul.
- Kışlalı, A. T. (2003). *Kemalizm, laiklik ve demokrasi*. Bilgi Yayınevi.
- Orhan, M. (2012). Deniz Gezmiş ve Arkadaşları için yapılan hafızalaştırma çalışmaları. *Memorialize Turkey*. [Erişim bağlantısı](#).
- Öztürk, E. (2013). Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu / Dev-Genç (1969-1971). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 68(1), 145–178. [Erişim bağlantısı](#).
- Perinçek, D. (1971). *Aydınlık Sosyalist Dergi'ye açık mektup*. Aydınlık Yayınları.
- Somer, S. (1988). *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi*. (1972). Deniz Gezmiş ve Arkadaşlarının Savunmaları.
- Toker, M. (1990). *12 Mart: Muhtıra ve darbe*. Bilgi Yayınevi.
- Yalçın, A. (2010). *Türkiye'de 68 kuşağı ve Dev-Genç*. İletişim Yayınları.
- Yıldırım, H. (2014). Türkiye'de gençlik hareketleri: 1960 sonrası süreç. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2), 163–184.
- Zabcı, C. (2004). Dev-Genç'ten THKP-C'ye: Türkiye sol hareketinde 1970 sonrası dönüşüm. *Toplumsal Tarih*, (124), 42–47.

**BİR KENT GELENEĞİ
DÜĞÜN SİNEMASI:
KİLİS'TEKİ SİNEMA GELENEĞİ
BAĞLAMINDA SİNEMANIN
SOSYAL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
ÜZERİNE BİR HAFIZA ÇALIŞMASI**

Meryem Tuba Būdüş¹

Giriş

Sinemanın diğer sanat dallarının aksine toplumun her kesimine ulaşabilmesinin birçok nedenini sıralamak mümkündür. Sinema, henüz doğmasıyla birlikte hızlı bir şekilde kentlere ulaşmıştır. Zira hâlihazırda var olan tiyatro, gösteri salonları veya kafe, restoranlarda gösterimler başlamıştır. Bu nedenle bu tarz bir salona sahip olan her kent, sinema ile hızlıca tanışma fırsatı bulmuştur. “Sinemanın gelişmeye başladığı yıllar göz önüne alındığında, sinemanın en belirgin özelliğinin öncelikle bir ‘kent’ eğlencesi olduğu anlaşılmaktadır” (Kirel, 2018, s. 67). Sinema, gelişmeye devam ettikçe salonlar da sinemaya özel bir şekilde inşa edilmiş ve bu salonlar kent sakinlerinin buluşma alanına dönüşmüştür. Özellikle küçük kentlerdeki insanlar sinemada

¹ Marmara Üniversitesi Sinema Televizyon Bölümü’nden yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Bir Kent Geleneği Düğün Sineması: Kilis’teki Sinema Geleneği Bağlamında Sinemanın Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Hafıza Çalışması” başlıklı raporu yarininkulturu.org/ sitesinde 27 Haziran 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

buluşmayı, daha önce evde veya başka buluşma alanlarında gerçekleştirdikleri ritüellerini sinemada gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. “Sinemaya gitmek gündelik yaşamımızda bizi bulduğumuz yere, kente ve diğer insanlara bağlayan bir eylemdir” (Kırel, 2018, s. 28). Bu anlamda “sinema tam anlamıyla bir kitle sanatıdır [...] Tam olarak yalnız yapılan bir faaliyet de değildir. Aileyle, okulla, arkadaş gruplarıyla ve sevgiliyle gidilebilir. Sinema, bütün bu grupların bir arada katılmaktan mutluluk duydukları bir faaliyettir” (Jarvie’den aktaran Kırel, 2018, s. 29). “Ayrıca sinema salonlarında yardım toplantıları, galalar, konserler de düzenlenmektedir. Bu durum salonların sadece film izlemeyle ilişkilendirilmemesi gerektiğini, salonların sosyal hayatın devamını sağlayan önemli ritüellerin de mekânı olduğunu gösterir” (Kırel, 2005, s. 229). Hatta bazen sinema salonlarının film izlemek dışında toplu olarak yapılan ritüellere ev sahipliği yapmasının yanında seyirciye gerçek anlamda bir deneyim sunduğu da tespit edilmiştir.

“Sinema deneyimi, kişilerin sinema salonunda film izlerken yaşadıkları her türlü seyir deneyimini kapsar. Bu deneyim içinde filmi, çeşitli kimliklerde ve bilinçliklerde izlemek; salondaki diğer izleyicilerle ortak bir deneyimi paylaşmak, karanlık salonda, projektörün aydınlattığı beyaz perdedeki görüntüleri izlemek, bir tür sözleşme yapmak; izleyicilerle film aracılığıyla etkileşmek; perdedeki karakterlerle duygusal bir ilişki geliştirmek; film aralarında yemek, içmek; sinema mekânıyla farklı bir ilişki yaşamak; film sonrası filme dair duygu ve düşünceleri çevreyle paylaşmak gibi pratikleri barındırır.” (Akbulut, 2014, s. 4-5)

Görüldüğü gibi sinema deneyimi birçok farklı etkeni içeren bir edimdir. Fakat bazen tüm bu deneyimleri içinde barındıran daha kapsamlı alışkanlıkların da yaşandığı gözlemlenmiştir. Bunun en

spesifik örneği ise altmışlı-yetmişli yıllarda ölkemizin henüz küçük bir ilçesi olan Kilis'te yaşanmıştır. 1960 ile 1980 yılları arasında Kilis'teki sinema salonları, evlenen çiftlerin düğününe ev sahipliği yapmıştır. Televizyonun yavaş yavaş sinema seyircisini eve kapatması, ölkede gelişen politik atmosfer gibi genel sebepler ve ilçe özelinde yaşanan bazı talihsizlikler, bir süre sonra bu alışkanlığın son bulmasına sebep olmuştur. Sadece o dönem yaşayan kuşağı değil aynı zamanda bir sonraki kuşağı da dilden dile dolaşan efsanesiyle etkisinde bırakan düğün sineması, Kilis'te ilk açılan sinema salonunun sahibi Haşim Özyurt'un fikriyle serüvenine başlamıştır. Bu yirmi yıllık süreç, gerek o dönemi bizzat deneyimleyen annem Şenel BÜDÜŞ ile yapılan, gerekse bu konu hakkında daha öncesinde yapılmış çeşitli derinlemesine görüşmelerden faydalanılarak ele alınmıştır. “Bir kişiyle geçmişinde yaşadığı olaylar, inançlar, duygular hakkında yapılan görüşmeleri” (Neuman'dan aktaran İlbuğa, 2021) kapsayan sözlü tarih araştırması olarak nitelendirebileceğimiz bu görüşmeler, unutulmaya yüz tutmuş bir süreci bir nebze de olsa aydınlığa kavuşturmanın en etkin yöntemlerinden biridir.

Düğün Sineması

Sinema ile düğün kelimelerini bir araya getirmek pek de mümkün değil gibi durmaktadır. Fakat sinema eleştirmeni Onat Kutlar'ın (1936–1995) başyapıtı olan eserine tam da bu iki sözcük ismini vermiştir: *Sinema Bir Şenliktir* (1984). Kutlar, kitabının önsözünde “Evreni uçurması için ekranın beyaz göz kapaklarına projeksiyon makinesinin ışığının vurması yeterlidir...” der. Kilis'te ise bu beyaz göz kapaklarına vuran projeksiyon makinesinin ışığı, bir çiftin en mutlu gününe ev sahipliği yapabilmıştır. Düğün salonları, henüz kentin kamusal alanında yer almadan önce sinema salonları bu şenlikli görevi

üstlenmiştir. “Düğün salonu yoktur. O yıllarda Kilis’in zenginleri Gaziantep’ten orkestra kiralarak Ayşecik Parkı’nda (çay bahçesi) balo yaparmış. Ama Kilis’in varlıklı olmayan çoğunluğu için düğünü sinemada yapmak oldukça ekonomik bir çözüm olur” (Özdemir, 2018, paraf. 5). Tabii balo şeklinde olan düğünler, kentin kalburüstü kesimi için geçerli bir durumdur. “İnsanlar, önceleri havuş denilen bahçelerde yaparlardı düğünleri” (Güleraslan, Sinemalı Düğünler, 2018). “Bir de bir kadın vardı. Gözü görmeyen, Kör Elif derlerdi. Elif’i ismi. Yanında da bir tef çalan kadın” (Demircan, Sinemalı Düğünler, 2018) ... “Cümbüş Ahmet vardı. Cümbüş çalardı bu kişi. Bunlar memleketin beyle (böyle) düğünlerinde başrollerde oynayan kişilerdi” (Sevindi, Sinemalı Düğünler, 2018). “Kör Elif’in varlığı düğün sineması döneminde de eskiye nazaran azalsa da devam eder. Sinemada düğün yapamayanlar, parası olmayanlar ise Kör Elif ile yapardı” (Katılımcıdan aktaran Tarçın, 2020). Kör Elif’in tercih edilme sebebinin altında ekonomik sebeplerin yanında yaşam tarzları da etkili olmuştur.

“Mutaassıp olanlar Kör Elif ile yapmayı tercih ederdi. Çünkü sinemada kadınlar ile erkekler aynı salonun içindeydi. Ama Kör Elif ile yapılırken kadınlar ile erkekler ayrı olurdu. Kör Elif, sadece kadınları eğlendirirdi. Mesela kız kardeşim Güler, benden önce evlenmesine rağmen düğünü Kör Elif ile yapılmıştı. Çünkü damat evi hem yoksul hem de mutaassıp bir aileydi” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Balo tarzında veya Kör Elif ile evlerin havuşlarında yapılan düğünlere eklenen “düğün sineması” ise oldukça ilginç bir şekilde başlar. “Düğüncüler gelip sinemadan sandalye kiralamak istiyorlar. Bizim peder de birkaç defa veriyor. Bakıyor ki sandalyeler geri gelmiyor. O zaman peder diyor ki: Bunu böyle yapacağımıza

gelin sinemada yapalım düğününüzü. Size ben güzel de bir Türk filmi açarım sazlı sözlü (...)" (Özyurt, Sinemalı Düğünler, 2018). Bu teklif, her ne kadar münferit bir düğüne neden olabilir gibi düşünülse de öyle olmaz. Kent sakinleri sinema salonunda film izlenerek yapılan düğünü ilginç bir şekilde sahiplenir. "Eğlence tipi tek olduğu için, sinema olduğu için e tabii insanların çoğu da düğünleri sinemayla yapmaya başladı" (Güleraslan, Sinemalı Düğünler, 2018). Özyurt'un bu fikriyle kentte yapılan düğünlerin büyük bir çoğunluğu, kadınlarla erkekleri aynı salonda buluşturmakla kalmamış aynı zamanda kültürel bir aktiviteyi de içine almıştır. Hatta bu çalışmada sık sık başvurulanan Sinemalı Düğünler (Enver Günevi Uslu, 2018) belgeselinin isminin aksine bu geleneğe "düğün sineması" denilmektedir. Buradaki nüans ise oldukça önemlidir. Belgesele seçilen isimde "düğün" mevzusu daha ön plana çıkarılırken geleneğin esas adı olan "düğün sineması"nda, sinema olgusunun altı daha çok çizilmektedir. Kilis'in kent sakinleri, sinemayı, düğünün de önüne koymuşlardır.

"Belgeseli, şehrin hafızasının ortaya çıkarılmasında önemli olarak görüyorum. Bu şehrin geri plandaki büyük hafızası içerisinde yakın dönemdeki sürecin yaşanmışlığının anlatılması bizim için önemlidir. Ben o zaman küçüktüm, biz düğün sinemaları derdik. Belgeselin ismi Sinemalı Düğünler ama Sinemalı Düğünler deyince düğünler öne çıkıyor. Biz buna çocukken düğün sinemaları derdik. Biz aslında düğüne değil, sinemaya giderdik. Bunu da açıkça söyleyeyim. Genelde düğünler yazın olur, yazlık sinemalara giderdik. Biz o zaman sinema seyretmeye giderdik, birileri de evleniyordu. Bunu da itiraf edeyim. Çocukluğumu hatırlıyorum, aile boyu giyinir biz sinema seyretmeye giderdik. Sinemanın sıcaklığı, samimiyeti, içtenliği, hâlâ bugün o günlerin güzelliği aklımızdadır." (Karacoşkun'dan aktaran Özcan, 2018)

Sinemaya düğünü seyretmeye değil, düğüne sinema seyretmeye giden insanların kenti olmuştur Kilis. Üstelik düğün diye eğlen-
celi filmler izlemek gibi bir beklentileri de olmamıştır. Bazen
komik, bazen de gözyaşlarının sel olduğu filmlerle evlenmiştir
insanlar. “Belki de dünyada rastlanabilecek tek örnek, bu süreç
içerisinde. İnsanlar; Türk sinemasının dramatik, kimisi roman-
tik, hatta komik filmlerini izleyerek dünya evlerine giriyorlardı”
(Özdeğül’den aktaran Özcan, 2018)

Tanışma

1950’li yıllar, tüm ülke için olduğu gibi Kilis için de bir kırılma
noktasıydı. Kentin gündelik hayatında bazı alışkanlıklar şekil de-
ğiştiriyordu. Bu alışkanlıkların en önemlilerinden biri ise
gençlerin tanışma şekilleriydi.

*“Bu süreçte sinema salonlarının, ilk aşkların yaşandığı, sev-
gililerin bir araya geldiği, insanların sosyalleştikleri
mekânlar olarak yeni sosyal alanlar yaratması, yeni ilişkiler
kurulmasına vesile olması, filmler üzerinden bakış açıları-
nın değiştirmesi/dönüştürmesi önemlidir. Sinema,
toplumdaki iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi kabullerinde, ge-
lecek perspektiflerinin oluşmasında, siyasi bilinçlenme, giyim
kuşam ve yeme içme yelpazelerinde farklı kültürlerin, kentle-
rin ve coğrafyaların tanınmasında merkezî bir rol
oynamaktadır.” (İlbuğa, 2021)*

İlbuğa’nın Türkiye özelinde dile getirdiği bu gelişmelerin nere-
deyse bir benzeri de özellikle altmışlı yıllardan itibaren Kilis
kentinde yaşanmaktaydı. İlbuğa’nın hatırlattığı, oldukça geniş
perspektifteki değişimlerden daha çok sosyalleşme kısmı Kilis
özelinde etkili olmuştur. Kilis’teki sinemalar; daha çok ilk aşkla-
rın yaşandığı, kent sakinlerinin bulunduğu, sevgililerin bir araya

geldiği bir alan olmuştur. Bu anlamda sinema, Kilis'te derinleşmesine değişimlere ev sahipliği yapmamıştır.

“1950'den sonra bütün genç kızlar, Karataş'a, Santral Park'a taşınır oldular. Bilhassa pazar günleri iğne atılsa yere düşmezdi. Ayrıca orta dereceli okullarda birlikte okuyan gençler kendi aralarında anlaşmakta bir sakınca görmediler. Yani ucundan kıyısından, şehir sosyal bir değişim yaşamaya başladı (...)" (Barutçu'dan aktaran Mercimek, 2018)

Bu dönemde ilk sinema salonunun açılması ise yavaştan varlık gösteren değişim rüzgârının lokomotifi görevini üstlenir. Kamusal alanda pek fazla varlık gösteremeyen kadınlar, evden çıkmaya ve sosyalleşmeye başlar. Barutçu'nun da bahsettiği gibi 50'lerden sonra muhafazakâr bir yapıya sahip kentte, gençler kamusal alanda bir araya gelip evlenecekleri insana karar vermeye başlamıştır. Barutçu'nun bahsettiği Karataş ve Santral Park gibi genelde yaz mevsiminde yoğun olarak gidilen mekânlara alternatif olarak kışın da gidilebilen sinema salonları açılmaya başlamıştır. Özellikle bu salonlardan biri Kilis kentinin tarihine geçecek bir geleneğin başlamasının müsebbibidir. “Bulgaristan göçmeni olarak Kilis'e yerleşen Haşim Özyurt, yazlığı ve kışlığı olan, o günün şartlarına göre modern bir sinema salonu açtı” (Barutçu'dan aktaran Mercimek, 2018). Özyurt'un açtığı sinema salonu, yirmi yılı aşkın bir süre kentin sosyo-kültürel hayatına yön vermekle kalmamış, aynı zamanda genç kadınların özel alandan kamusal alana çıkmasına ve görücü usulü yerine tanışma usulü ile evlenmeye başlamasına vesile olmuştur. Her ne kadar o yıllarda görücüye gitme, kız isteme gelenekleri devam etse de evlenme çağındaki kadınlar ve erkekler, tüm bu ritüellerden önce birbirlerini uzaktan da olsa görmeye ya da karanlık sinema salonlarında buluşup el ele tutuşmaya, tanışmaya başlamışlardır. Daha öncesinde, gençlerin düğün gecesine kadar birbirlerini görme

şansları bile yok denecek düzeydeydi. Bu noktada çok spesifik bir yaşamışlığa kulak vermek yerinde olacaktır.

“(...) Yine Özyurt Sineması’yı sanırım. Genelde oraya giderdik. Hangi filmi izlediğimizi hiç hatırlamıyorum ama. Bilet almak için gişeye yöneldim. Gişede genç bir delikanlı vardı. Biletin parasını verdim ve tam oradan ayrılacakken bu genç delikanlı 25 kuruşun eksik olduğunu söyledi. Ama fazlasıyla kaba bir şekilde söylemişti bunu. Oysa ağzını açmadan önce oldukça etkilemişti beni. Yakışıklı olmadığını düşündüğüm ama bir şekilde beni etkileyen bu genç adamın kan çanağına (alkollü olduğunu ima ediyor) dönen gözleri ve o kaba sesi, tüm film boyunca aklımdan gitmemişti. İzlediğim filme dair hiçbir şey hatırlamamamın sebebi de bu olsa gerek. Bir yandan maruz kaldığım kabalık dolayısıyla içimde bir nefret, diğer yandan da daha önce tatmadığım garip bir duygu... Bu duygu peşimi bırakmadı bir türlü. O sinema gişesinde aklımı başımdan alan genç adama sanırım ilk görüşte âşık olmuştum. Ve o ilk görüşte âşık olduğum adamla evlendim (...)” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Büdüş’ün evleneceği kişiyi ilk gördüğü, görmekle kalmayıp, sesini duyup tavrını gördüğü yerin sinema salonu olduğunu anlıyoruz. Böylece, film izlemek değil ama sinema salonuna gitmek eyleminin birçok önemli misyonu üstlendiği görülmektedir.

“(...) Sanırım nişanlıydık. Ben nişanlıyken Adana’nın bir köyünde öğretmenlik yapıyordum aslında. Herhalde tatil için Kilis’e gelmişim. Kendisiyle sinemaya gittik. Hangi film olduğunu yine hatırlamıyorum. Sanırım bu kez de heyecandan ve tedirginlikten unutmuşum. Daba doğrusu filme odaklanamamışım. Locada oturduk. Zaten çiftler sinemaya giderse hep locada otururdu. Ama localar da öyle iki kişilik

değildi. Başka çiftler de vardı. Elimi tutup öpmeye çalıştı. Fakat ben çok utangaçtım. “Ne yapıyorsun, bizi görüyorlar!” diyerek engelledim. Baban da birkaç kere daha şansını deneyip bıraktı. Zaten ben tüm film boyunca diken üstünde oturdum. Çok utanmıştım.” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

“Oralarda istediğin her şeyi yap” (Yavuzcan, Sinemalı Düğünler, 2018). “Locanın sağı solu kapalı. Bes (sadece) önü açık. Perdenin taraf. Kimse rahatsız etmesini diye...” (Göycıncık, Sinemalı Düğünler, 2018). Bizzat dönemi yaşayanların dile getirdiklerinden yola çıkarsak Özyurt Sineması özelinde Kilis’teki sinemalar; sadece film gösterimlerine, düğünlere ev sahipliği yapmakla kalmamış, ilk bakışa, ilk aşka da mekân olmuştur. Dönemin şartlarında kışın kadınların da bulunabileceği belki de tek yer, sinema salonları olmuştur. İç mekânda kalıp görücü gelmesini bekleyen genç kadınlar, dış mekâna çıkarak karşılaşmaya, tanışmaya, âşık olmaya başlamıştır. “Özellikle de kadınların sinema salonlarına gitmesi o dönemde bir parça zordur. Sinemalı düğünler, bu anlamda kadınların sinemayla buluşmalarını sağlayan çok önemli bir fırsat aslında” (Özdengül’den aktaran Mazi, 2018). Zira Kilis dışındaki büyük kentlerde dahi kadının tek ya da sevgilisi, nişanlısıyla sinemaya gitmesi pek mümkün değildir. Kilis dışında, daha büyük bir kentte yaşamını sürdüren kişilerden de benzer beyanatlar alınmıştır. “Nişanlandım, nişanlımla sinemaya gideceğim, yalnız olmaz dediler. İkimizi göndermediler. Hısım akraba bu gibi durumlarda eşlik ederlerdi. Sinemaya yalnız gidilmezdi” (Kırel, 2005, s. 157). Artık sinemaya gitmek, sadece bir film izlemek değil, aynı zamanda bir sosyal aktivite, eğlenmeye, tanışmaya, kaynaşmaya ortam yaratan bir etkinlik haline gelmiştir.

Evlilik

Düğün Sineması (Sinema) Öncesi Hazırlık

Davetiye (Bilet)

Kente sinema salonları nasıl çok geç girmişse davetiye de aynı şekilde son dönemlerde benimsenmiştir. Sinema salonlarından önce kapı kapı dolaşarak yapılan sözlü davetler, düğün sineması ile artık yazılı bir materyal olan bilet vasıtasıyla yapılmaya başlanmıştır. “Tabii bilet dağıtılırdı. O zaman kartlar yoktu. Davetiye gibi dağıtırdık. Kız evini dağıtır. Oğlan evini dağıtır. Aha bilet, aha bilet, işte bilet, işte bilet...” (Sinemalı Düğünler, 2018). Sinemacının bileti vardı. “Normal biletti, çifte özel bir bilet değildi. Bu biletlerin parası sinema kiralanırken peşin olarak ödenir” (Aktarıcıdan aktaran Tarçın, 2020). Aktarıcıların da dediği gibi sinema salonları sadece düğünlere mekân olmakla kalmamış, aynı zamanda davetiyelere de materyal sağlamıştır. Fakat tıpkı bir düğün davetiyesinin tüm aileyi çağırması gibi bilet de tek bir kişiye kesilmiş olsa da tüm aileye yapılan bir davet olarak değerlendirilmiştir. Bazen tek bir koçan bilet ile koca bir aile düğüne gelir, haliyle salonda hınca hınç bir kalabalık oluşmuş.

“Kadının biri gelor (geliyor), bir bilet veror (veriyor) elime. ‘Nere (nereye) yorum (arkadaşım)?’ dedim. ‘Sinemaya oğlum’ dedi. ‘Kaç kişisin sen?’ dedim. ‘Bir kişiyim’ dedi. ‘Altı tene (tane) ayağın var!’ dedim. ‘Nedek (ne yapalım) oğlum, idare et’ dedi. ‘Paramız yok, çocukları sokağa mı bırakak (bırakıp) gelek (gelelim)!’ dedi” (Göycincik, Sinemalı Düğünler, 2018). Sinemacı Kara Kemal olarak bilinen Göycincik’in ifadelerinden anlıyoruz ki “düğün sineması”, sinemaya gidecek parası olmayan aileleri sinema ile buluşturma, geceleri hep birlikte kamusal alana çıkarak eğlenmelerini, kültürel bir aktivite yapmalarını sağlama misyonunu da üstlenmiştir. “Sinemanın kapısından, içerisinde sinemadan görevli bir kişi biletleri alır. ‘Kaç kişisin?’ ‘Beş’ ‘Beş

tane bilet vereceksin!’ der. Bilet yoksa, başka sinemadan bilet varsa arasına sıkıştırılır. Beş kişi, yedi kişi verir o bileti” (Güleraslan, Sinemalı Düğünler, 2018). O zamanlarda sinemalarda paralı yoktu çok. Paralı giden olmazdı. Düğün oldu mu gelirlerdi. Çok kalabalık olurdu” (Körükçü, Sinemalı Düğünler, 2018).

“(...) sinema salonları çok olsa bile benim sık sık sinemaya gitme şansım olmuyordu. En başta ailemin maddi durumu çok kötüydü. Bilet alacak paramız olmazdı. Düğün sinemalarına ise annem beni götürmezdi (...)” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Aktarıcıların beyanından da anladığımız üzere yoksul ailelerin sinema ile buluşması ancak düğün sineması ile olabilmektedir. Düğün sineması, muhafazakâr ailelerdeki kadınların veya kız çocuklarının beyazperde ile buluşmasını mümkün kılmakla kalmamış, aynı zamanda asla bilet alıp sinemaya gidemeyecek çocukları ve gençleri de salonlarda buluşturmuştur.

Atıştırmalıklar (Patlamış Mısır Öncesi)

Düğün sinemasına gitmek, sadece film izlemeye gitmek değildir. Düğün sineması, bir kent geleneği olarak kapsamlı bir sürece tekbül etmektedir. Düğün sineması, sadece düğün sahipleri için değil, davetliler için de detaylı bir hazırlık süreci içerir. Düğün olduğu günler hazırlıklar erkenden başlamaktadır.

“Düğün sineması; sabah, öğle, akşam olabilirdi. Sabah sineması saat 10.00’da başlardı. (...) Düğün sinemasına gitmek için yapılan hazırlıklar da bir başkaydı. Sabahleyin işler erken bitirilip, yemekler çabucak pişirilirdi. Giyecekler ütülenip, hazır vaziyette asılırdı. Daha sonra sıra, sinemada yenecek kuruyemiş ve meyvelere gelirdi. Kavrulmuş karpuz ve kavun çekirdeklerinin kokusu, bütün bir mahalleye yayılırdı.

Komşular haberleşerek hep beraber sinemaya gitmek için anlaşırlardı. Film arasında çocuklara yedirilmek üzere, salatalık, hıtta acur (ince acur), peynir, ekmek, su şişeleri çantalara yerleştirilirdi.” (Yalman, 2020)

“Düğüne gidilecek ya sinema seyredilecek ya çıtır çıtır böyle işte çerezler yenmeli” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). “İşte porta-kaldı, elmaydı, işte vs getirirlerdi” (Yabanoğlu, Sinemalı Düğünler, 2018). “Buzcu Muharrem vardı. Giderdik. Beş kuruşluk buz isterdik. Bize işte on santim buz keserlerdi. İpe takar eve getirirdik. Niye? İşte sinemaya gidicik (gideceğiz). Hava sıcak. Çocuklar su ister. Kadın perişan mı olsun? Annem perişan mı olsun?” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). Seyretmek eylemi ile özellikle çerez yeme eyleminin bir arada düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Tıpkı günümüz ana akım film izleme deneyiminin mısırsız düşünülememesi gibi. Bir yandan da çoluk çocuk gidilen ve ara ile birlikte aşağı yukarı iki saatten fazla süren bir etkinlikte küçükleri oyalama amacının olduğunu da anlarız. Sıkılan veya mızırdanan çocuğa bir nevi emzik görevi gören bu atıştırmalıkların hiçbir sorun yaşanmadan salona rahatça sokulduğu anlaşılmaktadır. Salonda bulunan zengin davetli de yoksul davetli de aynı şekilde aynı filmi izleyip aynı şeylerden atıştırıp aynı havayı solumuştur.

“Türkiye’de 1960’lı ve 70’li yıllarda sinemaya gitme deneyiminin, ‘mahalleli, cümbür cemaat, sarmalı dolmalı sinemaya giderdik’ biçiminde anlatılaştırılmasının, filmlerde, romanlarda yeniden üretilen bir mit olduğu iddia edilebilir. Üstelik bu mitin, o dönemde perdeleri kaplayan filmlerin anlatılarında görünür kılınan sınıfsal farkların evlilikle ortadan kaldırılması gibi bir bütünleşme arzusuna bağlandığı da eklenebilir. Filmsel anlatılar ve bu filmlerin

seyir deneyimi; sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle olarak “biz” kimliğini inşa ederler.” (Akbulut, 2014: 8)

Kapıda Karşılama (Salona Yerleşme)

Sinema, farklı amaçlarla salona gelen herkese kucak açmıştır. Zira hangi amaçlarla, hangi sosyal sınıftan, hangi yaştan olursa olsun hepsinin “film izlemek” gibi bir ortak amaçta birleştiği söylenebilir. “Film afişleri bir sinema çalışanının sırtında olur ve sokak sokak dolaşarak anons yapardı. (...) Düğünü olanların film seçme şansı yoktu. O hafta hangi film gösteriliyorsa o seyredilirdi” (Ağcabay’dan aktaran Özdemir, 2020). Düğün sinemasına kiralanan seans tam olarak düğün sahibi tarafından kapatılmaktadır. Düğün sinemasının olduğu seansa biletli seyirci de girebilmektedir. Bu nedenle sinemaya seyirci çekmek için yapılan birtakım alışkanlıklar vardı. Bunlardan biri de Ağcabay’ın aktardığı gibi bir nevi tellallık yapan birinin film afişi ile birlikte sokaklarda dolaşmasıdır. Elinde davetiye yerine geçen bileti olan da olmayan da sokaklarda yapılan anonsun ardından sinemaya koşturmaktadır.

“(...) Her neyse, öncelikle düğün sahipleri sinema salonu ile anlaşır, düğünün hangi seansta olacağına karar verirdi. Ama tüm seansı ya da koltukları kapatmak gibi bir durum yoktu. O seansta yer varsa yine dışarıdan film izlemek isteyenler bilet alıp gelebilirdi. Ama biletlerin büyük kısmı düğün sahipleri tarafından satın alınır ve davetlilere bedava dağıtılırdı. O yıllarda düğün davetiyesi olarak sinema bileti dağıtılırdı.” (Şenel Būdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

“O zaman sinema nerdeydi? Herkes kaç kaç davetli de gelirdi davetsiz de” (Sinemalı Düğünler, 2018). “Valla biz toplanıp giderdik” (Ünalp, Sinemalı Düğünler, 2018). “Yirmi, otuz, kırk

kişi arkada sıra beklerler. Kapı açıldı mı gümbür gümbür içeri girip yer almaya.” (Sinemalı Düğünler, 2018)

Anlaşılacağı üzere, gerek düğüne davetli olmadığı halde bilet alıp gelen, gerek davetli olmayıp bilet de almayan, gerekse de bir bilet ile tüm aileyi getiren seyirci bir şekilde içeriye girmektedir. Bazen kavga-dövüş bazen rica minnet salona giren seyircinin deneyimi bunlarla sınırlı kalmaz. Salondaki sandalye sayısından fazlası geldiği için bu kez de yer ilesi başlar. “Ayakta izleyen de olurdu. Yer bulabilen otururdu. Yer bulamayan oturamazdı.” (nalp, Sinemalı Düğünler, 2018). “Genelde hanımlar otururlar. Hanımlardan ayakta kalan kalmaz” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). “Kadın erkek karışık oturmaz. Erkekler ayakta beklerler” (Göycıncık, Sinemalı Düğünler, 2018). Sinemacı Kara Kemal’in sırtında film afişi sokaklarda dolaşırken söylediği dizelerden (“Başlıyor ilaveler, başlıyor ilaveler. Bayanlara balkon, erkeklere salon”) (Göycıncık, Sinemalı Düğünler, 2018) de anlaşılacağı üzere salonlarda haremlık selamlık yapılmakta olsa da günün sonunda tüm kadınlar oturup yerleşmedike erkekler oturmamakta, kapıda tüm kadınların yerleşmesini beklemektedirler.

Düğün (Sinema)

Düğün sinemasının en renkli kısmı ise sadece film izlemek için tasarlanmış bir salonun, damat ile gelinin oturacağı, davetlilerin eğleneceği, nikhın kıyılacağı, takıların takılacağı bir mekâna dönüştürülmesidir.

“Damatla geline özel bir yerimiz söz konusu. (...) Onlar çünkü sahnede otururlar. Karşıda olurdu. Bazısı da yan tarafa koyarlardı. Tahta sandalye, masa... Damatla gelin gelmeden önce işte

masayı süslerler. Üzerinde işte bir tane mum yanar, masanın üzerine de genelde şey korlar efendim: Bu yine o halılardan. ‘Kız kaçırın’ halısı diye halı açarlardı. Duvar halısını açarlardı.” (Sinemalı Düğünler, 2018)

Gelin ile damat masasına verilen isimle “şeref locası”nın kurulacağı yer zaman zaman zaman değişse de dizaynı genelde aynı çizgide ilerlemiştir. Tabii asla değişmeyen şey, sadece filmler olmuştur. Düğün sineması demek mutlaka bir Yeşilçam filminin izlenmesi demektir.

Düğün yapan aileler, kuyruklu yabancı marka taksilerle şehirde tur attıktan sonra, temmuz sıcağı, zemheri soğuğu demeden sinemaya doluştular. Şeref locasının ön sırasına damatla gelin, arkalarına kaynanalar, görümceler, teyzeler, halalar kurulur oldu. Hem Türk filmi seyredildi hem de yürek soğutan külâh külâh dondurma yenildi. Kadınlar külfetli ev düğünlerinden kurtulmuştu. (Barutçu’dan aktaran Mercimek, 2018)

Barutçu’nun dile getirdiği dondurma ikramı, geniş bir kesim için çok büyük bir lükstür. Dondurma gibi bir ikram; sadece kentin ileri gelen, kalburüstü ailelerinin düğün sinemasında görülmüştür. İkram, düğün sinemasının sahibinin hangi ekonomik sınıfa dâhil olduğunu açık ederken bazı kent gelenekleri ise hiç değişmemiştir. Örneğin Kilis düğünlerinde erkeklerin “yohh yohh”, kadınların ise “zılgıt” çekmesi herkes tarafından yapılan bir ritüeldir.

(...) Güveyin arkadaşları sinemaya girerken “yoh yohh” çekerlerdi. Sinema perdesinin önünde halay çekerlerdi. Film başlayınca herkes oraya odaklanır, filme ara verilince misafirler yeniden keyif ederdi. Film bitiminde “yoh yohh”lar çekilerek arabalara binilirdi. Gelin arabası önde olacak şekilde Kilis’in

içinde korna çalarak düğün evine gidilirdi. (Şaşoğlu’ndan aktaran Tarçın, 2020)

Şaşoğlu’nun dediği gibi “yohh yohh” ve halay, Kilis düğünlerinin düğün sineması döneminde de vazgeçilmezi olmuştur. Fakat tüm bu vazgeçilmezlerin nerede ve düğünün hangi anında yapıldığı farklılık göstermektedir. Zira bu noktada aktarıcılar çoğunlukla değişik beyanatlarda bulunmuşlardır.

“Film başlamadan önce gelin ile damat kol kola salona girer ve alkışlar eşliğinde locaya çıkarlardı. Gelinin ve damadın annesi, yakınları da bu locada olurdu. Hep birlikte film izlenirdi. Film bitince düğün de bitmiş olurdu. Oynamak, eğlenmek isteyenler salondan çıktıktan hemen sonra ya da düğün alayı sırasında bir yerde durarak oynarlardı. Yine ekonomik durumu iyi olanlar sinema salonunda mevsime göre ikram yaparlardı. Eğer yaz mevsimiye düğün yazlık sinemada olur ve genelde dondurma dağıtılırdı. Eğer kış mevsimiye kışlık sinemada olur ve çerez dağıtılırdı. Tabii düğüne gelen davetlilerin kıyafetleri de öyle abartılı olmazdı. Normal günlerde sinemaya nasıl giyinip gidersek öyle giderdik. Sinemaya giderken genelde döpiyes tarzı, şimdilerle kıyaslayınca çok daha özenli ve ağırbaşlı giyinilirdi.” (Şenel Būdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Būdüş’ün dile getirdiği kıyafet mevzusu da yine “düğün sineması” geleneği açısından önemli bir ayrıntıdır. Davetliler; tuvalet tarzı, şaşaalı, göz alıcı giysiler tercih etmemişlerdir. Normal balo tarzı veya köy, bahçe (havuş) düğünlerinde pullu, yaldızlı, tüllü, gösterişli kıyafetlerin tercih edilmesinin aksine düğün sinemasına giden seyirci, film seyretmek amacıyla olduğu için daha rahat ve gösterişsiz kıyafetleri tercih etmiştir. Bu durum da yine davetlilerin düğünde eğlenmektense sinema seyretme eylemini ön plana koyduğunu göstermektedir.

(...) Otururduk sinemaya, film başlar, karşımızda perde film oynardı, onları seyreder biz de ağlardık. Davetlilerin hepsi oraya gelirdi. Düğün sahibi sinema salonunu kiralar, düğün tarihi, saati ve hangi sinemada (Özyurt sineması, Güneş sineması, Renk sineması) olduğu herkese söylenir, düğün sahibi (oğlan evi) parasını öder, davetliler para ödemededen oraya gider. Film seyredilir, film bittikten sonra düğün biter, herkes evine gelir. Gelinle damadın ayrı özel bir yeri vardır, locada otururlar. Gelinle damat kalkmaz oynamaya, çünkü oyun yok, perde bu. O günkü film hangisiyse o oynardı. Film arasında herkes takacağını takardı. Gelinle damat ayağa kalkardı, takı takmak isteyen herkes takacağını takar giderdi. (Tarçın, 2020)

Aktarıcıların beyanlarından yola çıkarak düğün sineması esnasında film izlemek dışında yapılanların genellenemeyeceğini görüyoruz. Kimisi gelin ile güveyinin (damadın) locada aile büyükleriyle birlikte oturduğunu dile getirirken kimisi perdenin yan tarafında sahnede oturduklarını ifade etmektedir. Ayrıca takı takmanın film arasında yapıldığına herkes hemfikirken eğlenme yani göbek atıp halay çekme kısmının tam olarak ne zaman yapıldığına dair kesin bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Yine film arasında veya sinema salonundan çıkıldıktan sonra konvoyun durdurulup yol ortasında oynandığını beyan edenler de vardır. Netice itibarıyla esas mevzunun film seyretmek olduğu, düğün eğlencesinin film izlemekten arta kalan zamanlara sıkıştırılan bir mesele haline geldiği anlaşılmaktadır.

Sınıf Farkı

Düğün sineması her ne kadar ekonomik durumu farklı olan bireyleri aynı salonlarda ağırlayıp aynı filmlerle buluştursa da kent sakinlerini eşitleyememiştir. Zengin düğünü ile fakir düğünü

birçok etkenden dolayı yine bariz bir şekilde ayrılmıştır. Kimi zaman ikramlardan, kimi zaman da filmin gösterim zamanından dolayı bir eşitlik durumundan söz edilemez.

“(...) Ayrıca gündüz matinesiydi. Genelde ekonomik durumu çok iyi olmayanların düğünü gündüz matinesinde olurdu. Akşam matinelerinin biletleri daha pahalı olurdu”. (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022).

Büdüş, düğünü ile ilgili verdiği birçok detayda sınıf farkının altını çizer. Her ne kadar kentteki büyük çoğunluğun düğünü sinemada olsa da birkaç belirgin detay ile zengin düğünü ile yoksul düğünü birbirinden ayrılır. Örneğin Büdüş’ün, düğününün gündüz matinesinde gerçekleştiğini söylerken bu duruma biraz hayıflandığı gözlemlenir. Zira *Sinemalı Düğünler* belgeselindeki aktarımlardan yola çıkılarak, suarede yapılan düğünlerin açıkça bir varlık göstergesi olduğu anlaşılmaktadır. “Kayınbabam biraz varlıklı. Gündüz sineması yapmadı. Gece sineması yaptı” (Kesmenoglu, *Sinemalı Düğünler*, 2018). “Gece sinemasında düğün olduğu zaman popüler” (Soyalan, *Sinemalı Düğünler*, 2018). “Parası olan zaten gece düğünü yapar” (Özyurt, *Sinemalı Düğünler*, 2018). “(...) Tabii durumu maddi anlamda çok da iyi olmayanlar gündüz sinemasını tercih ederler. Yüzde elli fark var.” (Yabanoglu, *Sinemalı Düğünler*, 2018). “Biz sinemada iki gelin damat oturduk. Birimiz bir locada birimiz bir locada oturduk. Parasını ödeyemediğimiz için kirayı paylaşmıştık” (Katılımcıdan aktaran Tarçın, 2020). Son aktarımdan anladığımız kadarıyla bazen çok daha zor durumda olanların film gösterimini bile paylaştığı anlaşılmaktadır. Tek bir düğün sahibinin alacağı biletleri iki düğün sahibi paylaşmıştır. Tabii bu da daha az davetli demektir.

“(...) sinema salonları çok olsa bile benim sık sık sinemaya gitme şansım olmuyordu. En başta ailemin maddi durumu çok kötüydü. Bilet alacak paramız olmazdı. Düğün sinemalarına ise annem beni götürmezdi. Çünkü ben iş işliyordum. Annem sürekli işleyip para kazanmamı isterdi. Ben evden okul dışında pek ayrılamazdım bu nedenle. En azından yeterince büyüyene kadar durum böyleydi.” (Şenel Būdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Būdüş’ün bu ifadesinde, çalışmak ve aile bütçesine katkı sunmak zorunda olduğu için düğün sinemasına bile gidememesinin yanında sinemaya gidebilmesinin tek koşulunun düğün sineması olduğunun da altı çizili. Zira düğün sinemasına giden davetliler bilet almak zorunda değildi. Bu da sinema bileti alamayacak durumdaki birçok insanın sinemaya gitmesini sağlamıştır.

Düğün Esnasında

Düğün sineması, her ne kadar daha çok film seyretme üzerine şekillenen bir edim olsa da eğlence kısmı da tam olarak iptal edilmemiştir. Kilisililer, atalarından gelen birçok düğün geleneğini de sinema salonunun içine veya dışına bir şekilde taşımayı başarmışlardır.

“Biz sinemaya girdik. Yobh yobhlar (erkekler omuz omuza verip çember şeklinde öne doğru eğilerek “yobh yooooohh” ile başlayan çeşitli maniler söylerler), zılgıtlar derken millet şey bekliyor: Böyle işte tantana bekliyor. Bir baktık ışıklar söndü, perde denildi. Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz (Aziz Nesin’in eserinden uyarlanan, Ergin Orbey’in yönettiği 1974 yapımı yerli film)” (Özyurt, Sinemalı Düğünler, 2018)

İzmir’den Kilis’e “gelin gelen” Özyurt, düğününde karşılaştığı manzarayı anlatırken şaşkınlığını dile getirmektedir. Oynayıp eğleneceğini düşünen Özyurt, filmin başladığını ifade ediyor.

Özyurt, düğün sineması ile evlenen birçok akranının aksine düğününde seyredilen filmin ismini de hatırlıyor. Bir Yeşilçam filmi...

“Yabancı film istemezlerdi düğün sahipleri” (Göycıncık, Sinemalı Düğünler, 2018). “Bizde öyle yabancı film seyreden olmazdı. Yani sinemada dünyada oynamazdı. Seyrettirmezdik” (Sinemalı Düğünler, 2018). “Aşk filmleri seyredilir. Aile filmleri tercih edilirdi” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). “Zeki Müren tercih edilir, Hülya Koçyiğit tercih edilir” (Özyurt, Sinemalı Düğünler, 2018). “Mesela vizyona girmemiş film oynatılmaz” (Göycıncık, Sinemalı Düğünler, 2018). “Yani halkın seveceği, damadın seveceği filmleri ambarda stok yaptık” (Yabanoğlu, Sinemalı Düğünler, 2018). Bu filmler, “[...]en çok da acıklı olurdu” (Yavuzcan, Sinemalı Düğünler, 2018). Özyurt’un aktarımından sonra gelen tüm aktarımlar da Yeşilçam filmlerinin izlendiğini destekliyor. Fakat bu ifadelerden en dikkat çeken Yabanoğlu’nun dile getirdiğidir. Yabanoğlu, “damadın seveceği filmler” ifadesini kullanmaktadır. Yabanoğlu’nun burada ima ettiği “damat” aslında tüm eril gücü ifade etmektedir. Düğün sinemasında oynayacak filmler, patriyarkal düzenin fertlerinin beğenisine göre şekillenmiştir.

1950’lerle birlikte büyük kentlere yönelik kırsal kesimden iç göç giderek ivme kazanır. Bu arada elektriğin yaygınlaşmasıyla, sinema salonları Anadolu’da çoğalmaya başlar. Yepyeni bir seyirci kitlesi ortaya çıkar. Bu seyirci, kapalı toplum yapısının geleneksel kırsal sözlü kültürünün insanlarıdır ve sinemayla ilk kez karşılaşmaktadır. Kültürel anlamda tutucudur, gelenekçidir, kapalıdır. Yeşilçam, bu seyirciler için oluşturulan bir sinemadır, bu seyircilerin sinemasıdır (Ayça’dan aktaran Kirel, 2005, s. 148).

Ayça'nın dile getirdiği gibi Yeşilçam filmleri, seyircilerin sinemasıdır. Fakat dediğimiz gibi, seyirci kavramının neyi ifade ettiği de önemlidir. Eril bireyleri ifade eden seyirci, Yeşilçam filmlerinde özne konumundadır. Başaran, hükmeden konumundaki eril birey, perdedeki temsili sayesinde oldukça tatmin olmaktadır. Kadın seyirci ise ya kendi hayatına benzer hayatları görüp kahrolmayı ya da kendi hayatında asla yaşayamayacağı bir dünyayı izleyerek bambaşka bir hayalin peşinde katharsis yaşamayı tercih etmektedir.

“Yani benim filmim demek ki aynı benim kaderime benzemiştir. Kavgalı dövüşlü... Yani eyi (iyi) bir şey olmadı” (Kesmenoğlu, Sinemalı Düğünler, 2018). Kesmenoğlu, muhtemelen kötü giden evlilik hayatını izlediği filmdeki kadın karakterin yaşadıklarıyla özdeşleştirmektedir.

Sinema, seyircinin bir çeşit aynasıdır. Seyirci orada kendinden bir şeyler görmek ister, kendini görmek ister, kendi özlemlerini, kendi düşlerini görmek ister. Ya da bu eğilimdedir, kendinde de olan, paylaşacağı bir şeyler bekler. Yeşilçam bu açıdan Türk seyircisinin bir çeşit aynası olabilmıştır. Ya da şöyle de diyebiliriz, seyirci Yeşilçam'ı kendi aynası kılabilmiştir. Bu durumda Yeşilçam'ın kimliği ile seyircinin kimliği örtüşme gösterir, bütünlük, aynılık gösterir. Seyircinin kimliği, seyircinin kültüründe yansır. (Ayça'dan aktaran Yücel, 2020, s. 31)

“Kötü sonla biten filme eleştiri gelir. Onu da anlatacağım. Filmin sonunda ‘Beğk kele anam, bula bula bu filmi mi buldular. Ağıt-tan öldük’ Afedersin, ‘gözlerimiz köfte gibi oldu’ derlerdi” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). Bilik'in dediği gibi seyirci bu durumu eleştirse de aslında arzu ettiği ve beklediği şey tam olarak budur. Lakin bu deneyimlerin ne kadar gerçekçi aktarıldığı şüphelidir. Tıpkı Kirel'in dile getirdiği gibi:

“(...) Yeşilçam dönemindeki aktif seyirciliği esnasında seyrettiği anlatılarla nasıl ilişki kurduğunu, bu tür anlatıları nasıl yorumladığını, içselleştirip içselleştirmedeğini, perdede gördüklerini kendi kişisel deneyimleriyle bağdaştırıp bağdaştırmadığını, uygulanmasının ardındaki faktörleri ve perdedeki anlatımla nasıl bir seyir deneyimi yaşadığını tam olarak anlamak mümkün değildir.” (Kirel, 2021, s. 125)

“Dönem sinemasında melodram filmleri popüler filmler arasında önemli bir yer tutar. Seyirci kendisini ağlatabilen filmleri beğenme eğilimindedir” (Kirel, 2005, s. 148). Kirel’in dile getirdiklerini Kilis’teki düğün sinemasına da çok net dâhil edebiliriz. Düğün sinemasına gelen davetliler, düğünde eğlenmeyi, gelin ile damadı izlemeyi değil perdedeki filmi izleyip genellikle de göz-yaşı dökmeyi tercih eder. “Ama düğünde, öyle fazla gelinle damada bakmayız sinemada. Yani gelinle damat oynamış mı konuşmuş mu hiç umurumuz değil” (Kesmenoğlu, Sinemalı Düğünler, 2018). “Ağlatan film, güzel film demektir. O zamanlar komedi çok yoktu. Türk filmleri genelde dramlı oluyordu. Hep aynı mevzular” (Kirel, 2005, s. 157). “Film esnasında birbirini seven kız oğlan olur. İşte oğlan kızı kaçıtır. O zaman başlarlar. Bazıları ıslık çalar, bazıları bu yohh yohh çağırır. Kadınlar zılgıt çalar” (Sinemalı Düğünler, 2018). Aktarımlardan anlaşılacağı üzere Kilisliler, düğünde yaptıkları alışkanlıklarını, geleneklerini perdede oynayan filme tepki olarak kullanmaktadırlar. Bu çıkarımdan da kent sakinlerinin düğün ile sinemayı nasıl özdeşleştirdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Film izlerken yaşanan deneyimler, altmışlı yıllarda sinema salonlarının sadece film izlenen yerler olmadığını gösterir. Dışarıda yaşanan hayatın izleri salonlarda da hissedilmektedir. Film başladıktan sonra seyirci filmle ilişkiye girmektedir. Perdede görülen

filmin kahramanları ile konuşmalardan, filmin beğenilen kahramanlarına alkışlarla ve ıslıklarla yapılan coşkulu tezahüratlardan da anlaşılacağı gibi, perdedekiler ile seyirciler arasındaki ilişki incelenmeye değer bir ilişkidir (Kırel, 2005, s. 159)

1960'lı yıllarda benimsenen aktif seyirci görüşü üzerine temellenen alımlama analizinde, bireylerin anlam oluşturma ve anlamı yıkma yetisine sahip olduğu ve filmin özünden çok bireyin film-den aldığı haz üzerine odaklanıldığı söylenebilir. Artık anlam metin odaklı değildir ve bireyler ile filmin iletilerinin etkileşimi sonucu yeni anlamlar ortaya çıkar. Kimi seyircinin izlediği film-den çıkardığı sonuç filmin yönetmeninin hayal ettiklerinden farklıdır. Bu sebeple aslında filmlerin katı bir sonu yoktur. Sonu, seyirci kendi art bağlamında kendi şekillendirir (Yücel, 2020, s. 30)

Büdüş'ün, düğününde izlenen filmde keyif alamaması, filmin ismini bile hafızasından silmesi ve filmi tıpkı Kesmenoglu gibi kendi kötü giden evliliğiyle özdeşleştirmesi, Yücel'in dile getirdikleri üzerinden değerlendirilebilir. Büdüş'ün film ile ilgili düşünceleri, filmin yönetmeninin hayal ettiklerinden mutlaka hayli farklıdır. Belki de birkaç defa görünen eşeğin yanı sıra filmde bambaşka bir olay örgüsü varken Büdüş, sadece eşeğe odaklanmıştır. Zira filmde eşeğin olması Büdüş için olumsuz bir anlam taşımaktadır. “Bu anlatı, görüşmecinin bellek yoluyla geçmişte yaşanmış olayları anımsarken, onları bugünün gözüyle ve bugün için yorumlanmasıyla oluşur” (Neyzi'den aktaran Akbulut, 2014, s. 7-8)

“Düğünümdeki filmin ismini, oyuncularını hiç hatırlamıyorum. Eşek ile başlayıp eşek ile biten bir film. Hiç sevmemiştim. Herhalde o yüzden eşek dışındaki tüm detayları aklımdan silmişim. Çok üzül müştüm. Düğünümde hiç

sevmediğim bir film izlenmişti. Bu gerçeği yıllarca içime sindiremedim. Salon sahipleriyle iyi ilişkileri olan bir adam neden daha iyi bir film ayarlayamamıştı? Evliliğimiz boyunca da hep bu durumu babanın başına kaktım. Evliliğim gibi düğünüm de hiç içime sinmedi. Bu yüzden sinema düğünü benim için hiç iyi hislere ev sahipliği yapmadı. O günleri pek de güzel hatırlamıyorum.” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Büdüş bu değerlendirmesi ile düğününde seyredilen filmin tüm evliliğine çanak tuttuğunu düşünmektedir. “Seyirci filmin öyküsüne kendini kaptırıp izlediğinin bir film olduğunu çoğu zaman unutmaya eğilimindedir. Bu durum popüler sinemanın öyküsünün içine seyirciyi katabilme etkisinin bir göstergesidir.” (Kırel, 2005, s. 159)

Bunun yanında kadınların ya sahnede “uygunsuz” bir şeyler olduğu için ya da kendi düğünü olduğu için filmin bir kısmını veya tamamını izleyememesi gibi bir durum da vardır. “Çok utanırdık. Perdeye bakmazdık. Kafamızı aşağıya indirir ve sahnenin bitmesini beklerdik.” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022) “İzleyemedik ama misafirlerin, oradaki insanların gülmelerinden yani. Onlar gülüyorlar ama ben üzüntülüym, ağlıyorum. Onların gülmelerinden komik bir film olduğunu anladım.” (Demircan, Sinemalı Düğünler, 2018) O dönemde, düğün sinemasında da tıpkı normal gösterimlerde olduğu gibi kadınlar suskun ve pasifken; erkekler gayet rahat ve aktif bir şekilde filmleri izlerler. Perdeye bile bakamayan kadın seyircinin yanında ısıklıklar çalıp avazı çıktığı kadar bağırarak erkek seyirci vardır. Gelin, kendi düğünü olduğu için utancından kafasını bile kaldıramazken damat, düğün boyunca hem filmi hem de gelini doyaya izlemektedir.

“Tatlı gelir gelinle damada. Tabakta üç tane” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). Gelinle damada özel gelen bu ikram, aslında gelin için bir anlam ifade etmez. Masadaki ikram, gelin için sadece bir dekordur. Filmi bile izleyemeyen gelin, ikrama elini bile uzatmazken damat, çoğunlukla hem kendisinininkini hem de gelininkini yer. “Damat uyanık, o ikisini de yerdı” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). “Ooo kim yici (yiyecek) oğlum? Kimin canı ister? Akıl yeter mi ki? On beş-on altı yaşındaki uşağın (çocuk) akli ne yitici (yetecek)?” (Kesmenoğlu, Sinemalı Düğünler, 2018). “Bizim hanım utanor (utanıyor) yimeğe (yemeğe). Niye? Ayıp (ayıp)... Yimor (yemiyor). Valla ben benimkini yidim (yedim) tatlıyı. Hanımınkini de ‘Sen yimon mu (yemiyor musun)?’ ‘Yok.’ Onu da yidim (yedim). Yeri (hadi bakalım) yimedim (yemedim) mi?” (Göycincik, Sinemalı Düğünler, 2018)

Günün sonunda kasabadan hallice olan Kilis kentinde her ne kadar kadın, ev içi alandan kamusal alana kabul edilmiş, kadın ve erkeklerin bir arada olduğu düğünlere dâhil edilmiş olsa da patriyarkal düzenin yazılı olmayan kurallarını her daim üzerinde hisseder. Bu anlamda düğünlerle en genç ve yenilikçi sanat dallarından biri olan sinemayı buluşturan kent sakinleri, bir noktadan sonra muhafazakâr yapının sarmaladığı çemberden çok da çıkamamıştır.

Tabii ikram denince akla salondaki davetliler de gelmektedir. Fakat düğün sinemasında konuklara ikram yapılması yaygın bir durum değildir. İkram sadece şehrin ileri gelenlerinin, zenginlerinin tercih ettiği bir şeydir. “Baklavadır işte dondurmadır. Mevsime göre.” (Yabanoğlu’ndan aktaran Sinemalı Düğünler, 2018). “Oğlan tarafı durumu iyiye çerez dağıtır sinemada (...) O her düğünde olmaz.” (Bilik’ten aktaran Sinemalı Düğünler, 2018)

“Düğün esnasında, sonra şey yaparlar. Filmi kapatırlar. Işıklar yanar.” (Kesmenoğlu, Sinemalı Düğünler, 2018). “On beş dakika veya yirmi dakika oynadıktan sonra bir ara verilir. Yani ihtiyaç molası arası verilir. Ama yine keyif başlar. Damadı oynatırlar sahne. Bizde gelin kalkmaz. Bizde gelin kalkıp da damatla oynamaz” (Bilik, Sinemalı Düğünler, 2018). Bilik’in yaptığı bu aktarım biraz önce dile getirilen tespiti destekler: Kent sakinleri, her ne kadar oldukça yenilikçi bir geleneği inşa etmeye çalışmış olsa da muhafazakâr alışkanlıklarından vazgeçememektedir.

“Mesela düğüncü gelir der ki; makiniste direkman der: ‘Filmin ortasında ara ver, takı takacağız.’ Sonra düğün sahibi gider makiniste der ki ‘Tamam işimiz bitti. Filmi oynatabilirsin.’” (Özyurt, Sinemalı Düğünler, 2018). “Film bitince düğün de bitmiş olurdu. Oynamak, eğlenmek isteyenler salondan çıktıktan hemen sonra ya da düğün alayı sırasında bir yerde durarak oynarlardı.” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022) Gerek Bilik’in gerekse Büdüş’ün aktarımlarından oynayan, eğlenenlerin erkekler olduğu anlaşılmaktadır. Zira kadınların düğün alayı sırasında arabadan inip yol ortasında oynayabilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Yangın

Düğün esnasında dağıtılan ikramların bir defasında çok büyük bir soruna yol açtığı da bilinmektedir. Hatta bu sorun düğün sineması geleneğinin de son bulmasındaki etkenlerden biridir. On iki kişinin izdiham dolayısıyla hayatını kaybettiği yangın vakası, düğün sineması ile birlikte en çok anılan yaşanmışlıktır.

Sinemada bir düğünün kutlandığı gün, şeref locasına dondurma getirilir. Film başladığı sırada damat, dondurma külahını gelinden sonra kaynanasına uzatınca, buna çok bozulan kendi annesi,

oğlu tarafından kendisine uzatılan külah dondurmaya, ‘Al da başına çal!’ diyerek şeref locasından loş ışıklı salona fırlatmıştır. Şeref locasının arkasındaki ışık deliğinden perdeye ışık huzmesi yansiyordu. Makine dairesi de tam bu locanın arkasındaydı. Dondurma külahının ışığın önünden geçerek perdede titreme yapması, bu dondurmanın da gidip bir kadının yüzüne hızla çarpması ve ‘Aman yandım!’ diyerek bağırması sonucu sinemada yangın çıktı sanılarak herkes dış hole açılan kapıya doğru koşuşturmaya başladı. Tesadüfen o anda makinist, makine dairesinde olmadığı ve yandaki tuvaletlere gittiği için, ışıkların da yakılması sonucu, ‘Yangın var, aman canınızı kurtarın!’ diye kadınların çığlık atması sonucu panik büyüdü ve ölü-yaralı sayısı da arttı. (Barutçu’dan aktaran Mercimek, 2018)

Kilis kentinin geçmişi ile oldukça yakından ilgilenen, gazeteci Barutçu’nun aktarımı ile hiç örtüşmeyen başka aktarımlar da vardır. Örneğin bir kadın aktarıcı, *Sinemalı Düğünler* isimli belgeselde yangın olayını çok farklı anlatmaktadır. Bu da aktarımcıların geçmişte yaşananları hafızalarına farklı kodladıklarını veya hafızalarındaki eksikleri kendi hayal güçlerine göre yorumladıklarını göstermektedir.

Düğüne gittik. Ve orada, Ebe’nin Sineması, orada bir yangın olayı oldu. Filmdeki yangın olayı. Tabii insanlar o kadar düşünemedi. Filmdeki yangını görünce, “Yangın var!” deyince herkes zannetti ki sinemada bir yangın olayı oldu. İnsanlar koşuşturmaya başladı. (...) Gelin de o anda tabii sahnede oturuyor locasında. Oradan fırlayıp gidiyor erkek parkına. Gelin, yabancı. Bilmiyor ki Kilis’i. Evini de bilmiyor. Gelin korkuyor, kaçıyor. Ondan sonra da damada diyorlar ki; gelin kaçtı! Çabuk yetiş! (Sinemalı Düğünler, 2018)

“Erkekler bağıırıyorlar: ‘Yangın yok!’, ‘Kalkmayın yerinizden!’”
(Sinemalı Dügünler, 2018)

“Yirmi yaşıındayım, yine Özyurt Sineması’nda bir düğün sineması var. Ama annem gitmeyecekti. Annem beni komşularımızla birlikte göndermişti. Tek başıma gidebilmem mümkün değildi. Annem de babam da asla izin vermezdi. Aslında beni yine annem göndermezdi ama evlenen sınıf arkadaşım Kadriye’ydi. O yüzden annemi ikna edebilmişim. Efendime söyleyeyim, filmi izlemeye başladık-tan bir süre sonra birinin ‘Yangın var!’ diye bağırmasının üzerine ben de dâhil olmak üzere hepimiz kapıya kaçışmaya başladık. Tabii düğün sineması... İçerisi hınca hınç dolu... Baktım olacak gibi değil. Kapının o taraf çok kalabalık. Ben çok korkmuştum ama kalabalık da bana çok tehlikeli gelince vazgeçtim. Dönüp tekrar yerime oturdum. O esnada ayakkabımın tekini de düşürdüğümü fark ettim. Ama zaten ne yangın var görünürde ne de duman. O yüzden ne kadar korksam da uzunca bir süre yerimden kalkmadım. İyi ki de kalkmamışım. Bir süre sonra etraf sakinleştğinde dışarı çıkmaya karar verdim. Önce ayakkabımı bulup ayağıma giydim. Sonra da dışarıya yöneldim. Fakat gördüğüm manzara ürkütücüydü. Yerde yatan onlarca ceset vardı. Hemen gazete ile üstleri örtülmüştü. Ama o manzarayı görmem beni yeterince etkilemişti. Tabii düğün sinemasına birlikte geldiğim komşularımı ilk anda kaybetmişim. Tek başıma eve doğru yürüyordum. Karşıdan gelen erkek kardeşimi gördüm. Olanları duyunca beni almaya gelmiş. Birlikte eve döndük. Ama ben uzun süre kendime geledim. Uzun süre sinemaya gidemedim. O korkuyu atlatamadım. Çok fazla sinemaya giden biri olmamamın nedenlerinden biri de budur. Hatta ilk depresyonumu bu olaydan sonra yaşadığımı söyleyebilirim. Uzun süre annemin yanımda uyumasını istemiştim.” (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Büdüş'ün aktarımlarından, yaşanan bu vakanın onda geriye dönüştü mümkün olmayan derin yaralar bıraktığı anlaşılmaktadır. Yetmiş sekiz yaşındaki Büdüş, hayatının büyük bir dönemini kronik majör depresyon hastası olarak sürdürmesinin ilk nedenlerinden biri olarak yangın olayını göstermektedir. Büdüş, bu olaydan sonra düğün sinemasına da normal sinemaya da gitmek istememiştir. Hatta kendi düğünü hariç sinemaya onlarca yıl gitmemiştir. Bu olayın Kilis'te sinemaya ve düğün sinemasına oldukça hevesli olan birçok kesimi etkilemiş olması da muhtemeldir. Tabii dünya genelinde bu tarz izdihamlar dışında sinema salonlarında gerçekten yangın olayları gerçekleşmiş, birçok insan da hayatını kaybetmiştir.

(...) 1987 yılında yaşanan ve sinemaya dair halkın algısını etkileyen üzücü bir olayı hatırlatmakta yarar vardır. Bir film gösterimi sırasında çıkan yangında yüzden fazla seyirci ölür. Ölenler arasında yüksek tabakadan kişilerin ve çocukların olması halkta sinemaya karşı bir korku ve isteksizlik uyanmasına neden olur. Özellikle Fransa'da sonraki yirmi yıl boyunca orta sınıfın sinemadan uzak durmasının arkasında bu olayın etkisinin olduğu iddia edilmektedir. (Abisel'den aktaran Kirel, 2018, s. 72)

Görüldüğü üzere Kilis sakinlerini derinden sarsan ve hâlâ dönemi yaşayanların hafızalarında duran yangın vakası, üç farklı anlatıcı tarafından farklı aktarılmaktadır. Büdüş, gelinin sınıf arkadaşı olduğunu, yani Kilisli olduğunu dile getirirken Güleraslan ise gelinin yabancı olduğunu söylemektedir. Yine Büdüş, yangının Özyurt Sineması'nda gerçekleştiğini dile getirirse de Güleraslan Ebe'nin Sineması'nda gerçekleştiğini belirtir. Ama esas dikkat çekici olan, Büdüş'ün bizzat yaşadığı deneyim ile Abisel'in aktardıkları arasında büyük benzerlikler olmasıdır. 1987 yılında Paris'te, 1970'li yıllarda ise Kilis'te yaşanan yangın olayı,

seyirci üzerinde oldukça olumsuz etki bırakmış ve sinemaların bir süre tenhalaşmasına, hatta bazı geleneklerin son bulmasına neden olmuştur. Özyurt'un, sandalyelerinin zarar görmemesi amacıyla bir düğün sahibine yaptığı teklifle başlayan gelenek, birçok uzun süreli etkenin yanında en çok da sinemada yaşanan yangın olayıyla son bulmuştur.

1940 yılından sonra, özellikle 1950'li yıllarda, Kilis'te sosyolojik değişimlerin ortaya çıkması nedeniyle bir kısım düğün âdetleri erozyona uğramıştır. Şöyle ki, eski düğün âdetleri birden çökmüş ve yerini yeni âdetler almıştır. Ancak bu yeni âdetler Kilis'e hiç yarar sağlamadığı için 1970 yılında ortadan kaldırılmıştır. İşte bu âdetlerden biri de sinemada yapılan düğünlerdir. (Barutçu'dan aktaran Mercimek, 2018, 4 Kasım)

Özyurt Sineması temelinde düğün sineması bu şekilde devam ederken diğer sinema salonları daha bilindik bir rota izlemiştir. Örneğin, Ebe Hanım'ın Sineması bunlardan biridir.

"(...) Bir de Ebe Hanım vardı. Sinema salonu işletirdi. Eski-den ebelik yapmış sanırım. Güçlü, yiğit bir kadındı. Sinema salonunun önünden gelip geçerken hep görürdüm. Salonun ismi de Ebe Hanım'ın Sineması'ydı. Ağzından sigara hiç düşmezdi. Sinemasına gelip film izleyen gençlerle salonun dışında sohbet eder, eğlenirdi. Ama onunla ilgili en çok aklımda kalan şey sigarasıydı." (Şenel Büdüş, kişisel görüşme, 9 Aralık 2022)

Kışlık sineması şimdiki Kız Meslek Lisesi'nin karşısındaydı. Yazlık sineması da Postane'nin arka sokağında, Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nun bahçesiyle duvar duvaraydı. Şehir Sineması'ydı adı. Çoğunlukla yabancı filmler getirirdi. *On Emir, Ben-Hur, Spartaküs, Yedi Kardeşe Yedi Gelin, Denizler Altında*

Yirmi Bin Fersah, Rüzgar Gibi Geçti, Doktor Jivago, Kazablanka, Tarzan, King Kong ... ve daha niceleri... (Elhan, 2016).

Ebe Hanım'ın ya da Ebe'nin Sineması, düğün sineması için tercih edilmeyen bir sinemadır. Çünkü Ebe Hanım, Yeşilçam filmlerinin aksine Hollywood filmleri getirmiştir. Bu nedenle de salonların dolduğu gösterimler gerçekleştirememiş, genelde Büdüş'ün de aktardığı gibi az sayıda gence gösterim yapabilmektedir.

Sonuç

Düğün olgusu aracılığıyla Kilislilerin hayatının odağına yerleşen sinema, Yeşilçam'ın en popüler olduğu yıllarda düğün sineması adıyla kentin yaklaşık yirmi yılına etki etmiştir. Sadece sinema izleme deneyimi ile asla ulaşılamayacak bir kitleyi sinema ile buluşturan düğün sineması, küçücük bir kentin tarihine koca bir iz bırakmıştır.

Sinemanın Fransa'da gelişimi açısından Jeancolas'ın fuar olgusunun önemini hatırlatması, sinemanın yaygınlaşması ve popülerleşme serüveni bakımından akılda tutulacak bir başka noktadır. Yazar, 1914 öncesi Fransa'sında bu olgunun önemine değinmekte haklıdır. Çünkü filmlerin fuarlarda gösterilmesi endüstriyi ayakta tutmaktadır. Konusunu üç-dört dakikalık kaçma-kovalamacaların oluşturduğu filmlerin seyircileri de fuar müdavimleridir (Kirel, 2018, s. 72).

Fransa başta olmak üzere çoğunlukla ticari kaygılarla üretilen sinema, günümüzde çapını genişletip televizyonumuza, bilgisayar ekranımıza, hatta telefonlarımıza kadar gelmiştir. Bir zamanlar seyircinin ayağına gittiği sinema, artık izleyicinin ayağına gelmiştir. Film seyretmek için gösterilen çaba, artık nostalji olmaktan öte bir şey değildir. İnsan hayatının en değerli saatlerine bile ev sahipliği yapacak kadar kutsanan sinema salonları, Kilis için

uzun yıllar sadece büyüklerin anlatılarından kafalarda canlandırılan bir şey olmuştur. Zira düğün sinemasıyla yaşamına oldukça popüler bir şekilde devam eden salonlar, düğün sinemalarının sona ermesiyle Kilis kentinin hayatından hızlıca çıkmış ve çok uzun yıllar boyunca da tekrar dönmemiştir.

Bir zamanlar tüm anlarıyla bir ritüel gibi gerçekleşen sinemaya gitme alışkanlığının, âdeta tapılan sinema perdesinin, hayranlık duyulan sinema oyuncularının bambaşka bir noktaya taşındığı günümüzde düğün sineması hatırlanması ve sık sık anılması gereken bir gelenektir.

KAYNAKLAR

- Akbulut, H. (2014). Sinemaya Gitmek ve Seyir: Bir Sözlü Tarih Çalışması. Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi. Özel sayı. [Erişim bağlantısı.](#)
- Elhan, U. (2016). Ebe Anne. *Kent Gazetesi*. [Erişim bağlantısı.](#)
- Kırel, S. (2005). *Yeşilçam Öykü Sineması*. (1. Baskı). İstanbul. Babil Yayınları.
- Kırel, S. (2018). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. (1. Baskı). İstanbul. İthaki Yayınları.
- Kırel, S. (2021). *Kültürel Bir Üretim Olarak Yeşilçam Melodram Filmlerindeki Gözyaşlarının İzini Sürmek*. Tunalı, D. Ve Cerrahoğlu, Z. Sinemasal Melodram. 99-144. Ankara. Doğu Batı Yayınları.
- Mazi, İ. (2018). Unutulan gelenek “sinemalı düğünler” belgesel oldu. Anadolu Ajansı. [Erişim bağlantısı.](#)
- Mercimek, M. (2018, 4 Kasım). Ahmet Barutçu’nun Kilis Düşünceleri: Kilis’te Sinema Yangını. *Kent Gazetesi*. [Erişim bağlantısı.](#)
- Özcan, İ. (2018). “Sinemalı Düğünler” Belgeselinin Gösterimine Yöğün İlgi. *Serhat Kilis Gazetesi*. [Erişim bağlantısı.](#)
- Özdemir, Ö. (2020). Sinema düğünleri: Davetiye yerine sinema bileti. Sendika.org. [Erişim bağlantısı.](#)
- Sinemalı Düğünler. (Enver Günevi Uslu, 2018). Belgesel.

- Tarçın, G. (2020). Geçmişten Günümüze Kilis'te Evlenme Gelenekleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 408-441.
- Uçar İlbuğa, E. (2021). Eski Sinema Salonları ve İzleyici Deneyimleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması. *sinecine*, 12(2), 293-329.
- Yalman, G. (2020). Kilis'in Değişik Bir Sinema Kültürü Vardı. Kent Gazetesi. [Erişim bağlantısı](#).
- Yücel, D. D. (2020). Türk Sinemasından “Seyir ve Seyirci” Çalışmalarında Akademik Alanyazına Bakış. Aydan Özsoy (Ed.), *Sinema Seyir ve Seyirci: Türkiye’de 2000 Sonrası Değişen Seyir Kültürü ve Yeni Seyir Deneyimleri* (1. Baskı) içinde (s. 29-53). Konya: Şelale Ofset.

PRAGMATİZM VE İDEOLOJİ ARASINDA: TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ (1920 – 1934)

Ertuğrul Evis¹

Giriş: İmparatorlukların Çöküşü ve Yeni Ortaklıkların Doğuşu

20. yüzyılın başları, Avrasya'nın siyasal manzarasında köklü bir dönüşüme sahne olmuştur. Osmanlı ve Rus İmparatorlukları gibi çok etnisiteli imparatorluk yapılarının çöküşü, ulusal hareketler ile devrimci ideolojilerin hâkimiyet mücadelesine girdiği çalkantılı bir boşluk yaratmıştır. Bu dönüşüm süreci içerisinde, Sovyetler Birliği ile Türk ulusal hareketi arasındaki stratejik yakınlaşma, savaşlar arası dönemin en karmaşık ve etkili ortaklıklarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu ilişki, geçici bir çıkar birliği olmanın ötesinde, 1920-1923 yılları arasında ideolojik farklılık ile pragmatik iş birliğinin özgün bir bileşimiyle şekillenmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan Ankara hükûmeti, ulusal egemenliği pekiştirmeyi ve İtilaf Devletleri'nin işgaline karşı direnmeyi hedeflemiştir. Aynı dönemde, Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler, bir yandan

¹ Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisidir. Yazarın "Pragmatizm ve İdeoloji Arasında: Türk-Sovyet İlişkilerinin Dönüşü (1920-1934)" başlıklı raporu yarininkulturu.org/sitesinde 29 Ağustos 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

devrimi ihraç etmeye çalışırken diğer yandan yeni kurulan devletlerini emperyalist kuşatmaya karşı savunmayı amaçlamıştır. Bu ortak anti-emperyalist hedefler, biri Türk milliyetçiliğine, diğeri Marksist-Leninist ideolojiye dayanan iki zıt rejim arasında benzeri görülmemiş bir diplomatik uyumun temelini atmıştır.

Bu çalışma, Sovyet-Türk stratejik ortaklığının karmaşıklığını; imparatorlukların çöküşünün jeopolitik sonuçlarından başlayarak Lozan sonrasındaki diplomatik yeniden konumlanmaya kadar uzanan bir süreçte ele almaktadır. Bu ittifak; Moskova ve Kars Antlaşmaları aracılığıyla kurumsal bir çerçeveye kavuşmuş; Sovyet askerî ve istihbarat desteği Türk ulusal mücadelesini güçlendirmiş; ancak “Karadeniz Olayı” ve Sovyetlerin Enver Paşa’ya yönelik ikircikli tutumu gibi örnekler bu iş birliğinin yapısal sınırlarını da gözler önüne sermiştir.

Mustafa Kemal, Enver Paşa, Kazım Karabekir, Simon Aralov ve Yakov Surits gibi kilit figürler üzerinden yürütülen bu analizde, kişisel diplomasinin, istihbarat stratejisinin ve ideolojik hesapların nasıl kesiştiği ortaya konmaktadır. Ayrıca ekonomik yönelimdeki dönüşüm, Sovyet ve Batı sermayesi arasındaki rekabet bağlamında; Türkiye’nin ulus inşa sürecine paralel olarak dış yatırımlarla kurduğu seçici ilişkiler temelinde değerlendirilmektedir.

Teorik Çerçeve: Realizm, İdeoloji ve Pragmatizm

Bu dönemdeki Sovyet-Türk ilişkileri, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan realizm temelli dış politikanın öğretici bir örneğidir: İdeolojik olarak karşıt konumda bulunan iki hareket, kısa vadeli hedefler doğrultusunda iş birliği gerçekleştirmiş; ancak stratejik ufukları değiştikçe bu ittifakı yeniden değerlendirmiş ve yollarını ayırmıştır. İş birliği ile çatışma arasındaki bu dinamik

etkileşim, her iki ülkenin dış politika seyirleri ile Avrasya'daki imparatorluk sonrası devlet inşasının genel hatları hakkında önemli çıkarımlar sunmaktadır.

20. yüzyılın başı, uzun süredir varlığını sürdüren imparatorluk yapılarının çözülmesine ve ulusçuluk ile ideolojik yeniden yapılanma temelinde şekillenen yeni siyasal varlıkların ortaya çıkmasına sahne olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı sarsıntılar neticesinde Rus ve Osmanlı İmparatorlukları'nın çöküşü, Avrasya'nın jeopolitik haritasını yeniden şekillendiren bir dizi devrimci ve ulusalcı hareketi tetiklemiştir. Her iki imparatorluğun da içsel çelişkiler, askerî yenilgiler ve toplumsal huzursuzluklar zemininde yaşadığı bu çöküş süreci, bölgesel ölçekte dönüştürücü yeni yapılanmalara imkân tanımıştır.

Rusya İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı, hâlihazırda derinleşmiş siyasal ve toplumsal çatlakları daha da belirginleştirmiştir. Çok etnisiteli geniş bir imparatorluğu etkin şekilde yönetemeyen otokrasi, savaşın getirdiği yüklerle birlikte yoğun eleştirilerin hedefi hâline gelmiştir. II. Nikolay liderliğindeki çarlık rejimi, kaynak seferberliği ve askerî strateji konularındaki yetersizliğiyle kamuoyunun güvenini kaybetmiştir. Rasputin ve İmparatoriçe Aleksandra gibi isimlerin saray üzerindeki etkisine dair skandallar, monarşiye yönelik meşruiyet krizini derinleştirmiştir. Savaş sırasında yaşanan krizlere daha etkili çözümler üreten yerel idare birimleri (zemstvo gibi) devletin idari zafiyetini gözler önüne sermiştir.

Savaş süreci, özellikle kentlerde sosyal kutuplaşmayı hızlandırmış; gıda kıtlığı, enflasyon ve kötüleşen çalışma koşulları halk arasında huzursuzluğun artmasına yol açmıştır. Duma'da kurulan İlerici Blok'un reform çağrılarına Çar'ın olumsuz yaklaşımı, liberal ve devrimci çevrelerle olan kopuşu derinleştirmiştir. Bu

gerilimler, Şubat 1917 Devrimi'ne zemin hazırlamış; II. Nikolay tahttan çekilmiş ve yerine Geçici Hükûmet kurulmuştur. Ancak bu geçici yönetim, Rusya'nın yapısal sorunlarına çözüm getirememiş; aynı yılın Ekim ayında Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş ve ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir.

Eş zamanlı olarak Osmanlı İmparatorluğu da savaşta İttifak Devletleri yanında yer alarak ağır bir askerî yenilgiye ve iç çözülmeye uğramıştır. 1920 tarihli Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne ağır hükümler dayatmış; toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tehdit etmiştir. Buna karşılık olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Ankara merkezli bir direniş hareketi başlatılmıştır. İstanbul merkezli padişah yönetiminin İtilaf Devletleri'ne karşı izlediği teslimiyetçi tutumu reddeden bu hareket, hem bir bağımsızlık savaşı hem de yeni, egemen bir ulus-devlet inşası olarak tanımlanmıştır.

Rusya ve Anadolu'daki imparatorlukların çöküşü ile ulusçu direlişin kesişmesi, yeni türden siyasi iş birliklerine zemin hazırlamıştır. İç savaş sırasında düşman güçlerle çevrili olan ve bölgesel müttefikler arayışındaki Bolşevikler açısından, yükselen Türk ulusal hareketi, daha geniş kapsamlı anti-emperyalist mücadelede değerli bir ortak olarak belirmiştir. Ankara hükûmeti için ise Sovyet Rusya, yalnızca Batı müdahaleciliğine karşı bir denge unsuru değil, aynı zamanda son derece ihtiyaç duyulan maddi ve diplomatik desteğin potansiyel kaynağıydı.

Bu bağlamda, I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan jeopolitik ve ideolojik altüst oluşlar, yıkılmış imparatorlukların gölgesinde iktidarlarını pekiştirmeye çalışan iki farklı rejimin, gelecek vizyonlarındaki temel ayrılıklara rağmen, ortak bir zeminde buluşabildikleri özgün bir ortam yaratmıştır.

Osmanlı ve Rus imparatorluklarının eş zamanlı çöküşü, yalnızca Avrasya'nın siyasal coğrafyasını istikrarsızlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda beklenmedik ittifaklar için verimli bir zemin oluşturmuştur. Ankara ve Moskova bu yıkıntılardan, her ne kadar birbirinden farklı devrimci hedeflerle yola çıkmış olsalar da dış destek arayışı ve iç meşruiyet arzusuyla birbirlerini tanıma ve iş birliği yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu çalkantılı arka planda, Sovyetler Birliği ile Türk ulusal hareketi arasındaki stratejik ortaklık şekillenmeye başlamıştır.

İmparatorlukların Çöküşü ve Ulusal Diriliş

1920-1921 yıllarında Sovyet Rusya ile Ankara hükûmeti arasındaki stratejik uyum, pragmatik çıkarlar ile devrimci zorunlulukların kesişiminden doğmuştur. Her iki aktör de çöken imparatorlukların ardından sahneye çıkmış ve başta İtilaf Devletleri olmak üzere Batı emperyalizmine karşı ortak bir düşmanlık beslemiştir. Türk tarafında cumhuriyetçi milliyetçilik, Sovyet tarafında ise komünist enternasyonalizm gibi derin ideolojik farklılıklara rağmen, bu kritik dönemde kurulan iş birliği güçlü, çok boyutlu ve dönüştürücü nitelikte olmuştur.

Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi, Sovyet rejimini hem diplomatik olarak yalnızlaştırmış hem de askerî bakımdan kuşatılmış bir konuma itmiştir. İngiltere, Fransa ve diğer Batılı güçler, Rus İç Savaşı sırasında Beyaz Ordu'yu destekleyerek Sovyetlerin güneyden kuşatılma korkularını artırmıştır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal liderliğindeki ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından yürütülen Türk Kurtuluş Savaşı, Sevr Antlaşması'na ve İngiliz emperyalizmine karşı çıkan ulusalcı bir hareket olarak Moskova için stratejik bir fırsat sunmuştur.

Türk tarafı açısından ise Ankara hükûmeti, işgalci İtilaf kuvvetleri ve onların yerel uzantılarına karşı direnişini sürdürebilmek için acil şekilde dış desteğe ihtiyaç duyuyordu. İstanbul'daki sultanın hükûmeti, meşruiyetini kaybetmiş ve yabancı denetimin bir aracı hâline gelmişti. TBMM ise Türk egemenliğinin yegâne meşru temsilcisi olduğunu iddia etmekteydi. Bu nedenle Sovyet Rusya ile diplomatik ve askerî ilişkiler tesis etmek Ankara hükûmeti için stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir.

İki taraf arasındaki resmî temaslar 1920 yılında başlatılmıştır. Sovyet hükûmeti, Ankara hükûmetinin meşruiyetini tanıyan ilk uluslararası aktörlerden biri olarak kritik bir adım atmış ve bu sayede daha kapsamlı bir iş birliğinin önü açılmıştır. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile bu yakınlaşma resmiyet kazanmıştır. Antlaşma şu temel konuları içermektedir: Türkiye ile Sovyet Transkafkasya'sı (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan) arasındaki sınırlar tanınmış; özellikle Kars ve Ardahan gibi tartışmalı bölgeler konusunda uzlaş sağlanmıştır. Türk Boğazları ve Karadeniz'in geleceğinin yalnızca kıyıdaş devletler tarafından belirleneceği hükme bağlanmış; bu suretle İtilaf Devletleri devre dışı bırakılmıştır. Sovyetler, Ankara'ya önemli miktarda altın, silah, mühimmat ve diplomatik destek dâhil olmak üzere askerî ve mali yardım sağlamayı resmîleştirmiştir.

Sovyet desteği yalnızca maddi yardımla sınırlı kalmamış; istihbarat iş birliği de hayati rol oynamıştır. Sovyet ajanları, Ankara hükûmetine somut istihbarat sağlamış; özellikle İngiliz casusu Mustafa Sagir gibi kişilerin faaliyetleri hakkında bilgi vererek Türk makamlarının harekete geçmesine vesile olmuşlardır. Sagir'in yakalanıp idam edilmesi, ortak düşmanlara karşı

sürdürülen mücadelenin somut ve güven artırıcı bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir.

Bununla birlikte, ilişkiler gerilimden de azade değildi. Sovyetler daha kapsamlı bir ideolojik yakınlaşma umuduyla Mustafa Suphi gibi Türk komünistlerini desteklemiş; ancak Ankara hükûmeti bu tür sol hareketleri bastırmıştır. 1921’de yaşanan “Mustafa Suphi Olayı” ile Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesi, Ankara’nın kendi sınırlarını net şekilde çizdiğini ve komünist ajitasyona hoşgörü göstermeyeceğini ilan etmiştir. Ankara, Sovyet yardımlarını kabul etmekle birlikte, ideolojik nüfuza kesin bir şekilde karşı çıkmıştır.

Nitekim ideolojik farkların belirginleştiği 1930’lara gelindiğinde Moskova Anlaşması’nın aksine Boğazlar ve Karadeniz’in geleceğini Türkiye Sovyetler ile değil Milletler Cemiyeti yoluyla çözüme kavuşturmayı seçmiştir. Böylece hem uluslararası dengeleri gözetmiş hem bu dengelerden fayda sağlamış hem de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Boğazlar ve Kars-Ardahan üzerindeki Sovyet taleplerinden doğacak riskleri ötelemiştir. İlişkilerin dengesini koruyan ve iki tarafın da ilişkilerin doğası olarak gördüğü pragmatizm iki ülkenin ideolojik farklardan doğan çatışma potansiyelini sübvans etmiş, İtalyan ve Alman tehdidinin yarattığı atmosferde orta vadeli denge arayışı Türkiye’nin Montrö’deki pragmatik yaklaşımını Sovyet tarafında da ikame etmiştir.

İlişkideki bu dönemi şekillendiren figürler her iki tarafta da belirleyici rol oynamıştır. Sovyet tarafında, ilk Ankara büyükelçisi ve eski istihbarat subayı Simon Aralov, güven tesisinde ve yardım koordinasyonunda önemli katkılar sağlamıştır. Türk tarafında ise Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, diplomatik yazışmalarda “kardeşlik” vurgusunu öne çıkaran bir dil benimsemiş;

doğu cephesinde görev yapan Kazım Karabekir ise Bolşevik ideolojiye karşı duyduğu mesafeye rağmen askerî iş birliğini başarıyla yürütmüştür.

Moskova Antlaşması'na paralel olarak, 13 Ekim 1921'de Türkiye ile Sovyet Transkafkasya cumhuriyetleri (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Moskova'da kabul edilen şartları teyit etmiş ve doğudaki diplomatik-dolaysız egemenlik düzenlemelerini hukuken pekiştirmiştir.

Anlaşmalarla Kurumsallaşan İttifak: Moskova ve Kars

Bu antlaşmalar ve diplomatik temaslar bir bütün olarak Ankara hükûmetinin uluslararası konumunu dönüştürmüş; Türk Kurtuluş Savaşı'nda zaferi mümkün kılacak stratejik derinliği temin etmiştir. Sovyetler açısından ise bu gelişme, anti-emperyalist mücadelede önemli sembolik bir ortakla stratejik tampon bölge tesis etmenin başarısı olarak değerlendirilmiştir. Özetle, 1920-1921 yılları arasında şekillenen Sovyet-Türk ortaklığı, ideolojik yakınlıktan değil; devrim, savaş ve egemenlik mücadelesinin dayattığı zorunluluklardan doğan çıkar temelli bir yakınlaşmanın ürünüdür.

Ankara ile Moskova arasındaki siyasal tanınma ve ilk diplomatik yakınlık, kısa sürede bölgenin sınır ve diplomasi çerçevesini yeniden şekillendiren resmî anlaşmalara evrilmiştir. İdeolojik gerilimler, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda geçici olarak bir kenara bırakıldığında, bu ortaklık; sınırları tanımlayan ve bölgesel egemenlik konusunda yeni bir emsal teşkil eden antlaşmalara dayalı yapısal bir ittifaka dönüşmüştür.

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması, erken dönem Sovyet-Türk ilişkilerinin

temel taşlarını oluşturur ve imparatorluk sonrası dönemde sınırların, diplomasinin ve stratejik hizalanmaların yeniden inşasında kritik belgelerdir. Her iki antlaşma da, tarafların o dönemdeki stratejik çıkarlarının örtüşmesini yansıtmış ve Kafkasya ile Anadolu'da Batılı emperyal güçlerin etkisinden bağımsız olarak şekillenen yeni bir bölgesel düzenin hukuki ve toprak temellerini atmıştır.

Moskova Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) arasında imzalanmış olup, Sovyetler'in Ankara merkezli milliyetçi hükûmeti resmen tanımısını simgelemektedir. İtilaf Devletleri'nin hâlâ İstanbul'daki sultan hükûmetini tanıdığı bir dönemde Sovyetler'in bu tanıma kararı, hem siyasal hem de sembolik açıdan büyük önem taşımış ve Ankara yönetiminin uluslararası meşruiyetini güçlendirmiştir.

Bu antlaşma, uzun vadeli jeopolitik etkiler doğuran şu temel hükümleri içermektedir:

Toprak Düzenlemesi: Antlaşma, Kars, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'nin egemenliği altında olduğunu teyit ederken, Batum'un Sovyet Gürcistan'a bırakılmasını kabul etmiştir. Ancak bu devir, Batum'daki Müslüman nüfusun haklarının korunması şartına bağlanmıştır. Bu hüküm, Sevr Antlaşması'nın öngördüğü sınır düzenlemesini reddetmiş ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya lehine değişen sınırları tersine çevirmiştir.

5. Madde ve Boğazlar: Antlaşmanın en dikkat çekici hükümlerinden biri olan 5. madde, Türk Boğazları'nın statüsünün yalnızca Türkiye ve Karadeniz kıyıdaş devletleri tarafından belirleneceğini öngörmüştür. Bu hüküm, Batılı güçlerin Boğazlar ve Karadeniz üzerindeki tek taraflı hâkimiyetini dışlamış; Ankara

ile Moskova'nın İtilaf Devletleri'nin bölgedeki nüfuzuna karşı ortak direnişini yansıtmıştır.

Karşılıklı Saldırmazlık ve Dostluk: Antlaşma, tarafların birbirlerinin iç işlerine karışmayacağına dair taahhüt içermekte ve derin ideolojik farklılıklara rağmen "kardeşlik" vurgusu taşıyan bir diplomatik dili benimsemektedir. Sovyet tarafı için bu gelişme, devrim ihracı stratejisinden reelpolitığe yönelişi simgelemektedir.

Kars Antlaşması ise Türkiye ile Sovyet etkisi altındaki Transkafkasya cumhuriyetleri (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan) arasında imzalanmış ve Moskova'da varılan mutabakatı yeniden teyit ederek daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu antlaşma, Türkiye'nin doğudaki toprak egemenliğini sağlamlaştırmış ve Batum'un Sovyet Gürcistan'a devrini, azınlık haklarına yönelik şartlarla birlikte teyit etmiştir.

Kars Antlaşması'nın öne çıkan hükümleri şunlardır:

Doğu Anadolu üzerindeki Türk egemenliğini güçlendirmiş, Batum'un Sovyet Gürcistan'a devrini azınlıkların korunması şartına bağlamıştır.

Diplomatik ve ticari ilişkilerin kurulmasına olanak tanımış ve bu haliyle, her ne kadar Transkafkasya cumhuriyetleri tam anlamıyla bağımsız olmasa da, fiilî bir barış antlaşması işlevi görmüştür.

Batı emperyalizmine karşı ortak duruşun kurumsallaşmasına katkı sağlamış; her iki tarafı da imparatorluk sonrası yeni jeopolitik düzlemde aktör konumuna yerleştirmiştir.

Bu antlaşmalar, ideolojik uyuma dayalı olmasa da, karşılıklı stratejik zorunluluklar temelinde tesis edilmişti. Ankara hükûmeti

açısından bu antlaşmalar, doğu cephesinin güvence altına alınmasını ve dikkatlerin Yunanlara karşı Batı cephesine ve Fransızlara karşı Güney cephesine yöneltmesini mümkün kılmıştır. Sovyetler içinse bu belgeler, güney sınırlarının istikrara kavuşturulması ve İngiliz etkisiyle Orta Doğu ile Kafkasya arasında bir anti-Bolşevik kuşağın oluşmasının engellenmesi açısından stratejik öneme sahipti. Nitekim Sevr Anlaşması'nda öngörülen Kürt ve Ermeni devletleri İngilizlerin liderliğindeki İtilaf devletlerinin Ortadoğu ve Kafkas petrollerini kontrol etmesini, daha da ötesi Rusya'yı -yeni oluşan konjonktürde daha da fena bir şekilde komünist Rusya'yı- bahsi geçen bölgeden uzak tutmasını öngörüyordu. Milli Mücadele sonrasında dahi Şeyh Said İsyanı'yla kurdurulacak şeriat idaresindeki Kürdistan'ın işlevi de bu olacaktı. Sovyetler Birliği ise başta bağımsızlık savaşında başarıya ulaşmış Türkiye'ye rejim ihracı hedefiyle bu bölgeye erişim elde etmeyi, Türkiye'nin ideolojik olarak net sınırları çizmesinin ardından Türkiye'yi bu bölgede dost bir tampon ülke olarak görmeyi ümit etmiştir.

Moskova ve Kars Antlaşmaları, bugün dahi büyük ölçüde geçerliliğini koruyan kalıcı bir sınır düzeni oluşturmuş ve bölgede imparatorluk miraslarının karşılıklı olarak yeniden tanımlandığı bir uzlaşmayı temsil etmiştir. Bu antlaşmalar, devrimci idealler ile jeopolitik realizmin dengelendiği bir diplomasinin örneğini oluşturmuş; komünist bir rejim ile ulusalcı bir hareket arasında kurulan işlevsel iş birliğinin erken dönem örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Her ne kadar antlaşmalar, Sovyet-Türk ittifakının hukuki ve diplomatik temelini oluşturmuş olsa da, bu ittifaka gerçek ağırlığını kazandıran asıl unsur, sahadaki maddi ve operasyonel destek olmuştur. Gizli tutulsa da belirleyici olan Sovyet askerî ve

istihbarat yardımı, Ankara hükûmetinin savaş alanında ve sonrasında cumhuriyetin inşasında hayatta kalabilmesi açısından yaşamsal bir rol oynamıştır.

1920-1922 yılları arasında Sovyet askerî ve istihbarat desteği, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Kemalist hareketin hayatta kalmasını ve nihai zaferini sağlayan temel faktörlerden biri olmuştur. Bu dönem boyunca Ankara hükûmeti, Sovyetler Birliği'nden sadece söylemsel değil; somut askerî yardım, stratejik koordinasyon ve örtülü operasyonları da içeren kapsamlı bir destek almıştır.

Sovyetler, başından itibaren Türk ulusalcılarını desteklemenin stratejik değerini fark etmişti. İç savaşla boğuşan ve çok cepheli dış müdahalelerle karşı karşıya olan Sovyetler, güney cephesinde anti-Bolşevik bir kuşağın oluşmasını engellemek istiyordu. Ankara hükûmetinin sultanlıkla bağlarını koparmış olması ve emperyalizme karşı sert bir duruş sergilemesi, Sovyetler açısından Ortadoğu ve Kafkasya'daki İngiliz etkisini dengeleme fırsatı sunuyordu.

1920-1922 yılları arasında Sovyetler Birliği, Ankara'ya 10 milyon altın ruble nakit, 33.000 tüfek, 327 makineli tüfek, 54 top, çok sayıda mühimmat ve askerî üniforma içeren kapsamlı yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar, özellikle Yunan ordusuna karşı Batı cephesinde verilen kilit muharebelerde, Türk ulusal mücadelesinin sürdürülebilmesi açısından belirleyici olmuştur. Her ne kadar bu silahlar modern veya standart olmasa da TBMM'nin operasyonel kapasitesini korumasına olanak tanımış; iç kaynakların son derece kısıtlı olduğu bir dönemde stratejik bir nefes alanı yaratmıştır.

Doğrudan askerî desteğe ek olarak, istihbarat iş birliği de Sovyet-Türk ortaklığının temel direklerinden birini oluşturmuştur.

Sovyet ajanları Ankara ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde faaliyetlerde bulunmuş, İtilaf Devletleri'nin casusluk faaliyetlerine ve iç tehditlere karşı Türk yetkililerle eşgüdüm içinde çalışmıştır. Bu iş birliğinin en dikkat çekici örneklerinden biri, İngilizler tarafından Mustafa Kemal'e suikast düzenlemek amacıyla gönderilen Hint asıllı casus Mustafa Sagir'in yakalanmasıdır. Sovyet istihbaratından alınan bilgiler sayesinde Türk makamları Sagir'i tutuklamış, yargılamış ve idam etmiştir. Bu olay, Ankara ile Moskova arasındaki stratejik güvenin pekişmesine katkıda bulunmuştur.

Ancak Sovyet istihbarat desteği her zaman memnuniyetle karşılanmamıştır. Bolşevikler, başlangıçta Türkiye'de sosyalist bir devrimin teşvik edilmesini umut etmiş ve Mustafa Suphi liderliğinde kurulan Türkiye Komünist Partisi'ni (TKP) sessizce desteklemişlerdir. Bu çaba, Ocak 1921'deki meşhur "Mustafa Suphi Olayı" ile trajik biçimde sonuçlanmış; Suphi ve yoldaşları Anadolu'ya geldikten kısa süre sonra öldürülmüştür. Olayın ayrıntıları hâlâ tam açıklığa kavuşmamış olsa da Ankara hükûmeti liderliğinin bu cinayetleri ya doğrudan planladığı ya da en azından göz yumduğu geniş çevrelerce kabul edilmektedir. Bu durum açık bir mesaj niteliği taşımaktadır: Sovyet desteği kabul edilebilir, fakat Sovyet ideolojik müdahalesi asla.

Tüm bu gerilimlere rağmen, Sovyet diplomatik ve istihbarat figürleri -başta Simon Aralov ve ardından Yakov Surits olmak üzere- işlevsel ilişkilerin korunmasında kritik roller üstlenmişlerdir. Ankara'daki ilk Sovyet büyükelçisi olan Aralov, yalnızca bir diplomat değil, aynı zamanda deneyimli bir istihbarat görevlisiydi. Moskova ile TBMM arasında iletişimi kolaylaştırmış, Türk liderlerle kişisel ilişkiler kurarak -siyasi farklılıklara rağmen- kriz anlarında arabulucu bir rol üstlenmiştir.

Özetle, Sovyetlerin millî harekete sağladığı askerî ve istihbarî destek, ideolojik yakınlıktan değil, stratejik hesaplardan kaynaklanmaktaydı. Bu ilişki; faydaya dayalı, karşılıklı kuşku ile sınırlı, ancak ortak düşmanlara karşı somut iş birliğine yaslanmıştı. Sovyet yardımının zamanlaması ve kapsamı, Türk ulusal hareketinin Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki varoluşsal mücadelesinde hayati öneme sahip olmuş, modern Türkiye'nin jeopolitik sınırlarının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Uzlaşmaz Vizyonların Çarpışması

Ne var ki, bu stratejik iş birliği atmosferinin altında derin ideolojik uçurumlar kaynamaya devam etmiştir. Ankara, toprakları üzerindeki kontrolünü pekiştirirken, komünizmin Türk ulusal projesindeki rolü üzerindeki tartışmalar da su yüzüne çıkmıştır. Bu gerilim, devrim ve egemenliğe dair iki rejimin uzlaşmaz vizyonlarının şiddetle çarpıştığı olaylara dönüşecektir.

1920'lerin başlarındaki Sovyet-Türk stratejik ortaklığı pragmatik iş birliği ile tanımlansa da bu süreç aynı zamanda derin ideolojik gerilimlere sahne olmuştur. Ankara hükûmeti bir yandan ulusalcı gündemini pekiştirmeye ve devrimci eğilimleri bastırmaya çalışırken diğer yandan Sovyet desteğinden faydalanmaya devam etmiştir. Bu huzursuz ittifakın merkezinde, Bolşevik komünizmi ile Türk milliyetçiliği arasındaki temel uyumsuzluk yatmaktaydı. Bu çelişki, dramatik biçimde “Mustafa Suphi Olayı” ile doruğa ulaşmıştır.

Sovyet bakış açısından Türk Kurtuluş Savaşı yalnızca bir ulusal bağımsızlık hareketi değil, aynı zamanda daha geniş İslam dünyasında devrimci bir dönüşüm için bir fırsattı. Bolşevikler, Avrupa ile Asya'nın kesişiminde ve İslam dünyasının merkezinde yer alan Türkiye'yi, anti-emperyalist ve devrimci

heyecanın yayılması için potansiyel bir taşıyıcı olarak görmüşlerdi. Bu vizyon, Sovyetler’de örgütlenen ve Mustafa Suphi’nin liderliğinde kurulan TKP’nin desteklenmesinde somutlaşmıştı.

Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı, 1920 sonu ile 1921 başında Sovyetler Birliği’nden Anadolu’ya geçmeyi ve ulusal hareket içerisinde sosyalist bir yönelim oluşturmayı planlamışlardı. Ankara’daki bazı çevreler dönüşlerini yüzeysel biçimde olumlu karşılasa da, Mustafa Kemal ve kurmaylarının Sovyet yanlısı bir komünist partinin ulusal hareket içinde yer almasına kesinlikle izin verme niyeti yoktu.

Kemalist rejim, iç komünist unsurlara yönelik düşmanlığını çok önceden ortaya koymuş; bu yapıları hem ulusal birliğe hem de merkezî otoriteye tehdit olarak değerlendirmiştir. Mustafa Kemal’in öncülüğündeki Türk ulusal vizyonu, seküler cumhuriyetçilik, toprak bütünlüğü ve devlet öncülüğünde modernleşmeye dayanıyordu. Bu yaklaşım, Sovyetlerin sınıf mücadelesi, proletarya enternasyonalizmi ve burjuvazinin tasfiyesine dayanan devrimci hedefleriyle doğrudan çelişmekteydi. Millî Mücadele liderleri için komünizm, yalnızca yabancı bir ideoloji değil, aynı zamanda ordu, bürokrasi ve muhafazakâr toplumsal kesimlerden oluşan kırılgan koalisyonu parçalayabilecek bir tehdit olarak görülmekteydi.

Bu temelde biriken gerilim, 28 Ocak 1921’deki “Mustafa Suphi Olayı” ile patlak vermiştir. Mustafa Suphi ve arkadaşları Batum’dan Samsun’a ulaşmış, oradan karaya çıkmak istemiş, ancak Karadeniz’in Trabzon açıklarında, büyük olasılıkla bölgedeki milliyetçi unsurların yönlendirmesiyle, yerel çetelerce öldürülmüşlerdir. Türkiye bu olayın sorumluluğunu resmen üstlenmemiş ve olay uzun süre belirsizlik içinde kalmışsa da hem yurt içinde hem de uluslararası alanda bu cinayetlerin kasıtlı bir

mesaj taşıdığı yönündeki kanaat ağır basmıştır: Türkiye'nin yolu komünist değil, milliyetçi olacaktır.

Sovyet tepkisi hayal kırıklığı ve öfkeyle karıştı. Moskova'da basın, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının anısına yazılar yayımlamış ve olayı kınamıştır. Ancak diplomatik zorunluluklar galip gelmiş; Ankara ile kurulan ortaklık derinleşirken Sovyetler Türkiye'yi Batı bloğuna itme riskini göze almamış, meseleyi büyütmemiştir. Bu olay, Sovyet dış politikasında bir kırılma anı olmuş; Türkiye özelinde devrimci maceraperestlikten vazgeçilmiş ve iç işlerine müdahale etmeyen bir gerçekçilik çizgisine yönelinmiştir.

“Mustafa Suphi Olayı”, devrimci idealizm ile milliyetçi pragmatizm arasında simgesel bir kopuşu temsil eder. Bu olay, yalnızca yerel ölçekte bir şiddet vakası değil; aynı zamanda ideolojik yönelimin kesin beyanı, Türkiye'nin ne Batılı himayeye ne de Sovyet kontrolüne boyun eğceğinin ilanıdır. Bu andan itibaren Sovyet-Türk ilişkileri, devrimci heyecandan ziyade karşılıklı stratejik çekişme temeline şekillenmiş; Lozan Konferansı sonrasındaki daha temkinli diplomatik dönemin zeminini oluşturmuştur.

Lozan Barış Antlaşması ve Sovyetler

İdeolojik çatışmanın yarattığı bu kırılma, ilişkiyi sona erdirmemiş; ancak doğasını dönüştürmüştür. Türkiye, Lozan görüşmeleriyle Batı karşısındaki geleceğini şekillendirmeye yönelirken ortak mücadelenin yerini farklılaşan hedefler almış ve diplomasinin alanı, devrimci dayanışmanın yerine geçmiştir.

Lozan Konferansı (1922-1923), yalnızca Türk ulusal mücadelesinde değil, aynı zamanda Ankara'nın dış politika yönelimi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuş ve Sovyetler ile

Türkiye'nin stratejik rotaları arasındaki ayrışmayı açık bir şekilde ortaya koymuştur. Sovyetler, Türk Kurtuluş Savaşı'na verdikleri kritik destekle önemli bir rol oynamış olsalar da 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile sonuçlanan diplomatik süreçte giderek dışlanmışlardır.

Lozan görüşmeleri, Türkiye ile başta İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere İtilaf Devletleri'ni bir araya getirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası statüsünü belirlemeyi hedeflemiştir. Konferansta İsmet İnönü liderliğindeki Ankara hükûmeti; Sevr Antlaşması'nın kaldırılmasını, Türkiye'nin egemenliğinin tanınmasını ve sınırlarının uluslararası düzeyde meşrulaştırılmasını amaçlamıştır. Sovyetler, Sevr sürecine kıyasla Lozan'da resmî taraf olmamış, rolleri büyük ölçüde dolaylı ve sınırlı kalmıştır. Ancak yoklukları, savaş yıllarında kurulmuş olan anti-emperyalist dayanışmanın barış sürecine taşınmasını uman çevrelerce özellikle hissedilmiştir.

Sovyetler açısından Lozan, stratejik bir yeniden konumlanma ve diplomatik hayal kırıklığı anlamına gelmiştir. Moskova, Ankara hükûmetine sağladığı erken tanıma ve maddi desteğin, yeni Cumhuriyet nezdinde kalıcı bir etki yaratacağını ummuştu. Ancak Türkiye'nin Batı'ya yönelerek doğrudan Sovyet karşıtı emperyal güçlerle masaya oturması, bu beklentiyi boşa çıkarmıştır. Sovyet dış politikasının bu dönemdeki söylemi temkinli bir iyimserlik ve örtük bir hayal kırıklığıyla şekillenmiştir. Ankara açıkça düşmanca bir tutum sergilememiş olsa da 1920-1921'deki ikili iş birliği dinamiğinden uzaklaşmakta olduğu açıktı.

Türkiye'nin Lozan'daki tutumu, ideolojik bağlılıktan çok ulusal çıkarlarla şekillenen yeni bir dış politika özgüvenine işaret etmektedir. Türk heyeti, Yunanlara karşı kazanılan askerî zaferler

ve yeni devletin iç bütünlüğü sayesinde güçlü bir diplomatik pozisyon dan müzakere etmiş; sonuçta şu başlıca hedeflere ulaşılmıştır:

Osmanlı kapitülasyonlarının kaldırılması,

Moskova ve Kars antlaşmalarıyla belirlenen sınırların uluslararası düzeyde tanınması,

Boğazların silahsızlandırılması ve bu bölgenin Türk egemenliği altında uluslararası bir komisyon tarafından denetlenmesi,

Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinin karara bağlanması.

Bu sonuçlar, hem ulusalcı hareket için bir diplomatik zafer, hem de yeni rejimin uluslararası meşruiyetinin teyidi anlamına gelmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin devrimci ittifaklar yerine Avrupa güçleriyle -her ne kadar temkinli olsa da- iş birliğini öncelleyen uluslararası sistemle bütünleşme sürecini başlatmıştır.

Sovyetlerin Lozan'a tepkisi, esasen pragmatik olmuştur. Süreçten dışlanmalarına rağmen Moskova açık bir eleştiri yöneltmemiştir. Bunun yerine, Simon Aralov'un yerini alan Ankara Büyükelçisi Yakov Surits liderliğinde, ikili ilişkileri ekonomik ve diplomatik kanallardan sürdürmeye odaklanmışlardır. Surits, ideolojik yayılmanın artık geçerli bir yöntem olmadığını kabul etmiş; Türkiye'nin tarafsızlığının veya en azından Batı ile tam hizalanmayan konumunun korunmasını Sovyet dış politikası için önemli bir hedef olarak benimsemiştir.

Lozan'daki bu ayrışma, daha geniş bir jeostratejik kopuşun göstergesidir. 1920'lerin başında ortak düşmanlara karşı birbirine ihtiyaç duyan Ankara ve Moskova, Lozan sonrasında artık farklı yollara yönelmiştir: Türkiye devlet inşası, Batı'dan tanınma ve

ekonomik modernleşmeye; Sovyetler ise iç konsolidasyon ve seçici dış angajmana odaklanmıştır. Lozan Konferansı, Sovyet-Türk ilişkilerinin sonu değil, dönüşümüdür. Devrimci dayanışmanın yerini, her iki tarafın da birbirinin hedeflerine temkinli yaklaştığı ama iş birliğini sürdürebildiği, egemenlik temelli ve ideolojik mesafeyi koruyan bir diplomasi almıştır.

Lozan sonrasındaki dönem, iki taraf açısından da dikkatli bir yeniden ayarlama gerektirmiştir. Türkiye, Batı'nın egemen olduğu uluslararası düzlemde rotasını çizerken; Sovyetler, artık ortak ideolojiye dayanmayan bu ilişkiyi sürdürebilmek için geleneksel diplomasi araçlarına yönelmiştir. Bu yaklaşımın başlıca temsilcisi Büyükelçi Yakov Zakharovich Surits olmuştur.

1925 yılında Simon Aralov'un yerine Ankara Büyükelçiliği görevine başlayan Surits, Türkiye'nin Batılı güçlerle, özellikle ekonomik alanda artan ilişkilerine rağmen, Sovyet-Türk ilişkilerinin istikrara kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. Aralov'un aksine, 1920'lerin başındaki devrimci heyecan ve istihbarat operasyonlarıyla doğrudan ilişkili olmayan Surits, daha temkinli ve profesyonel bir diplomatik tutum benimsemiş; Türkiye'nin egemenliğine saygı, ekonomik iş birliği ve süreklilik vurgusu üzerine odaklanmıştır.

Surits'in en önemli başarılarından biri, Türkiye'nin seküler milliyetçilik, modern devlet inşası ve ekonomik yeniden yapılanma doğrultusunda kendi yolunu izlediği bir dönemde, Ankara'da müdahaleci olmayan ama dostane bir Sovyet varlığını sürdürebilmesidir. Bu tutumu, Moskova'nın dış politikada giderek daha fazla jeopolitik istikrar ve barışçıl birlikte yaşamayı önceleyen yönelimini yansıtmaktaydı- özellikle Sovyet ideolojisinin etkili olamadığı veya geri tepme riski taşıdığı bölgelerde.

Surits, 1920'lerdeki ideolojik gerilimlerin -özellikle "Mustafa Suphi Olayı" ve Türkiye'deki komünist unsurların bastırılması gibi süreçlerin- ardından güven inşasını sağlamak gibi hassas bir görevi üstlenmiştir. İdeolojik taleplerden kaçınıp ticaret ve diplomasiye odaklanarak, Ankara'nın Batı'ya yönelmesine rağmen Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikasındaki önemini koruyabilmesini sağlamıştır.

Diplomatik belgeler ve dönemin raporları, Surits'in hem saygı duyulan hem de etkili bir diplomat olduğunu göstermektedir. Birden fazla dili akıcı konuşan, Orta Doğu ve Balkanlar'ın karmaşık dinamiklerine hâkim ve Türk yetkililerle kişisel ilişkiler geliştirme konusunda yetkin bir isimdi. Sovyetler Birliği artık Ankara'nın tek müttefiki olmasa da Surits'in liderliğindeki elçilik, SSCB'nin Türkiye'nin iç politik tercihlerine saygı gösteren destekleyici bir komşu imajını sürdürmeyi başarmıştır.

Surits'in görev süresi, 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yürürlükte olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bu antlaşma, tarafların karşılıklı saldırmazlık ve barışçıl ilişkilere olan bağlılıklarını yeniden teyit etmiştir. Sovyetler açısından bu belge, Türkiye'nin düşman Batılı güçlerle askerî bir ittifaka girmeyeceğini güvence altına alırken; Türkiye için doğudaki bir tampon bölge işlevi görmüş ve diplomatik olarak istikrarsız bir bölgede baskıyı azaltmıştır.

Özünde, Surits'in görev dönemi Sovyet-Türk diplomasisinin olgunlaştığı bir evreyi simgeler: erken dönem devrimci heyecandan, hesaplı ve uzun vadeli devletlerarası angajmana geçiş. Surits'in, Sovyet dış politikasını Batı'ya yönelen ve milliyetçi çizgisi pekişen bir Türkiye'ye uyarlama becerisi, Sovyetler Birliği'nin pragmatik esnekliğini ve stratejik sabrını göstermiştir -ki

bu tema iki dünya savaşı arası dönemin genelinde de etkisini sürdürecektir.

Siyasal ilişkiler bu yeni gerçekliğe uyum sağlarken ekonomik öncelikler gündemde baskın hâle gelmiştir. Türkiye'nin yeniden inşa ve kalkınma ihtiyacı, Ankara'yı Batı sermayesiyle daha yoğun temas kurmaya yöneltmiş; bu da Sovyetlerin Türkiye'nin değişen dış politika yönelimi karşısında ekonomik olarak anlamlı kalma çabalarını zorlaştırmıştır.

1920'lerin başında elde edilen askerî ve diplomatik zaferlerin ardından, Ankara hükûmeti dikkatini devlet inşası ve ekonomik modernizasyona yöneltmiştir. Bu sürecin merkezinde yabancı sermaye sorunu yer almaktaydı: kaynakları, koşulları ve yeni cumhuriyetin ilkeleriyle olan uyumu. Lozan sonrası dönemde Türkiye'nin ekonomik yönelimi, ideolojik bağlılıklarla pragmatik zorunlulukların çakıştığı bir alan olarak öne çıkmış; bu süreç, Sovyet etkisinin sınırlarını ve Cumhuriyet'in jeopolitik yeniden konumlanmasını gözler önüne sermiştir.

Sovyetlerin erken dönemde sunduğu askerî yardım, altın yardımı ve diplomatik desteklere rağmen, Ankara'nın uzun vadeli ekonomik stratejisi Sovyet modelinden belirgin biçimde ayrılmıştır. Mustafa Kemal ve ekonomi danışmanları, Osmanlı'dan miras alınan yapısal geri kalmışlık ve mali kısıtların fazlasıyla farkındaydılar. Ekonomik bağımsızlık ideali ön planda olsa da altyapı, sanayi ve finans gibi alanlarda dış yatırıma ve teknik uzmanlığa duyulan ihtiyaç açıldı.

Bu bağlamda, özellikle Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD gibi Batılı ülkelerden gelen sermaye giderek daha belirleyici hâle gelmiştir. Ankara hükûmeti, kapitülasyonlara dönüş anlamına gelmeyecek şekilde, elverişli koşullarda dış krediler, ortaklıklar ve

yatırım anlaşmaları aramıştır. Demiryolu inşası, kamu altyapısı projeleri ve yeni sanayi tesislerinin kuruluşu gibi birçok girişim, yabancı teknik bilgi ve finansmanla gerçekleştirilmiştir.

Batı sermayesine yönelim yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda jeopolitik bir mesaj içermekteydi. Sovyetler açısından bu gelişme, etki kaybı ve Türkiye'nin savaş sonrası rotasının sosyalist yoldan sapmakta olduğunun açık göstergesi niteliğindedi. Sovyet ideologları, Türkiye'nin Batı finansına açılmasını, geliştirilmek istenen anti-emperyalist ittifakın ihlali olarak değerlendirmişlerdir. Ancak tepkileri sınırlı kalmıştır. Kremlin, Türkiye'yi karşısına almanın onu tamamen Batı eksenine iteceğini öngörmüş ve daha ölçülü bir yaklaşımı tercih etmiştir.

Aynı zamanda Türk liderliği, ekonomik angajmanını dengelemeye özen göstermiştir. Batı sermayesini kabul ederken tek bir güce bağımlı hale gelmemeye çalışmış ve büyük güç blokları karşısında biçimsel bir tarafsızlık politikası benimsemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'ye farklı kaynaklardan sermaye sağlama olanağı sunarken kilit sektörlerde ulusal kontrolün sürdürülmesini sağlamıştır. Devlet destekli ve çoğu zaman siyasal tavizlerle bağlantılı olan Sovyet ekonomik teklifleri ise esnek ve siyaset dışı Batı finansal araçlarına kıyasla daha az cazip bulunmuştur.

Türkiye örneği, savaşlar arası dönemde Sovyet dış politikasındaki daha geniş çaplı bir çelişkiyi de gözler önüne sermektedir: Devrimci söylem kapitalizmi ve emperyalizmi lanetlerken Sovyet diplomasisi giderek komşu devletlerin ekonomik tercihleriyle uzlaşmaya yönelmiştir—özellikle ideolojik dayatmaların ters teptiği yerlerde. Bu gerilim, Ankara'nın ekonomik tercihinde de görünür hâle gelmiştir: Türkiye açısından bu tercihler pragmatikken Moskova bu süreci kapitalist entegrasyona doğru yavaş ama kararlı bir kayış olarak görmüştür.

Yine de Sovyetler Birliği, 1920'ler boyunca Türkiye'ye ticaret anlaşmaları ve sınırlı da olsa teknik yardım sunmaya devam etmiş; Ankara'nın Batı'ya yönelmesine rağmen ekonomik düzeyde anlamlı kalmaya çalışmıştır. Sanayi ürünleri, hammaddeler ve temel ticari mallar üzerinden süren karşılıklı ticaret, resmî söylemde "kardeşçe iş birliği" olarak tanımlanmış; ancak Batı yatırımlarıyla karşılaştırıldığında ölçęi oldukça sınırlı kalmıştır.

Türkiye'nin savaş sonrası ekonomik yönelimi, ideolojik değil, pragmatik temellere dayanmıştır. Yabancı sermaye bir tehdit değil, yönlendirilecek, müzakere edilecek ve gerektiğinde çeşitlendirilecek bir araç olarak değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliği politik açıdan önemli bir ortak konumunu korusa da Türkiye'nin ekonomik modernizasyonundaki rolü Batılı güçlerle kıyaslandığında marjinal kalmıştır. Bu farklılaşma, Sovyet etkisinin sınırlarını gözler önüne sermiş ve Türk kalkınma modelinin ulusalcı-cumhuriyetçi karakterini vurgulamıştır: devletçilik, seçici dışa açıklık ve egemenlik hassasiyeti.

Türkiye'nin Batı'ya yönelen çizgisi karşısında Sovyet politika yapıcıları, kendi araçlarını devreye sokmuşlardır: ticaret diplomasisi, sembolik jestler ve ısrarlı ama sınırlı ekonomik girişimler. Bu çabalar, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkinliğin artık ideolojiyle değil, varlık gösterebilme ve uyum sağlama becerisiyle ölçüleceğini kabullendiklerini göstermektedir.

Sonuç olarak, 1920'ler ilerledikçe ve Türkiye, ekonomik fırsatlar ile diplomatik normalleşme arayışı içinde Batı'ya daha fazla yöneldikçe, Sovyetler Birliği stratejisini yeniden gözden geçirmek ve yeni Cumhuriyet'e yönelik yaklaşımını uyarlamak zorunda kalmıştır. İdeolojik uyumun artık mümkün olmadığını fark eden Moskova, vurgusunu ekonomik angajman ve diplomatik

varlığa kaydırması; böylece etkiyi devrimci olmayan yollarla sürdürmeyi hedeflemiştir.

Buna ek olarak, Sovyetler sınırlı bazı sektörlerde teknik uzmanlık teklifinde bulunmuşlardır. Sovyet mühendisler ve planlamacılar, karayolu inşası, tarım ve enerji geliştirme gibi alt-yapı projelerine katkı sunma konusunda istekli olmuşlardır. Ancak bu teklifler, Sovyet yardımlarına eşlik edebilecek olası siyasi koşullardan endişe duyan Türk yetkililerce temkinle karşılanmıştır. Özel kanallar aracılığıyla gelen ve çoğu zaman ideolojik müdahaleden uzak olan Batı sermayesiyle kıyaslandığında, Sovyet teklifleri doğrudan devletlerarası pazarlık çerçevesinde ve geçmişte yaşanan ideolojik sürtüşmelerin gölgesinde değerlendirilmiştir.

Sovyet diplomasisi, ayrıca Türkiye'deki görünürlüğünü ve olumlu algısını koruyabilmek adına kamuya açık anmalar, kültürel etkinlikler ve resmî ziyaretler gibi yumuşak güç araçlarına başvurmuştur. Türk-Sovyet dostluğu kutlamaları, Sovyet edebiyatının Türkçeye çevrilerek yayımlanması ve devlet törenlerine Sovyet heyetlerinin katılımı gibi etkinlikler, daralan etki alanını telafi etmeye yönelik girişimler olmuştur. Yakov Surits'in yönettiği elçilik, yalnızca siyasi bir temsil makamı değil, aynı zamanda diplomatik sembolizmin merkezine dönüşmüş; Sovyetler Birliği'ni saygılı ve iyi niyetli bir komşu olarak sunmaya çalışmıştır-her ne kadar Ankara'nın kalkınma modeli sosyalist ilkelerden uzaklaşıyor olsa da.

Bununla birlikte, Sovyet girişimleri, Türkiye'nin ulusal egemenlik ve devletçilik konusundaki katı kararlılığı tarafından sınırlandırılmıştır. Kemalist rejim, dış yardımı kabul etse de ekonomik ve siyasi özerkliği koruma konusunda kararlılığını sürdürmüştür. Diğer birçok imparatorluk sonrası devletten

farklı olarak Türkiye, tek bir büyük güce bağımlı hale gelmeye direnmiş; bu da Sovyetlerin, coğrafi yakınlık ve bağımsızlık mücadelesi sırasındaki ortak geçmişe rağmen Türk karar alma süreçlerine nüfuz etmesini sınırlamıştır.

Sonuç olarak, Sovyetlerin ekonomik ve diplomatik rekabetteki çabaları, devrimci beklentilerden reelpolitik temelli bir stratejik dönüşümle karakterize edilmiştir. Türkiye'nin Batı'ya yönelimini tersine çeviremeyen Moskova, işlevsel, saygıya dayalı ve stratejik açıdan anlamlı bir ilişki sürdürmeyi başarmış ve bu ilişki 1930'lu yılların çalkantılı ortamında dahi önemini korumuştur.

Sovyet-Türk İlişkilerinde Bireylerin Etkisi

Antlaşmaların ve diplomatik yapıların ötesinde, Sovyet-Türk ilişkilerine asıl şekli ve karakteri kazandıranlar bireyler olmuştur: devlet adamları, generaller, devrimciler ve diplomatlar. Aldıkları kararlar, rekabetleri ve yürüttükleri müzakereler, jeopolitik mantık kadar belirleyici olmuş; stratejik tercihlerdeki insani boyutu öne çıkarmıştır.

1920'lerden 1920'lerin ortalarına kadar uzanan dönemde Sovyet-Türk ilişkilerinin evrimi, farklı ideolojik konumlara, hedeflere ve rollere sahip olan bir dizi etkili siyasi ve askerî figür tarafından şekillendirilmiştir. Bu isimler, jeopolitik eğilimlerin edilgen takipçileri değil; kişisel diplomasi, stratejik hesap ve zaman zaman açık çatışma yoluyla ikili ilişkilerin yönünü belirleyen aktörler olmuşlardır.

Türk ulusal hareketinin merkezinde yer alan Mustafa Kemal, Doğu ile Batı arasındaki hassas dengeyi yürütmede hayati rol oynayan pragmatik bir lider olarak öne çıkmıştır. Onun dış politika yaklaşımı, stratejik fırsatçılıkla şekillenmişti: ihtiyaç duyulduğunda Sovyet desteğini kabul etmiş, ancak Bolşevizmle ideolojik

bağ kurmaktan ısrarla kaçınmıştır. Sovyet silahlarını, altınını ve diplomatik tanımayı memnuniyetle karşılarken; komünizmin Türk toplumuna veya siyasetine yerleşmesine izin vermemiştir. Mustafa Suphi ve diğer komünistlerin öldürüldüğü “Mustafa Suphi Olayı”, Cumhuriyet’in milliyetçi, seküler ve devletçi temeller üzerinde inşa edilmesi konusundaki kararlılığının bir göstergesi olmuştur.

Mustafa Kemal’in etkisi Lozan’da da açıkça görülmüştür. Hükûmeti, uluslararası meşruiyeti güvence altına almış ve modern bir ulus-devletin temellerini atmaya başlamıştır. Onun dış politika mirası, dış ittifakların ideolojik bağlılıktan ziyade araçsallaştırıldığı pragmatik egemenlik anlayışıyla tanımlanabilir.

Mustafa Kemal’e tezat olarak, Enver Paşa, Osmanlı sonrası askerî liderliğin daha istikrarsız ve maceracı bir temsilcisi olarak öne çıkmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası İttihat ve Terakki’nin çöküşüyle yurt dışına giden Enver Paşa, kendini devrimci bir lider olarak yeniden konumlandırmak istemiştir. Sovyet Orta Asyası’nda Bolşevik desteğiyle Türkî halkları Pan-Turanist bir çatı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Ancak Enver Paşa’nın amaçları, Sovyet hedefleriyle temelden çelişmekteydi.

Moskova, başlangıçta Enver Paşa’yı Doğu’daki İngiliz etkisini sarsmak için kullanışlı bir araç olarak görmüşse de onun bağımsız bir İslam-Türk imparatorluğu kurma hedefi, Sovyetlerin bölgedeki kontrolüne doğrudan tehdit oluşturmuştur. Enver’in 1922’de Buhara’da Sovyet güçlerine karşı giriştiği isyan, onun şehadetiyle sonuçlanmış; bu da Pan-Turanist emellerin başarısızlığını simgelemiş ve Sovyetlerin, daha öngörülebilir ve iş birliğine açık Ankara hükûmetini destekleme kararını pekiştirmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen generallerinden biri olan Kazım Karabekir, Türkiye'nin doğu cephesindeki askerî ve siyasi gelişmelerde belirleyici bir rol oynamıştır. Doğu Anadolu'daki görevinde, Ermeni güçlerine karşı kazanılan zaferlerde etkili olmuş ve Kars Antlaşması'nın müzakerelerinde önemli katkı sunmuştur. Karabekir'in Bolşevizm karşıtı duruşu biliniyordu; komünizmi istikrarsızlaştırıcı bir unsur olarak görmekteydi ve Marksist ideolojiyi yaymaya çalışan Sovyet temsilcileriyle sık sık karşı karşıya gelmekteydi.

Buna rağmen Karabekir, Sovyet muhataplarıyla disiplinli ve süreç odaklı bir ilişki sürdürmeyi başarmıştır. İdeolojik muhalefetle stratejik zorunlulukları birbirinden ayırma becerisi, erken dönem Sovyet-Türk diplomasisini tanımlayan pragmatik iş birliğini mümkün kılmıştır.

Ankara'daki ilk Sovyet büyükelçisi olan Simon Aralov ise devrimci diplomasinin erken evresinin simgesiydi. Tecrübeli bir Bolşevik ve istihbaratçı olan Aralov, Mustafa Kemal ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi Türk liderlerle güçlü çalışma ilişkileri kurmayı başarmıştır. Görev süresi boyunca silah transferleri ve istihbarat paylaşımı gibi aktif askerî ve lojistik koordinasyonlar yürütülmüştür.

Ancak, Türk-Sovyet ideolojik gerilimleri derinleştikçe Aralov'un konumu giderek hassaslaşmıştır. Kişisel diplomasisi takdir edilse de Aralov nihayetinde Türkiye'nin komünist faaliyetleri bastırdığı ve devrimci söylemden uzaklaştığı bir ortamda sürdürülemez hâle gelen bir ilişki modelini temsil etmiştir.

Aralov'un ardından, Yakov Surits, Sovyet-Türk ilişkilerinin ikinci evresinin başlıca mimarı olarak öne çıkmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, Surits, Ankara'daki jeopolitik değişimi doğru

okuyan yetkin bir diplomattı. İdeolojik baskıdan vazgeçerek saygılı bir ikili ilişki anlayışını benimsemiş ve Sovyetler Birliği'ni devrimci bir hamiden ziyade dost bir komşu olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, ekonomik ve diplomatik yolların ayrılmasına rağmen Sovyet-Türk iş birliğinin uzun ömürlü olmasını sağlamıştır.

Surits'in başarısı, Ankara'daki ruh hâlini doğru okumaktan kaynaklanmıştır: Kendi koşullarında modernleşmeyi hedefleyen, hem emperyal hem de ideolojik tahakküme mesafeli bir cumhuriyet. Ekonomik diyalog, ticaret ve iç işlerine karışmama ilkelerine odaklanarak, Surits bölgesel dinamiklerdeki hassas geliş döneminde Sovyet çıkarlarını korumayı başarmıştır.

Bu önde gelen figürlerin yanı sıra, istihbarat operasyonlarının gizli dünyası da destekleyici fakat kritik bir rol oynamıştır. Gözetim, casusluk ve karşı istihbarat faaliyetleri; diplomasiyi güvenlik politikalarıyla bağlayan görünmez bir hat oluşturmuş ve görünürdeki iş birliği dönemlerinde bile alttan alta süren güvensizliği ortaya koymuştur.

1920'li yılların başında istihbarat faaliyetleri, Sovyet-Türk ilişkilerinde çoğu zaman şeffaf olmayan fakat merkezî bir rol oynamıştır. Gözetimden karşı casusluğa, ideolojik sızmalardan suikast planlarına kadar uzanan bu faaliyetler, ikili ilişkilerin çoğu zaman göz ardı edilen ancak hayati bir boyutunu oluşturmuştur. Sovyetler açısından istihbarat, yalnızca güvenlik aracı değil, aynı zamanda dış politikanın bir dayanağıydı. Türkiye örneğinde bu, Lozan sonrasındaki ideolojik gerilemenin ve sınırlı diplomatik erişimin telafisi olarak da işlev görmüştür.

Sovyet devleti, Çarlık rejiminden miras aldığı genişleyen istihbarat aygıtını devralmıştı. Çeka (ve daha sonra GPU) gibi

kurumların kontrolünde yürütölen Sovyet istihbarat faaliyetleri üç temel hedefe dayanıyordu: Sovyetler Birliği'nin güney sınırını İngiliz istihbaratı ve anti-Bolşevik sürgünlere karşı korumak, özellikle sol unsurlar aracılığıyla Türk iç siyasetini izlemek ve olası etkilerde bulunmak, Yakın Doğu'daki Batı diplomatik ve ekonomik nüfuzunu karşı istihbarat ve sabotaj yoluyla sekteye uğratmak.

Bu bağlamda en dikkat çekici olaylardan biri Mustafa Sagir vakası olmuştur. Hint asıllı bir İngiliz ajanı olan Sagir, gazeteci ve akademisyen kisvesiyle Ankara'ya gönderilmişti. Amacı, iddialara göre Mustafa Kemal'i suikastla öldürmektir. Sovyet istihbaratı, Türk güvenlik birimleriyle yakın iş birliği içinde Sagir'in planını ortaya çıkarmıştır. Sagir 1921'de yargılanarak idam edilmiştir. Bu kamuya açık infaz, birçok amaca hizmet etmiştir: İngiliz casusluk faaliyetlerinin açığa çıkarılması, Türk ulusal hükûmetinin meşruiyetinin pekiştirilmesi ve Sovyet-Türk iş birliğinin ortak düşmanlara karşı ne derece güçlü olduğunun sergilenmesi.

Ancak bu iş birliğinin kesin sınırları vardı. Sovyet istihbaratı aynı zamanda Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve diğer Bolşevik yanlısı ağların faaliyetlerini desteklemeye çalışmıştır. Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldüröldüğü "Mustafa Suphi Olayı", Sovyetlerin Türkiye içindeki örtölü ideolojik girişimleri açısından ezici bir başarısızlık olmuştur. Ankara'dan verilen net mesaj şuydu: askerî ve siyasi iş birliği kabul edilebilir; ancak ideolojik sızmalara izin verilmeyecektir.

Bu gelişme üzerine Sovyet dış politika mekanizması yeniden değerlendirme sürecine girmiştir. İstihbarat operasyonları artık daha dar bir çerçevede, Sovyet çıkarlarının korunması ve Ankara'nın Batı başkentleriyle geliştirdiğı ilişkilerin izlenmesi gibi

hedeflere odaklanmıştır. Özellikle Yakov Surits gibi profesyonel ve temkinli isimlerin yönetimindeki büyükelçilikler, devrim teşvikine yönelik önceki çabalardan uzaklaşarak devletlerarası güvenlik iş birliğini ön plana çıkarmıştır—başta İngiltere olmak üzere özellikle üçüncü taraf tehditlerine karşı.

Ayrıca, Türkiye'deki Sovyet istihbarat faaliyetleri, Doğu Akdeniz'deki daha geniş stratejik hedeflere hizmet etmiştir. Türkiye, Orta Doğu, Karadeniz ve Kafkasya'ya erişim açısından coğrafi bir geçiş ve kesişim noktası olarak değerlendirilmiştir. Türk alt-yapı projeleri, yabancı askerî danışmanlar ve ticaret yolları dikkatle izlenmiş; bu gözetim saldırgan olmayan, yayılcılığı değil çevreleme stratejisini hedefleyen bir güvenlik politikası kapsamında yürütülmüştür.

Kısaca, Sovyet-Türk ilişkilerinde istihbarat dinamikleri, ideolojik yayılcılıktan pragmatik korumacılığa evrilmiştir. Türkiye'deki yeni rejimin “yıkıcı ideolojilere” karşı gösterdiği sıfır tolerans, Sovyet istihbaratını etki yaratmaya yönelik ama müdahaleci olmayan yöntemlere yöneltmiştir. Sonuçlar karıştı: Sovyetler ideolojik mücadeleyi kaybetmiş olabilirlerdi; ancak istihbarat temelli diplomasi yoluyla diplomatik ve stratejik etkilerini koruyabilmişlerdir ki bu da uzun vadede bölgesel istikrarın yönetimi açısından hayati bir rol oynamıştır.

Sonuç

Geriye dönüp bakıldığında, diplomasi, ideoloji, istihbarat ve liderlik arasındaki etkileşim; basit bir kategoriye sığdıramayacak karmaşık bir ilişki ortaya koymuştur. Her iki taraf da istikrarsız bir dünyada stratejilerini yeniden biçimlendirirken 1920'li yıllardaki ittifaklarının mirası, takip eden on yıllar boyunca etkisini sürdürecektir uzun bir gölge bırakmıştır.

1920 ile 1920'lerin ortaları arasındaki Sovyet-Türk ilişkilerinin mirası, ideolojik uyum yahut kalıcı bir ittifak perspektifinden ziyade, tarihsel zorunlulukların şekillendirdiği pragmatik bir iş birliği örneği olarak anlaşılmalıdır. İki yıkılmış imparatorluğun küllerinden doğan ve karşılıklı mücadele ortamında şekillenen bu erken dönem ortaklık, uzun vadede stratejik etkileşim ile temkinli mesafe arasında gidip gelen bir ilişkinin zeminini oluşturmıştır.

Bu iş birliğinin en doğrudan sonucu, Türkiye Cumhuriyeti'nin hayatta kalması ve konsolidasyonu olmuştur. Ankara'nın birden fazla cephede varoluşsal tehditlerle karşı karşıya olduğu kritik bir dönemde Sovyetler Birliği tarafından sağlanan mali, askerî, diplomatik ve istihbarî yardımlar hayati öneme sahipti. Moskova ve Kars Antlaşmaları'yla Ankara'nın egemenliğinin tanınması, doğu sınırlarının güvence altına alınmasını sağlamış; böylece Türkiye, batı cephesine odaklanarak İtilaf Devletleri ile daha eşit koşullarda müzakere edebilmiştir.

Sovyetler açısından ise Türkiye hem bir tampon bölge işlevi görmüş hem de devrimci dış müdahalenin sınırlarının test edildiği bir örnek vaka teşkil etmiştir. Her ne kadar sosyalist dönüşüm umutları kısa sürede akamete uğrasa da 1920'li yılların başında yaşananlar Moskova'ya ideolojik ihracatın sınırlarını öğretmiş, Sovyet dış politikasının daha esnek bir doğrultuya evrilmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye örneği, milliyetçiliğin devrimci ivmeyi nasıl soğurup etkisizleştirebileceğini göstererek Sovyetlerin bundan sonraki süreçte ideolojik saflıktan çok nüfuz kazanmaya öncelik veren bir yaklaşımı benimsemelerine zemin hazırlamıştır.

Uzun vadede bu ilişki, bir ittifaktan ziyade karşılıklı tanıma ve saygıya dayalı bir biçim almıştır. Özellikle Mustafa Kemal liderliğinde Türkiye, küresel düzlemde “etkin tarafsızlık” politikası benimseyerek kapitalist ya da komünist bloklardan herhangi birine dâhil olmaktan kaçınmış; her iki tarafın da ekonomik olanaklarından seçici biçimde faydalanma yolunu tercih etmiştir.

Surits gibi diplomatların öncülüğünde gerçekleştirilen Sovyet stratejik yeniden değerlendirmesi, özellikle 1930’larda Avrupa’nın yeni bir istikrarsızlık döngüsüne sürüklenmesiyle birlikte, Sovyetler Birliği’nin Türkiye sınırlarında düşmanca bir tutumdan uzak durmasını sağlamıştır. Türkiye ne Sovyet nüfuzuna giren bir uydu devlete dönüşmüş ne de Sovyet karşıtı bir pozisyon benimsemiştir. Bu tarafsızlık politikası, II. Dünya Savaşı ve erken Soğuk Savaş dönemlerinde her iki süper gücün de Türkiye’nin jeopolitik konumunu takdir etmesine vesile olmuştur.

1920’li yılların başında temellenen bu ilişkinin uzun vadeli sonuçları arasında şunlar sayılabilir: Bugün hâlâ büyük ölçüde geçerliliğini koruyan sabit ve karşılıklı tanınmış bir sınırın tesis edilmesi; ideolojik olarak zıt kutuplarda yer alan devletler arasında pragmatik diplomasinin mümkün olduğuna dair bir örnek oluşturulması; ve Sovyet dış politikasında, devrimci yöntemlerin ulusal özgünlükler karşısında esnemesi gerektiği yönünde bir farkındalık oluşması. Sovyetler açısından etki alanı yaratmanın yolu yalnızca ideolojik ihracattan değil, aynı zamanda diplomasi ve ticaret gibi araçlardan da geçebilirdi.

Belki de en önemlisi, Sovyet-Türk ilişkisi, ittifakların ne denli koşullara bağlı ve geçici olabileceğine dair tarihsel bir ders sunmaktadır. Hayatta kalma zorunluluğuyla başlayan bu ilişki,

zamanla karşılıklı sınırların ve çıkarların belirlendiği temkinli bir etkileşime evrilmiştir. Her iki taraf da 1920’li yılların başından kendi temel hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirmiş şekilde çıkmıştır: Türkiye, egemenliğini ve bağımsızlığını güvence altına almış; Sovyetler Birliği ise potansiyel bir cepheyi etkisizleştirmiştir. Bu suretle, hiçbir zaman gerginlikten tamamen azade olmasa da gerçekçilik temelli, uyumlu ve uzun ömürlü bir ilişkinin temelleri atılmıştır.

1920 ile 1923 arasındaki Sovyet-Türk ilişkisi, imparatorluk sonrası diplomasinin çelişkilerini yansıtan bir örnek teşkil eder: derin ideolojik farklılıklar, acil stratejik ihtiyaçlar çerçevesinde yönetilebilmiştir. Batı emperyalizmine karşı ortak karşıtlık temelinde şekillenen bu başlangıç yakınlaşması, her iki tarafın da kısa vadeli hedeflerine ulaşmasına olanak tanımıştır—Türkiye için toprak bütünlüğü ve siyasal manevra alanı kazanımı; Sovyetler içinse bölgesel nüfuz alanının genişletilmesi. Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Sovyet askerî ve istihbarat desteği, Türk ulusal hareketinin Batı baskısına karşı direnebilmesine ve Kurtuluş Savaşı’nı kazanabilmesine olanak sağlamıştır.

Ancak bu ortaklık yapısal olarak istikrarsızdı. Sovyet komünizmi ile Türk milliyetçiliği arasındaki ideolojik uçurum hiçbir zaman kapatılamamış; bu durum, Türkiye’deki komünist unsurların bastırılması ve Sovyet destekli devrimcilerin Ankara tarafından reddedilmesinde açıkça görülmüştür. “Karadeniz Hadisesi”, Panislamizm ve Panturancılık üzerindeki stratejik rekabet ve Sovyetlerin Enver Paşa’ya yönelik zaman zaman değişen tutumları, Sovyet nüfuzunun sınırlarını ve Türk egemenliğinin kararlılığını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal’in, Sovyet desteğini temin ederken aynı zamanda ideolojik nüfuzlarını engelleme

yönündeki başarısı, yalnızca taktiksel bir maharet değil, aynı zamanda Türkiye'nin siyasal geleceğine dair net bir vizyonun göstergesidir.

Lozan Konferansı, bu ilişkide bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin Batı'ya yönelmesi ve ekonomik egemenliğe verdiği öncelik, Moskova'da hayal kırıklığı yaratmış ve diplomatik bir soğuma dönemini başlatmıştır. Bununla birlikte, özellikle Surits'in büyükelçiliği döneminde şekillenen Sovyet diplomasisi, bu yeni duruma uyum sağlayarak ideolojik yayılmacılıktan çok ekonomik iş birliğine odaklanan pragmatik bir çizgiye yönelmiştir. Surits'in görevi sırasında yürütülen politikalar, Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasını kabullenen ve ilişkileri karşılıklı ticaret ve saygı temelinde sürdürmeyi amaçlayan bir Sovyet dış politika anlayışının örneğini teşkil etmiştir.

Uzun vadede bu ilişki, devrimci bir ittifaktan, pragmatik bir birlikte yaşama modeline dönüşmüştür. 1920'li yılların başındaki akışkan iş birliği süreci, zamanla ideolojik ayrışmalar ve jeopolitik yeniden yapılanmalar neticesinde her iki tarafın da stratejik pozisyonlarını gözden geçirdiği bir aşamaya evrilmiştir. Türkiye için Sovyet ortaklığı, devletin kuruluş sürecinde bir hayatta kalma ve güç kazanma aracıyken; Sovyetler için bu süreç, ideolojik hedeflerle jeopolitik gerçeklikler arasında denge kurma çabası olmuştur. Bu karmaşık ve dinamik etkileşim, uluslararası ilişkilerde ideoloji ile pragmatizm arasındaki kalıcı gerilimi gözler önüne sermekte; bu gerilim, modern diplomasi tarihinde yankı bulmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

Gatrell, P. (2015). Tsarist Russia at war: The view from above, 1914–February 1917. *The Journal of Modern History*, 87(3), 668–700.

- Gökay, B. (1994). The Turkish Independence War and Bolshevik Russia: Some new aspects in the light of Soviet documents. *Turkish Studies Association Bulletin*, 18(2), 41–57.
- MacFie, A. L. (2002). British views of the Turkish national movement in Anatolia, 1919–22. *Middle Eastern Studies*, 38(3), 27–46.
- Somel, G. (2018). Soviet Russia's foreign affairs with Turkey in 1923: Reports of Ambassador Surits. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*.
- Tsvetkova, T. (2020). Soviet-Turkish relations in 1921–1923: A few nuances from the Bulgarian archives. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 3(4), 11–34.
- Türkeş, M. (1998). Critique of studies of the Kadro (Cadre) movement. *METU Studies in Development*, 25(4), 663–678.

PARTİLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ VE BEHİCE BORAN (1910 – 1987)

Zeynep Ezgi Kaya¹

Türkiye’de tek parti iktidarının sona ermesinin ardından yetmişli yıllara kadar birçok parti kurulmuştur. Kurulan bu partilerin her biri farklı ideolojileri benimseyerek halkın her alanına nüfuz etmeyi başarmışlardır. Kurulan bu partilerden birisi olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) de kuruluşundan kapanışına kadar döneme damgasını vurmuştur. Gerek kurucuları gerekse savunduğu ideoloji sayesinde işçi kesiminin siyasi arenada mücadelesini temsilen belirli bir müddet ayakta kalabilmiştir. Bu parti sol ideolojiyi benimsemiş tek parti değildir. TİP’ten önce de sol cemahta birtakım partiler oluşmuştur. Kurulduğu yıl olan 1961 yılı siyasi arenada hareketlilik taşımaktadır. Darbenin arkasından ilan edilen anayasa ile birlikte bazı haklar da özgürleştirilmiştir. İşçi haklarında, sendika ve dernek gibi kuruluşların meydana çıkmasında herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Bunun aksine iktidar bu alanlarda özgürlükçü politikalar uygulamıştır.

Türkiye İşçi Partisi’nin kurucularının çoğunluğunun sendikacı kimliğe sahip olması işçi ve köylü kesime hitap etmede kolaylık sağlamıştır. Parti kurulduktan sonraki yıllar içerisinde birçok

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi alanından yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Partileşme Sürecinde Türkiye İşçi Partisi (1961-1981) ve Behice Boran (1910-1987)” başlıklı raporu yarininkulturu.org/ sitesinde 10 Ekim 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

toplantı ve kongre düzenlemiştir. Parti başkanlığına bazı yıllarda farklı isimler gelirken parti içi muhalefet de kaçınılmaz olmuştur. Nitekim bu gibi gelişmeler sonucunda parti içinde gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu gruplaşmalardan birisi de Emek Grubu adını verdikleri gruptur. Bu grubun başında Behice Boran yer almıştır. Behice Boran partinin içerisinde uzun süre mücadele vererek siyasi arenada kendisine yer edinmiştir.

Bu çalışmada 1960'lı yıllardaki sol akımlar ve Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş, oluşum, yükselme ve yıkım olarak adlandırabileceğimiz evreleri anlatılacaktır. Ayrıca, partiye ömrünün önemli bir kısmını adanmış akademisyen, anne ve siyasetçi Behice Boran'ın hayatı ve parti ile ilişkisi değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı partileşme sürecinde olan Türkiye'de sol cephada yer alan Türkiye İşçi Partisi'ni ve bu partinin kuruluşundan beri mücadele eden Behice Boran'ı görünür kılmaktır.

1960'lı Yıllarda Sol Akımlar ve Türkiye İşçi Partisi

Türkiye'de sol hareketlerin tarihi çok eski olmakla birlikte bu hareketler bazı zamanlarda legal, genellikle de illegal olarak vuku bulmuştur. 1960 yılında yaşanan olayların sonucunda ilan edilen 1961 Anayasası özgürlükçü bir ortamın oluşturulmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu yıllarda ortaya çıkan sol akımlar, ülkenin alt tabakadan değil üstten gelecek olan girişimler ile gelişeceğini düşünmektedir. Gökhan Atılğan, 1960-1971 solunu üç ana akım olarak açıklamaktadır. Bunlardan ilkinin Yön-Devrim Hareketi, ikincisini Türkiye İşçi Partisi, üçüncüsünü de Millî Demokratik Devrim (MDD) Hareketi oluşturmaktadır. Üç ana akımdan ilkinin oluşturan Yön Hareketi, Yön Dergisi çevresinde oluşmuştur. Yön Dergisi, yayın hayatına TİP'in kuruluşundan yaklaşık on ay sonra başlamıştır. Yön Dergisi, konuşulmayan

belli başlı konuları gündeme getiren ilk hareket olması açısından önemlidir. Nitekim, gündeme taşıdığı konuların en önemlisi sosyalizm, ikincisi de Kürt sorunudur. Bu iki konuyu Türkiye İşçi Partisi farklı şekillerde tanımlamıştır. TİP, Kürt sorununu Doğu sorunu olarak adlandırmış ve sosyalizmden bahsederken ‘toplumcu’ kavramını kullanmıştır. Daha sonra Yön Hareketi içerisindeki kişilerin TİP’e geçerek muhalefet yürütmesi bu hareketi önemli kılmıştır. Yön Dergisi 1960 İhtilali öncesinde iktidara karşı muhalefet yapan ve yazı kadrosunda aydın, memur ve öğrencilerin yer aldığı Forum Dergisi ile çeşitli gazete ve dergilerde sesini duyurmuştur. Dönemin muhaliflerinden İlhami Soysal ve İlhan Selçuk gibi önemli kişiler de yazarlarını bu dergi ve gazetelerde yazmıştır. Yön Dergisi etrafında toplanan kesim düzenin değişmesini istemektedir. Ayrıca demokratik bir iradenin ülke yönetiminde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim, 20 Aralık 1961 tarihinde Yön Dergisi yayın hayatına haftalık fikir ve sanat gazetesi olarak başlamıştır. Kurucuları Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ve Cemal R. Eyüboğlu’dur. Yön Dergisi etrafında toplanan kesimde genel görüş olarak yukarıdan devrimci bir istek ağırlıklı olmuştur.

Yön Dergisi kadrosuna göre, muasır medeniyetler eşliğine gelebilmek, iktisadi alanın düzenli bir şekilde kalkınması ile mümkündür. Öncelik, iktisadi hayatın düzenlenmesi olmalıdır. Fakat bu düzenlemeler kapitalist özelliklere göre oluşmamalıdır. *Yön* Dergisi’nin izlediği politika devletçi ve anti-feodaldır. *Yön* Dergisi etrafındakiler millî bir demokrasi oluşturmak için millî cephe kavramını oluşturmuşlardır. Yöncüler için Türkiye’nin en önemli sorunlarının başında kalkınma, demokrasi ve bağımsızlık gibi konular gelmektedir. Kalkınma konusunda köylünün iyileştirilmesi Yöncülerin başta gelen mevzularındandır. 30 Haziran 1967 tarihinde Yön Dergisi yayın hayatına veda etmiştir. Daha

sonra yerini 1969'da kurulan Devrim Dergisi almıştır. Bu tarihten sonra iktidara yönelik devrim stratejileri sunulmuştur. Yön, fikir dergisi olma özelliğini taşıırken Devrim Dergisi parlamentarizmi hedef alarak devrimci bir yol izlemiştir. Nitekim iktidara gelebilmek için devrim, ihtilal veya parlamenter yollardan hangisinin seçileceği tartışmalarına dâhil olan sol akımlardan önemli bir isim de Türkiye İşçi Partisi olmuştur.

Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)

Türkiye İşçi Partisi Türk-İş'e bağlı, işlerinde Kemal Türkler ve Kemal Nebioğlu'nun da bulunduğu toplam on iki sendikacı tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Türk-İş'in sol cenanından olan isimler sendikal örgütlenme, grev ve iş mevzuatı gibi sorunların belirli bir çözümle sonuçlanması adına harekete geçmişlerdir. Nitekim bu sorunların mevcut siyasal düzende gerçekleşemeyeceğini dile getirmişlerdir. Bir araya gelen bu on iki sendikacı CHP'nin işçi kesiminin problemlerine çözüm yaratabileceğini düşünmüyorlardı. Bundan dolayı, artık yeni bir parti kurmanın ve bunun için doğru adımların atılmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Türkiye İşçi Partisi, bünyesinde farklı kesimden gelen insanları barındırmaktadır. Neticede sendikacı kimliğindeki işçilerin kurmuş olduğu sol bir partidir. Mehmet Ali Aybar eserinde parti kurucularının açıklamasını aktarmıştır. Bunlar: Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş amacının işçi sınıfından olan kesimin haklarını korumak ve bu zamana kadar işçi kesiminden olanların mevcut olan siyasi partilerin içerisinde silindiği şeklindedir. Partinin genel başkanı Avni Erakalın, ikinci başkanı Kemal Türkler, genel sekreteri ise Şaban Yıldız'dır.

Türkiye İşçi Partisi kuruluşunun ilk yıllarında pek fazla ses getirememiştir. Daha sonraki süreçte aydın kesimden olan insanları

partie çekmeye çalışmışlardır. Hatta bazı partililer genel başkanın aydın kesimden olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bunun gerçekleşebilmesi için de bazı aydınlara teklifler sunulmuştur. Teklif sunulan aydınlar arasında Nadir Nadi, Sadi Irmak, Yaşar Kemal ve Mehmet Ali Aybar gibi önemli isimler yer almıştır. Ortak bir görüşe varılarak Mehmet Ali Aybar isminde anlaşılmış ve kendisine teklif sunulmuştur. Aybar 9 Şubat 1962 tarihinde Türkiye İşçi Partisi'nin genel başkanı olmuştur. Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan olduğu dönem boyunca parti önemli bir dönüşüm yaşamıştır. TİP 1962'den itibaren sosyalleşmeye başlayacak, örgütsel ve ideolojik kimliğine de kavuşacaktır. Aybar örgütlenme konusunda hızlı adımlar atarak doğu ve güneydoğuda örgütlenme adımlarını atmıştır. Aybar döneminde yurt içi geziler düzenlenerek Gaziantep, Kayseri ve Malatya gibi illere ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu geziler sırasında TİP binalarına saldırılar da düzenlenmiştir. Bunlara rağmen parti büyümeye devam etmiştir.

Türkiye İşçi Partisi'nin en önemli ilkeleri arasında anayasaya saygı ile kapitalist olmayan kalkınmanın mevcut olduğu ve işçilerin iktidarda olduğu bağımsız bir Türkiye yaratma düşüncesini sayabiliriz. 1961'deki parti programında Cumhuriyet'e ve anayasaya bağlılıkları ile devrimlere sahip çıkılacağı belirtilmiştir. Türkiye İşçi Partisi herhangi bir işçi diktatörlüğünü savunmamaktadır. Ayrıca özel mülkiyete ve miras hakkına da saygılı olduklarını programlarında belirtmişlerdir. Türkiye İşçi Partisi herhangi bir siyasal ve ekonomik boyunduruğa da karşı durmuşlardır. Nitekim parti anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir özelliğe de sahiptir.

Türkiye İşçi Partisi'nin girmiş olduğu ilk seçim 1963 yerel seçimleridir. Parti bu seçime "kendine oy ver" sloganı ile katılmıştır.

Parti bu seçime örgütlenmiş olduğu dokuz ilde ve bu illere bağlı olan otuz bir ilçede dâhil olmuştur. 1963 yerel seçimlerinden toplam 37.900 oy almıştır. Bu oyların içerisinde 14.457'si İstanbul'dandır. TİP bu seçimle birlikte bazı ilçelerde (Lice ve Gölcük) Belediye Meclisine birer tane üye kazandırmıştır. Bu seçimden sonra partiye önemli isimlerden de katılım olmuştur. Bunlardan bazıları Sadun Aren, Kenan Somer ve İsmet Sungurbey'dir.

9-10 Şubat 1964 tarihinde Türkiye İşçi Partisi'nin Birinci Büyük İzmir Kongresi gerçekleşmiştir. Bu kongrenin sonucunda genel yönetim kurulu üyeliğine Mehmet Ali Aybar, Tarık Ziya Ekinci, Sadun Aren ve Kemal Nebioğlu gibi isimler seçilmiştir. 1964 yılında bazı konulardaki anlaşmazlıklar sonucunda parti içerisinde muhalif sesler çıkmaya başlamıştır. Bunun neticesinde TİP'te birinci tasfiye hareketi gerçekleşmiştir. 7 Haziran 1964 tarihinde gerçekleşen Cumhuriyet Senatosu Seçimleri'ne TİP girememiştir. 27 Aralık 1964 tarihinde Türkiye İşçi Partisi'nde ikinci tasfiye hareketi Ağırnaslı'nın tasfiyesi ile gerçekleşir. 1965 Milletvekiliği Genel Seçimleri'nde ise TİP on beş vekil çıkartmıştır. Bu vekillerden birisi, seçimlere bağımsız olarak katılan Çetin Altan'dır.

1966 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Senatosu Seçimleri'nde Fatma Hikmet İsmen senatör olarak Kocaeli'den seçilmiştir. Bu seçimdeki oy oranları diğer seçimlere göre düşük kalmıştır. Türkiye İşçi Partisi'nin ikinci büyük kongresi 20-24 Kasım 1966 tarihindeki Malatya Kongresi sürecidir. Bu kongreden sonra 10 Eylül 1966 tarihinde TİP'in birinci olağanüstü kongre süreci gerçekleşmiştir. Malatya Kongresi'nden sonra artan muhalefeti fark eden yönetim, parti içerisindeki muhaliflerin

tasfiyesine başlamıştır. On üç kişinin partiden tasfiyesi istenmiştir. Bu olaya on üçlerin tahliyesi de denmiştir.

1968 seçimlerinde de Türkiye İşçi Partisi milletvekili ve senatör çıkaramamıştır. 1968 yılında birçok öğrenci hareketi gerçekleşmiştir. Bu hareketlerden TİP'li gençler de etkilenmiştir. Bunların bir sonucu olarak Aybar'a karşı eleştiriler yükselmiştir. Bu eleştirilerden sonra bir taraftan Sadun Aren-Behice Boran muhalefeti oluşmuşken diğer taraftan gençlik Aybar'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Bunların sonucunda parti içerisindeki muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Takvimler 28 Aralık 1968'i gösterdiğinde Türkiye İşçi Partisi büyük olağanüstü kongresini Ankara'da toplamıştır. Bu kongrenin başkanlığını Rauf Çapan yapmıştır. Bu kongrede parti içindeki muhalefet, genel başkanın değişmesini istemiştir. Kongrede parti tüzüğü'nün ikinci maddesine partinin bağımsız, sosyalist ve demokratik parti olduğu eklenmiştir. Bu kongre sonucunda Mehmet Ali Aybar genel başkan olmuştur. Ayrıca parti tüzüğüne de sosyalizm sözcüğü dâhil edilmiştir. 1969'da gerçekleşen genel seçimler sonucunda Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas İstanbul milletvekili olarak seçilmişlerdir. Bu seçimden alınan oy, önceki seçimlere göre daha düşük olmuştur. Bu seçimden sonra Aybar'ın parti yönetim anlayışı yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Daha sonra partililer Aybar'dan bir bildiri yayımlamasını istemiştir. Nitekim Kasım 1969'da toplanan kurulda Aybar, yapmış olduğu konuşmanın ardından istifa dilekçesini sunmuştur. Aybar'ın istifasının ardından genel başkanlığa avukat olan Mehmet Ali Aslan getirilmiştir. Fakat başkanlığı uzun sürmeyerek kısa bir süre sonra istifa etmiştir. Düzenlenen genel yönetim kurulu toplantısında (21 Aralık 1969) Şaban Yıldız genel başkan seçilmiştir. Bu seçimin ardından Aybar, genel yönetim kurulundan da istifa

etmiştir. Aybar'ın kuruldaki istifasını Yaşar Kemal ve Samim Kocagöz takip etmiştir. Fakat Aybar kısa bir süre sonra, kendisine gelen tepkiler sonunda, Genel Yönetim Kurulu Üyeliğine devam etmiştir.

Türkiye İşçi Partisi 29-31 Ekim 1970 tarihlerinde Ankara'da büyük bir kongre düzenlemiştir. Parti içerisinde Sadun Aren ve Behice Boran muhalefeti üstünlük sağlamıştır. Kongre sonunda genel yönetim kurulu başkanlığına Behice Boran getirilmiştir. Millî Demokratik Devrim tezinin TİP içerisinde savunulması da bu kongre sonunda yasaklanmıştır. Türkiye İşçi Partisi'nin tüzüğünde yer alan Kürt meselesi hakkındaki maddenin gerekçe gösterilmesi sonucunda parti 1971 yılında kapatılmıştır. Kapatılmanın ardından aralarında Behice Boran'ın da olduğu önemli isimler hüküm giymiştir.

Mücadeleci Bir Yaşam: Behice Boran (1910-1987)

Behice Sadık (Boran) 1910 yılının 1 Mayıs'ında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Ailesi Kazanlı bir Tatar göçmeniydi. Babası ticaretle uğraşıyordu. Annesi ve babasının okuma-yazması olduğundan aile çocukların eğitimlerine önem vermiştir. Aile hayatında siyasette aktif olan herhangi biri bulunmamıştır. Behice Sadık eğitime ilk önce Bursa'da bir ilkokula giderek başlamıştır. Fakat buradaki eğitimini tamamlayamadan aile İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a geldiklerinde, Behice Sadık, eğitime Fransız bir okulda devam etmiştir. Fakat dönemin uygulamaları sonucunda Fransız okulu kapatılınca eğitimini farklı bir yerde sürdürmüştür. Ortaokul ve liseyi Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde okumuştur. Nitekim 1931 yılında bu okulu birinci olarak bitirmiştir. Bu başarısının ardından aynı yıl Darülfünun'un felsefe dalında yükseköğrenimine başlamıştır. Behice Sadık burada okurken başarılı bir öğrencilik dönemi geçirmiştir.

Burada eğitimine devam ederken kolejin hazırlık sınıfında da öğretmen vekili olarak ders vermekteydi. Behice Sadık'ın ablası bu dönem Manisa'dadır. Atamasını ablasının yanına yaptırmıştır. Sadık burada da bir yıl ortaokul İngilizce öğretmenliği yapmıştır. Behice Sadık 1934 yılında Michigan Üniversitesi'nde doktora eğitimine başlamıştır. Buradaki eğitimi de dört yıl sürmüştür. Buradaki eğitiminin ikinci yılında sosyoloji alanına yönelmiştir. Doktora yaptığı sırada arkadaşlarıyla sosyoloji üzerinden tartışmalar yürütmüştür. Almış olduğu sosyal antropolojiye giriş dersi eğitim hayatının dönüm noktası olmuştur. Bu sırada Marksizm hakkında bir ödev hazırlamıştır. Eğitiminin bu aşamasında yavaş yavaş Marksizm'e ilgi duymaya başlayarak bu alandaki temel eserleri okumuştur. Behice Sadık bu dönemde toplum gibi bir yapının dönüşümünde bireysel rolün olmadığını, bunun bir parti/örgüt işi olduğunu kavramıştır. ABD'deki eğitimi sırasında oradaki siyasi ve sosyal havadan etkilenmiştir. Sadık "Bir Mesleki Mobilité İncelemesi: 1910-1930 Yılları Arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Meslek Gruplarının Yaş Dağılımı Analizi" başlıklı doktora tezini yazmıştır. Behice Sadık 1938 yılında doktorasını alarak ABD'den doktora alan ilk kadın olarak tarihe adını yazdırmıştır. Ayrıca Türkiye'de de sosyoloji doktorasına sahip ilk kadın olmuştur. Bu aşamadan sonra iş konusunda sıkıntılar yaşamışsa da nihayetinde 1939 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine sosyoloji doçenti olarak atanmıştır.

Behice Boran, akademisyen olarak görev yaptığı yıllarda sosyoloji alanında farklı konularda çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarında kullanmış olduğu metot ve kuram hep aynı kalmıştır. Behice Boran hem kent hem de kırsal bölgelerdeki çeşitli konulardan oluşan saha araştırmaları yapmıştır. Toplumsal yapı ve kalınma, gençlik çalışmaları gibi konularda araştırmalar yapmıştır.

Konular farklı olsa dahi izlemiş olduğu kuram ve metot birbirleriyle uyum içerisinde ilerlemiştir. Akademik hayatındaki çalışmalarına edebiyat ve sanat sosyolojisi gibi alanlardaki çalışmalarını da eklemiştir. *Adımlar* ile *Yurt ve Dünya* Dergisi gibi dergilerde de sosyolojik araştırmalarını yayımlamıştır. 1943 yılında Sosyoloji Anlayışında İkilik adlı makalesini kaleme almıştır. Daha sonra toplumsal gerçeklik ve toplumbilim anlayışı hakkındaki tartışmalarını; Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları (1940), Hangi Manada Millî İlim, (1943), Sociology in Retrospect (1947) adlı makalelerinde ve 1945 yılında da Toplumsal Yapı Araştırmaları adlı kitabında neşretmiştir. Boran'a göre toplum, kurumların bir araya geldiği bir bütündür. Behice Boran'ın sosyal bilim anlayışı hiçbir zaman doğa ve sosyal bilimleri aynılaştırmamıştır. Ekonomik ve Sosyal Kanunlara Karşı Gelinmez (1944) adlı makalesinde de iktisat tarihi içerisinde dokumanın mahiyetine ve Türkiye'deki ilerleyişine değinmiştir.

Bu dönemlerde yaşanan olaylar sonucunda akademiden ayrılıklar da yaşanmıştır. Bunlar antikomünizm söylevleriyle galeyana getirilen genç kuşağın şiddete başvurarak fakülteye baskı kurmaya başlaması ile gerçekleşmiştir. Üniversite ve yargı oluşumları bu olayların yaşandığı sırada dışarıda kalmıştır. Behice Boran ve diğer iki isim de görevlerini kötüye kullandıkları gerekçe gösterilerek 1948'de üniversite dışında bırakılmıştır. Aynı zamanda bu yıl içerisinde (1948) Nevzat Hatko ile evlenmiştir. Daha sonra 1950 yılında Behice Boran ve diğer iki akademisyen de beraat etmiştir.

Behice Boran'ın siyasi kimliğine baktığımızda, onun en az akademik kimliği kadar hareketli bir siyasi kimliğe de sahip olduğunu görürüz. Buradaki anlatım TİP'teki faaliyetleriyle sınırlı bırakılmıştır. Boran, 1961 yılında kurulan TİP'e verdiği uğraşlar

sonucunda 1962’de üye olmuştur. 1964 yılında toplanan TİP’in Birinci Büyük Kongresi’nde genel yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir. Gerçekleştirilen 1965 yılı seçimlerinde meclise giren on beş vekil içerisinde Boran da Urfa’dan milletvekili olarak seçilmiştir. Fatmagül Berktaş, yazısında Boran’ın 1965-1969 arasındaki dönemde meclis içerisinde toplam elli yedi kez söz hakkı aldığını aktarmaktadır. Boran’ın yapmış olduğu bu konuşmalar onu daha çok partinin dış politika sözcüsü gibi göstermiştir. 1966’da gerçekleştirilen Malatya Kongresi’nde Behice Boran Merkez Yürütme Kurulu’na seçilmiştir. Kongrenin sonunda Millî Demokratik Devrim taraftarlarının partiden tasfiye işlemlerinde Aybar ile Boran beraber hareket etmişlerdir. 1968’de yaşanan öğrenci olayları ve Sovyetlerin Çekoslovakya’ya yaptığı müdahale sonucunda partide de hareketlenmeler kaçınılmaz olmuştur. Behice Boran sosyalizmin her ülkede toplumsal yapının özelliklerine göre şekil alacağını belirtmiştir. Boran Milliyet gazetesinde Sovyetlerin Çekoslovakya’ya yapmış olduğu müdahaleyi eleştirmiştir. Behice Boran ve Aybar, Marksist-Leninst görüşlerde çalışmalar sunarak diğer partililerden farklılık yaratmışlardır. Boran ve Aren grubu diğer partililerden ayrı olarak sürdürdükleri mücadelelerini çıkartmış oldukları Emek (1969) adlı dergide sürdürmüşlerdir. Nitekim 1970 yılında yapılan toplantıda yönetim Emek grubunun eline geçmiştir. Bunun sonucunda Behice Boran genel sekreter olmuştur. Boran siyasi arenada daha da büyüyerek 1970’te Türkiye İşçi Partisi’nin genel başkanı olarak seçilmiştir. Gerçekleşen askerî darbe ile ilan edilen muhtıra sonucunda 1971’de Boran tutuklanmış, parti de kapatılmıştır. 1972’de tutuklanan Boran 1974’te çıkan afla birlikte serbest bırakılmıştır.

Birtakım oluşumlar sonucunda TİP’liler II. Türkiye İşçi Partisi’ni kurmaya çabalarlar. Behice Boran’a teklif götürülerek

aralarına katılması istenmiştir. Boran birtakım ailevi sorunlardan dolayı başta aralarına katılmak istememiş, yalnızca gerçek ve bilimsel bir işçi sınıfı partisi kurulacaksa aralarına katılacağını belirtmiştir. 1974'te eski TİP'lilerle bir araya gelmiştir. Parti programını da Boran hazırlamıştır. Nitekim 1 Mayıs 1975 tarihinde elli kişilik kurucu kadrosuyla II. Türkiye İşçi Partisi kurulmuştur. 1977'de partinin Birinci Kongresi toplanmıştır. 12 Eylül 1980'de de parti bocalanmaya başlamıştır. Bundan sonraki süreçte parti yasal olmayan bir kimlikle yoluna devam ettirilmiştir. Partiyi örgütleme görevi de Boran'a devredilmiştir. Behice Boran darbe sabahı sekiz kişiden oluşan bir merkez komite oluşturmuştur. Bu olaylar sonucunda mahkemeye çıkmak istemeyen birkaç partili ve Boran da yurt dışına çıkmıştır. Boran ölünceye dek (10 Ekim 1987) sürgün hayatı yaşamıştır. Boran, Sofya, Belçika, Brüksel ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde oğluna hasret bir şekilde yaşamını sürdürmüştür. 12 Eylül'den sonra diğer partiler gibi TİP de kapatılmıştır. 1987 yılında Brüksel'de yapılan toplantıda TİP ile TKP'nin "Türkiye Birleşik Komünist Partisi" adı ile birleşeceği kararı açıklanmıştır. Birleşme 1988 yılında gerçekleşmiştir. Behice Boran 1987 yılında Brüksel'deki evinde kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. Cenazesi Türkiye'ye getirilerek törenle birlikte defnedilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'de partileşme süreci çalkantılı geçmiştir. Nitekim siyasi arenadaki sol ve sağ cemahta bulunan partilerin iktidara geçme mücadelesi de yoğun olmuştur. Hem sol ideolojiden olan hem de işçi sınıfını mecliste temsil eden parti Türkiye İşçi Partisi'dir. Kuruluşundan kapanışına kadar ülkede işçiyi ve işçi haklarını en ön planda tutarak

belirli yıllarda yüksek oy almayı başarmıştır. Parti, kuruluşundan bu yana emperyalizm karşıtı bir görüş benimsemiştir. Parti her zaman ülkenin dış politika anlayışını eleştirir vaziyette olmuştur. Köylü kesim ile ilişkilerini iyi tutarak oylarını artırmışlardır. Partililer grev ve toplu sözleşme gibi hakların önündeki engellerin dönemin hükûmeti sebepli olduğunu söyleyerek eski ve yeni politikalara her zaman muhalif olmuşlardır.

Türkiye İşçi Partisi'nde önemli rol oynayan isimlerden birisi de Behice Boran'dır. Boran gerek akademik hayatta gerekse siyasette aktif görev almıştır. Hayatı hep bir şeylerle mücadele içerisinde geçen Behice Boran'ın parti içerisinde de birtakım isimlerle mücadele ettiği görülür. Türkiye Cumhuriyeti'nin yetiştirdiği kız çocuklarından birisi olarak eğitimde ve siyasette her zaman istikrarlı bir şekilde ilerleme göstermiştir. Nitekim yaşam mücadelesi bugün dahi birçok kadına ilham vermektedir.

KAYNAKLAR

- ALTUN, Fahrettin, "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:2, S:1, 2004, s.551-575.
- ATILGAN, Gökhan, "Gökhan Atılğan", Akıntıya Karşı... Behice Boran, (Yay.haz. Güzella Bayındır vd.), Yazılama Yayınevi, İstanbul 2010, s.23-39.
- ATILGAN, Gökhan, Behice Boran Siyasal ve Entelektüel Bir Biyografi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007.
- AYBAR, Mehmet Ali, Türkiye İşçi Partisi Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- BERKTAY, Fatmagül, "Olağandışı Bir Kadın: Behice Boran" Biyografya Behice Boran 2, (Yay.haz. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul 2002 s. 13-26.

- CİBA, Hayrettin, Osmanlı'dan 1971'e Türkiye'de Sosyalist Muhalefet, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2022.
- ÇAYIN, Nurullah, 1960'larda Sosyo-Politik Ortam ve Türkiye İşçi Partisi'nin TBMM'de Temsiliyeti, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Batman 2019.
- ÇETİK, Mete, "Bir Akademisyen Olarak Behice Boran", Biyografya: Behice Boran 2, (Yay.haz. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul 2002, s.27-66.
- DÖNER, Hasan, Türkiye İşçi Partisi'nin Geçirdiği Siyasal Dönüşüm Süreçlerinin Arka Planı (1961-1969), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman 2017.
- ERBAŞ, Hayriye, "Türkiye'de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran", Mülkiye Dergisi, 39/3, 2018, s.5-57.
- GENÇALP, Ebru, "Türk Siyasal Yaşamında Ana-Akım Dışı Bir Siyasal Parti ve Propaganda Örneği: TİP ve 1965 Seçimleri", Political Communication in Theory and Practice Symposium: Non-Western Approaches Proceeding Book 2018 (12-13 October 2018 Aydın), s. 211-231.
- İNAN, Erkan, Demokratik Sosyalizm Modelinde Siyasal Katılım: Türkiye İşçi Partisi Örneği 1961-1971, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2022.
- KELEŞ, Dilek, Türkiye İşçi Partisi'nin Parlamenter Muhalefeti, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- KOÇ, Yıldırım, Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- KOÇAK, M. Hakan ve ÇELİK, Aziz, "Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2016/2, s.647-678.
- SU, Sıdika, SALMAN, Ersin ve TUNÇ, Nurten, "Sıdika Su, Ersin Salman ve Nurten Tunç", Akıntıya Karşı... Behice Boran,

- (Yay.haz. Güzella Bayındır vd.), Yazılama Yayınevi, İstanbul 2010, s.67-88.
- TEKELİ, İlhan, “Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam”, Sosyoloji Dergisi, S:23-24, 2011, s.1-45.
- Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, İstanbul Matbaası, İstanbul 1962, s.6-7.
- URGAN, Mina, “Behice Boran Hakkında”, Biyografya Behice Boran 2, Bağlam Yayınları, (Yay.haz. Ayşegül Yaraman), İstanbul 2002, s.164-170.
- UYGUR, Günay Dumrul, Türkiye İşçi Partisi Tarihi (1961-1971), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

ZORAKİ MÜTTEFİK: TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ (1945 – 2020)

Hikmet Karaca¹

Giriş

Türk-Amerikan ilişkileri, 19. yüzyılda ticaret faaliyetleriyle başlamıştır. Bu ticari ve ekonomik bu ilişki, zamanla diplomatik bir boyut kazanmış; iki devlet arasındaki ilişkiler, Dostluk ve Ticaret Anlaşması (1830), Ticaret ve Denizyolu Anlaşması (1862), Suçluların İadesi Anlaşması (1874) gibi anlaşmalarla güçlendirilmeye çalışılmıştır.² ABD'nin imparatorluk döneminde edindiği imtiyazlarla eğitim adı altında misyonerlik faaliyetlerinde bulunması, ikili ilişkilerde sorun yaratsa da ABD kendi dönemi içinde ciddi bir tepkiyle karşılaşmamıştır. Fakat Türkiye, bu faaliyetlerin sonuçlarını 20. yüzyılın başından itibaren her alanda hissedecektir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kesinti yaşanmış, 1917 yılında ABD'nin Almanya'ya savaş ilan etmesiyle ikili ilişkiler tamamen durmuş; ancak Osmanlı ile ABD

¹ Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi alanında yüksek lisans mezunudur. Yazarın “Zoraki Müttefik: Türk-Amerikan İlişkileri (1945-2020)” başlıklı raporu yarininkulturu.org/ sitesinde 28 Kasım 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

² Mustafa Türer, “Türk Amerikan İlişkilerinin Kökenleri” *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2015): 155.

arasında herhangi bir sıcak çatışma meydana gelmemiştir. Türklerin ABD'deki haklarının korunması İspanya'ya, Amerikalıların Osmanlı'daki haklarının korunması ise İsveç'e bırakılmıştır. Wilson Prensipleri'nin yayımlanmasından sonra ABD'nin Türk topraklarına iki önemli teması olmuştur. Bunlardan ilki, azınlıkların çoğunluk olduğu bölgelerde kendi kendilerini yönetme hakkına sahip olmalarıdır. Bu noktada ABD yönetimi, Ermenilerden yana tavır takınmıştır. Bir diğer temas ise Türk Boğazları'dır. ABD yönetimi, Türk Boğazları'nın Türklerden alınarak uluslararası bir statüde olmasını savunmuştur. 1917 yılında kesilen ikili ilişkiler, birtakım temaslar haricinde 1927 yılına kadar kopuk olarak kalmıştır. Bu yıldan sonra ikili ilişkiler yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Sözü geçen bu ilişkiler, ekonomik boyutlu olmuştur.³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Amerikan ilişkileri farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Türkiye açısından ABD'ye yakınlaşma Sovyet tehlikesinden kaynaklanan bir zorunluluk iken ABD açısından Türk Boğazları ve Sovyetleri kuşatma bağlamında Türkiye'nin coğrafi konumundan kaynaklanan bir durumdur. 1945 sonrası ilişkiler askerî ve ekonomik bir çerçeveye sahiptir, bu makalenin amacı da bu çerçevede gelişen ilişkilerin temel başlıklarına değinmektir.

Zorunlu Yakınlaşma

1945 yılında Amerika'nın Türkiye politikası, Türkiye'nin Sovyet uydusu haline gelmemesine yönelik bir politikaydı. Bu politikanın altında yatan neden, ABD'nin Türklere olan yoğun sevgisi değildi. Bu politika, ABD'nin hayati çıkarlarından kaynaklanıyordu. Burada ABD'nin hayati çıkarlarını oluşturan

³ Tüerer, 155-161.

konu ise Türk Boğazları'ydı.⁴ Potsdam Konferansı'ndan önce ABD'nin düşüncesi Türk Boğazları'nın ve Karadeniz'in Sovyet egemenliğine girmemesi yönündeydi. Konferansta İngiltere, ABD ve Sovyetler, Boğazlar'ın statüsünü belirleyen Montreux Antlaşması'nın zamanına göre değiştirilmesinden yana bir tutum sergilediyse de buna yönelik ortak bir bildiri sunulmadı. ABD, Montreux Antlaşması'na taraf olmasa da burada konuya taraf hale gelmeyi başardı.⁵

1946'da SSCB, Türkiye'ye verdiği notlarda, Türk Boğazları'nın savaş ve barış dönemlerinde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık olmasını ve Boğazlar'ın güvenliğinin Türkiye ve SSCB tarafından sağlanması gerektiğini bildirdi.⁶ ABD ve İngiltere, Sovyetler'in bu isteğine çok zaman kaybetmeden karşı çıktı. Karşı çıkmalarının nedeni ise Sovyetler'in Türkiye ile Boğazlar'ı kontrol etmesi ve kısa vadede tüm Türkiye'nin Sovyet etkisi altında kalacak olmasıydı. Böyle bir durum Türkiye tarafından da istenmiyordu. Sovyetler'in bu tutumu ve Balkan coğrafyasında giderek güçlenmesi ile ABD tarafı Türk Boğazları'nın uluslararası bir denetimde değil, tamamen Türk denetiminde kalmasını savunur durumuna geldi. Türkiye gerek Sovyetler'in toprak taleplerine karşılık, gerek Boğazlar'ın ortak yönetimi isteklerine karşılık müttefik arayışına girmişti ve bu bağlamda Batı'ya güven duyuyordu. Bu noktada Potsdam'ı yakından takip eden Türkiye, daha 1945 yılında ABD ve İngiltere'ye verdiği notada, Türk Boğazları'nda barışın korunmasının ABD tarafından garanti altına alınmasını istemiştir.⁷

⁴ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, (İletişim, 2018), 1: 522.

⁵ Oran, 523.

⁶ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası*, (Kaynak, 2012): 172.

⁷ Oran, 523.

Sovyetler'in giderek yayılması, Türk Boğazları'nın ve dolayısıyla ABD ve İngiltere'nin de çıkarlarına karşı bir saldırıydı. Bu noktada Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşı desteklenmesi gerekiyordu. İngiltere, 21 Şubat 1947'de ABD'ye verdiği notada Türkiye ve Yunanistan'a yönelik askerî ve ekonomik yardıma devam edemeyeceğini söyledi. Bu bağlamda bu iki ülkenin Sovyet uydusu haline gelmemesi için ABD'nin bu yardımları sürdürmesini istedi. Bu tarihlerde İtalya, Yunanistan, Yugoslavya ve Fransa'da kısa süreli de olsa ciddi bir komünizm tehlikesi baş göstermişti. ABD bu noktada üstüne düşen görevi yaptı. Yani bölgenin Sovyetleşmemesi için Truman Doktrini'ni devreye sokarak Sovyetlerin yayılmacı politikasına karşı bir politikayı hayata geçirdi.⁸ Türkiye açısından Truman Doktrini'nin öngördüğü askerî yardımlar hayati öneme sahipti. Türkiye savaşın sonra ciddi anlamda bir Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Bundan dolayı, sayısı 600 bini bulan ordusunu terhis edememiş ve yıllık bütçesinin büyük bir kısmını ordunun ihtiyaçlarına harcamıştı. Bu bağlamda Türkiye'nin Truman Doktrini ile alacağı yardım hayati öneme sahipti.⁹ ABD için Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardım, Avrupa'nın batısını Sovyetler'den kurtarmak demektir. Türkiye için ise Batı ile yakınlaşarak Sovyet tehlikesinden korunmaktır.

Truman Doktrini, 22 Mayıs 1947 tarihinde yürürlüğe girdi. Yapılacak olan yardımların harcama alanları ABD tarafından belirlenmiş, bunların denetimi için yardımın yapıldığı ülkeye görevliler gönderilmişti. Türkiye, memnuniyetle kabul ettiği bu

⁸ Mahmut Akkor, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2017): 5-6.

⁹ Tuncer, 175.

yardım ile artık dönüşü olmayan bir yola girmiş oluyordu. Bu durum, ilerleyen zamanlarda daha da perçinlenecekti. ABD, verdiği silah, mühimmat gibi gereçlerin ABD'nin izni ve amacı dışında kullanılmamasını şart koşmuştu. Türkiye, bu tarihlerde bunun ne anlam taşıdığının farkında değildi. 1964 yılında Kıbrıs'a müdahale kararı alınınca, bu şart Türkiye'nin karşısına çıkarılacak ve Türkiye bunun ne anlama geldiğini ancak o zaman anlayacaktır.¹⁰

Yunanistan iç savaşında solcuların galip gelmesi ile Yunanistan Sovyetler'in egemenlik alanına girecek, Türkiye de bu durumdan etkilenecekti. Böylece Batı Avrupa'nın güvenliği açısından Orta Doğu yavaş yavaş Sovyetler'in etkinlik alanına girecekti.¹¹ Bu bağlamda ABD, Truman Doktrini'ni devreye sokarak Avrupa'nın güvenliğini sağlamaya yönelik bir adım atmış oluyordu. Marshall yardımları ile Türkiye, Avrupa'nın bozulan sanayisini yeniden ihya edene kadar Avrupa'nın ambarı haline getirilecektir.

Marshall Planı, savaşta ekonomileri yerle bir olan Avrupa'da yaşanan krizden büyük oranda etkilenen kitleler arasında komünizmin yeşermemesi ve Avrupa'nın bozulan ekonomik yapısının yeniden ihya edilmesine yönelik bir yardım planıydı. Savaşın neden olduğu yıkım Avrupa'yı bir kaosa sürüklemiş, komünizm düşüncesi bu ortamda güçlenmeye ve yükselmeye başlamıştı. ABD bu duruma engel olmak için Marshall Planı ile

¹⁰ Akkor, 11.

¹¹ Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2009): 386.

Avrupa devletlerini bir araya getirmeye ve bunları finanse ederek komünizme hayat sahası bırakmamaya çalışmıştır.¹²

Plan, ABD Dışışleri Bakanı General Marshall'ın 7 Haziran 1947 tarihinde yaptığı bir konuşmada ortaya çıkmıştır. Planın amacı, Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını sağlamaktı. Bu bağlamda, 1947 yılında Paris'te bir araya gelen 16 Avrupa ülkesi, İktisadi İşbirliği Konferansı'nı düzenledi. AET'nin temellerinin atıldığı nu konferansa Türkiye de katılmış ve ekonomik kalkınması için 615 milyon dolarlık bir dış yardıma ihtiyaç duyduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin yardım talebi ABD tarafından uygun görülmemiştir.¹³ Türkiye, plana dahil edilmeyince doğrudan ABD yönetimine başvurarak plana dahil edilmeyi istedi. Bu başvuruda ekonomik istikrarla askerî ve siyasal gelişmenin durumuna vurgu yapıldı. ABD Ankara Büyükelçisi de gönderdiği raporda Türkiye'nin plana dahil edilmesine değinmiş, böylece ABD'nin tutumunun değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Böylece Marshall Planı yürürlüğü girmeden Türkiye de plana dahil edilmiştir.¹⁴

Türkiye'ye yapılan yardım, Avrupa'nın aksine, Türkiye ekonomisine değil, yoğun olarak Türkiye'nin savunmasına yönelik oldu. Türkiye'nin yardımdan faydalanacağı alanlar tarım, ulaştırma ve madencilik olarak belirlenmişti ve Türkiye eğer yardımdan faydalanmak isterse bu şartların kabulü öne sürülüyordu. Bu kapsamda Türkiye'nin Avrupa'nın tarım ambarı haline geldiği veya geleceği, Yeni Gazete'nin 19 Ocak 1948 tarihli

¹² Ertem, 390.

¹³ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (Siyasal Kitabevi, 2014), 221.

¹⁴ Ertem, 391-392.

sayısında Asım Us tarafından dile getirilmişti.¹⁵ Bu şartlar, Türkiye tarafından kabul edildi. Türkiye ABD'nin Ekonomik İşbirliği Kanunu'ndan yararlanmak için 4 Temmuz 1948 tarihinde Amerika ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzaladı ve 1952 yılına kadar neredeyse 350 milyon dolar yardım aldı.¹⁶

Türkiye, kabul ettiği şartlar ile ilk etapta sanayi atılımları gerçekleştiren Avrupa'nın tarımsal ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Yapılacak yeni yol ve limanlar ile bunların nakliyesini kolaylaştıracak ve madencilik ile Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu ham maddeleri karşılamış olacaktır. Bunlar kısa süreli ekonomik istikrar sağlasa da ilerleyen tarihlerde Avrupa, artık tarımsal ihtiyaca gereksinim duymayacak hale gelecektir. Türkiye bunu 1950'li yılların ortasından itibaren hissedecektir. Türkiye, Sovyet tehlikesi altında olduğu gerekçesine sığınarak her fırsatta Batı ile bütünleşmesini sağlamaya devam edecektir. Bu tek yönlü dış politikadan doğan bağımlılık kısa sürede Batı ile yakınlaşmayı bir devlet politikası haline getirecektir. Bu durum, Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasında da etkisini gösterecektir. Yani Batı'ya yakın olma politikasının temel argümanı uzun süre Sovyet tehlikesi olarak kalacaktır.

Türkiye, Sovyet tehlikesine karşı 1947 yılına kadar tek başına mücadele etmiş ve 1947 yılından itibaren Batı'dan ve ABD'den destek almaya başlamıştır. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile alınan yardımlar Türkiye'yi bir nebze rahatlatmıştı, ancak bu

¹⁵ Bilgehan Bülbül, "Marshall Planı ve Türkiye'de Uygulanışı, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı" *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2006, 76-77.

¹⁶ Tuncer, 183.

yardımların Türkiye açısından sürekli devam etmesi gerekiyordu. Yardımların sürekliliği NATO ile mümkün olacaktı. Türkiye, NATO'ya üye olarak yardımların sürekliliğini sağlayabilir ve Sovyetler'e karşı bir blok halinde mukavemet gösterebilirdi.¹⁷

ABD öncülüğünde 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulan NATO aracılığıyla Batı bloğu, olası bir Sovyet saldırısına karşı ortak bir savunma ittifakı oluşturdu.¹⁸ Sovyet tehlikesi altında olan Türkiye, kendine bu ittifakta yer bulamamış ve ittifaka dahil olmanın yollarını aramaya başlamıştı. Türkiye, üyelik için ilk başvuruyu 1950 yılının Mayıs ayında yapmış, ancak sadece İtalya'dan destek alabilmişti. 14 Mayıs 1950'de Türkiye'de yapılan seçimle iktidar değişmiş, ancak politika devam etmişti. Bu yıllarda Türkiye'nin kesin olarak NATO'ya girmesi gerektiği düşünülüyordu.

Türkiye, kendini göstermek ve ispatlamak için aynı tarihlerde çıkan Kore Savaşı'na, ABD'nin hemen ardından, 25 Temmuz 1950'de, Kore'ye 4500 kişilik bir ordu gönderme kararı alarak dahil olmuş ve NATO'ya yeniden başvurmuştur. Türk askerlerinin Kore'de gösterdiği başarı, ABD halkında bir sempati uyandırmış, böylece ABD'de rüzgâr Türkiye lehine esmeye başlamıştır. Türkiye'nin, NATO'nun Sovyet saldırısına karşı ilk vuruş üstünlüğünü sağlaması ve Orta Doğu petrollerine yakın olması, ABD açısından olumlu karşılanmıştır. Sonuç olarak Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO üyesi olmuştur. Zorunlu

¹⁷ Ayşe Erkmen, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü", *Kabraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2020): 1024.

¹⁸ Gönübol, 224.

yakınlaşma ile başlayan ilişkiler bu tarihten sonra devlet politikası haline gelmiş ve kısa sürede bunun bir bağımlılık olduğu anlaşılmıştır.¹⁹

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra doğrudan Sovyetler'in menziline yer almıştır. NATO bağlamında ABD, Türkiye'nin stratejik bölgelerinde hava, deniz ve kara üslerine sahip olmaya başlamış, 1954 yılında Türkiye'de Bulunan Amerikan Askerî Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Antlaşması'nın Tatbik Edileceğine Dair Antlaşma ile Türkiye'de ABD'nin askerî varlığı da artmaya başlamıştır.²⁰ Bu varlık, sonraki yıllarda gayrimeşru olarak da filizlenecek, muhtıra ve darbelerde kendini gösterecektir. 1952'den sonraki Türk dış politikasında ABD güdümünde gelişmeler görülecek ve ABD'nin sağladığı ekonomik yardımlar kesildiğinde Türkiye her anlamda bir buhran süreci yaşayacaktır. Türkiye, bu bağımlılığın etkilerini müttefikleri tarafından yalnız bırakıldığında idrak edecektir. Türkiye, ekonomik yardımların sürekli hale gelmesi ve Türkiye'nin güvenliğinin Batı ile ortaklaşa sağlanması için girdiği NATO'nun bunu sağlamadığını ilk olarak Küba krizinde görece ve 1964 Kıbrıs müdahalesinde hissedecektir.

Sorgulama Dönemi

Demokrat Parti iktidarının son dönemlerinde Türk Amerikan ilişkilerinde bazı pürüzler yaşanmaya başladı. Türkiye, yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle ABD'den yeni krediler istiyordu. Türkiye, istediği kredileri öncelikli gördüğü alanlara yatırım için

¹⁹ Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, 28 (2012): 12-14.

²⁰ Akkaya, 15.

kullanacaktı; ancak ABD vereceği kredileri şarta bağlamış ve yatırım yapılacak alanları kendisi belirlemiştir. Türkiye, bu dönemde ABD ve SSCB arasında yaşanan yumuşamadan da faydalanmak istiyor, ABD'den alamadığı kredileri Sovyetler'den temin edebileceğini düşünüyordu. Başbakan Menderes'in planlanan Moskova ziyareti ABD tarafından sakıncalı görülmüştü. Bu, Batılı ülkeler için olumsuz bir örnek oluşturabilirdi.²¹ 27 Mayıs Darbesi sürecinde Türkiye ile ABD arasında ciddi bir sorun yaşanmadı. ABD'nin endişesi, Türkiye'de gerçekleşecek bir ihtilal ile Türkiye'nin Hür Dünya ekseninden çıkma ihtimaliydi. ABD'nin bu endişeleri 27 Mayıs sabahı açıklanan darbe bildirisinde giderilmiş görünmektedir. Yayımlanan bildiride Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağı ve bunların getirmiş olduğu yükümlülükleri üstlenmeye devam edeceği bildirildi.²²

Hüner Tuncer'in belirttiğine göre, MBK Dışişleri Bakanı Sarper, 1 Haziran 1960 tarihinde yaptığı açıklamada, Demokrat Parti hükûmetinin, meclisin onayını almadan yürürlüğe koyduğu anlaşmalara da sadık kalacağını söylemiştir.²³ ABD yönetimi darbeyi, Büyükelçi Warren'dan aynı gün çekilen bir telgrafla öğrenmişti. Warren, gönderdiği telgrafta darbenin iç nedenlere dayandığını, ABD karşıtlığının olmadığını ve TSK'nın ABD'ye

²¹ M. Faruk Çakır, "Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957-60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk- Amerikan İlişkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 1 (2004): 67.

²² Oran, 681.

²³ Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, (Kaynak 2014), 66.

olan dostluğuna dair teminat verdiğini bildirmişti.²⁴ Darbe sürecinde de ABD ile politikalarda ciddi bir değişim görülmedi.

ABD ile olan ilişkilerin ve müttefikliğin sorgulanmaya başladığı ilk önemli durak Küba Krizi oldu. Küba Krizi, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde bir kırılma noktası oluşturdu. ABD, Türkiye adına karar vermişti ve bundan Türkiye haberdar edilmemişti.²⁵ Türkiye, ABD'nin kendi adına aldığı kararların kendi ulusal güvenliğini tehlikeye attığının farkına vardı ve tek taraflı bir dış politikanın sonuçlarını bir kere daha tecrübe etmiş oldu. Bununla beraber, ABD'nin güvenilir müttefikliğine olan inanç yitirilmeye başlandı.²⁶ ABD, Türkiye'nin kendi güvenliği için büyük önem atfettiği füzeleri pazarlık konusu yaparak Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atmış oldu. Bu durum, Türkiye tarafında bir kırılganlık yarattığı gibi Türkiye'yi dış politikasını sorgulatmaya itti.²⁷ Türkiye, izlediği ABD yanlısı dış politikanın zararlarını Küba Krizi ile konuşmaya başladı ve 1964 Johnson mektubu ile daha iyi kavramış oldu. Jüpiter füzelerinin geri çekilmesi, Türk-Amerikan ilişkilerini limonileştirirken Türk-Sovyet ilişkilerinin önündeki engeli kaldırmış oldu. Böylece Sovyet ilişkileri olumlu yönde etkilendi.

1964 yılında Kıbrıs'ta Rumların, Türklere ve Türk yerleşim yerlerine karşı başlattıkları saldırılar karşısında Türkiye, diplomatik

²⁴ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı" *Belleten* 227 (1996): 216.

²⁵ Bahar İzmir, "İki Müttefik Bir Kriz: Türk-Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeleri Krizi", *Humanitas* 5 (2017): 188.

²⁶ Oran, 684.

²⁷ İbrahim Bozkurt, "Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı", *The Journal of Academic Social Science*, 57 (2017): 237.

yollardan bir çözüm bulamadığı soruna askerî müdahalede bulunarak bir son vermek istedi. Bu noktada çıkan ABD engeli, İsmet İnönü'yü “Yeni bir dünya düzeni kurulur ve Türkiye yerini alır” demeye kadar götürecektir.²⁸ Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini durduran Johnson mektubu, Türkiye'nin Amerikan silahlarını kullanarak Kıbrıs'a müdahale edemeyeceğini dile getirmişti. Bu, Türkiye tarafından beklenmeyen bir durumdu. Türkiye bir defa daha tek taraflı dış politikanın zararını görmüştü. Johnson, mektubunda SSCB'ye karşı Türkiye'yi yalnız bırakabileceklerini dile getirerek Türkiye'nin NATO'ya duyduğu güveni sarsmış oldu. Türkiye, bu tek yönlü dış politikası ve Batı'ya ideolojik yakınlığından dolayı böyle bir mektupla karşı karşıya kalacağına ihtimal vermemişti.²⁹

Bu mektuptan sonra Türkiye, Hür Dünya'nın dışına da bakmaya başladı. Kendi milli çıkarlarının NATO ve ABD'nin çıkarları ile örtüşmediğinin farkına vardı. Hür Dünya'nın dışına bakmaya başlayan Türkiye'nin ABD ile arası bozulurken SSCB ile ilişkilerinde gelişme yaşandı.³⁰ Mektubu gören George Ball, ABD'nin “atom bombasının diplomatik bir eşitini imal etkilemini” dile getirmişti.³¹ Bu yorum, mektubun Türkiye'de yarattığı hayal kırıklığının kısa özetini barındırıyor gibidir. Türkiye, sonuç olarak, ABD ile ilişkilerinin ABD'nin istekleri çerçevesinde

²⁸ Ahmet İlyas, “Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler* 10 (2015): 168.

²⁹ Giray Saynur Derman, Vefa Kurban, “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 33 (2016): 463.

³⁰ Derman ve Kurban, 463.

³¹ Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, (Kronik 2020), 291.

geliştiğini anlamıştı. Türkiye, Johnson'ın mektubu ile yalnız olduğunu anlamıştı ancak bunu tamamen kabullenmiş değildi. İnönü'nün beyanı sadece bir sitem değildi; Türk dış politikasının değişeceğini bir işaretiydi.³² İlk olarak Türkiye Çok Taraflı Güç'e katılmaktan vazgeçti. 1967 Arap-İsrail savaşında tarafsız kalıp ABD'nin İsrail'e yardım için Türk üslerini kullanmasına onay vermedi.³³ Sonuç olarak Johnson'ın mektubu NATO'ya rağmen Türkiye'nin güvenliğinin tehlikede olduğunu belirtmiştir. Türkiye, Hür Dünya'nın dışında kalan devletlerle iyi ilişkiler kurma çabasına girişti, ABD'ye olan koşulsuz desteğini sorgular hale geldi. MBK üyesi Suphi Karaman'ın "Kıbrıs konusunda Johnson bir saflık gösterince herkes uyandı" ifadesi ayrıca önemlidir.³⁴

Johnson mektubu, Türk halkını ABD ile yapılan anlaşmaları sorgulama dönemine sürükledi. Yapılan anlaşmalarla ABD'ye Türkiye'de üsler ve ABD askerî-sivil personeline ciddi ayrıcalıklar tanındı. Johnson mektubundan sonra Türkiye'de ABD ile yapılan anlaşmalar yavaş yavaş gündem haline gelmeye başladı. 1964 itibarıyla halkta artan ABD karşıtlığının da bunda hatırı sayılır derecede etkisi bulunuyordu. 1967 itibarıyla Türkiye ve ABD arasında yapılan 54 ikili anlaşma vardı. Bunların bir kısmı iki taraf arasında varılan uzlaşmalardan oluşuyordu. Demirel

³² İlyas, 168.

³³ Halil Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İlanından Johnson Mektubuna Kıbrıs Sorunu", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 22 (2012): 92.

³⁴ Metin İlhan, "Kıbrıs Sorunun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması", *Türkiyat Mecmuası* 2 (2015): 265.

hükûmeti, halkın da etkisi ile bu anlaşmaları yeniden gözden geçirme kararı aldı.³⁵

Demirel, yalnızca ABD çıkarlarını gözeten, Türkiye'nin güvenliğini ve iktisadi yapısını tıkayan anlaşmaların düzeltilmesi için 7 Nisan 1966'da ABD yönetimine bir nota verdi.

Temmuz 1969'da yapılan Türk-Amerikan Savunma ve İşbirliği Anlaşması ile Türkiye, kendi topraklarında bulunan NATO üs ve tesislerinde tam yetki elde etti. Bu üs ve tesislerin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu ve ABD'nin bunları NATO kapsamı dışında kullanmayacağı açıkça ortaya kondu. Küba Krizi'ne atfen anlaşmaya üs ve tesislerde bulunan teçhizatın uzlaşma sağlanmadan Türkiye'den çıkarılmaması maddesi kondu. Sonuç olarak 1969 anlaşması uzun ömürlü olmayacaktır. Kıbrıs Harekâtı sonrası yaşanan ABD ambargosuna karşılık Türkiye 25 Temmuz 1975'te anlaşmayı tek taraflı olarak feshedecektir.³⁶ 1970 sonrası Türk-Amerikan ilişkileri artık farklı bir boyut kazanacak, ABD'nin zoraki bir müttefik olduğu anlaşılacaktır.

Zoraki Müttefik

1969 yılından itibaren Türk-Amerikan ilişkileri haşhaş sorunu ile yeni bir devreye girecektir. ABD Türkiye'de askerî müdahale ile hükûmetin değişmesini sağlayarak istediğini elde edecek, ancak Türkiye'de rüzgâr ABD lehine esmeyecektir. İkili ilişkilerde Haşhaş konusunu bir argüman olarak kullanan ilk kişi Johnson oldu. Bu süreçte ABD'de uyuşturucu madde kullanımı artış göstermiş ve kullanılan maddenin büyük oranda Türkiye'den

³⁵ Tuncer, 81-82.

³⁶ Tuncer, 84-87.

geldiği ABD’de konuşulmaya başlamıştır. İkili ilişkilerde hmesesinin bir numaralı konu olması ise 1968’de başa geçen Nixon ile gerçekleşmiştir. Nixon, ülkesindeki uyuşturucu kullanımını çözeceğine dair seçim vaadinde bulunmuştu. Nixon, başa geçtikten sonra ülkesindeki uyuşturucu madde kullanımının sorumlusu olarak Türkiye’yi hedef göstermiş, 1969’dan itibaren haşhaş ekimini sonlandırması konusunda Türkiye’ye ciddi bir baskı uygulamaya başlamıştı.³⁷

Nixon, Başbakan Demirel’e bir mektup göndererek ABD’nin Türkiye’yi SSCB’den koruduğunu ve onlara yardım ettiğini, yardım sırasının şimdi Türkiye’de olduğunu dile getirmiş; bunun ardından aynı yıl Senatör Moynihan Türkiye’ye gelerek ABD’nin Türkiye’de üretilen tüm afyonu satın almak istediğini belirtmiş, ancak olumlu bir sonuç elde edememiştir. ABD, bir yandan haşhaş ekiminin yasaklanmasını isterken bir yandan da üretilen afyonu satın almaya çalışmış, bu istekler karşısında Türkiye, haşhaş ekilen bölgelerin sayısını düşürmekle cevap vermiştir. İkili ilişkileri hassaslaştıran haşhaş sorunu, Moynihan’ın ikili ilişkilerin geleceğinin haşhaş ekiminin yasaklanmasına bağlı olduğunu söylemesi üzerine iyice çıkmaza girmiştir. ABD, Türkiye’ye ambargo uygulanmasını tartışır duruma gelmiştir.

Oy kaygısı olan Türk siyasiler, ABD’nin isteğinin karşısında durmuştu. ABD, isteğine Erim hükûmeti ile ulaşacaktı. Amerikalılar, Türkiye’de hükûmetin düşmesi durumunda Türkiye’deki ABD çıkarlarının korunmasına yönelik bir eylem planı hazırlamışlardı. 1970 tarihli plan, 12 Mart müdahalesinde ABD’nin rolüne dair önemli bir veri oluşturmaktadır. 12

³⁷ [Erişim bağlantısı.](#)

Mart'ın, Türkiye'de esmekte olan ABD karşıtı rüzgârın dinmesini sağladığı göz önünde bulundurulduğunda 12 Mart Muhtırası'nda ABD'nin etkisi olduğu kanısı güçlenmektedir. İhsan Sabri Çağlayangil'in daha sonra kaleme aldığı anılarında 12 Mart'ın arkasında "CIA ve haşhaş sorunu vardır" demesi bu kanıyı güçlendirmektedir.³⁸ ABD, Türkiye'deki varlığını her anlamda hissettirerek Türkiye'de haşhaş ekimini 26 Haziran 1971'de Nihat Erim hükûmetine yasaklattırmayı başarmış, 12 Mart Muhtırası'ndan sonra ikili ilişkileri sekteye uğratan sorunları ortadan kaldırmıştır.³⁹

Türkiye'de ABD'nin sivil ve askerî personel varlığını artıran, 1954 tarihli Türkiye'de Bulunan Amerikan Askerî Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Antlaşmasının Tatbik Edileceğine Dair Anlaşma, Türkiye'deki ABD varlığının hükûmet düşürmeye varacak şekilde yükseldiğini 12 Mart ile ispatlamıştı. Burada perde arkasında duran ABD varlığı kendini 12 Eylül'de daha net bir şekilde gösterecektir. Türkiye'de ABD çıkarları 1971 tarihine kadar giderek önem kazanmış, bu çıkarların korunması da paralel bir şekilde gelişme göstermişti. Türkiye bu bağlamda NATO'nun öteki yüzünü görmüş, NATO bağlamında varılan askerî iş birliği ile Türk ordusunda ABD'nin Türkiye'deki çıkarlarını koruyacak bir sınıf oluşturulmuştur. ABD, bu sınıfı, ikili ilişkilerde bir koz olarak her fırsatta kullanmıştır. 12 Eylül de bunun bir örneği olacaktır.

³⁸ Macide Başlamışlı, "Amerikan Belgelerine Göre 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolda Haşhaş Sorunu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 14 (2018): 357-358.

³⁹ Başlamışlı, 358.

Haşhaş yasağı ABD'nin bir dayatması sonucu uygulanmış ancak yasağın ömrü uzun olmamıştır. 1973 seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükûmeti, bu yasağı kaldıracaktır. Koalisyon hükûmeti, 1 Temmuz 1974'te Bakanlar Kurulu Kararı ile haşhaş ekimini 7 ilde serbest bıraktı.⁴⁰ Yasak kaldırılmadan önce ABD Kongresi Türkiye'ye yapılan yardımların durdurulması yönünde karar aldı, ancak bazı senatörlerin çabalarıyla yardımların durdurulmasına değil ertelenmesine karar verildi.⁴¹ ABD, haşhaş yasağını kaldıran Türkiye'ye bir ders vermeye niyetliydi⁴² ancak bunu sadece haşhaş bağlaması Türkiye'de ABD karşıtlığını daha da körükleyebilirdi. Bu nedenle, bu duruma Kıbrıs kılıfı uydurulacaktı. Sonuç olarak Türkiye'nin 2. Kıbrıs çıkarmasından sonra ABD, 17 Aralık 1974 tarihinde 5 Şubat 1975'te uygulanacak şekilde Türkiye'ye ambargo kararı aldı.⁴³ Ambargo kararını daha sonra verdiği demeçte ele alan Ecevit şöyle diyecekti: *“Pek çok kimse ambargo kararının Kıbrıs Barış Harekâtı üzerine çıktığını zanneder. Oysa bizim Kıbrıs Barış Harekâtı'mızdan yirmi gün kadar önce ABD Senatosu'ndan bu karar çıkmıştır. Ancak buna sonradan*

⁴⁰ Mustafa Salep, “Türkiye-Amerika İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Meselesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 47 (2017): 363.

⁴¹ Macide Başlamışlı, “ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi”, *Asia Minor Studies* 1 (2020): 701.

⁴² Başlamışlı, 702.

⁴³ Ali Rıza İzgi, “Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye'ye Uygulanan Silah Ambargosu ve Sonuçları”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2007, 39-42.

Kıbrıs bahanesi de katılmıştır bir kılıf olarak, yoksa asıl nedeni başbaşdır.”⁴⁴

Ambargonun uygulanmasıyla beraber, Türkiye’de siyasi ve ekonomik kriz dönemine girildi. Türkiye’de ABD karşıtlığı giderek güçlenmeye başladı. Yapılan görüşmelerden de bir sonuç alınamayınca Türkiye önce ikili anlaşmaların bir önemini kalmadığını dile getirdi, ardından 13 Şubat 1973 tarihinde Kıbrıs Federe Devleti’nin kurulduğu ilan edildi. 25 Temmuz’a gelindiğinde Türkiye, Başbakan Demirel’in talimatı ile 1969 Türk-Amerikan Savunma ve İşbirliği Anlaşması’nı tek taraflı olarak askıya aldığını ilan etti. Bunun hemen ardından Türkiye’deki üslerden ABD bayrağı indirildi ve Türkiye’deki tüm ABD üsleri TSK’nın denetimine girdi.⁴⁵ Daha sonra karşılıklı olarak ambargo uygulaması son bulacak, üslerde durum değişecek, görünürde ilişkiler düzelecektir; ancak su altından 12 Eylül’ün temelleri atılacaktır.

ABD raporlarına yansıdığı kadarıyla Türkiye’deki darbe beklentisi artık gerçektir. Ankara’dan ABD yönetimine gönderilen 5 Mart 1977 tarihli raporda iktisadi ve sivil istikrarın bozulduğu ve askerinin yönetime müdahale edebileceği dile getirilmiştir. Darbe olasılığı 1978 yılının Aralık ayında ABD istihbaratına da yansıyor ve raporlarda 1971 müdahalesi gibi ordunun yönetime yeniden el koyabileceği belirtilecektir. Beyaz Saray’a sunulan raporlardan en önemlisi ise Türkiye’deki kaos ortamının ABD çıkarlarına uygun olduğunu belirten Dennis Cox raporudur. ABD, Türkiye’de askerinin yönetime müdahalesini

⁴⁴ Başlamışlı, 702.

⁴⁵ İzgi, 44-45.

ciddi anlamda ele almış ve buna yönelik planlar hazırlamaya girişmiştir. ABD basını, Carter yönetiminin Türkiye gibi coğrafi konumu dolayısıyla stratejik önemi olan ülkelerde varlığını artıracığını dile getirmiştir. Darbenin halk tarafından da benimsenmesi için ortamın uygunlaşmasını, yani Türkiye’de daha fazla kan akmasını bekler duruma gelmişlerdi.⁴⁶

Uygun ortam ise Kenan Evren’in “bıçak kemiğe dayanmadan yapılacak bir müdahalenin faydadan çok zarar getireceği” şeklindeki açıklamasıydı.⁴⁷ Hem ABD hem de darbeyi gerçekleştiren kadro uygun ortamın oluşmasını bekledi. İstenilen ortam oluştuğunda, TSK 12 Eylül sabahı yönetime el koydu. Türkiye artık beş kişiden oluşan MBK tarafından yönetiliyordu. Darbenin hemen ardından ABD’nin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü darbeyi meşrulaştıran bir açıklama yaparak ABD’nin Türkiye’ye yönelik ekonomik yardımlarının devam edeceğini dile getirmişti. ABD’nin darbeyi gerçekleştiren MBK’ya olan desteği sadece sözde kalmamış, sahada da kendini göstermişti. 15 Eylül 1980 tarihinde, yani darbeden sadece üç gün sonra, Türkiye’de bir NATO toplantısı ve tatbikatı gerçekleşmişti. Bu, aynı zamanda Türkiye’nin NATO ile ilişkilere sadık kalacağına dair bir açıklama mahiyetindeydi.⁴⁸

12 Eylül’ün neden ABD tarafından desteklendiği meselesi, biraz geniş çaplı bakıldığında daha anlaşılır olacaktır. Afganistan, SSCB tarafından işgal edilmiş, İran’da Şah devrilerek yerine

⁴⁶ Murat Özata, “ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı”, *Asia Minor Studies* 9 (2017): 50-53.

⁴⁷ Tanel Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 2 (2001): 45.

⁴⁸ Özata, 53-55.

molla rejimi gelmişti. Bu ortamda Türkiye'nin değeri coğrafi konumu nedeniyle daha da artmıştı; ancak bu dönemde Türkiye'de ABD'nin her isteğini yerine getirecek siyasi bir iktidar bulunmadığı gibi halk arasında da ciddi bir ABD karşıtlığı mevcuttu. Bu bağlamda Türkiye'de sistemin yeniden ABD çıkarlarını koruyacak şekilde yenilenmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Tansel Demirel'in 12 Eylül'ün arka planı hakkındaki, ordunun, başkaları tarafından planlanan bir süreçte kendisine biçilen misyonu farkında olarak veya olmayarak yerine getiren bir araç konumunda olduğu ifadesi, 12 Eylül'ü anlamak için önemli ipuçları taşımaktadır.⁴⁹

ABD ambargosu, Türkiye'de yeni bir süreci başlatmış oldu. Ekonomisi büyük oranda kredilerle ayakta duran Türkiye ekonomik ve siyasi bir krizin içine girmiş oldu. SSCB ile ilişkilerde yakınlaşma gerçekleşti ve Türkiye'de ABD karşıtlığı hiç olmadığı kadar artmaya başladı. Tüm bunlar Türkiye'de 12 Eylül'ün temellerinin atılmasına zemin oluşturdu. 12 Eylül'e giden süreçte Türkiye, yoğun oranda terör faaliyetlerine, ekonomik ve siyasal krizlere sahne oldu ve ordunun müdahalesine zemin hazırlandı. TSK'nın terör faaliyetlerini istediği kadar önleyememesi Türkiye'yi kan gölüne çevirmiş, darbenin yapılması için ortam hazırlanmış, akan kan Demirel'in tabiriyle 13 Eylül'de durmuştu.⁵⁰

Yeni Bir Başlangıç

⁴⁹ Gamze Budak, "Osmanlı'dan 12 Eylül'e Ordu- Siyaset İlişkisi ve Türk Basınında 12 Eylül 1980 Darbesi", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2017, 113.

⁵⁰ Demirel, 43-46.

12 Eylül'den sonra ABD'nin Türkiye'deki çıkarlarını yeterince koruyamayan siyasetçiler, siyasi hayattan uzaklaştırılmış ve meydana yeni isimler katılmıştı. Darbenin hemen sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri hızlı bir iyileşme sürecine girdi. İlk olarak Bülend Ulusu hükûmeti, 18 Kasım 1980'de Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı onayladı.⁵¹ Ardından aynı yıl NATO'da Yunanistan'a uygulanan veto kaldırıldı. 1982'de Türkiye, Wohlstetter Doktrini ile ılımlı İslam kuşağına dahil edildi. Özünde SSCB'yi kuşatmaya dayalı öğreti ile Türkiye'de yeni havalimanları inşa edilmeye başlandı, var olanlar ise yenilenmeye çalışıldı. Yeni havalimanları ve var olanların çağdaştırılması Çevik Kuvvet ile bağlantılıydı. Wohlstetter Doktrini aynı zamanda Türkiye'de dinî grupları da ilgilendiriyordu. Bu bağlamda FETÖ gibi gruplar ABD tarafından desteklendi ve devletin önemli kurumlarına sızmalarına olanak tanındı. 12 Eylül'den sonra din derslerinin zorunlu kılınması da bu doktrinin yansımalarından sadece biriydi. Türkiye, ılımlı İslam kuşağının mahiyetini 15 Temmuz 2016 darbesinde anlayacaktır.⁵²

1980-1983 yılları arasında ikili ilişkilerdeki en önemli konu ABD'nin Türkiye'yi Çevik Kuvvet'e dahil etmek istemesi oldu. Demirel buna sıcak bakmamıştı. Çevik Kuvvet, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesinden sonra 200 bin kişilik hızlı intikal kuvvetleri oluşturması ile gündeme gelmişti. Bu ordunun ve teçhizatının bir kısmının Türkiye'de bulunacak olmasından dolayı darbeden önce Demirel buna olumsuz bakmıştı. Darbeden sonra Evren yönetimi de konuya çekimser yaklaşmış, ancak 29 Kasım

⁵¹ Hüner Tuncer, *Özal'ın Dış Politikası* (Kaynak 2015), 104.

⁵² Ali Burak Darıcılı, "Türk Dış Politikası ve ABD İle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, ed. Hasan Acar (Nobel, 2020), 294-295.

1982’de varılan bir mutabakat ile Türkiye şartlı olarak Çevik Kuvvet’e yeşil ışık yakmıştır.⁵³

Özal döneminde Türk-Amerikan ilişkileri bir süre olumlu seyretti. Özal’ın hariciye politikasında en büyük destekçisi ABD olmuştu. Özal ile ABD ilişkisi, Özal’ın başbakanlığından önce başlamıştır. Ekonomi eğitimini ABD’de alan Özal, 24 Ocak Kararları’nın da önemli mimarlarından biriydi. Özal, ABD çıkarları için biçilmiş kaftandı. Aynı şekilde, ABD de Özal için güçlü bir Türkiye oluşturmak anlamında en büyük destekti. Özal, ABD’nin desteği ile Türkiye’yi bölgesinde süper güç haline getirmeye çalışmış ve bu yönüyle istediği desteği de almıştır. Çevik Kuvvet bağlamında 28 Kasım 1982’de imzalan Mutabakat Muhtırası’yla ilgili düzenlemeleri kapsayan uygulama anlaşması da yine Özal tarafından kabul edilmiş, bu bağlamda Muş ve Batman’da askerî havalimanları inşa edilmiştir.⁵⁴

Özal, ABD ile müttefikliği, dış politikada bir mihenk taşı olarak görmüştü. Özal, ABD’nin Türkiye’de ne denli bir etkiye sahip olduğunun farkında olarak bildiğini okumaktan geri durmayan bu müttefik ile kayıtsız şartsız iyi geçinmeyi hedef edinmişti ve bu politika ile ABD’nin Türkiye’ye ekonomik ve siyasi zarar vermesini engelleme niyetindeydi. Kaba tabirle Özal, ABD’yi Rumlara ve Ermenilere kaptırmama gayretindeydi. 1980’lerde ABD’de sözde Ermeni soykırımı faaliyetlerinde artış yaşanmış, Akdeniz’de Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs’tan kaynaklanan bir gerginlik başlamıştır. Bu noktada Özal, ABD’yi hoş

⁵³ Tuncer, 104-105.

⁵⁴ Cihan Daban, “Turgut Özal. Dönemi Türkiye Dış Politikası”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 33 (2017): 89-90.

tutmaya çalışarak bu iki önemli konuda Rumların ve Ermenilerin ABD'yi tamamen yanlarına almayı engellemeye çalışmıştı.⁵⁵

Özal'ın Türkiye-ABD ilişkilerindeki hedefi, ilişkileri tek bir boyuttan arındırmak ve geniş bir ilişkiler ağı oluşturmaktı. Özal, bu politika ile Türkiye'yi sadece stratejik öneme sahip bir müttefik olmaktan çıkarıp ikili ilişkilerde yeni zeminler hazırlama düşüncesindeydi. Bu noktada Özal, ABD ile ekonomik ilişkileri güçlendirme çabasına girdi. Bu minvalde Türk-Amerikan İş Adamları Konseyi kurulmuş, ABD bankaları ve buna paralel olarak ABD sermayesi Türkiye'ye giriş yapmıştı.⁵⁶ Özal, ABD ile olan ekonomik ilişkilerin ilk izlenimini aslında 24 Ocak kararları ile ortaya koymuştu. Ona göre Türkiye ekonomisi, "daha az yardım, daha çok ticaret" politikası ile yardımlarla ayakta duran bir ekonomi olmaktan kurtarılabildi. Ancak ABD, Özal gibi düşünmüyordu. Türkiye onlar için ticari bir ortak değil, stratejik bir müttefik olarak kalmalı ve sağlanan yardımlar ile Türk ekonomisi ABD'ye bağımlı kalmaya devam etmeliydi.⁵⁷

Özal dönemindeki ABD ilişkilerinin bir diğer önemli noktası ise Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yenilenmesiydi. 1985'te süresi dolan SEİA'nın yenilenmesinden önce Türkiye, ABD'den yeni isteklerde bulunmuş, ikili ilişkiler ve ekonomik yardımlar konusunda Kıbrıs ve Ermeni sorununun engel olarak ortaya atılmamasını talep etmişti. SEİA ile Türkiye, istediklerine yine ulaşamadı. ABD Kongresi ekonomik yardımlar konusunda Kıbrıs'ı ön plana çıkararak kesintiye gitmiş ve Ermeni sorununu

⁵⁵ Sibel Kavuncu, "Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, 96-97.

⁵⁶ Kavuncu, 97.

⁵⁷ Tuncer, 114-115.

gündeme almıştı.⁵⁸ Türkiye, bunlara ek olarak ABD’de lobi faaliyetlerinde bulunma konusunda da yardım talebinde bulunmuş, fakat bu talep de tam olarak karşılanmamıştı. Aynı şekilde Türkiye’nin, ABD yardımlarının İsrail ve Mısır’da olduğu gibi garanti altına alınması talebi de karşılık bulmamıştır.⁵⁹

Turgut Özal döneminin ABD ilişkileri kapsamında değerlendirilecek bir diğer konu ise Kürt sorunudur. ABD yönetimi, Türkiye’nin PKK’ya karşı başlatmış olduğu mücadeleye insan hakları ihlali olarak yaklaşmış ve 1986 yılındaki Türkiye raporunda, Türkiye’nin Türk ırkından olmayan vatandaşlarını asimilasyona uğrattığını, Türkiye’nin ulusal olarak Kürt kimliğini bastırdığını söylemiştir. Bu ifadeler, Türkiye’nin tepkisine neden olmuştur.⁶⁰ ABD yönetimi, yıllık olarak yayımladığı raporlarda Kürtlere daha geniş yer vermeye devam etmiş ve Türkiye’deki Kürtlerin, Helsinki Nihai Senedi kapsamında, yani insan hakları bağlamında ele alındığını belirtmiştir. Türkiye’nin insan haklarına saygı duyması konusunda ABD’nin Türkiye’yi cesaretlendirmeye devam ettiği, ABD Kongresi ve ABD Dışişleri Bakanlığı yazışmalarında yer almıştır.⁶¹

İran-Irak savaşının başlamasından sonra savaşta İran’ın daha baskın hale gelmesiyle birlikte ABD yönetimi, bölgedeki çıkarları adına Kürtlerin bölgede etkinlik kazanması için çaba harcamaya başlamıştır. Türkiye’ye Kürtler konusunda artan eleştirel yaklaşım hakkında Fahir Armaoğlu, ABD’nin bir Kürt sorunu yaratmaya çalıştığını dile getirmiştir. ABD’nin yaratmaya çalıştığı Kürt sorunundan çıkarı ise bunu Türkiye’ye karşı bir koz

⁵⁸ Tuncer, 112-113.

⁵⁹ Kavuncu, 163-164.

⁶⁰ Kavuncu, 239-240.

⁶¹ Kavuncu, 242.

olarak kullanmaktı. Çünkü bu dönemde SEİA'dan kaynaklanan sorunlar halen devam etmekte ve Türkiye bu bağlamda ABD yönetimine bir baskı uygulamaktaydı. Böyle bir ortamda, Türkiye'ye karşı uygulanacak bir koz olarak ABD, Kürt sorununu gözüne kestirmişti. Bundan hem Türkiye karşısında hem de İran-Irak-Suriye ve Türkiye olmak üzere bölgesel bir çıkar gütmektedir.⁶²

Orta Doğu'da Türkiye ve ABD

1990'lı yılların başına gelindiğinde dünyadaki değişimler Türk dış politikasında büyük değişikliklere sahne yarattı. SSCB dağılmış ve Türkiye için tehlike artık kuzeyden değil güneyden gelmeye başlamıştı. Orta Doğu'daki gelişmelerin neden olduğu bölgesel güvensizlik doğrudan Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştı.⁶³ Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından Türkiye'nin coğrafi konum itibarıyla ABD için değerinin kalmadığı veya azaldığı yönünde düşünceler oluşmuşsa da 1. Körfez Krizi'nin başlamasıyla Türkiye'nin stratejik olarak hâlâ önemli bir müttefik olduğu anlaşıldı.⁶⁴

Türkiye'nin 1. Körfez Krizi'nde ABD'nin yanında yer almasının kendi açısından önemli nedenleri vardı. Türkiye'nin bu dönemde Irak yönetimi ile yaşadığı su sorunu ve Irak'ta yerleşmeye

⁶² Kavuncu, 248-249.

⁶³ Y. Bahadır Keskin, İshak Turan, "I. Ve II. Körfez Savaşları Döneminde Türk Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, ed. Sevilay Özer, M. Selçuk Özkan (Gece Kitaplığı, 2018), 203.

⁶⁴ Alptekin Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11 (2009): 31.

başlayan PKK militanları bu sorunların başında gelmekteydi. Türkiye bu noktada güneyden gelen bir tehlike karşısında ABD'nin yanında yer alarak Irak'ın askerî gücünü dolaylı olarak etkisiz hale getirmişti.⁶⁵ Bu nedenlerden dolayı Türkiye, ABD'nin kendisinden istemiş olduğu, üslerin hava harekâtlarında kullanılması, Irak sınırına askerî sevkiyat yapılması ve Irak'a karşı oluşturulan güce Türkiye'nin askerî birlik göndermesi meselelerini belirli bir derecede olumlu karşılamıştı. Türkiye, oluşturulan koalisyona öncelikle destek çıkmış, operasyon için Türkiye'deki üslerin ABD tarafından kullanımına onay vermiş ve BM'nin Irak'a karşı koyduğu ambargoya da katılarak ekonomik kaybı üstlenmiştir.⁶⁶

1. Körfez Krizi, Türkiye'ye ekonomik kayıp yaşatmasına ek olarak ülkeye çok sayıda mültecinin gelmesine de neden olmuştu. Saddam'ın saldırılarından kaçan 500 bine yakın Kürt, Türkiye topraklarına sığınmıştı. Türkiye, bugün Suriye İç Savaşı'ndan kaçarak kendisine sığınan Suriyeli göçmenlerin yükünü üstlendiği gibi o gün de Iraklı Kürt mültecilerin yüklerini üstlenmişti. Fakat bu durumu uzun süre devam ettiremezdi. 36. paralelin kuzeyi, göçmenler için güvenli bölge olarak ABD'nin öncülüğünde askerî müdahaleden arındırılmış ve askerî müdahale için yasaklı bölge ilan edilmişti. Böylece mültecilerin buraya yerleşmesi sağlandı ve Türkiye'nin üzerindeki yük hafıflemiş oldu. Irak'a geri dönecek mülteciler için güvenli bölge oluşturulması bağlamında BM nezdinde Çekiş Güç oluşturuldu. Türkiye'de konuşlandırılan Çekiş Güç 2003 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve Iraklı

⁶⁵ Mehmet Öztürk, "I. Körfez Savaşı'ndan 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk- Amerikan İlişkilerinde Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi* 19 (2010): 8.

⁶⁶ Öztürk, 8-9.

Kürtlerin Saddam’a karşı korunmasına hizmet etmişti.⁶⁷ Çekiş Güç’ün Kürtler için otonom bir bölge kurmaya çalışması Türkiye’de hem siyasetin hem de halkın gündemi haline gelmişti. ABD’nin özerk bir Kürt bölgesi oluşturma çabası ve desteği, Türkiye’deki ABD karşıtlığını körüklemeye devam etmişti. ABD bu yüksek tansiyonu düşürmek için Abdullah Öcalan’ın yakalanmasına destek vererek bu ortamı kendi lehine çevirmeye çalışmıştır.⁶⁸

1990’lı yıllarda Türk-Amerikan ilişkileri sadece Irak bağlamında gelişmemişti. İlişkilerin İsrail ve Balkanlar boyutları da bulunmaktaydı. 1990’lı yıllarda gelişme gösteren Türkiye-İsrail ilişkilerinin ardında ABD yönetimi bulunmaktaydı. İsrail’in ABD için önemli bir ülke olması, İsrail’in Türkiye için bölgesel bir müttefik olması konusunda itici bir unsurdur. Türkiye, ikili ilişkilerde İsrail ile yakın olmayı, İsrail’in küresel bağlantılarından faydalanma kapsamında değerlendirmişti. 1996 yılında askerî olarak başlayan yakınlaşma, 2000’li yılların başına kadar stratejik ortaklığa evrilecek; bu tarihten sonra Kudüs-Filistin konusundan dolayı ilişkiler tekrar gerginleşecektir.⁶⁹

Balkanlar’da ilişkiler Sırpların Boşnaklara karşı başlattığı saldırılardan sonra vuku bulan Bosna Savaşı ile gelişmeye başladı. Türkiye ve ABD, 1993 yılında Bosna üzerindeki uçuşları denetlemiş, Sırpların uyguladığı katliamların devam etmesiyle Türkiye’nin yoğun baskısı sonucu ABD tarafında Sırp mevzileri bombalanmıştı. Türkiye ve ABD’nin iş birliği yaptığı bir diğer

⁶⁷ Öztürk, 9-11.

⁶⁸ Darıcı, 295-296.

⁶⁹ M. Edip Çelik, “Soğuk Savaş Sonrası Türk-ABD İlişkilerinde Bölgesel İttifaklar” *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14 (2015): 363-364.

konu da Kosova oldu. Sırp'ların Kosova'ya saldırması üzerine NATO öncülüğünde 18'i NATO üyesi, 18'i dışarıdan olmak üzere Kosova Gücü oluşturuldu. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 18 NATO ülkesi, 24 Mart 1999'da Belgrad'ı bombardımana tutmuştu. Türkiye, sadece askerî değil, aynı zamanda insani bir görev de üstlenerek savaştan etkilenenler için çadır yerleşimler kurmuştur.⁷⁰

1990'lı yılların sonunda ilişkiler Irak bağlamında yeniden gelişme göstermeye başladı. 11 Eylül saldırısından sonra ABD, Büyük Orta Doğu Projesi'ni ve Lewis Doktrini'ni hayata geçirmek ve bölgeyi kendilerine göre dizayn etmek için Irak'a saldırıyı bir ölüm kalım meselesi haline getirdi.⁷¹ Saldırının hemen ardından Türkiye'nin ilk tepkisi saldırıyı gerçekleştirenleri kınamak oldu. Bundan sonra Türkiye, kayıtsız şartsız ABD ile dayanışma içinde olacağını ilan etti. Türkiye'nin bu tutumu, doğrudan maruz kaldığı terör saldırılarının 11 Eylül ile Batı'da da yaşanmış olmasından, terörizmin bu toplumlar tarafından da algılanmış olduğu gerçeğine dayanıyordu.⁷² ABD'nin Irak'ı işgal etmesi için Türkiye olmazsa olmaz bir müttefik olmuştu. ABD'nin Irak'a müdahalesi için BM'den onay çıkmamıştı.⁷³ ABD, Irak'ı işgal etmek için 11 Eylül saldırısını NATO'nun 5. maddesine dayandırarak bunu NATO'ya karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul etti ve bu ittifakla Irak'a saldırmaya karar verdi.

⁷⁰ Çelik, 366-367.

⁷¹ Keskin ve Turan, 208.

⁷² Ali Ayata, Murat Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Ortaya Çıkan Bölgesel Sorunlar Bağlamında Türkiye-ABD İlişkilerinin Kazandığı Yeni Boyutlar" *Bilgi* 15 (2007): 27.

⁷³ Keskin ve Turan, 209.

Türkiye, bu noktada ABD için iki anlamda önemliydi. Bunlardan ilki Türkiye'deki üs ve limanlardan yararlanmak, ikincisi ise bu işgalde Türkiye'yi yanına alarak Irak'a müdahalenin Müslümanlara karşı bir savaş olduğu izlenimine engel olmaktı.⁷⁴

ABD yönetimi, birtakım taahhütler vererek Türkiye'ye 90 bin ABD askerini konuşlandırmak istedi. ABD'nin amacı kuzeyde bir cephe açmak ve savaşta hızlı bir sonuç almaktı. ABD'nin bu isteğini karşılayacak bir hükûmet henüz yoktu. AKP, 2002 seçimlerinde tek başına iktidar olarak başa geçmişti ancak mecliste ağırlığını tam olarak ortaya koyamamıştı. 10 Aralık 2002'de Beyaz Saray'a konuk olan Erdoğan'dan bu savaşta Amerika'nın yanında olması istenmişti; ancak Erdoğan'ın siyasi yaşağından dolayı ne meclise girebilmiş ne de hükûmetin başına geçebilmişti. Bu bağlamda ABD istediğı cevabı alamamıştı.⁷⁵ Sonuç olarak TBMM, Amerikan askerlerinin Türk topraklarını kullanmasına onay vermedi ve 1 Mart Tezkeresi meclisten geçmedi. Tezkerenin geçmemiş olması ABD'de hayal kırıklığı yaratsa da bölgesel olarak Türkiye'nin imajının düzelmesine katkı sağladı. Bununla beraber Türk topraklarına yabancı askerlerin yerleşmesi engellenerek uzun vadeli sonuçları da hiç başlamadan bertaraf edilmiş oldu.⁷⁶

1 Mart Tezkeresi'nin meclisten geçmemesinin bir cevabı olmaydı. ABD'nin ilk hamlesi, Türkmenlere gönderilen yardımları taşıyan araçların durdurulması oldu. Ardından, Türk-Amerikan ilişkilerindeki en büyük krizlerden biri olan 4 Temmuz baskını

⁷⁴ Ayata, Ercan, 28.

⁷⁵ Ayşegül Güler, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri: Bölgesel ve Küresel Etkileşim", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, 71.

⁷⁶ Güler, 80.

gerçekleştirdi. Baskında 11 Türk subayı tutuklanarak başlarına çuval geçirildi.⁷⁷ Irak işgalinde Türkiye’den umduğu desteği alamayan ABD, bölgedeki terör örgütleri ile iş birliği yaparak Türkiye’yi tehdit eder hale geldi. ABD’nin PKK ile iş birliği yapması, terör örgütünün Türkiye’ye saldırılarını artırdı. ABD’nin kontrol bölgesinden gelen PKK saldırıları ile şehit haberlerinin artması sonrası TBMM, hükûmete 17 Ekim 2007’de Irak tezkeresini verdi. Türkiye’nin Irak’a girmesi olasılığı ABD tarafından dengelerin bozulması olarak yorumlandı ve bu dönemde Türkiye’ye karşı yürütülen Ermeni yasa tasarısı ABD tarafından rafa kaldırıldı.⁷⁸

2003 yılından 2009 yılına kadar olan ilişkiler, 1 Mart Tezkeresi’ne karşı verilen mesajların etkisi altında ve ortak çıkarlar kapsamında gelişti. 2008 yılında Obama’nın başa geçmesiyle ilişkiler model ortaklık kavramıyla bir iyileşme gösterdi; ancak bu durum uzun sürmedi. İlişkilerde ilk çatlak Mısır’da gerçekleşen darbe sırasında baş gösterdi.⁷⁹ ABD’nin Suriye politikası ise iki ülkenin çıkarlarının çatışmaya başlamasına neden oldu. ABD, Suriye’de Türkiye’nin de savunduğu Esad’sız değişim politikasından vazgeçerek Suriye’deki etnik gruplar arasında kendine ve çıkarlarına yakın olanları açıkça desteklemeye başladı. Bu grupların arasında PKK’nın bir uzantısı olan PYD de bulunuyordu. ABD, bütün enerjisini IŞİD’i bitirmeye yönlendirmiş ve bu noktada Türkiye ile değil, terör örgütleri ile işbirliğine başlamıştı.⁸⁰

⁷⁷ Güler, 89.

⁷⁸ Güler, 90.

⁷⁹ Darıcılı, 298.

⁸⁰ Ertan Efegil, “AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri”, *Akademik Bakış* 18 (2016): 55.

Türkiye her fırsatta ABD'nin iş birliği yaptığı grupların terörle ilişkili örgütler olduğunu dile getirirse de Obama yönetimi, PYD'yi sahadaki müttefiki olarak gördüğünü söyledi. Bununla kalmayarak, PYD'nin IŞİD'i bitirecek yegâne güç olduğunu ifade etmekten de geri durmadı.⁸¹ 2013 sonrasında ABD'nin YPG'ye sağladığı silah, teçhizat ve istihbarat yardımları ikili ilişkileri çıkmaza sürüklemeye devam etti. YPG'nin ABD desteği ile Suriye'nin kuzeyinde daha fazla etkinlik göstermesi ve bölgedeki Arap nüfusunun Türkiye sınırına doğru itilmeye başlanması; bölgedeki etkinliği pekiştirdi ve doğrudan Türkiye'yi hedef alan saldırıların başlamasına sebep oldu. Üstelik bu saldırılarda kullanılan silahlar, ABD'nin yanı sıra NATO müttefikinin sağladığı silahlardı. Bu olaylar, AKP hükûmetinin ve halkın ABD'ye olan güvenini azaltmış ve hükûmette hayal kırıklığı yaratmıştı. Ayn-el Arap (Kobani) krizi ile Türk-Amerikan politikaları ve çıkarları artık çatışma safhasına girmişti. Bu noktada Recep Tayyip Erdoğan, ABD yönetimine seslenerek tarafını seçmesini istedi.⁸² Çıkmaza giren, hatta çatışmaya başlayan Türk-Amerikan ilişkileri, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra farklı bir boyut kazandı. Türk-Amerikan ilişkilerinin çıkmaza girdiği dönemlerde, Türkiye'de asker, sivil siyasete müdahale etmişti. Bu darbenin arkasında da şüphesiz ABD bulunuyordu. ABD'nin temel beklentisi ise darbeden sonra ikili ilişkilerin yine ABD çıkarlarına göre şekillenmesiydi. Ancak, bu sadece bir beklenti olarak kaldı ve darbe halk tarafından geri püskürtüldü. ABD,

⁸¹ Efegil, 55.

⁸² Muharrem Ekşi, "Ak Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik", *Akademik Bakış*, 18 (2016): 61.

darbeyi gerçekleştiren örgütün liderini Türkiye'nin tüm taleplerine rağmen iade etmeyerek korumaya devam etti.

ABD'de Trump'ın başa geçmesiyle ilişkilerin düzeleceği düşünülse de bunun aksi yaşandı. Trump yönetimi de Suriye'de terör örgütlerini desteklemeye devam etti. Trump, Türkiye'yi çatışan ilişkiler kapsamında tehdit etmekten de geri durmadı. Ekonomide bunalımlar yaşayan Türkiye'nin bu durumundan yararlanarak Türk ekonomisini "yerle bir edeceği" yönünde açıklamalar yapmaktan geri durmadı. Trump'ın 2019'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik kaleme aldığı mektupta "Aptallık etme" tabirini kullanması ilişkileri daha da çıkmaza sürüklerken akıllara 1964 Johnson mektubunu getirdi.

Suriye'de ABD ile ortak bir politika zemini bulamayan Türkiye, kendi ulusal çıkarlarını korumak için bu defa bölgede Rusya ile iş birliğine girişti. Bu iş birliği Türkiye'nin hava savunma sistemini güçlendirmek için Rusya'dan S-400 satın almasıyla daha da gelişmeye başladı. Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasıyla ABD yönetimi ilk olarak Türkiye'yi F-35 programından çıkardı ve Türkiye'ye ambargo uygulamakla tehdit etti. Türkiye, Rusya ile ilişkilerini düzelttikten sonra Suriye'nin kuzeyinde ABD'nin eğitip donattığı YPG-PYD terör örgütlerini hedef alan sınır ötesi operasyonlar ile güvenli bölgeler oluşturmayı başardı. ABD'nin istememesine rağmen Türkiye bu savaşa dahil olup kendi ulusal çıkarlarını korumaktan geri durmadı. Suriye Savaşı'nın faturasından en büyük pay ise yine Türkiye'ye çıkarıldı. Türkiye bu süreçte sayısı 3,5 milyonu bulan Suriyeli sığınmacılara ev sahipliği yaptı.

Sonuç

Türk-Amerikan ilişkileri Osmanlı döneminde başlamış ve ilerleyen süreçte gelişerek devam etmiştir. 1945 yılına gelindiğinde iki ülke zorunlu olarak bir yakınlaşma dönemine girmiştir. Bu zorunluluğun sebepleri, Türkiye için Sovyet Rusya tehlikesi, ABD için ise Türkiye'nin coğrafi konumunun çıkarları açısından önemlidir. Bir hükûmet politikası olarak başlayan bu yakınlaşma; Truman Doktrini, Marshall Yardımları ve en nihayetinde 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla bir devlet politikası haline gelmiştir.

ABD yönetimi, verdiği kredi ve hibelerle Türk ekonomisini ve ordusunu tamamen kendisine bağımlı hale getirmiş, bu durumu da Türkiye'ye karşı kullanılacak bir koz olarak elinde tutma amacı gütmüştür. ABD'ye endeksli bir dış politika izleyen Türkiye, yavaş yavaş bu bağımlılığın farkına varmaya başlamış ve Türk-Amerikan ilişkilerinin ortak çıkarlara değil sadece ABD çıkarlarına hizmet ettiğini anlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de ilk aydınlanma Küba Bunalımı'nda Türkiye'nin güvenliğinin pazarlık konusu olmasıyla yaşanmıştır. Tarihler 1964 yılını gösterdiğinde ise Türkiye her anlamda ABD'ye bağımlı olduğunun farkına varmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'ta Türklere uygulanan zulme son vermek için 1964'te aldığı adaya müdahale kararı ABD'nin engeline takılmış, ABD açık olarak kendi silahlarını kullanamayacaklarını söylemiştir.

1969'da ilişkilerde bu defa haşhaş konusu ana gündem olmuştur. İlişkilerin çıkmaza girmesiyle Türkiye'de asker sivil siyasete müdahale etmiş ve meclise bir düzen vererek kışlasına geri dönmüştür. Muhtıradan sonraki ilişkilerde ise ABD'nin istediği şekilde haşhaş ekimi yasaklanmıştır. 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarması ve ekimi yeniden serbest bırakılan haşhaştan dolayı ABD Türkiye'ye ambargo uygulamış ve ilişkiler yeniden

bir çıkmaza girmiştir. İlişkilerin girdiği bu çıkmazdan kurtarılması için Türkiye’de askerin yeniden müdahalesi ABD açısından tartışılır hale gelmiş ve ilişkiler 12 Eylül darbesinden sonra girdiği çıkmazdan kurtulmuştur. İlk olarak Yunanistan’a uygulanan veto kaldırılmış, darbeden birkaç gün sonra ise NATO tatbikatı yapılmıştır.

1980-90 arası ilişkiler göreceli olarak iyi bir seyir izlese de 1. Körfez Krizi ve 2. Körfez Krizi Türkiye’ye ekonomik olarak ağır bir fatura çıkarmıştır. 1 Mart Tezkeresi’nden sonra istediğini alamayan ABD’nin Türkiye’ye karşı yürüttüğü politika müttefiklik kavramına gölge düşürmeye başlamış, Irak’ta Türk askerinin başına çuval geçirilerek derdest edilmesi toplumda ABD karşıtlığını yeniden körüklemiştir.

2010 yılından sonra ise ikili ilişkiler yeni ve derin bir çıkmaza doğru sürüklenmeye başlamıştır. 2013’ten itibaren ABD’nin Suriye savaşında Türkiye’nin yıllardır savaştığı PKK terör örgütünün uzantıları olan PYD ve YPG’yi eğitip donatması ve bölgesel bir aktör olarak lanse etmesi ilişkilerde büyük yaralar açmıştır. Suriye’de artık iki müttefik karşı karşıya gelmiş ve çıkarlar çatışmaya başlamıştır. ABD’nin sınır ötesindeki bu çatışmanın, 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de yapılmak istenen darbe ile giderilmesi planlanmış; Türkiye, yeniden ABD çıkarlarına uygun hareket eder hale getirilmek istense de bu konuda başarılı olunamamıştır.

ABD’nin Suriye’de terör örgütleri ile iş birliği içinde olması ve bu örgütleri desteklemesi Türkiye’nin güvenliğini ciddi anlamda tehlikeye düşürmeye başlamıştır. Bugün ABD’nin terör örgütlerine sağladığı silahların hedefinde IŞİD değil, Türkiye ve Türkler yer almaktadır. Bu durum Türkiye’yi Rusya ile iş birliğine iterek

Türkiye'nin, Suriye'nin kuzeyinde terörden arındırılmış bölgeler yaratmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşması ve S-400 Hava Savunma Sistemi satın alması, ABD tarafından Türkiye'nin F-35 programından çıkarılmasıyla cevaplanmış ve bunu ambargo tehdidi izlemiştir. 2013'ten itibaren Suriye'de yaşanan Türk-Amerikan krizi, günümüzde tüm boyutlarıyla devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akkaya, B. (2012). Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, (28), 1–20.
- Akkor, M. (2017). II. Dünya Savaşı'nın sonu ve Truman Doktrini'nin ortaya çıkışı. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 1–17.
- Akman, H. (2012). Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanından Johnson mektubuna Kıbrıs sorunu. *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (22), 68–99.
- Armaoğlu, F. (2020). *Türk siyasi tarihi*. Kronik Kitap.
- Armaoğlu, F. (1996). Amerikan belgelerinde 27 Mayıs olayı. *Belleten*, (227), 203–226.
- Ayata, A., & Ercan, M. (2007). Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan bölgesel sorunlar bağlamında Türkiye-ABD ilişkilerinin kazandığı yeni boyutlar. *Bilgi*, (15), 18–32.
- Başlamışlı, M. (2020). ABD'nin Türkiye'ye yönelik ambargo kararına ilişkin haşhaş sorunu yerine 1974 Kıbrıs krizini ön plana çıkarma girişimi. *Asia Minor Studies*, (1), 695–712.
- Başlamışlı, M. (2018). Amerikan belgelerine göre 12 Mart Muhtırası'na giden yolda haşhaş sorunu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (14), 351–376.
- Bozkurt, İ. (2017). Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri–Türkiye ilişkilerinde bir kırılma noktası: Küba bunalımı. *The Journal of Academic Social Science*, (57), 221–239.

- Budak, G. (2017). Osmanlı'dan 12 Eylül'e ordu-siyaset ilişkisi ve Türk basınında 12 Eylül 1980 darbesi (Yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Bülbül, B. (2006). Marshall Planı ve Türkiye'de uygulanaşı (Yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi.
- Çakır, M. F. (2004). Amerikan bakış açısından Türkiye'de 1957–60 dönemi siyasal gelişmeleri ve Türk-Amerikan ilişkileri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, (1), 59–88.
- Çelik, M. E. (2015). Soğuk Savaş sonrası Türk-ABD ilişkilerinde bölgesel ittifaklar. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (14), 355–374.
- Daban, C. (2017). Turgut Özal dönemi Türkiye dış politikası. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (33), 77–96.
- Daricili, A. B. (2020). Türk dış politikası ve ABD ile ilişkiler. İçinde H. Acar (Ed.), Türk dış politikası. Nobel Yayınları.
- Demirel, T. (2001). 12 Eylül'e doğru ordu ve demokrasi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, (2), 43–75.
- Derman, G. S., & Kurban, V. (2016). Kıbrıs sorununun Türk dış politikasına etkisi ve ABD-SSCB ile ilişkiler. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, (33), 455–484.
- Efegil, E. (2016). AK Parti hükümetinin Orta Doğu politikası ve ABD yönetimi ile Batılı uzmanların eleştirileri. Akademik Bakış, (18), 45–58.
- Ekşi, M. (2016). Ak Parti döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan ilişkilerinin jeokültürel eksen: İslami kimlik. Akademik Bakış, (18), 59–77.
- Erkmen, A. (2020). Türkiye'nin NATO üyeliği ve üyeliğin TBMM'de kabulü. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (17), 1024–1049.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21), 377–397.
- Gönlübol, M. (2014). Olaylarla Türk dış politikası. Siyasal Kitabevi.

- Güler, A. (2012). Soğuk Savaş sonrası Türkiye-ABD ilişkileri: Bölgesel ve küresel etkileşim (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Gürses, Ü. (2015). Haşhaş ekimi krizi. TÜBİTAK/SOGAB 1001 Projesi. <https://tdpkrizleri.org/index.php/1972-1973-hashas-krizi>
- Izgi, A. R. (2007). Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu ve sonuçları (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- İlhan, M. (2015). Kıbrıs sorunun Türk-Amerikan ilişkilerine yansıması. *Türkiyat Mecmuası*, (2), 255–280.
- İlyas, A. (2015). Johnson Mektubu ve Türk dış politikasında eksen kayması. 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler, (10), 163–179.
- İzmir, B. (2017). İki müttefik bir kriz: Türk-Amerikan ilişkilerinde Jüpiter füzeleri krizi. *Humanitas*, (5), 177–192.
- Kavuncu, S. (2006). Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde Türkiye-ABD ilişkileri (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Keskin, Y. B., & Turan, İ. (2018). I. ve II. Körfez Savaşları döneminde Türk dış politikasının karşılaştırmalı analizi. İçinde S. Özer & M. S. Özkan (Eds.), *Sosyal bilimlerde güncel akademik çalışmalar*. Gece Kitablığı.
- Molla, A. (2009). Soğuk Savaş sonrası Körfez krizleri ve Türkiye-ABD-NATO ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (11), 29–45.
- Oran, B. (2018). Türk dış politikası (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Özata, M. (2017). ABD ve 12 Eylül darbesi: Bir demokrasinin darbeye bakışı. *Asia Minor Studies*, (9), 48–63.
- Öztürk, M. (2010). I. Körfez Savaşı'ndan 11 Eylül sürecine ABD'nin Irak politikası ve bunun Türk-Amerikan ilişkilerindeki etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, (19), 1–27.
- Salep, M. S. (2017). Türkiye-Amerika ilişkilerinde haşhaş ekiminin yasaklanması meselesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (47), 351–367.
- Tuncer, H. (2014). 27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk dış politikası. *Kaynak Yayınları*.

- Tuncer, H. (2012). İsmet İnönü'nün dış politikası. Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2015). Özal'ın dış politikası. Kaynak Yayınları.
- Türer, M. (2015). Türk Amerikan ilişkilerinin kökenleri. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (2), 153–176.

TERÖRDEN SİYASETE: ETHEM RUHÎ'NİN BALKAN HİKÂYESİ

Sinem Arslan¹

*Serde gençlik, yürekte “terör”. Matbaada keskinleşen kalem,
siyasette aranan meşruiyet... Bir Ethem Rubî geçti bu dün-
yadan.*

✪

*“Her yer karanlık pür nûr o mevki
Mağrib mi yoksa makber mi ya Rab”*

Abdülhak Hamid’in Beyrut’ta veremden vefat eden eşi Fatma Hanım’a ithafen 1886 yılında kaleme aldığı *Makber* adlı mersiye-yi bilirsiniz. Hamid, eşinin kaybıyla öylesine derinden sarsılmıştır ki zaman ve mekân mefhumunu yitirir; kendini Magrip’te, Kuzey Afrika’nın batısında değil, mezarın dibinde hisseder. Oysa kuvvetli bir aşkı kaybetmenin yürekte bıraktığı sızıyla efkâra gark olan yalnız Hamid değildir. Öteki Hamid’e duyduğu aşkın yanında Magrip’te makbere düşen Ethem Nuri’ye de kuvvetli bir nefret duyar. Onu musikinın kollarında derman aramaya iten elim hadise, Abdülhamid’e ayak dirediği için düştüğü Batı Trablus zindanlarında başından geçenlerdir. Yolculuğu doğduğu topraklardan sürülmekle başlar. Padişahın

¹ Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü’nde doktora adaydır. Yazarın “Terörden Siyasete: Ethem Ruhi’nin Balkan Hikâyesi” başlıklı raporu yarininkulturu.org/ sitesinde 12 Aralık 2025 tarihinde yayımlanmıştır.

hafiyesi Dişlek Hasan’la didişmesi hasebiyle hücreye atılır. On üç ay boyunca ayağında prangalarla, zeminden on sekiz ayak aşağıda kaldığı bu çilehane ona iki hediye bırakır: Birincisi *Makber*’i bes-telemek; ikincisiye her dara düştüğünde duvara yaslanıp hâlet-i hüzünnak içinde *Makber*’i terennüm etmek.

Ömrünün büyük kısmını zindan ve sürgünde geçiren Ethem Ruhi’nin sözünü ettiği *Makber*’in bestesi Mehmet Baha Pars’a, terennümleri Hamiyet Yüceses’e ait o aşına melodi midir, bilin-mez. Fakat Altan Deliorman’ın *Kırık Kanatlı Jön Türk*’ü Ethem Ruhi’nin musikiye düşkünlüğü, tıpkı tutuşturduğu İttihatçı öl-mez kini gibi, bir türlü bitip tükenmez.

Önce komitacılığı çekilmiştir Ruhi’nin ruhundan, sonra gazete-ciliği. Bulgaristan’da üstüne giydiği siyasetçi gömleği de kısa sürede dar gelir. Müşir Recep Paşa’nın nasihatı üzerine yöneldiği “kanun adamlığı” dahi ruhunu doyurmaz. Nazlı demokrasi çiçe-ğini bir kez daha koklama hevesiyle 1946’da kurduğu partiyle yeniden siyasete soyunur; ama siyasetçilik yine eğreti durur üs-tünde. Kanatları kırıl-sa da Ethem Ruhi bir devrin adamıdır. Ne yalnız musikiye olan tutkusuyla sınırlanabilecek bir isim ne de “Yıldız’daki baykuşu” öldürme arzusuyla çırpınan Jön Türklük tahayyülünden mülhemdir. Benim için Ethem Ruhi’yi Ethem Ruhi yapan, ona “Balkan” soyadını kazandıran iştirakleridir.

Fakat bu yazı size bir Ethem Ruhi Balkan biyografisi vadetmiyor. Zaten böyle bir teşebbüse girişmenin imkânsızlığının farkında-yım. Ethem Ruhi’nin hayatını, Bourdieu’nün dediği gibi, “bir yolculuk” ya da bir halkın “hikâyesini” başlatan o lider olarak ele

alıp bu yalanın parçası olmayacağım.² Malum, hayat kaotik, kopuk ve tesadüflerle doludur. Tarihçinin üstüne sinmiş kalmış bir kişinin hayatını yazarken olaylar arasında gerçekte olmayan bir “tutarlılık” ve “neden–sonuç ilişkisi” kurma kaygısından uzakım. Ya da Malcolm’un işaret ettiği gibi, ölmüş bir adamın evine girip eşyalarını karıştırıp kafamdaki hikâyeye uyanları seçip gerisini bırakmayacağım.³ Bulgaristan üzerine uzun yıllardır çalışmamın Ethem Ruhi’ye heybemde birçok ön kabulle gelmeme yol açtığının bilincindeyim. Fakat psikanalitik bir yerden yaklaşan Dominick LaCapra⁴ gibi düşünörlere kulak verecek, kendi travmalarımı ve arzularımı bu beyaz kâğıtta yer verdiğim tarihsel figüre yansıtmamaya gayret edeceğim. Elbette bunları yapmaya çalışırken hepsini yapamamaktan azade olmayacağım. Sözeysse Ethem Ruhi Balkan bize kendisini nasıl tanıtmak istediye öyle başlayacağım:

“1873 yılında, Ethem Rubi Balkan, Fatih’te Zincirlikuyu Karakol Sokağı’nda 5 numaralı evde doğmuştur. Babası İdare-i Mahsusa (şimdiki Denizyollarına geçen eski Şirket-i Hayriye) gemilerinden İnayet’ in baş çarkçısı Hacı Ahmet Efendi’dir. (İnayet, Çeşme açıklarında batmıştır.) Salih Efendi meslektaşları arasında Karagöz Ahmet Usta lakabı ile anılan şakacı bir zattı. Ethem Rubi’nin anası Hafize Hanım’dır.

² Bourdieu, Pierre. “Biyografik İllüzyon”. Çeviren: Işık Ergüden. *Cogito* (Bourdieu Özel Sayısı), Sayı: 76 (Bahar 2014), s. 195-202.

³ Janet Malcolm, *The Silent Woman: Sylvia Plath & Ted Hughes* (New York: Alfred A. Knopf, 1994).

⁴ Dominick LaCapra, *Writing History, Writing Trauma* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001).

Ethem Ruhi ilk tahsilini Halveti Nureddin tekkesi yanındaki “Canfeda Hatun” okulunda yaptı. Fatih Askeri Ortaokulu’nu bitirince Kuleli’deki Askeri Tıbbiye Lisesi’ne girdi. Oradan Mektebi Tıbbiye-i Şahane’ye geçti. O tarihte Demirkapı’da bulunan bir okulun sekizinci sınıfında iken İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularından olmak ve zararlı propagandalar yapmak suçlarından tutuklandı. Taşkıışla’da yargılandı. Yetmiş sekiz arkadaşı ile birlikte sürgün cezasına çarptı.

1898’de Trablusgarb’a sürülen Ethem Ruhi orada iki sene kaldı.

1900’de kaçarak Paris’e gitti. İki ay Paris’te kaldı.

1900 yılı içinde Paris’ten Cenevre’ye geçti, orada merhum Dr. İshak Sükûti ve Dr. Abdullah Cevdet’le buluştu.

1901’de Cenevre’den Londra’ya geçti. Damat Mahmut Celâlettin Paşa, Hüseyin Sıyret ve Prens lâkabıyla anılan Sultanzade Sabahaddin Bey’le çalıştı.

1904’te Sofya’ya geldi. Bulgaristan Komiseri Sadık-el Müeyyed Paşa’nın özel bürosunda Türkçe ve Fransızca kâtipliği yaptı. Yıldız’da patlayan bomba hâdisesi ile ilgili olduğundan Abdülhamit tarafından İstanbul’a çağrıldı lâkin neden çağrıldığını bildiği için gitmedi ve vazifesinden istifa etti.

1906’da Filibe’de bir matbaa kurdu. Haftalık ‘Rumeli’ gazetesini, altı ay sonra da ‘Balkan’ı yayınlamaya başladı.

1911’de tek dereceli seçimle, Batı Trakya Milletvekili olarak Sobranya’ya (Bulgar Millet Meclisi) girdi.⁵

⁵ Ethem Ruhi Balkan anılarında Balkan gazetesini 1936 yılına kadar çıkardığını yazar. Fakat burada tarihsel bir hata vardır. Ethem Ruhi 1920 yılında Bulgaristan’da yaşadığı elim hadiseler sonucunda malını mülkünü ve eşini bırakarak İstanbul’a kaçar. Fakat miladi 1920 yılı,

1936 yılına kadar orada Balkan'ı yayınlamaya devam etti. O sene vatanına ihanet suçu ile hakkında tutuklama kararı verilince hayatını kurtarmak için Anavatan'a kaçtı. Cenevre'de hukuk tahsili almış olduğu için orada okutulmayan derslerden Ankara Hukuk Fakültesi'nde imtihan verdi. Şimdi İstanbul'da avukatlık yapmaktadır.”⁶

Ruhi'nin durduğu yerden sözü, çocukluğunda ve ilk gençliğinde babasının akıl hocası olarak tanıdığı Altan Deliorman alır ve şöyle der:

“Gündüzleri Balıkpazarı'ndaki yazıhanesinde ‘kanun’ kitapları arasında gömülen yaşlıca avukat, banliyö treni ile yazlık köşke gidip vefalı dostu ‘kanun’a kavuşacağı anı hayal eder.”⁷

“Gürültülü bir hayatın hatıralarıyla avunan bu sarsak adam,” der Deliorman; 14 Temmuz 1949'da Fransız İhtilali'nin 160. yıl dönümünde, hayal kırıklığına uğramış bir ihtilalcı olarak sessizce bu dünyadan göçüp gider. Sarıyer'de ebedî istirahatine çekilen Ruhi'nin mezar taşında yazan ise şöyledir:

hicri takvimde 1336 yılına tekabül etmektedir. Anıların devamında Bulgaristan'dan kaçışını da hicri 1336 olarak belirtmektedir. Belli ki yazar kitabın başında ufak bir hata yapmıştır. Baskıya hazırlayan editörler de yüksek lisans ve doktora tezlerinde Ethem Ruhi'nin kaleminden çıkan bu kısa otobiyografiye yer veren araştırmacılar da bu bilgiyi sorgulamadan yollarına devam etmiştir.

⁶ Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralarım*, haz. Hakan Özdemir (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 5-6.

⁷ Altan Deliorman, *Kırık Kanatlı Jön-Türk* (İstanbul: Bayrak Basım, 1997), 10.

*“Âb-ı ru dökmekle ile kaaım ise cihanda varlığım,
Öldür Allahım beni, namerde muhtaç eyleme.”⁸*

Bu sitemkâr gidişle nihayete eren yetmiş altı yıllık ömrün benim için anlatmaya değer kısmı, şüphesiz Türk ve Bulgar tarihinin kesişim kümesine, Bulgaristan Türklerine bıraktığı izlerdir. Bulgaristan’da Türk kimliğinin mücadelesinin başlangıcı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bölgedeki yapılanması ve faaliyetlerinden ayrı düşünülemez. Fakat zamanla İttihatçı rengini kaybeden bu mücadele derin bir dönüşüm geçirmiştir. Bugün Bulgaristan Türklerinin siyasi ve kültürel mobilizasyonunu anlamak için 1878 Berlin Anlaşması’yla kurulan Bulgaristan Prensliği ve Doğu Rumeli Vilayeti’nde yönetim erkini kaybeden Türklerin basında, eğer adına sivil toplum denecek bir şey var ise orada ve siyasette kendilerine nasıl alan açtıklarını görmek elzemdir. Dönemin koşullarına göre değişen ve dönüşen “Türklük” mücadelesinin bir parçası olan Ruhi’nin çıkardığı *Rumeli ve Balkan* gazetelerini göz ardı etmek olmaz. Ethem Ruhi, Bulgaristan Türklerinin mücadelesinde önemli bir ses olmuşsa bu şüphesiz tepedeki tek taraflı, eşitsiz bir iletişimin değil; yerel halkın da sürece katılımıyla birlikte üretilen ilişkilerin neticesidir. Kısacası, bu yazıda Bulgaristan Türkleri mücadelesinde mühim bir merhale teşkil eden Ethem Ruhi’yi anlamaya ve anlatmaya çalışacağım.

Kınından Çıkan Kalem

Uğruna bir ömrü heba etmeyi göze aldığı büyük tutkuların zevkini iliklerine kadar tatmış bu zatın Bulgaristan’daki mücadelesine adım adım hazırlığı, mağripte düştüğü makberden firarı ile başlar. Ruhi, dostu Nazmi Asaf ile Batı Trablus’tan

⁸ Deliorman, 15.

Maltalı kayıkçıların kayığına atlayarak Cercis'e varır. Cercis'te şehrin emirine misafir olduktan sonra Sus'a, oradan da Tunus'a geçerler. Burada Tunus Müslümanlarının başı Seyyid Beşir Safer'in izzet ve ikramına mazhar olduktan sonra Marsilya'ya, oradan da Cenevre'ye ulaşırlar. Yol boyunca bolca dost edinen ve her gittikleri yerde "evlâdü's-sultan" oldukları için pek hoş karşılanan bu iki İttihatçının yolu burada ayrılır. Ruhi, sultanı devirmeye için mücadelesine kaldığı yerden devam etmeye kararlıdır.⁹

Osmanlı gazetesinin kurucuları İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet'in yanına gelir; gazetenin yazı işleri müdürlüğüne soyunur. 1 Aralık 1897'den itibaren kınında bekleyen kalemini keskinleştirir. Aynı zamanda Abdullah Cevdet ile Osmanlı İttihad ve İnkılab Cemiyeti'ni kurar.¹⁰ Kısa süre sonra Çerkes Ahmet Celâleddin Paşa, İshak Sükûti'yi Roma'ya, Abdullah Cevdet'i ise Viyana'ya görevlendirince, 1900 yılında gazetenin kontrolü tamamen Ethem Ruhi'nin eline geçer. Tam bu noktada Ruhi'nin yolu Damat Mahmut Celâleddin Paşa ve oğulları Prens Sabahaddin ile Lütfullah'la kesişir. Bu iş birliği neticesinde *Osmanlı* gazetesi önce Londra'ya, ardından Folkestone'a taşınır. Bir yıl kadar gazeteyi yayımladıktan sonra, mâlî imkânsızlıklar ve âdem-i merkezîyet fikri etrafındaki anlaşmazlıklar sebebiyle buradan ayrılarak Mısır'a geçer.¹¹

⁹ Balkan, *Hatıralarım*, 27-45.

¹⁰ Halil Bal, "Ethem Ruhi Balkan ve Filibe'de Yayınladığı Balkan Gazetesi", Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri: Sofya, 21-23 Nisan 2000 içinde, ed. Ali Çaksu (İstanbul: IRCICA, 2002), 365.

¹¹ Balkan, *Hatıralarım*, 27-45.

Kahire’de “Mısırlı Paşalar”ın desteğiyle gazeteyi yayımlamaya devam eden ve Said Halim Paşa’nın tercümanlığını üstlenen Ethem Ruhi, bu süreçte yalnızca basın yoluyla mücadelenin yetersiz olduğuna kanaat getirir ve nihayet o korkusuz kararı verir:

“Terör yapmak!”

“Evet, bizler için ancak bu çıkar yoldu. Ülkeme ulaşmak, baskı rejimini yıkmak için gazete sayfalarındaki yayınların yetersiz olduğu muhakkaktı. Eyleme geçmek, kesin hareketlerde bulunmak lâzımdı! Yazmak, boyuna yazmak; bu, daha ne kadar devam edecekti? Sultan Abdülhamid II’nin eceliyle ölümüne kadar mı?! O hâlde tek çare, gün gibi açık olan siyasî suikastlerdi. Baskı rejimini devirmenin başarılı ve biricik yolu terör yapmaktı. Bunun için öne atılmak, bir çevre hazırlamak, bir teşkilât kurmak gerekiyordu. Amacımı gerçekleştirmek için Bulgaristan’a gitmeye karar verdim.”¹²

Hayal Kırıklığının Yeni Adresi: Bulgaristan

1967 yılında *Millî Işık*’ta Ethem Ruhi’yi anlatan Necmettin Deliorman, akıl hocasının Bulgaristan Türkleri mücadelesindeki önemini şu sözlerle vurgular:

“Bulgar istiklâlinden sonra 1906 yılına kadar Bulgaristan Türkleri korkak, sünepe, âcizdi. İki büküm bir hayat geçirmişlerdi. Ethem Ruhi Filibe’de Balkan gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra zavallı Bulgaristan Türklerine yeni bir iman, bükülmez bir celâdet aşıladı; sanki onların rubu tazelenmiş, damarlarına Yıldırımların, Fatihlerin kanı yeniden aşılanmış gibiydi... On altı yıl içinde Ethem Ruhi, Balkan Türklerine alemdar olmuştur. Biz milliyetçilik duygu ve mefkûremizi onun olgun ve korkmaz kaleminden aldık. Heybât

¹² Balkan, *Hatıralarım*, 47.

*ki, bu büyük Türk, düşmandan, belâdan, millet yolunda cefadan gözü yılmayan bu kahraman gazeteciyi kalbinden hançerleyenler gene biz olduk...*¹³

Altan Deliorman, kariyer ve dava yolundan gittiği Ethem Ruhi'ye Bulgaristan Türkleri mücadelesinde âdeta uhrevî bir görev atfeder. Oysa Ethem Ruhi'nin Bulgaristan'a gelirken zihninde yalnızca "terör yapmak" vardır. Paris, Viyana ve Belgrad üzerinden Rusçuk'a varan Ruhi, derhal bölgedeki İttihatçıların yanına koşar. 20. yüzyılın ilk yıllarında Bulgaristan, sürgündeki Jön Türklerin konuştuğu bir mekândır. Ramazan Hakkı Öztan, *The Bulgarian Connection: The Young Turks in Exile and the Making of Radicalism in Ottoman Europe, 1895–1897* başlıklı makalesinde, özellikle Tuna hattındaki şehirlerin Jön Türkler için uluslararası radikalizmi mümkün kılan eşsiz bir zemin sunduğunu vurgular.¹⁴ Rusçuk gibi Tuna Nehri'nin kıvrımlarında yer alan bu şehirlerin Jön Türkler için demografik, lojistik ve siyasi pek çok avantaja sahip olduğunun altını çizer.¹⁵ 93 Harbi'ndeki kitlesel göçe rağmen o dönemde Bulgaristan'da

¹³ Necmettin Deliorman, "Ethem Ruhi Balkan", Millî Işık, sy. 4 (Haziran 1967): 18. Necmettin Deliorman'ın burada bahsettiği elim hadise ise şudur: Ethem Ruhi Filibe Müftüsü Hafız Şükrü Efendi'nin kızı ile evlenir. 1920 yılında Bulgaristan'ı terk edip Türkiye'ye kaçmak zorunda kaldığında eşini eski mebus arkadaşı, tütün tüccarı Kırcaalili Salim Nuri'ye emanet eder. Fakat Salim Nuri ile Ruhi'nin eşi, Ethem Ruhi'yi aldatır. Bu ihanet Ethem Ruhi'yi derinden sarsar ve "Kırk Haramiler Saltanatı" adlı eserini kaleme almasına vesile olur.

¹⁴ Ramazan Hakkı Öztan, "The Bulgarian Connection: The Young Turks in Exile and the Making of Radicalism in Ottoman Europe, 1895–1897", *New Perspectives on Turkey* 70 (2024): 12-14.

¹⁵ Öztan, 18.

hâlâ yarım milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır; üstelik yalnızca nüfusun önemli bir kısmını değil, bölgenin burjuvazisini ve entelektüel sınıfını da teşkil ederler. Lojistik açıdan bu şehirler hem İstanbul’a hem de Avrupa’daki devrimci merkezlere ulaşım ve iletişim bakımından hayli elverişlidir. Öztan, bilhassa İbrahim Temo’nun Balkanlar’a yerleşmeyi seçmesinin ardında, postanın İstanbul’a aynı gün içinde ulaşabilmesi ve Batı Avrupa’daki Jön Türklerle kesintisiz yazışabilme imkânının bulunduğunu hatırlatır.¹⁶

Siyasi bağlam da Jön Türklerin lehinedir. Mithat Paşa’nın Tuna Vilayeti’nde gerçekleştirdiği reformlarla gelen modern devlet kurumları, matbaalar, okullar, canlı bir kıraathane kültürü, tiyatrolar ve kahvehaneler, devrimci fikirlerin tartışılmasına elverişli geniş bir kamusal alan yaratmıştır. 1894’te Osmanlı yanlısı Bulgar Başbakanı Stefan Stambolov’un iktidardan düşmesiyle talih Jön Türklerin yüzüne bir kez daha gülmüştür. Stambolov sonrası Sofya hükûmetinin Rusya’ya yakınlaşması ve devrimcilere gösterdiği tolerans, Bulgaristan’ı bir “dernekleşme ve devrimci basın cenneti”ne dönüştürmüştü; Jön Türkler de bu değişimden nasibini almıştır. Nitekim Öztan, 1894–1908 yılları arasında Bulgaristan’da yayımlanan yirmi yedi Müslüman gazetesinin yarısının doğrudan Jön Türk hareketiyle ilişkili olduğunu belirtir. Kısacası Ethem Ruhi’nin Bulgaristan’a gelişini tesadüf değildir.¹⁷

Fakat Ethem Ruhi, anılarında Bulgaristan Türklerinden pek de memnun değildir. Onun hürriyet ve padişah karşıtı görüşlerini

¹⁶ Öztan, 19.

¹⁷ Öztan, 16-17.

paylaşmayan ırk ve din kardeşlerinin “cehaleti” onu hayal kırıklığına uğrattır. Bulgaristan Türkleriyle karşılaşma anını şöyle tasvir eder:

“Hürriyet fikrinin düşmanlığını bizzat Bulgaristanlı Türkler de yapıyordu. Gerçi bunda hiçbirinin kötü niyeti yoktu. Öyle aldatılmışlar, propagandalar ile o yolda inanç getirmişlerdi. Türk ve Müslüman halkın önemli bir kısmı ne kavgamızın içeriğini ne de hürriyet kavramının anlamını biliyorlardı. Bizleri dinsiz sanarak hepimize: ‘Con!’ diyorlardı.”¹⁸

Umduğu misafirperverliği bulamayan Ethem, Bulgaristan’da kalmanın yollarını ararken Paris Sefiri Münir Paşa ile bir uzlaşmaya varır. Jön Türk hareketi hakkında düzenli bilgi aktarması karşılığında Bulgaristan Komiserliği’nde 1500 kuruş maaşla Sofya’da resmî bir görev (başkâtip mülhâkı) elde eder. Sofya’ya yerleştikten sonra dört ay kadar durulan Ethem Ruhi’nin kısmetinde, “II. Abdülhamid’e suikast girişimine karışmak” da vardır. 21 Temmuz 1905’teki Yıldız Suikastı’nda suikastçıların İstanbul’a girişlerini sağlayan evrakları onaylayan Ruhi, böylelikle çok arzuladığı terör faaliyetlerine fiilen girişmiş olur; fakat başarısız suikasttan sonra bu işteki parmağı ortaya çıkar. Terfiyle İstanbul’a çağrılan Ethem Ruhi, durumun vahametini anlar anlamaz görevinden istifa eder. Sofya’dan Filibe’ye gelen Ruhi, kılıcını kınına sokup kalemını biler.¹⁹

Bulgaristan Türklerini “Cem” Ettirmenin Erken Bir Teşebbüsü

¹⁸ Balkan, *Hatıralarım*, 50.

¹⁹ Balkan, *Hatıralarım*, 27-45.

İstanbul'a gitmek üzere aldığı harcırahı başlangıç sermayesine dönüştüren Ethem Ruhi, Filibe'de kurduğu matbaa ile *Rumeli* gazetesini yayımlamaya koyulur. Bulgaristan Fevkalâde Komiserliği'ndeki görevi sırasında hem Bulgar ricaliyle temas kurmuş hem de bölgedeki Türk ahali nezdinde önemli bir meşruiyet kazanmıştır. Bu çift yönlü ilişkiler ağı, onu yalnızca bir gazeteci değil, aynı zamanda Bulgaristan Türklerini "bir araya getiren" erken dönem bir siyasi aktör haline getirir.

Ethem Ruhi 13 Kasım 1905–24 Ağustos 1906 tarihleri arasında otuz dört sayı yayımlanan haftalık Rumeli gazetesini kısa sürede bölgedeki Müslüman topluluk için bir tartışma ve temsil platformuna dönüştürür. Gazetenin ilavesi niteliğindeki, cuma dışında her gün çıkan *Rumeli Telgrafları* (13.1.1905–28.2.1906) beklenen ilgiyi göremese de *Rumeli*'de düzenli bir haber akışı oluşturma çabasının parçasıdır.

Bu girişimleri cuma ve pazartesi günleri dışında her gün yayımlanan *Günlük Balkan* ile devam eder. Ardından 22 Temmuz 1906 tarihinde yayımlanmaya başlayan Balkan gazetesi, kısa sürede otuz bin tiraja ulaşarak dönemin en etkili basın organlarından biri haline gelir. *Balkan*, yalnızca bir gazete değil, Bulgaristan Türkleri arasında ortak bir siyasi toplumsal bilinç oluşturma teşebbüsünün taşıyıcısıdır.²⁰

²⁰ Ethem Ruhi Balkan ve çıkarmış olduğu gazeteler hakkında yazılanlar için bkz: Sabit Akın Zaimoğlu, "Doğu Rumeli Türklerinin Sesi Balkan Gazetesi" (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019); Mustafa Kemal Sincer, "Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan Gazetesi (1907-1908)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018); Hatice Kamalı, "Ethem Ruhi and the Balkan Gazette" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2021); Ozan Batuhan Atıcı, "Ethem Ruhi ve II. Meşrutiyet Öncesi Balkan Gazetesi" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk

Müslüman ahalinin dışlanmasıyla çekinen Ethem Ruhi, başlangıçta daha mutedil bir üslup benimser. Padişahı ve saray çevresini doğrudan hedef alan sert tenkitlerden kaçınır. Peyderpey artan eleştirileri İstanbul'daki iktidar çevrelerinin dikkatinden kaçmaz. Gıyabında görülen davada ikinci kez müebbet kalebentliğe mahkûm edilir. Kısa süreli tutuklanmasının ardından Sırbistan'a sınır dışı edilse de Belgrad Sefiri İbrahim Fethi Paşa'nın ve Bulgaristan'daki nüfuzlu Türk ve Bulgar dostlarının girişimleriyle tekrar Filibe'ye dönmeyi başarır. Filibe Osmanlı Başkonsolosu Erkanıharb Miralay Hilmi Bey de bu süreçte onu destekleyen mühim isimler arasındadır.²¹

Yıldız'daki Baykuş Devrilince...

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 13 Ağustos 1908 günü, yanında Balkan Ermeni Komitesi Reisi ve aynı zamanda *Razmik* gazetesi yazarı Zartaryan Efendi, *Balkanski Novini* muharriri ve birlikte hareket eden kırk kişi ile mahalle kütüphanesine giden Ethem Ruhi, burada Cami-i Kebir hatibinin huzurunda bir yemin merasimine katıldı. Kanun-i Esasi'ye kanlarının son damlasına kadar sadakat göstereceklerine; bundan sonraki bütün hareketlerinde devlet ve milletin saadet ve selametini gözetmek için çalışacaklarına dair yemin ettiler.²²

Üniversitesi, 2019); Taha Kemal Şile, "Balkan Gazetesi'ne Göre Bulgaristan'da Sosyal ve Siyasi Gelişmeler (1906-1908)" (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019); Mustafa Aslan, "Balkan Gazetesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013); Uğur Yılmaz, "Balkan Gazetesi (1906)" (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013).

²¹ Balkan, *Hatıralarım*, 49-71.

²² BOA, A. MTZ. (04), Nr.170/15.

Ruhi'nin en büyük arzusu artık gerçekleşmişti. Fakat kaderin cilvesi, Meşrutiyet tüm Osmanlı mülküne beklenen huzuru getirmemiştir. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan Prensliği tek taraflı bağımsızlığını ilan ederek krallığa dönüşür. 1908, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de çiçeği burnunda Bulgar Krallığı için yeni bir siyasi iklimin başlangıcıdır. Meşrutiyet ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı sonrasında Ethem Ruhi'ye, doğduğu İstanbul'a dönme kapısı aralanmışsa da onun Bulgaristan'da kalması için çeşitli teşvikler devreye girer. Ethem Ruhi, İbrahim Fethi Paşa'nın sık sık "*Bulgaristan'da kal, Türkiye'ye gelme. Çünkü Bulgaristan'daki Türklerin uyanması için senin orada bulunman lazımdır*" dediğini ve bu uğurda faaliyetlerini sürdürebilmesi için kendisine nakdî yardımda dahi bulunduğunu aktarır. Ruhi'ye destek verenlerden biri de Filibe'deki Osmanlı Başkonsolosu Kurmay Albay Hilmi Bey'dir.²³

Ne var ki tüm bunlara rağmen Ruhi, Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'un yolunu tutar. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Talat Paşa ve Cavit Bey'in üçü de onun Bulgaristan'a geri dönmesinin daha faydalı olacağını belirtir. Ruhi, Hilmi Paşa'nın kendisine "*Bulgaristan'da kal. İnşallah seni Balkanlarda Türklerin Dalçefi*"²⁴

²³ Balkan, *Hatıralarım*, 49-71.

²⁴ Hristo Dalchev (Dalçef) (1872–1949) Makedonya Bulgar'ından hukukçu ve siyasetçi olarak geç Osmanlı döneminin dikkat çeken figürlerindendir. 1908–1912 arasında Meclis-i Mebusan'da Serez mebusu olarak görev yapar. Devrimci kişiliğiyle İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün (VMRO) özellikle Yane Sandanski'nin liderliğini üstlendiği sol kanadıyla, yani "Serez Grubu" ya da Federalistlerle kurduğu yakın ilişkilerle yoğurulur. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı mahkemelerinde yargılanan Bulgar komitacıların ve diğer siyasi sanıkların avukatlığını üstlenerek örgütün âdeta "hukuki cephesini" yürütür. 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından ise silahlı

olarak görürüm” dediğini büyük bir gururla anılarına nakşeder. Anlaşılan odur ki, uğrunda yanıp tutuştuğu “hürriyet” geldiğinde (!) Ruhi’nin artık tek amacı Balkanlar’da Türklüğü ve Müslümanlığı muhafaza edebilmektir.²⁵

Özellikle 31 Mart Vak’ası’ndan sonra derhal Filibe’ye dönen Ethem Ruhi, Balkan Türklerinin Dalçef’i olma hayalini bir süre daha askıya almış, hürriyet uğruna yazmayı sürdürmüştür. Ateşli cümlelerindeki cüret, dönemin iktidarı tarafından öylesine takdir görmüştür ki orduya *Balkan* gazetesi dışında bir yayın sokulması dahi yasaklanmıştır. Fakat bu hal uzun sürmez; Ethem Ruhi ona biçilen bu kaftanı üstüne giyerek odağını yeniden Bulgaristan Türklerine çevirir. *Balkan* gazetesinde artık hedefinde İstanbul ve merkezî siyaset değil, Bulgaristan’daki Türklerin içinde bulunduğu ahval ve şeraiti değiştirmek vardır. 1908–1911 arasında Başbakan Malinov’un kurduğu hükûmetin Türk ve Müslüman nüfus üzerindeki baskıları artınca, Ethem Ruhi’nin içindeki Dalçef sesi iyiden iyiye yükselir ve o, ateşli bir İttihatçı’dan Bulgaristan Türklerinin neferine dönüşme yolunda ilk ciddi adımlarını atar.

Gazetesinde hükûmeti sert şekilde eleştiren Ruhi’nin tutuklanması gecikmez. Eşraf, Ethem Ruhi’nin serbest bırakılması için

mücadeleden parlamenter siyasete yönelir. Halkın Federal Partisi’nin Bulgar kanadını kurarak mecliste yalnızca Bulgarların değil, imparatorluğun tüm azınlıklarının ve topraksız köylülerinin haklarını savunan federalist ve sosyalist bir çizgi izler. “Türk dostu” olarak bilinen Bulgar aydınlarından Dalçef, Filibe’de yayımlanan Türk gazetelerine hukuki destek vermiş ve Bulgaristan Türklerinin siyasi temsilcileriyle iş birliği yaparak mecliste azınlık haklarını savunmuştur. Ünlü şair Atanas Dalçef’in de babasıdır.

²⁵ Balkan, *Hatıralarım*, 49-71.

yüksek miktarda kefalet ödemeye hazırdır. Filibe'deki Balkan Bankası'nın sermayesinin yarısına sahip Mehmet Raşit Bey elli bin frank teklif etmişse de Ruhi, Sofya'daki Ateşe Asım Bey'in Kral Ferdinand'dan ricada bulunmasına kadar hapiste kalır. Asım Bey'in müdahil olmasında İstanbul'da ikamet eden Samakov muhacirlerinin imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne yazılan ve Ethem Ruhi'nin Bulgaristan Türkleri için vermiş olduğu mücadeleyi anlatan dilekçe de etkili olmuştur.²⁶ Hem Bulgaristan'daki Türkler hem de Bulgaristan'dan Osmanlı mülküne göç etmiş Bulgaristan Türkleri Ethem Ruhi'nin kurtuluşu için mücadele etmiştir. Fakat Ruhi hapiste geçen bu günlerini Bulgaristan Türklerinin birliği için bir kefarettir. Onun uğradığı haksızlıkla derinden sarsılan halk "bölünmez birlik ve beraberliğe" yönelir. Bu durum Ruhi'nin yerel halk tarafından kabul edilmesine ve Bulgaristan Türkleri için önemli bir fikir adamı haline gelmesine vesile olur.

İdam Sehvasından Meclise

1911'de tahliye olduğunda *Balkan* gazetesi artık kapansa da bu durum Ethem Ruhi'yi durdurmaz. 1 Ağustos–30 Eylül 1912 tarihleri arasında *Eyyam* gazetesini yayımlar. Bu dönemde bir yandan Makedonya'nın farklı bölgelerinde konferanslar verirken diğer yandan da komitacı faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmektedir.

1913'te Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle yeniden tutuklanır ve dokuz ay hapis cezasına çarptırılır. Edirne'nin Osmanlı ordusu tarafından geri alındığı günlerde haptisten çıkışı siyasi kariyerinin de başlangıcı olur. Avukatı ve dostu Vasil Hristov

²⁶ Mustafa Kemal Sincer, "Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan Gazetesi (1907-1908)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 51.

Radoslavov'un aynı yıl başbakanlık koltuğuna oturması, Ruhi'nin ilk kez "siyasetçi gömleğini" giymesine vesile olur. Başbakan Radoslavov tarafından hapisten çıkarılan Ruhi'nin görevi, Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanacak İstanbul Anlaşması'nın müzakerele-
rinde aracı olmaktır. "Hem Türk hem de Bulgar tarafına hizmette bulunan" Ruhi, 1914 seçimlerinde Radoslavov'un liderliğindeki Liberal Parti'den Gümülcine milletvekili seçilerek Bulgar Millî Meclisi'ne (Narodno Sabranie) girer ve yasama çalışmalarına başlar.²⁷ Aynı yıl *Balkan* gazetesini bu kez Sofya'da yeniden yayımlamaya koyulur. Basın faaliyetlerine ara vermeyen Ruhi, 14 Mart 1917'de Sofya'da *Resimli Balkan* dergisini, 14 Ocak 1919'da yine Sofya'da *Çiftçi Bilgisi* dergisini, 15 Mart 1919'da ise Filibe'de *Balkan* gazetesini ikinci kez çıkarır. Ayrıca *Ahali* gazetesine düzenli yazılar yazarak kamusal tartışmalardaki etkisini muhafaza eder.

Ethem Ruhi, anılarında vekilliği süresince başbakanla olan yakın ilişkisi sebebiyle Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesine de vesile olduğunu söylemeden geçmez. İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle Radoslavov hükûmeti görevden alınır; bu, Ethem Ruhi için Bulgaristan'da sonun başlangıcıdır. Vekilliği düşen Ruhi, eski dostu Balkan'a geri döner. Bulgaristan Eğitim Bakanlığı tarafından 1920 yılında kurulan Mekteb-i İslamiye Müfettiş-i Umumiliği'ne Ethem Ruhi getirilir. 146 maddeden oluşan "Mekâtib-i İslamiye Talimatnamesi" ve diğer yönetmelikler kabul edilmiş; Türk okullarının müfredat ve programları hazırlanmıştır.

²⁷ Balkan, *Hatıralarım*, 71-80.

Aleksandır Stamboliyski hükûmetinin (7 Ekim 1919–9 Temmuz 1923) içinden bazı şahısların, “Bulgar vatanına ihanet” töhmetiyle kendisini mahkûm etmek istemeleri üzerine hayatını tehlikede gören Ethem Ruhi, *Balkan*’ın yayınına son vererek 1920 yılı sonunda Türkiye’ye kaçar. 1920’ye kadar süren yayın hayatının ardından hakkında Bulgar vatanına ihanetten idam hükmü çıkar; bu kararı öğrenen Ruhi için Bulgaristan günleri nihayete ermiştir.²⁸

Son Perde: Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

*“Ben, 27 senelik Bulgaristan hayat-ı mücadele-i milliyeme zahir olan aile lekesini, şer-i şerifin verdiği salâhiyetle, talak ile daha o anda temizledim. İstanbul’da sırtımdaki çamşır ile yetim olarak kaldım. Fakat Allah beni yetim bırakmadı. İstanbul’un en asil bir familyasına evlat yaptı. Allah şahit-i adildir ki milyonlara malik olmadıysam bütün rakiplerim bütün siyasi düşmanlarım nazarında alnı açık temiz ve erkek kaldım!...”*²⁹

“Anavatan” dediği Türkiye’ye işte bu sözlerle döner Ethem Ruhi. Üstelik komitacılığını da gazeteciliğini de Bulgaristan sınır kapısında bırakmaya gönlü razı olmayan bir adamdır. İstanbul’dan Bulgaristan Türklerine hasret dolu mektuplar gönderir durur. Bu mektuplar onu manevi babası gibi gören Necmettin

²⁸ Balkan, *Hatıralarım*, 71-80.

²⁹ Mustafa Kemal Sincer, “Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan Gazetesi (1907-1908)” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 47. Edhem Ruhi, *Kırk Haramiler Saltanatı*, (Necm-i İstikbal Matbaası, 1340), 1.

Deliorman'ın çıkardığı *Deliorman* gazetesinde “*İstanbul Mektupları*” adı altında yayımlanır.³⁰ Türkiye’ye geldikten sonra Ethem Ruhi İleri gazetesinde teşrikçi (yazı işlerinde görevli/istihbarat toplayan muhabir türü) olarak çalıştı.

İstanbul’da yeni bir hayata adım atarken evliliğinin ihanetle sarılması, üzerine ikinci bir gölge gibi düşer. Cenevre’de yarım bıraktığı hukuk tahsilini Ankara’da tamamlayıp cübbe giyse de Cumhuriyet döneminde adını daha çok üstlendiği davalarla duyurur.

Anılarında İstanbul’a dönüşünden sonraki hayatına dair perdeler sıkı sıkıya kapalıdır. Eski “İttihatçı gömleği”nin yeni rejimde kendisine nasıl dar geldiğini veya kurduğu İşçi ve Çiftçi Partisi’nin akıbetini kendi kaleminden okuyamayız. O hafızalarda yalnızca hürriyet sevdalı bir komitacı ve Bulgaristan Türkleri için mücadele eden bir kahraman olarak kalmak ister. Sofya’daki ataşemiliterliği sırasında Mustafa Kemal ile kurduğu yakınlığı sık sık vurgulaması da belki de yeni Cumhuriyet nezdinde aradığı manevi meşruiyetin bir nişanesidir.

Ethem Ruhi’nin yıllar süren sessizliği, Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sancılılarıyla bozulur. Yaşını başını almış, yorgun ama iddialı bir aslan edasıyla 17 Haziran 1946’da yeniden sahneye çıkar. Milliyetçi tonları hissedilen Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi’ni kurarak genel başkanlık koltuğuna oturur. Yanındaysa Bulgaristan’da peşinden hiç ayrılmayan o genç gazeteci Necmettin Deliorman vardır. 1946’da İçişleri Bakanlığı’na teslim edilen parti tüzüğüne yanına bir de Ruhi imzalı “*İdeolojimiz*” başlıklı yazı iliştilmiştir. Bu yazıda Ruhi şöyle der:

³⁰ Deliorman, “Balkanlar Mücahidi: Ruhi”, *Türk Dünyası*, no:24, 1972; 10-12.

“...İdeolojimiz memleketimizin dünya gidişlerine örnek alabileceği büyük milletlerin inkılaplarına ve tarihlerine bakarak ve onlarla mukayese yaparak hem devlete hem millete hayırlı istikbal hazırlayacak, refah ve saadeti getirecek işler yapmaktır. Evvela şunu söyleyeyim ki, başlarında akıllı uslu gemisinin kaptanı olacak milletlerin burnunu kanatmadan milleti sahili selamete götürecektir bir baş lazımdır. Allah onu bize vermiştir. İşte İsmet İnönü! Tam manasıyla bir İngiliz beyefendisinden farkı olmayan bu insan kadar işçilere, çiftçilere ve bütün millete yardım elini uzatmış bu vatanda daha müstesna şahıs görmedim. Eğer Almanların Hitler gibi bir deli yerine başlarında bir İsmet İnönü bulunsaydı, bu felakete duçar olmazlardı. Her türlü kaydı riyadan ari olarak bu benim mutlak kanaatimdir... Şunu demek isterim ki, başımızdaki Milli Şef bizim için Allah'ın bir nimetidir. Kuracağımız fırkanın adı Türkiye Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Partisi'dir...”³¹

Genel merkezi İstanbul'da olan parti kısa sürede Yedikule, Eyüp ve Çubuklu'da bucak ve ocak düzeyinde örgütlenmiştir. Be-yoğlu'nda da Suavi Raşitoğlu'nun başkanlığında ve yüksek üye katılımıyla bir kaza merkezi oluşturulmuştur. Sadece İstanbul ile de sınırlı kalmamıştır. Sivas şubesinin başına Nuri Mekisi, Amasya'daki şubenin yönetimine ise Mehmet Hazer geçer. Uşak, Eskişehir, Edirne ve İzmit'te birer birer parti teşkilatları açılır. Ayrıca Aydın ve Bursa'da şubeler açılmıştır. Böylece partinin toplam şube sayısı zamanla on yediye ulaşmıştır.

21 Temmuz 1946 seçimlerine, bazı diğer küçük partilerle birlikte hareket ederek ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın bir pozisyon alarak katılmıştır. Fakat 21 Temmuz 1946 seçimleri,

³¹ Özgün Erler Bayır, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45 (2011): 64.

ona sandıkta beklediği zaferi getirmez. Ülke genelinde ulaştığı oy miktarı ise yaklaşık on altı bin dolayındadır. Partinin programı, dönemin demokratikleşme taleplerinin ilginç bir sentezidir. Devlet idaresinde kuvvetler ayrılığını, parlamentarizmi ve cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle belirlenmesini savunan parti; ekonomik olarak emeğe saygı duymakla birlikte özel mülkiyeti koruyan, ancak sermaye tahakkümüne karşı duran karma bir yapı vaat eder.³²

Ne yazık ki bu son siyasi hamle de hüsrarla biter. Gazeteci, avukat ve parti genel başkanı Ethem Ruhi Balkan 14 Temmuz 1949'da İstanbul Sarıyer'deki Mandıra Sokağı 2 numaralı mütevazı evinde yapayalnız hayata veda der. Cenazesi belediye imkânlarıyla kaldırılarak Sarıyer Kabristanı'na defnedilir. Ardında bıraktığı siyasi partisine ne mi olur? 1961'e kadar tabela partisi olarak varlığını sürdürür. Genel Merkez İdare Heyeti; Genel Başkan Suavi Raşidoğlu (avukat), Basri Ergün (asansörcü), Besim Yüzaydın (yüksek mühendis) ve Ali Esenkova'dan (çiftçi) müteşekkildir. Partinin İstanbul'un yanı sıra yalnızca Amasya ve Eskişehir'de iki şubesi açılmıştır. Üye sayısı beş yüzü aşmamıştır. Herhangi bir yayın organına da sahip değildir. Zamanla siyasi sahneden iyice silinen bu küçük parti, nihayet 1961'de fiilen feshedilmiş addedilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. A. MTZ. (04), Nr.170/15.

Kitap, Makale ve Tezler

³² Bayır, 63-65.

- Aslan, M. (2013). *Balkan gazetesinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi.
- Atıcı, O. B. (2019). *Ethem Ruhi ve II. Meşrutiyet öncesi Balkan gazetesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Bal, H. (2002). Ethem Ruhi Balkan ve Filibe’de yayınladığı Balkan gazetesi. In A. Çaksu (Ed.), *Balkanlar’da İslâm medeniyeti milletlerarası sempozyumu tebliğleri: Sofya, 21–23 Nisan 2000* (ss. 361–378). IRCICA.
- Ethem Ruhi Balkan. (2024). *Hatıralarım* (H. Özdemir, Haz.). Timaş Yayınları.
- Edhem Ruhi Balkan. (1340). *Kırk haramiler saltanatı*. Necm-i İstikbal Matbaası.
- Bayır, Ö. E. (2011). Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde solda partileşme. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakóltesi Dergisi*, 45, 55–82.
- Pierre Bourdieu. (2014). Biyografik illüzyon (I. Ergüden, Çev.). *Cogito*, 76, 195–202.
- Deliorman, A. (1997). *Kırık kanatlı Jön-Türk*. Bayrak Basım.
- Deliorman, N. (1967, Haziran). Ethem Ruhi Balkan. *Millî Işık*, 4, 18.
- Deliorman, N. (1972, Ocak–Şubat–Mart). Balkanlar mücahidi: Ruhi. *Türk Dünyası*, 7(24), 10–12.
- Kamalı, H. (2021). *Ethem Ruhi and the Balkan Gazette* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Dominick LaCapra. (2001). *Writing history, writing trauma*. Johns Hopkins University Press.
- Malcolm, J. (1994). *The silent woman: Sylvia Plath & Ted Hughes*. Alfred A. Knopf.
- Öztan, R. H. (2024). The Bulgarian connection: The Young Turks in exile and the making of radicalism in Ottoman Europe, 1895–1897. *New Perspectives on Turkey*, 70, 12–31.
- Sincer, M. K. (2018). *Edhem Ruhi (Balkan) ve Balkan gazetesi (1907–1908)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

- Şile, T. K. (2019). *Balkan gazetesi'ne göre Bulgaristan'da sosyal ve siyasi gelişmeler (1906–1908)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Yılmaz, U. (2013). *Balkan gazetesi (1906)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Zaimoğlu, S. A. (2019). *Doğu Rumeli Türklerinin sesi Balkan gazetesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi.

KATKI SAĞLAYANLARIN LİSTESİ

Genel Yayın Yönetmeni: Muratcan Zorcu

Editör: Nazlı Esen Albayrak

Yalın Akçevin	Güner Durmaz
Nazlı Esen Albayrak	Ayşe Özge Erceiş
Eylül Arslan	Yıldız Tuğçe Erduran
Sinem Arslan	Chris Selçuk Erenerol
İrem Ayar	Mert Burak Ersan
Melissa Aykul	Ertuğrul Evis
Ekin Bayur	Oğuzhan Ferman
Barkın Burak Bingöl	Emir Gürsu
Engin Bolat	Ece Özen İldem
Tuba Büdüş	Hikmet Karaca
Kerim Bütün	Mustafa Metin Kaşlılar
Birhan Kerem Demirci	Zeynep Ezgi Kaya
Umut Dumangür	Gizem Magemizoğlu
Hakan Dumlu	Zeynep Oğuzman

Hilal Önal
Ece Ölmez
Defne Özözer
Gaye Naz Özyol
Zafer Engin Pekel
Işıl Sevimli
Cem Sili
Akın Deniz Sorucu

Burak Süme
Beril Şen
Selin Topkaya
Mustafa Türkan
Ece Uğuz
Sakine Deniz Yılmaz
Ece Yiğit
Muratcan Zorcu

4. YIL DÖNÜMÜMÜZDEN VEDA

30 Aralık 2025

“Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?”

Oğuz Atay, Demiryolu Hikâyecileri.

Oğuz Atay, yıllar içerisinde kendisiyle özdeşleşecek bu cümleyi kurduğunda henüz 43 yaşındaydı. Ben, dört yıldır içerisinde bulunduğum *Yarının Kültürü*’ne veda etmeyi amaçladığım bu yazıyı 31’imi doldurmama birkaç gün kalmışken yazıyorum. Londra’dan İstanbul’a doğru yol alan bir uçakta, belki de hayatımda ilk defa bir yerlere, bir şeylere, birilerine doğru dürüst veda edebilmeyi öğrendiğimi düşündüğüm yaşta.

Muratcan bana bir gün *Yarının Kültürü*’nden bahsedip editörlük teklif ettiğinde ikimiz de 20’lerimizin ortasındaydık. Türkiye’nin zorlu şartlarına ve her türlü umutsuzluğumuza rağmen içimizde üretmeye, konuşmaya, paylaşmaya yönelik hatırı sayılır bir heves vardı. Oysa bir şeylerin peşinden koşmayı aklıma getirdiğim günden beri hep bazı şeylere geç kaldığımı düşünürüm ben. Yıllar içerisinde hayatıma giren sayısız insanın da bu konuda çok benzer hissettiğini gördüm. Dönemin şartlarından ötürü daha fazla devam edemeyeceğimize karar verdiğimiz günden beri *Yarının Kültürü* bünyesinde okuduğum onlarca yazıyı aklıma getiriyorum. Bu kuşağın hayatları boyunca çaresizce izlediği sayısız haksızlığın,

hukuksuzluğun, günün sonunda tutunacak bir dal arayıp bazen buluşlarının, bazen bulamayışlarının bir şekilde tanığı olmak beni tahmin edemediğim bir yerden yakaladı. Sanırım bu duygu ortaklığı sayesinde artık umuda ve umutsuzluğa dair sözlerimi dile getirmekten daha az çekiniyorum.

Çağımızın çok da sorgulanmayan vebası olarak dikkat sürelerimiz iyice düşmüşken böyle bir platformda yazmaya, üretmeye, paylaşmaya alan açtıkları için *Yarının Kültürü* ekibine teker teker teşekkür ederim. Muratcan, Özge ve Şerza'yla yaptığımız haftalık toplantılar, bu ekibin uyumu sayesinde hep çok keyifli geçti. Bunda tabii ki istikrar ve sürdürülebilirliğe olan inancımızın, ayrıca yazılarını özenle derleyip gönderen, buranın ardında ne tür bir emek olduğunu çok iyi bilen gönüllü yazarlarımızın özverisinin de payı var. Sanırım bir “iş” yaptığını hiç düşünmeyen şanslı bir azınlık olduk böylece. Şimdi bakınca, geçen yıllardan elimize bu işe emek veren sayısız kalem ve onlarca dost kaldığını görebiliyorum.

Türkçe bilmenin, yazmanın, okumanın ayrıcalığını bize hatırlatan, yürüdüğümüz bu yolda kelimeleriyle hep yanımızda olan herkese sonsuz teşekkürler.

Bazı hikâyeler bitmiyor, ardında hiç silinmeyecek anılar bırakıyor. Bu elbette bir veda değil. Zaten bakmayın büyük laflar ettiğime, vedaları hiç beceremiyorum. Yolda yeniden görüşmek dileğiyle.

Nazlı Esen Albayrak

*“Her kelimeyi bir bir dişinle tırnağınla
Kök s kercesine söküp  ıkartacaksın
Her kelimede bir tuğla boyu yükselecek
Her kelimede bir kat daha artacaksın”*

Bedri Rahmi Eyüboğlu

Yarının Kültürü Kitaplığı’nın her kitabında sizleri karşılayan Manifesto “21. yüzyılın ikinci çeyreğine hazır olmamız için binmemiz gereken treni belki de çoktan kaçırdık” cümlesiyle başlıyor. Treni olmasa da otobüsü kaçırdığımız Bedri Rahmi Eyüboğlu tarafından yıllar önce söylenmişti ama yine aynı şiirde “Her kelimede bir tuğla boyu yükselecek”sin ümidi ihmal edilmiyordu. 2025’  tamamlarken aynı zamanda yüzyılımızın ilk çeyreğini kapatıyoruz. Ama artık i imiz bir nebze ferah. yarininkulturu.org/ sitesinin yayın hayatına başladığı 2022 yılından beri geçen zaman artık yalnız akıp giden bir nehir değil... İçinde tarih var, politika var; edebiyat, sinema ve teknoloji var. Düşünce insanının dahi, ideolojik k mplaşma ortamında, herhangi bir tarafın kolayca askeri olabildiği bu zamanda  zg r düşüncenin farklı kıyılarında gezinen bir internet sitesi, her cuma yepyeni bir başlıkla  ne çıkıyor. İşte elinizde tuttuğunuz Yarının Kültürü’n n yeni cildi de tartışması tamamlanmış bir düşünce demetiyle bugünü miras edebilmeyi amaçlıyor.

D n n izlerini sürüp bugüne parlak bir ışık tutarken bugün de politik tartışmaların derinliklerine iniyoruz. Türkiye gibi bir ülkede gündemin gelip geçiciliğine kapılmadan güncel ve akılcı düşüncelere odaklanıyoruz. Bu sayfalarda belki unutulmuş bir tarihsel olayın gölgesinde günümüzü anlamlandırarak ipuçları bulacak belki de bir filmin arka planındaki felsefeyi keşfedeceksiniz.

Tartışan, anlatan ve bazen de sadece hatırlatan yazılar bir araya geldiğinde, ortaya bir yılın birikimi çıkıyor. Haftalar boyunca yazılanlar, şimdi ise bir yılın belleğini oluşturuyor. Sayfaları çevirdiğinizde yalnızca yazıları değil, Yarının Kültürü’n  keşfedeceksiniz. Çünkü bu kitap, sadece okunan değil; tartışılan, yorumlanan ve geleceğe taşınan bir arşiv...

Yılın yaşananlarını, akılda kalanlarını ve keşiflerini bir araya getiren bu derleme, bugünü miras ediyor.